DISSZERTÁCIÓK BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRÁBÓL 4.

RÁCZ ATTILA

A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között

Budapest, 2018

A kötet kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A borítón
a Budapesti Pártbizottság épülete.
FORTEPAN

Lektorálta
KOLTAI GÁBOR

Sorozatszerkesztő
KENYERES ISTVÁN

Olvasószerkesztő
JUNG ESZTER

Technikai szerkesztő
DEMETER GYÖRGYI

Az ábrákat és a névmutatót készítette
RÁCZ ATTILA

A borítót tervezte
TELEGDI ENIKŐ

Kiadja: Budapest Főváros Levéltára
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István
Nyomta és kötötte: Jókai Mór Városi Könyvtár
ISBN 978-615-5635-08-3
ISSN 2060-1077

Tartalom

Köszönetnyilvánítás

Ez a könyv tízéves kutatásom eredménye, valamint a 2015-ben megvédett doktori értekezésem átdolgozott verziója.* A disszertáció leadását újabb – másfél éves – kutatás követte, ami lehetőséget adott arra, hogy a korábban nem rendezett iratanyagokból a disszertáció leadásakor még rendelkezésemre nem álló adatokat kinyerjem. Ezeket nem csak az ábráimba, táblázataimba építettem be, de néhol a korábbi következtetéseimen is változtatnom kellett.

A disszertáció eredeti szerkezetét megtartottam, a fejezetek száma nem változott, mint ahogy a két pólus sem: a könyv első, hosszabb részében a prozopográfiai értekezés található, a kötet utolsó (rész)fejezete pedig inkább elbeszélő, olvasmányos. Viszonylag bővebben írtam a szocialista erkölcsről és a pártiskolákról; ennek két oka van: egyrészt eddig senki sem foglalta össze az e két területről szóló irodalmat, és senki sem elemezte az ezekről szóló adatokat, másrészt több történész kollégám ezt külön kérte, javasolta.

Mivel levéltári rendezés nélkül nincs történeti publikáció, elsősorban közvetlen munkatársaimnak: Fehérné Bozsics Mária, Forrai Attila, Gerhard Péter, Hegedűs Zsófia, Héjj Marcell, Jung Eszter, Koltai Gábor, Lakatos Ferenc, V. László Zsófia, Molnár Adrienn, Papp Rita, Szeitz István, Varga Bálint, Varga Katalin és Vezsenyi Péter levéltárosoknak kell nevesítve köszönetet mondanom, valamint Budapest Főváros Levéltára azon munkatársainak, akik közvetlenül vagy közvetve segítették a kutatást, elsősorban Dani Évának, Korinek Tamásnak, Köllő Mónikának, Szakolczai Attilának és Veresné Lőcsei Anikónak. Itt említem meg más levéltárakban dolgozó kollégáimat is, akik a munkámat segítették: Némethné Vágyi Karolának, Ring Orsolyának és Simon Istvánnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL), Batalka Krisztinának, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (=BME) Levéltára, Kaba Eszternek, a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (=PSZL) munkatársának, valamint Opauszki Istvánnak, a Magyar Államvasutak (=MÁV) Szolgáltató Központ Zrt. Archívuma igazgatójának is köszönettel tartozom.

Másodsorban köszönöm Budapest Főváros Levéltára (=BFL) korábbi és jelenlegi vezetőinek, Á. Varga Lászlónak és Kenyeres Istvánnak, illetve korábbi

* Az eredetileg leadott doktori disszertációt lásd az ELTE honlapján: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/22323/dissznem_racz_attila_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

főosztályvezetőmnek, Kellner Juditnak, hogy a képzésemet és a könyv kiadását támogatták.

Harmadsorban az Eötvös Loránd Tudományegyetem (=ELTE) Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program tanárainak, csoporttársaimnak és a műhelyvita résztvevőinek szeretném megköszönni az együtt töltött években nyújtott segítséget, építő kritikát és támogatást. Különösképp köszönettel tartozom Szijártó Istvánnak és Kövér Györgynek a sok-sok tanácsért és őszinte kritikáért. Itt kell kitérnem Varga Zsuzsanna és Tóth Eszter Zsófia opponensek bírálataira is, akik közül előbbi rámutatott arra, hogy a disszertáció egyes pontjait, a számomra triviális állításokat, tényeket a külső olvasó számára világosabban kell megfogalmaznom.

A megvalósítást a Nemzeti Kulturális Alapprogram és Budapest Főváros Levéltára támogatta, a kivitelezés kapcsán külön köszönettel tartozom Hermann Istvánnak, a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár igazgatójának, valamint Jung Eszter olvasószerkesztőnek, Demeter Györgyi technikai szerkesztőnek, a lektornak, Koltai Gábornak és a borító tervezőjének, Telegdi Enikőnek.

Budapest, 2017. október

„A szűzföldet nem felszínen sikló faekével, hanem mélyen járó vasekével kell feltörni."
Egy földművelő gazda jegyzeteiből[1]

I. Bevezető

1. A könyv célkitűzései, kérdésfeltevései

Levéltárosként és történészként, a sajtót olvasva vagy a társadalom különböző csoportjaiból származó emberekkel beszélgetve gyakorta tapasztalom, hogy a nómenklatúra, a nómenklatúra-káder és a nómenklatúra-rendszer fogalmakat, bár az utóbbi évtizedekben nagy nyilvánosságot kaptak, egyfajta titokzatosság övezi, és lényegében – mint majd' harminc éve a peresztrojkáról és a glasznosztyról – azok sem tudnak róla sokat, akik e szavakat használják.[2] A kommunista állampártnak nemcsak a szókészletét, hanem a rendszert és annak működését huszonhét évvel a bukása után is homály övezi. Meghallván, hogy levéltáros vagyok, sokan kérdezik tőlem: „Ha nálatok vannak a pártiratok, biztos őriztek titkos aktákat is?" „Nálatok vannak a megfigyeltek dossziéi?" „Hogyan tudhatom meg, hogy megfigyeltek-e?" „Ki lehetett pártfunkcionárius, hogy kerültek funkciójukba és valóban nem lehetett a pártelitből kibukni?" Valljuk be, hogy ezekről a félreértésekről és a homály el nem oszlatásáról mi történészek és levéltárosok ugyanúgy tehetünk, mint a média és a közoktatás.

E mű megírásával a legfőbb célom az volt, hogy választ adjak az utolsó kérdéscsoportra: kutatásaim fókuszában a fővárosi hatalmi elit rekrutációja és kilépése, képzettsége, mobilitása állt úgy, hogy – a rendelkezésre álló forrásokból kinyerhető információk alapján – igyekeztem a pártgépezet fogaskerekeinek számító pártvezetők mögött a magánembert is megmutatni. Ezért a könyv első, nagyobb részében ismertetett elemzések színesítésére sok korabeli – párt- vagy irodalmi nyelven íródott – szöveget illesztettem. A kötet újdonsága főként a vizsgálandó személyek és a források körében rejlik, de pusztán az újdonság miatt nem

1 *Turgenyev, 1969.* 403. p.

2 Ez természetesen korántsem magyar specifikus probléma, Matthias Wagner a Német Demokratikus Köztársaság nómenklatúráját vizsgálva is hasonló következtetésekre jutott. *„A »káder-nómenklatúráról« vagy a »kádernómenklatúra-rendszerről« ma még viszonylag keveset tudunk. Kiterjedt »titokvédelem« és a rendszer működésének bonyolultsága rejti el, eddig csak látszólagos és elégtelen értelmezés áll a rendelkezésünkre." Wagner, 1999.* 45. p. (A szerző fordítása.)

volt célom, hogy feltétlenül új kifejezéseket, módszertant találjak ki, munkámat nem akartam semmilyen, a történetírással kapcsolatos címkével illetni, egyszerűen a lehető legtöbbet kívántam megmutatni azokból a helyi elitre vonatkozó, általam rendszerezett információkból, amit a prozopográfia módszertana és a rendelkezésemre álló források lehetővé tettek.

Az nem meglepő, hogy a helyi hatalmi elitre vonatkozó feltáró munkák mindmáig hiánypótlók, hiszen ezek elkészítésére 1990 előtt nem volt lehetőség, mivel a történészi és szociológusi vizsgálatok a korabeli ideológiával ellentétes, kellemetlen tényeket tárhattak volna fel.[3] Fontosnak tartom azonban már a kötet elején hangsúlyozni, hogy helyi (budapesti és budapesti kerületi) hatalmi elittel foglalkozom munkámban, azt tapasztaltam ugyanis, hogy a Kádár-korszak elitkutatói jórészt az országos szintű elittel – hatalmi elit esetében elsősorban a Magyar Szocialista Munkáspárt (=MSZMP) Központi Bizottsága (=KB) és a Politikai Bizottság (=MSZMP PB) tagjaival – foglalkoztak. A fővárosi hatalmi elit tagjainak vizsgálatát azért tartom rendkívül fontosnak, mivel egyrészt közvetve vagy közvetlenül az ország fővárosának társadalmi, gazdasági, kulturális életét irányították, másrészt az MSZMP KB[4] és az MSZMP PB tagjai is jelentős részben közülük rekrutálódtak: a budapesti hatalmi elitből majdnem hatvanan az MSZMP KB és tizenheten az MSZMP PB tagjai lettek. Olyan, az országos politika szempontjából is jelentős szereplők fordultak meg soraikban, mint Aczél György, Biszku Béla, Gáspár Sándor, Grósz Károly, Marosán György, Maróthy László és Németh Károly. Súlyukat az is kifejezi, hogy a Magyar Tudományos Akadémia (=MTA) Szociológiai Intézete megbízásából 1989–1991 között készült, és 2014-ben publikált nyolc interjú alanyai közül hat (Aczél György, Benke Valéria, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Méhes Lajos, Sarlós István) pályája során az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság (=Bp. VB) tagja volt. Közülük Aczélt és Gáspárt a kötet összes interjúalanya Kádár János mindvégig legfőbb bizalmasának tartotta.[5]

* * *

Nyírő András 1990-ben még meglehetősen szkeptikus volt a párt legfőbb szervének, az MSZMP Politikai Bizottságának, illetve közvetve a többi pártszerv és azok vezetőinek megismerésével kapcsolatban:

3 *Andorka, 2003.* 255. p.

4 A rövidítések jegyzékét lásd a Mellékletekben.

5 *Simon, 2014.*

„Amit a Politikai Bizottságról tudni lehet, azt nem érdemes tudni. Amit érdemes tudni, az a PB-tagok koponyájában van. [...] A forráskritika elvi lehetősége nem adatik meg, amíg a politikatörténet korszakos dokumentumai zárt irattárak rabjai. Ahány emlékeztető, annyi igazság, és ki tudja, mikor milyen szempontok vezérlik a hivatalos adattárak, dokumentumkötetek szerkesztőit."[6]

Az archívumok azóta megnyíltak, a levéltári anyagokat nem semmisítették meg,[7] az iratok feldolgozása elkezdődött. A Magyar Dolgozók Pártja (=MDP) és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratanyaga az egykori Párttörténeti Intézettől 1992-ben a Magyar Országos Levéltár (2017-ben az MNL OL) őrizetébe került, 2002-ben innen továbbították a – kutatásaim szempontjából legfontosabb – több mint kétezer iratfolyóméter terjedelmű, fővárosi provenienciájú pártiratot Budapest Főváros Levéltárába.

Budapest Főváros Levéltára a pártiratok átvétele, majd az alapvető rendezési feladatok után foghatott csak hozzá a raktári jegyzékeken túlmenő levéltári segédletek készítéséhez. Egyszerre indult el az iratok középszintű rendezése, mikrofilmezése, majd a napirendi jegyzékek készítése és az iratok digitalizálása. 2007-ben jelent meg az MDP Budapesti Bizottsága vezető testületeinek jegyzőkönyveiről szóló napirendi jegyzék,[8] 2008-ban – forráskiadvány formájában – az 1956. november–1957. május közötti ideiglenes időszak napirendjei és jegyzőkönyvei,[9] 2010 és 2012 között az 1957–1989 közötti időszak pártértekezleti, pártbizottsági és végrehajtó bizottsági[10] üléseinek napirendi jegyzékeit tartalmazó

6 *Nyírő, 1989.* 1. p. Az idézeteknél nem törekedtem betűhív idézésre, a helyesírási hibákat, melyek akár az írógép karakterkészletéből is adódhattak, javítottam, csak akkor hagytam meg az eredeti írásmódot, ha a stílus prezentálása volt a célom. Idézésnél, forrásmegjelölésnél alapvetően a *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)* folyóirat szerkesztési elveit követtem.

7 Lásd T. Varga György hozzászólását: *Vida, 1992.* 31–32. p.

8 *Fehérné–Rácz–Koltai, 2007.*

9 *Koltai–Rácz, 2008a.*

10 A kötet alapvetően a pártszervekről szól, ezért ahol budapesti végrehajtó bizottság szerepel, ott minden esetben az MSZMP Budapesti Bizottság Végrehajtó Bizottságáról van szó. Ahol egyéb végrehajtó bizottságról lenne szó (tanács, kerületi párt), ott azt mindig a megfelelő jelzővel jelölöm.

kötetek, valamint egy az 1957 és 1989 közötti budapesti pártszervezet működését bemutató tanulmány jelent meg.[11]

Ezekkel a feltáró munkákkal párhuzamosan 2007-től kezdődően digitalizáltuk az MDP és az MSZMP fővárosi és kerületi vezető testületi üléseinek, valamint a fővárosi és kerületi tanácsok tanács- és végrehajtó bizottsági üléseinek jegyzőkönyveit, amelyek közül a fővárosi szintű iratokat a nagyközönség számára az interneten is kutathatóvá tettünk.[12] A közzétett fővárosi iratanyag több mint 600 000 oldalt tesz ki. A kerületi pártbizottságok iratait előkészítő munka még a kötet lezárása idején is folyik. A pártiratok közül az MDP-korszak feldolgozásra került, az MSZMP kerületi vezető testületi iratai előre láthatóan 2018-ban, a kerületi tanácsi vezető testületi iratok 2019-re lesznek teljes körűen digitalizálva. A már digitalizált és szabadszövegesen kereshető iratok Budapest Főváros Levéltára kutatótermében elérhetőek.

A feltáró munkák nemcsak a papíralapú és digitális forrásközlésre, illetve napirendi jegyzékek közzétételére szorítkoznak, de sikerült egy, a levéltár által régóta dédelgetett tervet megvalósítani azzal, hogy közös adatbázisba rendezve elkészítettük a fővárosi és kerületi párt- és tanácsi vezetők archontológiáját.[13]

Ezzel párhuzamosan a Magyar Országos Levéltár, majd az MNL OL, valamint egyes megyei levéltárak is publikálták az őrzésükben lévő vezető testületi pártiratokat.

Fontosnak tartottam ezeket a munkálatokat megemlíteni, mert belátható, hogy e hatalmas mértékű digitalizáció és archontológia készítés nélkül ennek a korszaknak a feltárása tíz év alatt lehetetlen lett volna.

11 *Gerhard–Koltai, 2010.; Rácz–V. László, 2010.; Forrai–Rácz–V. László, 2011.; Gerhard–Koltai, 2011.; Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012.*

12 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/leveltari_iratok/. A többes szám első személy használata nem véletlen, hiszen a munkában én is részt vettem, bizonyos munkafolyamatait én irányítottam. A kutathatóság felgyorsulásán túl az időközben előkerült információkat (például az ideiglenes időszakról szóló forráskiadvány életrajzi adatgyűjteményét) jelen kötet adatgyűjtéseihez is tudtam hasznosítani.

13 http://www.archivportal.arcanum.hu/archon/opt/a101019.htm?v=pdf&a=start. (Utolsó letöltés: 2017. október 27.)

2. *Magyarországi elitkutatások a II. világháborút követően, a helyi hatalmi elit meghatározása*

A könyvben található szakkifejezések egy része – tapasztalataim szerint – magyarázatra szorul. Az alapfogalmak meghatározása érdekében a következő alfejezetekben kifejtem mit értek (helyi) hatalmi eliten, illetve ezt megelőzően összefoglalom, hogy a munkám során milyen korábbi (elit)kutatásokról szóló publikációkra támaszkodtam, ismertetem a felhasználható és felhasznált forrásokat, valamint a prozopográfiára épülő kutatásaim módszertanát.

A magyarországi elitkutatás

Közismert tény, hogy a magyarországi „elitkutatást" megkezdő Dékány István, Weis István, Concha Győző és Bibó István műveit sokáig nem követhették hasonló jellegű feltárások, hiszen a második világháború utáni társadalomtudományok (is) legitimációs válsággal küzdöttek. Amennyire nem lehetett a szocialista korszak elitjével foglalkozni, annyira érdeke volt a hatalomnak a Horthy-korszak „bűneinek" feltárása, így e korszak vezető rétegeiről több feltáró munka is született, a Történelmi Szemle 1962-ben például egy dupla számot szánt ilyen jellegű kutatások közlésére.[14]

A pártállam elitje a polgári korral való szakítás jegyében elhatárolódott a korábbi elitektől, szókincséből az „elit" szót is száműzte, és a marxizmusra hagyatkozva elítélte a demokratikus elitelméleteket. Az 1974-ben megjelent politikai kisszótár például az elittel kapcsolatban a következő szócikket adja:

> *„elit teória [fr.]: az osztálykülönbségek megtartásának szükségességéről vallott burzsoá elmélet, amely szerint a társadalomban szükség van a legkiválóbbak uralmára, ami a kapitalista társadalomban egyenlő a monopoltőkések és kiszolgálóik, a menedzserek, a nagypolgári értelmiségiek uralmával. Az ~ szerint az elit a néptömegek felett áll, s azokat kormányoznia kell. Az ~ egyes irányzatai valamennyi társadalmi osztály, hivatás, foglalkozás »legjobbjainak« együttműködését és uralmát hirdetik. Mások azon az állásponton vannak, hogy a modern társadalom csak a technokrata elit hatalma alatt fejlődhet."*[15]

14 Lásd például: *Ránki, 1962.*

15 *Fencsik, 1974.* 82. p.

A pártpropagandát követő szerzők elvetették a polgári társadalomtudományi irányzatok, mindenekelőtt a funkcionális-strukturális iskola és a matematikai-statisztikai megközelítés eredményeit. A (nyugati) elitelméleteket ismerték, de a vulgáris materialista felfogás tagadta az elit jelentőségét, és kétségbe vonták, hogy az elit fogalmával a társadalmi-gazdasági alakulat közelebbi megjelölése nélkül boldogulni tudnának.

> *„Nagyon gyakori az a közvetlen apologetikus felfogás, amely szerint a hatalom fő hordozója a modern kapitalizmusban a szaktudása alapján erre hivatott elit. [...] A polgári szociológia előszeretettel beszél arról, hogy az emberi társadalomban elit »mindig is volt, mindig is lesz«. Ez önmagában nem más, mint lapos okoskodás [...].*[16]

A marxista kritikák a demokratikus elitizmust a polgári demokráciaelmélet válságjeleként bírálták.[17]

A marxista megközelítés a társadalmi struktúrában a társadalmi csoportok közül két osztályt: a munkásságot és a parasztságot,[18] illetve a rétegeket ismerte el. Nagy jelentősége volt az osztály és a réteg megkülönböztetésének, mert a marxista tanok szerint az elsőben benne foglaltatik az alávetettség és uralom, míg a réteg a kapitalizmusban egyes osztályokon belül vagy osztályok mellett, az osztályok nélküli társadalmakban az egymástól elkülönült funkcióval, érdekkel és céllal rendelkező társadalmi csoportokat jelöli.[19] A társadalmi rétegződésre és mobilitásra irányuló kutatások is gyakran egy kategóriába sorolták az értelmiséget és a vezető réteget, hiszen önmagában a káderbürokráciára vonatkozó empirikus kutatás lehetetlen és tiltott volt.[20]

A korszak „hagyományos" levéltári forrásai – a népszámlálásokkal és az egyéb statisztikai felvételekkel ellentétben – a rendszerváltásig hozzáférhetetlenek voltak, ezért a szocialista korszakban a szocializmusról történészi írások helyett történetszociológiai, illetve a társadalmi rétegződést és struktúrát elemző

16 *Hegedüs, 1971.* 18–42. p.

17 *Paczolay–Szabó, 1982.* 97. p.

18 A sztálini alkotmány szerint a Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama volt, amelyben a munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetsége a munkásosztály vezetésével valósult meg. 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság alkotmányáról. 2.§.

19 *Hegedüs, 1971.* 45. p.

20 *Gazsó, 1990.* 3. p. Rétegződésvizsgálatokhoz lásd például: *Ferge, 1969.; Kolosi, 1974.; Kolosi, 1982.; Andorka–Harcsa–Kulcsár, 1982.*

tanulmányok születtek, ezek közül talán a legismertebbek Andorka Rudolf, Ferge Zsuzsa és Kolosi Tamás munkái.[21]

Bizonyára megtermékenyítően hatott a szociológia magyarországi művelőinek munkásságára az, hogy a nyugati elitelméletek Magyarországon is elérhetővé váltak.[22] A Huszár Tibor köré szerveződő, a történeti elitkutatással foglalkozó csoport áttörése akkor következett be, amikor 1979-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Tanszéke és a Népművelési Intézet Huszár Tibor, Vitányi Iván, Lengyel György, Vargyai Gyula, Sipos Péter és Vida István részvételével műhelyszemináriumot tartott Visegrádon,[23] majd Vida István és Sipos Péter kidolgozta az 1945 előtti kormányzó elit vizsgálatának módszertanát.[24] A kormányzó pártok vezetői közül az országos elnökség tagjait, az országos tisztviselőket, a kormánypárti képviselőket, a felsőház tagjait, illetve Horthy közvetlen környezetét stb. az 1926/27-es és az 1938/39-es időmetszetben ábrázolták. A két csoport 865 és 940 pozíciót tartalmazott.[25] Mindenképp ki kell emelnem a kutatócsoport egyik tagját, Lengyel Györgyöt, hiszen – bár ő a gazdasági elittel foglalkozott, de – elitdefinícióját vagy annak több elemét (pl.: döntési-befolyásolási kompetencia, multipozicionális elit) a hatalmi (uralmi) elit kutatói ma is használják.[26]

Konrád György és Szelényi Iván 1974-ben foglalták írásba a sokat idézett és nagy visszhangot kiváltó, az elit, a bürokrácia és az intelligencia kapcsolatáról szóló vizsgálatuk eredményeit, tanulságait.[27] A szélesebb körökben csak a rendszerváltáskor ismertté vált közös tanulmányuk a technokrata bürokrácia és az értelmiség kapcsolatával foglalkozott. Egy új uralkodó osztály: nem bürokrácia, nem a politikai hatalmon alapuló elit, hanem a bürokráciánál tágabb kategória,

21 *Andorka, 1971.; Andorka, 1982.; Ferge, 1969.; Kolosi, 1974.* E folyamatról részletesen: *Szabari, 2002.; Szabari, 2011.* és *Kovács I. G., 2011.*

22 Pl.: *Mills, 1972.; Pareto, 1972,; Dahrendorf, 1973.* 240–250. p.

23 *Kovács I. G., 2011.* 38–39. p.

24 *Sipos–Vida, 1978.*

25 Az adatokat 11 csoportba osztották: I. név, II. születési hely, időpont, III. származás, nagyszülők, szülők neve, vallása, foglalkozása, vagyoni állapota, IV. vallás, V. iskolai végzettség, tanulmányok, VI. családi állapot (házastárs neve, foglalkozása, vagyoni állapota), VII. foglalkozás, VIII. vagyoni állapot, IX. állami, közhivatali tisztségek, X. gazdasági életben betöltött tisztségek, XI. politikai pályafutás. *Kovács I. G., 2011.* 48–51. p. Itt említem meg a Huszár által szerkesztett, az értelmiséggel, diplomásokkal, szellemi munkásokkal foglalkozó tanulmánykötetet. *Huszár T., 1978a.*

26 *Lengyel Gy., 1978.* A (gazdasági) elitdefiníciója szinte változatlan formában: *Lengyel Gy., 2007.*

27 *Konrád–Szelényi, 1989.; Szelényi, 1990a.*

az intelligencia létrejöttét jósolták meg. Ez az intelligencia nem a politikai hatalom alapján létrejött elithez tartozott volna, hanem a gazdasági újratermelés rendszerén alapuló osztály lett volna, amely kikényszerítette volna a szaktudás felértékelését. A pártnómenklatúrának[28] végül – a „jóslat" szerint – össze kellett volna fonódnia az értelmiséggel.[29] A „káderelitről" szóló túláltalánosított, túlrajzolt, empirikus alapokat nélkülöző hipotézisét Szelényi 1987-ben, majd 1990-ben felülbírálta.[30]

A pártelit és a pártbürokrácia empirikus kutatására csak a rendszerváltás hajnalán, illetve közvetlenül a rendszerváltás után nyílott lehetőség. Mindenekelőtt Horváth Ágnes és Szakolczai Árpád könyvére kell felhívnom a figyelmet. A szerzők vizsgálata Budapest valamennyi kerületi szintű politikai munkatársára kiterjedt. A megkeresés teljes körű volt, a visszaküldött kérdőívek száma körülbelül az összes kétharmada, 202 darab volt. Vizsgálatuk tárgya a hatalom működése és a politikai munkatársak rekrutációja volt, és bevallottan nem a nagy politikai töréseket, eseményeket, hanem a mindennapi rutinszerű eseményeket vizsgálták.[31]

Egy évvel a fenti mű kiadása után Nyírő András szerkesztésében jelent meg a Budapesti Műszaki Egyetemen (!) a pártállami nómenklatúráról egy rövid, de annál velősebb mű.[32] A kötet három tanulmányt jegyez. Szakadát István a „bámul, mint borjú az új kapura" szólásra felfűzve és meglepő őszinteséggel vall arról, mit élt meg a rendszerváltáskor: *„bámul, mint szociológus a kelet-európai rendszerek bukásakor. [...] Itt állunk és nem értjük az egészet. Megtörtént az, amiről nem hittük, hogy megtörténhet. Eltűnt a rendszer. Eltűnt egy rendszer, amit igazából*

28 A nómenklatúra kifejezés az 1960–1970-es években a nyugati szovjetológiai irodalomban terjedt el. Lásd lejjebb még *Voslensky, 1980.* Magyarországon nem használták sem a pártzsargonban, sem a politológiai irodalomban. *Bihari, 2005.* 278. p.

29 *Szelényi, 1982.* 18–32. p. Majtényi György szerint nem igazolható a régi és az új értelmiség éles szembenállása. Nem igazolható, hogy az *„értelmiség tartotta kezében a hatalmat, mely a legszűkebb pártvezetés kezében összpontosult, és bár fennmaradása érdekében számos kompromisszumot kötött, a hatalomgyakorlás szempontjából azonban nem különbözött a Rákosi-rendszertől."* Hasonlóan fogalmazott Kemény István is: *„A vezetés monopolizálta a csúcspozíciókat, és még az értelmiség elitjének sem engedte, hogy részt vegyen országos döntésekben." Majtényi, 2005.* 65–79. p.; *Kemény, 1992.* 204. p. A szakértelmiség beáramlása a hatalmi pozíciókba végül nem az értelmiség és a pártelit közeledését, hanem a szembenállást, végső soron a rendszer felbomlását, a pártállam felszámolását jelentette. *Gazsó, 1990.* 3–12. p.; *Gazsó, 1993.* 16–26. p.

30 *Szelényi, 1990b.* 63–94. p.

31 *Horváth–Szakolczai, 1989.*

32 *Nyírő, 1990.*

meg sem tudtunk nevezni. Mi volt ez? Kísérlet, mely bejárta a (fél)világot? Bolsevik társadalomszervezési kísérlet? Sztálinizmus? Szovjet-típusú társadalom? Államszocializmus vagy államkapitalizmus? Az állampárt pártállama? Szocializmus, létező szocializmus, létezett szocializmus vagy bürokratikus szocializmus? Minek nevezzük? Tessék választani! Az első ámulat után vagyunk, már lehet választani."[33] A kötet másik két tanulmánya az MSZMP Politikai Bizottsága és az MSZMP KB Titkárság egymáshoz való viszonyáról,[34] illetve az 1945 és 1989 közötti karriertípusokról és mobilitási csatornákról szól.[35] Az utóbbi művet jegyző szerzőpáros több érdekes fogalmi meghatározást is bevezetett. A karriertípusok vizsgálatánál például Jacob Bielasiak[36] alapján a kor szóhasználatától eltérően rekrutáltnak a politikai ranglétrán előre lépőket, kooptáltnak pedig a kívülről jövőket nevezték. Tisztában voltak vele, hogy e két kategória csak statikus rendszert alkothat, ezért vizsgálták a *„stigmák"*-at, a *„hivatásos forradalmárok"*-at, a *„patrónus-kliens viszonyok"*-at és a *„pozíciók hatalmi potenciálját"* is.[37]

A rendszerváltást követően a T. Varga György és Szakadát István szerzőpáros *Íme, a nómenklatúrák!* címmel rövid, ámde lényegre törő és nagyon fontos összefoglalást közölt a nómenklatúrák kialakulásáról és a hatásköri listák lényegi átalakulásairól.[38]

Szintén 1992-ben jelent meg Vida Istvánnak az 1980-as évek eleji állami-politikai vezető réteg összetételéről szóló vitaindító előadását tartalmazó kiadványa. Vida egy 1983-ban az MSZMP KB Párt- és Tömegszervetek Osztálya által készített, 33 140 főre kiterjedő felmérésre alapozva elemezte a káderbürokrácia összetételét, kor, nemek, származás, párttagság szerinti tagozódását, állami iskolai végzettségét, szakképzettségét, rekrutációját. Világosan különválasztotta a káderbürokráciát és a pártapparátust, illetve az utóbbit a tömegszervezetekkel, az állami és szövetkezeti vezetőkkel, a fegyveres testületek apparátusával együtt az első részének tartotta. Az előadás szövegéhez hasonlóan nagy segítséget nyújtottak számomra a kötet végén közölt hozzászólások is.[39]

A kilencvenes évek közepén élénk vita folyt Körösényi András és Gazsó Ferenc között arról, hogy a kommunista nómenklatúrának és a párttagságnak van-e

33 *Szakadát I., 1990.* 5. p.

34 *Szakadát I.–Szakadát L., 1990.*

35 *Szakadát I.–Kelemen, 1990.* 41–52. p.

36 *Bielasiak, 1980.*

37 *Szakadát I.–Kelemen, 1990.* 42. p.

38 *T. Varga–Szakadát I., 1992.*

39 *Vida, 1992.*

szerepe a rendszerváltás utáni törésvonalak kialakulásában. Bár a vita tárgya korszakomon túlnyúlik, az elitek és a nómenklatúra fogalmak meghatározásában, illetve a kutatás fő csapásirányának kijelölésében ezek a cikkek is segítségemre voltak.[40]

Az ELTE Szociológiai Intézetének kezdeményezésére 1993-ban több intézmény együttműködéseként a Kádár-korszak felső vezetőinek vizsgálatára Huszár Tibor vezetésével kutatócsoport alakult, melynek az 1990-es évek végére érett be munkája. Huszár László 1999-ben megjelent tanulmánya az 1957 és 1962 között a hatásköri listákban szereplő káderekre – tehát nem a személyzeti politikára vagy a káderkiválasztásra – irányult. A vizsgált személyek az 1957 és 1962 közötti hatásköri listában szereplők, a vizsgálat alapjául szolgáló iratok az MSZMP KB, MSZMP PB és titkársági előterjesztések voltak. A kutatócsoport tagjai az egyéni karriereket állomásokra bontották, ahol a korábbi és későbbi pozíciókat kódolták. Összesen 4120 kádert (2135-öt 1963-ig, 1985-öt 1964 után keletkezett előterjesztésekből) rögzítettek. A publikáció (párt-) előterjesztésekből kinyert, származásra, iskolai végzettségre, párttagságra és az egyes betöltött funkciókra vonatkozott.[41] Lényegében – bár Huszár ezt nem mondja ki – a vizsgálatokat előkészítő kutatócsoport prozopográfiai kutatást végzett. A tanulmány megállapításait és adatait összehasonlítási alapként kezeltem.

A tanulmány rövidített, de egyéb adatokkal kiegészített formában 2005-ben az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet Történeti elitkutatások sorozatában is megjelent,[42] és a Kiss László által szerkesztett kötetben Sztárayné Kézdy Éva tollából az 1963 és 1989 közötti káderkinevezések elemzése,[43] illetve Szakadát István *Káderfo(r)gó* című publikációja[44] is olvasható.

A kutatócsoport eredményeinek közzétételére Huszár Tibor többször is vállalkozott, 2005-ben a Társadalmi Szemlében publikált cikket a nómenklatúrakutatásról,[45] majd a tanulmány 2007-ben, szinte változatlanul, majdnem azonos címmel, a Corvina Kiadó gondozásában könyv formájában is megjelent. A tanulmány végén a könyv majdnem egyharmadát kitevő, Némethné Vágyi Karola által

40 *Körösényi, 1996.; Gazsó, 1996.; Körösényi, 1997a.; Gazsó, 1997a.; Gazsó, 1997b.; Körösényi, 1997b.*

41 *Huszár L., 1999.*

42 *Huszár L., 2005.*

43 *Sztárayné, 2005.*

44 *Szakadát I., 2005.*

45 *Huszár T., 2005b.*

készített Függelék található, melyben az MSZMP Politikai Bizottságának tagjait és az MSZMP Központi Bizottságának titkárait gyűjtötte össze.[46]

Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének *Történeti elitkutatások* sorozatában jelent meg a témámat közvetlenül nem érintő, mégis megemlítendő, a Független Kisgazdapárt 1944 és 1949 közötti képviselőiről szóló életrajzi lexikon,[47] a katolikus egyházi elitről,[48] a gazdasági elitről[49] és a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárokról[50] írt kitűnő munkák is, továbbá három elitbibliográfia.[51] E sorozat részeként 1992-ben jelent meg Gergely Jenőnek az 1919 és 1945 közötti katolikus egyházi elitről szóló írása. A szerző pontosan meghatározta, hol kapcsolódik az egyházi elit a politikai, a gazdasági és a tudományos elithez. Amellett, hogy teljes körű archontológiát közölt, az elitbe *„be- és kikerülés"* útjait, az életkort, a kilépés okát, származást (születési hely, nemzetiség, társadalmi), iskolai képesítést, állami, közhivatali tisztséget, honvédségi szolgálatot, gazdasági életben való szereplést, lakhelyet, pártállást, kitüntetéseket, jövedelmet stb. is feltüntette.[52]

Az anyaggyűjtéskor az adatmezők meghatározásában Gergely Jenő és Huszár László munkái voltak a meghatározók, de ezeket a források sajátosságai miatt nem tudtam minden tekintetben figyelembe venni, ki kellett egészíteni ugyanis azokat, és arra törekedtem, hogy elemzéseim részletesebbek legyenek.

A helyi elitek vizsgálatában úttörő munkát végzett Balassagyarmat középosztályi családjainak – a harmincas években Balassagyarmaton élt magas státust betöltő családok leszármazottaival hatvan, majd a kilencvenes évek státus-elitjével készített ötvenöt interjú alapján – II. világháború utáni évtizedekben folytatott túlélési stratégiájának vizsgálatával Utasi Ágnes, A. Gergely András és Becskeházi Attila. Könyvük második részében – országos vizsgálatok alapján – képet adtak a kisvárosi elit származási, kulturális összetételéről, eredetéről, vagyoni állapotáról.[53]

46 *Huszár T., 2007a.*

47 *Vida–Vörös, 1991.*

48 *Gergely, 1992.*

49 *Lengyel Gy., 1993.*

50 *Kovács I. G., 2012.*

51 A nemzetközi elitkutatásra vonatkozó bibliográfiák: *Hornyánszky, 1990.; Hornyánszky, 1991.; Hornyánszky, 1992.*

52 *Gergely, 1992.*

53 *Utasi–A. Gergely–Becskeházi, 1996.*

Varga Balázs a tanulmányaiban, illetve doktori disszertációjában az 1945 és 1956 közötti győri elitváltásról írt.[54] Disszertációjának interneten elérhető verziójában hosszas városi történelem- és elitelmélet-ismertetés után az 1945 és 1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg kicserélődésével foglalkozott. Vizsgálata alanyainak jellemzőit születési hely és idő, iskolázottság, foglalkozás, katonáskodás, nyelvismeret és felekezeti hovatartozás, valamint karrierpályák szerint ismertette.[55]

A disszertációm írásával egy időben, 2014-ben jelent meg Rigó Róbert kecskeméti elitváltásokkal foglalkozó monográfiája. A szerző bőséges forrásapparátusra támaszkodva a kecskeméti elit 1938 és 1948 közötti cserélődéseit mutatja be. A korszakhatár megválasztását két érvre alapozta: egyrészt három rendszerváltási kísérlet is történt ez időben, másrészt a XX. századi magyar társadalomtörténet legnagyobb változásának előzményeit és következményeit kívánta bemutatni. Könyvében a hatalmi elit és a helyi elit kifejezéseket következetesen használta. Bár Varga és Rigó kutatásának időhatára megelőzi e könyv időhatárait, módszertanuk, illetve forráshasználatuk is eltért az enyémtől, mégis érdekes volt összevetni az általam feltárt adatokat azokkal, amelyeket két kisebb, de megyei jogú város vizsgálatánál kaptak.

2010-ben Hell Roland *Adalékok a Kádár-rendszer politikai elitjének vizsgálatához: Az MSZMP tagságának és függetlenített apparátusának összetétele a számok tükrében* című tanulmányában az országos pártértekezletek – egyidejű – nyomtatásban is megjelent jegyzőkönyveire hivatkozva adott – valóban csak – adalékokat a pártapparátus szociológiai jellemzőiről (létszámra, foglalkozásra, származásra, iskolai végzettségre vonatkozó adatok). A cikk legnagyobb hiányossága, hogy – a témafelvetéstől eltérően – az elemzések elmaradtak, számadatait sehol sem korrigálta levéltári forrásokkal, illetve a Huszár Tibor által és a Konrád–Szelényi-tanulmányban megfogalmazottak alátámasztására szolgáló statisztikáit sem próbálta meg össztársadalmi elmozdulásokat tükröző egyéb, például a Központi Statisztikai Hivatal (=KSH) adataival összevetni.[56]

2011-ben Kovách Imre szerkesztésében jelent meg a tizenhét tanulmányt tartalmazó *Elitek a válság korában* című könyv,[57] mely egy húszéves kutatás eredményeit tartalmazza. A vizsgált korszak a rendszerváltás utáni időszak volt, a történeti áttekintés és a módszertan ismertetése mégis hasznos lehet a Kádár-korszak kutatója számára is.

A 2007-ben (majd újabb kiadásban 2009-ben) megjelent *Narratív történetformák*[58] című, az ún. megértő szociológia módszertanát és eszközrendszerét összefoglaló nagyszabású munkája után Pászka Imre 2010-ben jelentette meg a „Homokhátság" kistérség elitszelekciójának, az új elit rekrutációjának bemutatását célul tűző könyvét a rendszerváltást megelőző és követő egy-egy évtized időmetszetében. Nagy örömmel fogadhatja a kötetet a lokális elitkutatással foglalkozó kutató, hiszen az erre vonatkozó, magyarországi kutatásokon alapuló szakirodalom meglehetősen szegényes. Sajnos a könyv nagyobbik része klasszikus elitelméletekkel, tranzitológiával foglalkozó művek, illetve a módszertan ismertetésével és kollázsszerű szövegközléssel telt meg, és keveset tudhatunk meg a helyi elit önmeghatározásáról, az elbeszélők, szüleik és utódaik társadalmi helyzetéről, iskolai végzettségéről, foglalkozásáról és az intergenerációs mobilitásképükről.[59]

A pártállam hatalmi elitje a közgazdászok érdeklődését sem kerülte el. Csanádi Mária a *Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás* című – angolul és kínaiul is megjelent – munkája egyszerre szól a pártállam formai működéséről (iratok struktúrája, hierarchia, káderhatáskör, reszortfelelősség, instruktori rendszer), a pártfegyelem betartatásáról, a strukturális visszacsatolásokról, a pártállam szerkezetéről és a hatalmi elit szereplőinek újratermelődéséről.[60]

Az egykori Pénzügykutatási Intézetből két olyan szerző is kikerült, akiknek figyelme – alighanem személyes tapasztalataikra építve – a Kádár-korszak második felének *bürokratá*ira irányult. Az általuk *új technokrata csoport*nak nevezett, a gazdasági és a politikai elitben működő káderek személyiségi jegyeit elemezték. Lengyel László, a rendszerváltó elit tündökléséről és bukásáról szóló könyve a káderélettel, a kádernyelvvel, a Kádár-rendszer hazugságaival, a megalkuvással, illetve a reformer kommunistákkal és rendszerváltókkal foglalkozik.[61] Szalai Erzsébet közgazdászként részt vett *„Az új gazdasági mechanizmus"* szakszeminárium munkájában. A rendszerváltást követően figyelme az elitek mozgása, a hatalom szerkezetének változása felé fordult, és Lengyel Lászlóhoz hasonlóan főként érzelmi alapon közelítve, a társadalmi értékrendet vizsgálta (a 2000-es évektől már

54 *Varga, 2003.; Varga, 2008a.; Varga, 2008b.; Varga, 2009.; Varga, 2010.; Varga, 2013.*

55 *Varga, 2009.*

56 *Hell, 2010.*

57 *Kovách, 2011.*

58 *Pászka, 2007.*

59 *Pászka, 2010.*

60 *Csanádi, 1995.*

61 *Lengyel L., 1996.*

főként a *„magyarországi újkapitalizmus”*-ra koncentrálva) a késő Kádár-korszakban és a rendszerváltást követően kialakult eliteknél.[62]

Az újabb kiadványok közül Klement Juditnak a dualizmus kori budapesti gőzmalomipar vállalkozóiról írt különösen informatív, ábrákkal jól illusztrált könyvét[63] és Takács Tibornak a nyíregyházi polgárokat bemutató monográfiáját lehet kiemelni,[64] melyek korszakukban nem érintik a kutatási területem, de figyelemfelkeltő módszertanuk a XX. század második felével foglalkozó történész számára is segítséget nyújt.

A hatalmi elit és az uralmi rendszer

Jelen munkám írása közben állást kellett foglalnom több olyan fogalom használatával kapcsolatban, melyeket a szakirodalom nem egységesen használ, és ebből hármat írásom elején tisztázni fogok. E három fogalom a hatalom–uralom kérdése, az elit és a nómenklatúra viszonya és a Kádár-korszakot meghatározó államalakulat szerkezetének kérdése. Az állásfoglalás előtt természetesen röviden ismertetem a szakirodalomban fellelhető jellemző meghatározásokat is.

A Kádár-korszakkal foglalkozó szakirodalom egy része Max Weberre[65] hivatkozva különbséget tesz hatalom és uralom között, *„miszerint hatalomnak nevezzük a központi akarat másokkal szembeni feltétlen érvényesítését, uralomnak viszont a valamely szempontból elfogadott, legitim parancsnoklást”*.[66] Az már önmagában vitára ad okot, hogy Kádár Jánost vagy a nómenklatúrát vajon milyen tradíció vagy karizma legitimálta, vagy milyen tisztán racionális–legális uralomról (Webernél: a legitim uralom három tiszta típusa)[67] beszélhetünk 1956 és 1989 között? Hiszen bár időről időre rendszeresen tartottak országgyűlési és tanácsválasztásokat, viszont a hatalmat birtokló Kádár (Webernél: „uralkodó”) nem az adott társadalomban elfogadott jogszabályok erejével megtámogatva, hanem hatalmi helyzeténél fogva lett az ország vezetője. A „puha diktatúra” igenis elért a kisemberekig, és ezt példákkal is igazolom majd. A Max Weber által használt fogalmakat azonban a modern kori diktatúrák vizsgálatához nem tartom

62 *Szalai, 1997.*; *Szalai, 1998a.*; *Szalai, 1998b.*; *Szalai, 1998c.*; *Szalai, 2001.*; *Szalai, 2007.*

63 *Klement, 2012.*

64 *Takács T., 2008.*

65 *Weber, 1922.* 122–176. p.

66 *Majtényi, 2009.* 15. p. A két fogalom használatáról lásd: *Farkas, 2011.*

67 *Weber, 1922.* 124–125. p.

megfelelőnek, és egyaránt indokoltnak tartom a hatalmi és uralmi elit elnevezés használatát, a dolgozatban pedig – Gazsó Ferenchez hasonlóan – szinonimaként kezelem a hatalmi elit és a pártelit kifejezéseket.[68]

A politikai rendszer meghatározása

„Joszifhoz legfeljebb egyvalaki mérhető a világon: Adolf. A huszadik század a csodálatos szocializmus két formáját hozta virágul: az osztályalapút és a raszszistát.”[69]

A Kádár-korszakot egyértelműen 1956. november első hetétől[70] az utolsó MSZMP-kongresszust (1989. október 7–9.) megelőző napig számítom.[71] Ebben az időszakban a hatalom képviselői, illetve a hivatalos média a rendszert *„szocializmus”*-nak nevezte. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága hírhedt 1956. december 5-ei határozata *„szocialista törvényesség”*-ről szólt, feladatának a „szocialista *társadalmi rend felépítésé*”-t tűzte ki célul, a „szocializmus*t a magyar sajátosságoknak megfelelően*” kívánta megvalósítani. Az első országos pártértekezleten Münnich Ferenc „szocialista *tábor*”-ról, a *„szocializmus”* építéséről szólt.[72] Az 1956 és 1962 közötti időszak jelentősnek tartott MSZMP-dokumentumait tartalmazó kiadvány előszavában a kötet szerkesztői ezt az időszakot a

68 *Gazsó, 1990.* 6. p. Ahogy az általam többször hivatkozott Gerd Meyer is többször egy mondatban említi a *hatalmi elit* (Machtelite) és a *bürokratikus uralom* (bürokratische Herrschaft) kifejezéseket. Talán helyesebb lenne német mintára a pártvezető (Vorgesetzte) használata, de már meghonosodott az elit szó használata. *Wagner, 1999.* 45–46. p. Hasonló problémát vet fel a rendszer totalitárius vagy autoritárius diktatúraként meghatározása is. *Arendt, 1992.*

69 *Akszjonov, 2002.* 338. p.

70 Budapesti viszonylatban nincs jelentősége, hogy a kezdetet az MSZMP megalakításától (1956. november 1.), Kádár moszkvai útjától (1956. november 3.), a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulásáról szóló proklamációtól és a szovjet inváziótól (1956. november 4.) vagy az új kormány eskütételétől (november 7.) számítjuk, hiszen az első budapesti ideiglenes intézőbizottsági ülés jegyzőkönyve november 8-ai keltezésű. *MDP, 1998.* 476–478. p.; *Koltai–Rácz, 2008b.*, 31–33. p.

71 Miközben tisztában vagyok azzal, hogy a „rendszerváltás”, „rendszerváltoztatás” időszaka több éven át elhúzódó folyamat volt, a korszakhatárt az utolsó MSZMP-kongresszus előtt húzom meg, és munkámban e tipikus karrierállomás időpontját az egyszerűség kedvéért rendszerváltásként aposztrofálom.

72 *MSZMP, 1957.* 8. p. A kiemelés tőlem.

„munkáshatalom helyreállításától a szocializmus alapjainak lerakásáig, a fejlett szocialista társadalom építésének megkezdéséig" határozták meg.[73]

A Krausz Tamás szerkesztésében 2007-ben megjelent vitakötet a korszaknak több értelmezését is kínálja. A tartalmában erősen vitatható vitaindító előadásában Szigeti Péter, illetve Ana Bazac a rendszert *államszocializmus*nak (utóbbi a létező szocializmust technikai okokból sztálinizmusnak) nevezi, Szalai Erzsébet a *létezett szocializmus (félperiféria-szocializmus)*, Wiener György a *nyers kommunizmus* kifejezést használta.[74] Záró előadásában Szerdahelyi István elemezte a különböző kifejezések létjogosultságát. Rudolf Bahróra hivatkozva kifejtette, hogy a *reálisan létező szocializmus* szocializmus ugyan, de intézményesített felelőtlenséggel áthatott politikai-bürokratikus diktatúra. Megállapította továbbá, hogy Bismarck óta az államszocializmus elnevezés már „foglalt", az államkapitalizmus pedig fából vaskarika, hiszen a pártállamok kádereinek tulajdonjogai nem voltak (nem szerezhették meg, nem használhatták saját céljaikra, az előálló nyereségnek nem voltak tulajdonosai, hivatali beosztásuk meghatározott hatáskörre vonatkozott, leváltásukkal megszűnt).[75]

A szóhasználatra kétségkívül nincs egységes gyakorlat, német nyelvterületen is gyakorta – akár egy köteten belül is – használatos az *államszocializmus, kommunizmus* vagy a *ténylegesen létező szocializmus* elnevezés is, például a *Sozialistische Eliten. Horizontale und vertikale Differenzierungsmuster in der DDR* című könyv címeként a *szocialista* elit szerepel, az első tanulmányban Christoph Boyer az *államszocializmus („Staatssozialismus")*, a szerkesztő Stefan Hornbostel az idézőjelbe tett *szocializmus („Sozialismus")*, a női karriervizsgálatnál pedig a szerzőpáros – szintén idézőjelben – a *ténylegesen létező szocializmus („realexistierende Sozialismus")* kifejezést használja.[76]

Két gondolat erejéig érdemes kitérni Mihail Szergejevics Voszlenszkij (nyugat-európai átírással: Michael Voslensky) könyvére. Szerinte ugyanis minden társadalmi organizmusnak egyedi arca van. Továbbgondolva ezt a tézist, nem lehet egységes egészként kezelnünk a kommunista rendszereket. A második gondolata pedig az volt, hogy egyrészt *„emberarcú szocializmus"*-ról beszélni éppoly naiv dolog, mint *„emberarcú dinoszaurusz"*-ról, másrészt az 1968-ban megfogalmazott *„ténylegesen létező szocializmus"*, vagy ahogy később mondták, *„létező szocializmus"* elnevezés azt tükrözi, hogy a szocialista táboron belül megvalósult rendszer

73 *MSZMP, 1973.* 5. p.

74 *Krausz–Szigeti, 2007.*

75 *Szerdahelyi, 2007.* 231–234. p., valamint *Szerdahelyi, 2005.* 175–198. p.

76 *Hornbostel, 1999.* 8., 11., 141., 148., 159. p.

a szocializmus egyetlen lehetséges formája, és rajta kívül semmilyen egyéb szocializmus sem létezhet.[77] Valószínűleg ez utóbbi gondolat mentén kezdte használni a késő Kádár-kor értelmisége és pártpropagandája a *létező szocializmus* kifejezést.[78]

Bár ötletesnek tartom az *„egykor volt szocializmus"*[79] vagy a *„sosem volt szocializmus"*[80] elnevezéseket is, maximálisan egyet tudok érteni Andorka Rudolfnak a *Bevezetés a szociológiába* című könyvében írt meghatározásával:

> *„Vannak azonban olyan szociológusok, akik szerint létezhet másfajta szocializmus is, például demokratikus (proletárdiktatúra nélküli) szocializmus. Ezért az előbb említett rendszereket »megvalósult szocializmusnak«, »államszocializmusnak« nevezik, vagy egyenesen kétségbe vonják ezen társadalmak szocialista jellegét. Ismét mások szocialista helyett kommunista társadalomról beszélnek. A különféle kifejezések használatának nyilvánvalóan politikai tartalma van. [...] azokat a rendszereket nevezem szocialistának, ahol a termelőeszközök nagy többsége állami tulajdonban van, és ahol központi gazdasági tervezés folyik, így például a magyarországi rendszer 1990-ig joggal nevezhető szocialistának."*[81]

Ezek után végül amellett döntöttem, hogy a Kádár-rendszert szocializmusnak, az államalakulatot pártállamnak, berendezkedését egypártrendszerű diktatúrának nevezem.

77 *Voslensky, 1980.* 15–16. p. Az emberarcú jelző irodalmi kritikáját lásd még: *Bikov, 2010.* 518. p., illetve *Poljakov, 2015.* 223., 599. p. Utóbbinál kiemelve: *„Hová száguldasz, trojkamadár, Régi csengőddel csilingelve? – Sietek a szocializmusba, Az emberarcúba. [...] És minden így megy nálunk! – keseredett neki Gena. – Emberarcú szocialimust akartunk! És lópikula lett belőle."*

78 Pl.: *Huszár T., 1986.* 23. p.

79 *Márton-Koczó, 2013.* 35. p.

80 *Szerdahelyi, 2005.*

81 *Andorka, 2003.* 52–53. p.

A nómenklatúra fogalma

A kádernómenklatúra-rendszer legszemléletesebb leírását az „építőköveket lerakó”[82] Voszlenszkij adta 1980-ban.[83] Saját bevallása szerint azért írta meg könyvét, mert a mű születésekor a világ semmit sem tudhatott a nómenklatúráról. Érdekes felvetéssel indította a Szovjetunió *„uralkodó osztályát”* ismertető könyvét: azt próbálta szovjet szótárak segítségével megfejteni, mit is jelent a nómenklatúra szó. Mivel nem talált rá választ, a Đilas-féle új osztályként aposztrofálta. A szerző a nem antagonisztikusnak nevezett, ám meglehetősen antagonisztikus társadalom új osztályának megszületését, hatalomra jutását, privilegizált, az *„osztály nélküli”* társadalomban való osztályként működését, a nómenklatúra diktatúráját és parazita voltát mutatta be. A könyv a nómenklatúra működését segít megérteni.[84]

Voszlenszkij könyvéből indult ki Matthias Wagner is: szerinte a nómenklatúra építőkövei egyrészt konkrét személyekből (nómeklatúra-káderekből), másrészt pozíciólistákból (Magyarországon hatásköri lista), illetve pozíciójegyzékekből (káder-nómenklatúra) álltak.[85]

Körösényi András is három jelentést adott a nómenklatúrának: egyrészt a hatalmi pozíciók listája, másodszor a pozíciót betöltő személyzet, harmadszor egy társadalmi képződmény, ami a weberiánusok értelmezése szerint a rendszer uralkodó rendje.[86]

Szakadát István – az önmaga által inkább szabatosnak, mint érthetőnek tartott – definíciója szerint: *„a nómenklatúra fogalmát a pártszervek káderhatásköri listáinak rendszereként, ahol pártszerveken természetesen az »egypárt« különböző hierarchikus szintjein álló szervezeteket és – olykor bizony – személyeket, káderhatáskörön bármely adott – és elméletileg tetszőleges – szervezet számára adott – és elméletileg tetszőleges hierarchikus szinten lévő beosztásával kapcsolatos kinevezési–felmentési, illetve fegyelmezési jog feletti rendelkezést, míg listák rendszerén ezen beosztások adott módon strukturált halmazát értjük.”*[87] Bárhogyan is változott a nómenklatúra-rendszer, a lényege, a *„politikai rend centralizált »egyirányúsága« megmaradt”*. Csupán az uralmi háló sűrűsége változott, de létét sosem kérdőjelezték meg.[88]

A nómenklatúra/nomenklatúra fogalom a mai közbeszédben is él: az egykori államtitkártól[89] a sajtóig széles csoport használja,[90] a szocialista kori szerzők pedig gyakran egy fogalomként kezelték az elittel.[91]

82 *Wagner, 1999.* 45. p.

83 *Voslensky, 1980.*

84 *Voslensky, 1980.* 13., 16 p.

85 *Wagner, 1999.* 45. p.

86 *Körösényi, 1997b.* 95. p.

87 *Szakadát I., 1990.* 6. p.

A pártállam hatalmi elitjének meghatározása

Kutatásaim kezdetén tehát két fontos kérdésre kellett választ találnom: létezett-e (hatalmi) elit a szocializmus időszakában, és volt-e ennek olyan helyi szintje, ami elitcsoportnak tekinthető.

Wolfgang Felber szerint az elit meghatározásánál *„a definíciókban csak a kiválasztás mozzanata a közös, ami az elit szó etimológiájából származik”*.[92] Az *eligere* latin ige ugyanis *kiválasztani*t vagy *válogatni*t jelent. A szó a francia elite alakban terjedt el a legszélesebb körben, a XVII–XVIII. században még kiválasztott, kiválogatott, jó minőségű árut jelentett, és a XIX. században kezdték emberekre alkalmazni, *„Társadalmi csoportként az Oxford English Dictionary használta 1823-ban.”*[93]

Nem kívánom Pareto, Mosca, Dahl, Mills vagy Lenski vonatkozó műveinek ismertetésével terhelni e munkát, mert – véleményem szerint – nem visznek közelebb a Kádár-korszak elitjének beazonosításához.[94] Az elitet egyszerűen Andorka

88 *Szakadát I., 2005.*

89 *Szabadi, 2010.*

90 Lásd például: *Golovatij, 2000.*; *Tóth-Szenesi–Haszán, 2008.*

91 *„A román közemberek szótárában a nómenklatúra az elitet, egy, az előjogairól felismerhető társadalmi réteget jelentett.” Pacepa, 1989.* I. köt. 182–183. p.

92 *Felber, 1986.* 19. p. Idézi: *Kovács I. G., 2011.* 34. p. a Bakos-féle szótár a *társadalom kiváltságos vezető rétege*, a *válogatott előkelő társaság, valaminek a színe-java* jelentés mellett használja az eredeti jelentést is *Bakos, 2002.* 169. p.

93 *Kovács I. G., 2011.* 34. p.

94 Bár a nyugati elitelméletek kétségkívül nagy hatást gyakoroltak rám is, egyre inkább azt érzem, hogy a magyarországi pártállami viszonyokra mind társadalmilag, mind strukturálisan erős kritikával alkalmazhatók. Elsősorban *Pareto, 1972.; Dahl, 1961.* Idézi: *Domhoff, 2010.; Mills, 1972.; Mosca, 1939.* Bár Lenski elit-meghatározásával egyet lehet érteni: *„A kifejezés jelentése végül pusztán bármely társadalmi egység legmagasabb rangsorbeli szegmense. […] tetszés szerinti kritérium alapján csoportosítva. Kötetünkben […] a hatalmat használtuk kritériumként.” Lenski, 1984.* 78–79. p. Magyarul idézi *Klement, 2012.* 95. p.

Rudolf szavaival határozom meg: a *„társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő kis létszámú – az uralkodó osztálynál kisebb – csoport”*.[95] Abban a közelmúlt történelmének kutatásával foglalkozó szakemberek egyetértenek, hogy nem érték- vagy presztízsalapon, hanem pozíciók vizsgálata mentén van leginkább értelme a pártállami elitbesorolásoknak.[96]

A kifejezést egyébként a „szocialista” rendszerekben pozitív tartalommal nem használták, de valóban nehéz is a pártállami hierarchia csúcsán lévő, hatalommal rendelkező egyéneket a szó klasszikus, (például) bibói értelmében[97] az elitek közé sorolni. Takács Károly Martin Margerre[98] hivatkozva szembeállítja a *természetes elit* és a *szervezeti elit* koncepcióját. A természetes elit tagjai pszichológiai alapképességeiknek köszönhetően emelkednek ki a tömegből, a szervezeti elitre pedig a modern társadalmaknak egyszerűen a működésükhöz van szükségük, tagjai a szervezeti kereteknek köszönhetően válnak tagokká.[99]

Huszár Tibor a fentebb leírt kutatás[100] eredményeit tartalmazó kötet bevezetőjében éles különbséget tett az elit és a nómenklatúra közt, sőt, véleménye szerint a pártállamban nem is beszélhetünk elitről: a

> *„[...] pozíciók mint stratégiai jelentőségű őrhelyek felértékelődtek, s a kádert elsősorban politikai megbízhatóság alapján mellérendelték a pozíciónak. Ezért [...] nem tekinthető azonosíthatónak az elit és a nómenklatúra fogalma: az elit kiválasztódik, tagjainak kiemelkedését – legalábbis ideáltipikusan – tudáson, teljesítményen nyugvó tekintély határozza meg, s ez szuverenitásuk forrása, míg a nómenklatúra tagjait kinevezik, megválasztásuk meghatározott testületekbe – rendkívüli helyzetektől eltekintve – formális, az őt kinevező testület előzetes döntésének post festa jóváhagyása.”*[101]

Huszárt követve Varga Balázs is különbséget tett az elit és a nómenklatúra között, de az utóbbi szűkítése helyett ő is minőségi különbséget tett a két fogalom között: 1945 és 1948 között, illetve 1956 októberében és novemberében az elit,

95 *Andorka, 2003.* 154., 636. p.

96 *Szalai, 2001.* 13–14. p.

97 *Bibó, 2004.* 417–427. p.

98 *Marger, 1981.*

99 *Takács K., 1998.*

100 *Kiss L., 2005.*

101 *Huszár T., 2005a.* 38. p. (Kiemelés tőlem.) *Huszár T., 2007a.* 47. p.

1948 és 1956 között a nómenklatúra és a káder terminusokat használta a bemutatott társadalmi csoportra.[102]

Huszár Tibor véleménye nem egyedülálló, és német nyelvterületen is találunk hasonló gondolatokat. Christoph Boyer több ponton is vitatható elmélete szerint a káderkiválasztás a Német Demokratikus Köztársaságban sem volt „természetes” folyamat, hanem csupán hatalmi érdeken alapuló és ideológiai előírások szerint irányított processzus, ami nem több pilléres, funkcionálisan differenciált, hanem homogén, a gazdaság, a társadalom és a politika minden területén bevethető elit kitermelését célozta meg, a nómenklatúráét.[103]

Gazsó Ferenc szerint azonban indokolatlan a szocializmusban rekrutálódott elitcsoportokat nómenklatúraként osztályozni, hiszen a hatalmi elit erősen differenciált volt.[104] Ezt erősíti meg Szalai Erzsébet is, aki a technokrata reformereket a beat-nemzedéknek tartotta, akik a politikai és gazdasági hatalmat kezükben tartották, a szakértelmet igénylő politikai döntéseket a nyolcvanas évek elejétől ők készítették elő. Véleménye szerint a kommunista nómenklatúra a nyolcvanas évek végén egységes társadalmi csoportként nem létezett.[105]

Azzal természetesen egyet lehet érteni, hogy a nómenklatúra és az elit nem egy fogalom, ahogyan a párttagság és a nómenklatúra sem.[106] Az azonban meglehetős naivságot feltételez, hogy a II. világháborút megelőző korok, illetve a nyugati társadalmak elitje kiválasztódott, és tagjait például kizárólag a tudás tette az adott csoport tagjaivá. A reformkori magyar elitbe például származási alapon kerültek a tagjai, míg a nyugati társadalmak elit-kiválasztódásában is jelentős szerepet játszott a család, illetve a lobbi-tevékenységek.[107]

Gyarmati György az idézett 2009-es cikkében rámutat arra, hogy a nómenklatúrába gyakorlatilag mindenki beletartozott, aki része volt a káderigazgatásnak. Ezen jelentős létszámú csoport *„ugyan már érintkezhet a kommunista hatalmi elitbe tartozókkal, ugyanakkor az utóbbiakat épp a legfelső szintű döntési jogosultság határolja el a nómenklatúrától. Az elit és a nómenklatúra közötti státuskü-*

102 *Varga, 2009.* 45. p.

103 *Boyer, 1999.* 11–13. p.

104 *Gazsó, 1996.* 7. p.

105 *Szalai, 1997.* 64. p. Az elemzés lényegében a korábbi előrejelzések (az új bürokrácia, a késő Kádár-kori technokrácia fellazító tevékenységének volt köszönhető a rendszerváltás, és a második-harmadik generáció veszi át a hatalmat) igazolására szolgált.

106 *T. Varga–Szakadát I., 1992.*

107 *Weatherford, 2005.* 68–112. p.

lönbség esetünkben a következőképpen definiálható: a kommunista hatalmi elitbe azok tartoztak, akik kinevezték az alsóbb szinten kinevezendők kinevezőit."[108]

Gyarmati György vagy Gazsó Ferenc érvelése kétségkívül sokkal meggyőzőbb, mint Huszáré, így véleményem szerint elfogadható, hogy a Kádár-korszakban is létrejött(ek) az elit(ek). Endruweit megfogalmazása szerint lehetőség van az elitfogalmak meghatározására, és *„a különböző megközelítések rendszerező leírása után [...] mindig a konkrét kutatási problémához illeszkedő elitfogalmat kell kiválasztani."*[109] A Kádár-kori elitet például politikai, gazdasági és kulturális elitcsoportokra[110] oszthatjuk aszerint, hogy az általuk birtokolt „tőkefajták" a társadalmi élet melyik mezőjéhez kötődnek leginkább.[111] A Kádár-rendszer hatalmi (uralmi) elitjén pedig a hatalmi helyzeténél fogva azt a többi társadalmi csoportból kiemelkedő kisebbséget értem, amelynek tagjai – személy szerint vagy testületileg – a társadalom ügyeinek intézésében döntési-befolyásolási kompetenciával rendelkeztek, a társadalom működtetésében fontos szerepet betöltő komplex szervezetek vezetői közé tartoztak, és döntéseikkel, véleményükkel a társadalom működését befolyásolták.[112] A pártelit tagjai az elitpozíció betöltésekor a pártnak főállású beosztottjai, a szó korabeli használata szerint *függetlenített munkatárs*ai voltak. Továbbra is Gyarmatit idézve,

> *„[...] azok tekinthetők a kommunista hatalmi elitbe tartozóknak, akik a felső szintű párt- és államhatalmi pozíciók rendszer-specifikus »összecsúszása«, átfedése, illetve viszontbiztosítása következtében kettős vagy akár ennél is több, multipozicionális státust mondhatnak magukénak. Mivel a pártállam felépítése, működési rendje hierarchikusan tagolt, az ilyen multipozicionális státusok alsóbb szinteken is – egyre növekvő számban – előfordulnak, ismétlődnek. Utóbbiak alkothatnak egyfajta helyi-területi vagy éppen középszintű (megyei) elitet [...]." A pártállamban a hatalmi elit lényegében a kommunista pártelit volt.*[113]

108 *Gyarmati, 2009.*

109 *Endruweit, 1979.* 46. p. Idézi: *Kovács I. G., 2011.* 33. p.

110 A szellemi elit és a hatalom kapcsolatáról és a kulturális elit függéséről lásd: *Standeisky, 2005.*

111 *Szalai, 2001.* 13–14. p.

112 *Lengyel Gy., 2007.* 13. p.; *Lenski, 1984.* 78–79. p.; *Valuch, 2005.* 121. p.; *Takács T., 2008.* 32–33. p.

113 *Gyarmati, 2009.*

Lehet-e azonban a helyi szintű politikai és államigazgatási vezetőket elitként aposztrofálni? Hiszen kétségkívül szinte minden döntés Kádár Jánostól függött,[114] azonban e túlcentralizált rendszer „fentről" nem volt teljes egészében átlátható és menedzselhető, ezért alakult ki egyfajta patrónus–kliens viszony, és ebben a klientúrában bizonyos pártszervek valamiféle autonómiát élvezhettek.[115] Kovács I. Gábor is – a német tudományosság eredményeire (Hoffmann-Lange[116], Endruweit[117] műveire) hivatkozva – megkülönböztette egymástól az elitek meghatározásánál az országos és a lokális részeliteket (nationaler Elite – Teilelite).[118] Ugyanígy Utasi Ágnes és szerzőtársai is különbséget tettek a helyi és az országos elit, valamint a származási, politikai, kulturális vagy tudáselit, illetve a kapcsolati elit között.[119]

Csanádi Mária kitűnően megmutatta, hogy a hierarchiát a párt monopolhelyzetéből és hatalmi eszközeiből kiindulva ugyan le lehet írni, de az elitek közé tartozó személyek azonosítását egy általános érvényű definícióval korántsem lehet elintézni,[120] ezért a hierarchia különböző szintjein más és más funkcionáriusokat sorolhatunk a hatalmi elithez. Az elitrekrutációról szóló fejezetben részletezem, hogy miért gondolom így – a fővárosi hatalmi elit pozíciói a Budapesti Pártbizottság első titkárai és titkárai, végrehajtó bizottsági tagjai, a kerületi (szintű) első titkárok, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága elnökei/tanácselnökei és a fővárosi rendőrfőkapitányok voltak.

114 Sarlós István így emlékezett a Politikai Bizottságban történt döntéshozatalról: *„Mindenki nyugodtan el tudta mondani az észrevételeit. Soha senkit nem dorongoltak le az észrevételeiért. De amikor zárszóra sor került, akkor az ülésvezető, és az 99,9%-ban a Kádár volt, akkor a határozatot úgy mondta ki, hogy amit jónak tartott azt elfogadta, a többire nem reagált."* *Simon, 2014.* 240. p.

115 *Szakadát I., 2005.*

116 *Hoffmann-Lange, 1992.* 86. p.

117 *Endruweit, 1986.* 43. p.

118 *Kovács I. G., 2011.* 33. p.

119 *Utasi–A. Gergely–Becskeházi, 1996.*

120 *Csanádi, 1995.* 54. p.

3. *A módszertan meghatározása*

A prozopográfia

A prozopográfia[121] nem klasszikus értelemben vett segédtudomány, hanem kutatói módszer, illetve annak eredménye. A XX. századi műszó értelme: személyek leírása. Engel Pál szavaival a *„prozopográfia nem más, mint személyi adattár, a módszer lényege pedig személyekre vonatkozó adatok összegyűjtése és elrendezése."*[122]

A prozopográfia önmagában nem történetírói alkotás, csupán egy adattár, mely a történetíró eszköze. *„A tárgya sohasem egy személy, hanem mindig személyek meghatározott köre. Ezt a kört a történész választja ki egy, esetleg több ismérv alapján, amely(ek) valamennyi személyre nézve közös(ek)."* Az adattár összeállításának ismérve, hogy az adatgyűjtésnek teljes körűnek kell lennie, az általunk meghatározott személyek körének (lásd.: fővárosi hatalmi elit) minden tagjáról kell információval rendelkeznünk – bármennyi ideig töltötte be funkcióját, vagy tartanánk tevékenységét amúgy jelentékenynek vagy jelentéktelennek.[123]

Módszerem leírása előtt a prozopográfia magyarországi használatáról néhány olyan példát hozok, melyek – bár korszakban nem illeszkedtek kutatásaimhoz, a módszertant tekintve mégis – segítségemre voltak. Kubinyi András a kincstartóság és a pénzügyigazgatás XV. századi történetének feldolgozásakor, a központi hivatalnokréteg meghatározásakor és életútjuk elemzésekor a forrásanyag hiányossága miatt lényegében prozopográfiai módszert alkalmazott.[124]

Kovács I. Gábor az 1979-ben indított, a két világháború közötti magyarországi tudáselit vizsgálatával foglalkozó történeti elitkutatáson keresztül mutatta be a *„prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában"* meghatározását.

> *„A prozopográfia szisztematikus kutatást jelent egy meghatározott személyi kör/ társadalmi csoport személyi adatainak összegyűjtésére majd elrendezésére. A kutatás céljától, előfeltevéseitől s persze a forrásadottságoktól is függ, hogy milyen változókhoz milyen személyi adatokat gyűjtünk."*[125]

121 A prozopon (προσωπων): arc, maszk, szerep és a grapho (γράφω): leírás szóból.

122 *Engel, 1998.* 37. p.

123 Uo. 37–39. p.

124 *Kubinyi, 1957.* 25–49. p.; *Kubinyi, 2005.*

125 *Kovács I. G., 2011.* 200. p.

Bácskai Verának a reformkori gazdasági elitet és a pesti polgárságot bemutató társadalomtörténeti könyvét éppúgy a mikrotörténelem egyik első magyarországi reprezentánsaként említhetjük, mint egy olyan írásként, mely a prozopográfiára épült, így megkerülhetetlen, amennyiben ezt a módszert kívánjuk az adatfeltáráshoz használni. Ugyanitt említem Benedek Gábornak a minisztériumi tisztviselők mobilitásáról írt művét is.[126]

Fedeles Tamás a pécsi székeskáptalan személyi összetételéről írt könyvében több kanonok-összeírásra, a káptalan tagjainak korábban összegyűjtött életrajzi adataira támaszkodhatott, azonban ezen adattárak szerzői nem vállalkoztak többre, mint az adattárak összeállítására. Prozopográfiai adattára segítségével fel tudta térképezni a méltóság- és tisztségviselőket, továbbá feltárta a *„testületbe történő bejutás"* (származás, egyetemlátogatás, javadalmak), *„továbblépés"*-en túl a kanonokok feladatait, életkörülményeit, mentalitását is. Függelékben elhelyezett lekérdezései, illetve a regesztaszerűen megírt életrajzi adattára teszi a közléseit hitelessé és ellenőrizhetővé.[127]

Arany Krisztina Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején a Magyar Királyság területén tevékenykedő firenzei kereskedőket elemezte kvantitatív vizsgálat, illetve egyes személyekre és családokra vonatkozó esettanulmányok ötvözésével. Vizsgálatait Engel Pál módszerével készítette. A *Fons* című folyóiratban közreadott prozopográfiai adattár lényegében az egyes személyek kronológiai adatait tartalmazza.[128]

A prozopográfia módszertanát Lawrence Stone óta[129] sokféleképpen értelmezték attól függően, hogy kik, mely korszakra alkalmazták,[130] ezeket igyekeztem a kutatásom céljaihoz legjobban illeszteni.

A stone-i prozopográfiai elvárásoknak annyiban megfelel a kutatásom, hogy a kutatott személyek köre nem csupán az ismertebb történelmi személyekre (például Marosán György, Grósz Károly, Németh Károly) korlátozódott, hanem az eddig a közvélemény és a tudományos kutatás számára kevésbé vagy egyáltalán nem ismert személyeket is vizsgáltam, az általam létrehozott kategórián belül az őket összekötő kapcsot a fővárosi hatalmi elithez tartozás jelentette. Az adatgyűjtés teljes körű volt, a fővárosi hatalmi elit minden tagjáról ugyanazokat az adato-

126 *Bácskai, 1989.; Benedek, 1991.*

127 *Fedeles, 2005.* Fedeles felsorolja az egyháztörténeti kutatásokban prozopográfiai módszerre épülő kutatásokat: 33–36. p.

128 *Arany, 2007.*

129 *Stone, 1971.* 46–76. p.

130 Összefoglalva lásd: *Bara, 2007.*

kat vettem fel. A létrehozott statisztikai tömeg minden szereplőjéről ugyanazokat a kérdéseket tettem fel, és az egy szinten lévő pozíciókat önmagukban és egymáshoz képest is megvizsgáltam. A prozopográfiai elveket követve kutatásaimhoz a szereplők saját narratíváját (önéletírás, napló, oral history stb.) csak illusztrációként használtam. Bár az adatbázis nem több, mint egy strukturált adattömeg, ettől függetlenül igyekeztem tekintettel lenni arra, hogy a prozopográfiai adattáram szereplői élő, önálló akarattal, egészségügyi, szociális stb. tulajdonsággal és elvárással rendelkező emberek voltak, és nem például elemi részecskék, akiknek statisztikai számosságukról, hollétükről értekezni tudunk.[131]

A vizsgált pozíciók, az adatgyűjtés módszere

Az adatgyűjtéshez elsőként a helyi (fővárosi) elitben meghatározandó személyek körét kellett megadnom. Mivel a korszakban a helyi hatalmi elitre vonatkozó meghatározás nem létezett, ezért egy konstruált csoportot kellett létrehoznom budapesti vagy fővárosi hatalmi elit néven. A szakirodalmat áttanulmányozva és a témavezetőmmel, illetve más szakemberekkel való konzultációt követően a halmaz tagjai – politikai vonalon – az MSZMP Budapesti Pártbizottság (=Bp. PB) első titkárai,[132] titkárai, a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjai, a kerületi (szintű) pártbizottságok első titkárai, – közigazgatási vonalon – a Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottság (=VB) elnökei, illetve tanácselnökei[133] és a budapesti rendőrfőkapitányok lettek. A kiválasztás alapjául a káderhatásköri listák és az időközben elkészült budapesti párt- és tanácsi archontológiák[134] szolgáltak. A hatásköri listákat, illetve a korabeli jegyzőkönyveket elemezve a halmazból tudatosan hagytam ki a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (=KISZ) Budapesti Bizottsága vezetőit, a szakszervezeti és egyéb tömegszervezeti vezetőket, valamint a munkásőrparancsnokokat.

Felmerülhet a kérdés, hogyan lehet egy közigazgatási vezetőt (tanácselnök) és egy erőszakszervezet vezetőjét (budapesti rendőrfőkapitányt) a *hatalmi* elitben említeni, és ha ők vizsgálat alá esnek, miért maradtak ki a fentebb említett vezetők? Mivel a Budapest Főváros Tanácsa és a Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetői automatikusan helyet kaptak az általam a fővárosi hatalmi elitbe sorolt MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságban, addig az utóbbi vezetők részvétele ebben a szervezetben esetleges volt, így a korszak elitjébe sorolásuk sem indokolt.[135] A Budapest Főváros Tanácsa VB-titkárai sem kaptak helyet az adatbázisomban. A kor megfogalmazásával élve: a helyi testületek elnöki feladatai és a helyi apparátus átfogó vezetése a *„politikai generalista (a tanácselnök) kezében összpontosult, míg a VB-titkár a »helyi igazgatási generalista« volt, ebben a konstrukcióban nem volt alárendelve a politikai generalistának."*[136] Egyértelmű tehát, hogy amíg a fővárosi tanácselnök a hatalmi elithez tartozott, addig a fővárosi és kerületi végrehajtó bizottsági titkárok az államigazgatás területi „irányítói" voltak. Hiába volt a Budapesti Pártbizottság a pártállam elméletileg legfőbb budapesti döntéshozó szerve, lényegében jóváhagyásra korlátozódott szerepe miatt tagjait szintén nem sorolhattam az elitbe.

A prozopográfiai adattáram 321 pozíciót tartalmaz. A könyvben szereplő, a fővárosi hatalmi elitre vonatkozó kvantitatív adatok ebből a rekordonként negyven mezőt tartalmazó adatbázisból származnak. Ahol a pozíció egy másikkal járt együtt (például ha valaki egyszerre titkár és végrehajtó bizottsági tag vagy első titkárként titkár is volt), azt egynek számoltam, így a kötetben 294 betöltött pozícióról és ténylegesen 221 személyről lesz szó, és a logikai környezet határozza meg, hogy az ismertetésben a kettő közül melyiket használom. Bár a dolgozat alapvetően személyekkel foglalkozik, mégis többször a pozíció volt e kérdésben a meghatározó, hiszen az egyéneket akkor többször kellett számolnom, ha egymás után eltérő pozíciókat bírtak (például a kerületi első titkárt kinevezték egy másik kerület vezetőjévé), vagy egyszerre töltötték be azokat (Molnár Ernőt például 1970 júniusában a kerületi titkári pozíciójából leváltották, de Bp. VB-tagságát az őszi pártértekezletig megtarthatta). A módszer a kutatás lezárultával is helyesnek bizonyult, a titkárok és a végrehajtó bizottsági tagok szétválasztása lényegi torzulást nem okozott, ahol pedig az adatokban jelentős módosulás lett volna, azt a kötetben feltüntettem. Az információk általában az 1956 és 1989 között keletkezett

131 *Levi, 2000.*

132 Az ideiglenes korszakban elnök. Az egyszerűség kedvéért mindenhol az első titkár kifejezést használom.

133 A harmadik tanácstörvény (1971. évi I. tv.) elfogadásától a tanácsi végrehajtó bizottság elnökeit tanácselnököknek nevezték.

134 *Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012.*

135 Ha nem a *hatalmi elit* szót használjuk. hanem a német nyelvterületen használt elöljáró. vezető (Vorgesetze) szóból indulunk ki. különösen megalapozott e két pozíció vizsgálata. A tanácsok pártirányításáról lásd: *MSZMP, 1973.* 91–93. p.

136 *Verebélyi, 1987.* 231. p.

személyi javaslatok előterjesztésein és a róluk szóló, jegyzőkönyvekben rögzített információkon alapszanak.[137]

Az adatbázisba felvett pozíciók összes szereplőjéről sikerült adatot gyűjtenem, bár az egyes vizsgálatoknál eltérő feldolgozottság adódhat. Ez két okra vezethető vissza: egyrészt a BFL-ben őrzött budapesti XXI. és XXII. kerületi pártbizottságok és a Magyar Nemzeti Levéltár pártiratainak rendezése a könyv nyomdába kerülése idején még folyik, másrészt egész egyszerűen ugyanazon irattípuson belül sem mindegyik előterjesztés tartalmazza ugyanazokat az adatokat.

A Budapesti Pártbizottság 1957. június 10-ei alakuló ülésén 11 fős Végrehajtó Bizottságot választottak meg, 1961. július 14-e után 13,[138] majd 1970-től 15 főre bővült a Bp. VB létszáma.[139] 1957 és 1989 között 94 Bp. VB-tagi funkció volt betöltve. Közülük 27-en egyidejűleg titkárok is voltak, így őket a kettős érintettséget elkerülendő csak a titkári pozíciónál szerepeltetem, így a Bp. VB-tagoknál 67 vizsgálandó pozíció maradt.[140]

A Budapesti Pártbizottság titkárai az 1957-es küldöttértekezleten négyen, majd decembertől – Cservenka Ferencné beválasztásával – öten lettek.[141] A Budapesti Pártbizottság 1963. december 6-ai ülésén Kiss Dezsőt felmentették titkári funkciójából és budapesti végrehajtó bizottsági tagsága alól, helyette nem választottak új titkárt, és amikor 1964. január 6-án Méhes Lajost Szépvölgyi Zoltán váltotta, a korábbi négy helyett három titkár látta el a titkári feladatokat.[142] 1968-tól a Budapesti Pártbizottság visszaállt a négytitkáros rendszerre,[143] majd az MSZMP KB Titkárság határozata alapján, a Budapesti Pártbizottság nagy leterheltsége miatt 1974-ben lehetőség nyílt ötödik titkár megválasztására is.[144] Az

137 A kinevezésekhez 1974-től volt kötelező az írásos előterjesztés, a kinevezésről és a leváltásról szóló döntés elméletileg csak ezek alapján születhetett meg. *Szakadát I., 2005.* Természetesen előterjesztések korábbról is rendelkezésünkre állnak.

138 BFL XXXV.1.a.3. 28. őe. (1961. július 14.).

139 1989. június 26-án Barabás János titkári és Bp. VB-tagsági pozíciója alóli felmentése után már nem került új tag a testületbe, tehát ettől fogva a testület 14 taggal működött tovább.

140 A statisztikáimban mindig elválik az első titkár, a titkár és a Bp. VB-tag funkció, de a következetes elválasztás miatt lehetőség van e három tisztség együttkezelésére is.

141 A státus létrehozásának hátteréről lásd: *Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012.* 256. p.

142 BFL XXXV.1.a.3. 46. őe. (1963. december 6.). Uo. 47. őe. (1964. január 6.).

143 *MSZMP, 1974.* 252. Az MSZMP KB Titkárság 1968 decemberében konkretizálta az apparátus feladatkörét. MNL OL M-KS-288.7. 315. őe. (1968. december 2.).

144 BFL XXXV.1.a.3. 123. őe. (1974. szeptember 11.).

1988 végén bekövetkezett átalakításig az első titkár mellett tehát ismét négy, az 1988. december 7-ei budapesti végrehajtó bizottsági üléstől kezdve viszont már csupán három titkár maradt.[145] Az MSZMP Budapesti Pártbizottságnak összesen 12 első titkára és 27 titkára volt (mindkettőből egy fő kétszer).

A Budapesti Pártbizottság közvetlen hatáskörébe tartozó 22 kerületi pártbizottságon 144 (12 fő kétszer), a 9 kerületi szintű pártbizottságon 33 első titkári pozíció volt betöltve. Budapestnek a korszakban négy rendőrfőkapitánya és hét tanács VB- vagy tanácselnöke volt.

Minden személyre szigorúan ugyanazon szempontok alapján kitöltött adattáram bázisadatait MS Access 2007 és 2013 programban rögzítettem, majd a feldolgozás Access lekérdezésekkel és MS Excel 2007 és 2013 adattáblák segítségével történt. Az adattárban a következő adatok szerepeltek:

I. Név	Szabad szöveges mező
II. Személyi adatok	
Születés ideje	Dátum mező
Születés helye	Szabad szöveges mező
Halál időpontja	Dátum mező
III. Családi adatok, származás	
Apja neve, foglalkozása	Szabad szöveges mező
Anyja neve, foglalkozása	Szabad szöveges mező
Családi állapot	Választó mező
Gyermekek száma, neve	Szabad szöveges mező
IV. Iskolai, pártiskolai végzettség	
Intézmény neve, látogatás ideje	Szabad szöveges mező
Legmagasabb iskolai végzettség	Szabad szöveges mező
Eredeti szakképzettség	Szabad szöveges mező
Belépés előtti szakképzettség	Szabad szöveges mező
Egyéb iskola	Szabad szöveges mező

145 BFL XXXV.1.a.4. 793. őe. (1988. december 7.).

Legalacsonyabb politikai végzettség	Szabad szöveges mező
Legmagasabb politikai végzettség	Szabad szöveges mező
VI. Funkcióra vonatkozó adatok	
Betöltött funkció	Választó mező
Funkció betöltésének kezdő dátuma	Dátum mező
Funkció betöltésének végső dátuma	Dátum mező
VII. Egyéb funkcióra vonatkozó adatok	
MSZMP PB-tagság kezdete	Dátum mező
MSZMP PB-tagság vége	Dátum mező
Bp. VB-tagság kezdete	Dátum mező
Bp. VB-tagság vége	Dátum mező
Bp. PB-tagság kezdete	Dátum mező
Bp. PB-tagság vége	Dátum mező
Egyéb funkciók	Szabad szöveges mező
VIII. Rekrutációra vonatkozó adatok	
9 mező legalább 9 korábbi pozíció követésére	Szabad szöveges mező
Párttagság kezdete	Dátum mező
Kooptálva?	Választó mező
IX. Kilépésre vonatkozó adatok	Szabad szöveges mező
X. Egyéb adatok	
Katona volt?	Választó mező
Kitüntetés	Szabad szöveges mező
2 egyéb mező	Szabad szöveges mező

Az Access adatcellák száma 12 805, a lekérdezett Excel adatcellák száma 31 370 volt.

Levéltári források

A prozopográfiai adattár létrehozásához és az adatok elemzéséhez, kiegészítéséhez a korszakkal foglalkozó egykorú és 1989 utáni magyar és nemzetközi történeti, szociológiai, jogtudományi szakirodalom tanulmányozása mellett egyaránt fontos volt a releváns levéltári források átvizsgálása és feldolgozása. Kutatásaim elsősorban a Budapest Főváros Levéltára őrizetében lévő fővárosi és kerületi párt- és tanácsi szervek vezető testületi, apparátusi és alapszervi iratain, a pártiskolai iratokon;[146] valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában lévő MSZMP Központi Bizottság, Politikai Bizottság, Szervező Bizottság, Titkárság, Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, illetve a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár és Könyvtár, a MÁV Archívum és a Budapesti Műszaki (és Gazdaságtudományi) Egyetem iratain alapultak.[147]

Az adatbázis adatainak pontosításához, kiegészítéséhez az MSZMP Budapesti Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályán készült 108, személyes adatokat tartalmazó egykorú mikrofilm tételes átvizsgálása, a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságának választásokkal kapcsolatos iratainak rendezése és a Budapest Főváros Tanácsa tanácsülési és végrehajtó bizottsági ülések jegyzőkönyveinek digitalizálása[148] szükségeltetett, kiegészítésük a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár irataiból, illetve a Budapesti Közéleti Névmutató 1945–1950 című kiadványhoz összegyűjtött visszaemlékezésekből[149] nyert adatok felhasználásával történt. Mind a prozopográfiához, mind az azokból leszűrt statisztikai adatok kiegészítéséhez, mind az egyedi történetek személyes információkkal megtöltéséhez szükséges és hasznos volt az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága,[150] valamint az országos és budapesti hatáskörben lévő gazdasági szervek[151] iratainak átvizsgálása is. A bírósági eljárás alá került személyek hiányzó életrajzi adatait sokszor a bírósági-ügyészségi iratokból merítettem.

A kérdéseimre természetesen csak úgy tudtam kielégítő választ kapni és statisztikailag értelmező adatsorokat létrehozni, hogy a létező levéltári források közül a kutatás szempontjából minden szóba jöhetőt szisztematikusan átvizs-

146 BFL XXIII.101.a., BFL XXIII.102.a., BFL XXXV.1.a.1–4., BFL XXXV.1.b–XXXV.i, BFL XXXV.6–XXXV.33., BFL XXXV.2–XXXV.5.

147 MNL OL M-KS-276., MNL OL M-KS 288.

148 BFL XXXV.1.b., BFL XVII.1301., BFL XXIII.101.a.1., XXIII.102.a.1.

149 BFL VIII.3801.

150 MNL OL M-KS-932.

151 Pl. MNL OL XXIX-D-33.

gáltam. Ezek egy kisebb részét a kutatás ideje alatt Budapest Főváros Levéltára (elektronikusan is) kutathatóvá tette, számos adatot viszont egyelőre még rendezetlen iratokból kellett kinyerni. Mivel a forrásokat nem a történészek kívánságára készítették, így az esetek nagy részében szabályos nyomozást kellett folytatnom, hiszen nem álltak rendelkezésemre kész (ön)életrajzok, az adatok sokszor egy pártiskolai javaslatból, a tanácsválasztásokhoz kapcsolódó iratokból vagy például a Hazafias Népfront által irányított választásokkor vagy tanácsülési jegyzőkönyvekből „bújtak" elő. Éppen ezért nem minden esetben találtam teljes körűen adatokat a kérdéseimre, előfordulhat ezért, hogy bizonyos esetekben nem egyezik a vizsgált tényezők összege a kohorsz számosságával. Ez mindig a források hiányával magyarázható, és nem számítási hiba.

A nyomozásra az alábbiakban hozok néhány példát. Hartai Sándor, a XVII. kerület 1981. október 29. és 1982. február 4. között megbízott első titkárának sem a kinevezéskor, sem a leváltáskor, sem egy korábbi, 1978. május 9-ei személyi ügyénél az előterjesztésben nem található születési helyéről adat. Azonban a célzott kutatást felülírva (az archontológia-készítés során) az említett 1978-as pártbizottsági ülés jegyzőkönyvének szövegét végigolvasva rábukkantam az egyik hozzászóló megjegyzésére, miszerint Hartai a kerületben született és az irat keletkezésekor ott is élt.[152]

Kocsis Lászlóról, a MÁV PB első titkáráról a fővárosi és kerületi pártanyagban lényegében semmilyen személyi adat nem volt található. A MÁV Archívumban a több tucat – a korban élt – Kocsis László személyi adataiból nem lehetett egyértelműen megállapítani, hogy az általam legnagyobb esélyesnek választott Kocsis volt-e a MÁV PB első titkára. Egyértelmű azonosítást a technika fejlődése és a rohamosan gyorsuló digitalizáció hozott: a széleskörűen elérhető Arcanum Digitális Tudománytár segítségével a Népszabadság aktuális számából megbizonyosodtam arról, hogy az 1957 tavaszán meghalt vasutas és a MÁV PB első titkár egy személy:

> *„Kocsis László elvtársat, az MSZMP budapesti vasutas intéző bizottságának volt elnökét, május 21-én, kedden délután 15 órakor a Rákoskeresztúri új köztemetőben kísérik utolsó útjára."*[153]

Hasonlóképpen a kötet készítése közben tisztázódott, hogy a rendőrségi PB-t vezető Tóth Béla azonos azzal a Tóth Bélával, akiről egy 1957. március-

152 BFL XXXV.22.a.3. 148. őe. (1978. május 9.).

153 *Népszabadság,* 1957. május 19. (II. évf., 117. szám).

ban kelt személyi javaslatban mint a Belügyminisztérium (=BM) Budapesti Ügyosztály intéző bizottsági elnökéről írtak.[154] Az azonosság sokáig nem volt egyértelmű, hiszen egy 68 éves ember került pozícióba, és a Budapesti Rendőr-főkapitányság (=BRFK) PB anyagában semmilyen összekötő kapcsot sem találtunk. Az azonosság azonban biztos: 1956-ig a BRFK-t valóban Budapesti Főosztálynak nevezték, és a rendőrség helyzetéről 1957. május 2-án kelt előterjesztésben Tóth nyugdíjazását javasolták.[155] Hogy mégse legyen egyszerű a történész dolga, egy Tóth Béla nevű személy 1957. november 14-én a BRFK PB 10. alapszervének párttitkáraként készített jelentést.[156]

Itt említem meg a *Magyar Szocialista Munkáspárt határozatait és dokumentumait* tartalmazó válogatássorozatot, mivel a kötetek jórészt publikált pártarchívumi (ma már közlevéltárban őrzött) forrásokat tartalmaznak, valamint az MSZMP pártértekezleteinek, kongresszusainak jegyzőkönyveit tartalmazó kiadványokat, hiszen ezek nélkül a helyi elitben lejátszódó folyamatok nem érthetők meg.[157]

A hatalmi elit vizsgált jellemzőinek a szocialista kori fővárosi és a teljes magyar társadalomban való elhelyezésére a népesedéssel, népmozgalommal kapcsolatos egykorú és mai statisztikai adatsorok, valamint összehasonlító vizsgálatok tanulmányozása is elkerülhetetlen volt.[158]

Az egykori pártarchívumi (MDP- és MSZMP-) iratok közül a prozopográfiai adataim nagy részét a *személyi javaslatok* és a *pártfegyelmi ügyek* előterjesztéseiből, esetleg a jegyzőkönyvekben rögzített hozzászólásokból merítettem. Az ezen ügyeket tartalmazó jegyzőkönyvek információtartalma sokféle lehet. Előfordulhat, hogy nem áll rendelkezésünkre előterjesztés, és a jegyzőkönyvben is csak egy jóváhagyást vagy halasztást találunk, de rendkívül bő narratívával és adatgazdagsággal is találkozhatunk.

154 BFL XXXV.1.a.1. 11. őe. 1957. március 13.). KOLTAI–RÁCZ, 2008A. 398. p.

155 BFL XXXV.1.a.1. 16. őe. (1957. május 13.). KOLTAI–RÁCZ, 2008A. 576. p.

156 Uo. 759. lábjegyzet. Lényegében a könyv nyomdába adása előtt került Budapest Főváros Levéltára állományába az MSZMP budapesti személyzeti anyaga, melyből Tóth Béla személye egyértelművé vált.

157 *MSZMP, 1957.; MSZMP, 1959.; MSZMP, 1962.; MSZMP, 1966. MSZMP, 1970.; MSZMP, 1975.; MSZMP, 1980.; MSZMP, 1985.*

158 Lásd: *KSH, 1978.; KSH, 1988.; KSH, NÉPESSÉG; KSH, FOGLALKOZTATOTTSÁG; ZAFIR, 1981.; ZAFIR ET AL. 1982.; ZAFIR, 1982.; ZAFIR–FEKETE, 1983.*

A személyi ügyek előterjesztéseinek írói különféle sorrendben általában az alábbi adatokat tüntették fel a *javaslat*aikban. Először a kinevezés vagy leváltás előtt álló káder pillanatnyi státusát és a javasolt karrierállomást közölték. Ezután a születési év, hely, az iskolai végzettség (állami iskolák, pártiskolák), a foglalkozási adatok („eredeti foglalkozás", pozícióváltás előtti foglalkozás vagy szakképzettség), a párttagság kezdete, a származási adatok, majd életének állomásai és a családra vonatkozó adatok következtek. Ezt követően a káder alkalmasságának vagy alkalmatlanságának indoklása, tulajdonképp egy rövid minősítés olvasható. Pártfegyelmi ügy esetén az utolsó szakaszban a vétség rövid ismertetését és a (párt)büntetés fokát találjuk. Az előterjesztéseket gyakran felső vezetők hitelesítették. Az előbbi esetben természetesen szinte csak pozitív adatokat, méltatást olvashatunk, ezen részek objektivitása kétségbe vonható. A személyi adatokat azonban tapasztalataim szerint nem torzították, ezek valóságtartalma a karrierállomások viszonylag gyakori változtatása miatt az esetek többségében ellenőrizhető. A származásra és a különféle iskolákra vonatkozó adatokat viszont kellő forráskritikával kellett kezelnem.[159]

A források és a módszertan behatárolták ugyan a kutatható területeket, azonban a szerkesztett (!) jegyzőkönyvek olyan váratlan információgazdagsággal lepik meg a kutatót, hogy ha szeretné, sem tudná pusztán csak az adatokat fürkészni. Ezért írásomban váltakozni fognak a prozopográfia kínálta statisztikai elemzések, illetve a rendszer működését, a szereplők élettörténetét és az élet adta különböző helyzetekben hozott válaszukat leíró részek.

Mint az idézetekben is látni fogjuk, a fenti szövegek nyelvezete időnként nehezen érthető, a pártzsargon ma már nem használt és a korszakban sem mindenki számára érthető szókapcsolatokat hozott létre (például: *„szocialista közgondolkodás és magatartás helyzete, az erősítéséért folytatott munka"*, *„beruházási feszültségek"*), vagy olyan szövegkörnyezetbe kerülhetnek egyes szavak, melyek meglepetést okozhatnak az olvasóknak (például: *„Ha az elvtársak elkerülnek, ennek a pszichéja rosszabb."*[160]). A bikkfanyelv mellett megnehezíti a szövegek értelmezését, hogy az üléseken hozzászólók, az előterjesztések írói vagy a gépírók sokszor csak alapfokú oktatásban részesültek. Az idézett szövegekben ezért a gyakori és visszatérő tévesztéseket, elütéseket javítottam.

159 Természetesen a saját kezűleg írt életrajzokban lehetnek elírások, ezért az ilyen forrásból származó adatokat több forrással egybevetve ellenőriznem kellett. Példaként álljon itt Cservenka Ferencné esete, aki egy kérdőívben a születését 1919-re keltezte, párttagságát pedig 1935-re, valójában a két helyes dátum 1918 és 1936. BFL XV.35., ill. BFL VII.5.c. 10364/1934. Ugyanígy a személyi javaslatokban is. Borka Attila személyi adataiban 1945-ös párttagság, a nekrológjaiban 1936-os adat szerepel.

160 BFL XXXV.16.a.4. 247. őe. (1967. szeptember 6.).

A források kapcsán egy fontos szerkesztési elvet is figyelembe kellett vennem. A vizsgált korszak iratainak kutatása és publikálása mind a levéltárakat, mind a szerzőket adatvédelmi felelősséggel terheli. A pártállam iratainak közlésével kapcsolatban azonban az anonimizálásra nincs egységesen elfogadott gyakorlat. A fővárosi hatalmi elit tagjai a korszakban ugyanolyan ismertséget élveztek, mint a mai elitek tagjai, ezért őket közszereplőknek tekintem, és teljes nevükön nevezem, a nem közszereplőket – amennyiben az érintett tevékenység, tulajdonság nem közadat, vagy más forrásból nem megismerhető – adataik és jó hírnevük védelme érdekében a vezetéknevük kezdőbetűjével jelölöm.

II. Az elitrekrutáció

„A hagyományos felállás szerint az apparátusba kerüléssel egy kétoldalú szerződés köttetett. Ennek egyik oldalaként az illető egyén lemondott további karrierje önálló irányításáról, [...] ennek fejében viszont a párt a továbbiakban gondoskodott róla. [...] E stratégia fontos közbülső állomása a pártoktatásban való részvétel volt, főleg a Politikai Főiskola nappali tagozata."[161]

1. A budapesti hatalmi elit káderbürokráciában betöltött helye

Az 1957 és 1989 közötti MSZMP szervezeti szabályzatok szerint *„minden olyan városban, községben, üzemben, vállalatnál, hivatalban, intézményben, a fegyveres erők és fegyveres testületek egységeinél, ahol a párttagok száma"* 1957-től 300, 1962-től 200 főnél több volt, ott a pártszervezetek irányítására pártbizottságo(ka)t kellett választani.[162] A párt legkisebb szervezeti egységei az egyes párttagokat tömörítő, munkahelyi vagy (lakó)területi szinten szerveződő alapszervezetek voltak. Budapesten a pártalapszervezetek küldöttválasztó taggyűléseken választották meg a kerületi (jogú) pártértekezletek küldötteit, az alapszervezetek küldöttei pártértekezleteken választották meg a kerületi és kerületi szintű (intézményi, nagyüzemi) pártbizottságokat és a fővárosi pártértekezlet küldötteit.[163]

A Budapesti Bizottság legfőbb döntéshozó szerve formálisan a pártértekezlet volt, melynek legfontosabb feladata a két pártértekezlet közötti időszakra vonatkozó pártbizottsági (és 1966-ig revíziós bizottsági) beszámolók megvitatása és elfogadása, valamint e testületek tagjainak a megválasztása volt. A választás kapcsán az 1957-es pártértekezlet még hozott vitát,[164] de a további pártértekezletek már előre megírt forgatókönyvek alapján zajlottak le. Budapesti pártértekezletet az 1957., 1959., 1962., 1966., 1970., 1975., 1980., 1985. és 1989. évben tartották.

161 *Horváth–Szakolczai, 1989.* 232. p.

162 *MSZMP 1957.* 290–293. p.; *MSZMP, 1962.* 159. p.

163 A Budapesti Pártbizottságról és főbb szerveinek működéséről lásd: *Gerhard–Koltai–V. László–Rácz,* 2012.

164 Schiffer Pál helyett Kiss János beválasztását a testületbe lásd: BFL XXXV. 1.a.2. 1. őe. 96–102., 170., 198. p.

Két pártértekezlet között a fővárosi és a kerületi pártszerveket – névleg[165] – a fővárosi és kerületi pártértekezleteken megválasztott tagokból álló pártbizottságok irányították. Általában a pártértekezlet napján, a pártbizottsági alakuló üléseken választották meg a pártbizottságok titkárait és első titkárait, valamint a végrehajtó bizottsági, revíziós bizottsági, fegyelmi bizottsági és a munkabizottsági tagokat. A Budapesti Pártbizottság első titkárát a korszak végéig a Központi Bizottság, titkárait 1957 és 1968 között az MSZMP KB, 1968-tól az MSZMP KB Titkárság erősítette meg pozíciójában.[166]

A különböző pártbizottságok két pártértekezlet között szükség esetén behívhattak, korabeli szóhasználattal kooptálhattak[167] tagokat, de arányuk nem haladhatta meg a választott tagok 15%-át, majd 1975-től a 20%-át, 1985-től a 30%-át.[168]

A nagy létszámú pártbizottságok alkalmatlanok voltak szervezetük operatív működtetésére, ezért a *„mindennapi gyakorlati munka irányítására"* a pártbizottságok tagjaik közül végrehajtó bizottságot választottak.[169] A végrehajtó bizottságokba egyes kulcspozíciókat betöltő személyek funkciójuk révén kerültek be, de ma már sokszor rekonstruálhatatlan, hogy valaki azért lett-e VB-tag, mert bizonyos tisztséget bírt, vagy éppen fordítva, azért nevezték ki egy szerv élére, mert eleve végrehajtó bizottsági tagságot szántak neki. Így a Budapesti Pártbizottság – mindvégig végrehajtó bizottsági tag – titkárain kívül[170] a testület állandó tagja volt legalább egy kerületi (szintű) első titkár, 1984-ig a Csepel Vas- és Fémművek (1976-tól Csepel Művek [= CSM]) első titkára, 1977-ig a KISZ budapesti (első)

165 A nagy létszámú testületeknek a szervezeti szabályzatok szerint viszonylag ritkán, csak háromhavonta kellett összeülniük. A budapesti és a kerületi (jogú) pártbizottságok ezt az előírást túlteljesítették. Vö. *MSZMP, 1957.* 290. p.; *MSZMP, 1962.* 480. p.; *MSZMP, 1966.* 490. p.; *MSZMP, 1970.* 511. p.; *MSZMP, 1975.* 532. p.; *MSZMP, 1985.* 602. p.

166 *MSZMP, 1957.* 289. p.; BFL XXXV.1.a.4. 272. őe. (1968. április 5.).

167 A *Szakadát I.–Kelemen, 1990.* 42. oldalán megfogalmazott elmélet ellenére itt a kor szóhasználata szerint a kooptálást *„valamely választott szerv kiegészítése behívott (kooptált) tagokkal"* értelemben használom. *Fencsik, 1974.* 165. p. Ebben az értelemben a kooptálás a szervezeten belüli előrejutás is lehet, rekrutáción pedig a szervezetbe kerülés útját értem. Ha a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja titkár lett, mint 1964. december 17-én Katona Imre, akkor nem beszélhetünk kooptálásról, ugyanis korábban is a testület tagja volt és az is maradt, csupán a titkárok rekrutációjában vett részt.

168 *MSZMP, 1962.* 481. p.; *MSZMP, 1966.* 488. p.; *MSZMP, 1974.* 717. p.; *MSZMP, 1975.* 529. p.; *MSZMP, 1985.* 599. p.

169 *MSZMP, 1957.* 289. p.; *MSZMP, 1962.* 481. p.; *MSZMP, 1966.* 491. p.; *MSZMP, 1970.* 512. p.; *MSZMP, 1975.* 532–533. p.; *MSZMP, 1985.* 602. p.

170 *MSZMP, 1957.* 289. p.; *MSZMP, 1962.* 481. p.

titkára, 1989-ig a fővárosi tanácselnök, 1959-ig a legfőbb ügyész, majd az 1959-es pártértekezlettől a budapesti rendőrfőkapitány, de időszakosan képviselte magát egy-egy minisztérium, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa, az Esti Hírlap, a Magyar Televízió, illetve kutatóintézetek és nagyvállalatok is. Ha valamelyik szervezet képviselője ki is került a testületből, az információáramlásból maga a szerv nem, hiszen „képviselője" a végrehajtó bizottság ülésein állandó, illetve egy-egy napirendi pont megtárgyalásakor ideiglenes meghívottként is jelen lehetett. A párt és az állam korszakbeli összefonódását igazolja, hogy egy magas rangú állami tisztségviselő egyúttal választott vezető párttestület tagja is volt,[171] a budapesti első titkárok a Központi Bizottság tagjai voltak, továbbá az 1988-ig ülésező MSZMP KB Titkárság üléseinek – a zárt ülések kivételével – állandó meghívottjai voltak.[172] Ha a budapesti első titkár nem volt tagja az MSZMP PB-nek, állandó meghívottként és tanácskozási joggal részt vehetett annak ülésein.[173]

Ahogyan már korábban említettem, a kerületi és a kerületi szintű pártbizottságok is a Budapesti Pártbizottság közvetlen hatáskörébe tartoztak. Korszakunkban kerületi szintű pártbizottságként működött a Budapesti Rendőr-főkapitányság, 1957 és 1984 között a Csepel Vas- és Fémművek,[174] 1957 és 1972 között a Belügyminisztérium,[175] 1957 és 1961 között a Magyar Államvasutak budapesti csomópont,[176] 1963-tól a Budapest Főváros Tanácsa,[177] 1984-től a Budapesti Műszaki Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem (=MKKE) és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem pártbizottsága (=SOTE).[178] Az egyes pártbizottságokon történt választásokat a ká-

171 *Kornai, 1993.* 70–71. p.

172 *Némethné, 1995.* 19., 121. p.; *Némethné, 1998.* 152. p.; *Némethné 2000.* 201. p.

173 Kiss Dezső és Katona Imre nem volt tagja az MSZMP Politikai Bizottságának. Gáspár Sándor 1959 és 1961 között, illetve Németh Károly 1966 és 1970 között póttagok voltak, mielőtt az MSZMP PB rendes tagjai lettek. Méhes Lajos 1980-tól, Jassó Mihály pedig 1989 áprilisától volt a Politikai Bizottság tagja. *Huszár T., 2007a.* 115. p.; *Nyírő, 1989.* 27. p.

174 A csepeli pártszervek 1957. március végi szétválásáról lásd: *Koltai–Rácz, 2008a.* 250., 421. p.; *Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012.* 214. p. A CSM PB 1984. szeptember 3-a után került ki a Bp. PB hatásköréből. MNL OL M-KS-288.7. 702. őe.

175 A Belügyminisztérium Pártbizottsága 1972-től megyei szintű pártbizottság lett, így kikerült a Bp. PB hatásköréből. MNL OL M-KS-288.5. 586. őe. (1972. július 25.).

176 A kerületi szintű üzemi-pályaudvari pártbizottságok átalakulásáról lásd: MNL OL M-KS-288.7. 110. őe. (1961. július 4.).

177 MNL OL M-KS-288.7. 171. őe. (1963. június 11.). 7., 44. p.

178 A négy legnagyobb budapesti egyetem pártbizottságának kerületi szintű párbizottsági szintre emeléséről lásd: MNL OL M-KS-288.5. 917. őe. (1984. július 31.).

derhatásköri listák szerint felettes pártszervek hagyták jóvá vagy utasíthatták el.[179] A káderkiválasztás személyi kérdése ezen a szinten is fennállt. Katona Béla például 1980-tól a XVIII. Kerületi Pártbizottság és Végrehajtó Bizottság tagja, valamint a Budapesti Kőolajgépgyár igazgatóhelyettese volt, és 1984-től lett a kerület első titkára. Ebben az esetben is szinte lehetetlen eldönteni, hogy kiválasztásánál a párt- vagy a gazdasági vonal volt az erősebb, és hogy azért volt-e a kerületi pártbizottság tagja, mert egy fontos gyár igazgatója volt, vagy azért lett vállalati felső vezető, mert megbízható, a pártmunkában már jól teljesítő káder volt?

A *„demokratikus centralizmus"*[180] elve mentén alulról felfelé épülő szervezeti struktúra szerint az alacsonyabb szintű pártszervek saját hatáskörben önállóan dönthettek, tevékenységük azonban nem lehetett ellentétes a felsőbb pártszervek döntéseivel és a párt politikájával, ennek szellemében a központi utasításokat maradéktalanul végre kellett hajtaniuk.[181] A hatalomgyakorlás a hatásköri listákon alapuló nómenklatúra-rendszer szerint működött, ahol némely pozíció betöltése több pártszerv hatáskörébe is tartozhatott.[182]

Tulajdonképpen hasonló módon zajlott a tanácsi és a rendőri vezetők kiválasztása is. A korszakunk elején hatályos második tanácstörvény rendelkezése szerint a Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága a tanács első ülésének napján alakult meg, és tagjai sorából választotta elnökét. A kerületi és a fővárosi tanács VB megválasztását, illetve visszahívását is a felettes tanács, illetve a Minisztertanács hagyta jóvá. A tanács VB-elnök feladata a VB-ülések összehívása, napirendjeinek összeállítása, szakértők meghívása, a tanácsülés levezetése volt, ő irányította a szakigazgatási szervek munkáját, felügyeletet gyakorolt a szakigazgatási szervek útján a tanácsnak alárendelt vállalatok és egyéb szervek munkája felett, illetve a jogszabályban felsorolt jogköröket gyakorolhatta.[183]

A harmadik tanácstörvény megváltoztatta a tanácsok vezetését, 1971-től a tanácsüléseket tanácselnök vezette, akinek megválasztásában is változás állt be: a tanácselnök választására a Hazafias Népfront helyi bizottsága tett javaslatot, visszahívását pedig a Hazafias Népfront helyi bizottsága, a megyei szintű/fővárosi tanács végrehajtó bizottsága vagy a helyi tanács tagja kezdeményezhette. A

179 *MSZMP, 1962.* 482. p.

180 A demokratikus centralizmusról lásd: *Pártépítés...* 64–83. p.

181 *Vass et al.,* 1972. 114. p.

182 A totalitárius rendszerek hatáskör megosztásáról lásd: *Arendt, 1992.* 501. p. Az állampárt bürokratikus működéséről lásd: *Kornai, 1993.* 68., 72–75. p.

183 1954. évi X. tv. 31.§, 48–50.§.

megválasztáshoz és a visszahíváshoz a Minisztertanács jóváhagyása volt szükséges.[184]

Az 1954. évi X. törvény (II. tanácstörvény) alapelve szerint a választott tanácsok – mint az államhatalom helyi szervei – kizárólag a felsőbb államhatalmi szerveknek voltak alárendelve, ami nemcsak a hierarchiában magasabb szintű tanácsokat, illetve a központi államhatalmi szerveket jelentette, hanem az állampártot is. A II. tanácstörvény egyértelműsítette, hogy a tanácsoknak az állampárt irányításával kell *„államhatalmi és államigazgatási munkájukban a lakosságra, a Hazafias Népfrontra és a dolgozók tömegszervezeteire"* támaszkodniuk.[185] Az 1971. évi I. törvény (III. tanácstörvény) pedig már kifejezetten deklarálta, hogy a *„tanácsok a Magyar Szocialista Munkáspárt elvi, politikai irányításával végzik munkájukat."* Ez nemcsak elvi szinten, de a gyakorlatban is megvalósult, a különböző pártbizottsági üléseken több ízben tárgyalták a tanácsok pártirányítását, a tanácsválasztást a párt tömegszervezete, a Hazafias Népfront irányította,[186] a tanácselnökökről pedig mindig valamely pártszerv döntött. A Budapest Főváros Tanácsa VB-elnökét, illetve tanácselnökét a két tanácstörvény szerint elvileg választották, de a Budapest Főváros Tanácsa VB-elnök, tanácselnök személyére a Budapesti Pártbizottság tette meg az előzetes javaslatot, és korszakunk mind a hét tanácselnökének megválasztásán ott volt egy felsőbb pártvezető, általában a Budapesti Pártbizottság első titkára, de az 1950. június 15-én megválasztott Pongrácz Kálmánén maga Rákosi Mátyás is! És mint a későbbiekben látni fogjuk, a párt már jóval előbb eldöntötte, ki lesz a választás „győztese" – és alkalomadtán erről a jelöltet foglalkoztató illetékes alsóbb szintű (párt)szervezetet jó előre értesítette –, illetve a választás kimenetelét ellenőrizte.

A budapesti rendőrfőkapitány kinevezése a hatásköri listák szerint 1957-től a Belügyminisztérium, a Politikai Bizottság, illetve az MSZMP KB Titkárság hatáskörébe tartozott.[187] Sós György 1970. augusztusi felmentéséről is az MSZMP

184 1971. évi I. tv. a tanácsokról. 31.§, 51–52.§.

185 https://hu.wikisource.org/wiki/1954._%C3%A9vi_X._t%C3%B6rv%C3%A9ny (Utolsó letöltés: 2017. október 19.) A tanácsok pártirányításáról lásd még: *Verebélyi, 1987.* 198–200. p.

186 1954 és 1970 között a fővárosi és a megyei tanácstagokat a Hazafias Népfront jelöltjei közül a választópolgárok közvetlenül választották, az 1970. évi III. törvény szerint a megyei és a fővárosi tanácstagokat közvetett úton, titkos szavazással választották. https://hu.wikisource.org/wiki/1970._%C3%A9vi_III._t%C3%B6rv%C3%A9ny (Utolsó letöltés: 2017. október 19.)

187 MNL OL M-KS-288.5 14. őe. (1957. február 5.). 33. p. Uo. 171. őe. (1960. február 23.). 49. p. Uo. 272. őe. (1962. július 24.). 89. p. Uo. 424. őe. (1967. május 9.). 112. p. Uo. 556. őe. (1971. június 1.). 33. p. Uo. 729. őe. (1977. október 18.). 134. p. Uo. 945. őe. (1985. július 30.). 68. p.

Politikai Bizottsága határozott,[188] 1970. szeptember 11-én Németh Károly „csupán" tájékoztatta a Budapesti Végrehajtó Bizottságot, hogy

> *„A Politikai Bizottság hatáskörében döntött személyi kérdésekben: [...] Dr. Sós György elvtárs nyugállományba vonulására tekintettel felmentik a főkapitányi tisztsége alól. Eddigi munkájának méltatása mellett a Pártbizottsági ülésen kerüljön beterjesztésre. Ezzel összefüggésben úgy határozott a Pol. Biz. hogy Baranyai György elvtárs BM csoportfőnök, korábban megyei titkár volt – kerüljön Sós elvtárs helyébe. Kérem, hogy a VB ebben is támogasson és erről is tájékoztassuk a Pártbizottságot."*

A Budapesti Végrehajtó Bizottság a tájékoztatást tudomásul vette.[189] Az őt követő Baranyai György felmentése és Vincze Lukács kinevezése is az MSZMP Politikai Bizottsága jóváhagyásával történt meg, pontosabban a Budapesti Pártbizottság jóváhagyta a Politikai Bizottság „állásfoglalását".[190] Még egyértelműbb a helyzet Vincze visszavonulásánál, az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának javaslata alapján a Politikai Bizottság 1985. február 12-én hozzájárult a rendőrfőkapitány felmentéséhez, és nyugállományba vonulása okán a Szocialista Magyarországért Érdemrend kitüntetés adományozásához,[191] és a Budapesti Pártbizottság elé került előterjesztést is Korom Mihály, az MSZMP KB titkára jegyezte.[192]

2. *Az elitrekrutáció folyamata a budapesti és a kerületi (szintű) pártbizottságokon, a Budapest Főváros Tanácsában és a Budapesti Rendőr-főkapitányságon*

> *„Az a benyomásom támad, hogy manapság nálunk nemigen gondoskodnak a pártkáderekről. [...] Pedig ők alkotják a párt parancsnoki állományát, s minthogy a mi pártunk hatalmon lévő párt, a pártkáderek képezik az irányító és állami szervek parancsnoki állományát is. Mi a helyes káderkiválasztás? A helyes káderkiválasztás nem az, hogy helyettest rendelek magam mellé, meg hogy irodákat létesítek, s onnan mindenféle rendeleteket küldözgetek. [...] Először is nagyra kell értékelnünk a kádereinket mint a párt s az állam aranyalapját, becsülnünk, tisztelnünk kell őket. Gondot kell fordítanunk nevelésükre, és segítenünk kell őket a felemelkedésben. [...] Bátran ki kell emelnünk a fiatal kádereket, ne hagyjuk, hogy sokáig ott ragadjanak régi helyükön, ne hagyjuk őket megsavanyodni. A fiatalok nagyon fogékonyak minden új iránt, s ez érdekes vonása a szovjet embereknek."*[193]

A kádermozgatás rendszere és módszere

A hatáskörbe[194] tartozó, párthű káderek[195] kiválasztását az MSZMP 1956-os megalakulásakor a központi és a megyei/fővárosi káderosztályok végezték.[196] A budapesti káderosztály csak 1956–1957-ben működött, de az egyéves fennállás is rendkívül fontos volt, hiszen a megalakult MSZMP tagjai és az állami apparátus kiválasztásában talán sosem volt jobban szükség összehangolt munkára. Mivel az állampárt helyzete 1957-ben stabilizálódott, ezért nem volt szükség önálló káderosztály fenntartására: 1957 decemberében országos és alsóbb szinteken, így a fővárosi pártszervezetnél is megszűnt a Káderosztály,[197] feladatait a Budapesti Pártbizottság apparátusának legfontosabb osztálya, az 1957-ben létrejött, szer-

---

188 MNL OL M-KS-288.5. 524. őe. (1970. augusztus 11.).

189 BFL XXXV.1.a.4. 333. őe. (1970. szeptember 11.). 26. p.

190 BFL XXXV.1.a.3. 141. őe. (1976. december 13.). 5., 32–34. p.

191 MNL OL M-KS-288.5. 933. őe. (1985. február 12.).

192 BFL XXXV.1.a.3. 199. őe. (1985. február 20.). 5., 53–58. p.

193 *Glagyilin, 1992.* 316–317. p.

194 Az MSZMP budapesti szervezete az első pártértekezlet után 118 758 tagot számlált. A taglétszám az évek során folyamatosan nőtt: 1962-ben 149 723, 1966-ban 167 204, 1970-ben 188 867, 1975-ben 203 783, 1980-ban 216 085, 1985-ben 222 986, 1986-ban 225 579, 1988-ban pedig 200 174 fő volt. *Szenes, 1976.* 247–250. p.; BFL XXXV.1.a.3. 180. őe. (1982. április 15.). 74. p.; BFL XXXV.1.a.4. 728. őe. (1986. február 5.). 8. p. Uo. 777. őe. (1988. március 2.). 39. p. Uo. 798. őe. (1989. március 16.). 6. p.

195 Sztálin definiciója szerint *„a világ minden becses tőkéje közül a legbecsesebb és legdöntőbb jelentőségű tőke – az ember, a káder"*. *Sztálin, 1952.* 618. p.

196 Az 1952-ben megszüntetett központi és megyei/fővárosi káderosztályokat 1956-ban állították fel újra. Az MDP Politikai Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. MNL OL M-KS-276.53. 95. őe. (1952. március 20.), illetve uo. 288. őe. (1956. május 24.).

197 *Baráth–Feitl, 2006.* 789–790. p., 837–847. p.

vezési, pártépítési, koordinációs és kádermunkával foglalkozó Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (=PTO) vette át.[198] Az osztályon dolgozó egyik helyettes vezető többek közt a párttagok, a káderek, és a régi párttagok nyilvántartásával foglalkozott.[199] A párttagság összetételéről és az újonnan felvettekről a PTO évente legalább egyszer jelentést adott a Budapesti Végrehajtó Bizottságnak, a Pártbizottság pedig a PTO jelentései alapján a pártértekezletekre készült beszámolójában foglalta össze a fontosabb változásokat.[200]

A káderek nyilvántartásának megkönnyítésére a párt több módszert is kipróbált. Először 1957 végén az MSZMP KB Titkárság hozott határozatot a megyei párbizottságok mellett működő kádercsoportok feladatairól, a kádermozgatásról, a vezető káderek szakmai és politikai felkészültségéről. A csoport feladata a hatáskörbe tartozó káderek nyilvántartása, *„azokról olyan írásos anyaggal rendelkezni, amely visszatükrözi a káder életében, fejlődésében végbement eseményeket, változásokat”*.[201]

A Politikai Bizottság által 1967. május 9-én meghozott – *a párt kádermunkájáról és az állami személyzeti munka pártellenőrzésének helyzetéről, a káder- és személyzeti munka továbbfejlesztéséről* szóló – határozat szerint egyes vezetők *„egoisták, harácsolók, gőgösek”* voltak, és egyéni érdekeiket az össztársadalmi érdek fölé helyezték, mások szakmai terület felé törekedtek, mert az biztosabb egzisztenciát és nagyobb anyagi megbecsülést ígért, ezért vezették be a káderek három-négyévenkénti minősítését. A minősítés a határozat szerint *„az illető munkájának, magatartásának őszinte, reális értékelését, erényeit és hibáit egyaránt”*

198 A PTO feladatait, munkamódszerét 1963–1970-ben lásd: BFL XXXV.1.a.3. 42. őe. (1963. május 27.). 29–33., 36–37., 76–81. p., illetve BFL XXXV.1.a.4. 319. őe. (1970. február 6.). 2–3., 9–11., 49–57. p. és uo. 144. őe. (1963. április 18.). 3–4., 16–32., 86., 88–92. p.

199 Az osztály szervezeti felépítése 1970. február 6-án: BFL XXXV.1.a.4. 319. őe. (1970. május 27.). 56. p.

200 A pártértekezleti beszámolókat lásd: BFL XXXV.1.a.2. 2. őe. (1959. október 31.). 17–154., 280–294. Uo. 3/I–II. őe. (1962. október 31–november 1.). I/268–269. p. Uo. 4. őe. (1966. november 4–5.). 336. p. Uo. 5. őe. (1970. október 31–november 1.). I/355–356. p. Uo. 6. őe. (1975. március 1.). 4–337., 472–524. p. Uo. 7. őe. (1980. március 8.). 6–326., 572–637. p. Uo. 8. őe. (1985. március 9.). I/12–283., II/1–184. Uo. 9. őe. (1989. szeptember 23.). I/34–49., II/29–37.); a PTO-jelentéseket lásd: BFL XXXV.1.a.4. 134. őe. (1962. október 22.). 21–30. p.; BFL XXXV.1.a.4. 232. őe. (1966. augusztus 26.). 17–27. p.; BFL XXXV.1.a.4. 331. őe. (1970. augusztus 21.). 16–31. p.

201 MNL OL M-KS-288.7. 18. őe. (1957. december 20.). A nyilvántartás nem volt azonos a PTO kádernyilvántartásával.

tartalmazta. A minősítést az érintettekkel történő megvitatás után írásban kellett rögzíteni, ez képezte az illető értékelésének alapvető dokumentumát.[202]

> *„A vezetők stabilitásának elvét nem sértve, törekedni kell a különböző területek között a káderek tervszerű cseréjére. Állami, gazdasági funkcióból a párt- és tömegszervezeti apparátusba és fordítva kell szervezetten átirányítani kádereket.”*[203]

A határozat szerint, aki nem tudta ellátni feladatát, de jó vezetőnek tartották, azt érdemei elismerése mellett kellett megfelelő beosztásba helyezni. Elméletileg nem volt szabad úgy eljárni, hogy megbélyegzettnek érezzék magukat, *„ez is segít annak a közhangulatnak a megváltoztatásában, amely azt tartja, hogy tisztességgel csak előrelépni vagy beosztásban maradni lehet, a felmentést vagy áthelyezést pedig bukásnak tekinti”*.[204]

A kettős kádernyilvántartást az MSZMP KB Titkárság új határozata 1968-ban szüntette meg. Aczél György ellenvetését elvetve Kádár János a duplikálás elkerülése mellett foglalt állást, és hangsúlyozta, hogy a káder saját életéről írt költeménye csak *„mese”* (!), és a kádernyilvántartásban a teljes életutat követni kell, mert ha *„az ember azt végigköveti, már látja, ki ez az ember: vándormadár-e, vagy úgy rakosgatják egyik helyről a másikra”*. A döntésnél az első titkár helyesnek tartotta, ha a döntéshozók ismerik az illetőt, az elbocsátásnál pedig szorgalmazta, hogy ne adjanak ki jobb bizonyítványt, mint amit a káder megérdemelt. Kádár a beosztottak meghallgatását nem tartotta relevánsnak a minősítés összeállításában:

> *„Hát melyik hivatalban mondja meg a kollektíva az igazi véleményét a vezetőről?”*[205]

Az MSZMP KB Titkárság 1971. május 10-ei határozata[206] alapján az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya felmérte a felsőszintű párt-, állami, gazdasági, tömegszervezeti vezetők politikai továbbképzésének lehetőségét.[207] A jelen-

202 MNL OL M-KS-288.5 424. őe. (1967. május 9.). 161. p.

203 Uo. 150. p.

204 *MSZMP, 1974.* 72–79. p.

205 MNL OL M-KS-288.7. 295. őe. (1968. január 15.).

206 Uo. 377. őe. (1971. május 10.). 4. p.

207 1023/1971. (VI. 22.) Korm. sz. hat. (*Törv. és Rend. Hiv. Gyűjteménye, 1971.* 560–563. p.) szabályozta a vezetőképzés feltételeit és az Országos Vezetőképző Központ munkáját. 1972. szep-

tés elismerte, hogy a vezetők szakmai és politikai képzése javult, de a szervezett politikai továbbképzés elmaradt a szakmai továbbképzés mögött, mivel a *„vezetők teljes körét átfogó politikai továbbképzési rendszer nem alakult még ki"*. A korábbi, csupán a marxizmus–leninizmus elméleti alapkérdéseire fókuszáló képzéshez képest a pártiskolai oktatásban változás ment végbe, *„mind nagyobb helyet kezdtek elfoglalni a párt politikájának időszerű kérdései, a társadalomtudomány újabb eredményei, valamint olyan tárgyak is, mint a szociológia, pszichológia, pedagógia, a korszerű vezetés- és szervezéselmélet"*. A politikai vezetők továbbképzését továbbra is a pártoktatás rendszerében tartották helyesnek.[208]

Az MSZMP KB – *a párt káderpolitikájáról, a káder- és a személyzeti munka helyzetéről* szóló – 1973. november 28-ai határozata szerint a vezetők többsége megfelelt a politikai követelményeknek: a szocializmus odaadó híve volt, a pártapparátus 80,5%-a végzett politikai iskolát. A határozatban rögzítették, hogy vezető munkakörben csak olyan emberek dolgozhatnak, akik áttekintő, elemző képességgel, a fejlődés követelményeivel összhangban az új felismerésére és alkalmazására való hajlammal, döntési, felelősségvállalási és kezdeményezőkészséggel, a végrehajtás megszervezésének és ellenőrzésének képességével, az emberek irányításának képességével rendelkeznek, lehetővé téve a beosztottak kibontakozásának lehetőségét. A káderutánpótlás legfontosabb forrásának az egyetemet és főiskolát végzett, de a rendszer által nevelt embereket tartották.[209]

A Budapesti Pártbizottságnak megküldött minősítési tervek fennmaradtak, így évről évre nyomon követhetjük, hogy kikről készült az előző évben, és kikről terveztek minősítést készíteni. Az általános statisztikák után táblázatos formába szerkesztve a név mellett a funkció, a születési év, a funkció betöltésének kezdete, legutóbbi minősítése, a következő esedékessége és a minősítésért felelős látható. Az elkészített tervezetet az érintett személy egy-két nappal a minősítés előtt írásban kapta meg, továbbá betekintésre a rendelkezésére bocsátották a káderanyagát is. A testület tagjainak az előző ülésen jelezték a soros minősítést, az írásos anyagot az adott ülésen olvasták el.[210] A minősítési beszámolók talán legfőbb tanulsága, hogy láthatjuk, kik váltottak terv szerint és nem tervezve funkciót. Például az 1979-re tervezett ötvenhét, a Budapesti Pártbizottság hatáskörébe

tember–1973. november között 123 fő vett részt például gazdaságirányítási kérdésekre szervezett bentlakásos tanfolyamon. *MSZMP, 1978B.* 452. p.

208 MNL OL M-KS-288.5. 605. őe. (1973. február 27.). 6., 48–65. p. és *MSZMP, 1978B.* 470–474. p. Végrehajtásáról lásd: MNL OL M-KS-288.5. 638. őe. (1974. június 4.). 2–3., 31–51. p.

209 MNL OL M-KS-288.4. 124. őe. (1973. november 28.).

210 BFL XXXV.1.a.4. 553. őe. (1979. március 7.). 26–48. p.

tartozó kádercseréből negyvenhárom valósult meg, terven kívül huszonhárom kádercsere történt, a fővárosi pártelitet tekintve ebben az évben két kerületi első titkár áthelyezéssel és egy nyugdíjazással mozgott. De a statisztikák mellett a teljes apparátusra képünk nyílik, jól láthatjuk a mozgás irányát és a benne részt vevő személyeket is.[211]

A különböző szintű pártbizottságok időről időre – általában központi párthatározathoz csatlakozva – középtávú káderutánpótlási és képzési tervet készítettek. Ezek az előterjesztések tartalmazták a megelőző időszak beiskolázási terveit az aktuális megvalósulással – név szerint és beosztással; továbbá egy képzési tervet, hogy *„munkakörük betöltéséhez megfelelő politikai képzettséggel és állami iskolai végzettséggel rendelkezzenek"*. Miután felmérték a meglévő (politikai) képzettséget, pontosan meghatározták, kinek milyen politikai iskolát kell elvégeznie. Ugyanígy határozták meg a káderutánpótlást és a kádercserét is az elmúlt és a jövőbeni időszakra úgy, hogy a nyugdíjazásra szánt, illetve nyugdíjkorhatárt már betöltött kádereket is feltüntették. Ekképpen a párt (és amennyiben a források lehetővé teszik, a történész is) pontosan útját követhette bárkinek, és a *kádertartalékok, káderbank* című mellékletek segítségével tudhatta, kit mely területen lehet beállítani, kire hol lehet szükség.[212] Így, ha megüresedett egy funkció, a hatáskörileg felettes szerv rögtön tudott megfelelő embert találni a pozícióra. Kijelenthető, hogy az áthelyezések mozgatója – bár személyes kéréseket időnként figyelembe vettek – nem a személy volt.[213]

A nyolcvanas évek végén született, interjúkon alapuló vizsgálat igazolta, hogy a pártmunkások tisztában voltak azzal, hogy kiválasztásuk nem volt véletlenszerű, hosszan és gondosan figyelték a fontosabb lépéseiket. Egyúttal az apparátusba kerüléssel kétoldalú szerződés köttetett: azért cserébe, hogy a párt hosszútávon gondoskodott róluk, lemondtak karrierjük önálló irányításáról is. Ennek a „szerződésnek" az első állomása általában az volt, ha az egyén vállalta a Politikai Főiskola nappali tagozatának elvégzését.[214]

211 Uo. 584. őe. (1980. április 30.). 16–17., 115–137. p. Itt például Szabó István VIII., Tóth János XII. kerületi első titkárok és Kalmár László BRFK első titkára. A legrészletesebb: uo. 682. őe. (1984. március 21.).

212 1986-ra vonatkozóan lásd: BFL XXXV.1.b. 316–320. őe.

213 A középtávú (1988–1990) kádercsere-, utánpótlási- és képzési, továbbképzési tervre példa: BFL XXXV.1.b. 382. őe., amit a Bp. VB már korábban elfogadott. BFL XXXV.1.a.4. 780. őe. (1988. április 27.). 9. p.

214 *Horváth–Szakolczai, 1989.* 232–237. p.

Sajnos a Bp. PTO kádernyilvántartásában csak mutatóban maradtak meg káderlapok és a részletes minősítések. Az esetek nagy többségében csak az átadó szerv levele található meg a mellékelt anyagok nélkül. Ezekből csak esetleges információt kaphatunk, például Bornemissza Sándornak, a XIII. Kerületi Pártbizottság első titkárának továbblépéséről csak annyit tudunk meg a Budapesti Pártbizottság jegyzőkönyveiből, hogy gazdasági területre irányították, miután nem jelölték újra az 1989-es pártértekezleten. A levelet az Országos Takarékpénztár Személyzeti- és Oktatási Főosztályára küldték, illetve a XIII. Kerületi Pártbizottságon megőrzött személyzeti dossziéján utólag feljegyezték: *„az 1989. IV. 8-i PÉ nem jelöltette magát. Új munkahelye: OTP üv. ig.h."*[215] Gregor Gáborról pedig a prozopográfiai adattár összeállításakor a Bp. PTO anyaga nélkül ki sem derült volna, hogy elhelyezték a XVII. Kerületi Pártbizottság éléről a Hungarocamionhoz, vagy Szandtner Ivánt, a XX. kerület első titkárát át akarták helyezni az MSZMP központi apparátusába.[216]

Ha a káderhatáskör módosult, az érintett személyek káderanyagát átküldték az illetékes pártszervnek. A kerületi pártbizottsági *titkári* funkció például 1988. szeptember 29-én kikerült a Budapesti Pártbizottság hatásköréből, így a pártbizottság az összes kerületnek megküldte a kerületi titkárok személyi adatlapját és önéletrajzát.[217]

Az 1973. november 28-ai határozat végrehajtását folyamatosan felülvizsgálták. A PTO által készített vitaanyagban még 1986-ban is felrótták, hogy

> *„[...] sok esetben nincs meg a kellő összhang a káderpolitikai elvek és a kádermunka gyakorlata közt. [...] Az indokolt kádercserék végrehajtását továbbra is*

215 BFL XXXX.18.b. 818. doboz, 282. őe. Bornemissza végül valóban az Országos Takarékpénztár ügyvezető igazgatóhelyettese lett. *Népszabadság,* 1990. március 19. (48. évf., 65. szám).

216 BFL XXXV.1.b. 398. őe. Egyes kerületi pártbizottságok iratanyagában, a kerületi pártbizottság hatáskörébe tartozó káderek személyi anyagaként azonban maradtak meg egy tömbben káderlapok – és egyúttal minősítések, kitüntetési javaslatok, életrajzok vagy nyugdíjügyek is. Azonban itt se számítsunk egységes anyagra, a nyilvántartások nem teljesek, sokszor csak egyes évkörök állnak rendelkezésünkre. A vonatkozó kerületek: MSZMP II., III., V., VIII., IX., X., XIII., XIV., XVIII., XIX., XX., XXII. Kerületi Pártbizottság (BFL XXXV.7.b. 113–116. doboz, BFL XXXX.8.b. 113–124. doboz, BFL XXXV.10.b. 49. doboz, BFL XXXV.13.b. 1088. doboz, BFL XXXV.14.b. 451. doboz, BFL XXXV.15.b. 698. doboz, BFL XXXV.18.b. 817–826. doboz, BFL XXXV.19.b. 426–429. doboz, BFL XXXV.23.b. 223–225. doboz, BFL XXXV.24.b. 169–171. doboz. BFL XXXV.25.b. 522–523. doboz. BFL XXXV.27.b. 173–176. doboz).

217 BFL XXXV.1.b. 382. őe. Hasonlóan a KISZ Budapesti Bizottság (=BB) titkárai, PKKB, BKKB elnöki, Budapesti Tűzoltóság vezetői stb.

> *akadályozza a szubjektivizmus, a rosszul értelmezett humanizmus, a tisztességes »visszavonulás« feltételeinek kidolgozatlansága."*

A vitaanyag foglalkozott a vezetők alkalmasságával is. A vezetők többsége politikailag (felsőfokon) felkészülten végezte a munkáját.

> *„A vezetők életmódja és magatartása általában megfelel a szocialista erkölcs normáinak. Szűk körben előfordulnak magatartásbeli torzulások. Egyes vezetők szemléletében erősödik az egoizmus, az anyagiasság az elmúlt években több vezető visszaélt beosztásával és személyes kapcsolataival."*[218]

3. *A szocialista ember*

Az előző alfejezet végén található idézet a *„szocialista erkölcs*[219] *normái"*-ról tesz említést. Az idézett szövegekben gyakran előfordul, több kutató is hivatkozik rá, de hogy mit is takar ez a fogalom,[220] azt – tudomásom szerint – a rendszerváltás óta tételesen még senki sem gyűjtötte össze, azonban a korabeli szövegek és a rendszer működésének megértéséhez elengedhetetlenül szükségesnek tartom az erkölcsre vonatkozó egykorú szakirodalom ismertetését. Hiszen a kádári hatalmi elitnek egyfajta ideáltípushoz kellett igazodnia, hogy *ideális* vezetővé válhasson, hogy előmenetele biztosítva legyen, és a szakmai megfelelésen túl a szocialista erkölcs volt az, amihez a vezetőknek igazodniuk kellett. A kiválasztásánál egyfajta kommunista embertípusnak kellett megfelelnie, hiszen a pártelitben a továbbjutás legjobb feltétele a kommunista erkölcs[221] szerinti élet volt:

> *„[...] új szocialista erkölcs a munkásosztály élenjáró képviselőinek magatartásában jelenik meg. [...] A munkásosztály érdekeit kifejező párt népünknek nem csak politikai, hanem erkölcsi élcsapata is."*[222]

218 BFL XXXV.1.b. 317. őe. Vitaanyag.

219 *„De vajon van-e kommunista erkölcs? Van-e kommunista erkölcsösség? Persze hogy van."* *Lenin, 1970.* 167. p.

220 Megértését a Magyar Értelmező Kéziszótár sem segítette: mind az erkölcs, mind a szocialista szavaknál csupán dőlt betűvel szedett rövid szabad példákkal szemléltette (*„Szocialista ~; tiszta ~." „~ munkás; ~ erkölcs."*). *MÉK* 330., 1300. p.

221 A korabeli *szakirodalom* az erkölcs tekintetében megkülönbözteti, de felváltva használja a kommunista és a szocialista jelzőt, így itt én is szinonimaként kezelem őket.

222 *Boeck, 1961.* 46., 100. p.

Hangsúlyozom, hogy a következő oldalakon a kommunista szakirodalmat foglalom össze és nem a saját véleményemet írom meg, és bizony ezek naiv és idealista gondolatok, de ez pusztán a forrás sajátossága, és az eredeti szövegek jelentésétől eltérni nem állt szándékomban, mert az ideáltípus csak így érthető meg.

Ha elfogadjuk is azt, hogy a pártelit erkölcsre vonatkozó szemlélete 1957 és 1989 között változott, a szocialista és a kommunista erkölcs alaptételei nem változtak. Mind az ötvenes években, mind a pártállam utolsó éveiben a „nagy klasszikusok" – Marx, Engels, Lenin, Makarenko – műveire hivatkoztak a kommunista erkölcsideál felvázolásakor, azzal az eltéréssel, hogy a hatvanas évek könyveiből már kikopott a Sztálinra való hivatkozások nagy száma.[223] Kísértetiesen hasonlítanak a hetvenes, nyolcvanas évek művei az ötvenes években születettekre, az Anti-Dühringre, Lenin Válogatott műveire, Makarenkóra való hivatkozások ugyanazon kiadásokra, ugyanazon oldalakra vonatkoznak. Mint Farkas Endre 1987-ben írta, a kommunista erkölcs mindig változik,[224] de az elképesztően naprakész, még a megjelenés évében lefordított szovjet irodalom, a pártfőiskolai tankönyvek, az etikai szakkönyvek, szöveggyűjtemények mind-mind ugyanazokra a forrásokra hivatkozva ugyanolyan szerkezetben határozták meg a kommunista erkölcsöt.

A kommunista erkölcsöt a marxista etika tette *tudományossá*, olyan *tudománnyá*, mely *„a kommunista erkölcsöt kialakító erkölcsi haladásnak és a kommunista erkölcs fejlődésének törvényszerűségeivel, a kommunizmusért folyó harcban betöltött szerepével foglalkozott"*.[225] A kommunista erkölcs olyan normák és szabályok összessége volt, amelyek meghatározzák a *kommunizmust építő emberek magatartását.*[226]

A szocialista erkölcs szerint erkölcsileg csak az tekinthető jónak, ami elősegíti az emberiség haladását és továbbfejlődését, ezért alapelvei: a szocialista hazafiság, humanizmus, az igazság szeretete, a pontosság, a munkához való szocialista viszony, a munka becsülete és a szocialista tulajdonhoz való helyes viszony, a fegyelmezettség, céltudatosság, bátorság, helytállás, a nehézségek legyőzésének képessége és a kollektivizmus voltak.[227]

223 Az 1986-ban megjelent, 7. kiadást megélt egységes jegyzetben is az alant hivatkozott szerzők munkáiból válogattak. *Farkas, 1986.*

224 *Farkas, 1987/88.* 34. p.

225 *Boeck, 1961.* 30. p. Olyannyira, hogy egy, a korszakot megelőző szerző szerint a társadalmi életről tudományos szemlélet a marxizmus előtt nem is létezett. *Gak, 1949.* 5. p.

226 *Boldirev, 1951.* 5. p.

227 *Ágoston, 1961.* 60–63. p.; *Boeck, 1961.* 114. p.

„A kommunistát egyszerre jellemzi az állhatatosság és a változni tudás, a józanság és a szenvedélyesség, a soha meg nem alkuvó forradalmi elszántság és a türelem, a jelen realitásának szigorú számbavétele és a távlatokat soha fel nem adó optimizmus, s még sorolhatnánk tovább."[228]

A látszólag ellentétes jegyek *„dialektikus egysége új tartalmat ad a régi erkölcsi értékeknek, melyeket a kommunisták megőriznek, és magasabb szintre emelnek"*.[229]

A háború utáni szovjet irodalom többnyire a honvédelem oldaláról közelítette meg az új szovjet embert, akinek hazáját szeretőnek és patriótának kellett lennie. A szovjet hazafiság magasabb rendű hazafiság, mint a burzsoá hazafiság.[230] Lenin is úgy tanította, hogy a háború akkor igazságos, ha a nemzeti és osztályelnyomástól való szabadulásért folyik, csakis a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért folytatott harc erkölcsös, ellenben igazságtalan, ha más nép meghódítása és rabságba döntése a cél.[231]

A szocialista embernek tudnia kellett, hogy a humanizmus nem egyenlő sem *„a szabadság, egyenlőség, testvériség fellengzős burzsoá frázisaival"*, sem *„a szabadságról és az emberi jogokról szóló burzsoá frazeológiával"*, valamint *„az általános felebaráti szeretet keresztény tételével"*, mert *„a munkásosztály a termelési eszközök magántulajdonának felszámolásával a dolgozóknak a kizsákmányolás és elnyomás alóli tényleges felszabadítását, az osztályok megszüntetését követeli"*.[232]

A kommunista világnézet határozta meg a szovjet emberek munkához való viszonyát. A marxizmus sarokköve a tömeg, melynek felszabadítása az egyén felszabadításának feltétele. A munkásnak ezért nincs a magántulajdonában a munka- és termelőeszköze.[233] Alapvetően más a munkához való viszonya, a szocialista verseny szabálya: érd utol a legjobbakat, kövess el mindent, hogy a fellendülés általános legyen.[234] A munkához való jog mindenkinél a munka kötelezettségével

228 *Ancsel, 1986.* 78. p.

229 Uo.

230 *Boldirev, 1951.* 27. p.; *Sarija, 1951.* 124–126. p.

231 *Boeck, 1961.* 96–100. p.; *Gak, 1949.* 8. p. A szocialista hazafiságról lásd: *MSZMP, 1978b.* 830–848. p.

232 *Boeck, 1961.* 133. p.

233 *Boldirev, 1951.* 19–20. p.; *Sarija, 1951.* 90–91. p.

234 *Sarija, 1951.* 109–111. p.

is jár.[235] A munka nem öli meg a szabadságot, hanem felszabadít, a kommunista erkölcsről szóló irodalom szerint Sztálin sem tudta elképzelni, hogy valaki szabad lehet, ha munkanélküli vagy éhes.[236]

> *„[...] egy munkahelyi vagy bármilyen közösség csak akkor funkcionál szocialista módon, ha erkölcsében, magatartásában szem előtt tartja az össztársadalmi érdekeket, ha betölti az egyéni és a részleges közösségi, a közösségi és az össztársadalmi; a pillanatnyi és a távlati érdek között a közvetítő szerepet."*[237]

A szovjet ember úgy ismeri meg a valóságot, hogy harca és alkotó tevékenysége következtében cselekvően hat rá, és átalakítja. Ez természetesen nem csak a humán környezetre vonatkozik, de a természetire is. A szovjet ember képes arra is, hogy visszafordítsa a folyókat, sivatagot tegyen termékennyé, és óriási víztározókkal megsokszorozza az energiatermelést is.[238]

A szocialista embernek tudatosan fegyelmezettnek kellett lennie, Lenin a fegyelemtől és a szervezettségtől való félelmet a burzsoá nihilizmus és az úri anarchizmus megnyilvánulásának tartotta.[239]

> *„A szocialista ember becsületének alapja a társadalmi kötelesség tudatos felismerése és vállalása, tudja, hogy aki a társadalmi tulajdon ellen tör, az a nép ellensége."*[240]

A kommunista ember tudta, hogy a vallási erkölcs a rabság és a kizsákmányolás erkölcse, a kommunista erkölcsösségre való nevelés tehát egyben a vallási

235 *Boldirev, 1951.* 28–29. p.; *Sarija, 1951.* 98. p.

236 *Zisz, 1949.* 39–41. p.

237 *Aczél, 1975.* 189. p.

238 *Boldirev, 1951.* 21. p. lásd még: *A szocialista ember, 1950.* Bár az okozott ökológiai katasztrófákról most ehelyütt nem kívánok szót ejteni, Andrej Platonov 1929-ben megírt látomásában azonban nagyon szemléletesen mutatja meg a szovjet ember természetátalakító munkáját. Történetében két „ideológus" betér egy erdészházba, ahol megkérdezik, mennyit jövedelmez az erdő. Kiderül, hogy a rozs kétszer annyit hoz a házhoz, mint a fa, így elrendelik a fák kivágását, és a föld bevetését rozzsal. Az erdész ellentmondására, miszerint az önkényes fakivágás elszaporodott *„az utóbbi időben, úgyhogy nem kellene még több egészséges fát kivágni. – Annál jobb – jegyezte meg ellenségesen Kopjonkin. – A népet követjük, nem pedig előtte megyünk. Tehát a nép maga is érzi, hogy a rozs hasznosabb a fáknál. Írd meg a parancsot, Szasa, a fák kivágására!"* *Platonov, 1989.* 107–109. p.

239 *Lenin, 1977.* I. köt. 412. p., II. köt. 576–577. p.

240 *Boeck, 1961.* 104. p.; *Boldirev, 1951.* 30. p.

előítéletek leküzdéséért folyó harc.[241] A kommunista ember tehát nem a túlvilágtól való félelme miatt igazmondó. *„A bolsevikok szava – komoly szó. A bolsevikok megszokták, hogy beváltsák adott ígéreteiket."*[242] A szovjet ember sosem hazudik. Ahogy Oleg Kosevojt tanította anyja: *„Hibáidat mindig megbocsátom, de azt soha, ha letérsz az igazságról."*[243]

A bolsevik a magánéletében is hű a bolsevizmus elveihez. Nem él külön magán- és társadalmi életet, mindig bolsevik. A szovjet társadalom elsőrendű érdeke a szovjet család megerősítése. A család a legelső kollektíva, ahol a szovjet ember nevelkedik. A kommunista erkölcs elítéli azt a társadalomellenes tettet, amikor a szülők egyike elhagyja a családot. A bolsevik, aki védi a nép javait, nem folytathat könnyelmű, kétlaki életmódot, mert az nem tarthat hosszú ideig, elkerülhetetlenül teljes erkölcsi elfajulást von maga után. A kommunisták nem aszkéták, szeretik az életet, de éppen ezért kell tartózkodniuk az öröm képzelt forrásaitól, mely a testi és szellemi erők elfecsérlését vonja maga után. Az okosan megszervezett életmód, a kulturált családi élet, a boldog család nyújtotta örömök pihenést jelentenek, ez a frissesség forrása, amit átvisz a termelő és társadalmi tevékenységek területére.[244] A kommunista ember mint erkölcstelen dolgot elutasítja a szabad szerelmet, a szerelmet is alá kell rendelni a kialakuló szocialista viszonyoknak.[245]

Élete során kitüntetett figyelmet fordít a politikai továbbképzésre is. A pártiskolákról szóló fejezetben láthatjuk majd, hogy a szakmai előrejutás feltétele elsősorban nem az állami felsőfokú, hanem a pártiskolai képzés volt. Amikor 1980-ban a Budapesti Pártbizottságon Hámori Csaba előmeneteléről tárgyaltak, a róla szóló „vitában" felmerült, hogy csak (!) *„Műszaki Egyetemet végzett. Tudjuk-e valamilyen minimális formában biztosítani továbbképzését?"*[246]

A kommunista ember sokoldalú, színes, gazdag egyéniség. Nem igaz, hogy a szocialista társadalom „sablonra nyírja" az embereket. A szocialista közösség nem megfojtja, hanem kivirágoztatja az egyéniséget. A szocialista ember öntudatos polgár, akinek az a kellemes, ha alkotó, népe számára magas termelékenységű munkával foglalkozik.[247] Hisz abban, hogy a párt az emberi haladás, szabadság

241 *Kolonyickij, 1952.* 11–46. p.

242 *Sztálin, 1952.* 420. p.

243 *Boldirev, 1951.* 35. p.

244 *Kolbanovszkij, 1951.* 52., 65–66. p.

245 *Sarija, 1951.* 99. p.

246 BFL XXXV.1.a.3. 162. öe. (1980. február 15.). 18. p.

247 *Sarija, 1951.* 62. p.

és kultúra legtökéletesebb megszemélyesítője.[248] Az élet értelme pedig az, hogy minden erejével és képességével elősegítse a szocializmus és a kommunizmus felépítéséért folyó harcot.[249]

A kommunista erkölcs kialakítása kapcsán a szovjet ember új emberré vált, tömegeiben magasan fölébe emelkedett a nyárspolgári létformának, sőt szemben áll azokkal, akik a megfelelő életkörülményeket és az otthoni kényelmet nem eszköznek tekintik a cél érdekében, hanem öncélnak, akik a családra hivatkozva csak nyugalmat akarnak, individualisták, és csak elvben tekintik jónak a párt célkitűzéseit.[250] A szocialista erkölcs azonban egyenlőtlenül fejlődött. A dolgozók nem alkottak szociális szempontból egységes, egyöntetű csoportot, és nem voltak elszigetelve a polgári befolyástól. A *„burzsoáziának egész sereg hadállása van"*, és az egyénileg dolgozók ehhez a kispolgári réteghez voltak sorolandók. Az emberek átformálásában a külső (ellenséges) propagandán kívül a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy az új társadalmat azok az emberek építették fel, akiket maga a kapitalizmus szült.[251]

> *„Az ellentmondások letagadása pl. az ötvenes évek elején olyan formában nyilvánult meg, hogy minden bajt, problémát – mivel az ellentmondások hivatalosan nem léteztek – az akkori vezetés az ellenség aknamunkájának tulajdonított, és ha nem volt kéznél ellenség, hát csinált."*[252]

A szovjet társadalom eszményi működésének iskolapéldájaként említi több, az erkölccsel foglalkozó mű az *Egy igaz ember* című könyvet. A főhős repülőpilóta a kezdeti elhamarkodott döntése következtében repülőbalesetet szenved, és ennek következtében lábait töri. De orosz és elsősorban szovjet emberhez méltón tizenegy napi éhezés után kivergődik a pusztából. Útközben a *kolhoz* emberei utolsó tyúkjukat levágva levessel etetik. A kórházban megismerkedik a komisszárral, akit a pilóta *egy igaz embernek* titulál, akit ha általános erkölcsi kategóriákban gondolkodunk, nem értjük meg, miért nevezett így. A komisszár, ha a szükség úgy kívánja, csal, vagy levelet hamisít, a *szovjet* művégtagkészítő pénzt fogad el, hogy italt tudjon venni. A pilóta végül emberfeletti erővel, műlábakkal ismét repül, hogy a fasizmus ellen küzdve ő is *igaz emberré* váljék. A főhős mellett a

248 Uo. 104. p.

249 *Boeck, 1961.* 107. p.

250 Uo. 106. p. *Gak, 1949.* 4. p.

251 *Boeck, 1961.* 170–171., 178. p.

252 *Aczél, 1975.* 191. p.

hetvenkedő katona is *szovjet emberré* válik – még ha erre a *szovjet nő* szeretete készteti is. Megismerhetjük a kedvesét összeégett arccal is elfogadó asszonyt és a nőt, aki kitart a láb nélküli férfi mellett. De a *szovjet* szó mindig a felsőbbrendűség jelzője: *„szovjetember"-ként* biztatják egymást, a regényben szereplő ápolónőt *„szovjetangyal"*-nak nevezik, és erkölcsi kérdésekben a *„szovjet parancsnok vagy"* kifejezést használják.[253]

A fentiek természetesen csak egy idealizált embertípust jelenítenek meg,[254] de ez a típus képezte a kádermozgatás ideológiai alapját. Az mindenestre jellemző, hogy a már említett, a politikai instruktorokról szóló munkában a megkérdezettek a saját karakterüket a következő tulajdonságokkal fejezték ki: önállóság, felelősségérzet, a kemény munka szeretete, tolerancia, őszinteség, határozottság, képzelőerő, magabiztosság, racionalitás, rugalmasság, érzelmesség, együttérzés. Nem tartották viszont kiemelten fontosnak a *„hagyományos kispolgári–diszciplináris értékeket"* (jó magaviselet, udvariasság, engedelmesség), a takarékosságot és az önfegyelmet.[255]

És végül egy irodalmi példával illusztrálom, hogyan is látta az egykori emigráns szerző a szocialista (kommunista) ember és véleménye helyét a szocialista (kommunista) társadalomban:

> *„– Hát neked – tegezte le Neolvaskót Aglája – van saját véleményed?*
> *– Van – biztosította őt amaz. – De az, mint minden becsületes kommunistának, nem különbözik a felsőbb vezetőség véleményétől."*[256]

253 *Polevoj, 1949.*

254 Az idealizált embertípust Andrej Platonov a végletekig kifigurázta: az új szovjetrendszerben a példamutatás kedvéért a neveket is tetszőlegesen meg lehet változtatni: *„[...] a jövőben javasoljuk minden állampolgárnak, hogy vizsgálja felül a nevét, meg van-e elégedve vagy nem, és szükségesnek érzi-e új név felvételét. Fjodor Dosztojevszkij ezt a kampányt az állampolgárok tökéletesedése érdekében ötlötte ki: aki Liebknecht nevét veszi föl, az éljen is úgy, mint ő, különben a dicső nevet visszaveszik tőle. Eddig két polgártárs kérte a névváltoztatás regisztrálását. Sztyepan Csecserből Kolumbusz Kristóf lett, Pjotr Grugyin kútásóból pedig Franz Mehring, közönségesen Merin." Platonov, 1989.* 94. p.

255 *Horváth–Szakolczai, 1989.* 131–138. p. A válaszok egyértelműen a pártiskolák tankönyvanyagát adták vissza.

256 *Vojnovics, 2006a. 54.* p. A rendszer és a szocialista elit kritikájára Vojnovics könyve nem egyedi. 1982-ben készen volt az a könyve, melyben az akkor létező kommunizmus kritikáját a megvalósult „tökéletes kommunizmus" álcája alatt 2042-be helyezi át. *Vojnovics, 2006b.* Vaszilij Akszjonov 1986-ban vetette papírra a *„Szervezet"* és ezzel együtt a kommunista hatalmi és művészeti elit működésének jellemzőit. *Akszjonov, 1991.*

III. Belépés a fővárosi hatalmi elitbe

„Mi az, ami felvetődött vele szemben? Terhelő dolog vele szemben nem merült fel. Az, hogy a pártfőiskolán felületesen tanult volna, ez nem indok. Megbukott politikai gazdaságtanból, ez sem indok."[257]

1. *A társadalmi mobilitás*

Társadalmi mobilitáson Andorka Rudolf definíciója szerint azt a jelenséget értem, amikor az egyén vagy a család társadalmi helyzete (társadalmi kategóriák közötti mozgás, jövedelem, iskolai végzettség, lakóhely, presztízs stb.) megváltozik.[258] Az alábbiakban azokat a kutatáshoz használt releváns forrásokat említem meg, melyek elengedhetetlenek a kor mobilitás-vizsgálataihoz.

Elsőként a levéltári, elsősorban a pártarchívumi forrásokat kell említenem. A legfontosabbak a bevezetőben felsorolt és az elemzés alapjául szolgáló személyi vagy pártfegyelmi ügyekhez tartozó előterjesztések, valamint a népesedéssel, népmozgalommal, oktatással kapcsolatos statisztikai adatsorok voltak, melyeket a Központi Statisztikai Hivatal elemzésekkel ellátva közölt. Emellett fontos kiemelni azokat a statisztikákat, melyeket a Központi Bizottság utasításaira az alapszerveknek, majd a hierarchiában felettük álló szerveknek az éppen aktuális adatfelvételi struktúra szerint kellett készíteni, és a hatáskörükbe tartozó párttagokat elemezni. Ezen elemzések a pártba felvettek, a párttagság és a pártból távozók számára, nemi, korosztályi, származási, foglalkozási, képzettségi eloszlására vonatkoztak. Hasonló jellegű felmérések természetesen a tanácsi iratanyagokban is találhatók.

Másodsorban néhány szakirodalmi munkát említek. A magyarországi társadalmi rétegződés vizsgálata már a hetvenes években megindult. E munkák a rétegződésvizsgálat statisztikai módszereit és a segítségükkel feltárt adatokat, következtetéseket ismertetik: az osztályok belső rétegződését, a társadalmi mobilitást, a demográfiai, jövedelmi változásokat és a fogyasztási szokásokat vizsgál-

---

257 *Koltai–Rácz 2008a.* 637. p.

258 *Andorka, 2003.* 220. p., *Andorka, 1982.* 303. p. Hartmut Kaelbe társadalmi mobilitást meghatározó hat tényezőjéről lásd: *Horváth–Keszei, 2006.* 623–624. p.

ták.[259] Az iskolázottság vizsgálatához – az ideológiai sallangot lehántva – hasznos segítséget adnak a művelődési viszonyokat az 1939 és 1980 közötti időszakban tárgyaló korabeli szociológiai szakmunkák, melyekből az alsó-, közép- és felsőfokú állami oktatás arányszámaira találhatunk strukturált adatokat.[260]

E kutatásaim kapcsán többféle mobilitás-vizsgálatot is végre kellett hajtanom, és ennek során több módszertani kihívással is meg kellett küzdenem. Egyrészről a belépési mobilitás megállapításánál (a hatalmi elithez tartozók hogyan oszlanak meg származás szerint) – bár a 33 év együttes adatainak megadása mellett a kiugróan magas belépési számot mutató éveket külön is elemeztem (további nagy kérdés, hogy a belépőket vagy a bent lévőket elemezzük?) – a hatalmi elitnek, illetve családjuknak egy adott pillanatban történő vizsgálata lehetetlen volt, továbbá azt sem tudjuk, hogy az előterjesztésben szereplő adatok mikoriak (több előterjesztésben visszakövethető, hogy a későbbiekben a korábbi előterjesztések szövegeit vették át), és az esetek döntő többségében az sem kideríthető, hogy például a származási kategóriák az apa életének mely szakaszára vonatkoznak. A hatalmi elit vizsgálatánál tehát nem alkalmazhatunk, és ez nem is volt célom, klasszikus – szociológiai értelemben vett – mobilitás-vizsgálatokat, hiszen nincs arra lehetőségünk, hogy a vizsgált személyeket és családi környezetüket egy pillanatban vizsgáljuk. Egyrészt nem tudjuk mikor vették fel róluk az előterjesztésekben szereplő adatokat, másrészt az elitet sem tudom mindig minden „rétegében" egy időmetszetben vizsgálni. Tehát a mobilitás-vizsgálatoknál használt fogalmakat és módszertant használtam fel, de azokat hozzáigazítottam vizsgálatom tárgyához.[261] Másrészt a káderlapokból, illetve az országgyűlési képviselő-, a tanács- és a népfrontválasztásnál használt adatlapok alapján nem lehet minden kétséget kizáróan, egyértelműen meghatározni a származási kategóriákat, a munkásmozgalmi múltat stb., hiszen a személy és a rendszer is igyekezett jobb színben feltüntetni önmagát és az általa preferált személyeket. Abban teljes mértékben egyetértek Huszár Lászlóval, hogy a

„[...] származás első látásra »kemény adatnak« tűnik. Valószínűsíthető azonban, hogy az eltérő mértékben volt manipulálható a különböző időszakokban, nem

259 *Szabari, 2002.*, illetve *Andorka, 1971.; Andorka, 1982.; Bálint, 1978.* A társadalmi mobilitás-kutatás problematikája: *Róbert, 1990.*

260 *Barta, 1984.; Erdész, 1960.*

261 A probléma más korszak kutatásánál is fennáll, lásd például: *Kövér, 2001.* 156–160. p.

mindegy, mikor kerülhetett először rögzítésre, és a megfelelő pedigré jelentősége sem volt egyforma."[262]

Róbert Péteréhez hasonló státuszmobilitás-vizsgálatokat[263] nem volt célom készíteni, de ez a rendelkezésemre álló adatokkal nem is volt megvalósítható, ehelyett vizsgálataim a korrigált hatásköri listákon alapultak.

Ehelyütt külön kell választanom négy, látszólag hasonló fogalmat: származás, eredeti szakképzettség, belépéskori szakképzettség, belépés előtti státus. Az első a szülők (korrigált) társadalmi státusa, a második az első szakma volt, amit a káder megszerzett, a harmadik az a legmagasabb szakképzettség, amit a belépésig megszerzett. Utóbbi nem mindig egyenlő az iskolai végzettséggel. Konkrét példával igyekszem ezt érthetőbbé tenni: Szakali József szülei mezőgazdasági munkások, parasztok voltak, így ő paraszti *származású* volt. *Eredeti szakképzettsége* kőművessegéd volt, így eredeti szakképzettség szerint munkás volt. 1961-ben közgazdász diplomát szerzett, tehát a *belépéskori szakképzettsége* közgazdász még akkor is, ha pozícióba lépéséig sohasem dolgozott közgazdászként. Az 1967-es kerületi első titkári kinevezése előtt a Pest Megyei Pártbizottság titkára volt, így a *belépés előtti státusa* vagy pozíciója megyei pártbizottság titkára volt.

E vizsgálatok nem öncélúak, hiszen a pártállam elméletileg a „munkásosztály" hatalmára épült, ezért vezetői elvárták, hogy mindez a statisztikákban is megjelenjen. Mind több lett azonban a szellemi elithez sorolható csoportokból rekrutálódott vezető, csökkent a nómenklatúra tudásdeficitje,[264] és főleg az állami vezetők között nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkező káderek aránya.[265] Továbbá a pártapparátusban dolgozók már régen nem végeztek termelői munkát, ezért mind az egyszerű párttagoknál, mind a vezetőknél szükség volt olyan statisztikai kategóriákra, amelyek az ő munkás eredetüket igazolták. Ezért kellett a személyi előterjesztésekben a személyes adatok között az iskolai végzettség

262 *Huszár L., 1999.* 148. p. *„Árnyalja a képet, hogy a származási feltételek – különösen a gazdasági vezetők kinevezése esetében – megszűntek. Ám a legfelső vezetői kör ragaszkodott a munkás–paraszt származáshoz. Az 1983 és 1989 között kinevezett káderek 70 százaléka vallotta magát munkás- vagy parasztszármazásúnak." Pünkösdi, 2007.*

263 *Róbert, 1990.*

264 *Lengyel Gy., 2007.* 50–59. p.; *Gazsó, 1990.* 7. p.; *Gazsó, 1993.* 16–26. p.; *Bihari, 2005.* 284–292. p.; *Lengyel Gy., 2007.* 44–50. p.; *Valuch, 2005.* 134–139. p.

265 Részletesen lásd: *Rácz, 2013.* 182–184. p.

mellett feltüntetni a származást és a szakképzettséget (forrástól függően: szakképzettség, eredeti foglalkozás) is.[266]

Az előterjesztések írói nem voltak következetesek a felsőfokú végzettséghez társuló fogalmak használatában, ráadásul az értelmiség körébe tartozó személyek meghatározásánál más keretrendszert használtak a kor statisztikusai és a pártstatisztikák készítői. Míg az előbbiek a „vezetők és diplomások", utóbbiak a „szellemi foglalkozású" vagy „értelmiségi" kifejezést használták. A prozopográfiai adattár összeállításához a pártapparátusban készített előterjesztéseket kellett használnom, és ott értelmiségen alapvetően a felsőfokú végzettségű diplomásokat értették. Bár nagy dilemmát okozott, hogy nem volna-e egyértelműbb ebben az esetben a „felsőfokú végzettségű diplomás" elnevezés, a források jellege miatt a származás vizsgálatánál az értelmiség elnevezést használom. Ugyanígy az eredeti és a belépéskori szakképzettségnél a forrásokban a vasöntő, kalauz, orvos, közgazdász stb. szerepel, de az állami felsőfokú végzettséggel járó foglalkozási kategóriák csupán a felsőfokú végzettség megszerzését jelentették, és nem azt, hogy az elit tagjai korábban bármikor is orvosként, közgazdászként, mérnökként stb. dolgoztak volna![267] Így a könyvben – egyelőre megfelelő kifejezés híján – „a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozás" kategória helyett a diplomás elnevezést használom. A munkásként feltüntetett státus pedig valójában *nem diplomás*t jelöl, így alap- és középfokú képzettséget is jelent.

A származás esetében az intergenerációs mobilitást vizsgáltam, hiszen itt a társadalmi helyzet a szülőkhöz képest változott meg. Az értékelhető esetek nagy részében az előterjesztésekben kétféleképpen tüntették fel a származási kategóriát (munkás, értelmiségi, paraszt, önállóan gazdálkodó, nagybérlő, kereskedő, alkalmazott): egyszerűen azt írták, hogy munkás-, paraszt- stb. származású, és/vagy feltüntették a szülők származását, foglalkozását. Az előzetesen megadott, vagy hiányzó származási kategóriákat természetesen – amennyiben egyéb adatok rendelkezésemre álltak – módosítottam, kiegészítettem. A származási kategóriák felülvizsgálatára majdnem minden esetben szükség is volt, mert a személyi ügyeknél az előterjesztések fogalmazói, illetve az adatközlők kétségkívül előnyösen kívánták feltüntetni a származásukat. Ennél a vizsgálatnál a nemzetiségi származást – relevancia- és forráshiány miatt – nem vettem figyelembe.

266 A többször említett 1967-es határozatban például ipari szakmunkás, mezőgazdasági szakmunkás, mérnök, technikus, agrármérnök, agronómus, orvos, közgazdász stb. tételesen szerepel. MNL OL M-KS-288.5. 424. öe. (1967. május 9.). 123. p.

267 *Gazsó, 1993.* 18. p.

Az intragenerációs vagy karriermobilitást kétféleképpen vizsgáltam: egyrészt az eredeti foglalkozást hasonlítottam össze a karrier során, de még az elitpozícióba lépés előtt megszerzett szakképzettséggel, másrészt megállapítottam, hogy az elitbe kerülés, illetve az elitből kilépés milyen változást hozott a vizsgált személyek társadalmi helyzetében, azaz a vertikális és a horizontális mobilitást elemeztem. Az előbbi vizsgálat talán meglepőnek tűnik, hiszen nem követi a társadalmi mobilitás-vizsgálatok klasszikus kritériumait, de ezzel is árnyalni kívántam a budapesti hatalmi elitről alkotott képet, és nem csupán az iskolai végzettség vagy az eredeti foglalkozás alapján szerettem volna elemezni az elitet. Adatbázisom elemzésekor a személyi ügyek (áthelyezés, kitüntetés, pártfegyelmi) kapcsán írt előterjesztésekben megadott foglalkozásfajták eredeti formájukban nagy számuk miatt kezelhetetlenek voltak (123 eredeti foglalkozás!), ezért ezeket lecsökkentettem két kategóriára (diplomás, munkás). A pártállam vezetőinek elemzése során világossá vált előttem, hogy a pártelit tagjait nem az állami képzéssel elsajátított tudás tette megbízható szakemberré, hanem a pártiskola, ezért az elit pártiskolai képzésével külön foglalkozom. Ugyanígy elkerülhetetlen volt, hogy a párt köz-oktatás-politikájáról is írjak.

A helyi elitbe való belépésnél, illetve a kilépésnél is világossá vált, hogy vizsgálatomnál nagyon nehéz a vertikális mobilitás meghatározása. Azt például egyértelműen kijelenthetjük, hogy ha valaki a budapesti apparátusból budapesti végrehajtó bizottsági tag, vagy kerületi titkárból első titkár lett, a mobilitás fölfelé irányuló. De mit kezdjünk azzal a helyzettel, ha egy állami vállalat vezérigazgatója került be a Budapesti Végrehajtó Bizottságba (ne adj Isten, meg is tartotta a pozícióját!) vagy az országos apparátusból került vezető budapesti pozícióba? Avagy a pártapparátuson belül mozgott, de kerületi első titkárból lett egy fontos budapesti osztály vezetője, majd újra kerületi első titkár: az első vagy a második pozícióváltás volt-e a felfelé lépés? Ha nem összehasonlítható váltás történt a vizsgált személy életében, a vizsgálatból ezeket ezért, mint össze nem hasonlítható kategória, kihagytam. Természetesen előfordult horizontális mobilitás is, például a XXI. kerületi–CSVM első titkári cseréknél.

A fentieken kívül is több módszertani nehézség adódott. A mobilitási arányszámokat (összes mobilak aránya) a származás (szülők) és az eredeti és a belépéskori foglalkozás (elit) kategóriákkal tudtam kiszámolni. A strukturális és a cirkuláris mobilitásvizsgálat a Kádár-kori helyi hatalmi elit esetében szerintem többnyire nem releváns, a legritkább esetben lehet ugyanis „szükségszerűségből" bekövetkező helycserét kimutatni. Ráadásul a nyolcvanas évekből nem áll rendelkezésemre elég információ a származási adatokról (apák/szülők foglalkozása), így itt az összes mobilak meghatározásának nehézsége miatt a számítása is

lehetetlen. A loglineáris paradigma vizsgálat[268] pedig a sok zéró osztó miatt volt lehetetlen.

És végül a belépési mobilitás vizsgálata előtt három megjegyzést kell tennem. Mint a módszertani fejezetben említettem, logikai okokból több pozíciót egynek kellett számítanom, ezért, ha valakire azt írom, hogy titkár, első titkár, pozíciójából egyértelműen adódik, hogy budapesti végrehajtó bizottsági tag is, és a Bp. VB-tagoknál ők nincsenek feltétlen megemlítve. Ha egyéb pozíciót töltenek be, például tanácselnökök és Bp. VB-tagok, akkor az adatbázisban és az elemzésben is kétszer szerepelnek.

Másodszor, már a korszakban folytatott népszámlálások statisztikai íveinek összeállításán, társadalmi rétegződésvizsgálatoknál vagy a pártstatisztikák összeállításánál problémák adódtak a magyar népesség társadalmi–gazdasági és társadalmi–foglalkozási csoportjainak meghatározásánál. A kor statisztikusainak a műszaki értelmiség, a szellemi foglalkozásúak, a termelés közvetlen irányítói és a szövetkezeti szektor okozott különös problémát.[269] Ráadásul részleteiben más kategóriákat kellett használnom a származási és a foglalkozási elemzéseimnél. Származás tekintetében alapvetően négy népességcsoporttal dolgoztam: munkásság, parasztság (paraszt, nagybérlő, gazdálkodó), értelmiségiek és egyéb (kereskedő, alkalmazott). A szakképzettséget tekintve az adatbázisomban az előterjesztésekben megadott foglalkozásokat rögzítettem, majd ezeket (ismét kiegészítve, felülvizsgálva) szűkítettem diplomás, munkás csoportokra, az előbbit – ha a szemléltetés úgy kívánta – tovább osztottam bölcsész, filmrendező, fizikus, jogász, közgazdász, mérnök (eredetileg agrár-, alumínium-, építész-, mezőgazdasági, papíripari, textil-, vegyész-, villamosmérnök), orvos, tanár, újságíró kategóriákra.[270]

Harmadszor, Klement Juditnak a malomiparról írt könyvében használt módszerét figyelembe véve,[271] ha a kezdő év és a záró év megegyezett, azt egy évnek vettem, az 1956-os és az 1989-es esztendőt is egész éveknek tekintettem. Mivel az esetek nagy részében nem állt rendelkezésemre pontos születési dátum, az

268 Ez az 1970-es évek közepétől elterjedt paradigma alkalmas azon kérdések megválaszolására, hogy a mobilitási arányszámok különbségeit csupán az eltérő strukturális adottságok okozzák-e vagy a származás és az elért pozíciók közötti különbségek is. Részletesen lásd: *Andorka, 2003.* 230–232. p.

269 *Bálint. 1978.* 9–21. p.

270 Az értelmiségi vagy szellemi foglalkozásúak meghatározásának problematikájáról lásd: *Andorka. 1982.* 227. p.

271 *Klement, 2012.* 113. p.

életkoradatoknál évekkel számoltam, a betöltött funkció idejét azonban – a jegyzőkönyvek dátuma, a felmentések, kinevezések hatályának megállapíthatósága folytán – napokban számoltam (és visszaosztottam 365 nappal), így ki tudtam küszöbölni azt a torzítást, hogy ugyanabba a kategóriába soroljam a néhány napig vagy hónapig, illetve egy évig pozíciót elfoglaló kádereket.

Kutatásom során az összes pozícióváltást igyekeztem az eredeti „helyszínen" is megvizsgálni. Ez alatt azt értem, hogy ha például jegyzőkönyvi említés szintjén a Budapesti Pártbizottságon derült ki, hogy kerületi párttitkárcserére kerül(t) sor, akkor megvizsgáltam a kerületi pártbizottsági anyagban is a pozícióváltásra vonatkozó információkat.

2. *A rekrutáció lebonyolítása*

A be- és kilépési mobilitás különválasztása csak a tudományos munkák sajátja, nem az életé, hiszen amikor az egyik személy kikerült egy adott pozícióból, hacsak nem szűnt meg a beosztás, akkor egy újabb káder került a helyére. Bár a kilépőről és a belépőről szóló előterjesztéseket külön-külön írták meg, az azokról döntő „személyi ügyeket" általában együtt tárgyalták. Ahogy Jassó Mihály mondta 1986-ban Deák Gábor és Bornemissza Sándor cseréjekor:

> *„Egy ilyen pártbizottsági ülés, mint a mai, egy külön ünnepélyes pillanata egy testületnek, sajátos funkciót tölt be: megválik vezetőjétől és megválasztja az új vezetőt."*[272]

Együtt kezelni azonban a könyv logikai felépítése miatt az elitből kilépést és az elitbe bekerülést nem lehetséges, ezért – bár a kilépésről szóló döntés általában (!) megelőzi a belépésit – a jegyzőkönyvek nagy részében együtt kezelt kádercserét különválasztva elemzem, bár a jellemző példák bemutatásakor – természetüknél fogva – sokszor összemosódik a két mobilitási út.

Bár a (budapesti, kerületi) pártbizottságon történt hivatalosan a titkárok (és a végrehajtó bizottsági tagok) megválasztása, a pártbizottsági ülés napján általában végrehajtó bizottsági ülést is tartottak, melyen legalább a VB-tagokat felkészítették a pártbizottsági ülésre. A végrehajtó bizottsági ülés előkészítette ugyan a pártbizottsági ülést, de némely VB-tag ismételten elmondta a dicséretet vagy a

272 BFL XXXV.18.a.3. 181. őe. (1986. július 2.).

kritikáit a pártbizottság ülésén is. A kerületi választásokon a Budapesti Pártbizottság egyik titkára általában mindkét ülésen részt vett.

A belépésről szóló döntés nem feltétlenül egy ülésen következett be, gyakran többször is tárgyalta az esetet az illetékes pártbizottság, sőt, bizonytalanság vagy a helyi vezetők ellenállása esetén akár több végrehajtó bizottsági ülésre is szükség lehetett a megfelelő döntés meghozatalához. Ebben az esetben a káderhatásköri lista szerinti felettes szerv képviselője többször is megjelent az adott pártszervezetben, és ha kellett, a szerv tagjaival több egymást követő időpontban csoportos konzultációt folytatott, így tartva fenn a közös döntés látszatát még akkor is, ha a felettes testületben már előre eldöntötték, ki legyen a rekrutált személy. Amennyiben szükséges volt, ezeken az üléseken ismertették a döntésre sort kerítő ülésre vonatkozó szavazás menetét is. Ismételt ülésre volt szükség akkor is, ha a „formai döntéshozók" arról már tájékozódhattak, hogy ki lesz a megválasztandó jelölt, de a távozó következő státusában csak később következett be a „választás". Ilyen eseményre került sor 1986-ban az MSZMP XIII. Kerületi Pártbizottságán, ahol Jassó Mihály már június 23-án bejelentette azt, hogy Deák Gábor az Állami Ifjúsági és Sporthivatal vezetője lesz, de csak következő péntekre (június 27.) várták a kinevezését, ezért a kerületi pártbizottság tagságának a következő ülésen kellett a felmentésről szavazniuk.[273]

A kerületi PB- és a VB-ülések lefolyása hasonló volt. Az első titkár cseréjével járó döntést sokszor rendkívüli ülésen (hirtelen áthelyezés) vagy zárt ülésen hozták meg. Bár a jegyzőkönyvek meglehetősen szűkszavúak és – a tanácsülési jegyzőkönyvekkel ellentétben, ahol „szó szerinti" jegyzőkönyvek is a rendelkezésünkre állnak – utólag szerkesztettek, egyes „szorgalmasabb" jegyzőkönyvvezetésnek köszönhetően mégis következtethetünk a vezetőváltással járó ülések lefolyásáról. A továbbiakban több konkrét példában, mint mintát, az MSZMP XX. Kerületi Pártbizottság 1974. június 14-ei ülését elevenítem fel, ahol Balogh István felmentésére és Csillik András kinevezésére került sor.[274]

Az üléseket levezető elnök vagy a résztvevő felsőbb szintű vezető (jelen esetben Somogyi Sándor, a Budapesti Pártbizottság titkára és Kázsmér István, a Budapesti Pártbizottság munkatársa) megindokolva és a felsőbb (párt)szervek javaslatával alátámasztva ismertette az ülés részvevőivel az első titkár felmentéséről szóló javaslatot. Ekkor kerülhetett sor a távozó méltatására (a búcsú koreográfiáját lásd a későbbiekben) és ebben gyakran az utód is részt vett. Ugyanis az utód majdnem minden esetben meg volt híva arra az ülésre, amikor a vezető leváltására sor került. A rekrutált csak abban az esetben nem lehetett jelen, amennyiben a felsőbb szerveknek – általában a gyors cselekvéskényszer miatt – az utódlásra nézve nem volt még konkrét javaslatuk. A javaslattevő tehát a távozó elbúcsúztatása után[275] javaslatot tett az utód személyére.

> *„Engedjék meg az elvtársak, hogy a Budapesti Pártbizottság és a kerületi Végrehajtó Bizottság nevében közös javaslatot tegyek Balogh elvtárs utódjára. Kérjük, hogy a kerületi Pártbizottság kooptálja a PB tagjának és válassza meg a Végrehajtó Bizottság tagjának, valamint a PB első titkárának Csillik András elvtársat, a Budapesti KISZ Bizottság jelenlegi első titkárát, a Budapesti Párt VB tagját."*[276]

A KISZ budapesti szervezetének feje nem volt automatikusan tagja semelyik pártszervezetnek sem. Ahhoz azonban, hogy Csillik a végrehajtó bizottság tagja, illetve a kerületi pártszerv első titkára lehessen, be kellett emelni a kerületi pártbizottság tagjai közé is, tehát *kooptálni* kellett a kerületi pártbizottságba.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint mind a VB-, mind a PB-tagok hozzászóltak a testületbe be-, illetve onnan kilépő személyéhez kötődő döntéshez, ahol kifejezték bizalmukat, jó munkát kívántak, és reményüket fejezték ki, hogy minél több időt fog eltölteni az adott területen.

A XX. kerületben a megjelent 41 főből a jegyzőkönyv szerint heten szóltak hozzá. A pártbizottság egyik tagja a hozzászólásában a rekrutáltat méltatta:

> *„Csillik elvtárs javaslatával kapcsolatban az az észrevételem, hogy a Budapesti Pártbizottság jól választott, egy olyan adottságokkal rendelkező és fiatal elvtárs, aki eleget fog tenni a feladatnak. Kívánjuk, hogy ne csak bemutatkozzon, hanem Balogh elvtárshoz hasonlóan töltsön el a kerületben 8-10 évet. Ehhez jó munkát kívánok az új jelöltnek, mert úgy érzem, hogy a PB elfogadja a javaslatot."*[277]

Amennyiben a jelenlévők egyetértettek a kinevezéssel, szavazásra került sor, és általában ellenszavazat nélkül megszavazták a jelöltet. Ilyenkor a rekrutált (ez esetben Csillik) megköszönte a bizalmat:

---

273 BFL XXXV.18.a.3. 180. őe. (1986. június 23.).

274 BFL XXXV.25.a.3. 143. őe. (1974. június 14.). Az üléseken természetesen előbb a felmentésre került sor, ezeket – a kronológiai logika megtartása mellett – később, a kilépésről szóló fejezetben tárgyalom.

275 A felmentés nem feltétlenül jelentett azonnali távozást, az esetek nagy részében a távozók az aktuális napirendeket a felmentés után is levezették még!

276 BFL XXXV.25.a.3. 143. őe. (1974. június 14.).

277 Uo.

„*Tisztelt Pártbizottság, kedves elvtársnők, kedves elvtársak! Szeretném megköszönni azt az előlegezett bizalmat, amely irántam a Végrehajtó Bizottság és a Pártbizottság részéről megnyilvánult. Igaza van Vadász elvtársnak, hogy az előlegezett bizalom akkor válik valóra, ha közösen végezzük azt a munkát, amit kommunistáknak ebben az országban végezniük kell. Szívesen jöttem a kerületbe és el kell mondanom, hogy a gyerekkorom egy részét itt töltöttem. A munkát, mint említettem együtt kell folytatnunk, ehhez kérem a PB tagjait, valamennyi elvtársat, az apparátust, közösen adjanak megfelelő segítséget, hogy közösen együtt dönthessünk a közös kérdésekben. Amik itt megfogalmazódtak, azokban igyekszem véleményt formálni és a megfelelő tevékenységet kialakítani. Köszönöm az elvtársak bizalmát, az útravalót, és jó munkát kívánok.*"[278]

Felsőbb vezetők részvétele a kinevezéseken

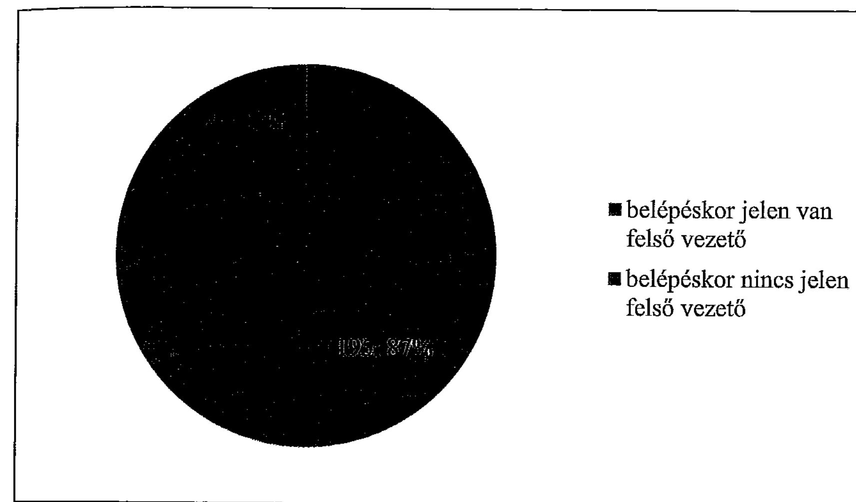
> „*A lent várakozó baráti gyülekezet az első titkár szempontjából négy részre tagolódott: a) azokra, akiket megcsókol, b) akiket kézfogással üdvözöl, c) akik kollektív üdvözlésben részesülnek, d) és akiken egyszerűen keresztülnéz. [...] Az első titkár megcsókolta a másod- és harmadtitkárt meg a megyei vb-elnököt, kezet szorított a rendőrkapitánnyal és a megyei KGB-parancsnokkal, kalapot emelve biccentett az ismert kukoricatermesztőnek, barátságosan rámosolygott a vasgyár igazgatójára, de a megyei szakszervezeti elnököt félrelökte az útból, rá se nézett, meg se hallotta lelkes makogását. A szakszervezetis megyei pártvezetőségi tag volt ugyan, de mindenki tudta róla, hogy bukott ember, és a következő kongresszuson menesztik.*"[279]

A fentebbi idézetben feltűnhetett, hogy a vezetőválasztásnál a nómenklatúra felsőbb szintjén lévő káder is rész vett az ülésen. Mivel az ehhez hasonló eset feltűnően magas számban fordult elő, ezért az adatbázist kibővítve ismét átnéztem a karrierállomásokról tanúskodó jegyzőkönyveket. A kutatás érdekes eredményt hozott: a 294 pozícióváltás közül 195-nél (66%) egyértelműen igazolható, hogy

278 Uo.

279 GLAGYILIN, *1992.* 303. p.

részt vett vagy képviseltetve volt valamelyik felsőbb vezető, így a választás biztos lebonyolításáról a résztvevő felsőbb pártszervek munkatársai gondoskodtak. A könyvben több helyütt, így itt is korrigálnom kellett az adatbázisból automatikusan leszűrt adatokat. Ezúttal a korrekció után[280] megmaradt 224 pozíció (az összes 76%-a) vizsgálatát tartottam relevánsnak. Az értékelhető jegyzőkönyvek 87%-ban arról tanúskodnak, hogy a nómenklatúra felsőbb szerve – tehát a kerületi (szintű) pártbizottságokon a Budapesti Pártbizottság egyik titkára, a Budapesti Pártbizottságon az MSZMP KB egyik titkára részt vett az ülésen – nem csak véleményezte és tulajdonképp meghatározta az alsóbb szintű pártszerv vezetőinek kilétét, de személyes jelenlétével biztosította annak feltétlen betartatását is.

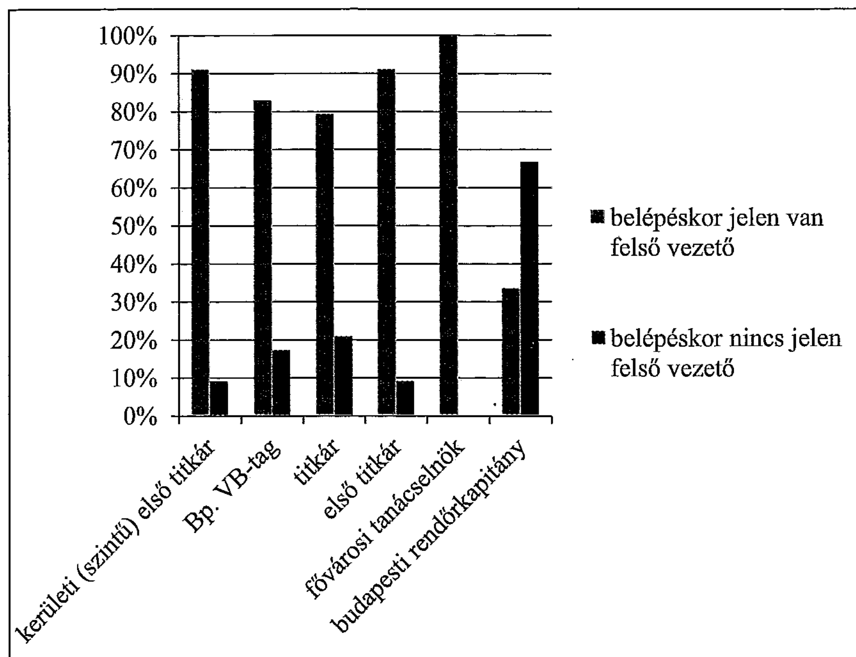

1. ábra. Felső vezetők jelenléte a fővárosi hatalmi elitbe lépéskor (N=224 fő)[281]

280 Az MDP-korszak nem a vizsgálatom témája, így az akkor belépőket nem vizsgálhattam. 1956 novembere és az 1957. júniusi pártértekezlet közötti ideiglenes korszakban esetlegesek a jegyzőkönyvek, és három, korszakunkban kerületi szintű pártbizottsággá avanzsált korábbi alapszervként működő pártbizottság (Fővárosi Tanács PB, MKKE PB, SOTE PB) alapszervi iratainak feldolgozása még folyamatban van, továbbá huszonnyolc esetben a kerületi (szintű) pártbizottságok iratanyagából hiányoznak az értékelés szempontjából nélkülözhetetlen szerkesztett jegyzőkönyvek.

281 A disszertációban 199 ábra és 9 táblázat szerepel, ezek az ELTE Digitális Intézményi Tudástár oldalán megtekinthetőek: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/22323/disszнem_racz_attila_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

A pozíciónkénti vizsgálat azt mutatja, hogy a kerületi (szintű) pártbizottságokon az esetek 91%-ában részt vett budapesti titkár az üléseken, és hasonló arányszámot mutat a budapesti első titkárok megválasztása is, ahol pedig az MSZMP KB képviseltette magát (például Kiss Dezső 1961. szeptember 13-ai megválasztásánál Kádár János),[282] de az átlaghoz közeli szintet mutat a titkárok és a VB-tagok megválasztása is. A Budapest Főváros Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyvei szerint a tanács esedékes ülésén mind a hét tanácselnöki választáson részt vett budapesti titkár, ami ismét a tanácsok egyértelmű pártirányítását tükrözi!

2. ábra. Felső vezetők jelenlétének aránya a fővárosi hatalmi elitbe lépéskor, funkciók szerint (N=224)

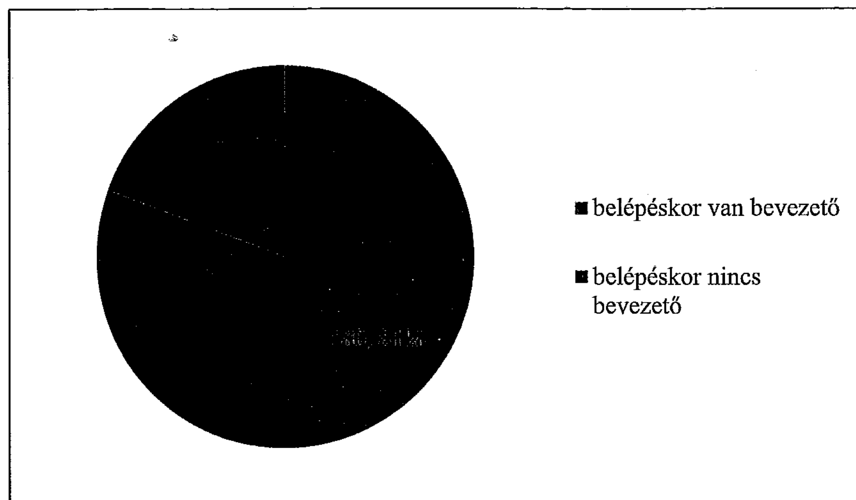
Nem csodálkozhatunk ezen a gyakorlaton, ha figyelembe vesszük, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusain részt vettek – a külföldi *„testvéri kommunista és munkáspártok"* képviselőinek társaságában – a Szovjetunió küldöttei is. 1954-ben Kliment Jefremovics Vorosilov, a Szovjetunió Kommunista Pártja (=SZKP) elnökségének tagja, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke, 1959-ben Nyikita Szergejevics Hruscsov, az SZKP KB első titkára, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke, 1962-ben Otto Kuusinen, az SZKP KB elnökségének tagja, 1970-ben, 1975-ben Leonyid Iljics Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára, 1980-ban Andrej Kirilenko, az SZKP Politikai Bizottság tagja, a KB titkára, 1985-ben Grigorij Vasziljevics Romanov, az SZKP PB tagja, a KB titkára; kivételt csak az 1988-as országos értekezlet képez, ahol a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem volt külföldi követség.[283]

Hozzászólás a kinevezéskor

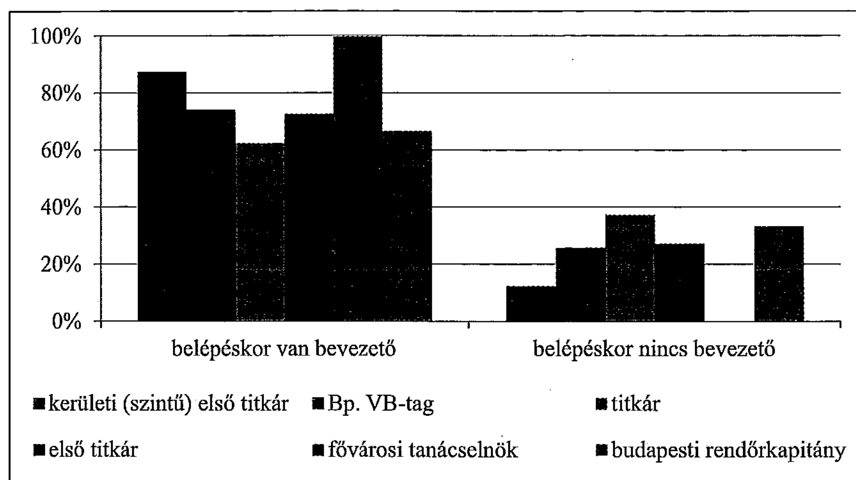
Hasonló logika folytán megvizsgáltam azt is, hányszor jegyezte fel a jegyzőkönyv, hogy a rekrutáltat bemutatták, köszöntötték új pozíciójában, és azt az eredményt kaptam, hogy az összes újonnan betöltött pozíció 61%-ában történt valamiféle köszöntő „rituálé". Ez az arány tovább nő, ha elhagyjuk az 1957-es pártértekezlet előtt, illetve a pártbizottsággá válás előtt betöltött és a jegyzőkönyv hiányában vizsgálhatatlan pozíciókat. Eszerint az összes vizsgálható eset 81%-ában (180 pozíció) megtörtént a kiválasztott vezető bemutatása, méltatása vagy életrajzának ismertetése. Itt is hasonló arányokkal találkozunk, mint a megelőző vizsgálatnál, a fővárosi tanácselnököket minden esetben bevezették hivatalukba, a titkárokat azonban csak az esetek 63%-ában.

282 BFL XXXV.1.a.3. 29. őe. (1961. szeptember 13.). 6. p.

283 *MDP, 1954.* 9–10., 234–243. p.; *MSZMP, 1959.* 7., 129–157. p.; *MSZMP, 1962.* 9., 102–115. p.; *MSZMP, 1966.* 144–154. p.; *MSZMP, 1970.* 85., 175–185. p.; *MSZMP, 1975.* 1961–171. p.; *MSZMP, 1980.* 161–170. p.; *MSZMP, 1985.* 272–279. p.; *MSZMP, 1988A.* Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a testvérpártok képviselői, így Kádár János is részt vett az SZKP kongresszusain.

3. ábra. Bevezető a fővárosi hatalmi elitbe belépéskor (N=223 fő)

4. ábra. Bevezetők aránya a fővárosi hatalmi elitbe belépéskor, funkciók szerint (N=223 fő)

A bevezető hiánya ebben az esetben nem egyértelműen csak a jegyzőkönyvi hiányosságokra vezethető vissza. Angyal Ádám az 1989-es XIII. kerületi első

titkárrá választás előtt 1966-tól – először mint dolgozó, a korszak végén már vezérigazgatóként – a XIII. kerületi Magyar Hajó- és Darugyárban dolgozott, és 1984-ben elnyert vállalatvezetői minőségében a kerületi pártbizottság és végrehajtó bizottság tagja is volt, így a pártbizottsági tagok előtt szükségtelen volt őt bemutatni. A szintén 1989-ben a VI. Kerületi Pártbizottság élére választott Borsány György korábban a VI. Kerületi Munkásőrség parancsnoka volt, Kalmár Lászlóné az V. kerület, Kéninger Ferenc pedig a XIX. kerület titkári funkcióját töltötte be. A kerületi szintű pártbizottságoknál a bevezető hiánya 11 esetben (73%) erre vezethető vissza.

A Bp. VB-tagok és titkárok esetében ettől kissé eltért a helyzet, itt elenyésző azok aránya, akik korábban is ezen a szinten dolgoztak, viszont a többség (80%) a KB apparátusának volt a tagja, így a Budapesti Pártbizottságon is ismertek voltak, illetve korábban a budapesti apparátusban dolgoztak, sőt, budapesti pártbizottsági tagok is voltak, így bemutatásuk szintén felesleges volt.

A pártbizottsági és végrehajtó bizottsági üléseken a rekrutáltat bemutató személy ismertette az új vezető életrajzát, meghatározta a hivatalba lépés hatályát és elmondta, miért esett rá a felettes szerv választása. Az okok rendkívül sokfélék lehettek: az előd áthelyezése, nyugdíjazása, leváltása, az előd vagy az utód pártiskolai végzettsége, a (kerületi szintű) pártbizottság ideológiai megerősítése vagy egyszerűen csak lépéskényszer, ha valamely kiemelt kádernek munkaterületet kellett biztosítani. A méltatás kapcsán térjünk vissza a Balogh–Csillik-cserére:

> *„Csillik elvtárs rövid nacionáléja írásban is az elvtársak kezében van, ebből az adatokból kitűnik, hogy a párt másik, egy fiatalabb generációjába tartozik.*[284] *Azt el lehet mondani Csillik elvtársról, hogy bár 10 évvel fiatalabb nálam, de hosszú ideje ismerem és teljes szívvel, teljes felelősséggel tudom javasolni, hogy válasszák meg őt a kerületi PB első titkárának.*
>
> *Csillik elvtárs mozgalmi tapasztalatai jelentősek. 16 éve különböző függetlenített funkcióban dolgozik az ifjúsági mozgalomban. Akik az ifjúsági mozgalmat megjárták tudják jól, hogy a kommunista ifjúsági mozgalmak [sic!] mindig jó nevelő iskola volt. Közülünk nem egynek ez volt a természetes életútja. Azonkívül, hogy 16 éve van budapesti KISZ funkcióban, 5 éve a Budapesti Párt VB tagja. Ebben a minőségben Csillik elvtárs budapesti tapasztalatokra tett szert, mint a testület tagja a pártmunkába is bepillantott, sőt ezen túl mint VB-tagot rendszeresen igénybe vettük pártmunkára, ahol jól dolgozott.*

284 Csillik András ekkor 40 éves volt.

Csillik elvtárs a politikai élet, műveltség szempontjából felkészült, vezetőkészsége jó, emberi magatartása egyszerű, szerény, nagyon szorgalmas ember. Ilyen szempontból Balogh elvtárs és Csillik elvtárs tulajdonságai hasonlítanak egymáshoz."[285]

Érdekes lett volna a Budapesti Pártbizottság előterjesztését összevetni a kerületi anyaggal, de a budapesti pártbizottsági ülésnél hiányoznak az előterjesztések és sajnos csak a szerkesztett jegyzőkönyvi bejegyzések állnak rendelkezésünkre. A fővárosi szinten a Budapesti Pártbizottság első titkára, Katona Imre Csillik korát hangsúlyozta, azon belül is azt, hogy „kinőtte" a KISZ-t. A hozzászólók az újonnan érkezettet itt is a távozó Baloghgal hasonlították össze.[286]

Az állampárt rekrutációjának lebonyolítása kapcsán meg kell emlékeznünk egy ma már bizarrnak tűnő eljárásról. Előfordulhatott ugyanis az a helyzet, hogy a kérdéses kerületi pártbizottságot előbb tájékoztatták az első titkár elviteléről és a következő funkciójáról, mint arról a távozó következő státusát megszavazó testület döntött volna. A VIII. Kerületi Pártbizottság 1971. május 6-ai rendkívüli ülésén Somogyi Sándor, a Budapesti Pártbizottság titkára értesítette a kerületi pártbizottságot, hogy Nagy Richárdot Szépvölgyi Zoltán helyére a Budapesti Pártbizottság titkárának akarják elvinni, mert utóbbit öt nap múlva, május 11-én (!) a Budapest Főváros Tanácsa tanácselnökének fogják megválasztani.[287] Az információt természetesen bizalmasan kellett kezelni: *„A Bizottságnak az a kérése, hogy mivel 11-én lesz a Főv. Tanács alakuló ülése, ezt személyes információként kezeljék az elvtársak."* Mivel az új szervezeti szabályzat értelmében a Budapesti Pártbizottság titkárát titkosan kellett felmenteni, és arra csak a másnapi, 7-ei ülésen (!) került sor, Somogyi azt javasolta, hogy a kerületi pártbizottság ne aznap szavazza meg Nagy felmentését, mert *hivatalosan* meg kellett várni a másnapi budapesti pártbizottsági ülést és Budapest Főváros Tanácsa 11-ei alakuló ülését. Az ülésen résztvevőket egyébként nem lepte meg a hír, már *„hallottak szállingózó híreket"*. A váltás egyébként jó példa arra, hogy a pontos és tervezett döntés-előkészítés ellenére időnként milyen gyorsan kellett a pártállamban is döntéseket hozni: Nagy Richárdnak saját bevallása szerint csak három perce volt a válaszadásra, a helyére kinevezett Petrák Ferenc a május 27-ei ülésen történt megválasztásakor is azt hangsúlyozta, hogy csak néhány napja értesült a Budapesti Pártbizottság döntéséről, és becsüli a saját bátorságát, hogy másfél évtized gazdasági munka után[288] visszatért a politikai életbe.[289]

285 BFL XXXV.25.a.3. 143. őe. (1974. június 14.).

286 BFL XXXV.1.a.3. 121. őe. (1974. május 30.). 18. p.

287 A tanácselnök megválasztása ekkor a Budapest Főváros Tanácsa alakuló ülésén történt, a tanácstagok választották „titkos" (!) szavazással.

Hasonló eset történt 1968-ban a XVI. Kerületi Tanácsban, illetve Pártbizottságon. Gerencsér János párttitkár 1968. június 21-én bejelentette:

„Szeretném az elvtársakkal ismertetni, hogy Molnár József elvtársat, a kerületi tanács titkárát a VB legutóbbi ülésén jelenlegi funkciójából felmentette és hozzájárult ahhoz, hogy a Budapesti Pártbizottság Gazdaságpolitikai Osztályán alosztályvezető legyen július 1-től. Molnár elvtárs ezt a funkciót elvállalta. Mi megtiszteltetésnek vesszük, hogy Molnár elvtársat Pártbizottságunk tagját erre a funkcióra alkalmasnak találták. Kérem az elvtársakat, hogy erről a változásról egy ideig tágabb körben ne beszéljenek, mivel még a kerületi tanács ülése nem volt meg, mi megelőztük őket a bejelentéssel. A tanács titkári funkció betöltésére később fogunk javaslatot tenni."[290]

Másfél hónappal később Uzsoki István így ismertette a döntést:

„Mikor Molnár elvtárs felmentését elfogadtuk a VB előtt a tanács titkári funkció alól, felvetődött, hogy a későbbiek során fogunk javaslatot tenni a titkári teendők ellátására jelölt személyére. A kerületi párt VB a tanács vezetőivel, a Budapesti Pártbizottság és a Fővárosi Tanács illetékes szerveivel együtt úgy határozott, hogy Pirityi Andrásné elvtársnőt javasoljuk a kerületi tanács titkári teendőinek ellátására. Az elvtársnő jelenleg pártbizottságunkon dolgozik. Végzett munkája, felkészültsége alkalmassá teszi arra, hogy ezt a megtisztelő bizalmat előlegezzük neki. Az elvtársnő augusztus 15-től fog a Tanácsnál dolgozni. Ezt az alkalmat is felhasználjuk arra, hogy az ottani munkájához sok sikert kívánjunk."[291]

288 1957 és 1971 között a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság Budapesti és Pestmegyei Igazgatóságának helyettes igazgatója volt.

289 BFL XXXV.13.a.3. 104. őe. (1971. május 27.). Az ülésen még nem ismerték a kinevezendő utódot, akinek személyéről csak az 1971. május 7-ei Bp. PB-ülésen döntöttek, és ezt hagyták jóvá a május 27-ei kerületi PB-ülésen. BFL XXXV.1.a.3. őe. (1971. május 7.), ill. BFL XXXV.13.a.3. 104. őe. (1971. május 27.).

290 BFL XXXV.21.a.3. 70. őe. (1968. június 21.). 7. p.

291 BFL XXXV.21.a.3. 72. őe. (1968. augusztus 8.). 5. p. A tanácsi iratokat lásd: BFL XXIII.216.a. 1968. július 18-ai és 1968. szeptember 26-ai tanácsülés, valamint 1968. június 28-ai és 1968. augusztus 9-ei VB-ülés.

Szintén a XVI. kerületből való a következő példa. Az 1980. április 11-ei kerületi pártbizottsági ülésen a kerületi titkár, Darvas Dániel ismertette a következő Budapest Főváros Tanácsa 1980. július 1-ei tanácsválasztásának „eredményeit": *„Fővárosi Tanács tagjai: összesen 7-en lesznek a kerületben. A korábbi időszakban tanácstag volt 5, 2 új javaslat van. Továbbra is Somogyi József elvtárs csak fővárosi tanácstagként szerepel. Alföldi László, Gábor Vincéné, Halász Gyula, Scheik Vilmos, új javaslat Halmos László elvtárs a Szerb Antal Gimnázium igazgatója és Kiss Istvánné elvtársnő."*[292]

Pártértekezlet, alakuló ülés

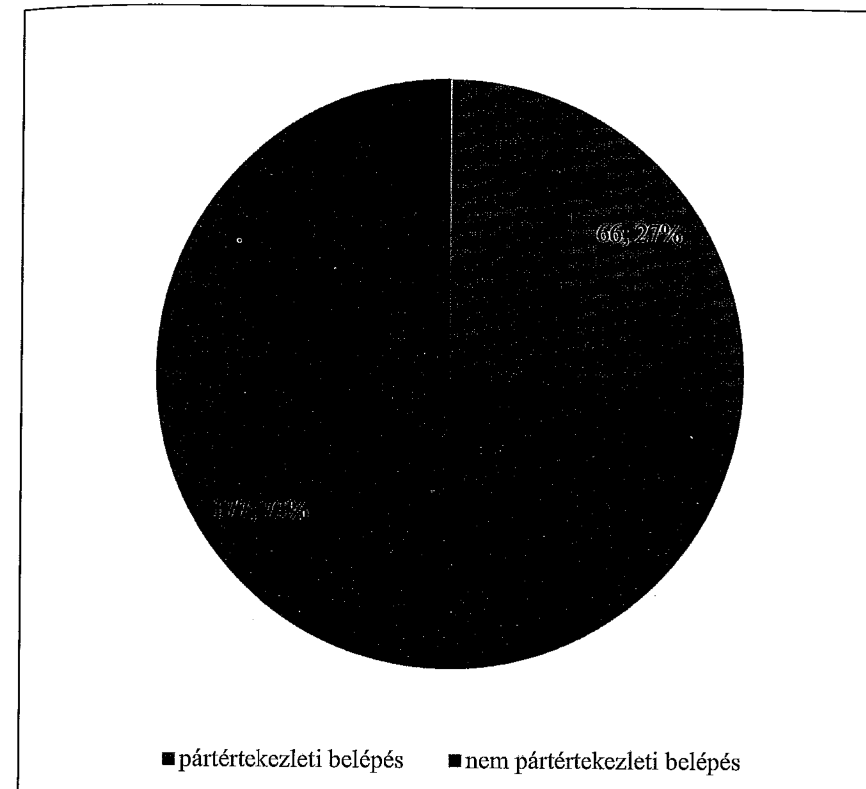
A pártállam rendszerének szervezeti és működési irányelve a *demokratikus centralizmus* volt, a pozícióba kerülés általános lehetőségét elvileg az egyes választási fórumok (pártértekezlet) határozták meg. Hiszen – amellett, hogy a szervezeti szabályzatok értelmében legalább kettő, négy-, majd ötévente összehívandó[293] pártértekezletek legfontosabb feladata a megelőző időszakra vonatkozó pártbizottsági (és revíziós bizottsági) beszámolók megvitatása és elfogadása volt – ekkor került sor a pártbizottságok, illetve – általában még aznap az alakuló üléseken – a végrehajtó bizottságok tagjainak megválasztására is. Számításaim szerint azonban kimutatható, hogy az esetek 77%-ában nem ezt az utat követték. Maga a tendencia nem meglepő, hiszen a demokratikus rendszerekben (például) a kormánytagok sem feltétlenül ciklustól ciklusig töltik be helyüket.

Az aránybeli nagy eltérés mindenesetre arra inspirált, hogy tovább fejtsem ezt a szálat. A feltárást ismét azzal kezdtem, hogy kizártam azokat a csoportokat, amelyek a pártértekezletek szempontjából nem relevánsak.[294] A megmaradt 243 pártfunkcionárius pozícióra hasonló arányt kapunk, mint a teljes elitre: 27% (66 pozíció) pártértekezleten, 73% (177 pozíció) pártértekezletek között került valamely hatalmi eliten belüli pozícióba.

292 BFL XXXV.21.a.3. 156. őe. (1980. április 11.). 9. p.

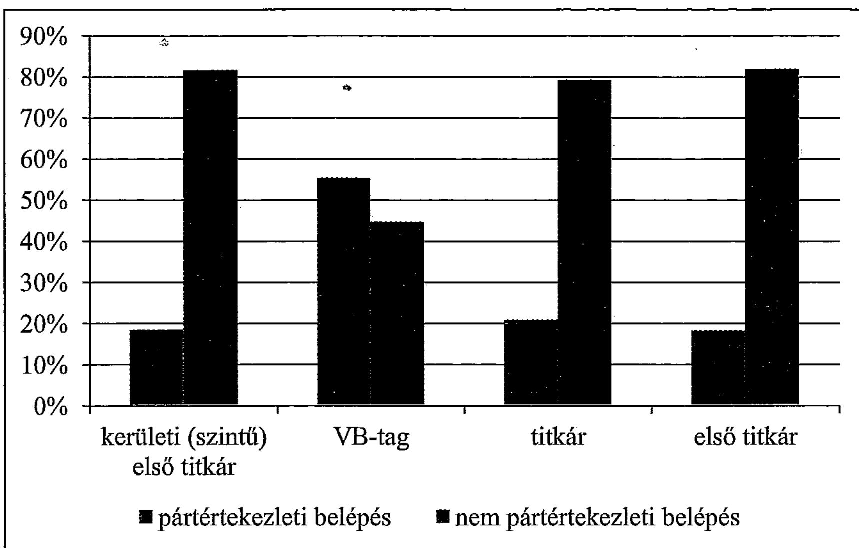
293 *MSZMP, 1957.* 285. p.; *MSZMP, 1962.* 480. p.; *MSZMP, 1975.* 532. p.

294 Az 1956-ban vagy előtte megválasztott személyek kívül esnek vizsgálatunk határain (40 pozíció), egy személyre nincs pontos adatom, a rendőrfőkapitányokat nem pártértekezleten választották. A tanácsválasztásokat ennek az alfejezetnek a végén tárgyalom.

5. ábra. Pártértekezleten és azon kívül pozícióba kerültek – a rendőrfőkapitányok és a tanácselnökök nélkül –, 1957–1989 (N=243 fő)

Ha tisztségek szerint állítjuk fel a diagramot, egy csoport – a végrehajtó bizottsági tagok – kivételével hasonló, 18–21%-os arányt kapunk. A végrehajtó bizottsági tagok esetében 55–45%-ra fordul meg a pártértekezleten megválasztott káderek aránya. Ennek okát abban kereshetjük, hogy bár a titkárok, első titkárok is egy-egy testületnek, a pártbizottságnak voltak a vezetői, de vezetők voltak, a VB-tagok azonban egy testület részeiként funkcionáltak.

6. ábra: Pártértekezleten és pártértekezletek között belépők tisztségek szerint (N=243)

1959 kivételével a budapesti pártbizottságon is a végrehajtó bizottsághoz hasonló arányt tapasztalunk, 1957-ben 56%, 1959-ben 28%, 1962-ben 53%, 1966-ban 39%, 1970-ben 41%, 1975-ben 46%, 1980-ban 53%, 1985-ben 53% volt a pártbizottsági tagok két pártértekezlet között lezajlott cserélődése.[295]

Az 1957-es cserék érdekessége, hogy 1957-ben csak öt pozícióváltás történt (egy a CSVM említett létrehozása miatt és négy a Bp. VB-ben), de a Budapesti Végrehajtó Bizottságnak a betöltött pozíciók presztízse szerinti megerősítése folytatódott, hiszen kerületi tanácselnök, üzemi párttitkár, gyárigazgató és ifjúsági vezető (Harmati Sándor, Moharos József, Polyák János, Petrák Ferenc[296]) helyére egy miniszterhelyettes, a III. kerületi párttitkár, a fővárosi tanácselnök és a legfőbb ügyész (Hidasi Ferenc, Molnár Ernő, Pongrácz Kálmán, Szénási Géza) került.

295 *Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012.* 223. p.

296 Petrák Ferenc ügyével a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság (=Bp. IIB) az 1957. május 27-ei ülésén hosszasan foglalkozott. Lásd: *Koltai–Rácz, 2008.* 630–637. p.

Első titkár csak 1959-ben és 1962-ben került be pártértekezleten, titkárcserére is az 1959., az 1962., az 1970. és az 1985. évben került sor egy-egy személy erejéig.

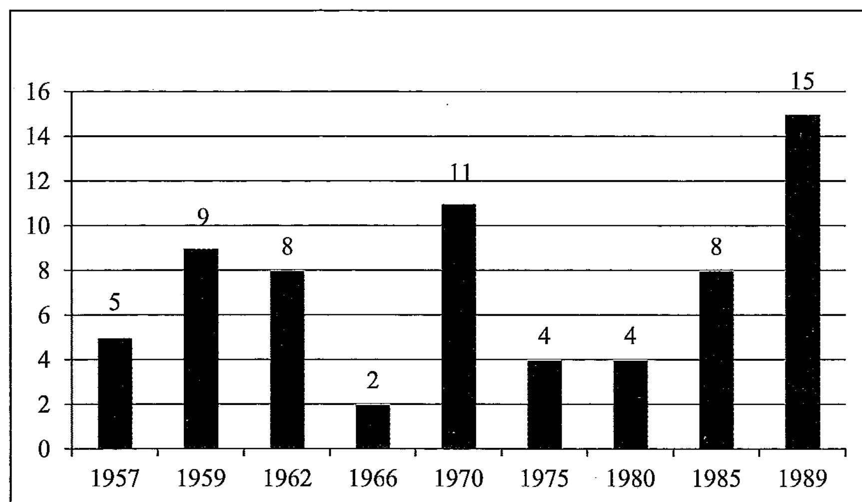
1970-ben tizenegyen kerültek be a testületekbe, ebből kiugróan sokan, nyolcan a Budapesti Végrehajtó Bizottságba (Somogyi Sándor titkárral együtt 9-en). Ezt részben magyarázhatjuk azzal, hogy a Budapesti Végrehajtó Bizottság létszáma 1970-re a korábbi tizenhárom főről tizenötre bővült, és Kónyi Gyula szeptember 24-ei kiválása egy cserét szükségessé tett, mégis feltűnő kilenc új ember megjelenése a testületben. Sajnos az iratokban itt sem találunk erre világos okot. Elképzelhető emögött politikai szándék is, vagy egyszerűen a kilépők olyan pozíciókat hagytak maguk mögött, melyek logikailag tették szükségessé a cseréket. A kilenc érkezőből egy a Budapesti Pártbizottság titkára, egy a budapesti rendőrfőkapitány (cseréje szeptember 11-én történt!), kettő kerületi első titkár, egy a KISZ BB első titkára, kettő üzemi párttitkár, egy vállalati vezérigazgató és egy nyugdíjas volt. A távozók közül három a testületi tagsága miatt lett összeférhetetlen, egynek pártfegyelmi ügye volt, egy nyugdíjba ment a BRFK éléről, egy pedig korábban kerületi titkár lett a KISZ Budapesti Bizottsága éléről. Eszerint – a titkárcserén kívül (Venéczi János–Somogyi Sándor) – pozícióra történő cseréről, tehát a Budapesti Végrehajtó Bizottságba való behívás szükségességéről csupán – Somogyi Imrét a KISZ BB első titkári posztján 1969-ben váltó, de a Bp. VB-be csak 1970-ben bekerülő – Csillik András és – a Sós György helyett új rendőrfőkapitány – Baranyai György esetében beszélhetünk! További érdekesség, hogy bár Somogyi Imre 1969-től a IV. kerület első titkára lett, egy évig a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja maradt.[297] Felmerül a kérdés, hogy miért nem történt meg azonnal a váltás? Annak kicsi a valószínűsége, hogy újabb kerülettel, Újpesttel kívánták volna bővíteni a testületet. Inkább arra gondolhatunk, hogy a korábban csak ifjúsági téren tevékenykedő, ámbár KISZ BB titkári posztig vivő Csilliket a négyéves pártiskola elvégzése után hagyták pozíciójában megerősödni, és ezért vártak a kinevezésével a pártértekezletig. A végrehajtó bizottsági üléseken mindazonáltal már 1969. július 11-étől meghívottként vett részt.[298]

A legnagyobb létszámcserére azonban 1989-ben – a kerületi (szintű) pártbizottságokon – került sor, ahol a helyi pártértekezleten újraválasztották a III., IV., V., VI., VIII., IX., X., XIII., XIV., XIX., XX. és XXI. kerület,

297 A Somogyi–Csillik-cserére 1969. május 29-én került sor, melyről a Bp. VB hat nappal korábban döntött. BFL XXXV.1.a.3. 88. őe. (1969. május 29.). 1. p., BFL XXXV.1.a.4. 303. őe. (1969. május 23.). 5. p.

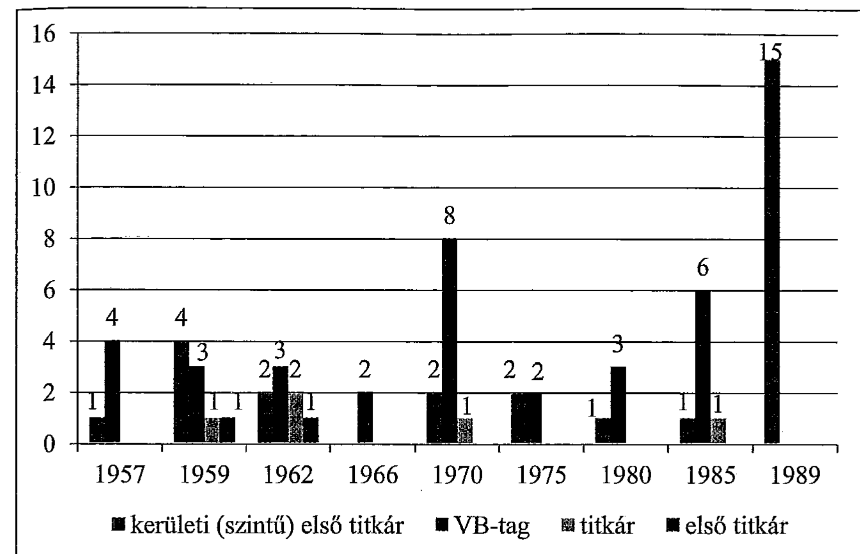
298 BFL XXXV.1.a.4. 306. őe. (1969. július 11.). 12. p.

valamint a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem pártbizottságainak első titkárát. Bár Elek Imre (XV. kerület) és Kéninger Ferenc (XIX. kerület) esetében nem beszélhetünk tényleges cseréről, csupán a testület alakult át, így is 13 pártbizottság élén történt az 1989-es pártértekezleten változás![299]

7. ábra. Pártértekezleti belépők évek szerint (N=66 fő)

299 Részletesen lásd a *Kiugróan magas arányú elitcserék a fővárosi hatalmi elitben* című fejezetben.

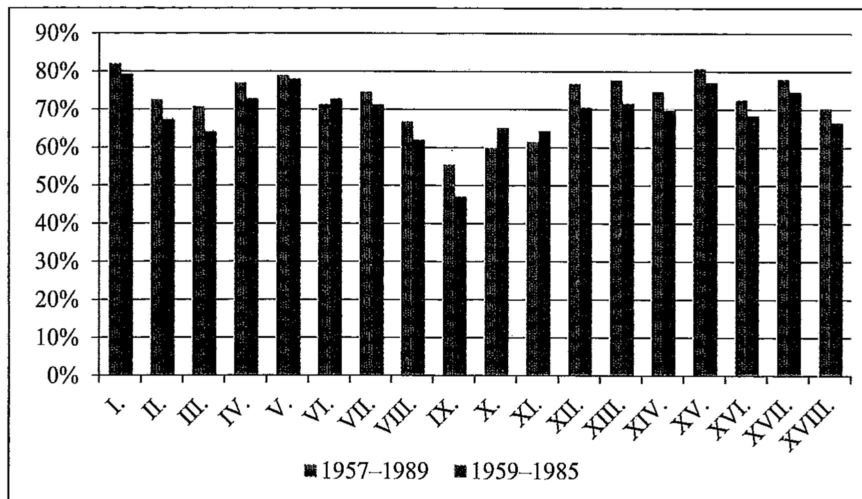
8. ábra: Pártértekezleti belépők tisztségek szerint (N=66 fő)

A XVIII. kerületi első titkári csere 1962 nyarán megmutatja, hogy ahol lehetett, igyekeztek az új jelölt beiktatását pártértekezleten legitimálni. 1962. augusztus 30-án Szatmári István egy rendkívüli PB-ülésen jelentette be Ujfalusi Sándor pártiskolára küldését. Egyben – pártbizottsági tagsága meghagyása mellett – kérte a pártbizottságot, hogy Ujfalusit mentse fel első titkári funkciójából, valamint VB-tagságából úgy, hogy az új első titkár megválasztására csak a közeli, októberi pártértekezleten kerüljön sor. Sőt, a felmentése ellenére a beszámolót is ő tartotta meg a pártértekezleten.[300]

Mint láthattuk, az 1970. évben kiugróan magas számú cserék történtek a fővárosi hatalmi elitben. Mivel a kötet kiadásakor a budapesti I–XVIII. kerületi pártarchontológiák már rendelkezésemre állnak, megállapíthatjuk, hogy alsóbb szinteken is kitüntetett év volt-e az 1970., illetve azt, hogy a kerületi pártbizottságok tagjainak cseréjére átlagosan mikor került sor. Ezekben a kerületekben a cserék nagy része, az összes csere 73%-a pártértekezleten, 78%-a pedig a pártértekezlet évében történt. A 73%-ot elérte, illetve attól felfelé tér el az I., II., IV–VII., XII–XVII. kerület. Ezek az adatok mindenképp arra engednek következtet-

300 BFL XXXV.23.a.3. 26. őe. (1962. augusztus 30.).

ni, hogy a kádermozgatások valóban a pártértekezletekhez kötődtek, azonban a felsőbb szinteken már olyan bonyolult mátrixok alakultak ki, hogy ez már megoldhatatlanná vált.

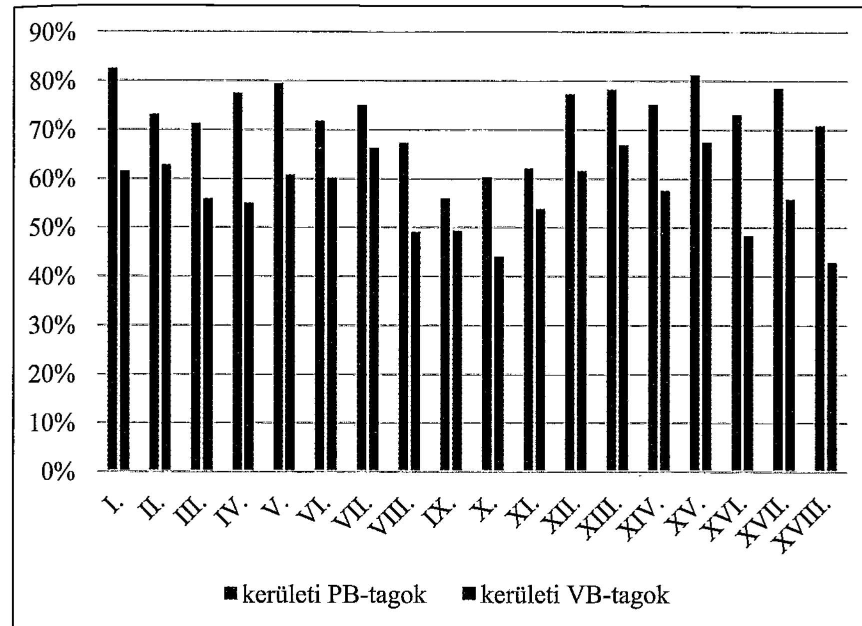

9. ábra. Pártértekezlethez kötődő cserék aránya a kerületi pártbizottságokon, 1957–1989, illetve 1959–1985 (N=4119 fő)

Ezen a szinten a legtöbb pártértekezlet évéhez kötődő csere 1980-ban történt: 440 darab, az összes csere 14%-a, a legtöbb pártértekezlethez kötődő csere is ugyanebben az évben történt, 410 darab, mely szintén 14%-ot jelent. Ettől nem sokkal tért el az 1966 év, ahol szintén 14% volt. Az 1970-es év csak az ötödik a sorban, így közel sem jelenthető ki, hogy 1970-ben rendszerszintű csere történt volna.

Az 1985-ös pártértekezlet után az MSZMP VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság gyakorlatilag lecserélődött. A 13 tagú VB-ből négyen voltak tagjai az előző testületnek, 70%-uk lecserélődött.[301]

Amennyiben a Budapesti Végrehajtó Bizottságban mért arányt általánosítani lehet a végrehajtó bizottságokra, úgy a kerületi végrehajtó bizottságokon belül is az 50% feletti arányt mérhetnénk. A kerületi végrehajtó bizottságokon a pártértekezlethez kötődő cserék aránya átlagosan 56% volt. Az MSZMP I–III., V–VII., XII–XV., XVII. Kerületi Végrehajtó Bizottságán ezzel egyenértékű, illetve felfelé tér el. A legmagasabb arány a XIII. és a XV. kerületben volt 67%-ban. Amely kerületeknél alatta maradt az arány, akkor is az 50% közelében volt.

10. ábra. Pártértekezlethez kötődő cserék aránya a kerületi párt- és végrehajtó bizottságokon, 1957–1989, illetve 1959–1985 (N=4119, illetve 1141 fő)

A Budapest Főváros Tanácsa VB-elnöke és tanácselnöke megválasztásának is a legmegfelelőbb fóruma a tanácsválasztások ideje, illetve az alakuló ülések lettek volna. Azonban a tanács vezetőinek kiemelése ezt nem mindig tette lehetővé, ezért a hét tanácselnök közül csupán négy rekrutálódott alakuló ülésen. Pongrácz Kálmán az első ülésen, Veres József 1958-ban, Pongrácz nyugdíjazása után, Sarlós István 1963-ban, Szépvölgyi Zoltán 1971-ben. A tanácsválasztásoknak természetesen nem kellett, hogy egybeessenek a pártbizottsági választásokkal. Három tanácselnök (Bielek József, Iványi Pál, Kelemen Lajos) két választás között került pozíciójába. Kelemen Lajos tulajdonképp azért töltötte be 1970–1971-ben VB-elnökhelyettesként a megbízott elnöki funkciót, mert Sarlós fél évvel a tanácsválasztások előtt távozott, tehát gyakorlatilag az ő helyettesítése azt tette lehetővé, hogy Szépvölgyit tanácsválasztással helyezzék funkciójába.

301 BFL XXXV.13.a.3. 201. őe. (1985. február 23.).

3. *A rekrutáltak életkori megoszlása*

Statisztikai számítási módszerek változása a korszakban

Mielőtt még a konkrét elemzésre rátérek, ismertetnem kell a párt statisztikai számítási módszereinek változását 1957 és 1989 között, hiszen ezek ismerete nélkül torz, nem megfelelő következtetések levonására kerülne sor. A párttagság megoszlásának számítására 1957-ben az 1950. november 24-én keltezett titkársági és szervező bizottsági határozat[302] volt érvényben. A tagságot négy szempont szerint osztályozták: *nemek, korcsoport,*[303] *származás*[304] és *foglakozás* szerint.[305]

Az MSZMP KB PTO 1959. január 6-ai, a párttagság és a pártalapszervezetek statisztikai besorolásáról szóló jelentéséből következtethetünk arra, hogy az MDP KV Titkárság 1950. november 24-ei határozatát meg kívánták változtatni: *„Megváltozott a munkások összetétele. Az értelmiségen belül megnőtt a munkásokból és parasztokból, vagy azok gyermekeiből lett új értelmiségiek száma."* Új szempontokat dolgoztak ki, ahol figyelembe kellett venni a származást és az eredeti foglalkozást is. Az értelmiségiként beszámítandók körét is meghatározták: *„Ide tartoznak azok, akik egyetemet, főiskolát, akadémiát (Vörös Akadémiát), 2 és 3 éves pártfőiskolát* [a pártiskolai megnevezés később bejegyezve tollal – a szerző] *végeztek és államvizsgával rendelkeznek, továbbá mindazok, akik technikumot végeztek és végzettségüknek megfelelő beosztásban vannak."*[306]

302 MNL OL M-KS-276.54. 119. őe. (1950. november 22.). 1–2., 9–12. p. MNL OL M-KS-276.55. 145. őe. (1950. november 20.). 2., 22–39. p.

303 16–24, 25–33, 36–50, 50 év felett. A korcsoportokat később ötévente kívánták felvenni. MNL OL M-KS-276.53. 137. ő e. (1953. szeptember 16.). 1. p.

304 Apa eredeti foglalkozása szerint öt származási csoport: munkás, dolgozó paraszt, értelmiség, alkalmazott, egyéb.

305 Foglalkozás szerint 9 csoport: *munkások* (üzemi munkás, üzemi munkások feleségei, kisipari munkások, mezőgazdasági munkások), *parasztok* (termelőszövetkezeti csoportok tagjai, családtagok, akik a tszcs-ben dolgoznak, 7 kat. holdon aluli birtokos, vagy bérleten egyénileg gazdálkodó paraszt, 7 kat. hold felett gazdálkodók és családtagjaik), *értelmiségiek, fegyveres erők, alkalmazottak* (irodai alkalmazottak – 1945 előtt és után is, irodai alkalmazottak – 1945-ig vagy után munkások, parasztok, egyéb alkalmazottak – 1945 előtt és után is alkalmazott, egyéb alkalmazott – 1945 előtt vagy után munkás vagy paraszt), *kisipari termelőszövetkezetek tagjai, önállók* (iparosok és kereskedők), *diákok, önálló keresettel nem bírók.* A párt- és tömegszervezeti funkcionáriusokat eredeti foglalkozás szerint kellett besorolni! MNL OL M-KS-276.55. 145. őe. (1950. november 20.). 23–24. p.

306 MNL OL M-KS-288.21.1959. 2. őe. A technikai megvalósítás: uo. 1959. február 10. 65–68. p.

A statisztikai rendszeren – figyelembe véve a kedvezőtlen tendenciákat, a korcsoportok eltolódását – 1971-ben változtattak: a *„párttagságról a IX. kongresszus óta csak a X. kongresszus előtt készült átfogó statisztikai felmérés és politikai értékelés,*[307] *ezért néhány kedvezőtlen tendenciát nem is lehetett időben észrevenni. A két kongresszus között a párttagságon belül végbemenő változásokat nem tudtuk folyamatosan figyelemmel kísérni és az összetétel alakulásáról a vezető szerveket tájékoztatni."* Átfogó statisztikai elemzést csak a kongresszus előtt kellett készíteni, az éves felvételeket a számszerű növekedés, az eredeti foglalkozás (munkás, paraszt, alkalmazott, egyéb), a „jelenlegi foglakozás", a nemek és az életkor szerint kellett felvenni. A statisztika elkészítésekor a nyugdíjazás előtti foglalkozást is szerepeltetni kellett. Az életkor szerinti beosztást javasolták úgy változtatni, hogy 18–21 év, 22–26, 27–29, 30–39, 40–49, 50–54, 55–59, illetve 60 és idősebb kategóriák legyenek.[308]

Korszakunkban ebben a rendszerben két jelentős változtatás történt: 1976-ban és 1985-ben, utóbbinál 1986-os kezdettel bevezették, hogy a foglalkozások megállapításakor a munkásokhoz kerülnek a mezőgazdasági termelőszervezetek nem mezőgazdasági jellegű fizikai munkát végző dolgozói és a szocialista nagyüzemi parasztság.[309]

A fővárosi hatalmi elitben tevékenykedők – a prozopográfiai adatbázisra épülő – életkor szerinti vizsgálata előtt már a kutatásaim közben is fontosnak tartottam az összbudapesti és országos adatokkal való összehasonlítást, illetve az MSZMP KB PTO irataiból nyert kimutatásaimat is közreadni. Az MNL Országos Levéltárban folytatott egyéves feltáró munka során leginkább a budapesti apparátus életkoradataira „vadásztam", de egyúttal felmértem az országos adatokat is. A feldolgozást két dolog nehezítette, egyrészt az országos statisztikák rendkívül hézagosan állnak rendelkezésünkre, és a budapesti adatokban is vannak hiányosságok, másrészt a központi vezetés döntése értelmében a statisztikák készítését többször is szabályozták, és a szabályozások – nyilvánvalóan a demográfiai változások függvényében – nem ugyanazokat az életkorcsoportokat vizsgálták. Némely esetben a korhatárok változtak (például 30–39-ről 31–40-re), így az adatbázisból való szűrésnél az ötös, illetve tízes egységek megválasztása okozott fejtörést az adatok helyes egymásra vetítésénél. Valamiféle eredményt mindenképp produkálni

307 MNL OL M-KS-288.5. 526. őe. (1970. szeptember 22.). 46–52. p.

308 Uo. 557. őe. (1971. június 15.). 2., 24–32. p. A gyakorlati megvalósításról lásd: MNL OL M-KS-288.21.1971. 2. őe. 67–107., 145–163. p.

309 MNL OL M-KS-288.5. 696. őe. (1976. július 13.). Határozat az egységes statisztikai adatrendszer kialakítására. 3., 113–130. p. Uo. 948. őe. (1985. szeptember 10.). 4–5., 78–80. p.

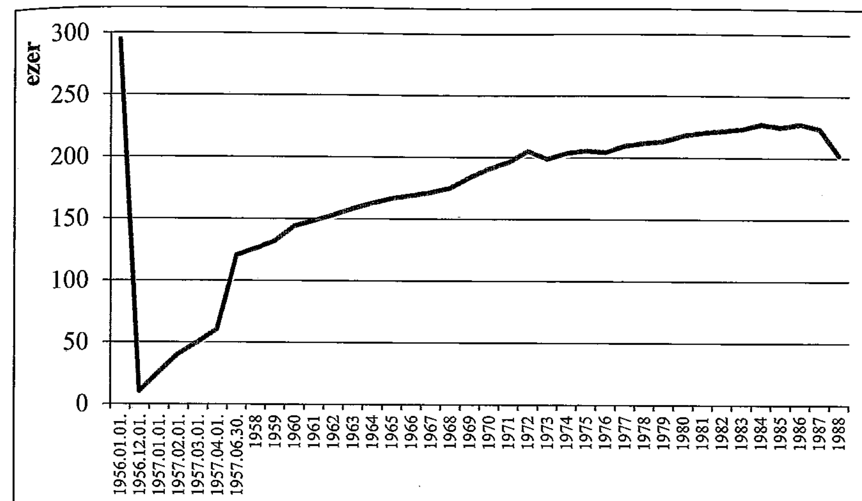
akartam, ezért a csak részben összeilleszthető adatokat is felhasználtam, mert azt tapasztaltam, hogy bár nem tudtam minden esetben egzakt számokat produkálni, de jelzésértékű információkhoz jutottam.

Az országos és a fővárosi párttagság aránya

A budapesti és az országos pártstatisztikák összehasonlítása eredményeképp meghatározhatjuk a budapesti és az összpárttagság arányát. Az 1956 januárjában majdnem 860 ezer főt számláló országos (MDP-)párttagságon belül a fővárosi a majdnem 300 ezres tagságával meghaladta a 34%-os arányt.[310] Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején feloszlatott MDP romjain építkező MSZMP a fegyveres harcok, a munkástanácsok tevékenysége, a kommunistaellenes közhangulat miatt nehezen találta meg korábbi tagságát, a budapesti szervezet 1956 decemberében csupán 8667 tagot számlált, és az országos tagság sem lehetett 50 000 fő felett.[311] Egy évre rá a budapesti tagság 118 ezer fő fölé emelkedett, és ezzel a 345 ezres országos tagságnak ismét a 34%-át tette ki, azonban ez az arány – bár a taglétszám 1986-ig Budapesten is emelkedett – 1959-ben 29%-ra esett vissza, majd 1964-ig stagnált, ezután fokozatosan csökkent, 1988-ban már csak 25% volt.

310 Az MDP-korszak fővárosi és országos létszámadataihoz lásd: *Koltai, 2014.* 91–94. p.

311 *Koltai–Rácz, 2008b.* 19–20. p.

11. ábra: A budapesti párttagok száma, 1956–1988

A KSH STADAT adatbázisainak[312] segítségével megkísérelhetjük rekonstruálni, hogy a párttagság arányainak változása hogyan viszonyult Magyarország népességének ez idejű változásaihoz.[313] Korábban megállapítottuk, hogy a párttagság száma 1957-et követően fokozatosan emelkedett, míg 1986 végére elérte a 225 579 főt,[314] majd csökkenni kezdett, és 1988 végén éppen elérte a 200 000 főt. A magyarországi népességről ugyanez mondható el: 1958. január 1-jén 9,85 millió főről 1982-re 10,695 millió főre növekedett, ekkor kezdődött a máig ható népességfogyás. Tehát a párttagság száma néhány év csúszással a magyarországi népességet követte. Ha mindezt a budapesti párttagok és az ország népességének arányában nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy az MDP tagsága 1956-ban az össznépességhez viszonyítva is nagy volt: 3%, az MSZMP második évében ez az arány 1,2% volt, ami folyamatosan emelkedve 1982/83-ra elérte a 2,1%-ot, amit 1987/88-ig meg is őrzött, csupán 1988/89-ben esett vissza 1,9%-ra.

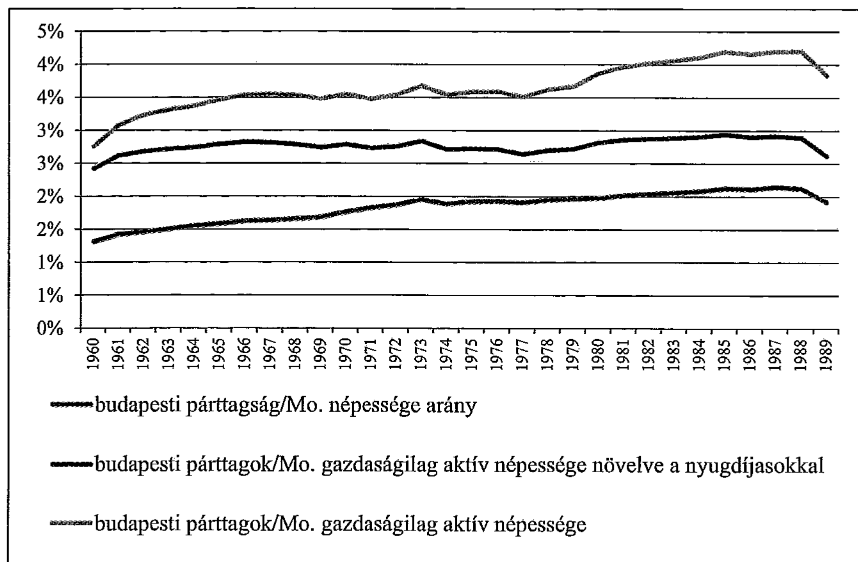
A budapesti párttagságnak Magyarország népességéhez való viszonyítása azonban önmagában torz arányokat ad, hiszen a párttagság szempontjából a gyer-

312 *KSH, Népesség; KSH, Foglalkoztatottság.*

313 A KSH adatai mindig január 1-jei állapotot tükröznek, a pártstatisztikák pedig általában december 31-eit, így a két statisztikát egy évvel el kellett tolni egymáshoz képest.

314 BFL XXXV.1.a.4. 752. őe. (1987. március 4.). 42. p.

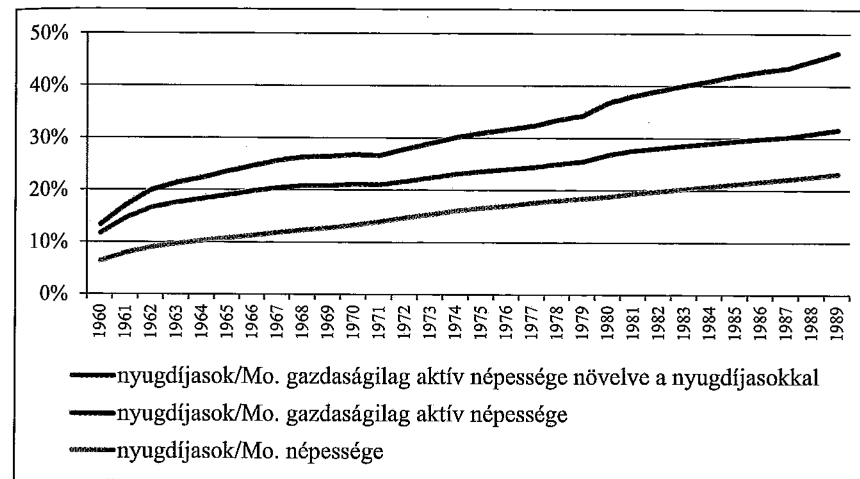
mekek nem relevánsak, így olyan adatsorokat is meg kellett vizsgálnom, ahol a párttagságot a gazdaságilag aktív népesség számához viszonyíthattam: a KSH *foglalkoztatottságra, munkaerőre és a keresetekre* vonatkozó, 1960-tól vezetett adatsorát. Sőt, ha igazán korrekt számokat szeretnénk kapni, ezt az adatsort a nyugdíjasok számával is módosítani kell, hiszen a párttagságot arányaiban leginkább az aktív keresők és a nyugdíjasok határozták meg, az egyéb (például háztartásbeli, diák) kategóriák csak néhány százalékponttal módosították a pártstatisztikákat.

12. ábra: A budapesti párttagság és Magyarország népessége, gazdaságilag aktív népessége, illetve a gazdaságilag aktív népessége kiegészítve a nyugdíjasokkal, 1960–1989

A budapesti párttagok aránya a gazdaságilag aktív népességen belül 1960-tól 1965-ig 2,8%-ról 3,5%-ra emelkedett, ekkor 1972-ig stagnált, majd 1988-ig lassan emelkedett 4,2%-ra. A nyugdíjasok számával módosított adatsoron ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy 1962 és 1989 között 2,7% és 2,9% között stagnált, ami azt mutatja, hogy a párttagság emelkedését a nyugdíjasok számának emelkedése egyenlítette ki. Ebből indirekt módon a párttagság elöregedésére is következtethetünk.

Ugyanakkor érdemes elemezni a magyarországi nyugdíjasok arányát az *összlakosság*hoz, a *gazdaságilag aktív* és a *nyugdíjasokkal növelt gazdaságilag aktív* korúakhoz képest is. Korszakunkban mindhárom kategóriánál emelkedést tapasztalhatunk: az első aránypár 1960 és 1989 között 6,4%-ról 23,2%-ra, a második 13,4%-ról 46,4%-ra, a harmadik 11,8%-ról 31,7%-ra emelkedett. Amellett, hogy ezek döbbenetes számsorok – gondoljunk csak bele, hogy a nyugdíjasok száma a gazdaságilag aktív népesség felét tette ki –, a párttagság mellett egyértelműen a társadalom elöregedését is mutatják. A diagramban emellett két érdekes folyamatot figyelhetünk meg: az első két függvény 1971-től párhuzamosan halad egymás mellett, a harmadikban ekkortól a parabolisztikus pályát meredek emelkedés váltja fel, és 1960–1989 között hiába nőtt a nyugdíjasok és az össznépesség aránya a legjobban (az egész korszakban több mint három és félszeresére), a nyugdíjasokkal növelt gazdaságilag aktív népesség aránya 1971 és 1989 között majdnem megduplázódott.

13. ábra: A nyugdíjasok aránya Magyarország összlakosságához, a gazdaságilag aktív és a nyugdíjasokkal növelt gazdaságilag aktív lakossághoz viszonyítva, 1960–1989

Összefoglalva tehát: a budapesti párttagság az országos számadatokhoz úgy aránylott, hogy az ország lakosságához, valamint a gazdaságilag aktív lakosság és a nyugdíjasok összegéhez képest viszonylag állandó volt, a gazdaságilag aktív népességhez képest nőtt, de nem tapasztalható olyan drasztikus emelkedés, mint a nyugdíjasok–összlakosság arányban. Ez egyrészt megerősíti azt a pártstatisz-

tikusi megállapítást, miszerint a fiatalok körében nem sikerült olyan mértékben párttagokat toborozni, ahogy ez a határozatok szintjén elvárható lett volna, hiszen a gazdaságilag aktívak között nőtt a budapesti párttagság aránya. Másrészt az elöregedés csak a párttagság adatainak követésével nem volt olyan szinten kimutatható, mint az országos statisztikák tükrében.

4. *A fővárosi hatalmi elitbe belépők életkor szerinti megoszlása*

Huszár Tibor *Szociológiai Szemlé*ben megjelent cikkében, könyvében és napilapokban elhangzott interjúiban is többször foglalkozott a káderek öregedésének kérdésével, és a rendszer résztvevőinek idősödését párhuzamba hozta Kádár János öregedésével.[315] Budapesti szinten én is megvizsgáltam ezt a folyamatot, egyúttal összehasonlítottam az országos statisztikai adatokkal.

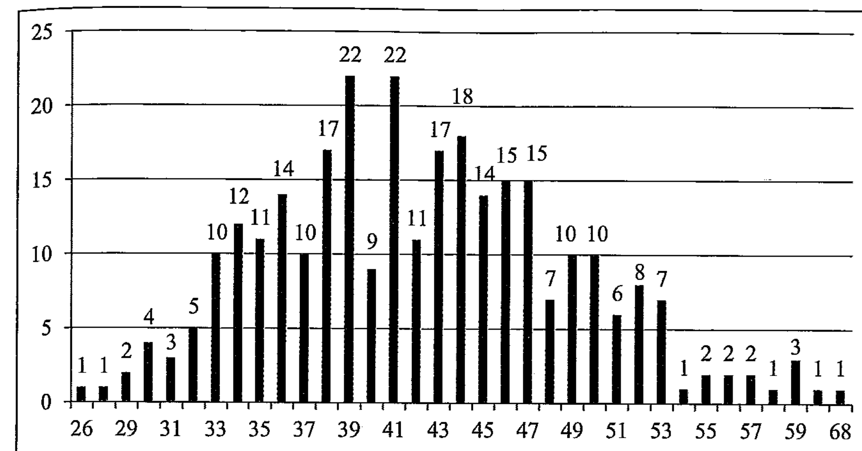
A budapesti hatalmi elitpozícióba lépett személyek egész korszakra számított átlagéletkora 42 év volt, ami megfelel az országosan mért statisztikáknak is, az országos káderbürokrácia átlagéletkora 1983-ban 44, a pártapparátusé 43 év volt.[316] Ez természetesen nem feltétlenül jelenti azt, hogy a fővárosi hatalmi elitben a legtöbb pozíciót 42 évesen töltötték be, sőt, az életkorokat számosságuk szerint csökkenő sorba rendezve a 42 év csak a tizenkettedik helyen található, de a legtöbb pozíciót ennek környékén, 39 és 41 évesen (22-22 fő) töltötték be.

Az oszlopdiagramon ábrázolt korcsoportokon belül egységes tömböt alkotnak a 33 és 50 év közötti korosztályok – ezektől a 40 (9 fő) és a 48 (7 fő) évesek lefelé térnek el – a 26–32 év közöttiek és az 54–68 év közöttiek minoritást mutatnak (összesen 29 fő, 9,8%).[317] A teljes hatalmi elitet legalább tizenhárom személyt illetve kevesebbet magában foglaló korcsoportok szerint kettéosztva, kicsit több mint a fele, 153 pozíció betöltésének kezdete a 36, 38–39, 41, 43–47 évesen belépetteket, 141 pozíció betöltése a többi korosztályt reprezentálja.

315 *Huszár T, 2005b.* 46–49. p.; *Huszár T., 2007a.* 70., 75. p.; *„1980-tól kezdve elfáradt a rendszer, a garnitúra Kádárral együtt öregedett." Pünkösdi, 2007. „A korfa 1973–75-ig úgy változik, ahogy Kádár öregszik. 1973 körül embereinek egy része nemhogy a nyugdíjkorhatárt éri el, de szabályosan ki is hal. A lökésszerű átalakulások (a ‚68-as reform) a nómenklatúra összetételét alig bolygatják." Huszár T., 2007b.*

316 *Vida, 1992.* 7. p.

317 Öt személyre – 1956-ból és 1989-ből – nincs adatom. Vida István a káderbürokrácia (N=5793) korösszetételéről hasonló adatokat hozott: az átlagéletkor 43 év volt, majd 40-40% volt a 40 éven aluliak és a 41–50 évesek aránya, és csak 0,6% a 60 év felettieké. *Vida, 1992.* 7. p.

14. ábra: A budapesti hatalmi elit belépési életkora (N=294 pozíció)

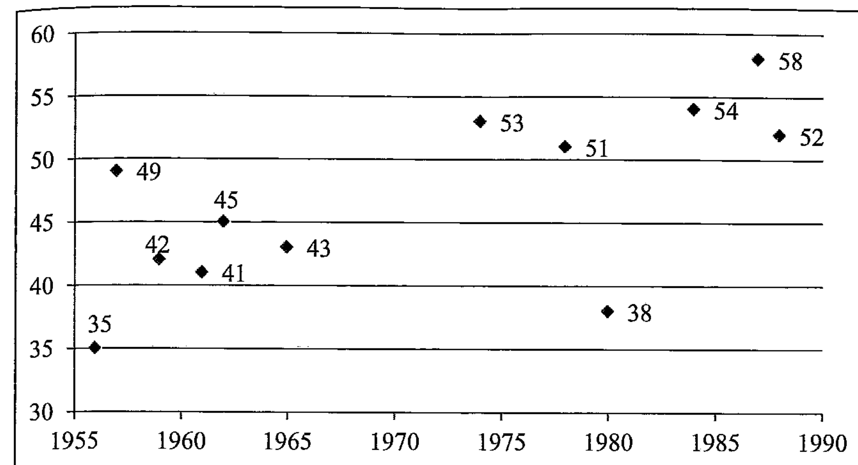
A képet természetesen többféleképpen is lehet és érdemes is árnyalni. Elsőként az egyes pozíciókat vizsgálom. Egy diagramon ábrázolni a különböző pozíciókat nemcsak az áttekinthetetlenség miatt felesleges, de arányaiban sem összehasonlíthatók az egyes pozíciók (például a 12 első titkár és a 177 kerületi első titkár), ezért ezeket külön veszem górcső alá.

A fővárosi első titkárok közül a legfiatalabb az 1956-ban 35 évesen belépő Biszku Béla volt (Kádár ekkor 44 éves!). Innentől kezdve egyfajta emelkedés látható, de nem lehet egyenes vonalú idősödést kimutatni, hiszen míg a Biszkut 1957-ben váltó Marosán György 49 éves volt, addig az ezt követő négy váltás során 41–45 év közötti első titkárok érkeztek. Ezt követően két 50 feletti vezetője volt Budapestnek, de 1980-ban a 38 éves Maróthy László került e pozícióba. A tizenkét első titkár átlagéletkora a pozícióba lépésükkor 47 év volt, és az életkor a pozícióba lépéskor folyamatosan emelkedett – ha ez nem is volt arányos az évek múlásával, hiszen 1956 és 1988 között 32 év telt el, de a belépő első titkárok közt – 35 és 52 év – csupán 17 év volt a különbség.

1. tábla: A Budapesti Pártbizottság első titkárainak belépési életkora, 1956–1989 (N=12 fő)

Név	Kezdő dátum	Kilépési dátum	Születési év	Életkor a pozícióba lépéskor
Biszku Béla	1956	1957	1921	35
Marosán György	1957	1959	1908	49
Gáspár Sándor	1959	1961	1917	42
Kiss Dezső	1961	1962	1920	41
Gáspár Sándor	1962	1965	1917	45
Németh Károly	1965	1974	1922	43
Katona Imre	1974	1978	1921	53
Méhes Lajos	1978	1980	1927	51
Maróthy László	1980	1984	1942	38
Grósz Károly	1984	1987	1930	54
Havasi Ferenc	1987	1988	1929	58
Jassó Mihály	1988	1989	1936	52

Sokkal ellentmondásosabb képet ad a Budapesti Pártbizottság titkárai életkorának vizsgálata. Itt is kijelenthető, hogy 43 év volt az átlagéletkoruk, jelentős eltérés ettől nem volt, csupán egyszer 1985-ben felfelé, mikor Köteles Zoltán 57, és egyszer lefelé, amikor Méhes Lajos 35 évesen lett titkár. Érdekes keretbefoglalása a korszaknak, hogy 1956-ban a három titkár 36, 38 és 45 éves volt – az 1988-ban belépő titkárok 49 és ketten 41 évesek voltak, az utolsó belépő Fabriczky András 38 éves volt. A fiatalok megjelenése a titkárok között azonban általában azt is jelentette, hogy egy idősebb káder is bekerült melléjük, illetve idősebb káderek mentek el: 1956-ban Kelen Béla (36) és Csikesz Józsefné (38) mellé Borka Attila (45), 1962-ben Méhes Lajos (35) mellé Kiss Dezső (42) (a 44 éves Cservenka Ferencné és a 42 éves Kelen Béla helyett), 1974-ben Király Andrásné (41) és Gérnyi Kálmán (43) mellé Molnár Endre (46) (az 53 éves Katona Imre és a 46 éves Nagy

15. ábra: A Budapesti Pártbizottság első titkárainak belépési életkora, 1956–1989 (N=12 fő)

Richárd helyett), 1981-ben Békesi László (39) mellé Borbély Gábor (44) (az 50 éves Bozsó László és az 53 éves Molnár Endre helyett), 1986-ban Hajdu István (41) mellé Markovics Ferenc (49) került (a 46 éves Pusztai Ferenc helyett).

Ugyanezekben az időpontokban a még helyén maradó titkár is idősebb, mint az érkezettek: 1962-ben Venéczi János 42, Csikesz Józsefné 44, 1974-ben Somogyi Sándor 50, 1981-ben ugyanő 57 éves, 1986-ban Jassó Mihály 50, Köteles Zoltán 58 éves, tehát a fiatalítás látszólagosnak tűnik. A legtöbben, 5-5-en 41 és 43 évesen kerültek ebbe a pozícióba – a köztes 42 évesen csak egy fő (!) –, és ezt a 39 éves bekerülés követi. Érdekes, hogy a görbe 41 év alatt fokozatosan emelkedik, 44 évtől felfelé stagnál.

A 67 budapesti végrehajtó bizottsági tag átlagéletkora is 43 év volt, és 34-en, nagyjából a számosság fele volt az átlagnál fiatalabb. A legtöbben, heten 39 évesen lettek VB-tagok, őket követi öt négyfős csoport, eléggé szétszóródva a korfán (34, 38, 41, 44, 52). A legfiatalabb végrehajtó bizottsági tagok az 1957-ben érkezett Borbély Sándor és Nagy Tibor voltak 26 és 27 évvel, de 1956-ban Méhes Lajos is csak 29 éves volt. Mohlné Benke Ágnes, aki 1982-ben lett végrehajtó bizottsági tag, szintén csak 29 éves volt. A legidősebb végrehajtó bizottsági tagok Szabó Piroska 61 évvel (1970), Huszár Tibor (1989), Nyitrai Ferencné (1989) és Pongrácz Kálmán (1957) 59 évvel, illetve Szkokán Ferenc (1985) 57 és Márta Ferenc (1988) 56 évvel.

A korbeli kiigazítás itt is megfigyelhető: a legnagyobb kádermozgatás idején, 1956–1957-ben 17 személy érkezett, és ezek között három huszonéves is volt (26, 27, 29, 34, 35, 36, 37, 38, háromszor 39, 42, 44, 47, 50, 51, 59), az 50 éves Szirmai István, az 51 éves Harmati Sándornak és Pongrácz Kálmánnak „köszönhetően" az átlagéletkor mégis 40 év volt! Ugyanezt láthatjuk 1959-ben is, ahol Nagy Richárd (31) és Szekér Gyula (34), Barinkai Oszkár (44) és Sós György (50) lett Bp. VB-tag. Hiába volt 1970-ben Csillik András 36, Borbély Sándor 39 éves, ha a többi hat érkező 40 év felett volt, sőt, Szabó Piroska 61! De hasonló volt a helyzet 1985-ben is: a 37 éves Juhász János, a 38 éves Jókay Endre és Steiner Arnold mellé „választották" az 50 éves Tatai Ilonát, az 51 éves Konczer Istvánt, az 56 éves Márta Ferencet, az 57 éves Szkokán Ferencet és az 59 éves Nyitrai Ferencnét. Hasonló életkorokat számíthatunk 1988/1989-ben is: a fiatalnak számító Veres András (36) és Koltay Gábor (39) mellé az 50 éves Kígyós Sándort, az 53 éves Fehér Erzsébetet és az 59 éves Huszár Tibort helyezték.

A kerületi (szintű) első titkárok belépési életkorának átlaga 41 év volt, és a legtöbben, 12-12-en 39, 41, 44, illetve 11-en 46 és 10-10-en 33, 38 évesen lettek kerületi első titkárok. 50 év felett csupán tizenegyen kezdték betölteni ezt a pozíciót. A legfiatalabbak, akik 30, 31 évesen lettek kerületi első titkárok, 1955 és 1960 között, a legidősebbek, 55, 56 évesen 1981-ben és 1988-ban léptek be az elitbe. Tóth Béla 1956-ban 68 évesen lett a BRFK PB első titkára. Egy 1979-ben készített előterjesztésben 49 évet írtak a kerületi első titkárok átlagéletkorára, ami 1979. novemberig valóban annyi is volt.[318] Mindazonáltal a kerületi vezetők adataiból kerületi bontásban messzemenő következtetést nem lehet levonni, hiszen – bár 177-en voltak – kerületenként 4–8 személy töltött be első titkári funkciót.

A Budapest Fővárosi Tanács első két VB-elnöke érdekes módon 52 évesen került pozíciójába (1950, 1958), majd a következő három tanácselnök 42, 47 és 50 éves volt, tehát egy hirtelen fiatalítás után egyre idősödtek a belépők, de nem érték el az ötvenedik életévüket; majd 1987-ben ismét egy 45 éves férfi követte őket. A tanácselnöki pozíciót 1989-ben töltötte be a legmagasabb életkorú (55 év) személy. Egy 1970-es fiatalítás után talán csak a budapesti rendőrfőkapitányoknál mutatható ki a folyamatos idősödés.

318 BFL XXXV.13.a.3. 159. őe. (1979. november 30.).

2. tábla: A budapesti hatalmi elit belépési életkora pozíció szerinti bontásban (N=294 pozíció)

Életkor	Első titkár	Titkár	VB-tag	Kerületi (szintű) első titkár	Főv. Tanács	Bp. rendőrkapitány	Összesen:
26			1				1
27			1				1
29			2				2
30				4			4
31			1	2			3
32			1	4			5
33				10			10
34			4	8			12
35	1	1	1	8			11
36		1	4	9			14
37			1	9			10
38	1	2	4	10			17
39		3	7	12			22
40				9			9
41	1	5	4	12			22
42	1	1	3	5	1		11
43	1	5	3	7		1	17
44		2	4	12			18
45	1	1	2	9	1		14
46		2	2	11			15
47		2	3	8	1	1	15

Életkor	Első titkár	Titkár	VB-tag	Kerületi (szintű) első titkár	Főv. Tanács	Bp. rend-őrkapitány	Össze-sen:
48			1	5		1	7
49	1	1	2	6			10
50			3	6	1		10
51	1		2	2		1	6
52	1		4	1	2		8
53	1		1	5			7
54	1						1
55				1	1		2
56			1	1			2
57		1	1				2
58	1						1
59			3				3
61			1				1
68				1			1
Össze-sen:	12	27	67	177	7	4	294

A párt számára már 1973-ban világossá vált, hogy a természetes szaporodás 1958 és 1966 közötti tendenciája a társadalom fokozatos elöregedését idézte elő, és a születési arányszám növelésére tett intézkedéseik hatása nem volt tartós. 1956 után ugyanis – bár teljes mértékben nem ezzel magyarázták, mégis nyilvánvalóan közrejátszottak a gazdasági-társadalmi átalakulások – meggyorsult a születéscsökkenés folyamata, legfőbb oknak a fiatalság falurói való nagyarányú elvándorlását, a nők foglalkoztatási arányának növekedésével együtt nem járó gyermekintézmény-hálózat fejlődését, a kétgyermekes családideál térhódítását és az 1956 utáni, többnyire a születésszámot befolyásoló 170 000 *„disszidens"* kivándorlásának tulajdonították. Így 1960 és 1973 között 440 ezerrel csökkent a 15 éven aluliak és 460 ezerrel nőtt a 60 éven felüliek aránya.[319] A folyamat később sem állt meg, a 14 éven aluli korosztály aránya 1949-től a rendszerváltásig 25%-ról 21%-ra csökkent, a 60 év felettieké pedig 12%-ról 19%-ra emelkedett.[320]

A nyugdíjasok számának és arányának emelkedését a Központi Statisztikai Hivatal is megerősítette. A számuk az 1960-as 0,6 millióról 1965-re 1,1, 1970-re 1,4, 1975-re 1,75, 1978-ra 1,9 millióra emelkedett, részarányuk 6%-ról 18%-ra nőtt. 1978-ban a nyugdíjaskorú népesség 20,6%-a, a nyugdíjasok 25,1%-a Budapesten élt. A legtöbb nyugdíjas (45%) 60 és 69 év közötti volt (70–74 év: 17%).[321]

A nyugdíjkorhatárt elért dolgozók és nyugdíjasok racionális foglalkoztatásának új rendszerét 1972. január 1-jén vezették be. Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata úgy kívánta a nyugdíjjogosultságot elért, elsősorban fizikai dolgozókat a munkában maradásra ösztönözni, hogy a *„nyugdíjjogosultság után munkában töltött évekért a nyugdíj összege magasabb százalékkal növekedjen, mint az azt megelőző évekért: a fizikai munkásoknál évenként 8 százalékkal, értelmiségi és alkalmazotti munkakörökben 4 százalékkal."* Ahogy Kádár János is fogalmazott: *„Szerintem a dolog lényege azt jelenti, a Szovjetunióban ismerek hivatáságakat, ahol valakit nyugalomba helyeznek, megkapja a nyugdíját, s közben teljes fizetéssel dolgozik. Nem kevesen vannak ilyenek. Tehát egy ilyen is belefér a szocialista formába."*[322] Nem valószínű, hogy Kádár idősödésének lett volna köszönhető ez az intézkedés, mindazonáltal érdekes, hogy 1972-ben töltötte be a hatvanat...

319 MNL OL-M-KS-288.5. 604. őe. (1973. február 13.). 2–3., 17–42. p.; *MSZMP, 1978b.* 434–451. p.

320 *Romsics, 2002.* 46. p. A népmozgalmi, népesedési adatok összehasonlítását 1921–1981 között lásd: *Zafir et al. 1982.*

321 *KSH, 1978.* 5., 15., 36. p.

322 MNL OL M-KS-288.5. 564. őe. (1971. szeptember 21.). 3., 28–39., 106–111. p.

Ugyanez a tendencia a nyolcvanas években is folytatódott. A nyugdíjasok népessége 1980-ban 2 millió, 1988-ban 2,1 millió, részarányuk 1980-ban 24,1%, 1986-ban 24,6%, 1988-ban 24,4% volt. A legtöbb nyugdíjas 1980-ban (43%) 60 és 69 év közötti volt (70–74 év: 18,3%).[323] A lakosság elöregedése tehát ezúton is kimutatható.

Korábbi vizsgálatunk során láthattuk, hogy a párt folyamatos fiatalításra törekedett, de a fiatalok mellé mindig idősebb kádereket is helyezett. Nem állítom, hogy ezek mindig tudatos manőverek voltak, de – mivel az elit nem lineárisan öregedett – feltételezhető olyan igyekezet, hogy tapasztalt pártmunkások maradjanak a fiatalok mellett. A párt „akarata" közvetve, az iratok szisztematikus átvizsgálása után válik érthetővé, eszerint leszögezhetjük, hogy a fiatalítás kérdése nem a nyolcvanas évek terméke, számtalan forrásból előköszön az idős munkatársak tapasztalatára való építkezés. A VIII. Kerületi Pártbizottság egy 1958-as jelentésében például arról számoltak be, hogy a pártvezetőségi tagok 36,5%-a 45 év feletti volt.

> *„Az idős elvtársak tapasztalata és a fiatalabb elvtársak lendülete kerületünkben biztosítva van, s ez lehetővé teszi az egészséges, a párt politikájának megfelelő pártvezetést."*[324]

A probléma felvetése, illetve a fiatalítás és a tapasztalat dilemmája tehát már a hatvanas években is létezett. 1966-ban a tanácstagi választások kapcsán például felmerült, hogy a tanácsban fiatalítani kellene, mert a fővárosi tanácstagi jelöltek közül a többség 50 év felett volt. Fajkos Aladárné azonban ellentétbe helyezte a fiatalítást és a rendszer működését: *„Indokolt a fiatalítás, bár ellentmond a stabilitásnak"*.[325] 1979-ben a párttagfelvételek tapasztalatairól és a párttagság összetételéről szóló budapesti végrehajtó bizottsági ülésen – az ekkor 44 éves – Závori László pedig egyértelműen az elöregedésről beszélt.

> *„Szólni kívánok arról is, hogy nagyfokú elöregedés van a párttagságon belül, s ez évek múltán még inkább igaz lesz. Jelenleg a párttagság aránya, elmondhatjuk, hogy jó az ügyészségeken, bíróságokon, de a fiatalítás már itt sem megfelelő. De vonatkozik ez a példa az orvosokra, pedagógusokra, de sok a fehér folt más területeken is. Éppen ezért munkánk minősége érdekében céltudatosabb és konkrétabb felvilágosító nevelőmunkát kell végeznünk."*[326]

Egy későbbi hozzászólásában Závori elmondta, hogy *„a kádermunka előkészítésében"* többszöri egyeztetést hajtott végre a kerületi pártbizottságokkal. A fiatalítás érdekében lépéseket tettek a kerületi pártbizottságok, illetve az alsó pártszervezetek is, mert a statisztikák szerint 6,8% volt a 30 éven aluliak aránya. Méhes Lajos is mellette foglalt állást:

> *„Vegyük a BPB tagoknál tudomásul, hogy a küldöttek között ott kell lenniök. Az egyetemekre vonatkozóan a kerületi első titkárokkal beszélni kell, hogy az egyetemi hallgatóknak ott a helyük a pártbizottságban, és ne a 3 évet nézzék, hanem azt, hogy arra alkalmas, vagy nem alkalmas."*[327]

Ezzel együtt már ekkor probléma volt, hogy sok helyen nem volt megfelelően előkészítve a káderutánpótlás, pedig az akkori vezetők közül többeket majdnem egyszerre vártak nyugdíjba. Hozzá kell tenni, hogy ebben az időben már volt *„egyfajta idegenkedés is"* a pártba belépéstől.[328]

> *„A tervezésnél figyelembe vettük a káderpolitikai elveket (stabilitás, az egészséges kádermozgás, fiatalítás) valamint az élet rendjéből adódó igényeket (nyugdíj és a meglévő státuszok feltöltése)."*[329]

Szintén 1979-ben hangzott el a Szabó István–Gál János-cserénél: *„Ez a mozgás lehetőséget ad, hogy e tehetséges fiatal pártmunkást tovább neveljük, kipróbáljuk. Nem csak itt a kerületben, hanem mindenütt szeretnénk fiatalítani, mert erre nagy szükség van. Átlagéletkor kerületi első titkár szinten 49 év"*.[330]

A teljes elitet nézve 1980-ban valóban történt fiatalítás. Az ebben az évben távozók a belépésükkor átlagosan 55, az 1980-as kilépésükkor átlagosan 55 évesek voltak, a legfiatalabb közülük 48, a legidősebb 71 éves volt. Ezzel szemben az érkezők átlagéletkora 42,5 év volt, hárman is 40 év alattiak, és csak a legidősebb

323 *KSH, 1988.* 1. p.
324 BFL XXXV.1.a.4. 16. őe. (1958. január). 39. p.
325 Uo. 237. őe. (1966. október 20.). 8. p.
326 Uo. 557. őe. (1979. május 2). 4. p.
327 Uo. 571. őe. (1979. november 28.). 8. p.
328 Uo. 574. őe. (1980. január 9.). 4. p.
329 Uo. 605. őe. (1981. február 18.). 15. p.
330 BFL XXXV.13.a.3. 159. őe. (1979. november 30.).

volt 50 év felett (52). A nyolc távozó személyből négy volt kerületi első titkár, és 4–23 évvel fiatalabbak érkeztek a helyükre.

A fiatalítással kapcsolatos problémák a rendszer végéig megmaradtak: *„A káderállomány összetétele, felkészültsége a kádermozgás eredményeként javult, de a tervezett fiatalítás nem sikerült, és néhány területen az időszerűvé vált kádercsere a hatáskörileg illetékes állami szervek hibájából elmaradt.”*[331] A vezetők rangja, erkölcsi és anyagi megbecsülése is elmaradt a korábbiaktól, a diplomásoknak csak töredéke vállalt szívesen funkciót, ami megnehezítette a megfelelő káderutánpótlás biztosítását.[332] Egyúttal a *„nagyfokú fiatalítás és a szakmai követelmények előtérbe kerülése miatt bekerültek az apparátusba olyanok, akiknek kevés pártmunkás gyakorlatuk volt. Kedvezőtlen, hogy a függetlenített pártmunkások körében előfordul politikai bátortalanság, a határozott kiállás, a meggyőzni tudás és a politikai érzékenység részbeni hiánya, elbizonytalanodás a nehézségek hatására.”*[333]

Egyszerre két folyamatot figyelhetünk meg tehát, a fiatalítással együtt járt az idősebbek foglalkoztatása, védelme is.

Az 1985. márciusi pártértekezlet után a budapesti hatalmi elit életkorátlaga elérte az 50 évet,[334] és az átlagot jócskán feljebb húzta – az egyébként fiatalnak tartott – első titkár, Grósz Károly (55), az „őskövület” Bp. VB-tag Kelen Béla (66), Szépvölgyi Zoltán, a Budapest Fővárosi Tanács elnöke (64) és sorolhatnám a budapesti végrehajtó bizottsági tagokat, akik közül ekkor csak Steiner Arnold (38) volt 40 év alatt. A kerületi (szintű) első titkárok átlagéletkora ugyanebben az időben 47 év volt. A 33 személyből csupán tizenhárman voltak 50 év felett és tizennégyen a 47-es átlag felett.

1989 októberében a teljes fővárosi hatalmi elit átlagéletkora 46,6 év volt, és a titkárokkal, első titkárokkal együtt a Bp. VB-tagok átlagéletkora is csupán 2 évvel volt magasabb, a kerületi (szintű) első titkároké pedig 1,5 évvel volt alacsonyabb az átlagnál.

A budapesti hatalmi elit életkoradatainak bemutatása után összehasonlításul a budapesti és az országos korcsoport-kimutatásokat ismertetem. Budapesten 1956. január 1-jén 292 806 párttagot tartottak nyilván, akiknek a döntő többsége 31

331 Uo. 748. őe. (1987. január 7.). 29. p.

332 Uo. 761. őe. (1987. június 24.). 47. p.

333 BFL XXXV.1.a.4. 739. őe. (1986. augusztus 6.). 11. p. A diplomás fiatal értelmiség helyzetéről szóló MSZMP PB határozat 1984-ből: MNL OL M-KS-288.5. 908. őe. (1984. április 25.). 3–4., 69–135., 204–208. p.

334 A központi pártelit átlagéletkora 1988-ban 52, 1989-ben 53 év volt. *Pünkösdi, 2007.*

éven felüli volt, a 31–40 és a 41–50 közötti tagság is 75 ezer felett volt, a 31 éven aluliak 49 ezren, 50 év felettiek 86 ezren voltak.[335] Az MDP budapesti tagsága tehát a – 31 éven aluliak kivételével – az összes korosztályban eloszlott, de megdöbbentően magas az 50 év felettiek aránya, illetve a 31 éven aluliaké még mindig nagyobb, mint a Kádár-korszakban valaha is, hiszen 1958 után ez a korosztály egyszer sem tudta elérni az 1956 előtti 17%-ot.

1957. április 1-jén a párttagság Budapesten alig 60 ezer főt számolt, amiből az egy évvel korábban azonos szintet képviselő három kategória az egymáshoz viszonyított arányokat tekintve élesen szétvált. A 31 és 40, illetve a 41 és 50 év közöttiek aránya 1956-ban 26-26%-on állt, majd szétváltak, a 31–40 közöttiek aránya 1962-ig folyamatosan emelkedett, míg elérte a fővárosi tagság 35%-át, és vezető helyét 1964–1970-ig megőrizte.[336] A 41–50 közötti korosztály 1964–1970-ig 25%-on stagnált, és az 50 év feletti korosztály jóval visszaesett a 20–25% közötti tartományba.

Bár nyilvánvalóan korábban is voltak 60 év felett tagjai a pártnak, e korosztályt országosan és a fővárosban is 1961-től kezdték mérni. Ekkor a budapesti párttagság 8%-át tették ki, és arányuk három év alatt 10%-ra emelkedett. Azonban 1961 és 1964 között az 50 felettiek – a 60 felettiek arányával növelve – sem érték el az 1956-os 30%-os arányt. Ez utóbbi szám megerősítheti azt az elméletet, hogy 1956 előtt jobban számítottak a régi, 1918-as káderekre, mint a konszolidálódó Kádár-rendszerben.

Az MSZMP KB PTO 1972. június 30-ai statisztikája a budapesti párttagság összetételének 1966-os, 1970-es és 1972-es állapotát vizsgálta. Az 5141 pártalapszervezetben 203 342 párttagot számoltak, az utolsó két év alatt 14 475-tel nőtt a tagság létszáma. A létszámadatok mellett a korcsoportok arányain is világosan látszik, hogy a 26 év alattiak aránya 1970–1972 között sem érte el a 10%-ot, az 50 év felettiek aránya 33–35% között emelkedett, míg a 27–49 közöttiek aránya 63%-ról 60%-ra csökkent.[337]

1956 és 1964 között országos viszonylatban is hasonló jelenségek zajlottak le. Legmagasabb arányban a 31 és 40 év közötti párttagok voltak, végig 30% felett. Őket 1958-ig a 31 év alattiak követték, de ekkortól tartósan a 31–40 és a 41–50 közötti korcsoportok alatt voltak, arányuk 1958 és 1964 között 26%-ról 18%-ra csökkent. 1960-ra az ötven év felettiek aránya elérte a 22,5%-ot, ami csak azért

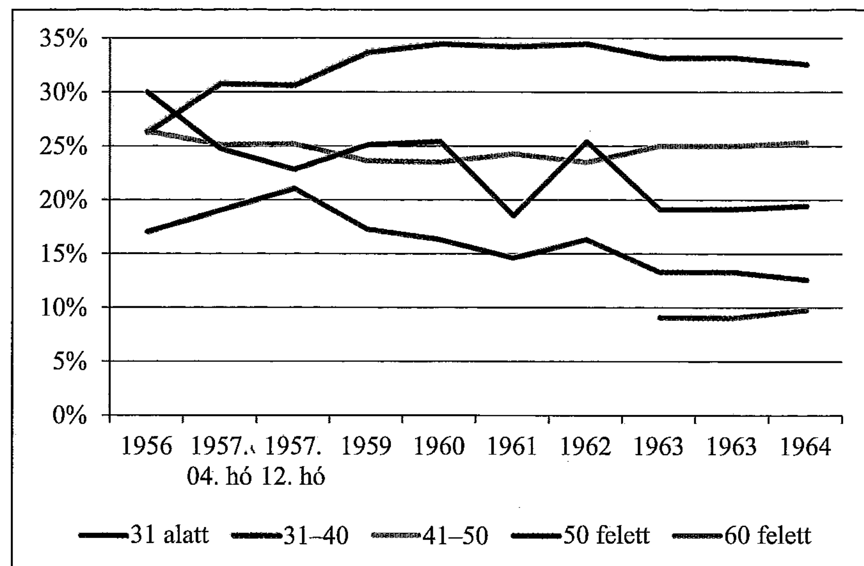
335 BFL XXXV.1.a.1. 16. őe. (1957. május 13.). 75. p.

336 Az 1966. június 30-ai adatok hamis arányszámokat adnak (például: 39% 30 év alatti párttagság), ezért ezeket ezúttal nem vettem figyelembe.

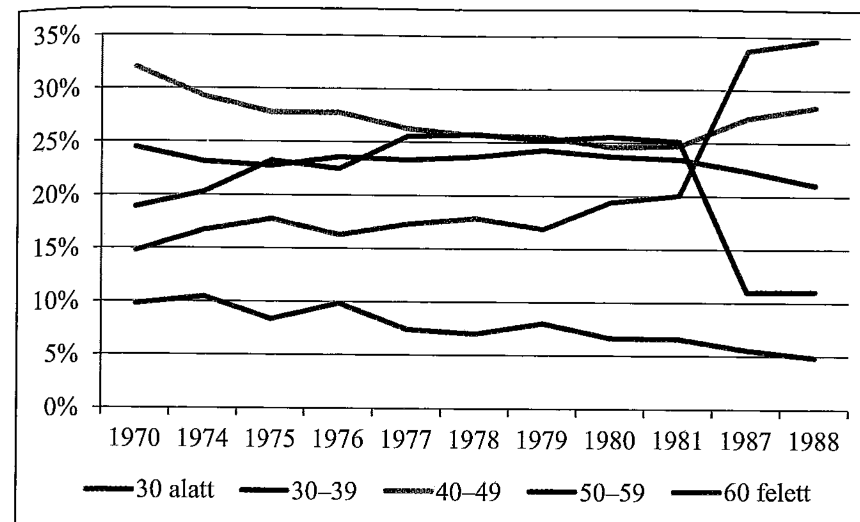
337 MNL OL M-KS-288.21.1972. 6. őe. 22–29. p.

csökkent ezután 15%-ra, mert 1961-től elkezdték külön mérni a 60 felettieket is. Mivel ez utóbbi korosztály egyenletesen emelkedett, az ötven és hatvan felettiek összege együtt állt a 41 és 50 közötti korosztállyal. Mindezek mellett 1957 és 1964 között a párttagok több mint fele a 31–50 közötti korcsoportba helyezhető.

Budapesten 1972 után is a 40 év felettiek voltak túlsúlyban, ez a korcsoport a korszak végére 62%-ról 70%-ra emelkedett úgy, hogy a 30–39 és az 50–59 közötti korosztály nagyjából egyforma arányt jelentett a budapesti párttagságban. Viszont míg az 50–59 közötti korcsoport 1978-tól folyamatosan fogyott, a 30 és 49 közöttiek stagnáltak, a 60 év felettiek aránya folyamatosan emelkedett, 1981-ben elérte a 20%-ot, de 1986-ig egyszer sem közelítette meg az alatta lévő három korcsoportot. 1981 és 1988 között azonban hatalmas ugrás következett be: 1987–1988-ban a budapesti párttagság több mint harmadát 60 felettinek mérték. (Az messzire vezetne, és nem ennek a könyvnek a feladata, hogy kiderítse, miért csökkent a nyugdíj előtt állók aránya, és miért nőtt a nyugdíjasoké. Ennek ugyanúgy lehettek társadalompszichológiai, mint népegészségügyi okai is.)

16. ábra: A budapesti párttagság korcsoport szerinti aránya, 1956–1964

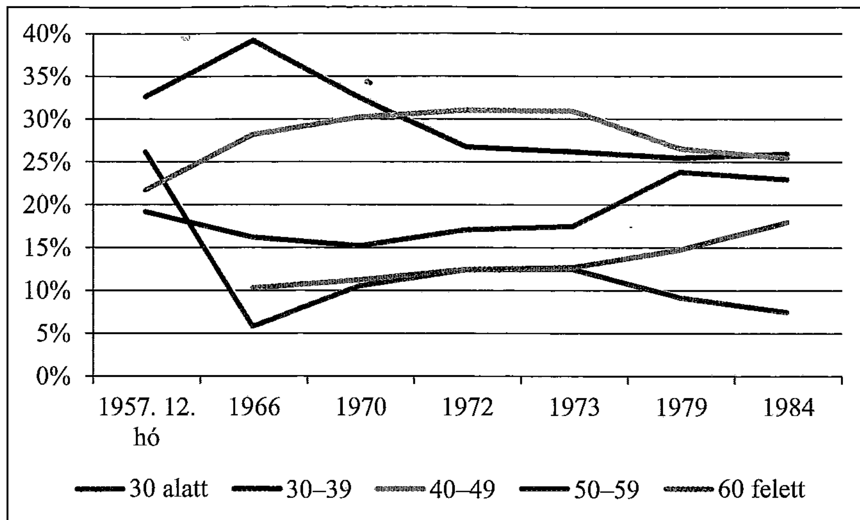

17. ábra: A budapesti párttagság korcsport szerinti aránya, 1970–1988

Országosan is a negyven év felettiek voltak többségben, azonban az 50–59 közötti korosztály aránya nem csökkent, de – a hatvan év feletti korcsoporttal együtt – a hetvenes években tapasztalható stagnálás után, a nyolcvanas évekre valamelyest emelkedni kezdett. 1984-re a legnagyobb aránya újra a 30–39 közötti korosztálynak volt, és a 40–49 közöttiek emelkedése megállt, de gyakorlatilag a 30–39, 40–49 és az 50–59 közötti korosztályok aránya 1984-re kiegyenlítődött. 1984 végén a 30 alattiak és a 60 felettiek is jóval alatta maradtak a 30 és az 59 év közötti három korcsoportnak. A hatvan év felettiek aránya ekkor már az országos tagságban is emelkedett, 1979 végén 15%, 1984-ben 18% volt.

A 31 éven aluli fővárosi párttagok az 1960-as évek nyugdíjas korosztályához hasonlóan végig minoritásban voltak, csupán 1957 decemberében érték el a 20%-ot, arányuk 1970-re 10% alá esett, és csak 1974-ben érte el a 10,5%-ot, majd ezután folyamatos visszaesés volt tapasztalható, míg 1988-ban 5% alá esett a budapesti párttagságon belüli arányuk.

A fiatal párttagok között országosan is hasonló arányt mértek, 1957 decemberétől a hetvenes évekre az arányuk 26%-ról 10%-ra csökkent, és a folyamat a nyolcvanas években is folytatódott, a 30 év alattiak aránya az 1985-ös pártértekezletre 7,5%-ra csökkent.

18. ábra: Az országos párttagság korcsoport szerinti aránya, 1957–1984

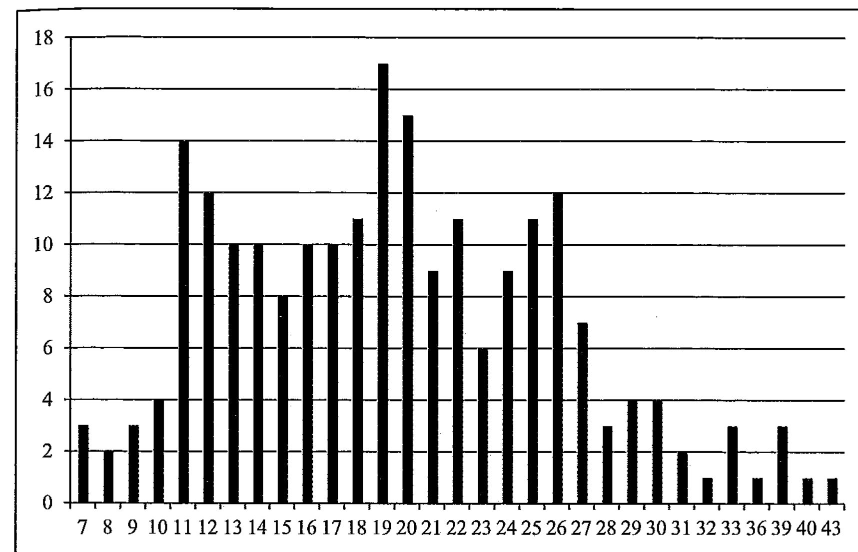
A párttagságról tehát elmondható, hogy az valóban öregedett, és az egyes korcsoportok utánpótlását elsősorban nem az új belépők, hanem a korábbi párttag generációk adták. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a korszak elején túlsúlyban lévő 30–39-es korcsoportot később felváltotta a 40–49 közötti korosztály. Ezek az adatok, valamint a fiatalok arányának csökkenése megerősíti, hogy a pártnak egyre nehezebben sikerült a fiatalabb generációkat a pártba való belépésre megnyernie. Egyúttal azt is figyelembe kell venni, hogy a folyamat nem a nyolcvanas években kezdődött, már 1963-ban is 15% alatt volt ennek a korosztálynak az aránya. A budapesti hatalmi elitben viszont, mint láthattuk, az elitbe érkezők között nem mutatható ki időarányos lineáris öregedés, inkább csak a korátlag valamiféle szinten tartása.

A fővárosi hatalmi elit párttagságának kezdete

A párttagság a pártfunkcióba lépés alapfeltétele volt,[338] ezért nem tekinthettem el attól a vizsgálattól, hogy a Kádár-kori fővárosi hatalmi elit tagjai mikor és hány

338 MNL OL M-KS-288.5. 424. őe. (1967. május 9.). 147. p.

évesen lettek párttagok, és a rekrutált személy hány éve volt párttag a pozícióba lépéskor, valamint mely korszakból keltezhető párttagságának kezdete. A vizsgált személyek[339] a párttagságuk felvétele után átlagosan 19,6 évvel később kerültek a hatalmi elitbe, a legtöbben, tizenheten 19 év párttagság után. Őket tizenötször a 20, tizennégyszer a 11 év követi, majd tizenkétszer a 26 és a 12 év. A 11 és 26 év között a diagramoszlopok egységes tömböt alkotnak, szinte mindegyik év tíz fő felett van, az ebben az intervallumban lévők a teljes elit 80%-át, a legalább 10 éve párttagok pedig a 66%-át jelentik.

19. ábra: A hatalmi elitbe kerülés a párttagság felvétele után
(N=217 fő)

A legkorábban, a várakozásoknak megfelelően az 1950-es években, három férfi került hétéves párttagság után az elitbe: Schumeth János 1952-ben a XIV. kerület, Fajkos Aladár 1954-ben a XII. kerület élére, Borbély Sándor pedig 1957-ben lett budapesti végrehajtó bizottsági tag. Anda János 1955-ben 8 év után lett az I. Kerületi Pártbizottság első titkára, Diósi Imre, a XI. kerület első titkára 1956-ban lett az elit tagja. Fabriczky András, a XIX. kerületi első titkár 1984-ben 9 év

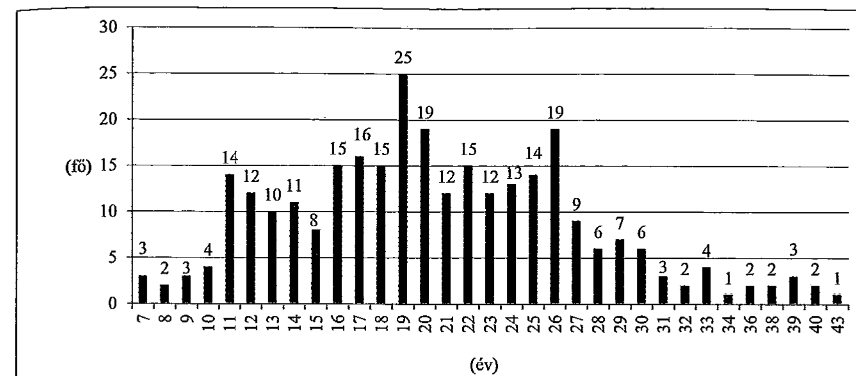
339 Négy főről hézagos adataim vannak, mert vagy 1956–1957-ben töltöttek be funkciót, vagy 1989-ben léptek az elitbe, az akkori változó időkben az irattározás is jobbára háttébe szorult.

után, Mohlné Benke Ágnes, valamint Juhász János budapesti végrehajtó bizottsági tagok 1982 és 1985-ben szintén ennyi idő után kerültek az elitbe. 10 év után neveztek ki egy budapesti végrehajtó bizottsági tagot (Boros Béla 1975), a Budapest Fővárosi Tanács tanácselnökét (Iványi Pál 1987) és két kerületi első titkárt (Hámori Csaba, XIX. kerület 1980, Kiss János, XIII. kerület 1955). A leggyorsabban tehát, 7-8 év alatt, az 1957 előtt is pozíciót betöltő kerületi első titkárok kerültek budapesti hatalmi elit pozícióba.

A diagram végén található személyek tulajdonképp csupán a fővárosi hatalmi elitbe érkeztek viszonylag későn. A legmagasabb számtól kezdve az ismertetést: az 1957-es elmarasztalását követően párttagsága kezdete után 43 évvel tért vissza a politikai életbe Huszár Tibor, aki 1989-ben lett budapesti végrehajtó bizottsági tag – ő korábban a gimnáziumi tanári tevékenységét követően a tudományos elitben (ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet) tevékenykedett. Hasonlóképp, 40 év párttagsággal a háta mögött, az 1985-ben budapesti végrehajtó bizottsági taggá váló Nyitrai Ferencné szinte egész életét a Központi Statisztikai Hivatalban töltötte, tehát ők nem hosszas pártkarrier után, hanem egyszerűen későn kerül(het)tek be a budapesti hatalmi elitbe.

Grósz Károly, Havasi Ferenc és Szabó Piroska a Budapesti Végrehajtó Bizottságba 39 év párttagsággal a háta mögött érkezett – Grósz a Magyar Rádió és Televízió PB titkára, majd két megyei bizottsági első titkárság után lett fővárosi első titkár, Havasi MSZMP KB-titkárból lett budapesti első titkár, Szabó pedig hosszas Vasas Szakszervezet elnökség és 1956-tól tartó budapesti pártbizottsági tagság után lett az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja. Tehát vagy egy másik elitpozícióban tevékenykedtek, vagy tömegszervezeti vezetők voltak, így csak a budapesti elitbe lépésük tekinthető az átlagosnál későbbinek.

A pozíciókat tekintve a legtöbben, huszonöten 19, majd tizenkilencen 20 és 26 év párttagság után kerültek az elitbe. Az átlag 20,6 év volt. A 21 éves párttagsági átlag alatt 157-en, 20 év felett 133-an voltak. Az elvárásainknak megfelelően az első titkárok 26,4, a titkárok 21,1, a budapesti végrehajtó bizottsági tagok 21,2, a kerületi első titkárok 19,6, a rendőrfőkapitányok 26, a tanácselnökök 22,4 év párttagság után léptek be az elitbe.

20. ábra: A hatalmi elitbe kerülés a párttagság felvétele után
(N=291 pozíció)

Az első tikárok eloszlása a következőképp alakult: a 12 éve párttag Biszku Béla 1956-ban, a 39 éve párttag Grósz Károly és Havasi Ferenc 1984-ben és 1987-ben lett fővárosi első titkár. De Marosán György 30 év párttagság után lett 1956-ban első titkár és Méhes Lajos 33 év után 1978-ban.

3. tábla: A Budapesti Pártbizottság első titkárainak párttagsági ideje a belépéskor (N=12 fő)

Név	Kezdő dátum	Kilépési dátum	Születési év	Párttagság kezdete	Hány évesen lett párttag	Hány éve párttag belépéskor
Biszku Béla	1956	1957	1921	1944	23	12
Marosán György	1957	1959	1908	1927	19	30
Gáspár Sándor	1959	1961	1917	1936	19	23
Kiss Dezső	1961	1962	1920	1938	18	23
Gáspár Sándor	1962	1965	1917	1936	19	26
Németh Károly	1965	1974	1922	1945	23	20
Katona Imre	1974	1978	1921	1946	25	28
Méhes Lajos	1978	1980	1927	1945	18	33

Név	Kezdő dátum	Kilépési dátum	Születési év	Párttagság kezdete	Hány évesen lett párttag	Hány éve párttag belépéskor
Maróthy László	1980	1984	1942	1965	23	15
Grósz Károly	1984	1987	1930	1945	15	39
Havasi Ferenc	1987	1988	1929	1948	19	39
Jassó Mihály	1988	1989	1936	1959	23	29

A titkárok közül a legrövidebb belépés előtti tagsági idő Békesi Lászlóé volt: 13 év (1981), a leghosszabb, 38 év Köteles Zoltáné (1985). A legtöbbször, háromszor a 17, 19, 21, 26 év szerepel, és kétszer a 14, 18, 24 év – 1956 és 1989 között elég nagy szórásban. 14 év 1956-ban és 1989-ben volt, a három 26 pedig 1971-ben, 1978-ban és 1986-ban. A három-három 19 és 21 év az 1956., 1964., 1988., illetve az 1957., 1959. és 1988. évben jelentett pozícióba lépést.

A budapesti végrehajtó bizottsági tagok 1956-tól 1989-ig szórva, 5-5 alkalommal kerültek párttagságuk kezdete után a 19., 20., 25. évben az elitbe, közülük 1956–1957-ben 4, 1970-ben 5 váltás történt. A legtöbbet, 43 évet várakozó, már említett Huszár Tibor mellett két negyven éve párttag elitbelépése is megfigyelhető, mindkettő 1985-ben. Az átlag feletti hosszúságú párttagság után belépők (22–43) 1956 és 1989 között nagy időbeli szóródást mutatnak.

A tizenkét első titkárra vonatkozó pozícióba lépés ideje csalóka számokat ad, mert közülük Gáspár Sándor a többszöri belépés miatt a 23. és a 26. évnél is szerepel, Jassó Mihály (29) 20 év után lett kerületi első titkár, Kiss Dezső (23) 18 év, Méhes Lajos (33) 11 év után már budapesti végrehajtó bizottsági tag lett. Az első titkároknál tehát a pozícióba lépést számítva volt csak az átlagos várakozási idő 26 év, az elitbe kerülésük átlaga – a korrekció végrehajtása után – itt is 20,8 év volt.

Ugyanígy korrigálhatjuk a titkárok és a budapesti végrehajtó bizottsági tagok adatait is.[340] Az elitbe lépés előtti idő átlaga így a titkároknál 19 év, a Bp. VB-tagoknál 20 évre csökkent. Nem mondható tehát el az, hogy minél több idő telt el 1956 óta a Kádár-rendszerből, a párttagság felvétele után annál hosszabb idő után kerültek a káderek a budapesti pártelitbe, ami megint csak nem igazolja azt

340 A titkároknál 13, a Bp. VB-tagoknál 15 korrekciót hajtottam végre.

a tézist, hogy a budapesti elitbe érkezők között az idősödő korosztályok közül került ki az utánpótlás.

Ahogy a későbbiekben is alkalmazni fogom, ebben az esetben is megvizsgáltam a korábban az elitbelépési évszámoknál kiemelkedőnek számító 1956-os, 1970-es és 1989-es évet. 1956-ban 30 személy érkezett az elitbe 14 különböző hosszúságú párttagsággal. A legrövidebb nyolc, a leghosszabb harminc év volt, azonban a legtöbb, 11 személy, tizenegy évnyi párttagsággal rendelkezett, tehát mindannyian 1945-ben léptek be valamely MDP-elődpártba! Még 1957-ben is a hét és harmincegy év között tíz csoportra oszló, tizenhárom személy közül négy 12 éves, tehát 1945-ös párttagsággal rendelkezett (a többi csoportban egy-két fő volt).

Tehát ezekből az adatokból feltételezhető, hogy 1956–1957-ben nem egyszerűen a korábbi MDP-tisztviselők cseréje következett be, hanem benyomultak azok, akik a *„felszabadulás"* után lettek párttagok. Ezen a szinten tehát nem érvényesül az az álláspont, miszerint 1956 után kizárólag a hithű, harcos, még az illegalitásban edződött kommunisták uralták az elitpozíciókat, majd a hetvenes–nyolcvanas években ők vívtak a technokratákkal pozícióharcot. Az viszont bizonyítható, hogy 1956–1957-ben az új rendszerben párttaggá vált emberek kezdték követelni a pártpozícióban mérhető jussukat. Közben azt is le kell szögeznünk, hogy többségbe nem kerültek, bár ketten az 1945-ösök közül korábban érkeztek a fővárosi elitbe, így 1956-ban tizenhárman voltak, továbbá hárman 1947–1948-ban léptek be a Magyar Kommunista Pártba (=MKP), illetve az MDP-be, tizenhatukkal szemben a harminckilenc 1956-ban budapesti hatalmi elit pozícióban lévő személy közül huszonhárman 1945 előtt párttagsággal rendelkeztek. A tendencia elgondolkodtató.[341] Bonyolítja a képet, hogy az 1956-ban belépő tizenhét, még a Magyar Kommunista Párt létrejöttéig, 1944-ig pártaggá lett személy közül[342] csupán öt volt a kommunista párt tagja: Aczél György, Borka Attila, Kelen Béla, Petrák Ferenc, Polyák János, akik – Kelen kivételével – kettő, illetve egy-egy éven belül ki is kerültek a Budapesti Végrehajtó Bizottságból. Tízen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (=MSZDP) egykori tagjai voltak.

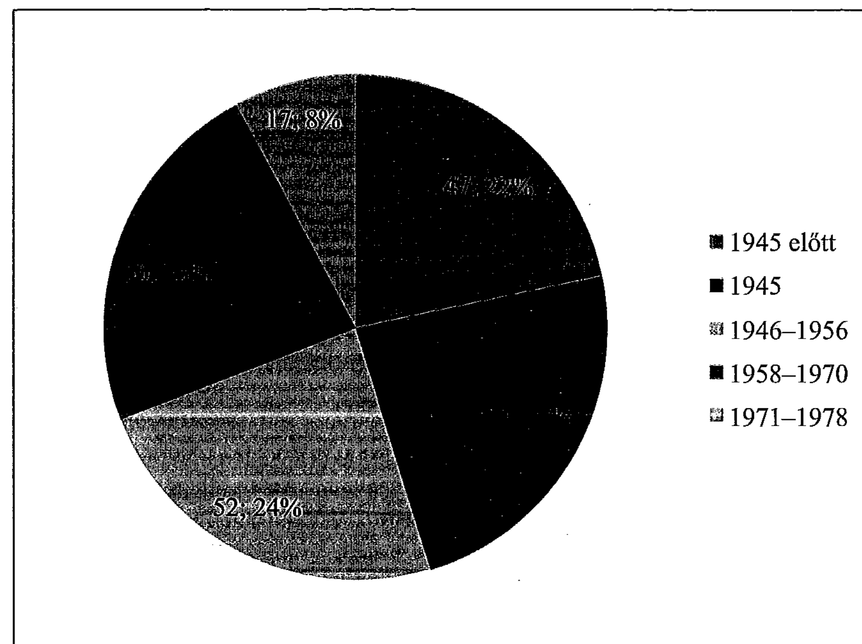
341 Az 1945 előtt és után belépett párttagok ellentéte valószínűleg a korszak végéig fennmaradt. Gáspár Sándor szavaival: *„Sajnos ezek már nem jó iskolán nőttek föl. Ezt be kell látni, hogy a káderek egy része '45–56 közötti időszakban nőtt föl, és abból csak a rosszat tanulták meg abból az időszakból a személyi kultusz idején. Akkor bontogatták a szárnyaikat, aztán mondom, csak a rosszat tanulták meg, mert a jót nem, mert abban nőttek föl, és nekik az volt a példakép, és az volt a természetes, ami akkor volt […]." Simon, 2014.* 108. p.

342 Egy főt a román kommunista párti tagsága miatt nem számoltam ide.

Országos szinten Huszár László hasonló eredményre jutott, hiába volt már 1945-ben a káderek majd fele huszonöt éves, *„de kevesebb mint ötödük lépett be a KMP-be vagy az MKP-be ez idáig. A kora kádári elit zömét az 1945–48 között belépettek alkották."*[343]

Érdekes módon 1970-ben és 1989-ben hasonló nagy ugrást nem tapasztalhatunk, előbbinél tizennégy személy – 19–39 év között – tíz csoportba, utóbbinál tizennyolc személy – 11–43 év között – tizenkét csoportba osztva egyenletesen eloszlik, nem lehet kimutatni a friss párttagok koncentrálódását.

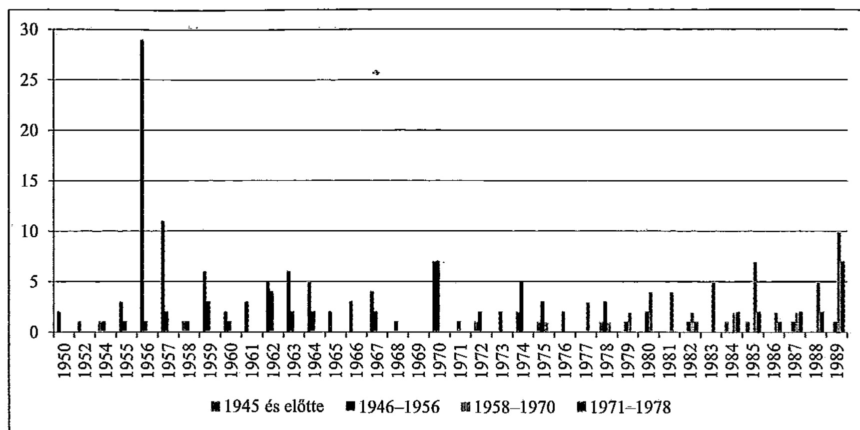
Amennyiben a párttagság felvétele szerint négy csoportra osztjuk az 1956 és 1989 közötti fővárosi hatalmi elitet, azt láthatjuk, hogy az 1945-ben és előtte a pártba belépettek a 45%-át, az 1946–1956 közöttiek a 24%-át, az 1958–1970 közöttiek a 23%-át és az 1971–1978 közöttiek a 8%-át tették ki a teljes elitnek. Az 1945-ben belépettek önmagukban 23%-ot képviseltek.

21. ábra: A budapesti hatalmi elit aránya a pártba való belépés szerint, 1926–1978 (N=217 fő).

343 HUSZÁR L., *1999.* 150–151. p.

Ha a párttagság kezdetét az elitbe lépés évére vetítjük, három nagyon érdekes megállapítást tehetünk. 1956-ban ismét az 1945 előtt és 1945-ben a pártba belépettek kiugró számát figyelhetjük meg, és gyakorlatilag 1967-ig ők uralták a többi korosztályt, viszont a következő csoport (1946–1956) 1970-re utolérte őket (mindkettő 7-7 fő). Mint fentebb kifejtettem, a teljes számosság majd felét az első csoport alkotta, és kilencvennyolc elitbe lépésből kilencvenegyre – a teljes elit 42%-a – 1970-ig sor került, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy tizennégy év elég volt ahhoz, hogy a fenti 45%-ot elérjék, pedig ezután lényegében nem volt utánpótlásuk a helyi hatalmi elitbe lépők között. Ez nem azt jelenti, hogy nem volt, aki képviselje őket, hiszen 1989-ben közülük még négyen, két budapesti végrehajtó bizottsági tag (Kelen Béla, Nyitrai Ferencné) és két kerületi első titkár (Szatmári István, Szkokán Ferenc) ott van közülük, sőt a nyolcvanas években még tízen, 1971-től huszonhatan, 1964-ig még ötvennégyen képviseltetik magukat. Viszont ez azt is jelenti, hogy az 1945-ben és előtte párttaggá vált személyek többsége még a hatvanas években kikerült az általunk vizsgált elitből. A másik fontos megállapítás, hogy 1956–1957-ben, majd – a csökkenő tendencia ellenére – 1959-ben, 1963-ban és 1970-ben ismét az első csoporttal erősítették meg a pártelitet. A harmadik, hogy az 1956 után a pártba belépettek 1975-ben jelentek meg először, majd 1979-től átvették a belépés „jogát" az őket megelőző korosztályoktól, sőt a 150 1957 előtt párttaggá lett személyből 1979 után csupán 36 maradt, 1985 utánra 12, 1989-re 6. Továbbá az 1946 és 1956 között belépettek jobban fogytak az elitből, mint a már korábban párttagok: míg 1973-tól 34, a nyolcvanas években 23, 1989-ben csupán 2 személy van közülük az elitben.

22. ábra: A budapesti hatalmi elit párttagságának ideje az elitbe lépéskor (N=217 fő)

Ha az 1945 előtti és az 1945-ben pártba lépők csoportját kettéosztjuk, érdekesnek találhatjuk, hogy 1959-ig még többségben vannak az 1945 előtti párttagok közül az elitbe lépők, azonban ettől kezdve – 1964-et és 1970-et leszámítva – az elitbe lépők között az 1945-ös párttagsággal rendelkezők mindig többen vannak, mint a régebbi párttagok.

Az alábbiakban azt ismertetem, ki hány éves korában lett párttag, azaz mikor szánta el magát arra, hogy belépjen az MSZMP-be vagy annak valamely jogelődjébe. Az elitpozíciókat betöltő 217 személynél[344] az átlagéletkor a pártfelvételnél 22 év volt, bár néhol kétkedve kell fogadnunk az előterjesztésekben található adatokat. Nem kell ugyanis feltétel nélkül elfogadnunk, hogy Lantos Zoltán 1927-ben és Molnár Ernő 1936-ban tizennégy évesen lépett a MSZDP-be, esetükben inkább a *„munkásmozgalmi múlt"* és a párttagság egybemosásáról lehetett szó, ahogy az egy Lantosról a *„felszabadulás 25. évfordulója alkalmából adományozandó kormánykitüntetés"* kapcsán írt előterjesztésben olvasható: *„A felszabadulás előtt ifjúsági és szakszervezeti mozgalomban dolgozott"*.[345] Hasonló feltételekkel fogadhatjuk el, hogy Balogh István 1940-ben, Grósz Károly 1945-ben, Kovács Ernő 1935-ben, Szabó László 1947-ben tizenöt évesen lett tagja az MDP valamely jogelődjének.

344 A 221 személyből 217-re van adatom.

345 BFL XXXV.1.a.4. 318. őe. (1970. január 23.). 22. p.

A fővárosi hatalmi elitből az 1948-as egyesülés előtt valamely baloldali pártba belépett 127 tag közül[346] csupán tizenhárman voltak az illegális kommunista párt (KMP) tagjai, harmincnyolcan az MSZDP (27) és a Szociáldemokrata Párt (=SZDP, 11), negyvennyolcan az MKP tagjai, Jánki Kálmán és Szirmai István pedig a Kommunisták Romániai Pártjában kezdte munkásmozgalmi tevékenységét.

Háromszor magasabb arányban képviseltették magukat a *„szocdemek"* a fővárosi hatalmi elitben, mint azt a Huszár László által az országos hatásköri listákból mért adatai alapján elvártuk volna.[347] Az MSZMP olyan meghatározó személyiségei kezdték munkásmozgalmi tevékenységüket az MSZDP-ben mint Bakó Ágnes, Benke Valéria, Cservenka Ferencné, Csikesz Józsefné, Földes László, Gáspár Sándor, Horváth János, Kelemen Lajos, Kiss Dezső, Marosán György, Pongrácz Kálmán, Sarlós István vagy Somogyi Sándor.[348] Szintén többen az SZDP-ben lettek tagok azok közül is, akik 1945–1946-ban léptek be valamely baloldali pártba, közülük Katona Imrét és Somogyi Józsefet említhetem. Néhol megfigyelhető a korábbi nemkívánatos párttagság leplezése, Szekér Gyula például 1945–1946-ban a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, mégis csupán az 1948-as MKP-tagságot jegyzik róla az előterjesztések. Égető Lajost pedig 1951-ben és 1955-ben az (M)SZDP-tevékenység miatt váltották le a *„politikai munkáról"*.[349]

A Kádár-éra legrégebbi párttagja Horváth János volt, 1950 és 1962 között a IX. kerület első titkára, aki 1924-ben 22 évesen lett tagja az MSZDP-nek, majd az SZDP-nek. A húszas években rajta kívül négy szocdem, két romániai és egy magyarországi illegális kommunista kezdte a munkásmozgalmat (egy főnél csak a párttagság éve ismert). Közülük csak Horváth (1950-től) és a XXII. kerület első titkára, Szőke Lajos (1954-től) volt 1956 előtt is funkciójában. A harmincas–negyvenes években 93 főről azonosítható, hogy mely pártnak voltak az egyesülésig tagjai, 60-an valamelyik kommunista, 33-an a szociáldemokrata pártokba léptek be. (1945-ig ez a szám 47 és 30 volt.)

Érdekes, hogy a már 1945 előtt párttagok közül csupán öten (Horváthon és Szőkén kívül Molnár Ernő, a III. kerület, Ormos Tibor, a VI. kerület első titkára és Pongrácz Kálmán, a Budapest Fővárosi Tanács VB-elnöke és budapesti végrehajtó bizottsági tag) voltak az 1956-os forradalom előtt és után is funkciójukban.

346 A 127 főből 97-re van adatom.

347 *„Ugyancsak csekély igény mutatkozott a régi szakikra, viszonylag alacsony, (12%) a volt szociáldemokrata párttagok aránya."* HUSZÁR L. *1999.* 150. p.

348 Az SZDP-párttagok rehabilitációjáról lásd: *MDP. 1998.* 400–426. p.

349 BFL XXXV.1.a.4. 55. őe. (1959. július 6.). 48. p.

Természetesen korábban sem mellőzte az 1956-ban belépő és 1945 előtti párttagsággal rendelkezőket az állampárt, a kerületi első titkárok közül Bakó Ágnes (VIII. kerületi) és Barinkai Oszkár (VII. kerületi) pártbizottságuknak másodtitkárai voltak, Kelemen Lajos X. kerületi titkár az MDP Központi Vezetőségének apparátusában tevékenykedett, a budapesti végrehajtó bizottsági tagok közül Aczél György miniszterhelyettes, Szirmai István a Magyar Rádió elnöke, majd minisztériumi munkatárs, Földes László az MDP Központi Vezetőségének póttagja, Csikesz Józsefné a Budapesti Pártbizottság (helyettes) titkára, Biszku Béla (XIII. kerület) és Kiss Dezső (XXI. kerület) pártbizottsági titkár vagy első titkár, Harmati Sándor (X. kerület) tanács VB-elnök, Kelen Béla az Országos Testnevelési és Sportbizottság elnökhelyettese, Petrák Ferenc moszkvai követségi titkár volt, Polyák János, Sós György, Szikra Sándor, Veres József pedig a vállalati szférában voltak közép- vagy felsővezetők.

Az MSZMP KB Titkárság 1957. július 19-ei határozata[350] szerint kiemelten, *„erkölcsi-politikai megbecsüléssel"* kellett kezelni az 1945 előtti, ún. régi párttagok ügyét. Három hónappal később az MSZMP KB Titkárság – elismerve, hogy *„a régi, tapasztalt elvtársak döntő többsége életét nem kímélve szilárdan helytállt a proletárdiktatúra, a párt mellett"*, és ezáltal a *„régi harcosok becsülete és tekintélye nagymértékben megnövekedett"* – határozatot hozott arról, hogy az MSZMP KB és a budapesti kerületi bizottságok apparátusába 1958 végéig kétszáz tapasztalt párttagot kell munkába bevonni és a *„munkásmozgalom régi harcosainak"* lakásügyekben, gyermekeik felvételénél stb. elsőbbségi jogot kellett biztosítani.[351] 1962-től pedig minden, legalább 25 éves párttagsággal rendelkező személyt felvettek a régi párttagok nyilvántartásába.[352] (Tájékoztatásul, a budapesti hatalmi elitben 1962-ben megfordult 56 személy harmada, 18 fő megfelelt ennek a kritériumnak.)

Az 1957. évi országos pártértekezlet tanúsága szerint a párttagok 32,1%-át tették azonban csak ki azok, akik 1945 előtt, illetve 1945-ben lettek párttagok,[353] és a budapesti párttagságban sem volt feltűnően magas a „felszabadulás" előtti párttagok aránya, 1957 decemberében 4,9%, ami 1966-ra – érthetően – 1,35%-ra csökkent. 1970-ben 1,4%-ra, 1974-ben már 2,8%-ra nőtt ez az arány, és 1986-ig nem is csökkent 2% alá, ami közvetve – feltehetően – az Elnöki Tanács 1966. évi

350 MNL OL M-KS-288.7. 10. őe. (1957. július 19.). Uo. 15. őe. (1957. október 18.). *Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012.* 216–217. p.

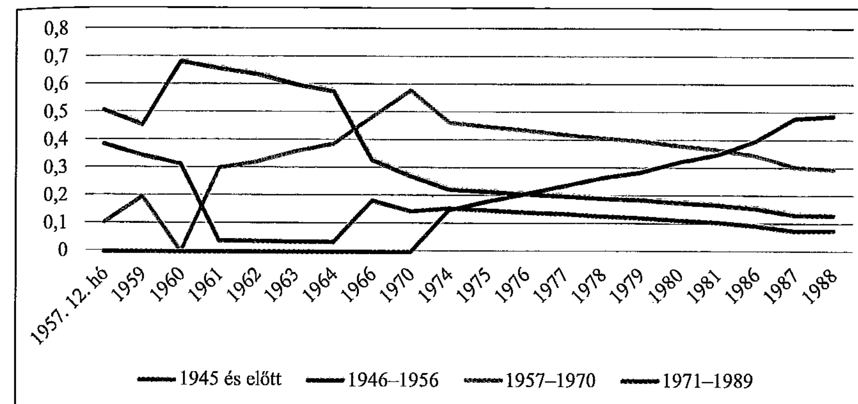
351 *MSZMP, 1973.* 148–150. p.

352 MNL OL M-KS-288.4. 43. őe. (1961. szeptember 12.).

353 *MSZMP, 1957.* 251. p.

29. törvényerejű rendeletével létrehozott Szocialista Hazáért Érdemrendnek volt köszönhető.[354] Az érdemrendet, amellyel újabb kedvezmények is jártak, gyakorlatilag minden elismert régi párttag megkapta.[355]

1966-tól így az 1945-ben és 1945 előtt a pártba belépettek aránya a budapesti párttagságban újra elérte a 18%-ot, és az arány a korszak végére sem csökkent 8% alá. Tanulságos, hogy az 1957 és 1959 végi a párttagság 34%-a, illetve 30%-a 1945-ben lépett be a pártba, 1960-ban pedig az 1944–1945-ben belépettek a tagság több mint negyedét tették ki.

23. ábra: A budapesti párttagság aránya a pártba való belépés szerint, 1957–1988

Mire lehet ezekből az adatokból következtetni? Megnőtt a kedv a belépésre a szovjet csapatok bevonulása után? Az MDP kirostálta a régi párttagokat? A nyilvántartásban rosszul mutatott a „fasiszta" rendszerben pártba lépés? Nehéz egyértelmű választ adni ezekre a kérdésekre, mindenestre 1966 és 1970 között az 1956 után párttagokká váltak többségbe kerültek az egykori MKP- és MDP-tagokkal szemben, akik pedig még 1960 és 1964 között 60% felett voltak! A korábbi kommunista párt- és SZDP-tagok kicserélődése tehát az 1970-es években a budapesti apparátusban – ezen adatok szerint – is javában zajlott. 1981 és 1986

354 1966. évi 29. tvr. Lásd még: MNL OL M-KS-288.4. 82. őe. (1966. július 28.). A kitüntetések átadásának részleteiről az MSZMP Politikai Bizottsága döntött. MNL OL M-KS-288.5. 421. őe. (1967. április 6.).

355 BFL XXXV.1.a.4. 247. őe. (1967. április 7.). Uo. 248. őe. (1967. április 21.).

között az 1971 után párttagokká váltak kerültek relatív többségbe, 1989-re pedig a többséget is elérték.

Az 1975. és az 1980. évi országos pártkongresszus ad számunkra információt az országos adatokra, melyek hasonló tendenciát mutatnak: 1974-től kezdve a három korábbi sávba (1945 és előtti, 1946–1956, 1957–1970) tartozó párttagok aránya hasonló mértékben lineárisan csökkent, az 1971 után belépettek aránya hasonló arányban nőtt.

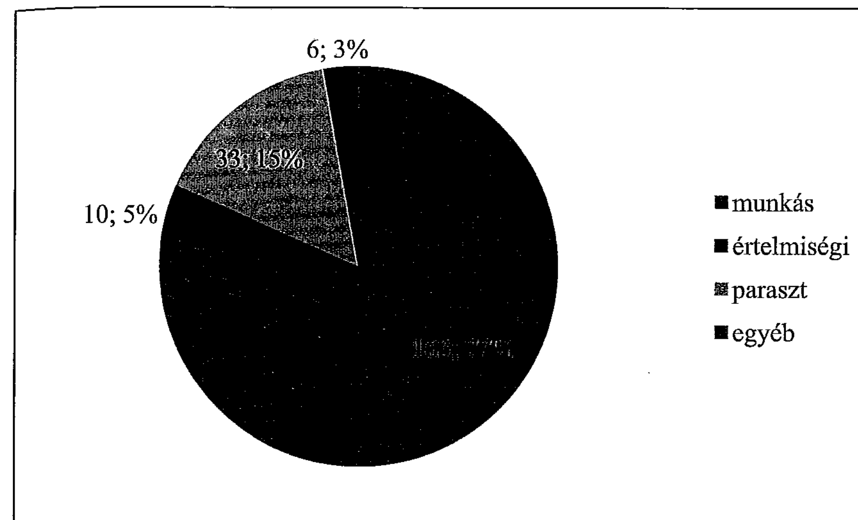
A teljes, 1956 és 1989 közötti budapesti hatalmi elit majd fele (98 fő, 45%) 1945-ben vagy azelőtt lépett be a pártba. Sajnos – káderkartonok hiányában – budapesti és az országos szinten az összehasonlítást nem tudjuk végrehajtani, azonban a párttagság számának folyamatos növekedésével és az érintett korcsoport számosságának csökkenésével feltételezhetően ettől eltérő számot kellene, hogy kapjunk. Elgondolkodtató az 1946 és 1970 között a pártba belépők aránya, ami együttesen teszi ki az 1945-ös, illetve az 1945 előtti párttagokat, illetve az a tény, hogy ugyanannyian léptek be 1945-ben valamely baloldali pártba, mint 1946 és 1956 között! Ha ez utóbbi adatot olvassuk, megérthetjük, miért illette a pártpropaganda a tagságot oly sokszor a karrierizmus vádjával.

A legkésőbb MSZMP-be belépett személy a fővárosi hatalmi elitből Dersi Mihály volt, aki 1978-ban 23 évesen lépett a pártba és 1989-ben lett a XX. Kerületi Pártbizottság első titkára. Nála egy évvel előbb, de 35 évesen lépett be Iványi Pál, aki 1987 és 1988 között volt a Budapest Fővárosi Tanács elnöke.

5. *A fővárosi hatalmi elit tagjainak származási megoszlása*

A következő fejezetekben a budapesti hatalmi elit származási és képzettségi adatait fogom részletesen elemezni. Mivel a *munkáshatalom* helyi pártvezetőinek bemutatása a cél, ezért a korábban megfogalmazott előzetes tézisek szerint arra kellene igazolást kapnom, hogy az elit tagjai származás szerint többségében munkások voltak, az állami felsőoktatásban megszerzett diplomájuk száma és aránya pedig a korszak vége felé emelkedett. Ugyanígy feltételezhető lenne, hogy a diplomák számával fordított arányban változott a pártiskolai végzettségek aránya.

Elsőként a hatalmi elit származási megoszlását vizsgálom. A 212 pozíciót[356] döntő többségben, 77%-ban (163 pozíció) munkás származású, 15%-ban (33 pozíció) paraszti származású személyekkel töltötték be. Az értelmiségi származásúak száma tíz volt (5%), az apák között volt tisztviselő, pedagógus, közgazdász is. Az értelmiségi származás ellenére közülük ketten eredeti foglalkozás szerint munkások voltak: pedig az egyikük édesapja iskolaigazgató, az egyik első titkár apja pedig kántortanító volt. Rajtuk kívül két főt alkalmazottként, egy-egy személyt állami funkcionárius, gazdálkodó, kereskedő és nagybérlő származásúként tüntettek fel a káderlapok.

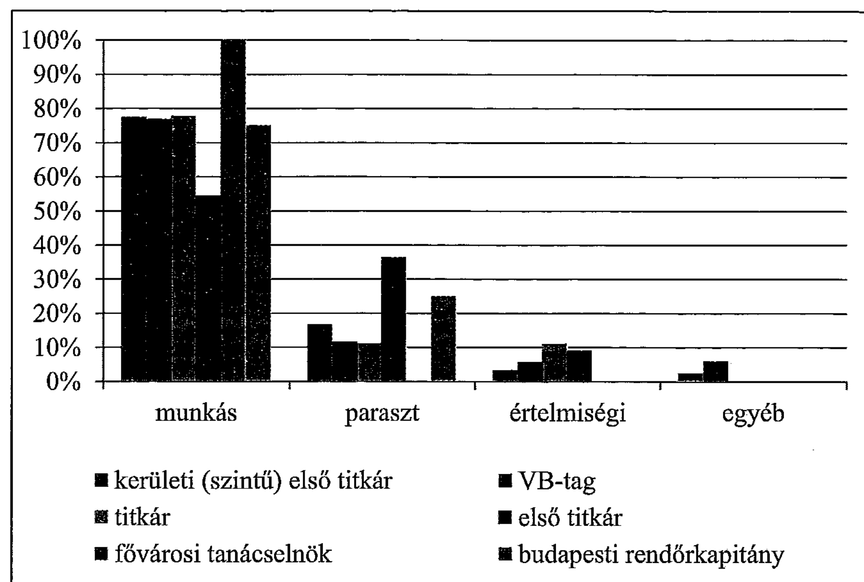
24. ábra: A fővárosi hatalmi elit megoszlása származás szerint
(N=212 pozíció)

A szakképzettség szerint 134 diplomás közül csak nyolc pozíciót betöltő személynek voltak a szülei értelmiségiek, és ez azt jelenti, hogy a hatalmi elitbe diplomásként érkezők 94%-a első generációs „értelmiségi" volt! A paraszti származásúak közül szakképzettség szerint csak tizenhétnek maradt munkás a foglalkozása, tizenegy pozíciót betöltő személy már bölcsész, gépészmérnök, jogász, közgazdász, tanár vagy villamosmérnök lett.

Természetesen a származást is ábrázoltam a betöltött pozíció alapján. Százalékosan a munkás származásúak aránya a fővárosi tanácselnököknél volt a

356 82 pozíciót betöltő személyre vonatkozóan egyelőre nincs származási adatom, és ők a teljes elit 28%-a, döntő többségük a nyolcvanas években lépett az elitbe. Ennek legfőbb oka, hogy a nyolcvanas évektől az előterjesztésekből már nem derül ki a származás, erre csak egyéb forrásokból véletlenszerűen felbukkanó utalásokból nyerhetünk információt.

legmagasabb 100%-kal, majd a titkároknál, illetve a kerületi szintű titkároknál 78% munkással állt szemben 11-11% paraszt és értelmiségi, illetve 17% paraszt, 3-3% értelmiségi és egyéb származású. Az első titkároknál a diagram érdekes arányokat mutat: a munkás származásúak aránya csupán 55% volt (6 fő), négyen voltak paraszti származásúak, és 1 főnek értelmiségiek voltak a szülei.[357] Az első titkároknál (36%) és a rendőrfőkapitányoknál (25%) kiugróan magasabb volt a paraszti származásúak aránya, mint például a titkároknál (11%) vagy a VB-tagoknál (12%).

25. ábra: A fővárosi hatalmi elit megoszlása származás és pozíciók aránya szerint (N=212 pozíció)

Az 1930. és 1949. évi népszámlálás, a KSH 1962 és 1964 közötti társadalmi mobilitás felvétele, az 1973. és 1984. évi mikrocenzus vizsgálata segítségével az országos adatokra is van rátekintésünk. 1949-ben a szellemi foglalkozású férfiak 31%-ának, a nők 37%-ának az apja is szellemi foglalkozású volt. Az 1962–1964. évi adatfelvétel szerint a társadalmi mobilitás az 1940-es évekhez képest a másfélszeresére nőtt, „az 1973. évi vizsgálat szerint a férfiak társadalmi mobilitása nagyjából stabilizálódott, a nőké tovább növekedett." A harminc év társadalmi mobilitását a statisztikusok több okra vezették vissza: nőtt az iskolázottság, a parasztfiúk között megnőtt a szakmunkástanulók aránya, a munkásfiúk között az egyetemre és szakmunkásképzőbe járók aránya, illetve kétszeresére nőtt az egyetemre járó munkáslányok aránya. Eközben azt láthatjuk, hogy a vezető és szakértelmiségi férfiak aránya 1962–1964-ben, illetve 1973-ban 32% és 33%-a vezető értelmiségi vagy egyéb szellemi származású volt, a nőknél az arány pedig 50%, illetve 37% volt az arány, tehát a nőknél 1962–1964-re nőtt a részesedésük a munkásokhoz és a paraszti származásúakhoz képest. *„Lényegében egy új (munkás- és parasztszármazású) szocialista vezető és értelmiségi réteg alakult ki"*: a vezető és szakértelmiségi rétegnek közel a kétharmada a hatvanas évekre fizikai dolgozó szülőktől származott, arányuk a későbbiekben stabilizálódott.[358] A budapesti értelmiségről pedig ugyanebben az intervallumban elmondható, hogy az apa társadalmi helyzete szerinti értelmiségi és a munkás származás jóval felülmúlta a vidéki (városi és községi) értelmiségét, ahol a mezőgazdasági fizikai munkás származásúak voltak jelentős többségben. Ráadásul a fővárosban lényegesen nagyobb arányban képviselték magukat a régi értelmiségből származók, míg vidéken az új értelmiség volt a meghatározóbb. Ez az arányeltolódás a vezetők körében még látványosabb.[359] Így tehát érthető, hogy miért volt országos szinten nagyobb arányban tapasztalható a mezőgazdasági munkás származásúak beáramlása a vezetők közé, és miért tapasztalták Budapesten a régi értelmiség pozíciótartását, erősebbnek az önreprodukciót.

Az 1983-as felmérés szerint az 5793 főnyi pártapparátusban a munkás–paraszt származásúak aránya 84,6%, az értelmiségé 5,6%, az alkalmazott és egyéb csoporté 9,8% volt.[360] Az 1980-as évek elején a vezetők és értelmiségi apák felének a fia is értelmiségi pozícióba került.[361] A nyolcvanas évek végén a vezetőknek és az értelmiségieknek csak egynegyede származott az apa ágán ebből a kategóriából, még mindig jelentős volt a szak- és betanított munkás származásúak aránya, akik 34%-ot képviseltek, és a mezőgazdasági fizikaiak közülük 19%-ot adtak ki.[362]

A budapesti hatalmi elit tagjainak származási és szakképzettségi adatait az országos mikrocenzusok éveiben is leválogattam. A vizsgálat kezdetét 1956 utol-

357 Egy főre nincs adat.

358 *Bálint, 1978.* 90–92. p.

359 *Androrka, 1982.* 77–79. p.

360 *Vida, 1992.* 12. p.

361 *Bukodi, 2002.* 198–199. p.

362 *Róbert, 1990.* 360. p.

só két hónapjával és 1957-tel kezdtem.[363] E két évben a fővárosi hatalmi elitben megfordult személyek közül negyvenöten származtak munkás és alkalmazott, kilencen paraszt (ebben a gazdálkodó és a bérlő is szerepel) és ketten értelmiségi apáktól, közülük a belépéskor négy, illetve egy-egy fő volt már diplomás. Az 1956–1957-ben a teljes elitben megfordult személyek 27%-a volt mobilis (a paraszti származásúak között a legnagyobb arányban).

Az 1964. évben a negyven munkás származású személyből szakképzettség szerint harmincegy maradt munkás, és a négy paraszti származású személyből négy lett munkás. A mobilitási arányszám 34% volt. 1973-ban a harminckét munkás származású személyből már tizenhárom, a kilenc paraszti származású közül viszont a pozícióba lépés idejére csak öt lett diplomás, ez utóbbi arányok 1983-ban növekedtek: tizenkilenc munkásból tizenegy, az öt paraszti származásúból négy diplomás lett. A mobilitási arány 1973-ban 54% volt, ami 1983-ban 62%-ra emelkedett.

Ezen adatokból azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a mobilitás és az összes diplomások aránya (1956–1957: 11%, 1964: 26%, 1973: 44%, 1983: 65%) folyamatosan emelkedett. 1956–1957-ben az értelmiség lefelé irányuló mobilitása 50%-os volt, de a diplomások aránya az értelmiségi származásúak között 1983-ban már 100%-os volt, ami azt jelenti, hogy soraikban nem volt mobilitás!

A mikrocenzusok éveit figyelembe véve a paraszti származású személyek a fővárosi hatalmi elitben mindig felfelé voltak mobilisak, 1956–1957-ben 89%-uk munkás, 11%-uk diplomás lett, míg 1964-ben 100%–0%, 1973-ban 44%–56% és 1983-ban 20%–80% ez az arány. Az utolsó paraszti származású belépő 1988-ban Steiner Arnold titkár (1985-től III. kerületi első titkár és Bp. VB-tag), illetve a Steiner helyén kerületi első titkárrá választott Barabás Béla, kettejükön kívül az utolsó kilépő (rendszerváltás) a VII. kerület első titkára, Nádasdi József volt. Folyamatosan jelen voltak azonban a hatalmi elitben: 1956-ban nyolc, 1967-ben három, 1970-ben négy belépő, 1957-ben és 1985-ben is öt-öt kilépő volt paraszti származású, sőt, míg 1957-ben egyidejűleg nyolc, 1970-ben tíz, 1972-ben, 1973-ban, 1976-ban és 1977-ben kilenc-kilenc, de még 1978-ban is nyolc személy volt paraszti származású! 1967 és 1981 között végig hat vagy afölötti volt a számuk.

A tíz értelmiségi származású személy úgy oszlott meg a teljes hatalmi elitben, hogy 1956 és 1959, 1975–1977, 1980–1988 között egy-egy, 1988-ban kettő és 1989-ben öt pozíciót betöltő személy volt. 1960–1974 és 1978–1979 között nem volt olyan személy a 39–44 fős helyi elitben, aki értelmiségi származású lett volna!

363 A be- és a kilépők származási arányait lásd a kiugróan magas arányú elitcserékkel foglalkozó fejezeteknél.

6. A közoktatás-politika és az állami iskolai képzés változásai a Kádár-rendszerben

Mielőtt összehasonlítom a budapesti hatalmi elit szakképezettségét és az elitbe lépés előtti végzettségét, valamint az állami oktatásban elért eredményeivel foglalkozom, szót kell ejteni a pártállam közoktatás-politikájáról, illetve a közoktatásban bekövetkezett változásokról.

Az egyetemi, főiskolai hallgatók száma Magyarországon az 1937/38-as tanévben 11 747 fő volt, 1953/54-re ez elérte az 53 330-at, azonban ekkortól rohamosan csökkenni kezdett, 1958/59-re már csak 31 178 diák járt felsőoktatási intézménybe. Ez még akkor is elgondolkodtató, ha a hallgatószám így is majd' háromszorosa volt a húsz évvel korábbinak. A legnagyobb növekedés a műszaki hallgatók körében történt, 1052-ről 1953/54-re meghúszszorozódott, majd ez csökkent vissza egy kilencszeres létszámra (9687).[364]

Az első évfolyamos hallgatók számának alakulása is hasonló képet mutat: 1950/51-ben 11 279 fő tanult, ami visszacsökkent csaknem a felére, 6051 főre, az érettségi vizsgát tettek aránya pedig 78,4%-ról 23,4%-ra apadt. A nappali tagozatos hallgatók származási megoszlása a kor elvárásai szerint haladt: a munkás származásúak aránya 2,7%-ról 32,4%-ra, a paraszti származásúaké 19,6%-ra növekedett, az értelmiségi származásúak aránya 96,5%-ról 22,5%-ra csökkent (25,5% egyébbel együtt).[365]

A származásnak 1957 után is nagy szerepe volt az egyetemi és főiskolai képzésben. Az MSZMP IIB elfogadta, hogy a *„tanulók származási hovatartozását – az osztályidegeneknek minősülőktől eltekintve ne abból vezessék le, hogy a tanuló életének utóbbi kétharmad részében mi volt a szülő (eltartó) foglalkozása és vagyoni helyzete, hanem ezt a szülő 1938-as vagyoni helyzete szabja meg."* A határozat szerint elvileg nem kellett a funkcionáriusok gyermekeit előnyben részesíteni, de biztosítani kellett a munkás és dolgozó paraszti származású hallgatók 50%-os arányát. A határozat megjelölte azok körét, akiket nem szabadott egyetemre felvenni (földbirtokosok, arisztokraták stb.), de megengedte, hogy a *„szocializmus építésében és védelmében"* részt vett szülő gyermekeit akkor is fel kell venni, ha nem munkás-paraszt származásúak.[366]

364 *Erdész, 1960.* 68. p.

365 Uo. 70., 275. p.

366 MNL OL M-KS-288.5. 27. őe. (1957. május 28.). 3., 96–107. p.

Ahogy azonban a NÉKOSZ-mozgalom 1949-es szétverése után[367] felállt szakérettségi rendszer[368] sem volt fenntartható, mivel a szakérettségis vagy üzemekben toborzott munkások előtanulmány nélkül nem tudtak megfelelni az egyetemeken,[369] úgy az oktatáspolitikát irányítóknak már 1959-ben tapasztalniuk kellett, hogy ezt a fenti merev rendszert sem lehet fenntartani. A munkás-paraszt származású tanulók körében csökkent az érdeklődés a műszaki egyetemek és a természettudományos tanári szakok iránt. Felmerült továbbá az a kérdés, hogy ekkorra az egyetemre leginkább az 1941-ben, a középiskolákba az 1945-ben született diákok iratkoznak be, olyanok, akik már az 1945 utáni világban szocializálódtak, továbbá 1938 óta 80%-kal nőtt a munkások száma, tehát a '38-as kvóta fenntartásával tulajdonképpen a munkásszülők gyermekeit is elzárták a felsőoktatási intézményektől. A rendszeren tehát lazítani kellett, és Kádár János javaslatára a felvételeknél vizsgálni kellett a *„rendszeridegen"* szülők 1945 óta tanúsított magatartását is, illetve előnyben kellett részesíteni azok gyermekeit, akik nem sorolhatók munkás–paraszt kategóriába, de korábban részt vettek a munkás- vagy szakszervezeti mozgalomban.[370]

Az MSZMP VIII. kongresszusát követően az MSZMP PB 1963. április 2-ai ülésén döntés született arról, hogy a *„felsőoktatási intézményekbe már felvett hallgatók származási besorolását el kell törölni".*[371] Azonban – amennyiben a felvételin megfeleltek – fel kellett venni a *„munkásmozgalom mártírjainak, a Szabadság Érdemrend és a Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemérem (az 1967–1969. tanévtől a Szocialista Hazáért Érdemrend is)*[372] *tulajdonosainak gyermekeit"*, azonos pontszám esetén a dolgozó fizikai munkások, parasztok gyermekeit, akik a középiskola elvégzése után legalább egy évet dolgoztak.[373] A munkás-paraszt fiatalok továbbtanulási feltételeinek javítása érdekében különböző szociális és pedagógiai intézkedéseket hoztak (diákotthonokban elhelyezés, ingyenes étkezés, ösztöndíjak biztosítása).[374]

A felsőoktatásban azonban így is folyamatosan csökkent a munkás- és parasztszármazású fiatalok aránya: 1966/67-ben 41,8%, 1968/69-ben 40,8%, 1969/70-ben 39%, 1970/71-ben 38,4% volt. Egyes intézménytípusokban még alacsonyabb volt az arány: az orvostudományi egyetemeken 26,9%, a műszaki egyetemeken 33%. A felsőfokú technikumokban és az óvónőképzőben volt a legmagasabb arányuk: 54,14% és 55,7%.[375] A dolgozók iskoláztatásában is jelentős létszámcsökkenést tapasztaltak, aminek okait az elemzők a vállalati támogatás visszaesésében, a munkahelyi és családi körülményekben, az oktatás színvonalának csökkenésében, illetve a magas óraszámban látták.[376]

1973-ban a munkás aktív keresők között országosan 56% (Budapesten: 57%) csupán nyolc általánost végzett, 35% (Budapesten: 30%) legfeljebb 7 osztályt. A nőknél még rosszabb volt a helyzet, ez az arány 56% és 39% volt (Budapesten: 54%, 38%). A szellemi foglalkozásúaknál meglepőbb a kép, országosan 45%-uknak volt csak érettségije, 28%-uknak nyolc általános, 23%-uknak felsőfokú végzettsége (Budapesten: 43%, 26%, 27%). A nőknél szintén rosszabb volt a helyzet: országosan 48%-uknak volt csak érettségije, 36%-uknak nyolc általános, 13%-uknak felsőfokú végzettsége (Budapesten: 46%, 35,4%, 15%).[377] A diplomások száma 330 ezer fő felett volt, egyharmaduk pedagógiai, egynegyedük műszaki diplomás volt. 1970 és 1973 között legnagyobb arányban a műszaki és a közgazdasági végzettségűek aránya nőtt.[378] Viszont a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között a munkás és paraszt származásúak aránya a hatvanas évekre 43%-ra, a hetvenes években 46%-ra nőtt.[379]

1984-re a fővárosi népesség iskolázottsági szintje tovább javult, és jóval magasabb volt az országos átlagnál, a 17 év feletti népesség 43%-a legalább befejezett középiskolai végzettséggel bírt. A 24 év felettiek 15%-a volt diplomás (1970:

367 *Bernáth, 1970.* 8–26. p.

368 Ennek lényege, hogy a 4–8 elemi osztályt végzett, kiválasztott munkáskádereket egyéves, bentlakásos tanfolyam keretében készítették fel az egyetemre. A szakérettségi intézményéről lásd például: *Majtényi, 2000.*

369 *Dessewffy, 1999.* 127–146. p.

370 MNL OL M-KS-288.7. 45. őe. (1959. február 27.). 1–2., 12–19., 33–38. p.

371 A felsőoktatási intézmények pártirányítása nem szűnt meg. Az MSZMP KB Pártépítési Munkacsoportja még 1987 decemberében is számon tartotta a főiskolai és egyetemi párttagságot. *MSZMP, 1994.* 403–408. p.

372 *MSZMP, 1978a.* 15. p.

373 1961. évi III. tc. 21.§.

374 MNL OL M-KS-288.5. 296. őe. (1963. április 2.). 2., 9–39., 46–58. p. és *Takács R., 2008.* A társadalmi ösztöndíjrendszer megváltoztatásáról lásd még: *MSZMP, 1978b.* 96–99. és 404–409. p.

375 *MSZMP, 1978b.* 34. p. Erre volt válasz az oktatási miniszter – az érettségivel nem rendelkező szakmunkások felsőfokú tanulmányokra előkészítő tanfolyamain résztvevő dolgozók középiskolai továbbtanulásáról szóló – utasítása. 131/1975. OM ut. Művelődési Közlöny, 1975. 24. sz. 844–845. p.

376 *MSZMP, 1978b.* 111–117. p.

377 *KSH, 1975.* 34–35. p.

378 *KSH, 1974.* 5. p.

379 *Andorka, 1982.* 234–235. p.

9,4%, 1980: 13,1%). A nők aránya e tekintetben 1970 és 1984 között 5,1%-ról a duplájára emelkedett.[380]

A budapesti párttagságról megállapítható, hogy 1959-ben 72%-uk legfeljebb nyolc általános iskolát végzett. A középiskolai mögött alig maradtak el a felsőfokú végzettségűek (16% és 12%). 1961-re a nyolc általánossal bírók utolérték a náluk alacsonyabb iskolai végzettségűeket, utóbbiak aránya folyamatosan csökkent, és 1976-ban 11%-on, 1987-ben már csak 4%-on állt, de együttes arányuk 1961-ben még mindig meghaladta a 70 százalékot. A középiskolai végzettségűek 1977-ben érték el a nyolc általánost végzetteket, utóbbiak a szakiskolát, szakmunkásképzőt végzettekkel együtt (14%) a tagság csaknem felét tették ki. A főiskolai és egyetemi végzettségűek 1976-ra érték el a párttagság 20%-át, és csak 1986-ban érték be a nyolc általánossal vagy azzal sem rendelkezőket. A tudományos fokozatot 1976-tól kezdték mérni, az ezzel bírók aránya 1988-ig 1%-on stagnált. A diplomások aránya 1965–1986 között azonban 17–25% között ingadozott, így – bár az arányok növekedése a felsőfokú végzettségűek számának tömeges növekedését sugallná – ne egyfajta hirtelen értelmiségi dömpingre számítsunk 1981 és 1986 között, mert ez a növekedés inkább az alacsony végzettségűek aránycsökkenésének volt köszönhető. Az viszont tény, hogy a főiskolai és egyetemi végzettségű budapesti párttagok száma 1959 és 1974 között megháromszorozódott, 1974 és 1988 között pedig újabb 30%-kal emelkedett!

Az országos statisztikák hasonló változást mutattak: 1959-ben a párttagok több mint a felének nem volt nyolc általános végzettsége sem, de ez a szám a korszak végére 8%-ra csökkent, ezzel ellentétes pályát bejárva a középiskolai végzettség 14%-ról 49%-ra, a felsőfokú 7%-ról 21%-ra emelkedett. Míg a nyolc általánost végzett párttagok arányában 1974-ig folyamatos növekedést (27%-ról 41%-ra) mértek, ettől kezdve azonban folyamatos csökkenés (22%-ra visszaesés) figyelhető meg. Egy 1972-es felmérés ezeket az adatokat erősíti meg: 1959-ben a párttagság 21,9%-a, 1970-ben 35,1%-a rendelkezett közép- vagy felsőfokú végzettséggel.[381] 1984-ben a pártapparátusban a felsőfokú végzettségűek aránya elérte a 76%-ot, a középfokúaké a 19,5%-ot. Ugyanez a teljes káderbürokráciában 77% volt, közülük a legalacsonyabb arány a szakszervezeti alkalmazottak között

380 *KSH, 1985c.* 3., 9., 17–18. p. *KSH, 1985b.* 10–14., 25–36. p. *KSH, 1985a.* 11–18. p.

381 MNL OL M-KS-288.5. 598. őe. (1972. november 21.). 59. p.

volt, itt nem érte el az 55%-ot.[382] 1986-ban az új párttagok 41%-a középiskolát, 21%-a egyetemet vagy főiskolát végzett.[383]

7. *A fővárosi hatalmi elit eredeti (első) szakképzettsége*

A párt vezetőinek önazonosítása szempontjából tehát nagy tétje volt annak, hogy ha már a rekrutáltjai nem is az „esztergapad mellől" váltak a pártapparátus részévé, de a származás mellett az eredeti foglalkozásuk, az első képesítésük, vagy adott esetben az első munkahelyük a munkásosztályhoz kötődjék. A fővárosi hatalmi elitben eredeti foglalkozása alapján 208 fő (72%) tekinthető munkásnak (elég sokszínű a skála, a vasesztergályostól a gépírónőig, a szabósegédtől a géplakatosig), 81 fő (28%) pedig diplomásnak.[384]

Pozíciók szerint vizsgálva megállapítható, hogy az eredeti foglalkozás tekintetében a munkásság a legnagyobb arányban a főváros vezetőinél volt képviselve, tíz munkásra csak két diplomás jutott: az agrármérnök Maróthy László (1980–1984) és az 1955-ben Állami Tanítóképzőt végzett Jassó Mihály (1988–1989). A kerületi szintű párttitkároknál szinte tökéletesen tükröződik a teljes elitre vonatkozó átlag, ettől lényegi eltérés a titkároknál tapasztalható, ahol 44% a diplomások aránya.

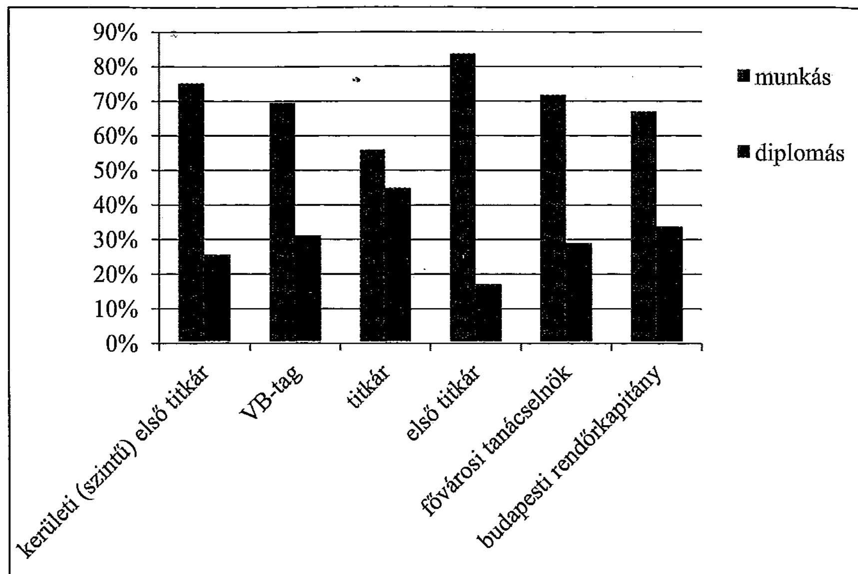
A társadalmi mobilitás vizsgálatok során országosan mért adatok azt mutatták, hogy a vezetők életútjai nagyon változatosak voltak, de 1945 és 1982 között a leggyakoribb típus a „kiemelt" paraszt és munkás volt, akik nemcsak paraszt és munkás szülőktől származtak, hanem ilyen munkakörben is kezdték életpályájukat. Csak lassan nőtt azoknak az aránya, akik vezető beosztásban diplomásként kezdték pályájukat. A diplomások egyötöde járt be „tiszta" diplomás életutat, viszont a korszak végére egyre ritkábbá vált az, hogy a munkás- vagy paraszti származású diplomások nem első foglalkozásként, hanem életpályájuk későbbi szakaszában szereztek volna felsőfokú végzettséget.[385] 1983-ban a nem vezető beosztásúakat is figyelembe véve 33 140 főből álló káderbürokrácia 43,5%-a, a pártapparátus 57,7%-a volt első foglalkozás szerint munkás vagy paraszt, utób-

382 *Vida, 1992.* 8. p. A káderállományban a felsőfokú szakképzettség megoszlása ekkor tíz év alatt 59,7%-ról 73,3%-ra emelkedett. Kiemelt helyen voltak közülük az Államigazgatási Főiskolát és a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem (=MLEE) szakosítóját végzettek. Uo. 9. p.

383 *MSZMP, 1994.* 193–194. p.

384 Öt pozíciót betöltő három személy eredeti foglalkozását nem lehetett megállapitani.

385 *Androrka, 1982.* 123–124. p.

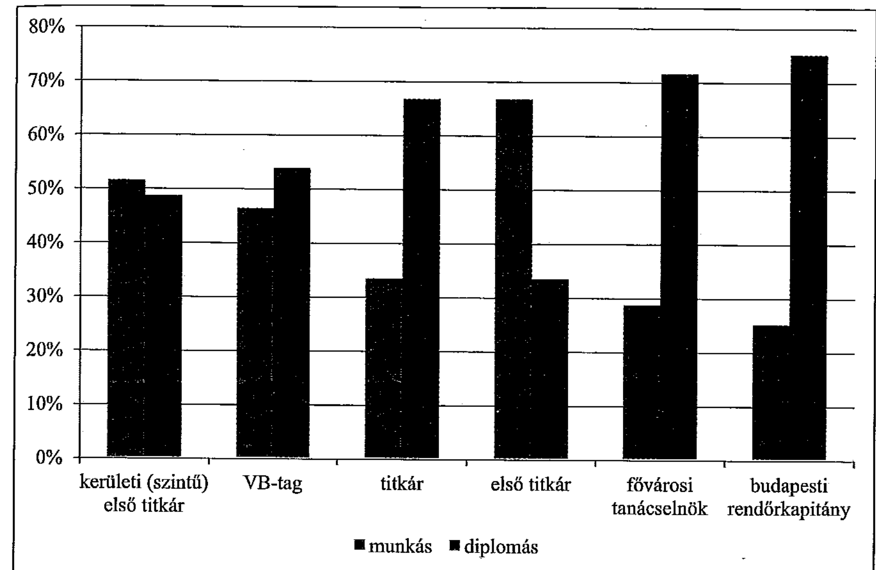
26. ábra: A munkások és diplomások aránya a hatalmi elitben, eredeti szakképzettség szerint, 1956–1989 (N=289 pozíció)

biak 23,1%-a diplomás (19,2% alkalmazott, egyéb). A diplomásoknál tíz év alatt 5%-kal csökkent a munkások és parasztok aránya, a diplomásoké viszont ennyivel nőtt.[386] Az eredeti szakképzettséggel – azért, hogy egységesen, időmetszetben tudjam ábrázolni – a kiugróan magas arányú elitcseréknél foglalkozom részletesebben.

8. *A fővárosi hatalmi elit belépéskori végzettsége*

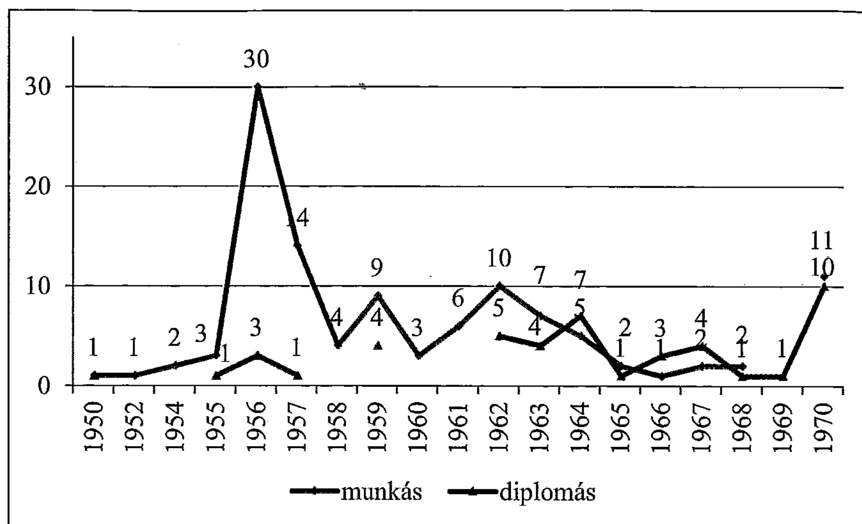
Mivel a káderlapokon az esetek nagy részében az életutat is nyomon követhetjük, így akkor is van rálátásunk a káder továbbképzéseire, ha a káderlap vonatkozó rubrikáiban csak az eredeti foglalkozás van feltüntetve. 292 pozíciót betöltő személyről van e tárgyban hitelt érdemlő információm. Eszerint 141 személy a funkcióba lépésekor is valamilyen alap- vagy középfokú iskolában megszerezhető szakmát bírt, a 151 főnyi diplomás már az 52%-a volt a teljes elitnek. Közülük a legnagyobb számban tanárok és mérnökök szerepelnek 45, 40, majd a közgazdász, jogász és bölcsész végzettségűek 23, 17-17 fővel, de rajtuk kívül még volt két orvos, egy-egy jogász/tanár, újságíró, filmrendező, üzemgazdász és fizikus foglalkozású által betöltött pozíció is.

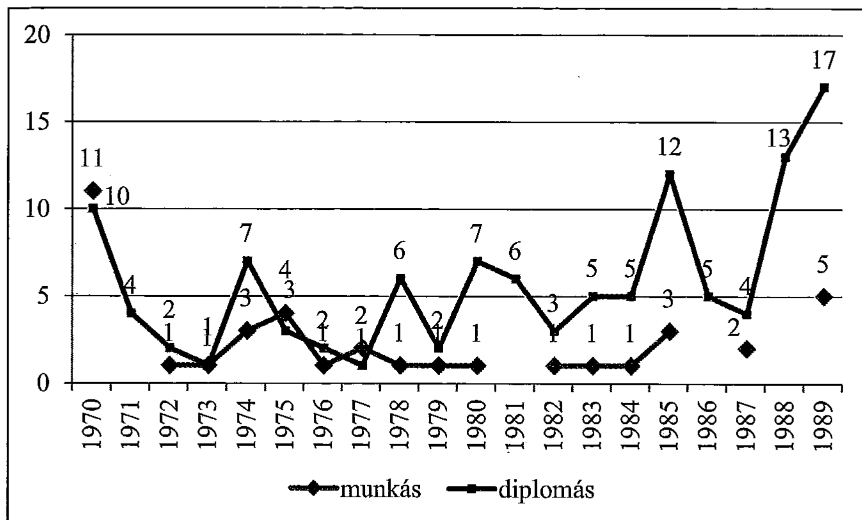
A betöltött pozíciók szerint a kerületi első titkároknál a legmagasabb a munkások száma (90), ám arányaiban itt is az első tikároké a legmagasabb 67%-kal, az összes többi pozícióban történt elmozdulás az értelmiségi állások felé. A kerületi első titkároknál még az átlag felett maradt a munkások aránya, az eredeti szakképesítéshez képest viszont jelentősen csökkent az aránybeli eltérés: 75%-ról 51%-ra. A többi területen ez még látványosabb, a budapesti végrehajtó bizottsági tagoknál 31%-ról 54%-ra, a titkároknál 44%-ról 67%-ra, a tanácselnököknél 29%-ról 71%-ra, a rendőrfőkapitányoknál 33%-ról 75%-ra emelkedett a főiskolát vagy egyetemet végzettek aránya!

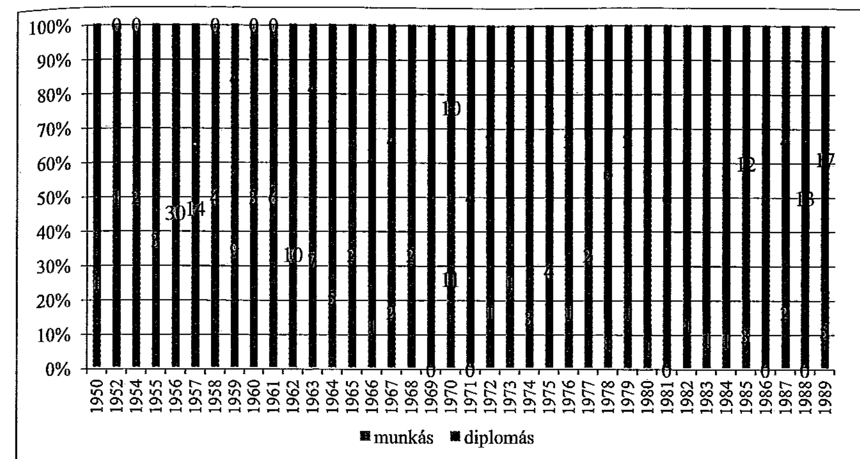
27. ábra: A munkások és a diplomások aránya a hatalmi elitben a belépéskor, 1956–1989 (N=292 pozíció)

386 *Vida, 1992.* 14–17. p.

28. ábra: A munkások és a diplomások száma a hatalmi elitben az 1956–1989 között belépők között (N=292 pozíció)

29. ábra: A munkások és a diplomások aránya a hatalmi elitben az 1956–1989 között belépők között (N=292 pozíció)

Az időbeli eloszlásban itt is érzékelhetünk hullámhegyeket. A legtöbb – belépéskor – munkás szakképzettségű 1956–1957-ben érkezett a fővárosi hatalmi elitbe (30 és 14). Ezt még néhány magas belépési számot hozó év követte: 1962-ben 10 és 1970-ben 11, mintha a pártértekezletek környékén kívánták volna a diplomásokkal szemben kompenzálni a helyi pártvezetők sorain belül a munkások arányát. Az 1980-as évekig a diplomások köréből érkezőknél ekkora ugrást – leszámítva az 1970-es tíz pozíciót – nem tapasztalunk, azonban 1975-től utolérték a munkásokat, sőt 1976-tól számbelileg folyamatosan fölötte is voltak. A nyolcvanas években a munkás szakképzettségűek között csak egy kiugrás volt 1989-ben, de ekkor is dupla annyi diplomás került be, mint munkás. Még megdöbbentőbbek ezek az adatok, ha 100%-ig halmozott oszlopdiagramon, tehát az adott évben egymáshoz viszonyítva és nem relatív értéken mutatjuk be: 1966-ban benyomultak a diplomások, és onnan az újonnan érkezők aránya ebben a megvilágításban látványosan megfordult.

A Budapesti Pártbizottság és az MSZMP KB PTO statisztikáiból lényegében összeállítható a munkások és a diplomások száma, illetve aránya. Ezeket azonban csupán többé-kevésbé lehetett egymással és a budapesti hatalmi elittel összevetni, mert rendkívül sok és sokféle adat van a különböző statisztikákban, továbbá más kategóriákkal dolgoztak országos és fővárosi szinten. Az egykorú táblázatokban több olyan mezőnév is volt, melyek az általam létrehozott adatbázisban a források

jellegéből adódóan nem szerepelhettek. A leggyakoribb meghatározás a munkás, a mezőgazdasági munkás, a paraszt, az értelmiség (szellemi), a diák, az alkalmazott, a kisipari szövetkezet tagja, az önálló iparos, az önálló keresettel nem rendelkező (diák, háztartásbeli), a nyugdíjas, valamint a fegyveres erők tagja volt. Mivel a káder-előterjesztésben a belépéskori végzettségnél az alkalmazott, szövetkezeti tag, paraszt kategóriák nem szerepelhettek, továbbá a mezőgazdasági munkások száma Budapesten elenyésző volt, így az országos és a budapesti párttagsági adatoknál csak a munkás és a diplomás kategóriákat hasonlítom össze.

A budapesti párttagok között 1956-ban 180 506 munkást számláltak, az összes budapesti párttagokhoz viszonyított arány így (61,6% volt, az arány 1957 áprilisában a 36 285 fős munkásságnál sem változott (61,5%), az értelmiségiek aránya azonban látványosan emelkedett: hiába csökkent számuk 24 575 főről 7362-re, arányaiban 8,4%-ról 12,5%-ra nőtt. Érdekes módon országos szinten a munkások aránya valamelyest csökkent (57,9-ről 56,3%) és a diplomások aránya alig nőtt (6,1-ről 6,6%-ra).[387] 1957 végén az országos pártstatisztikákat elemző MSZMP KB Titkárság az *„összmunkások"* arányát foglalkozás szerint 60,8%-ra, a diplomások arányát 7,4%-ra tette, és ezekkel az eredményekkel a tag- és tagjelöltfelvételt megfelelőnek tartották.[388]

Az MSZMP KB PTO – a budapesti pártapparátus statisztikájáról készített – 1958. április 28-ai feljegyzése szerint a 3343 alapszervi titkár körében az eredeti foglalkozás szerint 66,4%, a hivatali jellegű alapszerveknél 44,9%, az ipariaknál pedig 86,7% volt munkás. A 77 budapesti pártbizottsági titkár 85,7%-a volt eredeti foglalkozás szerint munkás, a kerületi első titkároknál ez az arány 90% volt. A 77 kerületi pártbizottsági osztályvezető 72,7%-a volt eredeti foglalkozás szerint munkás és 13% diplomás; a kerületi pártbizottságok apparátusában eredeti foglalkozás szerint 75,1% munkás, 13,4% diplomás dolgozott.[389]

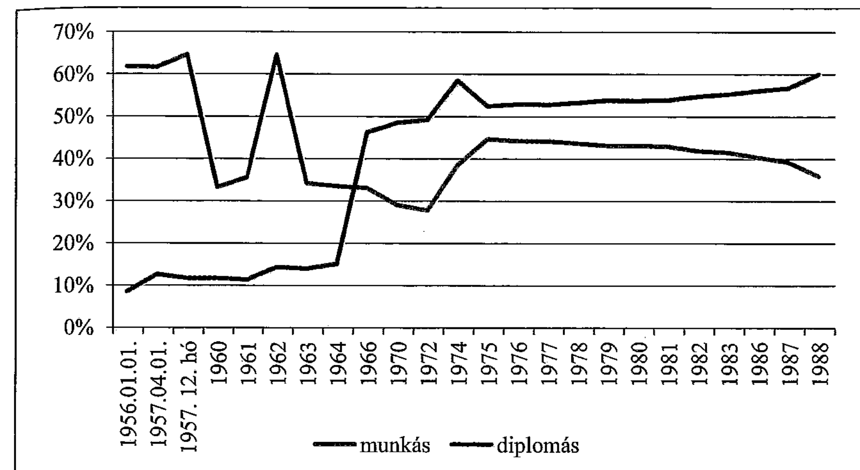
A hatvanas években a budapesti adatokból azt figyelhetjük meg, hogy – bár 1962-ben kiugrásszerűen magas: 64,5%-os munkás arányt mértek – a munkások aránya stagnálva lassan csökkent (1961-ben munkás: 35,5%, diplomás: 11,2), mígnem 1966 nyarára a munkások 33%-os aránya mellett a diplomások 46%-kal többségbe kerültek, és ez a korszak végéig nem is változott, sőt, 1974-ben elérte az 58,4%-ot, 1986–1989 között pedig 56–59%-on állt. Mindez természetesen együtt járt azzal, hogy a statisztikai elemzések a munkásság számának növekedésről számoltak be, ami a valóságnak meg is felelt, hiszen a hatvanas évek öt-

387 MNL OL M-KS-288.21.1957. 3. őe. 136–147. p.

388 MNL OL M-KS-288.7. 23. őe. (1958. február 28.). 4., 28–35. p.

389 MNL OL M-KS-288.21.1958. 2. őe. 81–86. p.

venezres létszámáról 1982-re elérték a kilencvenezer főt is. Az arányok azonban nem a sikert tükrözték. Amikor a hetvenes években a diplomások térhódítását már észlelték, úgy változtattak a statisztikai módszereken, hogy a munkásokhoz hozzászámították a nyugdíjasokat is (!), így a statisztikai eredményeket sikerült úgy alakítani, hogy a munkásság aránya a teljes tagságon belül nőjön. Ez a számítási módszer természetesen csak akkor lenne helyes, amennyiben az összes nyugdíjas párttagról azt feltételeznénk, hogy munkás volt.

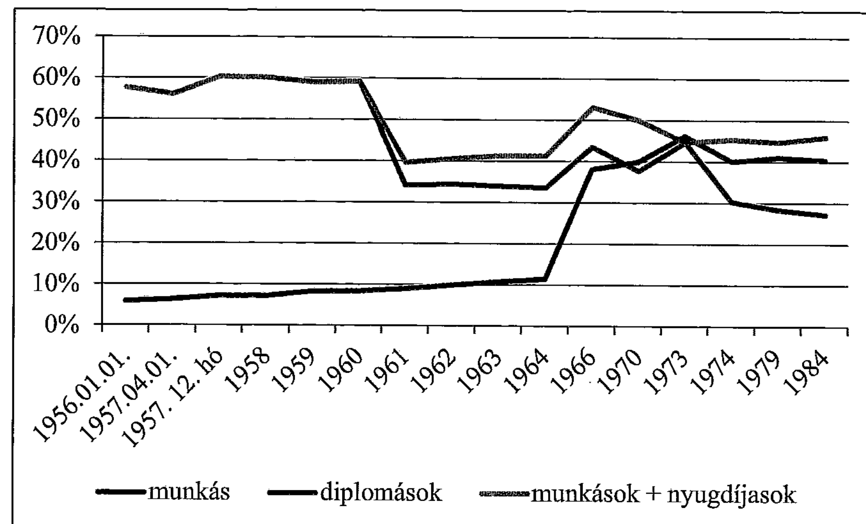

30. ábra: A munkás és a diplomás párttagok aránya Budapesten, 1956–1988

Országos szinten az adataink a párttagokról hiányosabbak, 1974-től 1985-ig egyelőre csak a pártkongresszusok statisztikái állnak rendelkezésemre, ahol csupán az arányszámokat tüntették fel, ellentétben a korábbi MSZMP KB PTO-feljegyzésekkel, ahol konkrét létszámadatokkal is szolgáltak.[390] 1958–1960-ban 60%-os munkás- és 7–9%-os diplomás arányt mértek, a munkások aránya 1961-re a létszámadatokkal párhuzamosan úgy változott, hogy 34%-ra csökkent, majd 1974-re fokozatosan emelkedve elérte a 45%-os szintet. A diplomások ezzel ellentétben 1961-ben megőrizték 9%-os arányukat, innen számuk 1964-ig fokozatos növekedést mutatott, majd 1966-ban megháromszorozódott: 1973-ra elérte a 46%-os szintet. A munkásokat 1970-ben szárnyalták túl, és ez a tendencia folytatódott: a diplomások aránya 1984 végére 40% fölött stagnált, a munkásoké 27%-

390 *MSZMP 1975.* 7–67. p.; *MSZMP 1980.* 7–75. p.; *MSZMP 1985.* 7–97. p.

ra csökkent. Elmondható tehát, hogy a budapesti diplomások a pártban 1966-ra, országosan pedig 1970-ben szárnyalták túl a munkások arányát. Amennyiben a fent említett statisztikai módszernek megfelelően (országosan) azt feltételeznénk, hogy az összes nyugdíjas párttag munkás volt, és velük növeljük a munkások görbéjét, akkor 1970 és 1974 között a diplomások ugyanolyan arányban álltak, mint a munkások, és az ezt követő időszakban is csak néhány százalékkal volt nagyobb a munkások és a nyugdíjasok összesített aránya, mint a diplomásoké.

31. ábra: A munkások és a diplomások aránya az országos párttagságban. A munkások aránya a nyugdíjasok arányával növelve, 1956–1984

A közgazdász, statisztikus Bálint József, aki 1973-tól a Központi Statisztikai Hivatal elnöke volt, 1978-ban összehasonlította az *„értelmiség és egyéb szellemi réteg"* létszámának és arányának 1949 és 1974 közötti változását Magyarországon és külföldön. Az 1973-as mikrocenzus alapján a diplomások száma itthon 1949-hez képest megháromszorozódott, és az 1949-es 8%-os, 1960-as 16%-os aránnyal szemben 1973-ban 24%-on állt.[391] A Szovjetunióban 1926–1974 között tizenegyszeresére emelkedett a szellemi dolgozók száma, akik az össznépesség 22%-át tették ki. *„A fejlett tőkés országok adatai szerint az ország gazdasági*

391 *BÁLINT, 1978.* 64. p.

fejlettsége szoros kapcsolatban van a szellemi dolgozók arányával. Az erősen fejlett országokban 45–50%, a fejlett országokban mintegy 35%, a közepesen fejlett országokban pedig 25–30% körül ingadozik a szellemi dolgozók aránya. Számuk mindenhol jelentős – a foglalkoztatottak számának átlagos növekedését messze meghaladó – emelkedést mutat." Az általa hozott példákban jelentős, 17–54% közötti növekedést mértek.[392] Budapesten az aktív keresők között hasonló arányt láthatunk, 57,3% volt munkás, 39,5% értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású.[393] 1973-ban a magyarországi értelmiségiek és szellemi dolgozók egyharmada 30 év alatti fiatal volt. A felsőfokú végzettségűek aránya 1949 és 1973 között 18-ról 23%-ra növekedett.[394]

Az 1970–1971-ben a pártba felvettek összetétele már úgy alakult, hogy 1970-ben a fizikai dolgozók csupán 1500, 1971-ben csupán 700 fővel előzték meg a diplomás dolgozókat.[395]

Egy 1972-es MSZMP KB PTO-feljegyzés nyolc kommunista ország 1944 és 1972 közötti tagfelvételét elemezte. A feljegyzés amellett, hogy a párttagok és a lakosság arányaira is példát ad, a munkások és a párttagok arányairól is beszámolt. Az SZKP-ban 55,2%, a bolgár kommunista pártban 66%, a lengyelben 62,5%, a keletnémetben 66,5%, a románban 70% volt fizikai dolgozó. A csehszlovák kommunista pártban meglepően kevés, 31% volt a fizikai dolgozók aránya, Jugoszláviában pedig a munkás párttagok esetében csökkenést állapítottak meg. A feljegyzés tulajdonképpen a tagfelvételt elemezte, de a párttagságon belüli munkásság arányairól is szemléletes képet ad. Magyarországon 1956 és 1969 között 62,7-ről 48,2%-ra csökkent a párttagságon belüli arányuk, 1970 és 1972 között hiába nőtt 9,3%-kal a taglétszám, de a munkásság aránya 48,1-ről 45,2%-ra csökkent. A csökkenést főleg a fizikai munkások körében mutatták ki (38-ról 35,9%), miközben a diplomások aránya 4-ről 6,3%-ra nőtt.

1984-ben a korösszetételben öregedés tapasztalható, az 59 év felettiek száma 8%-kal, arányuk 20-ról 22%-ra nőtt. Az aktív keresők létszámcsökkenése főleg a fizikai foglalkozásúakat érintette. 1970-ben a 75–25%-os arányról 68–32%-ra

392 1960 és 1970 között Kanadában 54%-kal, Spanyolországban 50%-kal, az Egyesült Államokban 45%-kal, Finnországban 43%-kal, Svédországban 41%-kal, Ausztriában 17%-kal nőtt a szellemi dolgozók létszáma. *BÁLINT, 1978.* 65. p.

393 *KSH, 1975.* 7., 60–70. p.

394 *BÁLINT, 1978.* 62–72. p.; *KSH, 1974.* 6. p.

395 1969. július 1.–1970. június 30.: 15 302, 13 578. 1970. július 1.–1971. június 30.: 18 282, 17 593. MNL OL M-KS-288.21.1971. 1. őe. 187. p.

változott a fizikai és szellemi foglalkozásúak aránya.[396] A diplomások közül a férfiaknál a műszakiak aránya emelkedett a legjobban, 1980 és 1984 között 34%-ról 37%-ra, a nőknél az oktatási, tudományos, közművelődési tevékenységet végzők aránya 57%-ról 58%-ra nőtt.[397]

1966-ban nemcsak a tagjelöltséget törölték el,[398] hanem javaslat született a tagfelvétel korlátozására is,[399] mert nőtt a párttagságon belül a diplomások aránya,[400] Budapesten 1968-tól a felvettek számában a szellemi dolgozók átvették a vezető szerepet.[401] 1968-tól ezért új tagnyilvántartási statisztikát dolgoztak ki,[402] 1972-ben pedig a budapesti pártszervezetről szóló jelentésben a szellemi foglalkozásúak felvételének korlátozását javasolták: *„A fizikai munkások megfelelő, szükséges arányát csak a szellemi foglalkozásúak, ezen belül is az alkalmazottak felvételének jelentős csökkenésével lehet és kell biztosítani."*[403]

Maga a párt 1972 végén párttagfelvétel elemzésekor a konszolidáció után a X. kongresszusig tartó időszakot két korszakra osztotta: az 1958–1961 és az 1962–1970 közöttire. Az első korszakra vonatkozóan azt állapították meg, hogy a párttagság évi 7%-kal növekedett (ezt úgy pontosítanám, hogy a kezdeti 11%-ról beállt 7%-ra), ezzel együtt a munkás-paraszt párttagok létszáma is nőtt, arányuk viszont változatlan maradt, amit két határozatra alapoztak. Egyrészt az 1957. évi országos pártértekezlet határozata kimondta, hogy a *„párttagság sorait elsősorban a termelésben közvetlenül részt vevő munkások, dolgozó parasztok és az értelmiség legjobbjaival, új tagok és tagjelöltek felvételével kell erősíteni."*[404] Másrészt egy 1958. októberi KB-határozat megállapította, hogy a *„párttagságon belül a munkások jelenlegi egészséges arányát (a tagok 60,8%-a, a tagjelöltek 64,2%-a munkás) tovább kell javítani."*[405] A határozat szerint a második korszakban *„a mennyiségi növekedésről a minőségi fejlesztésre"* irányították a figyelmet, a fizikai dolgozók arányának csökkenését 6,6%-ra, a diplomások arányának növekedését 4,6%-ra, a nyugdíjas párttagokét pedig 9,5%-ra tette.[406] Csak azt hallgatták el „szemérmesen", hogy – mint láthatjuk – pont 1960 és 1962 között csökkent drasztikusan a munkások aránya.

A párttagság összetételének eltolódását *„a fizikai és szellemi dolgozók felvételének nem megfelelő"* arányára, illetve három tényezőre vezették vissza, amelyek a következők: a *„párttagok általános és politikai műveltségének fejlődése, vezető beosztásba, illetve szellemi pályákra való kerülése"*, a nyugdíjba került fizikai dolgozók magas száma, és a fizikai dolgozók pártból kikerültek közötti magas aránya.[407]

1973-ban már – országosan (10 151 fizikai, 2328 szellemi) és Budapesten is – a tagfelvételnél is jobban figyeltek az arányok megtartására,[408] és ez a nyolcvanas évekre is megmaradt: 1984-ben 14 042 munkás mellett 8165 diplomást, 1985-ben 14 082 munkással 8939 diplomást vettek fel.[409] Azt nem engedték, hogy több munkás felvételére kerüljön sor, de az arányok beszédesen alakultak: az 1973-as 74%–17%-ról 1984-ben 49%–28%, 1985-ben 48%–30% lett a munkások és az diplomások aránya az összes felvettekhez viszonyítva. Budapesten ez még inkább eltolódott az diplomások irányába (40% diplomás, 52% munkás). 1988–1989-ben az arányok ismét felborultak, ekkor 59%–13%, illetve 56%–14% volt az eredeti foglalkozás szerinti arányuk, ez azonban sok mindent jelentett. Először is hangsúlyozni kell, hogy ez eredeti foglalkozást jelöl. Másodszor valóban az figyelhető meg, hogy 1987-ben majd ugyanannyi munkás mellett két és félszer kevesebb diplomást vettek fel, viszont jelentősen megnőtt az alkalmazottak és a foglalkozás nélküliek (háztartásbeliek, tanulók) száma. Vajon ez azt jelentette, hogy az értelmiség ekkor már nem kívánt belépni a párttagok sorába? Vagy már oly nagy volt a számuk, hogy a párt megakadályozta a felvételüket? Mindenestre

396 *KSH, 1985c.* 3. p., *KSH, 1985b.* 42–43. p.

397 *KSH, 1985a.* 14. p.

398 A tagjelölteket – függetlenül attól, mennyi ideje voltak e státusban –, amennyiben az alapszerv alkalmasnak találta, a IX. kongresszus időpontjával párttagnak nyilvánították. MNL OL M-KS-288.5. 407. őe. (1966. október 18.). 41. p.

399 Bár a rendelkezés hátterében más állt, tagfelvételi korlátozás már az MDP-korszakban is volt. 1948. szeptember 2-án a *„laza és liberális tagfelvételi gyakorlat"* miatt rendeltek el tag- és tagjelölt felvételi zárlatot. *MDP, 1998.* 46–47. p.

400 MNL OL M-KS-288.21.1972. 36. őe. 1–49. p.

401 Fizikai dolgozó: 1968: 4048, 1969: 4192, 1970: 3739, 1971: 5108; szellemi dolgozó: 1968: 4108, 1969: 3921, 1970: 4028, 1971: 5127. MNL OL M-KS-288.21.1972. 36. őe. 85–91. p.

402 MNL OL M-KS-288.21.1972. 36. őe. 50–74. p.

403 Uo. 6. őe. 22–29. p.

404 *MSZMP, 1957.* 252. p.

405 MNL OL M-KS-288.4. 19. őe. (1958. október 13.). 187. p.

406 MNL OL M-KS-288.5. 598. őe. (1972. november 21.). 6–7., 53–91. p.

407 Uo. 598. őe. (1972. november 21.). 60–61. p.

408 MNL OL M-KS-288.21.1973. 1. őe. Az 1974-es tagnyilvántartásról: MNL OL M-KS-288.5. 639. őe. (1974. június 17.). 3., 67–89., 202–204. p. A főváros társadalmi viszonyainak alakulása 1970–1974 között: BFL XXXV.1.a.2. 6. őe. (1975. március 1.). 475–478. p.

409 MNL OL M-KS-288.21.1986.1/1. őe. Eredeti foglalkozás: 18 219 munkás, 3342 diplomás. 1985-ben 18 310 munkás, 3598 diplomás. Uo. Az 1986-os adatok: MNL OL M-KS-288.21.1987. 1. őe.

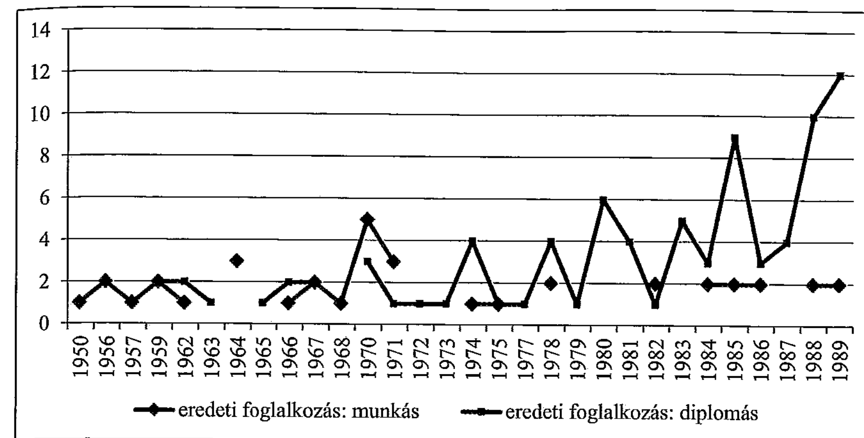
1988-ban hiába csökkent a felvett munkások száma, ugyanolyan mértékben csökkent a diplomásoké is, így maradt az előző évihez hasonló, 56%–14%-os arány közöttük.[410]

Az intragenerációs mobilitásvizsgálataim során izgalmas adatokat produkáltak az életpályájuk során munkásokból diplomásokká vált pártvezetők. Andorka Rudolf a mobilitási életutak elemzésével a következő megállapításokat tette. A szakmunkások fiainak döntő többsége munkásként kezdte az életpályáját, és az 1973-as összeírás idején is munkás volt. A betanított munkásoknál is hasonló a pályakezdés: fiatal korában szakmát tanult, és stabilan szakmunkás is maradt, de innen több volt a *„feltörekvő"*. A segédmunkás fia általában megmaradt ott, ahol az első foglalkozása volt: a szakmunkásból szakmunkás, a mezőgazdasági fizikai munkásból mezőgazdasági fizikai munkás lett. A nők esetében a szakmunkások és a vezetők lányai leggyakrabban szellemi foglalkozást űztek, majd ezen a pályán is maradtak. Hasonló adatokat mértek a betanított munkások lányainál, de itt jelentős arányt képviseltek azok, akik nem mezőgazdasági munkásként pályát kezdőkből betanított és segédmunkások lettek. Ettől gyökeresen eltértek a mezőgazdasági fizikai munkás apák lányai, akik az esetek 95%-ában (mezőgazdasági, betanított, segéd-) munkásokként kezdték életpályájukat, és ugyanilyen arányban maradtak is ezen a pályán; szellemi foglalkozású személyeket csak akkor mértek, ha szellemi foglalkozásúként is kezdtek dolgozni.[411]

A budapesti hatalmi elitből a 208, eredeti szakképzettségét tekintve munkásból 66-an (32%), tehát majd az elit negyede és az egykori munkás szakképzettségűek harmada az elitbe lépésig diplomát szerzett. Az országos adatoknál nagyobb arányban, a diplomásként belépőknek ők a 44%-át adták. A diplomásként az elitbe lépőknek tehát majdnem a fele rendelkezhetett még valamiféle személyes munkástudattal, vagy másképp fogalmazva, a belépéskor diplomások fele sosem dolgozott munkásként! Érdekes lehetett az egymáshoz való viszonyuk, hiszen csak az 1970. évben volt több az egykori munkásból az életút során diplomát szerző belépő személy, mint a már az életút elején felsőfokú képzést választó. Az utóbbiak aránya a nyolcvanas években nőtt, 1985-ben az előbbieknek a 4,5-szerese, 1988-ban az ötszöröse, 1989-ben a hatszorosa volt!

410 MNL OL M-KS-288.21.1989. 1. őe. 1–16. p. A munkásosztályhoz tartozók a pártba felvettek 48%-át tették ki 1986-ban. Az aktív keresők 14%-a párttag volt. *MSZMP, 1994.* 193. p.

411 *Andorka, 1982.* 128–136. p.

32. ábra: A belépéskor diplomások a fővárosi hatalmi elitben (N=124 pozíció)

A munkás szakképzettségűből diplomássá válók közül a legtöbben valamilyen bölcsészképzésben vettek részt (16 fő, 24%). Őket a közgazdász (13 fő, 20%), a mérnök (12 fő, 18%), a tanár és a jogász (9 fő, 14%) végzettségűek követték. A bölcsészképzésben résztvevők egy része doktorátust is szerzett. Jellemző életút közülük Nagy Ferencé, az ELTE Pártbizottság (1988–1989) első titkáráé. Nagy 1956 és 1961 között a mecséri Dózsa MGTSZ dolgozója volt, majd a Győr-Sopron megyei Magtisztító Vállalatnál raktári zsákoló, később a Kisalföldi Gépgyárban segédmunkás, majd az SZTK Győr megyei Alközpontjánál adminisztrátor. 1962 őszén kezdte meg tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Az egyetem befejezését követően az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében oktatott. 1974-től az Országos Béketanács munkatársa, 1978 és 1980 között a Budapesti Pártbizottság Művelődési Osztályának politikai munkatársa, majd kinevezéséig ugyanezen osztály alosztályvezetője.[412]

Szintén érdekes viszonyítási alapot ad, hogy az elit tanárként bekerült tagjainak csak 24%-a volt eredeti szakmája szerint munkás, és a mérnökök 70%-a, a jogászok 47%-a és a közgazdászok 33%-a sem munkásként kezdte pályafutását, azonban a 17 bölcsész végzettségű pozícióbetöltő közül 16 munkásként kezdett dolgozni. Ez két dolgot jelent, egyrészt az előbbiek életútja jobban hasonlított az Andorka által számlált országos átlaghoz, másrészt előfordulhatott, hogy a *„mun-*

412 BFL XXXV.1.a.3. 784. őe. (1988. június 22.). 50. p.

káskádereknek" több lehetőségük volt diplomát szerezni valamilyen bölcsész, mint reál vagy jogtudományi képzésen keresztül.

Pozíciók szerint osztályozva, a származási adatok tükrében nem meglepő, hogy az első titkárok közül csak ketten váltak munkásból diplomássá. A titkárok között két-két közgazdász és mérnök, illetve egy-egy tanár és bölcsész, a budapesti végrehajtó bizottsági tagoknál négy mérnök, három-három tanár és bölcsész, valamint két jogász, egy közgazdász, a kerületi szintű első titkároknál tizenegy bölcsész, kilenc közgazdász, hat tanár, öt-öt mérnök és jogász, egy-egy jogász/tanár, üzemgazdász, iparművész és rendőrtiszti főiskolát végzett, a tanácselnököknél egy-egy közgazdász, mérnök és jogász, a rendőrfőkapitányok közül egy jogász lett munkásból diplomás.[413]

A munkásokból lett diplomások belépési időpontja némi újdonságot hozott a hullámgörbéken később tapasztalandó évekhez képest: bár a legtöbben, heten 1970-ben (öt kerület, két Bp. VB) és 1988-ban (három kerület, egy Bp. VB, egy titkár), illetve 1989-ben (négy kerület, egy Bp. VB) léptek be, a többi kiugró időpont eltér a korábbiaktól, 1964-ben hatan, 1962-ben, 1963-ban, 1971-ben, 1974-ben és 1985-ben hárman-hárman léptek be, de 1956-tól 1987-ig tíz alkalommal két-két fő.

A szakirodalom közismert tényként kezeli, hogy a hetvenes–nyolcvanas években olyan mennyiségű szakértelmiség (sőt, új technokrácia) áramlott be hatalmi pozíciókban a különféle elitcsoportokba, hogy az a rendszerbomlás folyamatainak felerősödését eredményezte, és diplomás túlsúly alakult ki a gazdasági felsővezetők és a kormányzó elit (miniszterek, államtitkárok, miniszterhelyettes, főosztályvezető) körében.[414] A fővárosi hatalmi elit esetében ez a közgazdászokat és a mérnököket jelenti. 1959-ig a munkások mellett csak jogászok, tanárok és egy iparművészeti főiskolát végzett személy érkezett a budapesti hatalmi elitbe. 1959-ben lépett be az első mérnök, Szekér Gyula a Budapesti Végrehajtó Bizottságba, ő *„alumínium mérnök"* volt. 1945–1950 között a Budapesti Tudományegyetem aspirantúrájára járt, majd dolgozott a Fémipari Kutatóintézetben, a Moszkvai Színesfém Intézetben, a Nehézipari Minisztériumban, a Magyar-Szovjet Bauxit-Alumínium Rt. központjában, funkcióba lépése előtt a Vegyipari Minisztérium csoportfőnöke volt.

Az első közgazdász 1962-től Bakos Zsigmond, a XVIII. kerület első titkára, 1964-től Szépvölgyi Zoltán budapesti végrehajtó bizottsági tag és titkár, illetve

413 Az egyéni értelmiségi foglalkozási csoportok arányának változásait lásd: *Bálint, 1978.* 66–70. p.

414 *Gazsó, 1996.* 7. p. és *Gazsó, 1997b.* 79. p.

1965-ben Molnár Endre, a XIX. kerület első titkára volt. Az MKKE Pártbizottság első titkára, Selmeci Lajos eredeti foglalkozása villamoskalauz volt, és csak később vált közgazdásszá. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az elitpozícióját 1982 és 1985 között töltötte be, és 1954-ben végzett az MKKE-n, sőt 1958-ban egyetemi doktori címet is szerzett, majd 1980-tól a közgazdaságtudomány kandidátusa lett.

A mérnökökről valóban elmondható, hogy az 1978 és 1989 között belépett 29 fő a teljes korszakban érkezettek 73%-át tette ki. A legkiugróbb év 1985 volt (6 pozíció): Hajdu István (kerületi első titkár), Köteles Zoltán (titkár) villamosmérnök, Márta Ferenc (Bp. VB-tag) vegyészmérnök, Steiner Arnold (kerületi első titkár és Bp. VB-tag is) gépészmérnök, Tatai Ilona (Bp. VB) vegyészmérnök. A nem reál értelmiségiekkel szembeni nagy túlsúlyról mégsem beszélhetünk, hiszen ebben az évben egy tanár (Szarvas László MKKE PB) mellett három jogász (Konczer István rendőrfőkapitány, Bp. VB-tag, Tuza Sándor BRFK PB) is a belépők között volt. 1988-ban pedig – 0 munkással szemben – négy mérnök és három közgazdász mellett hat másik diplomás érkezett! Azaz nem a „szakértelmiségiek" száma növekedett látványosan a budapesti hatalmi elitben, hanem általában a diplomások száma lett több.

Ahogy ennek a résznek a bevezetőjében említettem, a budapesti hatalmi elit vizsgálatában sok problémát vet fel az összes mobilak aránya és a loglineáris paradigma vizsgálat, de a kutatás érdekében természetesen elvégeztem ezeket a vizsgálatokat is. Származás tekintetében belépéskori foglalkozás szerint 1956–1957-ben az elitbe lépők közül 28%, 1970-ben 52% volt mobil. Tehát az összes mobil arányára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy 1970-ben származás, illetve foglalkozás tekintetében nagyobb volt az ugrás az elitbe érkezők és családjuk között, mint 1956–1957-ben. Viszont önmagában ezekből a számokból nem tudjuk megállapítani, hogy az 1970-ben belépettek szülei voltak eleve alacsonyabb társadalmi státusban, vagy ők léptek sokkal feljebb, mint szüleik. Az viszont elég látványos, hogy ezekben az években igen alacsony mobilitási számokat kaptunk, de 1970-ben az elitbe érkezők társadalmi mobilitása kétszer olyan magas volt, mint 1956–1957-ben. A teljes elitre nézve hasonló arányokat mértem: 1956–1957-ben 29%, 1970-ben 53% volt a mobilak aránya, és ez a folyamat később is folytatódott, 1980-ban és 1985-ben már sok a hiányzó származási adat, de a rendelkezésre álló adatok szerint a teljes elit 63%-a és 77%-a volt mobil.

A nemzedékek közötti mobilitást összehasonlítva a magyarországi adatokkal, két megfigyelést tehetünk. Az egyik az, hogy az országos trenddel egyirányú, és hasonló arányú összes mobilitást mérhetünk a fővárosi hatalmi elitben. Az okok viszont eltérőek. Közismert tény, hogy a gyorsan iparosodó szocialista Magyar-

országon az ipar szippantotta fel a paraszti származásúak tömegeit, ezért nőtt országos szinten az összes mobilitás aránya,[415] a fővárosi hatalmi elitben azonban ez nem teljesen ezekre az okokra vezethető vissza. Utóbbinak ugyanis csupán 16%-a volt paraszti származású, és bármilyen időmetszetet nézünk, azt láthatjuk, hogy munkás leginkább munkásból lett, diplomás munkásból, kisebb mértékben paraszti származásúból.

A nemzedéken belüli mobilitás is érdekes eredményeket hozott. 1956–1957-ben a belépők között pusztán 6%, a teljes elitben 9%, 1970-ben a belépőknél 33%, a teljes elitben 24%, 1980-ban és 1985-ben a teljes elitben 26% és 21% volt a mobilak aránya. Ez abból következik, hogy aki munkás volt az első foglalkozás megszerzésekor, az általában munkás szakképzettségű maradt az elitbe lépéskor is, és ezt alacsonyabb létszámuk miatt a diplomások nem tudták kiegyenlíteni, sőt, 1980-tól elmondhatjuk, hogy aki diplomásként lépett az elitpozícióba, jórészt már az eredeti foglalkozás megszerzésekor is az volt. Ez azt jelenti, hogy az elit tagjai az eredeti foglalkozás megszerzéséig voltak igazán mobilak, ez abból is adódik, hogy lefelé irányuló mobilitás e téren nem volt.

Az elvárásainknak megfelelően a fővárosi hatalmi elitben is növekedett a diplomások aránya, viszont a rendszer követelményeinek megfelelően nyilvántartották származásukat és eredeti foglalkozásukat is, ami az esetek döntő részében a „munkásosztályhoz" való kötődést tükrözte. Ehhez jelentősen hozzájárult az a körülmény, hogy a pártállam vezetői a rendszer működésének végéig sem tudtak leszámolni a diplomásoktól való idegenkedéstől, pedig nekik már semmi kapcsolatuk sem volt a háború előtti értelmiséggel, tanulmányaikat többnyire a *„szocializmus építése"* idején kezdték meg, és abban a rendszerben is szocializálódtak.[416]

415 A négy reprezentatív lakossági adatvételen alapuló adatokat lásd: *Andorka, 2003.* 248–249. p. Miközben az aktív keresők száma is nőtt, a mezőgazdaságban dolgozók aránya – népgazdasági ágak szerint – 1949-től 1973-ig 54%-ról 23%-ra esett vissza, az iparban dolgozók aránya 22%-ról 44%-ra emelkedett. Osztály- és rétegtagozódás szerint az értelmiségi és egyéb szellemi réteg 1941-től 1973-ig 7%-ról 24%-ra növekedett az országban. A paraszti származásúak 50%-a maradt 1962–1964-ben a mezőgazdaságban, ez az arány 1973-ra a férfiaknál 30% alá csökkent és 47% munkás lett. *Bálint, 1978.* 27–30., 93–94. p.

416 *Gazsó, 1990.* 6. p.

9. *Kiugróan magas arányú elitcserék a* fővárosi *hatalmi elitben*

1956–1957

A fővárosi hatalmi elitbe lépők számának évek szerinti csoportosításakor kiugróan magas értéket mutattak az 1956., 1970. és 1989. évek. A magas arányú elitcserék okai mindhárom évben mások voltak, ezért itt mind a három esztendő külön elemzésre kerül. Az MSZMP megalakulásakor és a testületek ismételt felállásakor tíz pozíció (1950, 1952, 1954 és 1955 óta) gyakorlatilag változatlanul volt betöltve.[417] 1956 november–decemberében 32 személy lépett be a budapesti hatalmi elitbe, ami a 37 fős elit 87%-os kicserélődését jelentette! Az 1956. év végi útkeresést követően az elnök (Biszku Béla), mindhárom titkár (Borka Attila, Csikesz Józsefné, Kelen Béla)[418] – tehát a teljes felső vezetés –, a budapesti rendőrfőkapitány, és a kerületi szintű pártbizottságok kétharmada is kicserélődött, a 24 kerületi szintű pozícióra 16 új személy érkezett. Viszonylagos állandóság így a Budapest Fővárosi Tanács és nyolc kerületi pártbizottság élén volt. Érdekes számot mutat a Budapesti Végrehajtó Bizottság, illetve előd- és utódszervezete, a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság 157%-os kicserélődése: a hétfős bizottságba tizenegy új személy érkezett. Jól mutatja ennek a bizonytalan időnek a gyakori személycseréit az, hogy a teljes végrehajtó bizottság lecserélődött, sőt minden második ember a forradalom leverése után funkcióba állt személy helyett érkezett. Mindez azt jelentette, hogy nyolc ember fél évig sem tartózkodott e pozícióban: Földes László 6, Méhes Lajos és Szirmai István 50-50, Szikra Sándor 56 napig végezte e szinten feladatát, Harmati Sándor, Moharos József, Petrák Ferenc, Polyák János 184 nap elteltével, az 1957. júniusi pártértekezlet után távozott. Az 1956-ban a Budapesti Végrehajtó Bizottságba került személyek közül az állandóságot e téren is Kelen Béla jelentette, aki majdnem 12 000 napig (32,7 év) volt végrehajtó bizottsági tag, míg Aczél György és Borka Attila három, Kiss Dezső hét évig maradt e pozícióban.

417 Pontosabban 11, mert Csikesz Józsefné 1950 óta volt a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja, de a kettős érintettség miatt őt a teljes kötetben titkárként szerepeltetem.

418 Itt érdemes megjegyezni, hogy Biszku Béla az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának és Ideiglenes Intéző Bizottságának is tagja volt, így nagyon fontos összekötő kapocs volt Kádár János és a főváros között. Az ideiglenes korszakban e két központi szervnek tagja volt továbbá az Ideiglenes Pártbizottságban tevékenykedő Aczél György, Fock Jenő, Kiss Dezső és Szurdi István is, az MSZMP Ideiglenes Pártbizottság és a Szervező Bizottság ülésein részt vett továbbá Borka Attila és Csikesz Józsefné. *Koltai–Rácz, 2008b.* 15–16. p.

A testületekből kilépők viszonylag gyors távozása alapozta meg, hogy a következő év folyamán 15 új személy (38%) lépett be az elitbe. A legfontosabb csere az – ekkor még ideiglenes intéző bizottsági elnöknek nevezett – első titkári funkcióban történt, Biszku Bélát ugyanis belügyminiszternek nevezték ki, a tisztségét két hónappal Biszku távozása után Marosán György vette át. A poszt betöltéséig sem maradt a Budapesti (Ideiglenes) Pártbizottság gazda nélkül, a testületet a másodtitkár, Borka Attila irányította.[419] A végrehajtó bizottsági tagoknál ebben az évben is magas volt az érkezők aránya (86%). A Budapesti Pártbizottság 1957. június 10-ei alakuló ülésén megválasztott, az első titkárral és a három titkárral tizenegy fős Budapesti Végrehajtó Bizottság összetétele jelentősen módosult, a fent említett tagok helyére Hidasi Ferenc, a KGM miniszterhelyettese, Molnár Ernő, 1955 óta a III. Kerületi PB első titkára, Pongrácz Kálmán, a Budapest Fővárosi Tanács VB-elnöke és Szénási Géza legfőbb ügyész került. A betöltött tisztségekből egyértelműen a budapesti pártszervezet megerősítésére következtethetünk. A pártértekezlet előtt a KISZ budapesti titkáraként a Budapesti Végrehajtó Bizottságba lépő Nagy Tibort 1957 végén – az őt a KISZ-szervezetben betöltött funkciójában is váltó – Borbély Sándor váltotta. Ugyanezen az 1957. december 18-ai budapesti pártbizottsági ülésen, egy korábbi konfliktus miatt Cservenka Ferencné, az MSZMP KB APO osztályvezető-helyettese lett a Budapesti Pártbizottság – az első titkár melletti – negyedik titkára.[420]

A kerületi szintű pártbizottságok majd negyedénél, hét esetben történt belépés az elitbe. Ezek közül a politikailag legfontosabb a csepeli pártszervezetek szétválása során történt. Az MSZMP helyi szervezeteinek megalakítása a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának[421] működése mellett indult el a XXI. kerületben és a csepeli gyári pártcsoportokban, de a csepeli pártszervezet 1957. március végéig szervezetileg egységes volt. Csak ekkor vált ismét külön a XXI. kerület és a Csepel Vas- és Fémművek pártszervezete. A két IIB választását 1957. április 9-én tartották.[422] A két pártszervezet vezetője – a már budapesti végrehajtó bizottsági tag – Kiss Dezső (CSVM) és Karsai Ferenc (XXI. Kerületi Pártbizottság) lett.[423] A kerületi pártbizottságok között két másik jelentős változtatás történt: Daczó József személyével sikeresen stabilizálták a sokat kritizált BRFK Pártbizottságot (aminek élén 1956–1957 folyamán két csere is volt, Vári Józsefet és Tóth Bélát váltották le), illetve a nagy tapasztalatokkal rendelkező Nagy Mária (Mészáros Jánosné), az MDP-korszak budapesti pártbizottsági titkára került az újpesti pártbizottság élére. Ez utóbbi cserékkel a későbbiekben még részletesebben is foglalkozom.

De térjünk vissza még néhány gondolat erejéig az 1956-os forradalmat követően megalakuló MSZMP-be újoncként belépőkre. Első tapasztalataink szerint a budapesti pártszervek vezetői lecserélődtek,[424] és köztük az elit szempontjából új arcok jelentek meg, azonban a prozopográfiai adattáram segítségével igazolni tudom, hogy ez csupán a látszat.

Pedig mintha az 1956 januárjában még majd 900 ezres országos és 290 ezres budapesti párttagság romjain építkező MSZMP vezetőségének intézkedései és a statisztikák is ezt sugallnák. Biszku Béla az MSZMP Budapesti Ideiglenes Pártbizottságának 1956. december 8-ai ülésén még így fogalmazott: *„Nagyon ügyelni kell arra, hogy ugyanakkor, amikor világos politikai állásfoglalásról beszélünk az üzemekben, a párt ne maradjon szűk szekta. Nincs arra szükség, elvtársak, hogy 900 000-es párt legyen a pártunk, ilyen nem is lesz."*[425] Bár a Szervező Bizottság (=SZB) döntése az MDP-ből az MSZMP-be történő átigazolás végső határidejeként 1957. május 1-jét szabta meg,[426] a budapesti tagság valóban lassan kezdett kiépülni. 1956. december 1-jén 8667 főről indult, és bár hónapról hónapra egyenletesen emelkedett, 1957 decemberében még mindig nem érte el a korábbi párttagság felét sem.[427]

A volt MDP-tagok sorsát azonban a kezdetektől nyomon követték. Egy korai, 1956. decemberi – nem hitelesített – feljegyzés szerint a régi MDP-tagok aránya

419 *Koltai–Rácz, 2008b.* 16. p.

420 *Gerhard–Koltai, 2010.* 21–22. p. A Szirmai István és Cservenkáné közötti konfliktusról lásd: *Marosán, 1989.* 229. p. és *Baráth–Feitl, 2006.* 328–329. p.

421 *Tóth, 1999.; Rácz, 2006.*

422 BFL XXXV.26.a.1956–1957. 2. őe. 43–59. p. és BFL XXXV.28.a.1957. 1. őe. 1–17. p.

423 Mivel Kiss Dezső 1956 áprilisa óta töltötte be a XXI. kerületi első titkári posztot, a későbbiekben számításaimban őt 1956-os belépőnek számolom, mintha folyamatosan töltötte volna be a csepeli pozícióját.

424 A fővárosi pártcserékről lásd: *Koltai, 2007.* 11. p.; *Gerhard–Koltai, 2010b.* 12–14. p. *Koltai–Rácz, 2008a.* 321. p.

425 BFL XXXV.1.a.3. 1. őe. (1956. december 8.). Idézi *Koltai–Rácz, 2008a.* 37. p.

426 *Koltai–Rácz, 2008b.* 23. p. *Baráth–Feitl, 1998.* 81–82. p., *MSZMP, 1973.* 52. p.

427 1957. január 1.: 23 854; 1957. február 1.: 38 854, 1957. március 1.: 48 320; 1957. április 1.: 58 956. Az 1957. májusi adatokhoz: BFL XXXV.1.a.2. 1. őe. 228–229. p.

a párttagságban elérte a 95%-ot![428] 1957 januárjában a volt budapesti pártmunkások közül a 84 vezető funkcionáriusból 52 (62%) dolgozott valamilyen pozícióban, de az összes korábban itt tevékenykedő pártmunkás 48%-át ekkorra már valamilyen funkcióban elhelyezték. Közülük 26 fő konkrétan a Budapesti Pártbizottság apparátusában maradt.[429] Márciusra a budapesti MDP-tagság részvétele az MSZMP-tagságban is 95%-on állt.[430] A kerületi pártbizottságok 66 megnevezett vezető funkcionáriusa közül csupán 22 nem volt állásban.[431]

A május 25-ei adatok szerint a budapesti párttagság létszáma 96 999 fő volt, ami alig egyharmada volt az MDP-tagságnak, és ebből csupán 33 557 személy volt fizikai munkás. Az össztagság 8,4%-a: 8163 volt az új párttagok száma. A nagyüzemek 11,8%-os MSZMP-tagsága arányaiban sem közelítette meg – a budapesti tagsághoz viszonyítva – a 35,8%-os MDP-tagságot, melynek okát abban látták, hogy a munkástanácsok aktivitása miatt a pártszervező munkát a nagyüzemekben csak márciustól, a tisztogatások befejezte után indíthatták meg, ráadásul a tagfelvétel itt szigorúbb is volt, mint a közhivatalokban és a *„kispolgári kerületekben"*.[432]

Országos szinten is igyekeztek felderíteni, hogy az MDP volt vezető funkcionáriusai közül kik azok, akik az utolsó hónapokban tanúsított magatartásuk miatt nem alkalmasak politikai munkára, illetve kiket nem tudtak még elhelyezni az MDP Központi Vezetőség politikai munkatársai közül.[433]

Az átigazolások lezárulta után, 1957. év végén a 345 733 tagú MSZMP-ben 294 565 fő volt korábban MDP-tag (85%).[434] Egy 1958. március 13-án kelt feljegyzés szerint az ország pártbizottsági tagjainak43%-a az MDP-időben is pártbizottsági tag volt.[435] Egy hónappal később hasonló eredményeket mértek, az

428 BFL XXXV.1.a.1. 3. őe. Kimutatás az MSZMP budapesti tagságáról kerületenként, 1956. december 15. Idézi: *Koltai–Rácz, 2008a.* 322–323. p.

429 BFL XXXV.1.a.1. 7. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottságon dolgozott pártmunkások helyzete összesítve, 1957. január 23. Idézi: *Koltai–Rácz, 2008a.* 369. p. Az osztályok munkatársairól lásd: *Koltai–Rácz, 2008a.* 370–376. p.

430 BFL XXXV.1.a.1. 11. őe. Kimutatás a budapesti párttagság létszámáról, 1957. március 2. Idézi: *Koltai–Rácz, 2008a.* 378–379. p.

431 BFL XXXV.1.a.1. 7. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság Kulturális és Köznevelési Osztályán dolgozott munkatársak. Idézi: *Koltai–Rácz, 2008a.* 377–378. p.

432 BFL XXXV.1.a.2. 1. őe. 228–229. p.

433 MNL OL 288.21.1957. 24. őe. Feljegyzés az MDP volt vezető funkcionáriusainak elhelyezéséről.

434 MNL OL M-KS-288.5. 598. őe. (1972. november 21.). 6–7., 53–91. p.

435 MNL OL 288.21.1958. 5. őe. 11–16. p.

alapszervi titkárok 54%-a az MDP-ben is titkár, a kerületi pártbizottságok osztályvezetőinek közel a fele az MDP-ben is funkcionárius volt.[436]

Hasonló eredményre jutott az 1957 és 1962 közötti (országos?) hatásköri listában szereplő káderek vizsgálatakor Huszár László is. Mivel *„1962-ben a vizsgált populáció kevesebb mint 1%-a volt harminc évnél fiatalabb (1956-ban 6%. A teljes populáció 5%-a került 1956 után első pozíciójába), 61%-a negyven, 22%-a 50 és 5%-a hatvan év feletti [...] az átlagos káder a vizsgált időszakban negyven körül járt. [...] Ez egybevág [...] eredményeinkkel, miszerint a kádári gárda kevéssé állt új arcokból. [...] Azt is állíthatjuk, hogy a konszolidálódó Kádár-rendszer sem kereste az új erőket, inkább a meglévők átcsoportosításával élt."*[437]

A budapesti hatalmi elitben az 1956-ban pozícióban lévő vagy pozícióba kerülő 41 személy közül csupán egy nem dolgozott az elitbe lépés előtt is a budapesti apparátusban, illetve a Budapesti Pártbizottság vagy egy országos pártszerv hatáskörében. Ez tehát azt jelenti, hogy a budapesti pártelitben még az országos vagy a budapesti átlagnál is jobban építettek az MDP-időszakból ismert káderekre. Voltak közöttük olyanok is, akik egy bizonyos időszakában kárvallottjai voltak ugyan a Rákosi-rendszernek, azonban az új rendszer felállásakor már vezető vagy középvezető beosztásban voltak, azonban egyikük sem a budapesti apparátusból, hanem valamely nagyvállalattól lépett be az elitbe. Az 1957-ben érkezettekre lényegében ugyanezek a megállapítások igazak.

Az új hatalom első két évében a budapesti pártelitből távozó[438] 16 személy 57%-a származását tekintve munkás, 25%-a paraszt volt, rajtuk kívül egy-egy nagybérlő, gazdálkodó és értelmiségi volt. A gyakori pozícióváltás miatt helyükre 1956–1957-ben 37 munkás (79%), hat paraszt (13%), egy-egy nagybérlő és gazdálkodó, illetve két értelmiségi érkezett. Ez azonban nagyon érdekesen úgy oszlott meg, hogy a paraszti, nagybérlő és gazdálkodó felmenőkkel rendelkező elittagok 1956-ban érkeztek, és az 1956-ban érkezettek 72%-a (23) volt munkásszármazású, az 1957-ben belépőknek pedig a 93%-a (14). Úgy is megközelíthetjük a kérdést, hogy az 1956-ban érkezettek közül az 1957-ben is az elitben maradók legalább 94%-a (29) munkás- vagy paraszti származású volt, így megállapítható, hogy közvetlenül a forradalom leverését követő évben kevésbé érvényesítették a származási kategóriákat, erre inkább a konszolidáció időszakában került sor. Összehasonlítva az országos átlaggal, a fővárosi hatalmi elitben nagyobb arány-

436 MNL OL 288.21.1958. 2. őe.

437 *Huszár L., 1999.* 148., 152. p.

438 A kiugróan magas arányú elitcseréknél indokoltnak tartom, hogy a belépésekkel egyszerre tárgyaljam a kilépéseket is. A származásra nézve a 48 érkezettből 47-re van adatom.

ban képviseltette magát a munkásság, és a belépő munkás–paraszt származásúak aránya is magasabb volt az országos hatásköri listákon szereplő kádereknél.[439]

Első szakképzettség szerint a távozók 96%-a (15) volt munkás, egy diplomás, a belépők közül a jóval nagyobb szám (46) miatt a munkások aránya eltolódott 98%-ra! Itt is hasonló tendenciát figyelhetünk meg, mint a származásnál: az eredetileg nem munkás foglalkozású személy 1956-ban érkezett, 1957-ben csak munkás foglalkozásúak (15) léptek a fővárosi hatalmi elitbe, 1957 után az ebben az időszakban belépettek között a diplomások száma változatlan maradt. Az 1956–1957-ben belépők közül az 1958-ban is az elitben maradó 32 pozícióban a munkások aránya 100%-os volt, azaz ebben az időszakban csak az eredeti szakmájukat tekintve munkások maradtak 1957 után is a budapesti hatalmi elitben!

1956–1957-ben belépéskori foglakozás szerint a távozók 87%-a volt munkás (14), 13%-a tanár (2), helyettük 44 munkás (92%), 2-2 tanár és jogász érkezett. Itt azt tapasztaljuk, hogy az újonnan belépő diplomások közül a jogászokon kívül mindenki 1956-ban került a helyi elitbe, a jogászok közül mindkét évben érkezett egy-egy fő. A munkások közül pedig az 1957. évben arányosan többen léptek be az elitbe, mint 1956-ban, hiszen 1957-ben a 14 munkás (93%) mellett csak egy diplomás (jogász) érkezését mérhetjük. A korábbi tapasztalatoknak megfelelően e két évben érkezettekből a 30 munkás (94%) mellett csupán 2 jogász (6%) maradt 1958-ban is a budapesti elitpozíciókban.

A rend biztosítása a rendőrségi pártbizottságon

Az elsősorban az „orosz szuronyokra" és a karhatalomra támaszkodó új hatalom számára létkérdés volt, hogy a rendőri állományban, és elsősorban annak vezetői között a hozzá hű személyeket lássa. Nem volt könnyű dolguk, hiszen – egy korabeli elemzés szerint – *„[a]z ellenforradalom a rendőrségen belül a Budapesti Főkapitányságon okozta a legnagyobb pusztítást. A főkapitányságok vezetőinek egy széthullt, demoralizálódott, politikailag megzavarodott állománnyal kellett munkáját megkezdeni."*[440] Ahogy Molnár Ernő, a III. Kerületi IIB elnöke a kerületi ideiglenes intéző bizottsági elnökök és a kerületi rendőrkapitányok közös értekezletén is kifejtette, nehéz volt olyan személyeket találni, akik a forradalmi eseményekben nem kompromittálódtak:

439 Huszár László országos mérései szerint a munkás származást 47%-ban tüntették fel. A parasztok, agrárproletárok aránya 22%, az értelmiségieké 8% volt. *HUSZÁR L., 1999.* 148. p.

440 BFL XXXV.1.d. 1. őe.

„Tudjuk valamennyien, hogy a rendőrséget tönkretették. [...] A rendőrségen belül most egy igen nagyfokú marakodás kezdődik. Az egyik október 27-én nem viselkedett helyesen, a másik 30-án, a harmadik november 4-én és így tovább."[441]

Az 1956-ban még BM Budapesti Főosztályának nevezett BRFK pártszervezetének megalakítását a volt MDP-titkár, Vári József őrnagy[442] kezdeményezte. Várira viszont a BRFK-n ötvenhatos szerepéért kezdettől fogva gyanakodva tekintettek, *„sok elvtársban visszatetszést keltett, hogy egy aktív ellenforradalmár fogott a párt alakításához"*.[443] Várit azzal vádolták, hogy 1956. október 31-én részt vett a Kilián laktanyában tartott értekezleten, ahol a BM Budapesti Főosztályán a forradalmi karhatalmi bizottság szervezési albizottságának helyettes vezetőjévé választották.

A BRFK ideiglenes pártbizottsága 1956. december 14-ei ülését még Vári vezette le, de Sós György budapesti főkapitány 1956. december 15-én jelentette az országos rendőrfőkapitánynak, hogy a budapesti rendőrök szóvá tették, hogy ha Kopácsi Sándort, Budapest korábbi rendőrfőkapitányát a forradalmi tevékenysége miatt letartóztatták, akkor Várit miért hagyták a helyén.[444] A kérdést már nem kellett megválaszolni, mert ekkorra a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottságon már eldőlt, hogy a rendőrségi intéző bizottságot átszervezik.[445] December 28-án, amikor az egy nappal korábban megalakított intéző bizottság elnökségét megválasztották, már Tóth Béla ezredes nyitotta meg az ülést, és őt is választották meg az IIB elnökének.[446]

A rendőrségi állományban a politikai személycseréket követő „rendrakást" a politikailag nem kívánatos emberektől való megszabadulással kezdték. 1957. február 9-éig a tiszti állományból elbocsátottak 7, elbocsátásra felterjesztettek 25, vizsgálat alá vettek 25, saját kérelmére elbocsátottak 52 főt. A tiszthelyettesek és

441 *KOLTAI–RÁCZ, 2008A.* 85. p. A rendőri beszámolókat lásd: uo. 85–99. p.

442 Vári József 1936-tól a Handel szövőgyárban tanulóként, 1941-től a Hartman festékgyárban raktári munkásként, majd 1943-tól a Weiss Manfréd gyárban dolgozott. 1945-től rendőr lett, 1948-tól az államvédelemnél dolgozott osztályvezetőként. 1950 és 1951 között, munkahelye (BM) „jogán" a Magyar Dolgozók Pártja V. Kerületi Pártbizottság tagja volt. BFL XXXV.100.a.2. 5. őe. (1950. február 17.). Uo. 6. őe. (1951. június 16.). 1956-ban a BM Budapesti Főosztály MDP Bizottságának vezetője. BFL XXXV.148.a.3. 57. őe. (1956. október 5.).

443 *KOLTAI–RÁCZ, 2008A.* 608. p.

444 A Sós György által 1956. december 5-én tartott vezetői eligazításon Deszpót és Vári is részt vett. BFL VI.12.a.1. 26. kisdoboz. 220-14/3-1956. sz. ügyirat

445 *KOLTAI–RÁCZ, 2008A.* 67–68. p. BFL XXXV.1.a.1. 3. őe. (1956. december 17.).

446 BFL XXXV.30.a.1956–1957. 1. őe. 3–10. p., ill. uo. 2. őe. 2. p.

rendőrök közül elbocsátottak 94, vizsgálat alá vettek 2, saját kérelmére elbocsátottak 237 embert.[447] A rendőrségi fizetéseket konszolidálták.[448]

Az állományt azonban fel kellett az 1956. október előtti létszámra tölteni, ezáltal az helyenként tapasztalatlan rendőrökből állt, igen sokszor kellett vizsgálatot indítani ellenük nőügyekért, sikkasztásért, parancsmegtagadásért vagy részegen történő intézkedés miatt.[449] 1957. harmadik negyedévben a 199 szolgálati vétségből 70 ittasság szolgálatban, 34 ittasság, botrányokozás volt, míg a politikai bűncselekmények száma csupán 10 volt.[450] Budapesten az 1957. évben összesen 1418 fenyítést szabtak ki, ebből szolgálati vétségért 493-at, ittasságért 301-et, de többször volt példa erőszakos nemi közösülésre is.[451]

1957. május 13-ára jutott az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága oda, hogy önálló napirendi pontban tisztázza a rendőrség helyzetét.[452] Az előterjesztők a Budapesti Rendőr-főkapitányság és a VIII., a IX. és a XIX. kerületi rendőrkapitányságok pártszervezeteinek munkáját vizsgálták. A jelentés szerint az MSZMP-pártszervezeteket 1956. november közepétől tudták megalakítani. *„Erejük tekintélyes részét a volt MDP-tagok átigazolása kötötte le hosszabb ideig. A pártszervező munka és a pártszervezetek erősödése során javult a politikai hangulat, a fegyelmi helyzet, a munkakedv, ez utóbbi természetesen összefüggésben van a rendőrségen végrehajtott fizetés-rendezéssel is."*[453]

A budapesti pártvezetők az Intéző Bizottság második elnökével, Tóth Bélával sem voltak különösebben elégedettek, véleményük szerint nem tett eleget *„a lazaságok felszámolására"*, nem sikerült új embereket aktivizálnia, és a *„pártszervezet megalakulásakor a volt MDP-tagok, aktivisták, régebbi párttagsággal rendelkező elvtársak tömörültek a párt köré. A Politikai Osztály volt munkatársainak különösebb szerepe a pártszervezetek alakításában nem volt."*[454] Emellett a tagfelvétel minden kritika nélkül folyt, az Intéző Bizottság nem ülésezett rendszeresen, az ülésekről pedig nem vezettek jegyzőkönyvet. Az előterjesztő Tóth Béla nyugdíjazását javasolta.[455] Az ülésen hiába próbálta Tóth védeni magát, a

447 BFL XXXV.30.b.1956–1957. 6. őe. 2–4. p.

448 *Koltai–Rácz, 2008a.* 86–87. p.

449 *Koltai–Rácz, 2008a.* 24–25. p.

450 BFL XXXV.30.a.1956–1957. 1. őe. 67. p.

451 BFL XXXV.1.d. 1. őe.

452 BFL XXXV.1.a.1. 17. őe. (1957. május 13.).

453 *Koltai–Rácz, 2008a.* 570. p.

454 Uo. 571. p.

455 Uo. 576. p.

Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság az 1957. május 27-ei ülésén a Budapesti Nyomozó Főosztály állományában lévő Daczó Józsefet nevezte ki a rendőrségi IIB elnökének.[456]

Várit végül – miután a győri munkásőrség parancsnoka is volt,[457] valamint a BRFK VB 1957. szeptember 24-ei ülésén részletesen beszámolt *„ellenforradalmi"* tevékenységéről[458] – letartóztatták, majd a BRFK PB Deszpót Lászlóval együtt az 1958. november 11-ei ülésén kizárta a pártból, mert *„a Hadbíróság nevezetteket a szocialista társadalmi rend megdöntésére irányuló bűncselekmény miatt egy év és három havi börtönre ítélte"*.[459]

Az MSZMP Budapesti Rendőr-főkapitányság Pártbizottságának 1970–1975 közötti első titkára, Dr. Balogh József 1956–1957-ben mindkét oldalról érintve volt. Balogh 1953-tól a BM Budapesti Főosztály politikai főosztályvezetője, 1956 decembere és 1957 júliusa között a VI. Kerületi Rendőrkapitányság vezetője lett. 1957-ben az 1956-os szerepvállalása miatt eljárás indult ellene. Balogh részt vett a forradalmi bizottság alakuló ülésén – ahol rákosistának, sztálinistának bélyegezték, és felkérték, hogy maradjon távol a forradalmi bizottságtól –, az eljárás azonban nem elsősorban a forradalmárokkal való együttműködés miatt indult ellene, hanem azért, mert 1956. október 26-án egy rendőri akció során nem mutatott kellő helytállást.

Balogh 1957. május 16-án éppen a VI. Kerületi Pártbizottság ülésén vett részt, amikor Sós Györgytől futár érkezett, és kiderült, hogy Sós *ideiglenesen* felmentette Baloghot a kerületi kapitányság vezetői beosztásából, és a nyári szabadsága terhére (!) tizennégy napi szabadságra küldte. Miután magyarázatot kért a felmentésre, Sóstól – a saját megfogalmazása szerint – azt a választ kapta, hogy

> *„bejelentések érkeztek ellenem, hogy az ellenforradalmi időszakban fegyvereket osztottam ki, és egy alkalommal egy utcai harcnál gyáva magatartást tanúsítottam. Közölte azt is, hogy a bejelentések már hónapok óta elfekszenek, és most arra az elhatározásra jutott, hogy a kivizsgálás időszakára elküld szabadságra."*[460]

456 BFL XXXV.1.a.1. 17. őe. (1957. május 27.). *Koltai–Rácz, 2008a.* 629. p.

457 *Koltai–Rácz, 2008a.* 570. p.

458 BFL XXXV.30.a.1956–1957. 2. őe. 65–67. p.

459 BFL XXXV.30.a.1958. 2. őe. (1958. november 11-ei VB-ülés), ill. uo. Fegyelmi ügyek. 273. doboz. Fegyelmi Bizottság 1958. november 11-ei ülése.

460 MNL OL XIX-B-1-bc. 8-5-77/1957.

Elkeseredettségében Balogh május 20-án Kádár János titkárságához fordult, hogy tisztázza magát és kifejezze hűségét: leírta, hogy – a tiltások ellenére – a forradalom alatt folyamatosan bent tartózkodott az osztályán, igyekezett tartani a kapcsolatot a volt MDP-munkatársakkal, november 4-e után azonnal elfogadta a kisebb beosztást, részt vett a budapesti rendőri állomány megtisztításában, valamint jelentéseivel közrejátszott a volt rendőri vezetők letartóztatásában.

Lakatos rendőr százados, az ORFK Személyzeti Osztály Fegyelmi Alosztályának előadója 1957. június 3-án megállapította, hogy 1956. október 26-án Deszpót László parancsnoksága alatt gyáván viselkedett, valamint nem lépett fel határozottan Kopácsival szemben, ezért javasolta Balogh fegyelmi úton történő elbocsájtását, bár nem értett egyet a döntéssel, Sós György 1957. június 26-án Baloghot visszahelyezte a VI. Kerületi Rendőrkapitányság élére.[461] Balogh támogatója valószínűleg az őt a vizsgálat során a *„párthoz hű, elvileg szilárd elvtárs"*-nak jellemző Csikesz Józsefné lehetett, ahogy ezt Biró László rendőr őrnagy Fekete Károly miniszterhelyettes részére jelentette: Balogh jelenlétében Csikeszné megígérte, *„hogy megfelelő beosztást keres Balogh r. őrnagy részére"*.[462]

Daczó József ennek ellenére július 18-án azt javasolta, hogy Balogh ne legyen a VI. kerületi kapitányság vezetője.

> *„A budapesti rendőrség állományának megtisztításával kapcsolatban a Belügyminisztérium néhány döntésével szemben szeretnénk kifogást emelni, mert azokat nem tartjuk elég szigorúnak és szerintünk nem állnak arányban kisebb rendfokozatú és kisebb beosztásban lévő rendőrök felelősségének megítélésével.*[463]

Balogh végül 1958-ban befejezte tanulmányait az ELTE Jogtudományi Karán, majd az V. Kerületi Rendőrkapitányság vezetője lett; 1959-ben Kiváló Szolgálati Érdeméremmel, majd később Szocialista Hazáért Érdeméremmel és Felszabadulási Jubileumi Emlékéremmel is megjutalmazták.

461 BFL XXXV.30.a.1956–1957. 6. őe. 4., 6–7. p.

462 MNL OL XIX-B-1-bc. 8-5-77/1957.

463 BFL XXXV.30.a.1956–1957. 6. őe. 4. p.

1970

Az 1956–1957-es évhez hasonló nagyfokú elitcserét figyelhetünk meg 1970-ben is. Ekkor ugyanis a budapesti hatalmi elitnek majdnem a fele (48,8%) kicserélődött, a 43 tagból 19 fő távozott és 21 új ember érkezett. (Az 1970-es pártértekezlet előtt a Budapesti Végrehajtó Bizottság – a három titkárral és az első titkárral együtt – 13 főt számlált, a pártértekezlet után már 15 főt választhattak.[464])

Az 1970-es fővárosi pártértekezlet a három titkár egyikének cseréjét hozta, Venéczi János helyett Somogyi Sándort, az MSZMP KB PTO osztályvezető-helyettesét választották meg e posztra. Mindketten régi, 1945 előtti párttagok voltak, de Venéczi a Központi Ellenőrző Bizottság vezetője lett, így összeférhetetlenség miatt nem maradhatott pozíciójában.

A nagyobb átalakulás a Budapesti Végrehajtó Bizottságban történt, a kilenc VB-tag közül hat távozott (66%), és csak három maradt a helyén. Melléjük nyolc új tagot választottak, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az 1970. november 1-jén felálló Budapesti Végrehajtó Bizottság tizenegy tagjának 73%-a új volt pozíciójában. Felmerül tehát a kérdés, hogy mi volt az ok a régiek lecserélésére, és honnan jöttek az újak?

Két tag esetében már a pártértekezlet előtt eldőlt, hogy leváltják. A nyugállományba vonuló Sós Györgyöt felmentették rendőrfőkapitányi tisztsége alól, helyére Baranyai György korábbi BM-csoportfőnököt nevezték ki – ezt a Bp. VB tudomásul is vette.[465] Betegsége miatt Sóst már nem terjesztették elő a Bp. VB-tagságra sem.[466] Kónyi Gyulát pedig a Politikai Bizottság már 1970 szeptemberében elfogadta belügyminiszter-helyettesnek, és az ő helyére csak a pártértekezleten választottak utódot.[467]

Anélkül, hogy elébe mennék a helyi elitből való kilépés vizsgálatának, a további négy Budapesti Végrehajtó Bizottságból kikerült személy következő életútállomását is megemlítem: Benke Valéria az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságához került, György Gyula a varsói kereskedelmi kirendeltség vezetője lett. Molnár Ernő ellen a csepeli pártbizottságban pártfegyelmi vizsgálatot indítottak, ahonnan távoznia is kellett, így három okból sem maradhatott a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja: egyrészt fenn kellett tartani a testület feddhetetlenségét, másrészt a CSVM PB új képviselőjének kellett fenntartani ezt a pozíciót, és

464 *Rácz–V. László, 2011.* 25. p.

465 BFL XXXV.1.a.4. 333. őe. BFL XXXV.1.a.4. (1970. szeptember 11.). 26. p.

466 Uo. 334. őe. (1970. szeptember 24.). 3., 7. p.

467 BFL XXXV.1.a.3. 97. őe. (1970. szeptember 24.). 3., 140. p.

az új munkahelyi pozíciója, az ELZETT vezérigazgatójaként nem követelte volna meg a budapesti végrehajtó bizottsági tagságot. A negyedik személy, Somogyi Imre pedig már egy éve a IV. Kerületi Pártbizottság első titkára volt – az ő személyével tehát megszűnt Újpest képviselete a testületben.

Az újonnan belépő nyolc tag párttagságának kezdetét megvizsgálva – Szabó Piroska kivételével –, mind 1945-ös vagy későbbi párttagok voltak, az előző végrehajtó bizottsági tagok közül Pál Lénárd volt 1945-ös, Kelen Béla és Sarlós István is a háború előtt léptek be az MKP-ba, illetve az MSZDP-be.

1970 novemberétől a Budapesti Végrehajtó Bizottság a budapesti rendőrfőkapitányból, két kerületi szintű pártbizottság (VIII., CSVM) első titkárából, a Budapest Fővárosi Tanács VB-elnökéből, két vállalat (Taurus, Egyesült Izzó) vezérigazgatójából, illetve párttitkárából, a KISZ Budapesti Bizottság első titkárából, a Vasas Szakszervezet elnökéből, a Budapesti Pártbizottság hivatalos lapja, az Esti Hírlap főszerkesztőjéből, a KFKI igazgatójából és egy fizikai munkásból állt.

Leggyorsabb karriert közülük 1970-ig Borbély Sándor futotta be, hiszen mint korábban láthattuk, 1950-ben lépett be a pártba, hét év múlva, 26 évesen budapesti végrehajtó bizottsági tag lett, majd kis(z) kitérő után 1962 és 1966 között a CSVM másodtitkára, majd a XXI. Kerületi Pártbizottság első titkára, 39 évesen – a CSVM-ben történt átszervezés miatt – a csepeli gyáregység első titkára, egyúttal másodszor a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja lett. Borbély a kerületi első titkársággal ekkor tulajdonképpen már az elit tagja volt.

Csillik Andrásnak lényegében egyenes útja volt a budapesti végrehajtó bizottsági tagsághoz. Érettségi, majd 1958-ban az Agrártudományi Egyetemen szerzett mezőgazdasági mérnöki diploma átvétele után a KISZ Pest megyei és a KISZ KB politikai munkatársa, majd 1966-tól a KISZ budapesti titkára, 1969 és 1974 között a KISZ BB első titkára volt. Bár valószínűleg személye tette lehetővé, hogy a KISZ budapesti vezetője és egyúttal budapesti végrehajtó bizottsági tag is legyen, amikor *„40 éves, a KISZ-t már kinőtte"*,[468] a XX. Kerületi Pártbizottság első titkára lett, és kikerült a Budapesti Végrehajtó Bizottságból.

Nagy Richárd Borbélyhoz és Csillikhez hasonló életutat járt be. Amikor 1959-ben a KISZ Budapesti Bizottság első titkára lett, egyúttal budapesti végrehajtó bizottsági tag is, és bár 1964-től a Budapesti Pártbizottság Propaganda és Művelődési Osztályának vezetője volt, a következő pártértekezletig (1966) megtartotta Bp. VB-tagságát. 1968-tól a VIII. kerület első titkáraként ismét bekerült a helyi elitbe, és innen várhatta a Budapesti Végrehajtó Bizottságba választását.

468 BFL XXXV.1.a.3. 121. őe. (1974. május 30.). 20. p.

Mindhárman voltak tehát a KISZ Budapesti Bizottságának első titkárai és 1970-ben lettek a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjai, hármójuk életpályájában mégis van egy nagy különbség. Borbélynak és Csilliknek a KISZ-vezetéssel együtt járó „kötelező" Bp. VB-tagsága a KISZ-megbízatásuk végén lejárt, és kikerültek a végrehajtó bizottságból, Nagy Richárd a KISZ-megbízatás megszűnte után is budapesti végrehajtó bizottsági tag maradt, sőt a VIII. kerület első titkáraként Józsefvárossal kiszorította a legalább annyira fontos „munkás" kerületet, Újpestet a Budapesti Végrehajtó Bizottságból!

Szabó Piroskát egyértelműen a régi pártmunka, a nőmozgalmi és szakszervezeti tevékenység tette a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjává, de az még további kutatásokat igényel, hogy milyen megfontolásból került a végrehajtó bizottságba Parnicsán László, a 43. sz. Állami Építőipari Vállalat 1. sz. Házgyár ács brigádvezetője, majd művezetője, Dienes Béla, az Egyesült Izzó vezérigazgatója és Udvardi Károlyné, az Országos Gumiipari Vállalat Pártbizottság, majd a Taurus Gumiipari Vállalat Pártbizottság titkára.[469] Mindenestre az előbbi két személy kettő, az utóbbi egy cikluson át maradt a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja.

Szintén érdekes kérdés a Budapest Fővárosi Tanács 1970 és 1971 közötti képviselete a Budapesti Végrehajtó Bizottságban. Sarlós Istvánt ugyanis hét év után – Bp. VB-tagságának megőrzése mellett – 1970. december 1-jei hatállyal felmentették tanács VB-elnöki funkciójából, és őt a következő tanácsválasztás alakuló üléséig megbízott (tanács) VB-elnökként a korábbi elnökhelyettes, Kelemen Lajos helyettesítette, aki viszont nem lett budapesti végrehajtó bizottsági tag. Első ránézésre úgy tetszik, mintha valóban elveszett volna a Budapest Fővárosi Tanács képviselete, azonban Sarlós még egy cikluson át Bp. VB-tag és a tanács alakuló üléséig tanácstag maradt, így a fél év múlva esedékes választásig megvolt a kapcsolat a két szerv között. Kelemen Lajos helyettesítése után 1971. május 11-én az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság titkárát, Szépvölgyi Zoltánt választották meg tanácselnöknek, így a budapesti párttitkári tisztségéről le kellett mondania, viszont – mivel budapesti végrehajtó bizottsági tagsága folyamatos volt – visszaállt a Budapesti Végrehajtó Bizottság és a Budapest Fővárosi Tanács kapcsolata. Felmerül a kérdés, hogy jó előre eldöntötték-e a felettes pártszervek, hogy Szépvölgyit fogják tanácselnöknek kinevezni, és ezért nem állandósították, illetve nevezték ki Kelement a két tisztségben? A válasz valószínűleg igen, és ezt erősíti meg az a tény, hogy Szépvölgyi már 1965. március 17-étől fővárosi

469 Újságírói kérdésre maga Parnicsán sem tudott erre választ adni. *Népszabadság*, 1974. május 1. (32. évf., 100. szám).

tanácstag volt, továbbá a korábban a Nagy Richárd – Szépvölgyi Zoltán – Petrák Ferenc cseréjéről ismertetett igen érdekes szituáció is.

1970-ben tíz kerületi pártbizottság élén is történt változás. Három első titkár miniszterhelyettesi, egy minisztériumi főosztályvezetői pozícióba került, egy személy az ELZETT Fémipari Művek vezérigazgatója lett, egyiküket pedig a Külügyminisztérium kérésére a Bp. PB felmentette.[470] Péter János a Budapesti Pártbizottságra került, a Budapesti Bizottság legfontosabb osztályának, a Párt- és Tömegszervezetek Osztályának vezetője lett. A távozók Fekete Károly kivételével már mind 1945-ös vagy azutáni párttagok voltak. Borbély – ahogy fentebb említettem – a CSVM PB vezetője és budapesti végrehajtó bizottsági tag lett, a BRFK PB első titkára, Hevesi János 50 évesen nyugállományba vonult, Kovács Károly (XIII. kerület) ideiglenes státusát pedig még abban az évben véglegesítették.

A távozás előtt hat, nyolc és tizenegy éve töltötték be állásukat, kivéve Borbélyt, de ő a négy első titkári éve előtt szintén négy évig ugyanabban a kerületben volt másodtitkár. A kádermozgatás tehát a rendszer működését figyelembe véve „időszerű" is volt. Csupán Bakos Zsigmond (VI. kerület 1970. október 17.) és Hevesi János (BRFK PB 1970. október 17.) cseréje kötődött kerületi pártértekezlethez, a többi esetben jóval a kerületi vagy a budapesti jelölőgyűlések és a pártértekezlet előtt elintézték a cseréket. Ez természetesen az adott kerületekben újabb konfliktusokat szült. A kerületi pártbizottságokon ugyanis folyton sérelmezték, hogy miért nem várják meg a döntésekkel a kerületi pártértekezleteket, akkor ugyanis legalább elvben érvényesülhetett volna a demokratikus centralizmus elvének demokratikus része, azaz a jelöltek választás útján kerültek volna a testületbe, és kevesebb kooptált káder lett volna a kerületi pártbizottságokban.

Származás szerint tizenhat munkás helyett tizenhat munkás, két paraszt helyett négy paraszt és egy alkalmazott érkezett, a távozó munkások aránya 89%, az érkezők aránya 76% volt.[471] Az első végzettségre nézve is hasonló, szinte jelentéktelen arányeltolódást tapasztalhatunk, 89%–11%-ról 86%–14%-ra változott a munkások és a diplomások aránya. A belépéskori szakképesítést tekintve azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a munkások és a tanárok érkezése és távozása között néhány százalékos (58%–53%, 11%–16%) különbség volt csupán, de az érkező mérnökök száma és aránya kétszerese volt (11%-ről 21%) a távozókénak. Az azonban rendkívül sokatmondó, hogy a munkások még 1970-ben is a teljes elit felét képviselték.

470 Az említett személyek sorban: Fekete Károly V. kerület, Bakos Zsigmond VI., Kónyi Gyula XIII., Lukács István VII. kerület, Molnár Ernő CSVM, Molnár László Fővárosi Tanács PB. BFL XXX.1.a.3. 93. őe. (1970. február 25.). 125. p.

471 A származásra, az eredeti és a belépés előtti szakképzettségre nézve a tizenkilenc 1970-ben távozott személyből 18-ra van adatom.

1989

1989-ben történt a budapesti hatalmi elitben az 1956-os forradalmat követő második legnagyobb elitcsere. Míg 1956-ban 32, 1970-ben 21, 1989-ben 23 belépésre került sor, és az elit fele lecserélődött. A rendszerváltáskor megszakadt MSZMP-pártkarrierekkel együtt 1989–1990-ben 64 kilépésről beszélhetünk, húszan az 1989-es cserékkel, negyvennégyen[472] az 1989-es átmenettel váltak meg korábbi funkciójuktól. Két személy karrierje a funkciójuk miatt túlnyúlt az 1989. októberi pártkongresszuson: Konczer István, az utolsó szocialista kori rendőrfőkapitány 1989. november 1-jéig, Bielek József, a Budapest Fővárosi Tanács tanácselnöke 1990. szeptember 18-áig viselte tisztségét.[473]

Anélkül, hogy politika- és eseménytörténettel kívánnék foglalkozni, azért meg kell említenem, hogy 1989-re jelentős átalakulások történtek nemcsak a társadalomban, hanem a párt berkein belül is. Az MSZMP 1988. május 20–22-ei országos értekezletén Kádár Jánost felmentették pártfőtitkári tisztségéből, Kádár a párt elnöke lett, a főtitkár pedig Grósz Károly (aki 1987. június 25-étől a minisztertanács elnöke volt). A Politikai Bizottság tagjai közül kimaradtak a korábbi „erős" emberek: Aczél György, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Kádár János, Lázár György, Maróthy László, Németh Károly, Óvári Miklós. Helyükre Iványi Pál, Lukács János, Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgai Imre, Tatai Ilona került.[474] Az országos pártértekezlet állásfoglalása egy, a tisztségek betöltéséhez fontos kritériumot fogalmazott meg, kimondta, hogy a Politikai Bizottság és a Titkárság tagjai, a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke és titkára mellett a budapesti és a budapesti kerületi pártbizottságok titkárai *„ha munkájuk alapján erre alkalmasak [...] ugyanarra a tisztségre legfeljebb két ciklusra választhatók meg"*.[475] 1956-ban a párton kívüli hatások, 1989-ben pedig a belső erőviszonyok változásai hozták meg az elitcseréket. A Budapesti Pártbizottság súlyát jelzi, hogy az 1989. április 12-én a Politikai Bizottságba választott 9 tag közül 5 személy:

472 Steiner Arnold ekkor már egyszerre VB-tag és titkár.

473 Az érkezőknél általában 22 pozícióra van adatom.

474 *MSZMP, 1988a.* 279. p.; *Rainer, 2003.* 173–186. p.

475 *MSZMP, 1988a.* 259. p.

Grósz Károly, Hámori Csaba, Iványi Pál, Jassó Mihály, Tatai Ilona korábban a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjai voltak.[476]

A dömpingszerű kádermozgás azonban már az 1980. évi XII. kongresszus után felgyorsult, 1987-re a pártbizottságokon a függetlenített pártmunkások több mint fele kicserélődött. Fiatalabbak, képzettebbek voltak, mint elődeik, de politikai végzettséggel, mozgalmi életben nyert tapasztalattal kevéssé rendelkeztek. A pártapparátusban dolgozók 80%-a egyetemet, 50%-a felsőfokú politikai iskolát végzett. Átlagéletkoruk 44 év volt.[477]

Az 1989-ben belépők közül 20 fő a politikai életből rekrutálódott, Angyal Ádám a gazdasági életből érkezett (1984 és 1989 között a Magyar Hajó- és Darugyár [Ganz DANUBIUS Vállalat] vezérigazgatója), Huszár Tibor az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet igazgatója volt, Bielek József pedig a Budapest Fővárosi Tanács tanácselnök-helyetteséből lett a Budapest Fővárosi Tanács tanácselnöke.

Mindannyian 1945 utáni párttagok voltak, sőt, Huszár kivételével 1962 utániak, átlagosan húsz éve léptek be az MSZMP-be, de a többség, tizenketten az átlagnál rövidebb ideje voltak a párt tagjai. A legtöbben, öten-öten a harmadik illetve hatodik pozíciójukból léptek jelen funkciójukba. Politikai pályára rögtön az iskola után egyből kilencen, második, harmadik lépcsőben öten-öten léptek. Lefelé senki sem, felfelé tizenheten voltak mobilak, egy kerületi titkárból budapesti titkár lett, egy kerületi PB-tagból és egy gyári VB-tagból budapesti végrehajtó bizottsági tag, hét kerületi titkárból, egy kerületi politikai munkatársból és egy gyári végrehajtó bizottsági tagból kerületi szintű első titkár, a KISZ Budapesti Bizottságának két titkárából és egy munkásőrparancsnokból kerületi első titkár lett. Bielek József, az új fővárosi tanácselnök jogtudományi egyetemi tanulmányai befejezése után tanácsi pályán mozgott: 1956 júniusától 1963-ig a Fejér Megyei Tanács VB-titkárságán volt csoportvezető, 1977-től a Budapest Fővárosi Tanács VB titkára, 1988-tól a Budapest Fővárosi Tanács általános elnökhelyettese lett, sosem volt tehát pártalkalmazott, de pozícióváltásai mindig feljebblépést jelentettek.

476 MNL OL M-KS-288.4. 259. őe. (1989. április 12.). 136. p.

477 *MSZMP, 1994.* 371–373. p. Elek Imrét, aki a XV. kerületet 1988. december 13-ától az 1989. március 18-ai kerületi pártértekezletig pártbizottsági titkárként vezette, ekkor véglegesítették. Kéninger Ferenc 1989. június 26-ától a XIX. Kerületi Pártbizottságot ügyvezető titkárként, szeptember 15-étől első titkárként vezette. E két esetben tehát lényegében nem érkezett új ember, de a korábbi pozícióvizsgálatok miatt így kellett kezelnem őket. Érdekes, hogy Barta György a BME PB élén az 1989. február 25-ei helyi pártértekezletig, Bp. VB-tagként a pártkongresszusig töltötte be funkcióját.

Az átlagéletkor 42 év volt, és a 23 pozíciót betöltő személy közül 57% az átlagnál fiatalabb volt, de jócskán felfelé húzta az átlagot három 50 év feletti: Elek Imre 51, Bielek József 55 és Huszár Tibor 59 évesen került az elitbe. A legfiatalabb Dévényi Gábor (XVII. kerület) 33, Dersi Mihály (XX. kerület) és Segesváry Gábor (BME) 34, Gönci János (IX.) és Kártyás Gyula (VIII. kerület) 35–35 éves volt.

A budapesti párttagságban a korcsoportok között a legmagasabb arányt a hatvan év felettieknél jegyezték (34,6%), csak 26% volt negyven év alatti, az 50–59 közötti korosztály 11,1%-ával együtt 45,7% pedig az ötven feletti. A 40 év alatti párttagok aránya országos szinten már 1984 végén csupán 33,5% volt. Kijelenthető tehát, hogy az 1989-ben a fővárosi hatalmi elitbe érkezők átlagéletkora mind a budapesti, mind az országos átlag alatt volt!

Számokban és arányaiban 1989-ben a kerületi szintű első titkárok közt volt a legtöbb csere, a 28 vezetőből tizenhetet leváltottak (61%). Új vezető volt a III–VI., VIII–X., XIII–XV., XVII–XXI. kerületben, továbbá a BME és az MKKE PB élén. Ezek közül a III., a VIII. és a XV. kerületben (utóbbiban: Elek Imre, lényegében a funkció átalakult) már egy évvel korábban, 1988-ban is volt egy-egy csere. Ahol nem történt csere, ott a XVI. és a XXII. kerület kivételével (Mészáros József, illetve Czank János 1987-től) viszonylag régóta ugyanaz a személy töltötte be funkcióját 1989 októberéig, Nádasdi József (VII.) és Szatmári István (XI.) 1978, Fehér Józsefné (I.) 1980, Rónai Miklósné (XII.) és Varga Sándor (Budapest Fővárosi Tanács PB) 1983, Dérfalvi István (II.) 1984 és Tuza Sándor (BRFK PB) 1985 óta. Az ő esetükben – valószínűsíthető, hogy – 1989 után a rendszerváltás nélkül is bekövetkezett volna a kádercsere. Több pártbizottságnál tervszerű cseréknek tűnnek az 1989-es váltások, Szkokán Ferenc (XIV.) 1974, Zarnóczi József (X.) 1977, Barta György (BME PB) és Szücs Istvánné (V.) 1981, Gregor Gábor (XVII.) 1982 óta töltötte be a kerületi első titkári állást.

A tizenhét kerületi szintű cseréből hat pártbizottságnál ugyanabban a kerületben dolgozó titkárból lett első titkár. Mester László három évig másik kerületnek volt a titkára, de pozícióba lépés előtt még hét évvel ugyanannak a XVIII. kerületnek volt a politikai munkatársa, ahová 1989-ben kinevezték. Az MKKE első titkára is egyik politikai munkatársából és alapszervi vezetőjéből került ki, ahogy Zentai Gábor a IV. kerületi Tungsram gyári VB-titkárából lett Újpest, Angyal Ádám, a Magyar Hajó- és Darugyár vezérigazgatójából a XIII. kerület, Borsány György a VI. kerület munkásőrparancsnokából a VI. kerület első titkára. A tizenhétből tehát kilenc közvetlenül a pártbizottságában (két szervezet-átalakítás) dolgozott, négy pedig valamilyen politikai szállal kötődött a kerületéhez. Úgy tűnik, hogy a párt 1989-re feladta azt az elvet, hogy a kerületi pártbizottságokon

nem helyben toboroz első titkárokat. Átlagéletkoruk egy évvel maradt el a fenti átlagtól.

Az 1989-ben funkciójukból távozóknak eredeti szakképzettség szerint a fele volt diplomás és munkás (10-10). A helyükre érkezett huszonhárom emberből már csak tizenegy volt munkás (48%) és tizenkettő diplomás (52%). A rendszerváltásig pozícióban lévők kétharmada (27) volt diplomás és egyharmada (17) eredeti szakképzettség szerint munkás. Az összes 1989-ben távozottak 58%-a volt diplomás.[478]

Tehát a rendszerváltáskor magas, 66%-os diplomás arány nem az 1989-ben érkezettekkel növekedett, és nem is a távozók között lévő eredetileg munkás foglalkozásúak kilépésének köszönhető, hanem annak az 1989 előtt érkező, ám a rendszerváltásig pozícióban maradó 22 emberből 15 főnek (68%), akiknek első megszerzett szakképesítésük is diplomához kötődött. Ez indirekt módon azt jelenti, hogy a rendszerváltáskor meglévő, a hatalmi elit kétharmadát kitevő diplomás fölény korábbra vezethető vissza, és az 1989-es váltások – néhány százalékkal csökkentve – csak fenntartották ezt a fölényt. A 15 személy közül legrégebben, 1978-ban egy kerületi első titkár érkezett (Nádasdi József, VII. kerület), a legtöbben, hatan 1988-ban. Közülük hárman budapesti végrehajtó bizottsági tagok, egy első titkár, egy titkár és egy kerületi első titkár volt.

A budapesti hatalmi elit csúcsán lévő Budapesti Pártbizottság első titkára, valamint a háromból két titkára a rendszerváltáskor eredeti szakképzettség szerint is diplomás volt. A Bp. VB-tagok esetében ez azt jelentette, hogy a tíz személy közül hét volt 1989 októberében diplomás, közülük öten 1989 előtt, hárman 1988-ban kerültek be a testületbe. A fővárosi tanácselnök és a budapesti rendőrfőkapitány is diplomás volt, előbbi 1989-ben, utóbbi 1985-ben lett tagja a budapesti hatalmi elitnek.

A 28 kerületi szintű első titkár (22 kerület, BRFK, Budapest Fővárosi Tanács, BME, ELTE, MKKE, SOTE) közül tizenöt volt diplomás, közülük hét (47%) 1989 előtt kezdte betölteni pozícióját. Ehhez a változáshoz jelentősen hozzájárult az, hogy 1984-től a négy legnagyobb budapesti egyetem (BME, ELTE, MKKE, SOTE) pártbizottsága is kerületi szintű pártbizottság lett.[479]

Belépéskori foglalkozás szerint még inkább eltolódott az arány a diplomások felé. 1989 végén az első titkár, mindhárom titkár, tizenegy további budapesti végrehajtó bizottsági tagból kilenc, a 28 kerületi szintű első titkárból 22 diplomás volt! Ha azonban azt feltételeznénk, hogy az öt munkás foglalkozású kerületi első

478 1989-ben nincs értelme származást vizsgálni, mert egyszerűen nem tartották nyilván.

479 MNL OL M-KS-288.5. 917. őe. Az MSZMP PB 1984. július 31-ei határozata.

titkár régi kövület lenne, akkor csalódnunk kellene, mert egy személy 1987-ben, négy pedig 1989-ben lett kerületi első titkár.

A húsz, budapesti hatalmi elitből 1989-ben távozott személy közül négy belépéskori foglalkozás szerint munkás volt, helyükre egyel több, öt munkás érkezett, így a távozottaknál és érkezőknél is egynegyed alatt volt a munkások aránya. Ugyanekkor kilenc távozó közgazdász és mérnök helyére újabb nyolc érkezett, tehát a szakértelmiségi réteg a fővárosi hatalmi eliten belül ismét nem növekedett.

Az 1989 végén pozícióban lévő 36 belépéskori foglalkozás szerint diplomás kétharmad része azonban 1988-ban (9) és 1989-ben érkezett (16). A 22, 1989 végén belépéskori foglalkozás szerint diplomás kerületi első titkárból tizenkettő 1989-ben érkezett, a többiek (10) 1978 óta voltak pozícióban.[480]

Ismét fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy az 1989-ben pozícióba kerülő, eredeti foglalkozását tekintve munkásnak sorolt személyeknek hogyan változott a belépési foglalkozása. Azt tapasztalhatjuk, hogy a tíz pozícióból négyet 1989-ben is munkás foglalkozással rendelkező töltött be, öten diplomások (bölcsészek, gépészmérnök, közgazdászok és jogász/tanár) lettek. Az 1989 folyamán, a kongresszus előtt távozó, szakképzettségüket tekintve tíz munkásból négy belépési foglalkozása is munkás volt, és ők 1974-ben, 1977-ben, 1984-ben és 1989-ben léptek a betöltött pozícióba. Rajtuk kívül egy jogász 1982-től, egy bölcsész 1986-tól és három közgazdász 1986–1988 óta volt e pozícióban.

1989-ben 17 eredeti szakképzettség szerint munkás maradt végig pozícióban. Az ő belépés előtti végzettségük viszont nem maradt ilyen magas arányú, de még így is 37%-on mértem őket. A hat személy 1956-ban és 1987-ben, továbbá négyen 1989-ben érkeztek, tehát az elit eredeti és belépéskori foglalkozást tekintve munkás személyekkel való feltöltése 1989-ben is folytatódott. A további tíz pozíciót betöltő 9 személy közül az 1989-ben betöltött pozíciójába érkezésekor két mérnök (1988-tól és 1989-től pozícióban), négy bölcsész (1984-től, 1988-tól, kétszer 1989-től pozícióban), két közgazdász (1978-tól és 1989-től pozícióban), egy tanár (1988-tól pozícióban) és egy jogász/tanár (1989-től pozícióban) szakmával rendelkezett.

10. A fővárosi hatalmi elit földrajzi rekrutációs bázisa

Az elitbe érkező 221 személy közül 212 születési helyével kapcsolatban van adatom, így megalapozott a migrációs mobilitásvizsgálatuk. Közülük százegyen születtek Budapesten (137 pozíció), így megegyezik a fővárosban, illetve vidéken

480 Egy főről nincs adat.

(132 pozíció) születettek aránya. Tízen látták meg külföldön a napvilágot (15 pozíció), közülük egy-egy fő Csehszlovákiában, Franciaországban, Szerbiában, valamint heten Romániában. A vidéken születettek mind a 19 megyét képviselték, összesen 98 településről. A legtöbben – a mai – Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, 18, illetve 8 településről 19, illetve 14 személyt adtak. Jász-Nagykun-Szolnok megye 8 településről 8 személyen keresztül 15 pozíciót adott. A legkevesebben, egy-egy személy érkezett (mai néven) Komárom-Esztergom, Somogy és Zala megyéből.

Érdekes következtetéseket vonhatunk le a születési helyek pozíció alapú vizsgálatánál is. Itt még jobban kiegyenlítődik a fenti adat, 137 pozíciót Budapesten, míg 147-et vidéken és külföldön születettek töltöttek be.[481] A kerületi első titkárok, a budapesti végrehajtó bizottsági tagok és a titkárok szintjén is hasonló számokat mérhetünk (82–86, 32–34, 14–13). Meglepő azonban, hogy a 12 első titkári pozíciót betöltő személyek közül 9 vidéki születésű volt, tehát a főváros pártéletét irányító, és a helyi hatalmi elit csúcsán álló személyek háromnegyede nem Budapesten született! Pozícióba lépésük megoszlik: 1956, 1957, 1959, 1962, 1965, 1974, 1980, 1984, 1987. A hét fővárosi tanácselnök közül azonban öt (71,4%) Budapesten született. A két vidéki közül Veres József 1958 és 1963, Kelemen Lajos pedig megbízottként 1970–1971 között vezette a Budapest Fővárosi Tanácsot.

203 pozíciót betöltő személyről van arra vonatkozóan adatom, hogy hol volt lakásuk a Kádár-rendszerben. A pozícióba lépéskor közülük mindenki Budapesten lakott.[482] 97-en születtek a későbbi Nagy-Budapesten, vagyis 65-en Budapesten, 32-en a később Budapesthez csatolt településeken (Budafok, Rákospalota, Rákoscsaba, Kispest, Pesterzsébet, Újpest), utóbbiak közül tizenhárom ugyanabban a kerületben is lakott, amikor a pozíciójába került, illetve amikor a róla szóló előterjesztések készültek (a prozopográfiai adattárban szerepelhet olyan adat is, ami későbbi, például kitüntetési, pártiskolai javaslat), mint ahol született. A 65 Budapesten születettről sajnos nem tudhatjuk meg, mely kerületben születtek, mert az előterjesztésekben ezek ilyen részletességgel nem szerepeltek, az anyakönyvi kutatás pedig ennek a munkának nem lehetett a célja. Példaként említem, hogy a Kuncsorbán született Égető Lajos 1961-ben (és valószínűleg XVII. kerületi első titkárként is) az I. kerületi Attila utcában, 1984-ben, immár III. kerületi első titkárként a III. kerületi Gyenes utcában lakott.

481 Tíz pozícióra nincs adatom.

482 A Budapestre költözés nem feltétlenül jelentette a vidéki otthon feladását. Havasi Ferenc 1976-ban költözött Budapestre, de a tatai lakását, melyben Komárom megyei első titkárként lakott, *„családi körülmények miatt"* nem adta fel. *Simon, 2014.* 118. p.

Gyakorlatilag csak az „igazi" kerületi első titkároknál releváns, hogy ugyanabban a kerületben laktak-e, ahol a munkahelyük volt. A 144 első titkárból 32-en, tehát egyharmaduk lakott a munkahelyével egy kerületben, és 66-an biztos, hogy nem.[483]

A fővárosi hatalmi elit számára – természetesen nem egyidejűleg lakva – a legkedveltebb kerület a II. kerület volt, a teljes elitről rendelkezésemre álló információk alapján 39 pozíciót betöltő személyről biztosan állíthatjuk, hogy e kerületnek volt a lakója. A XIII. kerületben 23-an, a XI.-ben 20-an, az I.-ben 10-en, a XII.-ben 20-an, a III.-ban 16-an, a XIV.-ben és a XX. kerületben 12-en, illetve 10-en laktak.[484] Érdekes módon a XVI. kerületben a fővárosi hatalmi elitből nem lakott senki.

Bár jelen munkában nem kívántam részletesen elemezni, de érdekességképp megnéztem az elit családi állapotára vonatkozó adatokat is. 256 pozíciót betöltő személy esetében van a családi állapotukról információm. 97%-uk házasságban élt, ebből heten (10 pozíció) a második házasságukban éltek, négyen elváltak és csupán ketten voltak hajadonok, illetve egy férfi nőtlen és egy nő (2 pozíció) özvegy volt.

Ahol sikerült információt szereznem a házastárs pártállására (190 pozíció), ott az derült ki, hogy a négyötödének a férje vagy felesége is párttag volt, akiknek 30%-a a pártapparátusban, a tanácsban, a KISZ-ben és minisztériumban dolgozott. Tizenegy elitpozícióban lévő hét személy házastársa háztartásbeli volt. A családok több mint felében (114 pozíció) kettő, egyharmadában (66 pozíció) egy gyermek volt, a három- és négygyermekesek 13%-ot tettek ki.

11. A fővárosi hatalmi elit belépési csatornái

Életútvizsgálatok során tovább tudjuk árnyalni az elitről eddig kialakult képet, mert a születési helynél sokkal kifejezőbb az a tény, hogy aktív, az állami oktatást követő életük során hol tevékenykedtek. A fővárosi hatalmi elit 99%-a dolgozott

483 A 144-ből 98-ra van adatom. A 177 kerületi szintű első titkárra számítva: 35 igen, 76 nem, 66 nem ismert.

484 Ahol több lakhely is ismert, ott összesítve számoltam. Ha külön-külön vesszük a dupla lakhelyeket, akkor ezek az adatok így alakulnak: II. kerület: 28, XIII. kerület 17, XI. kerület 16, I., III., XIV., XX. kerület 10–10, XII. kerület 8.

korábban Budapesten, sőt 98%-uk közvetlenül a pozíció betöltése előtt Budapesten dolgozott.[485]

Kevesebb azok aránya, akik az elitbe lépés előtt az MSZMP Budapesti Pártbizottság által felügyelt apparátusban dolgoztak. A 291 ismert pozícióból 235-en, azaz a négyötödük valamikor az életútjuk során nemcsak Budapesten, de a budapesti vagy a kerületi apparátusban, kétharmaduk pedig közvetlenül a belépés előtt is a Budapesti Bizottság hatásköri listájához tartozó pozícióban tevékenykedtek.

Pártpozícióban a legtöbben, 103-an a második pozícióban kezdtek dolgozni, 91-en első pozícióban, ami azt jelenti, hogy a hatalmi elitben megfordultak kétharmada már az első két munkahelyén pártfunkciót vállalt. Érdekes módon Bielek József, a Budapest Fővárosi Tanács tanácselnöke és Sós György az elitbe lépésük előtt soha nem viselt tényleges pártfunkciót, Bielek mindig tanácsi területen, Sós pedig rendőrként dolgozott, illetve MÉH főosztályvezetője, majd igazgatója volt – és funkcióik kapcsán váltak a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjává.

Viszonylag kevés azoknak a száma, akik első pozíciójukban kerültek arra a munkahelyre, ahol az elitbelépést megelőzően dolgoztak. Katona Béla 1967-ben végzett a Budapesti Műszaki Egyetemen a Budapesti Kőolajipari Gépgyár ösztöndíjasaként, ahol főosztályvezetőként, majd műszaki igazgató-helyettesként dolgozott, mielőtt a XVIII. Kerületi PB első titkára lett. Solt Katalin a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemet elvégezve annak I. alapszervezeténél kezdett dolgozni, majd az MKKE PB első titkára lett.

Szkokán Ferenc a XIV. Kerületi PB titkára volt már 1964-től, és 1974-ben vette át a stafétát Schumeth Jánostól. A beavatás már korábban is megvolt, 1967. szeptembertől például Schumeth bejelentette, hogy *„3 hónapra továbbképző tanfolyamra megy és erre az időre a PB ülés Szkokán Ferenc elvtársat bízná meg az első titkári teendők ellátására. A Pártbizottság a beterjesztett javaslatot elfogadta."*[486] Az már a sors fintora, hogy októbertől az MSZMP KB kikérte Szkokánt a MSZMP KB PTO munkatársának.[487] Amikor azonban Szkokán lett az első titkár, ő is élt a helyettesítés megszavaztatásával, 1976. szeptember 6-ától hathetes tanfolyamra ment a Szovjetunióba, és a kerületi PB a titkárt, Balázs Józsefet fogadta el a helyettesítésére.[488]

Második pozícióban már jóval többen, huszonegyen kerültek az elitbe lépés előtti munkahelyükre, viszont kiugróan a legtöbben, ötvennégyen hatodik és

485 Három személyről nincs adatom.

486 BFL XXXV.19.a.3. 82. őe. (1967. szeptember 2.). 16. p.

487 BFL XXXV.1.a.4. 259. őe. (1967. október 3.). 58. p.

488 BFL XXXV.19.a.3. 142. őe. (1976. augusztus 27.). Uo. 165. őe. (1981. január 29.).

negyvenketten hetedik pozícióban. 13. és 14. pozícióban szintén két-két pozícióba érkező (pontosabban két fő) volt, érdekes módon mindketten az ötvenes években: Szirmai István 13. pozícióban lett az Esti Budapest főszerkesztője, Veres József szintén 13. pozícióban a XX. kerület első titkára – mindketten 1956-ban, 14. pozícióban ugyancsak Veres József 1958-ban budapesti végrehajtó bizottsági tag és a Budapest Fővárosi Tanács VB-elnöke lett.

A fővárosi hatalmi elit tagjainak belépése a végrehajtó bizottságba

Az összesen 106 – természetesen a titkárokkal, első titkárokkal kiegészített – végrehajtó bizottsági tag rendkívül sok, több mint 60 különféle pozícióból érkezett, tízen az MDP KV-ból és az MSZMP KB-ból, kilencen a budapesti apparátusból, hatan a KISZ-ből, hét (vezér)igazgató gazdasági területről lépett be a budapesti hatalmi elitbe, de volt közöttük gimnáziumi tanár, tanácselnök, miniszterhelyettes, szakszervezeti vezető vagy üzemi PB-titkár is. A tulajdonképpeni hatalmi elitből azonban csupán 34-en: négyen a KB-ből, három titkár, egy-egy első titkár, megyei első titkár és polgármester volt köztük, továbbá 24-en kerületi első titkári pozícióból (71% – az összeshez képest 23%) kerültek a budapesti végrehajtó bizottsági tagok közé.

Mint korábban említettem, egyes kulcspozíciókat betöltő személyek kifejezetten a funkciójuk révén váltak a testület tagjaivá. A kerületi első titkárok viszonylag nagy aránya arra sarkallt, hogy megvizsgáljam, a közülük a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjaivá vált személyek megtartották-e korábbi pozíciójukat, illetve mikor hagyták ott végleg azt. A legtöbben, tizenketten rögtön kinevezésük után otthagyták korábbi helyüket, de közülük tizenegyen a Budapesti Pártbizottság első titkárai vagy titkárai lettek, így nem is tarthatták meg funkciójukat. Egy személy, Veres József 1958-ban végleg megvált XX. kerületi első titkári pozíciójától, ám ez sem kivétel, mert valójában – 1958. december 12-ei hatállyal – a 10 éve funkcióját betöltő Pongrácz Kálmán helyére, a Budapest Fővárosi Tanács VB-elnökévé nevezték ki, és tulajdonképp ezért választották meg 1958. november 14-én (előre!) a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjává,[489] illetve kellett 1958. december 19-én elhagynia kerületét.[490] A tanács VB-elnöki pozíció elhagyásakor (1963. március 11.) megszűnt a budapesti végrehajtó bizottsági

489 BFL XXXV.1.a.3. 10. őe. (1958. november 14.). 2–3. p.

490 Uo. BFL XXXV.25.a.3. 18. őe. (1958. december 19.).

és pártbizottsági tagsága is (1963. március 23.).[491] A helyére a tanácsnál – szintén a március 11-ei tanácsülésen – kinevezett és már budapesti végrehajtó bizottsági tag Sarlós István ekkor a VI. kerületi első titkári posztot hagyta ott, és a helyette a VI. kerület élére megválasztott Katona Imrét kooptálta a Budapesti Pártbizottság a póttagjai közül Veres helyébe, illetve választotta meg budapesti végrehajtó bizottsági tagnak.[492]. Ezúttal is úgy tűnik, hogy a VI. kerületi titkári pozíció kötött volt a budapesti végrehajtó bizottsági tagok között, azonban valószínűleg Katona Imre személye határozta meg e fontos pozíciók betöltését. Katonával 1949-től mind politikai munkatársként, mind karhatalmistaként vagy agitprop. osztályvezetőként és kerületi első titkárként is elégedettek voltak, később pedig azzal értékelték a munkáját, hogy egy évvel a budapesti végrehajtó bizottsági taggá kinevezése után a Budapesti Pártbizottság titkára, 1974-től négy éven át első titkára, majd a Központi Bizottság bizalmának köszönhetően – saját bevallása szerint – akarata ellenére az Elnöki Tanács titkára lett.

A fővárosi tanácselnökök egyébként kettő kivételével budapesti végrehajtó bizottsági tagok is voltak. Ez alól kivételt Kelemen Lajos képezett, akit eleve megbízottként neveztek ki a tanács élére, így nem lett Bp. VB-tag, illetve Bielek József, aki 1989. február 10-én tanácselnök, majd 1989. április 24-étől budapesti pártbizottsági tag lett.[493] A budapesti végrehajtó bizottsági kinevezésére valószínűleg már nem volt idő.

Borbély Sándor volt az egyetlen olyan személy, aki többé-kevésbé egy időben nyerte el a kerületi első titkári posztot és a budapesti végrehajtó bizottsági tagságot. Az érdekesség ebben a kettős kinevezésben az, hogy 1970 júniusában történt meg Borbély XXI. kerületi és CSVM cseréje, így személyében a CSVM párttitkárát nevezték ki a következő budapesti pártértekezleten budapesti végrehajtó bizottsági taggá.[494] Ennek a történetnek inverze Molnár Ernő esete, aki az MDP-korszaktól a III. kerület párttitkára volt, majd az első MSZMP-pártértekezleten a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja, két év múlva a CSVM politikai vezetője lett. 1970 júniusában adta át – a kilépésnél tárgyalt okok miatt – Borbély Sándornak a kerületi, majd novemberben a budapesti végrehajtó bizottsági stafétát.

491 BFL XXIII.101.a.1. 1963. március 11-ei ülés jegyzőkönyve. BFL XXXV.1.a.3. 41. őe. (1963. március 23.). 20. p.

492 BFL XXXV.1.a.3. 41. őe. (1963. március 23.). 20–21. p.

493 Uo. 228. őe. (1989. április 24.). 21. p.

494 BFL XXXV.28.a.1970. 1970. június 18-ai PB-ülés jegyzőkönyve, BFL XXXV.1.a.3. 99. őe. (1970. november 1.).

Ameddig önálló kerületi szintű pártbizottság volt a csepeli gyárkomplexum, addig pártvezetője a Budapesti Végrehajtó Bizottságnak is tagja volt, így Borbélyhoz hasonlóan Ernszt Antal, az utolsó CSVM-párttitkár a kinevezésével együtt budapesti végrehajtó bizottsági tag is lett. Ez a választás is fontos és jelzésértékű a vizsgálatunk szempontjából. Egyrészt Borbélyt azért kellett felmenteni mindkét funkciójából, mert a Központi Bizottság osztályvezetője lett, másrészt – mivel a fővárosi szintű felmentését a Budapesti Pártbizottságnak kellett elfogadnia, ami egyúttal a CSVM-pozíció feladását is jelentette – így három nappal korábban döntöttek a CSVM-ben történő cseréről.[495] A harmadik tanulság az, hogy miután a CSM megszűnt kerületi szintű pártbizottság lenni,[496] az egyesült XXI. kerületi PB vezetője, Ernszt az 1985. májusi KEB-taggá választásáig[497] budapesti végrehajtó bizottsági tag maradt. Itt tehát a kinevezés – valószínűleg – a személyének, a Bp. VB-tagságban maradás a – CSM-mel történt egyesülés után is megmaradt – pozíciónak szólhatott.

Pusztán két olyan ember volt, akik Bp. VB-tagságuk előtt kerületi első titkárok voltak, és a két megbízatásuk egy időben ért véget. A XIII. kerület első titkára, Kónyi Gyula 1970-től belügyminiszter-helyettes, egyúttal tíz éven át MSZMP KB-tag is lett,[498] Szkokán Ferenc pedig 15 év után 1989-ben ment nyugdíjba,[499] így egyikük sem tarthatta meg a budapesti végrehajtó bizottsági tagi pozícióját. Kinevezésük tehát személyüknek és nem a betöltött pozíciónak szólt.

Hasonló következtetésre jutottam azzal a kilenc személlyel kapcsolatban, akik a Bp. VB-tagságot megelőzően viselték kerületi első titkári pozíciójukat, és attól előbb váltak meg, mint budapesti végrehajtó bizottsági tagságuktól. Egy-egy fő lépett ki előbb a II., a III., az V., a VI., a VII., a VIII. kerületi pártbizottságokból, a CSVM, a BME és a SOTE PB-ből. Nagyon érdekes az utóbbi két pozíció, hiszen 1989-ben a Budapesti Végrehajtó Bizottságnak tagja volt Barta György, a BME PB (1989. február 25-ig) és Magyar Kálmán, a SOTE PB (1988. október 10-ig)

495 BFL XXXV.28.a.1975. 1975. július 10-ei PB-ülés jegyzőkönyve, BFL XXXV.1.a.3. 131. őe. (1975. július 7.).

496 MNL OL M-KS-288.7. 702. őe. Az MSZMP KB Titkárság 1984. szeptember 3-ai határozata.

497 BFL XXXV.1.a.3. 201. őe. (1985. május 2.). 4. p.

498 BFL XXXV.1.a.3. 47. őe. (1964. január 6.). 4–8., 40., illetve 97. őe. (1970. szeptember 24.). 3., 140. p. és BFL XXXV.1.a.3. 33. őe. (1962. február 23.). 47. p., ill. XXXV.18.a.3. 83. őe. (1970. szeptember 28.).

499 BFL XXXV.19.a.3. 131. őe. (1974. szeptember 24.). ill. BFL XXXV.19.a.1. 12. őe. (1989. április 8.) és BFL XXXV.1.a.3. 201. őe. (1985. május 2.), 4–5., 33–37. p., ill. 227. őe. (1989. március 13.). 5–6., 51–53. p.

első titkára is, tehát mindketten egyetemi pártbizottság első titkáraiként lettek budapesti végrehajtó bizottsági tagok.

Az Esti Hírlap és az egyetemi pártbizottságokon túl az egyik fővárosi akadémiai kutatóintézet (1985-ig a Központi Fizikai, 1985-től a Központi Kémiai Kutatóintézet), a Magyar Rádió és Televízió, egy minisztérium,[500] a KISZ, egyes nagyvállalatok is képviseltették magukat a testületben és munkásként dolgozó tagjai is voltak a Bp. VB-nek.

A tárgyalt 24 kerületi szintű első titkárként a testületbe érkezett személy a II., a III., az V. (2 fő), a VI. (2 fő), a VII., a VIII. (2 fő), a XI., a XII., a XIII. (2 fő), a XIV. (2 fő), a XVIII., a XIX. (2 fő), a XX., a XXI. kerületi PB, továbbá a BME, a CS(V)M (2 fő) és a SOTE PB-ből érkezett, de ez nem jelenti azt, hogy csak ők képviseltek első titkárként a Budapesti Végrehajtó Bizottságban a kerületi (szintű) pártbizottságokat, hiszen például Steiner Arnold budapesti végrehajtó bizottsági tagként lett a III. kerület párttitkára.[501]

A kerületi (szintű) első titkárok rekrutációja

A végrehajtó bizottsági tagok után lássuk a kerületi szintű első titkárok rekrutációjának vizsgálatát. A 177 fő közül hárman minisztériumból, öten gyárból, üzemi PB-ből, tizenegyen a KISZ-ből, hatan valamilyen tömegszervezetből, hárman a tanácsból, hatan a rendőrségtől, egy személy a Magyar Rádió és Televíziótól, hárman megyei pártbizottságból léptek be, korábban öt igazgató, kettő tanár volt, valamint tizenheten az MSZMP KB (MDP KV) apparátusából, harmincan a Budapesti Pártbizottság apparátusából, tizenkilencen kerületi pártbizottságtól kerültek be, tizenöten kerületi első titkárok és negyvenheten kerületi titkárok voltak. Az utolsó öt csoport vizsgálata a legnagyobb létszámok mellett érdekes adatokat hozott felszínre.

Az MSZMP KB (MDP KV) apparátusából 17-en lettek kerületi első titkárok. Közülük – közvetlenül a poszt elfoglalása előtt – tízen a Párt- és Tömegszervezetek Osztályán dolgoztak, ketten osztályvezetők voltak: Darabos Iván 1962 és 1965 között a KB Tudományos és Kulturális Osztályát, Kurucz Imre 1964 és 1970 között a KB Tudományos és Közoktatási Osztályát vezette. Ketten al-

500 Gyakori eset, hogy egy magas rangú állami tisztségviselő egyúttal választott vezető párttestület tagja is, igazolva ezzel párt és állam korszakbeli összefonódását. Vö. *Kornai, 1993.* 70–71. p.

501 Gyakorlatilag Égető Lajos betegsége, majd halála miatt került ekkor sor a kinevezésére. BFL XXXV.8.a.3. 177. őe. (1985. december 18.).

osztályvezetőként, tizenhárman pedig politikai munkatársként kerültek kerületi vezető pozícióba. Közülük olyan neves személyiségek kerültek ki, mint Égető Lajos (XVII., majd a III. kerület első titkára), Ernszt Antal (CSVM, majd a XXI. kerület első titkára), Jassó Mihály (XII. kerület, majd a Budapesti Pártbizottság titkára, 1988-tól első titkára), Kelemen Lajos (X. kerületi első titkár, majd fővárosi tanács VB-elnökhelyettes, majd megbízott VB-elnök), Molnár Endre (a XIX. kerület első titkára, majd a Budapesti Pártbizottság titkára, később a moszkvai kereskedelmi kirendeltség vezetője).

A kerületi első titkárok közé harmincan a Budapesti Pártbizottság apparátusának több mint egy tucat politikai karrierhelyéről rekrutálódtak, a legtöbben, tízen osztályvezetők, nyolcan osztályvezető-helyettesek, öten vezető testületi tagok és heten politikai munkatársak voltak. A harmincból a legtöbben, nyolcan a Párt- és Tömegszervezetek Osztályáról lettek kerületi vezetők. A magas szám mellett ez azért is érdekes, mert ez az osztály volt a felelős a budapesti káderkiválasztásért, így a kerületi (szintű) első titkárok kinevezéséről szóló előterjesztések elkészítéséért, tehát gyakorlatilag osztályvezetőként négyen, Kékedi György, Méhes Lajos, Zathureczky Tibor,[502] Závori László saját maguk készítették elő kerületi titkári kinevezésüket. Esetükben az ülések mellett vagy nincsenek meg az aláírt előterjesztések, vagy a budapesti titkár szignózta, így, ha nem tudnánk, hogy középvezetők voltak, nem is derülne ki, hogy ők voltak az előterjesztők.[503] Závori László a kinevezésekor meg is jegyezte: *„Ez az eset, amikor a »hóhért akasszák* [sic!]*«.”*[504] Szerdahelyi István szavaival: a megválasztandók nevezték ki azokat, akik megválaszthatták őket.[505]

Bár nyilvánvalóan mind a nyolcan megbízhatóságuk miatt kerültek a kerületi első titkári pozícióba, azonban e pozícióból történő kilépésük után csak a már többször említett Méhes Lajos lépett feljebb a ranglétrán (budapesti titkár), illetve ketten lettek fővárosi osztályvezetők: Prieszol Olga a II. kerület után 1968-tól két évig vezette korábbi osztályát, a Bp. PTO-t, majd 1970-től a Közalkalmazottak Szakszervezetének lett a főtitkára, majd 1980 és 1985 között KB-tag, Zathureczky Tibor pedig a Budapest Fővárosi Tanács Pártbizottsága után 1978-tól nyugdíjazásáig a Budapesti Pártbizottság Közigazgatási és Adminisztratív

502 Zathureczky Tibor osztályvezető-helyettes volt.

503 BFL XXXV.1.a.3. 216. őe. (1988. január 11.), BFL XXXV.1.a.4. 93. őe. (1961. január 9.), BFL XXXV.1.a.3. 28. őe. (1961. július 14.), BFL XXXV.1.a.3. 115. őe. (1973. június 28.), BFL XXXV.1.a.3. 165. őe. (1980. május 7.).

504 BFL XXXV.1.a.3. 165. őe. (1980. május 7.). 8. p.

505 *Szerdahelyi, 2007.* 217–219. p.

Osztályának vezetője volt. A többiek azonban nem futottak be később politikai karriert, úgy tűnik, hogy az egykori PTO-sok kerületi első titkári kinevezése nem volt a politikai ranglétra egyik fontos állomása.[506]

A harminc közül kilenc pártkarriernek a rendszerváltás, pártfegyelmi eljárás vagy nyugállományba vonulás vetett véget. Mindezeket leszámítva a budapesti hatalmi elitpozícióból kilépve tizenketten maradtak politikai pályán, ketten a tanácsi igazgatásban, egyikük a gazdasági életben, hatan pedig valamelyik tömegszervezetben folytatták munkájukat.

A tizenkét politikai pályán maradt kerületi első titkár közül – a PTO-ból érkezetteken kívül – a legnagyobb karriert a korábban budapesti pártbizottsági póttag, illetve a Propaganda és Művelődési Osztály osztályvezetője, Katona Imre és Nagy Richárd futották be, ők e funkció után budapesti titkárok lettek. Az Agitációs és Propaganda Osztály korábbi osztályvezetője, Barsi Tomaj Zoltán 1989-ben lett a Belügyminisztérium sajtófőnöke, az Ipari, Közlekedési és Városgazdálkodási Osztály (=IKVO), illetve a PMO osztályvezető-helyettese, Péter János és Záhorzik Teréz a kerületi első titkári pozíció után Budapesti PTO-vezető, illetve a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály alosztályvezetője lett. Tipikus politikai karriernek tekinthetjük a Budapesti Káderosztály éléről a BM Pártbizottság élére kinevezett Kovács Jánosét, aki a BM PB első titkári pozíciójának öt évig tartó betöltése után hat évig a BM III/II. osztályain dolgozott osztályvezetőként, illetve alosztályvezetőként. Politikai munkatársként lett első titkárrá Kovács Antal, a Vas Megyei Pártbizottság első titkára, Somogyi Sándor pedig az IKVO, majd a Gazdaságpolitikai Osztály osztályvezetője lett. A korábban Bp. PB-tag Ujvári István a XII. kerület éléről előbb a Bp. PTO osztályvezetője lett, majd – mint később látni fogjuk – gazdasági pályára került.

Az esetek legnagyobb arányában (64%) a kerületi első titkári pozíció betöltése valamelyik kerületi apparátusból (kerületi PB, kerületi titkár, kerületi első titkár) lett megoldva. Mivel 15 alkalommal neveztek ki kerületi első titkárból kerületi első titkárt, ezeket a személyeket külön elemzem. Két személyt, Schumeth Jánost és Ujfalusi Sándort kiveszem e körből, mert ők a XIV. és a XVIII. kerületbe lényegében pártiskoláról tértek vissza (1961. július 17–1962. október 17. és 1962. augusztus 30–1964. december 11.), ahol távollétükben helyettesítették őket, illetve azokat, akik a kerületi szintű apparátus átszervezése miatt szerepelnek kétszer az adatbázisban (Elek Imre, Kéninger Ferenc) vagy helyettesítés után került ideiglenes státusból véglegesbe (Kovács Károly), lényegében tehát hét olyan személy maradt, akik valamely kerületi szintű első titkári pozícióból lettek egy másik kerületi szintű pártbizottság első titkárai. Ketten közülük a XXI. kerület és a CS(V)M különválásával és egybeolvasztásával voltak kapcsolatban, Kiss Dezső a kerületi pártbizottságból került a CSVM élére, Ernszt Antal pedig az 1984-ben megszűnt CSM-ből került át a XXI. kerületbe. Borbély Sándor szintén a XXI. kerületből került a CSVM élére. Borbélyt 1966. augusztus 26-án nevezték ki a XXI. Kerületi Pártbizottság első titkárának, de tulajdonképp a kerületből érkezett, hiszen 1962 és 1966 között a Csepel Vas- és Fémművek másodtitkára volt. És miután egy teljes ciklust kitöltött (nem pártértekezlettől pártértekezletig) a kerület élén, 1970. június 18-ától öt évig a CSVM első titkára lett.[507] A két, kerületek közti áthelyezés során tehát ismerős terepen, ismerős problémák és személyek között mozgott. Az áthelyezés mindenképp racionálisnak vélhető.[508]

A további öt személyből négy az áthelyezéssel politikailag „értékesebb" kerület élére került, Bakos Zsigmond a XVIII.-ból Ujfalusi visszatérése miatt került a VI.-ba,[509] Égető Lajos a XVII.-ből a III.-ba,[510] Tóth István a XVII.-ből a IX. kerületbe, Molnár Ernő a III. kerületből a CSVM PB,[511] Anda János pedig az I. kerületből a BM PB élére.[512]

Figyelemre méltó Égető Lajos életútja. 1958 óta a III. Kerületi Pártbizottságon függetlenített politikai munkatársként dolgozott. A kétéves pártfőiskola elvégzése után 1965-ben lett a kerületi pártbizottság titkára és a kerületi végrehajtó bizottság tagja.

Égetőt két év múlva áthelyezték az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályára Baranya és Tolna megyei instruktornak. A kerületi VB-tagsága alól felmentették, de továbbra is pártbizottsági tag maradt, és csak egy év múl-

506 Diósi Imre a Lőrinci Fonógyár igazgatója, Fajkos Aladár a Budapesti Testnevelési és Sportbizottság elnöke. Gál Lászlóné (Hendlein Éva) nyugdíjas lett. Kékedi György 1989-ben nem indult a kerületi pártértekezleten, Závori Lászlót KEB-vizsgálat után áthelyezték a SZOT Központi Iskola tanárának.

507 BFL XXXV.26.a.3.1966. 1. őe. 1966. augusztus 26-ai PB-ülés jegyzőkönyve és BFL XXXV.28.a.3.1970. 1. őe. 1970. június 18-ai PB-ülés jegyzőkönyve.

508 BFL XXXV.26.a.3.1984. 179. doboz. 1984. október 24-ei PB-ülés jegyzőkönyve.

509 BFL XXXV.23.a.3. 42. őe. (1964. december 11.). Előfordulhat, hogy ennek köszönhető, hogy a cserének nincs nyoma a VI. kerületi jegyzőkönyvekben. Bakos 1964. december 8-án már titkárként írt alá. BFL XXXV.11.a.3. 52. őe. (1964. december 18.). Meg kell említeni, hogy az egy váltással korábbi Katona Imre–Bakos Zsigmond-cserére sem utal semmi a kerületi jegyzőkönyvekben.

510 BFL XXXV.22.a.3. 169. őe. (1981. október 29.).

511 BFL XXXV.28.a.3. 1. őe. (1959. október 24.).

512 BFL XXXV.6.a.3. 36. őe. (1963. augusztus 6.).

va, 1968. december 20-án mentették fel PB-tagsága alól.[513] 1972-től nevezték ki a XVII. kerület első titkárának, 1975 és 1980 között tagja volt a Budapesti Pártbizottság Pártépítési Munkabizottságának, 1980-tól a Budapesti Pártbizottság Fegyelmi Bizottságának. A fent említett cserére 1981-ben került sor, és 1985-ben bekövetkezett haláláig a III. kerület első titkára volt.

A fentebb pártiskolai kitérőjük miatt nem említett Schumeth János és Ujfalusi Sándor visszatérése és tíz, illetve tizenkét évig pozícióban maradása azért érdekes, mert visszatértük után nem ideiglenesen töltötték be ismét ugyanazt a pozíciót, és léptek tovább, hanem tartósan a kerületükben maradtak. Pártiskolai képzésük tehát nem a káderátcsoportosítást szolgálta, hanem a pozíciójukban megerősítést. A képzésüket szükségessé tette az a tény is, hogy az ötvenes években történt kinevezésük idején csupán nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkeztek!

Voltak olyan kerületi első titkárok is, akik kitérő után tértek vissza a helyi elit ugyanazon vagy vele egyenrangú pozíciójába. Kékedi György 1973 és 1980 között az I. Kerületi Pártbizottság első titkára – ezzel együtt I. kerületi munkásőrzászlóaljparancsnok is – volt, 1980–1988 között a Budapesti Pártbizottság Párt- és Tömegszervezeti Osztályának vezetője, majd innen a VIII. Kerületi PB első titkára lett. Bornemissza Sándor a Budapest Fővárosi Tanács PB-t vezette 1978–1983 között, 1983 és 1986 között a XIII. Kerületi Tanács tanácselnöke volt, majd a XIII. kerület pártvezetője lett 1986–1989 között. Az állomáshelyei azonban a pályafutásában valamiféle állandóságot képviseltek: az elitbe lépés előtt 1973 és 1976 között a XI. Kerületi Tanács tanácselnök-helyettese, 1976 és 1978 között a Budapesti Pártbizottság Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya osztályvezető-helyettese volt. Tehát tanácsi vezetőből lett annak az osztálynak a vezetője, amely a Budapest Fővárosi Tanács és a szakigazgatási szervek közigazgatási és hatósági tevékenységét ellenőrizte. Majd a Budapest Fővárosi Tanács pártbizottságát, utána egy kerületi tanácsot irányított, és eztán ugyanannak a kerületnek a pártbizottságát. Nem kellett akkor sem új kapcsolatokat kiépítenie, amikor 1986-ban tanácselnökből párttitkár lett, hiszen pozíciójánál fogva már korábban is tagja volt a XIII. Kerületi Párt- és Végrehajtó Bizottságnak, kinevezésekor a Budapesti Pártbizottságnak, illetve korábban a Budapest Fővárosi Tanácsnak.[514]

Ugyanabból a kerületből való rekrutációra két példát hozok a XI. kerületből. Az 1962. október 21-ei kerületi pártértekezleten megválasztott Kanczler Gyula korábban két évig a (XI. kerületi) Budapesti Műszaki Egyetem PB-titkára és – valószínűleg e tisztség kapcsán – a XI. Kerületi PB tagja is volt. Az őt váltó Pataki János 1952-től 1957-ig a Műszaki Egyetem Marxizmus–Leninizmus Tanszéken adjunktusként, majd docensként dolgozott. Tízéves hosszú és kanyargós kitérő után visszatért a XI. kerületbe, és öt évig e kerület első titkára volt.

Voltak közöttük olyan személyek is, akik az ideiglenes, megbízott vezető szerepét töltötték be. A XIX. kerületben Virágh Ferencné Jánki Kálmán 1963. október 21-ei távozása és Darabos Iván 1964. január 8-ai érkezése között 79 napig helyettesített a pártbizottságon, majd Darabos távolléte (később nyugdíjazása) miatt 26 napig vezette a pártbizottságot – amíg ki nem nevezték e posztra véglegesen Molnár Endrét. Barabás Béla kétszer volt a III. Kerületi PB helyettes első titkára, először 68, majd 240 napig.

A kerületi első titkároknak csak mintegy 45%-a (79 pozíció) fordult meg funkcionáriusként abban a kerületben, ahová első titkárként kinevezték.[515] Közülük viszont 76% (60 pozíció) közvetlenül a kerületből került tovább. 47-en kerületi titkárból, tizenkilencen a saját kerületük alsóbb szintű pártapparátusából lettek kerületi első titkárok. Ahogy később ismertetem – a helyi apparátus sokszor kifogásolta a kerületi titkárok kívülről érkezését, azonban az adattárból kiderült, hogy 47 egykori első titkárból 36 a saját kerületében volt titkár! Így a 177 kerületi szintű első titkárból 55 közvetlenül a saját kerületi pártapparátusból rekrutálódott.

Feszültség a kerületi pártbizottságokban

A Politikai Bizottság, a káder- és személyzeti munka továbbfejlesztéséről szóló, 1967. májusi határozata szerint *„az eddiginél jobban kell törekedni arra, hogy a vezető posztokat lehetőleg helyi káderekkel töltsék be”*.[516] Ennek ellenére a rekrutációnál mégis kimutatható feszültségforrás volt az, ha a rekrutált más területről, vagy másik kerületből érkezett az adott kerületi első titkári pozícióba. A korábban ismertetett Balogh–Csillik-cserénél Somogyi Sándor így fogalmazott:

> *„Felvetődhet az a gondolat, hogy miért kerületen kívülire teszünk javaslatot. Mi a Budapesti Pártbizottság részéről 22 kerületben különböző párt káderpolitikát folytatni nem tudunk, csak egységeset. Ez azt jelenti, hogy erzsébeti káderek vannak budapesti és országos szintű szervekben. Szilárd meggyőződésünk az, hogyha valaki kedvvel, szeretettel, lelkiismeretesen végzi pártmunkáját, annak a kerület-*

513 Uo. 53. őe. (1967. június 22.) és uo. 67. őe. (1968. december 20.).

514 BFL XXIII.101.a.1. Budapest Főváros Tanácsa 1980. július 1-jei és 1983. június 27-ei tanácsülési jegyzőkönyve.

515 A 177 pozícióból háromra nincs adat.

516 MNL OL M-KS-288.5. 424. őe. (1967. május 9.). 167. p.

nek a részesévé válik, ahol dolgozik. Régen ismerem Balogh elvtársat, ő Újpest neveltje, ott vett részt partizánharcokban is. Mégis erzsébetivé vált, mint az [sic!] a VB-ülésen a nagyon elérzékenyült VB tagjai megköszönték. Magam zuglói vagyok, mégis Budán, az első kerületben voltam első titkár és a kerület iránt ma is nosztalgiát érzek. Az elvtársak ilyen felfogásban és ilyen szemléletben adják meg a bizalmat Csillik elvtársnak. Mi alkalmasnak tartjuk kerületi első titkárnak és biztosak vagyunk abban, hogy képességei, a PB-VB apparátus segítsége gyorsan át fogja segíteni az ismeretszerzés szakaszán, és ha eljön az idő, hogy őt is visszakérjük, ugyanazt lehet róla is elmondani, mint Balogh elvtársról."

Amikor a XVII. kerületi első titkárt, Égető Lajost a III. Kerületi Pártbizottság első titkárának nevezték ki, a helyét ideiglenesen Hartai Sándor PTO-titkár töltötte be. 98 napi szolgálata után a helyére 1982. február 4-én Gregor Gábort nevezték ki. Három nappal a hivatalos döntés előtt a kerületi végrehajtó bizottsági ülésen azonban Somogyi Sándor több jelölt elutasításáról is beszámolt. Természetesen a nyolc jelölt közül szóba került Hartai is, továbbá a Budapesti Végrehajtó Bizottság egyik tagja, Kamhal József, hiszen ő a XVII. kerületben, Rákoscsabán lakott, illetve a pártbizottság másik tagja, Katona Jánosné is. A Budapesti Pártbizottság azonban ragaszkodott a korábbi döntéshez:

„A [Bp.] VB és a [Bp.] PB megismerte az új első titkárról elhangzott véleményt. A kerületi VB javaslatot tett Hartai elvtárs személyére is. A Budapesti PVB mégis kéri az elvtársakat, hogy az előzetesen javasolt elvtársat fogadják el, tehát Gregor Gábor elvtársat. A BPVB újra vitatta álláspontját, és amely miatt mégis Gregor elvtárs mellett döntött – holott Hartai elvtárs a kerületben tisztességes, becsületes, jó munkát végzett –, az az volt, hogy Gregor elvtárs tapasztalatait szélesebb körűnek, felkészültségét erősebbnek, szélesebbnek tartjuk. Tíz éves üzemi munkás, tömegszervezeti (KISZ-ben) tapasztalata van, a pártban a pártmunka több területéről van tapasztalata, állami irányításban szerzett tapasztalata is van, tanácsi területre is kitekintést kapott, budapesti szintű rálátással is rendelkezik.

Ebben látjuk tehát Gregor elvtárs felkészültebb, nagyobb tapasztalatát Hartai elvtárssal szemben.

Vezetői készsége ismert a Budapesti Pártbizottság előtt. Önálló vezetői munkában is több funkcióban dolgozott. Kezdeményező, mások kezdeményezései iránt is fogékony, kapcsolataiban szókimondó, nyílt, egyenes vezető. Segítőkész.

Eddigi munkái azt mutatják, hogy az együttműködési készsége jó. A BPVB és a PB ezért látta úgy, hogy kéri a kerületi PVB-t, hogy támogassa Gregor elvtárs megválasztását.

Mi megértjük a VB gondját, hogy nem ismerik Gregor elvtársat.

Kérjük, hogy ennél az összemérésnél adják meg a bizalmat a Budapesti Pártbizottságnak.

Tudják az elvtársak, hogy ebben a kerületben komoly gondunk volt az első titkárok tekintetében. Az utóbbi évtizedben a kerületi PVB azt érezheti, hogy a Budapesti Pártbizottság megfontoltan tett javaslatot. Most is így van. A budapesti pártszerveknek az állásfoglalása megszületett, tehát írásos javaslattal állunk a Végrehajtó Bizottság elé.

Szabó János elvtárs kiosztja az írásos javaslatot."

Miután az egyik végrehajtó bizottsági tag, Benkovics Pálné szóvá tette, Somogyi beszélt Gregor hiányosságairól is:

„1. „Munkatársainak nagyon nagy önállóságot ad. A feszesebb ellenőrzéssel kellene kiegészítenie. A visszakérdezés kevésbé erős, mint a bizalom.
2. Esetenként türelmetlen, mint vitatkozó partner. Ha felhívják a figyelmét, akkor akar és tud korrigálni magatartásán.
3. Mozgalmi munkában, akik dolgoznak, azok is érzékeny emberek, de a közösség szolgálata közben az ügyet kell nézni. Érzékeny természetű ő is, ez nem minden szituációban jellemző rá."

A kerületi végrehajtó bizottság és a kerületi pártbizottság ezúttal is elfogadta a válaszokat és megszavazta az előterjesztést.[517]

Hasonlóan érdekes szituáció alakult ki a III. kerületben Égető Lajos 1985. október 9-én bekövetkezett halála után. November 27-én Bán Éva kerületi titkár ismertette a kerületi pártbizottság első titkára személyére vonatkozó beszélgetések várható beosztását. Jegyzőkönyvvezetőként már ott volt Égető 1981-es megválasztásakor is. Rajta kívül még egy titkár várhatta a kinevezését, Barabás Béla, aki az 1970. október 18-ai pártértekezlet óta pártbizottsági tag volt (az 1989. május 27-ei pártértekezletig), de csak az 1985. február 23-ai pártértekezlet óta volt végrehajtó bizottsági tag és titkár. Égető halála után kinevezték megbízott első titkárnak, mely funkciót csupán a december 18-ai pártbizottsági ülésig viselte. Ekkor azonban „váratlan" dolog történt. A pártbizottsági ülésen megjelent Jassó Mihály, a Budapesti Pártbizottság titkára. Ismertette, hogy már történtek beszélgetések az első titkár személyéről, de kegyeleti szempontból a kinevezést nem lett volna tisztességes korábban elkezdeni, de eljött az ideje a választásnak. Elsődleges szempontként a rátermettséget említették. *„Felmerült kerületi vagy Óbudáról más funkcióba került jelölt legyen."* A Bp. PB természetesen – két nap-

517 BFL XXXV.22.a.4. 587. őe. (1982. február 1.).

pal – korábban már tárgyalta az esetet, és döntésük Steiner Arnoldra, a Magyar Hajó- és Darugyár PB-titkárára esett, akinek úgymond ipari, nagyüzemi tapasztalata van, igényli mások véleményét, tud dönteni, vezetni. Meglepte a javaslat, de kellő alázattal fogadta. Steiner is hozzászólt az ülésen, és elmondta, hogy örül a kinevezésnek, de nehezen válik meg a hajógyártól, és bocsássák meg neki, ha hivatkozni fog a korábbi munkatapasztalataira.[518]

Azonban a választásnak megvolt az előzménye a Budapesti és a III. Kerületi Végrehajtó Bizottságon is. Egy héttel az említett ülés előtt, november 20-án, a kerületi VB-ülésen ott volt a másik budapesti titkár, Borbély Gábor, aki bemutatta a kerületi VB-tagoknak Steinert, a Budapesti Pártbizottság tagját. *„Óbudát nem ismeri, de a párt politikáját igen, és ismeri az üzemek belső életét"*, és kifejtette, hogy nem kell azért *„pironkodniuk"*, mert nem óbudai az első titkár. Steiner távollétében, Borbély vezetésével elkezdődött a zárt ülés. Barabás Béla kifejtette, hogy nehéz helyzetbe került Égető halálával, de megkönnyebbült, mikor Steiner jött, ugyanis három évig együtt jártak politikai főiskolára (1977–1980). A hozzászólók közül többen a pártfegyelmet emlegették, továbbá azt, hogy alávetik magukat a pártakaratnak. Horkás János egyenesen azt a megjegyzést tette, hogy a XIII. kerületi hajógyár nincs messze Óbudától. Egy újabb hozzászóló, Kalmár György Steinerrel közös, pártüdülőben együtt töltött nyaralást emlegetett, és kifejtette, hogy nem árt egy kis megújulás:

> *„[...] nagyon jól tudjuk, hogy vannak olyan feladványok, hogy akár a matematikában, hogy ötször átnéztük, és nem találunk benne semmi problémát, és egy roppant egyszerű dologban változtatás lesz, ez üzemre is vonatkoztatható, és tulajdonképpen egy árnyalattal jobban megy, tehát javít."*

Majd behívták Steinert és Borbély ismertette vele az egyhangú döntést. A Budapesti Végrehajtó Bizottság november 27-én Steiner kinevezésével előzetesen egyetértett.

Felmerül a kérdés, hogy mennyire volt őszinte Barabás akkor, amikor azt mondta, hogy rossz helyzetbe került Égető halálával, és örült Steiner kinevezésének? Főleg, hogy Steiner távozásával, 1988. szeptember 29-étől vállalta az első titkári szerepet, amit az 1989. május 27-ei kerületi pártértekezletig viselt, amikor át kellett adnia a stafétát Barát Tamásnak, aki valószínűleg a testület megszűnéséig töltötte be ezt a funkciót. Nem érezhette már úgy 1985-ben is, hogy 15 év munkájának gyümölcsét arathatja le az első titkári kinevezéssel, és Steiner megfosztotta ettől a címtől? Ha nem így volt, miért vállalta el a feladatot 1988-ban? Nem érezhette-e 1989-ben is, hogy ismét félreállították? Vagy tényleg csak ideiglenesen akarta vállalni a kerület politikai vezetését, és ezt is csak párthűségből vállalta? Sajnos a prozopográfiai adatbázis és a fennmaradt pártbizottsági iratok erre nem adnak választ.[519]

Ribánszky Róbertet, a XXI. kerület első titkárát 1976. március 6-án leváltották, mert Pekingbe nevezték ki nagykövetnek. Miután elbúcsúztatták, Somogyi Sándor, a Budapesti Pártbizottság titkára ismertette a lehetséges négy jelöltet: a kerületből Pintér Istvánt és Sipos Bélánét, azaz a két titkárt, a kerületen kívülről Véghelyi Andort, a CSVM ideológiai titkárát, valamint a Központi Bizottság egyik politikai munkatársát. A két első személyt erkölcsileg megfelelőnek tartották, viszont nem rendelkeztek elegendő tapasztalattal, a KB munkatársát más területre szánták, így a budapesti titkár Véghelyit javasolta első titkárnak.

Érdekes módon Ribánszky sem helyeselte a helyi vagy az „oldalirányú" áthelyezést, felülről szeretett volna utódot maga helyett. Somogyi válasza az ügyben a következő volt:

> *„Mi nem tudunk így dönteni egyetlen káderkérdésben sem, hogy ki milyen szinten van, és ki kit lép át, oldalt lép-e át, előre lép-e át. Bennünket egy cél vezet, az, hogy adott ismereteink szerint a lehető legjobb megoldást válasszuk. Bennünket nem tud olyan dolog befolyásolni, hogy ki honnan lép elő. Nem ez, hanem az alkalmasság kérdése az alapvető és döntő."*

Az ülésen háromféle hozzászólás hangzott el. Az első hozzászóló a négyéves ismeretségre tekintettel Pintért javasolta. A második Siposnét, és érdekes módon arra hivatkozott, hogy nem akar a Vasműből maga fölé vezetőt! Ez utóbbi hozzászólásból egyfajta ellentétet figyelhetünk meg a kerületi és a CSVM pártbizottság között. Ahogy erre az egyik hozzászóló utalt is:

> *„Ez nem 5 év problémája, ez nem 10 év problémája, talán két évtized problémája. Az eddigi évek során a különböző változásokkal sem sikerült a tényleges, normális politikai együttműködés viszonylatában kialakítani egészséges kapcsolatot."*

---

518 BFL XXXV.8.a.3. 176. őe. (1985. november 27.).

519 BFL XXXV.1.a.3. 204. őe. (1985. december 16.). 5. p., BFL XXXV.1.a.4. 725. őe. (1985. november 27.). 4. p., BFL XXXV.8.a.3. 176. őe. (1985. november 27.), 177. őe. (1985. december 18.), BFL XXXV.8.a.4. 691. őe. (1985. november 20.).

A vitára reagálva Csillik Gábor megkérdezte, létezik-e egyáltalán alternatív lehetőség? Somogyi erre egyértelmű választ adott:

„Választás esetén nem jövünk úgy, hogy eszi, nem eszi, nem kap mást. A Budapesti Pártbizottságnak ez a véleménye és javaslata, de a kerületi pártszerven múlik, hogy a Budapesti Pártbizottság javaslatát elfogadja, vagy nem fogadja el. Ilyen már előfordult egy [sic!] alkalommal Budapesten. [...] Azért terjesszük elő a Budapesti Pártbizottság nevében a javaslatot, mert mindig a felsőbb pártszerv teszi meg a javaslatát."

Mindezek után talán meglepő, hogy Pintér 4, Siposné 2 szavazatot kapott. Somogyi javaslatára, miszerint, ha *„a budapesti javaslatát nem szavazzák meg, akkor most csak megbízott titkárt lehet választani"*, Pintért bízták meg az ügyvivő titkári funkció betöltésével. Külön pikantériája az ügynek, hogy még a leköszönő Ribánszky is kapott szavazatot, valamint hogy a két héttel később kinevezett Véghelyi az ülés teljes rávonatkozó részét végigülte, és az ellenvéleményeket is végighallgatta...[520]

A kerületi pártbizottságokon nemcsak a helyi vagy a külsős rekrutáció okozott feszültségeket, de kezdetben a régi és az újabb párttagok között is nagy viták lehettek, amire egy egyedülállóan pontos jegyzőkönyvezésnek köszönhetően az MSZMP IV. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottság iratai között találtam példát.

1957-ben kérdéses volt, hogy Nagy Imre ellenében milyen szerepet kapnak a régi vonalas kommunisták. Az 1945 előtti és az 1945-ös kommunisták közötti leplezett sebek feltépéséről lehetett szó akkor, amikor a következő eset történt. A IV. kerületben az 1934 óta munkásmozgalmi múlttal rendelkező és 1936 óta párttag N. a nehéz időkben a szovjetek jelenlétében figyelmeztette a kerületi IIB-elnököt, Ambrus Jánost, hogy nem a szovjetekkel kellene nekik kijárniuk az üzemekbe, mire Ambrus egész egyszerűen kidobta őt a pártbizottságról. Az intéző bizottság ülésén ezt az ügyet Ambrus felhozta, és N.-t az akkori időkben különösen veszélyes jelzővel illette: szovjetellenességgel vádolta, továbbá azt állította, hogy az ominózus eset megtörténtekor N. hagyta el a helyszínt: *„N. elvtárs feláll és kijelenti, hogy ezek után nem marad itt."* Az 1921 óta munkásmozgalmilag aktív és 1924 óta párttag A. a következő szavakkal kelt ki magából és az alábbi leplezetlen, durva és közönséges kifejezésekkel védte meg N.-t:

520 BFL XXXV.26.a.1976. 1976. március 6-ai VB-ülés.

„De a kurva isten bassza meg Ambrus elvtársat, hogy mer ilyen szemét, rágalmazó kijelentéseket tenni és engem holmiféle fasisztához hasonlítani. Azonnal kimegyek, mert a kurva isten bassza meg ezt nem lehet tűrni. Szétverem a pofáját az ilyen embernek még ha Ambrusnak is hívják az anyja kurva istenit. Tisztázni kell ezeket a kérdéseket, mert ezek rágalmak, nem felelnek meg a valóságnak, nem tudom, hogy honnan szedik és most nem is szólok, mert nagyon rossz idegállapotban vagyok, de feltétlenül össze kell ülni és meg kell beszélni egy csomó kérdést."[521]

A már a Horthy-rendszerben is aktív „elvtársaknak" nyilvánvalóan különösen sértő lehetett a fasizmus vádja egy 1945 óta párttagtól. N. a kerületi pártértekezlet (1957. június 1.) után is maradt a kerületben, de a kerületi végrehajtó bizottságba már csak A. került be, ő nem.[522] Ambrus pályája töretlen maradt, 1957–1958-ban pártfőiskolán volt,[523] 1958 és 1966 között a Budapest Fővárosi Tanács VB Szervezési Osztályának volt a vezetője. Az 1959. október 17–18-án megtartott IV. kerületi pártértekezleten is pártbizottsági taggá választották. 1966 és 1978 között a XVIII. kerület tanácselnöke lett, innen ment 1978-ban nyugdíjba.

A kivárásra és a helyi elitből rekrutálás kísérletére is találtam nyomot a IV. Kerületi Pártbizottság első titkárának 1980-as megválasztásánál. Az előző első titkár, Somogyi Imre felmentésére 1980. április 25-én került sor, amit előbb a kerületi VB-ülésen, majd kibővített PB-ülésen jelentettek be, amin részt vett Németh Károly, az MSZMP PB tagja, az MSZMP KB titkára és Somogyi Sándor, a Budapesti Pártbizottság titkára is. Utóbbi jelentette be, hogy Somogyi Imrét a XII. pártkongresszuson (1980. március 24–27.) a Központi Ellenőrző Bizottság tagjává és titkárává választották,[524] így nem maradhatott előbbi pozíciójában. Helyettesére a Budapesti Pártbizottságnak egy hónap alatt sem volt ideje javaslatot tenni, ezért a kerületi titkárt, Káder Gyulát bízták meg a rekrutáció előkészítésével: *„Hétfőtől kezdve elkezdjük a kerületi VB, PB tagjaival a jelöltről a konzul-*

521 BFL XXXV.9.a.2. 4. őe. (1957. január 19.). Ambrus végül a XVIII. kerületi tanács tanácselnökeként és egyben a kerületi párt VB-tagjaként ment nyugdíjba. BFL XXXV.23.a.3. 138. őe. (1978. május 29.).

522 BFL XXXV.9.a.4. 3. őe. (1957. augusztus 18.).

523 Ambrust az 1957. július 15-ei Bp. VB-ülésen még megerősítették pozíciójában. BFL XXXV.1.a.4. 2. őe. (1957. július 15.). 19. p.; 1957. augusztus 12-én pedig pártiskolára javasolták. Uo. 4. őe. (1957. augusztus 12.). 15. p. Az 1957. augusztus 18-ai kerületi VB-ülést még Ambrus vezette le. BFL XXXV.9.a.4. 3. őe., a szeptember 13-ait (Uo. 4. őe.) már Nagy Mária titkárként.

524 *MSZMP, 1980.* 202. p.

tációt, beszélgetést. Ezt követően kerül Bp. PB elé a javaslat, s úgy jövünk vissza ide a kerületbe javaslatunkkal."[525]

A következő pártbizottsági ülésen a főváros képviselői, Méhes Lajos, az MSZMP PB tagja, budapesti első titkár és Somogyi Sándor mellett Dérfalvi István, az MSZMP KB PTO politikai munkatársa is részt vett. Somogyi ismertette, hogy a kerületben folytatott beszélgetések kapcsán közel hatvan elvtársat kérdeztek meg, de a Budapesti Pártbizottság döntése alapján mégis egy külső személyt, Závori Lászlót kívánják kinevezni,[526] aki 1951-től a Csepel Vas- és Fémművekben dolgozott betanított, majd szakmunkásként. 1958-tól a Kohászati Szakszervezetben munkavédelmi felügyelő, 1959-től a CSVM Szervező Bizottságának munkatársa, 1962-től a CSVM Pártbizottság politikai munkatársa, majd 1968-tól titkára, 1971-től a CSVM Tröszt SZB titkára, 1974 óta a Budapesti Pártbizottság PTO-vezetője, a Budapesti Pártbizottság Pártépítési Munkabizottság tagja és titkára volt. Döntésüket azzal indokolta, hogy helyes és tiszteletreméltó dolognak tartja azt, hogy mindenhol törekszenek az utánpótlás-nevelésre, de ez a káderkiválasztásnak csak az egyik eleme, ugyanilyen fontos szempont azonban a káderekkel való központi gazdálkodás, tudatos központi elosztás, nevelés.

> *„Kérjük az elvtársakat, hogy a helyi, nem helyi lehetőségeket figyelembe véve a Bp.-i PB döntését tegyék magukévá és Závori László elvtársat válasszák meg a kerületi Pártbizottság első titkárának. Meggyőződésünk, hogy a rendelkezésre álló káderlehetőségek közül valóban a legjobbat ajánljuk megválasztani az elvtársak számára. Závori elvtársnak széleskörű fővárosi tapasztalata, felkészültsége, pártmunkás tudása, kipróbált önálló vezetői tapasztalata, tudása alapján sorolható a rendelkezésre álló lehetőségek közül az első helyre. Azt is tudjuk, hogy ilyen esetben, amikor külső megoldást javaslunk, akkor annak támogatását a Bp-i PB iránti bizalom alapján kérhetjük a helyi testülettől. Úgy érezzük, hogy a Bp-i Pártbizottság erre a bizalomra érdemes. Soha még ebben a kerületben sem tettünk felelőtlen káderjavaslatot. Miért ne bízhatna a kerületi PB egy ilyen fontos személyi kérdésben a budapesti vezetésben, amikor a gyakorlati pártmunkában nap, mint nap bízik bennünk, a budapesti vezetőkben, az egész várost érintő politikai kérdések eldöntésében."*[527]

525 BFL XXXV.9.a.4. 555. őe. (1980. április 25.), BFL XXXV.9.a.3. 158. őe. (1980. április 25.).

526 Az 1980. május 7-ei Bp. PB-ülésen Somogyi Sándor Závorit nagy tapasztalatokkal rendelkező, kipróbált vezetőként jellemezte, akit felkészültsége és vezetői tapasztalata alkalmassá tesz a funkció betöltésére. Többen nyakasnak, erőszakosnak tartották, és óva intették attól, hogy a kerületben is parancsolva irányítson. BFL XXXV.1.a.3. 165. őe. (1980. május 7.). 3–9. p.

527 BFL XXXV.9.a.3. 159. őe. (1980. május 10.).

Némelyek tartottak ugyanis Závoritól és Káder Gyulát jelölték volna, aki a bizalmat megköszönte, de egyetértett a Budapesti Pártbizottság döntésével. Ezután titkos szavazással egyhangúlag kerületi PB-, VB-taggá és első titkárrá választották Závorit.[528] A későbbi történések azt sejtetik, hogy a választás mégsem lehetett ennyire sima. Szeptemberben ugyanis egy kerületi VB-ülésen az ügy újból terítékre került, pedig a jegyzőkönyvekben általában nem találunk utólag nyomokat a már megtörtént eseményekre, döntésekre. Az ülésen ismét részt vett Somogyi Sándor, Dérfalvi István és Szabó János, a Budapesti Pártbizottság politikai munkatársa. Megint szóba került, hogy többen helyi jelöltet szerettek volna az első titkári pozícióban látni, és a fővárosi vezetők megismételték, hogy a helyi jelölt kiválasztása csupán egy elem a káderpolitikából, és Závori a felmerült személyeknél, Káder Gyulánál és Kovács Sándornál is erősebb jelölt volt. Káder ezzel egyetértett, mert már dolgozott Závorival – ő 1973-tól kerületi PTO-s titkár volt, tehát kapcsolatban állt az 1974-től Bp. PTO-vezető Závorival. Kovács Sándor pedig a jelölést is megtiszteltetésnek tekintette:

> *„Megbecsülésnek tartom, hogy a beszélgetések során az én nevem is felmerült. Tisztában vagyok azzal, hogy egy első titkárral szemben milyen igény van. Tudják az elvtársak, hogy szívinfarktusom volt, helyre tettek, munkabírásom a régi, de hogy én iskolába járjak, vizsgázzak ez nekem nagyon sok problémát okozna."*[529]

Káder Gyulát 1983-ban újra helyettesítéssel bízták meg, majd 1984 januárjában kinevezték a IV. kerület első titkárává. Mivel az előd nem bizonyult jó döntésnek, a Budapesti Pártbizottság akkori első titkára, Maróthy László korábban furcsának tűnő javaslatot tett: *„a kerület kommunistái tegyenek javaslatokat, mondják el kit tartanak alkalmasnak az első titkári teendők ellátására, kivel tudnának jól együtt dolgozni, színvonalas politikai munkát végezni"*. A döntő többség Kádert javasolta, aki egészen az 1989-es pártértekezletig töltötte be ezt a pozíciót.[530]

Nemcsak a nem kerületi rekrutáltak keltettek „ellenállást" a kerületi pártbizottságokban, de az is, ha a rekrutáció nem a – számukra – megfelelő időben történt. A cserékre a legalkalmasabb időpont a kerületi apparátus szemében is

528 Uo.

529 BFL XXXV.9.a.4. 557. őe. (1980. szeptember 9.).

530 Uo. 655. őe. (1983. december 8.). Uo. 656. őe. (1983. december 19.). BFL XXXV.9.a.3. 189. őe. (1983. december 19.). Uo. 190. őe. (1984. január.27.), BFL XXXV.9.a.4. 660. őe. (1984. január.27.).

a pártértekezlet lett volna, de ekkor történt kerületi első titkár cserére csupán az esetek 18%-ában került sor. Ha már nem sikerült pártértekezletkor megvalósítani a cseréket, legalább azt elvárták volna a felsőbb szervektől, hogy ne közvetlenül előtte vagy utána vigyék el a vezetőjüket.

Az I. Kerületi Pártbizottságon 1967. január 26-án került sor Somogyi Sándor leváltására és Kada István kinevezésére. Szépvölgyi Zoltán tette a káderjavaslatot, és kifejtette, hogy tudja, milyen nehézségekkel jár Somogyi elvitele, mert sok új vezető van, de a budapesti pártbizottság két osztálya vezető nélkül maradt. A kerület képviselője a döntést elfogadta, de kifejezte neheztelésüket: *„E kérdést káderkérdésként kell kezelni. Szépvölgyi et. igyekezett meggyőzni a PB tagjait, hogy értsenek egyet Somogyi et. felmentésével, de a testületnek egyetlen tagja sincs, aki szívesen adja szavazatát erre. Az előző választások óta (1962.) szinte az egész apparátus kicserélődött a választások után röviddel. Helyes politika-e ez, hogy megválasztják az elvtársakat, azután egy részüket rögtön kicserélik. A kerület mindég nehézségeket él át e cserék következtében."* Büszkeségét fejezte ki, hogy sok jó kádert visznek el, de az I. kerületi pártmunkát is ugyanolyan fontosnak tartotta, majd kifejtette, hogy csak a pártfegyelem késztette az egyetértésre.

Somogyi – szintén kooptálás után, hároméves pártiskolát végezve – alig kilenc hónappal a kerületi pártértekezlet után került az MSZMP I. Kerületi Pártbizottsága élére,[531] ezért jogosnak tűnik a kérdés, miért a pártértekezlet után vitték el az első titkárukat. *„Természetes, hogy a felsőbb szerv a legjobb erőket viszi el. [...] A budapesti PB káderpolitikáját joggal bírálták. Mennyire tervszerű munka az, hogy három hónappal a pártértekezlet után viszik el Somogyi et.-at? Már akkor kellett volna ezt a cserét megoldani."*

Szépvölgyi megértését fejezte ki a kritikákkal kapcsolatban, de azzal magyarázta a döntést, hogy az osztályvezetői állás egy éve nincs betöltve, és sokáig ők sem tudták, hogy a KB hogyan dönt arról, megmarad-e egyáltalán az az osztály, amit Somogyinak szántak. A kongresszuson vált előttük is ismertté a döntés, és két héttel korábban tudták csak meg ennek az osztálynak a *„perspektíváját"*. Szépvölgyi nem várta el, hogy örüljenek a döntésnek, de Somogyi nem maradhatott pártbizottsági tag sem, mert akkor az új titkárt, Kovács Istvánt nem tudták volna megválasztani... Volt, aki örömét fejezte ki a döntéssel kapcsolatban: *„Szívünkkel szeretjük Somogyi et-at, de eszünkkel örülünk és büszkék vagyunk, hogy a kerület ilyen kádereket tud adni. Kada et.-at gyermek kora óta ismeri, tiszteli, becsüli, szereti."*

531 BFL XXXV.6.a.3. 36. őe. (1963. augusztus 6.).

A jegyzőkönyvek sokszor azt a hatást keltik az olvasóban, mintha a PB- és VB-tagok nem lettek volna tisztában a választás, illetve a kinevezés szabályaival. Több esetben, így Somogyi kiválásánál is felvetették, hogy maradjon a távozó vezető legalább pártbizottsági tag, aminek az esetek nagy többségében az egyes szervezeti létszámkorlátok, illetve a pártstruktúrából adódó összeférhetetlenségi viszonyok szabtak gátat. Ilyenkor ezt elmagyarázták a tagságnak, ez esetben Somogyi jegyezte meg, hogy pártbizottsági tag már nem lehet, de hívják meg a későbbiekben esetenként, és ő eljön, meglátogatja a kerületi testületet. Az egyik pártbizottsági tag meg is jegyezte, hogy nem tartja véglegesnek az elválást: *„Somogyi et.-tól nem búcsúzunk, csak elköszönünk tőle"*. Kadát természetesen nyílt szavazáson PB-tagnak kooptálták, majd egyhangúlag megszavazták.[532]

A Budapesti Pártbizottság pedig már egy nappal korábban határozott az ügyről, és itt Szabó Piroska is szóvá tette a pártértekezlethez képest gyors váltást:

> *„Máskor is elmondtam, amikor a kerületi pártértekezletek után ilyen gyorsan került változásokra sor. [...] Somogyi Sándor elvtárs ellen sincs személy szerint kifogásom, szívesen látom a Budapesti Pártbizottságon. De nem tudok egyetérteni azzal, hogy októberben megválasztották kerületi első titkárnak és most behozzuk olyan helyre, amely már másfél éve üresen áll.[533] Miért nem lehetett erre előbb gondolni."*

Németh Károly adta meg erre az udvarias választ:

> *„Szabó elvtársnő észrevétele jogos. Tavaly februárban azonban a KB-nál felmerült, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetésével esetleg a párt apparátusában is szervezeti módosításokat kell eszközölni. Nem tudtuk az elképzeléseket előre, ezért húzódott ez a dolog ilyen sokáig. Most már tudjuk, hogy a Bp.-i apparátusban a munka tartalmi és módszerbeli kérdéseit kivéve nem kell módosítani."*[534]

Ugyanezen a Bp. PB-ülésen hasonlóan fontos döntés született, amely szintén egy kerületi pártbizottságot érintett, a XII. Kerületi Pártbizottság éléről a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetője Ujvári István lett.

532 BFL XXXV.6.a.3. 63. őe. (1967. január 26.).

533 Somogyi a Kovács Bélát kötvető Lénárt Józsefet váltotta, aki 1965. október 1. és 1967. január 25. között volt a Bp. IKVO megbízott osztályvezetője.

534 BFL XXXV.1.a.3. 73. őe. (1967. január 25.). 3., 11. p.

Mint korábban kifejtettem, a felsőbb jelenlétnek a protokoll mellett komoly szerepe volt a káderkinevezésnél is. Az egyik legtanulságosabb példa a vezetői jelenlétre a IX. Kerületi Pártbizottságon esett 1967-ben. Venéczi János, a Bp. PB titkára jelenlétében közölték a Tóth István–Duschek Lajosné-cserét, ahol F. szóvá tette, hogy miért nem az egy évvel korábbi pártértekezleten történt meg a csere, Z. pedig – a korábbi felszólalásai alapján feltételezhetően gúnyosan szólva – örömmel vette tudomásul, hogy a Budapesti Pártbizottság ezúttal a végleges döntés előtt értesítette őket (emlékezzünk Szépvölgyi Zoltán 1971-es cseréjére!). Venéczi válasza szerint a pártértekezlet előtt megvizsgálták, hogy szükséges-e a kerületben csere, de a SZOT útján az élet közbeszólt, és egy pártfunkcionáriust pedig csak a megválasztása után lehet korábbi státusából felmenteni (!). A második megjegyzésre egyszerű, de lényegre törő, és az egész rendszer működését leíró válasza volt: a kerületi pártbizottságnak joga van elfogadni a felettes szerv döntését, de ha nem ezt teszi, a Budapesti Pártbizottságnak joga van erről határozatot hozni. Erre azonban az MSZMP addigi tíz évében Venéczi szerint sem volt még példa![535]

Z.-nek egyébként nem ez volt az első „húzása": Horváth János első titkárt és Galambos Sándor másodtitkárt 1962 májusában egyszerre javasolta a Bp. PB felmenteni: *„Horváth elvtárs nyugdíjazását kérte, és ezért a Budapesti Pártbizottság ezt a problémát még a pártértekezlet előtt rendezni kívánja."* Z. nem értette, miért nem lehetett a pártértekezletig várni, és *„nem értett egyet a felsőbb szervek javaslatával és hozzászólásában a két elvtársnak a leváltásáról beszélt. Később írásban közölte, hogy nem így gondolta, de másodszor már nem kapott szót."* O. a pártbizottság nevében visszautasította Z. félreérthetetlen megállapítását és megállapította, *„hogy ez a felsőbb szervekkel szembeni bizalmatlanság kérdése, ahogyan Z. elvtárs nyilatkozott. Megállapítja, hogy soha ilyen elvtársi meglátással nem dolgoztak a vezetők, mint ez utóbbi években. Itt leváltásról szó sincs, felmentési javaslatot terjesztettek be."* A pártbizottság egyetértett O.-val. Az ülésen jelenlévő Cservenka Ferencné a Budapesti Pártbizottság nevében ajándékot adott át a távozónak, majd a kerületi pártbizottság tagjai adták át ajándékaikat. Tóthot természetesen kooptálták, a másodtitkárt is felmentették.[536]

Az említett iratok világossá tették, hogy a helyi szintű apparátusokban igyekeztek a saját akaratukat akár a központi vezetőség ellenében is érvényesíteni, és már a hatvanas években is felszólaltak a központi döntésekkel szemben. Ez azonban igazán gyakorivá a nyolcvanas években sem vált, és amikor szavazásra került a sor, visszaváltoztak *marionetté*,[537] és szinte kivétel nélkül mindig egyhangúlag elfogadták a „fentről" érkező döntéseket. Bár volt rá példa, hogy az alkudozás eredményt hozott, mint amikor Pásztor Lászlót a VIII. Kerületi Pártbizottságon visszahívták a titkári és a VB-tagságból, mert a Magyar Rádió Politikai Adások főszerkesztő-helyettese lett. A PB-tagok alkudoztak, hogy előnyös lenne a kapcsolatok miatt, ha PB-tag maradna – és PB-tag maradt.[538] De általában a pártfegyelem mindig győzedelmeskedett a helyi akarat felett.

Rekrutáció a Budapest Fővárosi Tanácsba és a BRFK-ba

A fővárosi tanácselnökök és a rendőrfőkapitányok is Budapesten dolgoztak, mielőtt a hatalmi elit tagjai lettek volna. A hét tanács- és VB-elnök közvetlenül a pozícióba lépés előtt Budapesten tevékenykedett, sőt, csupán az utolsó tanácselnök, Bielek József nem dolgozott korábban a Budapesti Pártbizottság hatáskörében: egyetemi tanulmányai befejezése után 1956. júniustól 1963-ig a Fejér megyei Tanács VB titkárságán, majd a Fővárosi Tanácsban, 1977-től VB-titkárként tevékenykedett. Pongrácz Kálmán, Budapest 1950 előtti polgármestere, Kelemen Lajos (megbízott pozíciója előtt) a Fővárosi Tanács elnökhelyettese, Sarlós István és Veres József kerületi első titkárok, Iványi Pál az MSZMP KB osztályvezető-helyettese, Szépvölgyi Zoltán pedig a Bp. PB titkára volt.

A korszakunkban első rendőrfőkapitány, Sós György korábban – 1956-ig – a MÉH Vállalat főosztályvezetője volt, a többi rendőri vezető azonban valamilyen erőszakszervezettől került az elitbe. A Sóst váltó Baranyai György a Belügyminisztérium osztályvezető-helyettese, Vincze Lukács a Katonai Főügyészség osztályvezetője, Konczer István a budapesti rendőrfőkapitány első helyettese volt, tehát ők hárman szakmai úton kerültek pozíciójukba.

535 BFL XXXV.14.a.3. 74. őe. (1967. július 28.). (A bejelentés korábban: uo. 70. őe. (1967. július 4.).)

536 Uo. 30. őe. (1962. május 31.).

537 Szóhasználatom az orosz irodalomból származik: Poljakov 2015. 215. p.

538 BFL XXXV.13.a.3. 151. őe. (1978. június 8.).

12. A fővárosi hatalmi elit vertikális mobilitása

A társadalmi mobilitásvizsgálatok legkritikusabb része a vertikális mobilitás „előjelének" megállapítása, azaz hogy a rekrutált felfelé vagy lefelé lépett-e a helyi elitbe lépésekor. Sajnos az áthelyezés presztízsét megállapítani még a hatáskörök rangsorolásánál is nehezebb, hiszen a hatásköri listákkal ellentétben nem állnak a rendelkezésünkre korabeli presztízslisták.

Szakadát István a hatáskörök elemzése helyett azzal a feltevéssel élt, hogy *„a káderhatásköri jogosultságok legfontosabb összetevője mindvégig a pozíciókba/pozíciókból történő kinevezések/felmentések feletti rendelkezés maradt. [...] A káderhatásköri jogok voltaképpen – a kinevező, illetve a kinevezett között érvényes – tiszta uralmi viszonyokat rögzítenek."*[539] Behálózták az egész társadalmat a pártszervezetektől az állami, tanácsi, tömegszervezeti és gazdasági területig. A hatásköri listáknak is több szintje létezett: az országos és a fővárosi/megyei, illetve az alapszervi szintek. A hatásköri listák folyamatosan változtak, de a rendszer állandó maradt.[540] Az MSZMP káderhatáskörét 1989. május 8-án szüntették meg.[541]

Nem biztos, hogy a káderhatásköri listák egyértelmű útmutatót adnak a vertikális mobilitás vizsgálatához. Az alábbiakban néhány példát hozok arra, hogy milyen nehézségek merülnek fel, ha ezek alapján kívánjuk eldönteni, hogy az adott személy felfelé vagy lefelé volt-e mobil. Az Egyesült Izzó például az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya hatáskörében volt, vezetőjének kinevezéséhez a KB-titkár egyetértése volt szükséges, elvileg felsőbb hatáskör, mint a budapesti, de ha a gyár vezérigazgatójából egy kerület párttitkára lett, azt egyértelműen felfelé lépésnek tekintem. Ha a KISZ KB osztályvezetőjéből kerületi titkár lett, az szintén felfelé irányuló mobilitás, de a KISZ KB titkár és a kerületi első titkári pozíciókat – ez utóbbi cserére általában „kiöregedés" miatt került sor – nem lehet összemérni. Megkérdőjelezhető az is, hogy a Központi Bizottság osztályvezető-helyetteséből budapesti titkárrá válás valóban lefelé lépés-e? Valóban egy szinten maradt Csillik András vagy Ernszt Antal, amikor budapesti végrehajtó bizottsági

539 *Szakadát I., 2005.*

540 MNL OL M-KS-288.5 14. őe. (1957. február 5.). 2–5., 10–18., 25–46. p. Uo. 171. őe. (1960. február 23.). 44–67. p. Uo. 272. őe. (1962. július 24.). 75–107. p. (1967. április 29.). Uo. 424. őe. (1967. május 9.). 6–7., 38–50., 107–120. p. Uo. 556. őe. (1971. június 1.). 2–3., 18–60. p. Uo. 729. őe. (1977. október 18.). 3–5., 103–145. p. Uo. 945. őe. (1985. július 30.). 3–4., 43–77. p.; MNL OL M-KS-288.4. 240–241. őe. (1988. július 13.). 413–434. p.

541 Uo. 260–261. őe. (1989. május 8.). 162–164., 317–326. p.

tagból (budapesti pártbizottsági hatáskör) kerületi első titkár lett (szintén budapesti pártbizottsági hatáskör)?

Még jobban bonyolítja a vizsgálatot a következő két tényező. Először is a hatásköri listák folyamatosan változtak, nem lehet merev rendszerről beszélni, azaz a listákon szereplő szervek a harminchárom év alatt nem mindig ugyanannak a szervnek a hatáskörébe estek. Másrészt a többes hatáskörök sem teszik egyszerűbbé a presztízs megítélését. Konczer István például nyilvánvalóan feljebb lépett BRFK első helyettesi pozíciójából, amikor a BRFK főkapitánya lett, és a budapesti rendőrfőkapitány kinevezési jogköre a belügyminiszterhez tartozott, ugyanakkor budapesti végrehajtó bizottsági tag is lett.[542]

Sokszor tehát nem automatikusan a hatásköri listákra hagyatkozva állapítottam meg a mobilitás irányát, hanem inkább logikai úton közelítettem meg a kérdést, vizsgálva a jegyzőkönyvekben található utalásokat arra vonatkozóan, hogy az egyén és a társadalom miként fogadta az áthelyezésről szóló felsőbb döntést. A vizsgálatomnak időnként tehát kétszeresen is szubjektívnek kellett lennie: a kor emberének szubjektív válaszadása mellett a saját csoportosításom is közrejátszott. Eljárásomat akkor tartottam végérvényesen védhetőnek, amikor azt tapasztaltam, hogy Szakadát is eltért a hatásköri listáktól, amikor a Politikai Bizottsághoz rendelte az 1988 előtt a KB hatáskörébe tartozó szerveket, illetve amikor többször hangsúlyozta az első titkár kiemelkedő szerepét.

Amennyiben a gazdasági életből, minisztériumból, oktatási intézményből, ügyészségről érkezett valaki a helyi hatalmi elitbe, fővárosi vagy országos hatáskörű szervből, minisztériumból lett kerületi első titkár, és nem tartozott budapesti hatáskörbe, akkor kikerült a vizsgálatom alól. Mivel a helyi pártbizottságok mindig a tanácsok előtt jártak egy lépéssel,[543] ebben az esetben az ugyanarról a szintről (kerületi tanácstól kerületi pártbizottságba, megyei tanácstól budapesti pártbizottságba) való rekrutációt feljebblépésnek tekintettem.

A 294 pozícióból 265-re van információm.[544] Az értelmezhető tartományban egyértelmű többségben voltak azok, akik fölfelé léptek a – képzeletbeli – ranglétrán, 231-en (87%) magasabb presztízsű pozíciót értek el a budapesti hatalmi

542 Valljuk meg, a probléma nem újsütetű, Andorka Rudolf már 1982-ben is kétségesnek tartotta az ISA paradigma által használt presztízsfelvételek keretét, vagy hogy minden esetben szétválasztható-e a mobilitás felfelé, illetve lefelé irányulóra. *Andorka, 1982.* 27–28. p.

543 *Szerdahelyi, 2007.* 217–219. p.

544 Négy személyről nincs adat, 25 a fenti okfejtés szerint értelmezhetetlen.

elitbe lépéskor.[545] Arányaiban a rendőrfőkapitányoknál és a Bp. VB-tagoknál volt a legmagasabb ez az arány, mind a négy rendőrfőkapitány és mind az 58 – a vertikális mobilitás szempontjából vizsgálható – személy feljebb lépett, mikor a BRFK vezetőjének vagy végrehajtó bizottsági tagnak nevezték ki őket. A titkároknál is majdnem az összes, 96% mobilitása irányult felfelé. Érdekes módon az első titkároknak csak a harmada lépett feljebb és a fővárosi tanácselnökök közül is csak négynél számolhatunk be hasonló mozgásról.

A fővárosi tanácselnökök közül senki sem volt lefelé mobil, ahogy a rekrutációjuknál láthattuk, egyikük korábban Budapest főpolgármestere, ketten kerületi első titkárok voltak, egyikük pedig a Budapesti Pártbizottság titkára volt. Kelemen Lajos, Iványi Pál és Bielek József egyértelműen felfelé voltak mobilak, a Budapest Főváros Tanácsa VB-elnökhelyettese, osztályvezető-helyettes és tanácstitkár voltak.

A lefelé irányuló mobilitásra négy esetet fogok megmutatni. Az esetek egyediek, ezért egyesével ismertetetem ezeket. Nagy Mária már az MDP-korszakban is vezető funkcionárius volt. 1950–1952 között Bp. PB-titkár és VB-tag, az egyéves pártfőiskola és a hároméves SZKP KB Pártfőiskola elvégzése után 1955–1956-ban ismét titkár és Bp. VB-tag volt. Tehát, ha mechanikusan állapítanánk meg a presztízspozíciót, kijelenthetnénk, hogy a IV. kerületi első titkári kinevezése visszalépés volt az életében. Az ideiglenes korszakban otthon kívánták tartani betegállományban, azzal a megkötéssel, hogy Biszku Bélának kell beszélnie vele. 1957-ben viszont abban az ingatag IV. kerületben vetették be, melyről Ambrus János kapcsán egy korábbi fejezetben írtam.[546] (Nagy Máriáról bővebben a nőkről szóló fejezetben lesz szó.)

Kiss Dezső 1956-ban lett a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság tagja, és ezt a funkcióját – 1957-től Bp. VB-tag – 1963-ig töltötte be. 1957 és 1959 között a CSVM Pártbizottság első titkára is volt, e funkciót az 1959-es kerületi és budapesti pártértekezletig töltötte be. Ekkor lett a Budapesti Pártbizottság titkára, majd 1961-től, Gáspár Sándor KB-titkárrá való kinevezésétől, első titkára. 1962-től, Gáspár Sándor visszatérte után ismét titkár lett, tehát a ranglétrán visszalépett. Gáspár a párt akaratát végrehajtva lett a KB titkára: *„Az előző megbízatásoknál, és most is arról volt szó, – azt hiszem az elvtársak is úgy vannak vele, mint én, – hogy 1930 óta – amikor inasnak mentem – saját sorsom felett önállóan nem döntöttem, – ahová a párt küldött, odamentem."* Gáspár közben Bp. PB-tag maradt.[547]

Ha úgy veszem, Gáspár visszatérte a Bp. PB élére is visszalépés a KB-titkári poszthoz képest. És visszatérése kisebb lavinát is elindított, Kiss első titkárból titkár lett, egy másik titkár, Cservenka Ferencné pedig 1962. október 28-án a Pest Megyei Pártbizottság egyik titkára lett (novembertől 1983-ig első titkára), ezzel – első ránézésre – kimozdítva pozíciójából Horváth Andrást, az ekkor még megyei első titkárt. Horváthot azonban az MSZMP PB már 1962. október 2-án könnyűipari miniszterhelyettesnek vagy gyárigazgatónak javasolta, és ekkor még nem javasolták Cservenkánét, viszont az MSZMP VIII. kongresszusán Horváthot a Központi Revíziós Bizottság tagjának választották meg.[548] Tehát elképzelhető az a forgatókönyv is, hogy a lavinát Horváth áthelyezése váltotta ki, és az űrt tapasztalt, megbízható elvtársakkal kívánták betölteni.[549] (Horváth maradt Pest megyei PB-tag). Az a megyei pártbizottsági ülésen is felmerült, hogy miért nem a megyei pártértekezlet előtt döntött a KB Horváth cseréjéről. A válasz az volt, hogy előbb a kongresszusnak kellett Horváthot megválasztani. És a választ a KB-titkári minőségben részt vevő Gáspár Sándor adta meg – három nappal a budapesti pártbizottsági első titkári megválasztása előtt...[550] Horváth már tudhatott valamit a leendő kinevezéséről, mert amikor Bárányos József, a KB küldötte 1962. október 28-án a Pest Megyei Pártbizottság alakuló ülésén jelölte Horváth Andrást, utóbbi szót kért, és kifejtette, hogy nem kötelező rá szavazni.[551]

Németh Károly Gáspár Sándorhoz hasonló utat járt be, 1962–1965 és 1974–1985 között volt a KB titkára, a közbeeső időben pedig a Budapesti Pártbizottság első titkára. Gáspárt ugyanis a KB döntése értelmében a SZOT főtitkárává kívánták megválasztani, ezért felmentették, Némethet pedig először kooptálták a Budapesti Pártbizottságba, majd megválasztották első titkárnak.[552] Gáspár kinevezéséről és Németh felmentéséről a Központi Bizottság 1965. június 25-én döntött.[553] Azt végül le kell szögezni, hogy nyoma sincs annak, hogy a négy káder

545 A vizsgálat jellege miatt előfordulhat természetesen olyan helyzet, hogy valaki ugyanabba a pozícióba kétszer lépett fel, a korábban helyettesítők, vagy például Kiss Dezső és Méhes Lajos, akik kétszer voltak budapesti végrehajtó bizottsági tagok.

546 *Koltai–Rácz, 2008a.* 172. p. BFL XXXV.1.a.1. 7. őe. (1957. január 23.). 41. p. Uo. 8. őe. (1957. január 28.). 7., 10., 15. p.

547 BFL XXXV.1.a.3. 29. őe. (1961. szeptember 13.). 3–6. p.

548 *MSZMP, 1962.* 171. p. MNL PML XXXV.51. Pártbizottsági ülések. 32. őe. (1962. november 27.). 1–5. p.

549 MNL OL M-KS-288.5. 279. őe. (1962. október 2.). 3. p.

550 MNL PML XXXV.51. Pártbizottsági ülések. 32. őe. (1962. november 27.). 1–2. p.

551 Uo. 31. őe. (1962. október 28.). 1. p.

552 BFL XXXV.1.a.3. 59. őe. (1965. június 28.). 1. p.

553 MNL OL M-KS-288.4. 75. őe. (1965. június 25.). 4., 75. p.

közül valamelyik is kifejezte volna elégedetlenségét az áthelyezéssel kapcsolatban, ne vetette volna alá magát a pártfegyelemnek.

Huszonkilencen (11%) a hierarchiában egy szinten maradtak, tehát horizontálisan voltak mobilak, közülük négy fő első titkár lett. Huszonegy kerületi szintű első titkár tizenhat kerületi szintű első titkárból lett, hárman korábban budapesti osztályvezetők, ketten megyei PB-titkárok voltak.

Rekrutáció a KISZ-ből, a médiából, a munkásőrségből és tanácsi vonalról

A belépési mobilitási csatornák vizsgálata során kitűnt, hogy a fővárosi elit kimondottan magas számban került kapcsolatba az országos és a budapesti KISZ-szervezetekkel, a Magyar Televízióval, a munkásőrséggel vagy valamely tanácsi szervvel.

A KISZ KB nyolc első titkára közül három a budapesti hatalmi elitbe került vagy onnan került ki. Méhes Lajos 1964-ben budapesti titkár, Hámori Csaba 1984-ben a XIX. kerület első titkára volt, mielőtt a KISZ KB vezetője lett volna. Méhes Lajos kisebb kitérővel első titkárként visszatért a fővárosba, Maróthy László pedig 1980-ban a KISZ Budapesti Bizottság éléről lett közvetlenül a Budapesti Pártbizottság első titkára. A KISZ Budapesti Bizottság nyolc első titkára közül az első hat megfordult a fővárosi hatalmi elitben is – ahogy korábban írtam –, gyakorlatilag 1977-ig tagjai voltak a Budapesti Végrehajtó Bizottságnak, így a rekrutációjuk összefüggött a KISZ vezetésével.

A Magyar Televízió 1957 óta sugárzott adásokat. A „direkt politikai műsorok" 1965-ben az összműsoridő 25,5%-át tették ki, a híradók megteremtették a *„feltételeit annak, hogy a televízió pártosan [sic!], rendszeresen [...] informáljon".*[554] Fontos „hatalmi" elem volt tehát, elvárnánk, hogy vezetői megforduljanak a budapesti hatalmi elitben is. Mielőtt a televízióról szólnék, említést kell tennem a rádióról is, hiszen 1957-ben még egyesítve működtek. 1949 és 1953 között a Magyar Rádiót Szirmai István vezette, aki 1956-ban a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság tagja volt. A Magyar Rádió és Televízió elnökei közül Benke Valéria – 1954 és 1956. október 30. között, majd 1957 és 1958, illetve 1966 és 1971 között budapesti végrehajtó bizottsági tag volt. Hajdu István a budapesti titkári pozícióból lett 1988-ban a már önálló Magyar Rádió vezetője.

Az önálló televízió elnökei közül egy személy, Nagy Richárd volt, aki 1974-ben a budapesti titkári pozícióból lett a televízió elnöke, amely posztot kilenc évig

554 MNL OL M-KS-288.5. 396. őe. (1966. május 23.). 3., 16–26., 41–53. p.

töltött be. Rajtuk kívül még a valamikori elittagok közül 1962–1968 között Grósz Károly, 1970–1972 között Bozsó László, 1984-től Kígyós Sándor volt a Magyar Rádió és Televízió párttitkára. Mellékesen meg kell említeni, hogy Koltay Gábor 1979–1981 között az MTV rendezője volt.

A munkásőrség is szerepet kapott a rekrutációban, illetve kilépési csatornaként. Borbély Sándor, aki 1970 és 1975 között a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja volt, 1980 és 1989 között a Munkásőrség országos parancsnokságát irányította. Borsány György (VI. kerület), Kékedi György (I. kerület) a kerületi első titkári, Kamhal József (XVI. kerület) a Bp. VB-tagsága betöltése előtt a kerületi munkásőr-zászlóalj vezetője volt. Kilencen még rajtuk kívül biztosan munkásőrök voltak (Barabás Béla, Barát Tamás, Bornemissza Sándor, Dérfalvi István, Harmati Sándor, Véghelyi Andor, Virágh Ferencné, Záhorzik Teréz, Zathureczky Tibor). A nők között egyébként többen katonai kiképzést is kaptak.

Előélet: illegalitás, börtön, deportálás

Elvárásainkkal ellentétben az 1957 és 1962 között országos káderhatásköri listákon szereplő személyek csupán 3%-ának volt 1945 előtt és 2%-ának a Rákosi-rendszerben valamilyen börtöntapasztalata, ebből Huszár László azt a következtetést vonta le, hogy sem a Rákosi-, sem a Kádár-rendszer nem támaszkodott az illegalitási mozgalomban résztvevő „veteránokra".

> *„Az 1949 előtt első pozícióba kerültek közül még 5% ült a háború előtt vagy alatt börtönben, az 1949 és 1956 közöttiek közül már csak 1%. A Kádár-rendszerben szinte alig kerültek első pozícióba olyanok, akik Rákosi alatt voltak büntetve."*[555]

A fővárosi hatalmi eitből többen valóban „harcos" munkásmozgalmi múltra tekinthettek vissza, illetve néhányan megjárták a kommunista idők börtöneit is. Életútjukat megismerve jobban megérthetjük a Horthy-időkhöz való viszonyulásukat, és azt, hogyan lettek a kommunista párt feltétlen és odaadó hívei.

A Kommunisták Magyarországi Pártja a trianoni Magyarországon 1922-ben szerveződött újjá, de – az ekkor már három éve Magyarországi Szocialista Munkáspártként működő – pártot 1928-ban betiltották, a mozgalom illegalitásba kényszerült, és legfőbb tevékenységük a röpiratterjesztés volt.

555 *Huszár L., 1999.* 150. p.

1933. november 15-én az újpesti Kossuth utcában lakók és dolgozók arra lettek figyelmesek, hogy vitéz Ronkay Géza alezredes, az újpesti „leventealakulat" vezetőjének háza előtt *„Le a leventékkel, le a leventeoktatókkal, le Ronkay alezredessel, valamint le a Csáky laktanyával"* szlogeneket kiabáltak csoportosulva a tüntetők. A kiszálló rendőrőrmester megjelenésére a tüntetők a Rózsa és a Deák Ferenc utca felé elvonultak. Miután néhány napon belül a leventék leventeellenes röpiratok terjesztését jelentették, és a röpiratokat az elfogott személyeknél meg is találták, az akcióban részt vevő személyeket eljárás alá vonták. Így került a nyomozók figyelmébe az ekkor 15 éves Székely Ilona, a későbbi Cservenka Ferencné is, akit november 24-én kihallgattak. A nyilvánvalóan megijedt lány vallomása szerint a négy polgári elvégzése után gyorsírás tanfolyamot végzett – így alkalmanként gépírónőként dolgozott az Újpesti Munkásotthonban. November 18-án Felbert Sándor, az ifjúmunkások titkára által fogalmazott leventeellenes röpiratot gépelte.

„Midőn az első sokszorosított példányt elolvastam, gondolkodni kezdtem, hogyha ez a röpirat a rendőrség kezébe kerül, ebből baj lehet s közöltem is Szekszárdival azt, hogy addig nem adom ki a röpiratokat a kezemből, amíg Felbert egy olyan értelmű nyilatkozatot nem ad, hogy mindenért vállalja a felelősséget. Miután Felbert nem volt jelen, Szekszárdi megígérte, hogy az általam kívánt nyilatkozatot Felberttől megszerzi. A sokszorosítás elvégzése után Szekszárdi a röplapokat becsomagolta és beadta az Otthon gondnokának. Az ígért nyilatkozatot ezideig nem kaptam meg, s ezen idő óta sem Felbert, sem Szekszárdit nem láttam."

A vallomásban említett Szekszárdi Mihály, az ifjúmunkás egyesület tagja Székelynek a nyilatkozatra vonatkozó igényét kihallgatásakor megerősítette. A perben résztvevők elleni vád sajtó útján elkövetett izgatás bűntette[556] volt, melyben Felbert Sándort 1934-ben egy hónap fiatalkorúak fogházában letöltendő büntetésre ítélték.[557] Arra vonatkozóan – a Cservenkánéról szóló későbbi előterjesztéseken kívül – nincs adatunk, hogy az ügy miatt Székely Ilona valóban rendőri felügyelet alatt állt-e. A hatóságokkal a második világháboú alatt ismét összeütközésbe került, 1944 őszén deportálták, mert *„1944-ben illegalitásban élő elvtársak és szökött katonák részére vett részt iratok készítésében"*.[558]

556 A Btk. 172. §-ának I. bekezdésébe ütköző, az 1922. évi XVII. tc. 6. § V. bekezdésének megfelelően, az 1912. évi LXIII. tc. 19. § sajtó útján elkövetett izgatás bűntette.

557 BFL VII.5.c. 10364/1934.

558 *Halasi, 1980.* 47. p.

Marosán Györgyöt 1932-ben szintén sajtó útján elkövetett izgatással vádolták. Az *Élelmezési munkás* című lapban 1932-ben *Az éjjeli munka tilalma körül* felirat alatt közzétett cikkben a kivételes hatalom fennállásának ideje alatt a munkásosztályhoz tartozókat a munkaadókkal szemben gyűlöletre izgatta. A Büntetőtörvényszék bűnösnek mondta ki, és egyhónapi fogházra ítélte, mely ítéletet az Ítélőtábla megsemmisítette és tizennégy napi fogházbüntetésre szállította le. Bár a Kúria a semmisségi panaszokat elutasította, a *rettentően elnyomó és kegyetlen* Horthy-rendszerben a büntetés végrehajtását három év próbaidőre felfüggesztette, *„mert különös méltánylást érdemlő körülménynek tekintette, hogy a cikket a vádlott a munkatársai helyzetének javítása érdekében írta"*.[559]

Polyák János apja – Polyák saját visszaemlékezése szerint[560] – *„vöröskatona volt Szovjet-Oroszországban, 1920-ban jött haza. Jól beszélt oroszul, átjárt az orosz hadifoglyok még fel nem oszlatott lágerébe, s beszélt a forradalomról, a polgárháborúról, azokról a változásokról, amelyek akkor már kezdték átalakítani Oroszországot."* Kispestre költözve apjához hasonlóan részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1928-ban Bécsben járt pártiskolára.

Polyákot 1930-ban tartóztatták le, és került bíróság elé. Bár vallomásában tagadta, hogy a kommunista párt tagja lett volna, a szociáldemokrata párt és az alkoholellenes munkásszövetség tagjának mondta magát, a vádirat szerint 1929-ben szervezték be, és 1930. júniusban Varga fedőnévvel lépett be a Kommunista Ifjúmunkások Szövetségébe. A Vörös Segély részére pénzadományokat gyűjtött, a következő három hónapban egy-egy kerületi bizottsági ülésen, illetve a kispesti erdőben ún. sejtülésen vett részt. Mivel lakásán „kommunista füzeteket" találtak, november végén letartóztatták, és a következő évben állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló vétségben a Budapesti Büntetőtörvényszék bűnösnek mondta ki, és hathónapi fogházbüntetésre ítélte.[561]

Büntetését kitöltve katonának vitték, majd Polyák 1935-ben lépett be újra a kommunista pártba, és átvette a kispesti kerület vezetését. Ekkor az illegális neve *Palkó*, illetve *Nagyfejű* volt. Még ebben az évben hamis útlevéllel Moszkvába utazott, hogy a Komintern VII. kongresszusán részt vegyen. Először Bécsbe utazott, az Ostbahnhof mellett lévő villamosmegállóban kellett egy harminc év körüli embert megkérdeznie, hogy *„merre kell menni a Burgba?"*, amire annak

559 BFL VII.5.c. 10528/1932.

560 BFL VIII.3801.

561 Külön kezelve a BFL VII.5.c. 13485/1930. sz. pertől lásd a BFL VII.5.c. 29356/1930. sz. alatt. Polyák később 8 hónapra emlékezett. BFL VIII.3801.

a „*Gasse*" szóval kellett felelnie. Ez az ember kioktatta, hogyan utazzon: Csehszlovákián és Lengyelországon át jutott el Moszkvába. A kongresszuson Győri József néven vett részt, és tárgyalt Kun Bélával is. Visszatérése után a szakszervezeti frakcióvonalon a Vasas Ellenzék vezetőségi tagjaként és kerületi bizottsági tagként folytatta tevékenységét.

Még ez év decemberében a kispesti vasas ellenzéki bizottság szervezője lett, és több kispesti gyár előtt agitált. Tevékenységét azonban ő sem végezhette hosszú ideig, 1936-ban letartóztatták, állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűntettel vádolták. Az 1936. október 5-ei tárgyaláson így nyilatkozott:

„Moszkvába nem azért mentem ki, mert kommunista vagyok, hanem csupán a kiváncsiság vitt rá, és az a körülmény, hogy utazásomat teljesen fedezték. Ily körülmények közt Amerikába is szívesen elutaztam volna."

A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék – visszaesőként – bűnösnek találta, és három év fegyházra ítélte. Az ítélőtábla az ítéletet 1937. február 5-én helybenhagyta,[562] de a Kúria négy év hat hónap szabadságvesztésre ítélte, ami után a szegedi Csillag börtönbe szállították.[563]

A fővárosi hatalmi elitben résztvevők közül az egyik legkalandosabb előélete Petrák Ferencnek volt. Saját visszaemlékezései, illetve a *Népszabadság* és a *Népszava* riportere szerint kőművessegéd apa gyermekeként nőtt fel a IX. kerületi Kiserdő-telep nyomortanyán. Édesanyja huszonnégy gyermeket hozott a világra, akik közül tizenhat élte meg a „felszabadulást". *„Ezért volt talán szólásmondás a mozgalomban, vagy a pártban az, hogyha Petrákék megjelennek, akkor már másnak nincs is ott helye."* A család minden gyermeke elvégezte a 4 polgárit.

Petrák 1940-től vett részt Ságvári Endre és Orbán László irányítása alatt a kesztyűipari kommunista mozgalomban. Illegális röpiratterjesztésért 1942 tavaszán háromévi fegyházra ítélték. A börtönben kapcsolatba került Weil Emillel, Non Györggyel, Horváth Mártonnal és Köböl Józseffel. 1944 nyarán a büntetése végrehajtását felfüggesztették, és Petrák meg sem próbált magyarázatot adni arra, miért engedték ki:

„A Margit körúti fegyházból augusztus 17-én büntetésemet félbeszakították, és négy társammal együtt – Weil Emillel, Bíró Mihállyal, Horváth Mártonnal és Halkrant Ferenccel kiengedtek."

562 BFL VII.5.c. 7170/1936.

563 BFL VII.101.c. 1355/1937.

Ezután illegalitásba vonult, ekkor találkozott Kossa Istvánnal és Sárközi Sándorral. November végén azonban ismét lebukott. Randevúja lett volna a Nagyvárad téren az István kórház mellett, majd hazaugrott, de húsz perc múlva *„jöttek ezek az Árpád-sávos fegyveres nyilasok vagy heten és akkor elvittek"*. Petrák keresztapja fegyveres pártszolgálatos volt, állítólag ő adta fel.

„Otthon a család rendkívüli módon örül nekem. Az édesapám kiment és a konyha zsaluját becsukta, hogy ne lássanak be. De a zsalun van egy ilyen szívalakú átlátszó üres hely ... [keresztapja] ment be a nyilas pártközpontba a IX. kerületbe. S mivel késő volt, a városi telepen keresztül ment és már túlhaladta a mi házunkat, a lakásunkat, amikor észrevette, hogy be van csukva. Hát ez soha nem volt becsukva. Visszajött benézett és ott látott engem a papával beszélgetni."

1944 karácsonya előtt, mikor kihallgatásra vitték, regényes módon megszökött a Margit körúti börtönből.

„Hát szegény kis katona mindig figyelte a vitrázsfüggönyön, hogy most hogy és mint áll ez a dolog. Mikor látta, hogy a vége felé jár, akkor beugrott, ott hagyott engem a folyosón. Én előjöttem körülnézni, nem volt szándékomban megszökni. Körülnézni, hogy nincs-e itt ismerős? Valamelyik őr. Nem volt senkisem. Lementem az udvarra, volt egy teherautó, rámolnak. Akkor annak leple alatt, őrök álltak mellette, itt van egy hátsó kapuajtó, amin én többször jártam át jegyzőkönyvvezetésre az Ügyészség épületébe. Ott van egy feljárat, át kellett menni egy kis folyosón, s már az Ügyészségen van... ha nyitva lenne. Felmentem, nyitva volt."

Az ostrom alatt Budapesten bujkált.

„Az Üllői út 121. számú ház pincéjében bujkáltam, és amikor kimerészkedtem a felszínre, a mai Nagyvárad téren megpillantottam a szovjet katonákat. Akkor mellém vágódott egy szovjet dzsip, és valaki lekiabált onnan: Petrák! Horváth Márton volt civilben. Ugorjak föl – mondta –, majd bemutatott egy másik civilnek, Vas Zoltánnak. Kispestre, a Wekerle-telepre hajtottunk, ahol a szovjet parancsnokságon közölték velem, a szovjet csapatokkal visszamegyünk, engem kiraknak a Ludovikánál, hogy megszervezzem a IX. kerületi pártcsoportot."

Első útja haza vezetett és – négy-öt fivérével – elkezdte szervezni a IX. kerületi pártcsoportot, majd ő lett a IX. kerületi rendőrkapitány.[564]

Polyákhoz hasonlóan az 1935 óta MSZDP, majd 1945-től MKP-tag Venéczi János is édesapját követve kapcsolódott be az illegális baloldali mozgalomba, hiszen apja is részt vett a munkásmozgalomban, többször büntetve is volt. Az 1898-as születésű idősebb Venéczi 1926 decemberében a *Próféta* nyomdában előállított és terjesztett, *„Budapest munkásságához! Magyarország dolgozó népéhez!"* kezdetű röpirat megalkotása miatt a Budapesti Büntető Törvényszék 1927-ben sajtó útján elkövetett lázítás bűncselekmény elkövetéséért, valamint a munkásosztályt a nagybirtokos és nagytőkés osztály, valamint a tulajdonjog intézménye ellen izgatás, a sajtó útján a királyság intézménye ellen izgatas miatt 1 év börtönbüntetésre, 500 pengő pénzbüntetésre és 5 év hivatalvesztésre ítélte. Az Ítélőtábla – a vádlott feleségére és két gyerekére tekintettel – a büntetést 6 hónap fogházra és a lázítás cselekménye okán 100 pengő büntetésre, 3 évi hivatalvesztésre módosította. A röpiratban tulajdonképp választási csalással vádolták a Bethlen-kormányt, az ország házát *„nagybirtokosok és nagytőkések vérrel és vassal összetoborzott, Habsburg csempész osztályparlament"*-jének, illetve *„dunaparti majomcirkusz"*-nak nevezte.[565]

Közben Venéczi apját Szántó Zoltán és 67 társa perében tizenegyed rendű vádlottként állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos fölforgatására irányuló vétség (1921. évi III. tv. 1.§. 2. bek.) miatt perbe fogták

> *„amelyet azáltal követett el, hogy Budapesten 1927. évi január havában Szántó Zoltánnak, kivel Rubin Ede hozta össze, kommunista sejtszervezkedésről megbeszélést folytatott, az erre vonatkozó megbízást elvállalta, részt vett Wienben az 1927. évi január hó 28. napjától február hó 4. napjáig tartott kommunista kerületi titkárképző tanfolyamon, Kis Hugó vádlottal tárgyalásokat folytatott oly irányban, hogy a Vági párton kívül kommunista mozgalmat kezdeményeznek, ehhez kipróbált érzésű és gondolkodású tagokat fognak gyűjteni [...]."*[566]

Venéczi apját – aki bár kommunistának vallotta magát, de a per(ek) folyamán többször tagadta, hogy együttműködött a szervezkedőkkel és hogy tudott az illegális kommunista pártról[567] – 1 év 8 havi fogházra, 3 év hivatalvesztésre

564 Petrák néni. *Népszabadság*, XXXIII. évf., 36. sz., *Görög, 1985.; Rapcsányi, 1986.*

565 BFL VII.5.c 15689/1926.

566 Uo. 26841/1929. 9–9a. p.

567 Uo. 5506/1927. 947. p

és politikai jogainak felfüggesztésére ítélték, melyből a bíróság a statáriális letartóztatása alapján 7 hónapot és 28 napot letöltöttnek vett. Ezt az ítélőtábla 1928 májusában a letöltöttségi idő arányos módosításával változatlanul hagyta.[568]

Kóber Ferenc családját – önéletrajza alapján – a Volksbund, illetve 1947-ben az új rendszer által is sérelem érte. Édesapja ugyanis 1909-ben kádársegédként jött Magyarországra, 1931-ben magyar állampolgár lett, de *„az 1941-es népszámlálás utólag módosított adatai alapján"* szüleivel együtt 1947-ben kitelepítési listára kerültek. Fellebbezésüket elfogadták, és igazolni tudták, hogy – bár a népszámláláson német anyanyelvűnek vallották magukat, de – *„a Volksbund tagja nem volt, sőt emiatt zaklatták is"*. A Kóberről készült minősítések szerint a budafoki Állami Pincegazdaságnál is úgy ismerték az idősebb bognárt, mint aki nem vett részt semmilyen politikai mozgalomban, sőt, haragudott a volksbundistákra.[569] Kóber 1945-ben fogságba esett, 1946-ig a Szovjetunióban volt, de csak 1961-től dolgozott a pártapparátusban.[570]

Többen a háborús sorkatonai szolgálatot igyekeztek elkerülni. Így Molnár László, aki 1944-ben a Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja illegális szervezetében tevékenykedett. Mivel a sorköteles szolgálaton nem jelentkezett, ezért körözés alatt állt. 1944. december 3-án *„Miskolc felszabadulása után a miskolci rendőrség politikai osztályán jelentkezett és ott dolgozott 1945. áprilisig"*.[571] Diósi Imrét 1944-ben mint hadkötelest a Magyar Acélárugyárba hívták be, de a katonai behívás elől Újpesten bujkált, végül 1945 januárjában itt került hadifogságba.

Az előterjesztésekből számos egyéb illegális tevékenységre is következtethetünk. Harmati Sándor az MSZDP kispesti VB-tagjaként dr. Jahn Ferenccel együtt a szociáldemokrata pártban a KMP útmutatása szerint tevékenykedett. 1934-től elismert KMP-tag volt, illegális röplapterjesztéssel, a német megszállás alatt *„fasisztaellenes tevékenység"*-gel foglalkozott. Az illegális tevékenysége miatt tartóztatták le Fekete Károlyt és Földes Lászlót is, utóbbi Újpesten volt partizán.

568 Uo. 26841/1929. 9., 22–22a. p. A perből a romantikus szál sem hiányzott. November 7-e tizedik évfordulóján a vádlottak felálltak, és *„Szántó Zoltán az utolsó szó jogán felszólalva megemlíti, hogy a dicsőséges szovjet ma ünnepli fennállásának 10 éves évfordulóját"*. Kocsis János pedig a kommunizmust dicsőítette, ezért három napi sötétzárkával büntették. Uo. 5506/1927. 1057–1057a. p.

569 BFL XXXV.27.b. 176. doboz.

570 BFL XXXV.1.a.4. 294. őe. (1969. január 31.). 67. p.

571 BFL XXXV.8.b. 118. doboz.

Bihari Lászlót 1941-ben Kőszegre hívták be munkaszolgálatra, a következő évben a Szovjetunióba vitték, ahol 1943-ban fogságba esett. 1945-ben a bal kezére megrokkanva került haza. Fajkos Aladár 1944 és 1949 között szintén a Szovjetunióban volt hadifogságban.

Többen, így például Bakó Ágnes[572] a koncentrációs táborokat is megjárták, Deák Líviát, aki részt vett a „függetlenségi mozgalomban", Németországba deportálták. Dapsi Károlyt 1944-ben a Gestapo letartóztatta, Maros Józsefné 1942-től volt hűtlenség vádja miatt börtönben, de letartóztatták Molnár Ernőt, Móró Istvánt,[573] Sós Györgyöt, Szikra Sándort, Török Istvánt és Venéczi Jánost is. Szirmai Istvánt 1944. február 28-án a Vezérkari Főnökség különbírósága hűtlenség vádjával tizenöt évi fegyházra ítélte. Jánki Kálmán és Tóth Róbert Romániában fejtett ki kommunista tevékenységet, előbbi tizenkétszer volt letartóztatva, utóbbit akkor fogták el 1941-ben, amikor a behívó elől Magyarországra akart menekülni.

Veres József politikai bűncselekmény miatt volt 1937-ben, 1942-ben és 1944-ben büntetve, majd 1951 és 1954 között ismét letartóztatták. Rajta kívül három fővárosi elittag az MDP-időszakban került bíróság elé. Aczél Györgyöt 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, majd 1950-ben életfogytiglani börtönre ítélték, 1954-ben szabadult. Ambrus Jánost 1950-ben az ÁVH koholt vádak alapján letartóztatta, 1953-ban szabadult, 1954-ben rehabilitálták. Marosán Györgyöt 1950-ben szintén koholt vádak alapján halálra ítélték, végül az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták, és 1956-ban szabadult.

Néhányuknak pedig a szüleik váltak valamely diktatúra áldozataivá: Kanczler Gyula apját – miután édesanyját 1941-ben elvesztette – 1944-ben letartóztatták, és a deportálásban meghalt, ahogy Sarlós István édesapja is a spechlingeni koncentrációs táborban lelte halálát. Angyal Ádám szülei emigránsként 1946-ban tértek haza.[574] Édesapját 1949-ben tartóztatták le, egy évvel később kihallgatás közben meghalt. Kiss Ferencné férjét pedig 1956-ban az „ellenforradalmárok" tartóztatták le.

Egészen rendkívüli életútja volt az 1956–1957-ben a rendőrségi PB-n tevékenykedő Tóth Bélának. Habár az országgyűlési almanach és a születésének szá-

572 Hittünk a magunk igazában. *Nők lapja*, 1984. március.

573 *Gyenes, 1975.*

574 Angyal Ádám saját szavaival: *„1944. jan 10-én születtem a franciaországi Castelnaudary-ban. Szüleim politikai emigránsok voltak (1934 óta párttagok). A család 1946-ban tért haza. Édesapám a MAFIRT NV vezérigazgatója lett. 1949-ben a koncepciós perekben letartóztatták és a »kihallgatási eljárás során« meghalt."* BFL XXXV.18.b. 817. doboz. Az Aude megyei település 1976-tól a Francia Idegenlégió 4. ezredének kiképzőbázisa.

zadik évfordulóján életéről megemlékező *Népszava* leginkább az illegális kommunista múltját, a MOKÁN (=Magyarországi Kommunisták Antináci) Komité 1944-es megszervezését, miskolci partizántevékenységét, majd Borsod megyei főispáni kinevezését és ideiglenes nemzetgyűlési tagságát hangsúlyozza,[575] Tóth életében bőven volt rejtegetnivaló esemény is, melyek tulajdonképp egy nyugdíjemelési kérelem miatt lettek dokumentálva, ahová egy KEB-vizsgálat jegyzőkönyvéből készítettek feljegyzést, utóbbit a regényessége miatt az alábbiakban hosszabban idézem. Tóth 1888-ban született Miskolcon. Fiatalkorában a

„rendőri priusz szerint hentes és mészáros, férfi és női szabó, valamint lóalkusz volt. 1907-ben a miskolci törvényszék lopásért 1 évre, 1908-ban orgazdaságért 9 hónapra ítélte, amit letöltött. 1913-ban a szolnoki törvényszék emberölés és lopási kísérletért 2 és fél évi fegyházra ítélte, a váci fegyházból 1916. I. 21-én szabadult."

A fentiekkel ellentétben a *Népszavá*ban megjelent megemlékezésben a katonai szolgálat 1914-es megtagadása állt.

„1918-ban Nógrádverőcén már Anócskai András néven szerepelt. Vezetője lett a helyi szociáldemokrata pártnak. 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt Anocskai néven vállalt megbízatásokat. 1919. IV. 25-én a belügyi népbiztosság kinevezte Szücs Áron teljhatalmú politikai megbízott mellé. Politikai biztosként elküldték Makó és környékére az ellenforradalmi megmozdulás leverésére. Április 26. és 30. között végrehajtotta Makó és környéke kiürítését. Elszállította a hadifelszereléseket, élő állatokat, a makói és hódmezővásárhelyi és más bankokban és takarékpénztárban lefoglalt pénzeket, arany és ezüst tárgyakat, magukkal vittek 38 tisztet, akik közül 11-et kivégeztek. A 11 tiszt törvénytelen kivégzéséből nagy botrány származott. Tóth Béla szállítmányával május 1-re érkezett Pestre. A magával hozott értékekből 8 láda kincset, kb. 4 millió korona készpénzt a Hitelbanknál leadott. Az értékek egy részét magánál tartotta. Kb. 2 millió koronát és több kiló arany, ezüst tárgyat nem szolgáltatott be. Ezeket az értékeket a Britannia Szállóban lévő lakásán tartotta. Május 2-án Nógrádverőcére utazott, hogy feleségét és holmiját elszállítsa. Felsőgödön bérelt lakást, ekkor már Bán József néven szerepelt. Felújította kapcsolatait egy színésszel és egy zsebmetszővel. A két személy Tóth Bélától ellopott kb. 1 millió koronát és 3 kg aranyneműt. A lopást nem jelentette, hanem magánnyomozásba kezdett.

575 *Népszava*, 1988. április 16. (116. évfolyam, 90. sz.). http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/almanach_1944-45/1944_ngy_a_t465.htm (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

G.-t a tolvajok után Bécsbe küldte. Tóth ekkor Vágó Béla belügyi népbiztos személyi beosztottjaként szerepelt, alkalma volt hamis papírokkal ellátni cinkosait. Három személyt Sopronba küldött, de ott gyanússá váltak, és ekkor letartóztatták őket. Ezek során Tóth Bélát is letartóztatták, május 6-án a parlamentbe kísérték, de onnét Vágó Bélára hivatkozva sikerült megszöknie, csak június 6-án fogták el újabb lakásán Budatétényben, ahol Bán József néven volt illegálisan bejelentve. Házkutatásnál találtak nála két vaskazettát, tele értékekkel, pl. 370 aranygyűrűt, 34 féle aranytárgyat, órákat, nyakláncokat, briliánsokat és 350 ezer koronát. Megindult ellene az eljárás, forradalmi törvényszék elé került volna, de az ellenforradalom már börtönben érte. 1920-ban a szegedi törvényszék mondott ítéletet a 11 túsz kivégzésében elfogott kommunisták és vörös katonák ügyében. Tóth Béla a per második vádlottja volt. 15 év fegyházat, 11 rendbeli gyilkosság értelmi szerzőjeként rablásért és személyi szabadság megsértéséért kapta. A per során figyelembe vették a forradalmi vádbiztos megállapításait, azt hogy Tóth Béla a Tanácsköztársaság alatt maga hasznára is követett el lopást. Megállapították: amikor a forradalmi harcokba bekapcsolódott, már akkor tisztességtelen szándékai voltak. Lényegileg 9 napig állt a tanácsköztársaság szolgálatában, ez alatt milliós értékeket tulajdonított el, bemocskolta a proletárdiktatúrát, tetteiért már nem felelhetett a forradalmi törvényszék előtt. 15 éves börtönbüntetését Vácon töltötte, honnan 1934. augusztus 1-én szabadult.[576]

A fegyházban kommunisták között volt, az elvtársak foglalkoztak vele, szabadulása után Martos Flóra elvtársnő az egyik kommunista elvtársnő figyelmébe ajánlotta. Az elvtársnő nem kapcsolódott be az illegális mozgalomba, egy lakásban laktak. Az elvtársnőt pár hónap múlva letartóztatták, Tóth magához vette és elköltötte a lakásban őrzött 100-150 pengő Vörös Segély pénzt. Tóth ez időben többször próbálkozott azzal, hogy az elvtársak vonják be, de bizalmatlanok voltak vele szemben, mert feltűnően elegánsan öltözött és költekezett. 1935-ben zsebmetszésért 6 hónapra ítélték.

1936–1943 közötti szakaszból nem ismerik, mert egy időben ki volt tiltva Budapestről, ahol illegálisan élt. 1938-ban Isaszegen házat vásárolt, állítólag felesége örökségéből, majd szabóműhelyt nyitott Budapesten.

1944-ben Alpár Mihály elvtárssal volt kapcsolata a Béke Párt vonalán, majd a miskolci Fekete Mihállyal vette fel a kapcsolatot és júliusban pártutasításra hivatkozva megalakította a Mokán Comité partizáncsoportot Miskolcon. Miskolc felszabadulása után Tóth Béla Borsod megyei főispán lett, és tagja volt az ideiglenes nemzetgyűlésnek. 1945 elején Borsodból el kellett távolítani, mert keze alatt jelentős értékek tűntek el. Kincseket juttatott a pártnak, ezt közölni nem lehetett. Ezért egy időre a Vörös Hadseregben tevékenykedett, amiért megkapta a »Győzelem Németország felett« szovjet kitüntetést és a »Magyar Szabadságrendet«.

1945 májusában nevezték ki a sopronkőhidai fegyház igazgatójának. 1945–1950-ig Sopronban élt, ahol villát és 5 hold szőlőt kapott partizán juttatásként. Fegyházigazgatói működése alatt kizárták a pártból, mert roncs autókkal üzletelt.

Párttagságát 1947-ben kapta vissza. Pár hónapig volt fegyházigazgató, majd a sváb kitelepítés idején polgárőrség parancsnok lett, s tovább űzte a maga zsebére folytatott üzleteket.

1948-ban megalakította a Dózsa és Partizán termelőszövetkezeteket, majd az egyesített tsz elnöke volt 1949 augusztusáig. Ez időben 5 hold szőlőjét kulák módon műveltette, botrányos módon jött el Sopronból. Két feljelentés volt ellene, köztulajdon elidegenítése miatt, ügyét a bíróság tárgyalta, ahol Tóth erőszakos fellépésével forradalmi múltjára és magas összeköttetéseire hivatkozva a bíróságot megfélemlítette, az ügyet elsimították.

1950-ben Pátyon telepedett le. A Május 1. Ruhagyárban kezdett dolgozni mint minőségi ellenőr. Hat évig volt a pátyi pártszervezet tagja, egy időben titkára. Erőszakos, törtető magatartása miatt sok baj volt vele.

Az ellenforradalom alatt október 24. és 30. között Budapesten a Szabadságharcos Szövetségnél tartózkodott. Pátyra 31-én ment vissza, ahol őrizetbe vették. A pátyi ellenforradalmi tanács előtt két igazolványt mutatott be, az egyik Kopácsi Sándor aláírásával igazolta, hogy nemzetőr, a másik Király Béla aláírásával azt igazolta, hogy »szabadságharcos«, a Király-féle igazolvány hamis volt. November 4-én jelentkezett a Parlamentben Münnich elvtársnál, november végén belépett a karhatalomba, ahol honvéd ezredesi egyenruhában jelent meg. Decemberben felköltözött Budapestre. A pátyi pártszervezet titkára megbotránkozva tiltakozott nála, mert úgy látták, hogy menti a pátyi ellenforradalmárokat."

1956 novemberében 58 évesen – *„az V. Kerületi MSZMP Intézőbizottságnak állítólagos megbízása alapján a Budapesti Főkapitányság pártszervezője volt."* Ezzel összefüggésben került a KEB látókörébe, egy feljegyzés kapcsán tisztázták, hogy Tóthot 1920-ban nem politikai tevékenység, hanem gyilkosság miatt ítélték el, továbbá miután 1934-ben Budapesten bekapcsolódott a munkásmozgalomba, a párttal való kapcsolata zsebmetszésért történő elítélése miatt szakadt meg. 1957 szeptemberében a BM rendőr századosként nyugdíjazta, a KEB pedig *„szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette, mert 1956 novemberében jogtalanul honvédezredesi egyenruhát csináltatott magának, amivel megtévesztette*

576 A perről lásd: BFL VII.18.d. 13/0073/1919.

az elvtársakat."[577] 1958-ban a Külkereskedelmi Minisztériumban dolgozott altisztként. A Központi Igazolóbizottság 1948-ban a párttagságát 1944-től, munkásmozgalmi múltját 1919-től ismerte el, az igazolólapján a börtönbüntetéseit politikai okokra vezették vissza, igazolására nem kisebb személyek voltak feltüntetve, mint Vas Zoltán, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály. A konszolidáció után 1966-ban bekövetkezett haláláig bölcsődei gondnokként, majd hivatalsegédként dolgozott. A KEB a pártbüntetést az 1963. július 3-ai ülésén törölte. Az említett nyugdíjemelési kérelmét Tóth 1964-ben írta, amit az előterjesztő a következő szavakkal kommentált: *„Tóth Béla volt a Mokán nevezetű partizán mozgalomnak a szervezője. Az ellenforradalom napjaiban is bátran, becsületesen viselkedett. A múltjában vannak fekete pontok, a régi világban sok évet ült, ha jól tudom rablásért. Nézetem szerint azt már nem kellene neki felhánytorgatni."*[578]

13. A pártiskolák

„Műszaki Egyetemet végzett. Tudjuk-e valamilyen minimális formában biztosítani továbbképzését?"[579]

A fővárosi hatalmi elitbe való belépést vizsgáló rész végére hagytam a káderkiválasztás egyik igen fontos, sőt, véleményem szerint legfontosabb elemét: a pártiskolai képzést. Miután röviden vázolom a pártoktatás rendszerét, ismertetem, hogyan vettek ebben részt a budapesti hatalmi elit képviselői, majd adatokkal is igazolni fogom, hogy a vezető pozícióba kerülés szempontjai közül az első számú a megfelelő politikai képzettség volt.

A pártoktatás helyszínei

A kommunista szakirodalom szerint a jó vezetőnek értenie kellett az irányításhoz, a *munkájához nélkülözhetetlen tapasztalatokkal* és *szakmai ismeretekkel kellett rendelkeznie*, és értenie kellett a szervezeti *struktúrák kialakításához.*[580] Munkájának első és *„alapvető kritériuma a politikai kritérium"* volt; *„fontos tényezője a magas fokú pártosság"*. A fiatal munkásoknak kellő klasszikus marxista műveltséget kellett szerezniük, így készültek fel a vezető funkcióra. A pártvezető szaktudásának megszerzéséhez szükség volt a pártépítés, a párttörténet, a marxizmus–leninizmus, a gazdasági ágazat ismeretére, a tudományos kommunizmus, az irányításelmélet, a pszichológia, az agitáció és a propaganda alapvető szabályainak elsajátítására.[581]

Miért fontos mindez? Mert ezeket a tantárgyakat tanították a pártiskolákon, tehát az „állami" egyetemekről jövő káderekkel szemben a pártiskolai hallgatók egyszerre szereztek „képesítést" politikai és gazdasági téren is. Sőt, úgy tartották, hogy aki nem sajátítja el a marxi–lenini elméletet, az érzéketlenné válik a tudományos-műszaki alkotószellem és a kultúra sikerei iránt. Váratlan vagy adott helyzetben sem tud helyesen dönteni.[582]

A fővárosi pártelit szempontjából a pártiskoláknak kettős funkciója volt: egyrészről a káderutánpótlást biztosították, másrészről a káderképzés részleges felügyeletét szolgálták. A hazai pártoktatásnak alapvetően két iránya volt: a *„tömegoktatás"* és a *„káderképzés"*. Az alábbiakban az utóbbi felsőbb, a hatalmi elitet is érintő képzési intézmények működését ismertetem. A káderképző pártoktatásnak különböző szintjei léteztek. A legnívósabb képzésnek a Szovjetunióban működő SZKP KB Pártfőiskola elvégzése számított. A Budapesti Pártbizottság 1953 óta évente egy-két hallgatót küldött az SZKP KB Pártfőiskolájára, melyet 1978-ig 40 fő fejezett be, ez az országosan végeztek (235 fő) 17%-a volt. 1980-ban három főt javasoltak a moszkvai pártfőiskolára és az SZKP KB Társadalomtudományi Akadémiájára.[583]

Országos hatáskörbe az MSZMP Központi Bizottság által ellenőrzött kétéves Politikai Főiskola, az MSZMP KB Egyéves Központi Főiskolája és a marxista–leninista oktatók továbbképzésére szolgáló öt hónapos szakosított tanfolyamok tartoztak.[584] A legelső volt a párton belüli előrelépés legfontosabb segítője. A *„Pártfőiskolának"* is nevezett szerv[585] látogatása után az oktatott témákból a hallgatók

577 BFL XXXV.1.i.1963.

578 BFL MSZMP személyzeti anyag és BFL XXXV.1.i.1963.

579 BFL XXXV.1.a.3. 162. őe. (1980. február 15.). 18. p.

580 *Trvala, 1980.* 193. p.

581 Uo. 134., 192–195.

582 *Trvala, 1980.* 204–205. p.

583 BFL XXXV.1.a.4. 588. őe. (1980. június 25.). 21. p. MNL OL M-KS-288.5. 28. őe. (1957. június 5.). 3. p. Az 1970-ben a Szovjetunióban végzett hallgatókról szóló szociológiai elemzést lásd: *Földvári–Kemény–Szezay, 1970.*

584 Itt nem szólok részletesebben a termelőszövetkezeti párttitkárok számára indított egyéves pártiskoláról.

585 MNL OL M-KS-288.5. 326. őe. (1964. február 4.). 4–5., 35–43., 114–148. p. Az iskola átnevezéséről és átalakításáról az MSZMP PB 1967. május 9-ei ülésén rendelkezett. Ekkor fogadták el

vizsgát, a második év végén államvizsgát tettek, amelynek eredményeként – a kormány 1963-ban hozott rendelete értelmében – állami egyetemi-főiskolai oklevelet szereztek. Az oklevél meghatározott munkakörökben szakképesítésként volt elismerhető, munkaköri, fizetési besorolásnál alapul volt vehető.[586] A Politikai Főiskola oktatási rendszere 1978-ban már másképp alakult: 3 éves nappali alaptagozatból, 4 éves levelező alaptagozatból, illetve továbbképző tanfolyamokból állt a képzés. Az alaptagozatokon 2,5, illetve 3,5 éves elméleti képzés folyt, és a legfőbb cél az volt, hogy *„a hallgatók magas szintű marxista műveltségre"* tegyenek szert. Az utolsó félévben a két alaptagozat hallgatói együttes szakosított képzésben részesültek. A korábbi rendszerhez hasonlóan a Politikai Főiskola elvégzéséért egyetemi oklevél járt.[587]

1957 és 1969 között működött az MSZMP Egyéves Központi Pártiskolája, ami 1969. augusztus 1-jével szűnt meg.[588] Ennek részben az is oka volt, hogy a SZOT visszakövetelte a Tárogató úti épületet. Az intézményen oktatott *„középszintű káderek"* képzését a fővárosi/megyei oktatási igazgatóságok vették át.[589] A pártiskolai képzés, továbbképzés központi irányítás alatt működött, az elvi jelentőségű változtatásokat a párt vezető szervei hagyták jóvá. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya felelt a tananyag kidolgozásáért, a megfelelő oktatók és az *„oktatás színvonalának"* biztosításáért. A Budapesti Pártbizottság (részleges) hatáskörébe tartoztak a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem kerületenként megszervezett tagozatai, a két, három, és öt hónapos pártiskolák, illetve az egyesítésükből 1972-ben létrejött Budapesti Oktatási Igazgatóság.

Jó három évtizedig működő rendszerüket az 1956-os forradalom leverése után az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. január 14-ei ülésén alapozták meg. Megfelelő épület hiányában azonban a tervezett 1957 tavaszi kezdés elmaradt. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. június 5-ei ülésén hozott határozatot az 1957–1958-as pártoktatási év feladatairól. Egyszerre ostorozta az MDP-időszak nem megfelelő ideológiai felkészítését és hívta fel a figyelmet arra, hogy az *„ellenforradalom fegyveres veresége után a reakció elsősorban az*

a Politikai Főiskola nevet. Uo. 424. őe. (1967. május 9.).

586 Uo. 746. őe. (1978. május 16.). 55–75. p. *MSZMP, 1973.* 63. p. MNL OL M-KS-288.5. 28. őe. (1957. június 5.).

587 Uo. 746. őe. (1978. május 16.). 2–4., 24–54. p.

588 Uo. 485. őe. (1969. március 4.).

589 Uo. 424. őe. (1967. május 9.). MNL M-KS-288.7. 377. őe. (1971. május 10.). 4., 52–67. p. 1986-ban az SZKP KB Társadalomtudományi Akadémián folyó képzés az MSZMP PB 1984. március 13-ai határozata szerint folyt. *MSZMP, 1994.* 279. p.

ideológiai fronton támad". A határozat előírta, hogy 1957 szeptemberétől kezdje meg az MSZMP Központi Bizottsága Egyéves Iskolája a működését. A 150 hallgató 70%-ának pártfunkcionáriusnak kellett lennie.[590] Az egyéves pártiskola végül 1957. szeptember 2-án az Amerikai út 96. számú épületben meg is kezdte működését.[591]

A fővárosi és megyei pártiskolák megindítását és tematikáját központilag az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának, valamint Agitációs és Propaganda Osztályának kellett megszerveznie – Kádár János szavaival úgy, hogy *„nehogy ismét Petőfi-kör alakuljon ki".*[592] Az oktatás beindítása előtt a budapesti kerületi propagandamunkát irányítók számára egyhetes tanfolyamot terveztek, s a volt MDP-tagokat is be akarták vonni az oktatásba. Egyetértettek abban, hogy az SZKP KB Pártfőiskolára innen évente öt embert szeretnének küldeni.[593]

A megyei szintű oktatás legfontosabb helyszíne a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem volt. A Budapesti Pártbizottság Marxizmus–Leninizmus Esti Egyeteme eredetileg a Politikai Bizottság 1952. március 5-ei határozata alapján létesült arra a célra, hogy értelmiségi dolgozók (tudományos kutatók, orvosok, mérnökök, technikusok, jogászok, újságírók, pedagógusok stb.), párt-, állami, tömegszervezeti funkcionáriusok, propagandisták marxista–leninista oktatását egyetemi színvonalon biztosítsa. Az egyetem a Budapesti Pártbizottság mellett működött, ez utóbbi volt a közvetlen felügyeleti szerve. Az első évben 110 fős létszámmal indult, amely 1956. szeptemberre 568 főre emelkedett.[594]

A hallgatók – egy 1957. április 3-ai előterjesztés szerint – *„kezdettől fogva főként vezető beosztásban lévő értelmiségiek: mérnökök, orvosok, újságírók, kulturális területen dolgozók, tömegszervezeti, párt, állami és gazdasági funkcionáriusok, párttagok és pártonkívüliek"* voltak. Az intézményben filozófiát, politikai gazdaságtant és nemzetközi munkásmozgalom-történetet tanítottak.[595]

Az Esti Egyetem 1956. október 23-a után nem folytathatta tevékenységét. Ennek a forradalmon túl fizikai akadálya is volt, mivel a szabadságharc leverése után a Benczúr utcai épületet a zavaros időkben önkényesen, lakás céljára elfoglalták.

590 MNL OL M-KS-288.5. 28. őe. (1957. június 5.). 2–3., 8–12., 20–40. p.

591 A pártiskola elindításának késéséről bővebben lásd: *Némethné–Sipos, 1993.* 326–327. p.

592 A Petőfi-körről szóló Bp. IIB határozatot lásd: BFL XXXV.1.a.1. 16. őe. (1957. május 13.). 104–109. p.

593 MNL OL M-KS-288.5. 28. őe. (1957. június 5.). 2–3., 8–10., 20–44. p.

594 A hallgatók létszáma: 1952: 110, 1953: 167, 1954: 238, 1955: 308, 1956: 568, 1957-ig: 163 fő végzett. BFL XXXV.2. 1. őe. 1957. augusztus 1.

595 BFL XXXV.1.a.1. 13. őe. (1957. április 9.).

A budapesti APO javaslatára az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. május 13-án határozatot hozott arról, hogy az oktatást 1957. szeptember 1-jétől 600–700 fővel és 30 másodállású tanárral ismét elindítják.[596] Végül 477-en jelentkeztek, ebből felvételt nyert 403, akik közül 147-nek már egyetemi diplomája volt.[597]

A budapesti agitációért és részben az oktatás felügyeletéért felelős Bp. PB Agitációs és Propaganda Osztálya szerint a marxizmus–leninizmus oktatása az MLEE-n az állami egyetemeknek megfelelő színvonalon folyt, és hogy ezt fenntarthatóvá tegyék, olyan hallgatókat kívántak felvenni, akik előképzettségük szerint képesek voltak a marxizmus–leninizmust egyetemi színvonalon tanulmányozni.[598] Mert – bár felvételi vizsga nem volt – az elméleti követelmények magasak voltak, a felvételhez megfelelő iskolai végzettség (érettségi, egyetem, vagy legalább öt hónapos pártiskola) szükségeltetett. Az MLEE-n letett eredményes vizsgákat a szakegyetemek elvégzett tantárgyakként elfogadták. 1957-ben a hallgatók kiválogatásánál a frissen újjászerveződő párt bizalmatlanabbul és nagyobb éberséggel figyelt, mint a korábbi vagy a későbbi években: kevésbé ragaszkodott az egyetemi végzettséghez és a vezető beosztáshoz, inkább a helytállás, a régi párttagság volt a meghatározó a kiválasztásban.[599]

Az MLEE egyik előterjesztésének megfogalmazása szerint az iskola célja a

„[...] marxizmus–leninizmus három fő ágának[600] rendszeres, állandóan ellenőrzött, magas színvonalú oktatása. A hároméves tanfolyam elvégzése lehetővé teszi, hogy a marxizmus–leninizmus valamely kérdését, esetleg egy-egy klasszikus művet önállóan tanulmányozzanak. [...] A korábbi gyakorlattól eltérően mind több pártfunkcionáriust kell felvenni az Esti Egyetemre, mert a pártiskolák a jövőben kisebb létszámmal működnek, és az aktivisták megfelelő marxista–leninista továbbképzését ebben az oktatási formában is biztosítani lehet. A hallgatók felvételénél

596 Uo. 13. őe. (1957. április 9.), 16. őe. (1957. május 13.). A Bp. IIB határozatát az MSZMP KB Titkársága is elfogadta. *Baráth–Feitl, 1998.* 259. p.

597 A jelentkezők és a felvettek beosztás, „származás" és iskolai végzettség szerinti megoszlását lásd: BFL XXXV.1.a.4. 7. őe. (1957. szeptember 23.).

598 BFL XXXV.1.c. 10. őe. MSZMP Bp. APO tájékoztatója az MSZMP intéző bizottságok agitprop. osztályai számára az 1957/1958-as pártoktatási évvel kapcsolatos feladatokról.

599 BFL XXXV.2. 1. őe. (1957. augusztus 1.).

600 A Marxizmus–leninizmus három forrása: 1. a klasszikus német filozófia, amiből létrejött a marxizmus filozófiája, a dialektikus materializmus; 2. a klasszikus közgazdaságtan, amiből létrejött a marxista közgazdaságtan; 3. a francia utópista szocializmus, amiből megszületett a marxista politikatudomány, a tudományos szocializmus. *Lenin, 1969.; Lenin, 1978.* 23. köt. 40–47. p.

előnyben kell részesíteni a vezető beosztásban lévő értelmiségieket, mert hosszabb pártiskolára küldeni őket nem lehet, viszont ez a pártoktatási forma biztosíthatja politikai ismereteik szélesedését, mélyülését és világnézetük formálását."[601]

Az egyetem tananyaga filozófia, politikai gazdaságtan, illetve a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom története volt.[602] Hetenként egyszer négyórás foglakozáson kellett részt venni, emellett a *„klasszikus irodalmat"* kellett tanulmányozni.[603]

Az MLEE-nek két tagozata működött, az általános és a szakosító. A hároméves általános tagozatok feladatai a kerületi párt-, tanácsi, gazdasági, tömegszervezeti vezetők, a pártalapszervezetek káderfejlesztési és iskoláztatási terveiben szereplő középszintű munkakör betöltésére alkalmas káderek, valamint propagandisták *ideológiai-politikai* képzése, a hatáskörben lévő káderek továbbképzése volt. A képzésben pártonkívüliek is részt vehettek. A Budapesti Oktatási Igazgatóság és a kerületi (jogú) pártbizottságok mellett, kettős irányítás alapján a kerületi tagozatok keretében, működtek az MLEE általános tagozatai és továbbképző tanfolyamai. Az oktatás országosan szabályozott, egységes tematika, program és tananyag alapján történt. A kerületi tagozat egyszemélyi felelős vezetője a tagozatvezető volt, megbízatásának alapvető követelményei: a marxizmus-leninizmus valamely alkotó részének szakismerete, felsőfokú politikai végzettség, pártmunkás tapasztalat, az oktató-nevelő munkában való jártasság és a vezetési készség voltak. Működésüket, tanulmányi, technikai, adminisztratív tevékenységük feltételeit a kerületi pártbizottságok ellenőrizték, a pártfelügyeletet pedig közvetlenül a Budapesti Pártbizottság mindenkori ideológiai titkára gyakorolta.[604]

A középfokú pártiskolai képzés célja – a nyolcvanas évekbeli megfogalmazás szerint – a *„profi"* pártmunkások, politikusok képzése volt a budapesti pártmozgalom hasznára:

„Profi politikai vezetőket akarunk képezni. (A »profi« jelzőt természetesen csak a hozzáértés és a magas szakmai minőségi színvonal érzékeltetésére használva, hiszen igencsak itt az ideje, hogy szakítsunk azzal az elképzeléssel,

601 BFL XXXV.2. 1. őe. (1957. augusztus 1.).

602 BFL XXXV.1.c. 10. őe. MSZMP Bp. APO tájékoztatója az MSZMP intéző bizottságok agitprop. osztályai számára az 1957/1958-as pártoktatási évvel kapcsolatos feladatokról.

603 Uo. *„Fontos, hogy időt találjunk az újságok, valamint Lenin írásainak az olvasására, s ha belebelelapozunk Marx vagy Engels munkáiba, ez sem elfecsérelt idő. A szépirodalomra is kell időt szakítanunk, mert máskülönben kiszikkad az agyunk." Trvala, 1980.* 206. p.

604 BFL XXXV.1.a..4. 607. őe. (1981. március 18.). 11–73. p.

hogy akit valamely tisztségre megválasztanak, az automatikusan tudja is a dolgát, s hogy a politikai munka olyan, mint a foci: mindenki ért hozzá.)"[605]

Az általános tagozat (illetve az annak megfelelő egyetemi képzés) elvégzését követhette az MLEE szakosító tagozata, amelynek feladata a budapesti vezetők felsőfokú politikai – *ideológiai-politikai* – továbbképzése volt, külön tanfolyamokon képezték a propagandistákat, illetve speciális kollégiumok keretében a hatáskörben lévő kádereket és szakembereket képezték tovább.[606] A jelölteket a kerületi szintű pártbizottságok állították ki, iskolába küldésükről azonban a Budapesti Pártbizottság döntött. A kétéves szakosító záróvizsgája *„szabályos"* államvizsga-bizottság előtt zajlott, és 1980-ig főiskolai diplomát adott. A Minisztertanács 10/1979. (III. 2.) számú rendeletét követően a Pártfőiskolán és a Bp. PB MLEE kétéves szakosított tagozatán megszűnt a főiskolai diploma megszerzésének ez a lehetősége.[607] A tanulóknak az egész korszakban folyamatosan emelkedő tandíjat kellett fizetniük.[608] Az általános és a szakosító tanfolyamok mellett öt-tíz hónapos speciális kollégiumok és továbbképző tanfolyamok, illetve kétéves kiegészítő tanfolyamok működtek.[609]

A hallgatók tanulmányi szabadságáról kormányhatározat rendelkezett. Eszerint félévi vizsgák előtt hat (!) nap, év végi vizsgák előtt tizenkét (!) nap munkaidő-kedvezményt kaptak. A határozat kimondta azt is, hogy az

> *„[...] egyetemek, a főiskolák, illetőleg akadémiák esti és levelező tagozatain folytatott tanulmányok esetén marxizmus–leninizmusból vizsgázniuk nem kell, illetve tudományos fokozat elnyerése során a kandidátusi minimum keretében előírt ideológiai vizsgát nem kell letenniük."*[610]

605 *Bernhardt, 1988.* 41–42. p.

606 BFL XXXV.1.a.3. 168. őe. (1980. november 21.) és BFL XXXV.1.a.4. 402. őe. (1973. május 25.).

607 1088/1957. (XI. 21.) Korm. hat. 17/1963. (VII. 2.) Korm. rend. A rendelkezés nem érintette a korábbi jogszabályok alapján szerzett oklevelek képesítő hatályát. MK, 1979. március 2. 10. sz. 137–138. p.

608 BFL XXXV.5.a. 191. őe.

609 MNL OL M-KS-288.7. 366. őe. (1970. október 26.). 16. p.

610 FMPK 1088/1957. XI. 21. sz. hat. (MK 123.); egyetemi, doktori: müv. min. 126/160. sz. ut. *Művelődési Közlöny,* 1960/8.

Azok, akik letették az államvizsgát, számos kedvezményt élvezhettek: a tanácsi és egyes államigazgatási szervek alkalmazottainak bérrendezésénél ezt felsőfokú végzettségnek kellett tekinteni, a tanítói képesítésen felüli főiskolai végzettség szerinti besorolás járt.[611] A marxizmus három forrásából és alkotórészéből letett államvizsgáért kiadott oklevéllel a hallgatót főiskolai végzettségűnek nyilvánították.[612]

A tanszékek rendszeresen elemezték a tanévben végzett munkájukat. Jelentéseikben beszámoltak a tanárok teljesítményéről, a hallgatók tanulmányi színvonaláról. Bár általában fejlődésről, a szemináriumokon kialakított *„jó elvtársias légkörről"* írtak, ne gondoljuk, hogy csak dicsérettel illették az iskola munkáját. Felrótták a hiányzásokat, és hogy *„egy kisebb töredék"* félvállról vette a tanulást. Előfordult, hogy *„tűrhetetlen készületlenségeket"* tapasztaltak: például *„L. et. csoportjában a Tanácsköztársaságról, K. elvtárs csoportjában 1929–1939, T. elvtárs csoportjából 1939–1945 c. periódusból kritizálták a hallgatók a tankönyvet, és közben kiderült, hogy el sem olvasták."*[613]

1970-ig az MLEE-t majd 50 000 fő, a fővárosban majd 20 000 ember végezte el. 1970-ben a hallgatóinak száma 34 000 fő volt.[614] A Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem kapcsolatot tartott a többi szocialista ország pártoktató intézményeivel is.[615]

Az egyéves pártiskola az alapfokú politikai végzettséggel rendelkezőkkel a marxizmus–leninizmus három alkotórészét ismertette középfokon, az öt hónapos pártiskola a politikai felkészültséggel még nem rendelkező *„helyi párt- és tömegszervezeti vezetők és kádertartalékok"* számára nyújtott intenzív, alapozó és rendszerező jellegű politikai képzést. Mindkét iskola a pártélet és a politikai irányítás alapkérdéseit tanította.[616]

Tizenöt évi működés után átalakították a budapesti pártoktatás rendszerét. 1972. október 1-jén alakult meg a Budapesti Pártbizottság Oktatási Igazgatósága

611 27/1957/15. Müv. sz. ut. 16. pont; 10/1959. MM sz. ut. 6§ (3) bek. c. pont.

612 BFL XXXV.5.a. 191. őe. A Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem Szervezeti és Működési Rendje. é. n. (Bár a tendencia folyamatos volt, a kedvezmények mértéke folyamatosan változott.)

613 Jelentés az 1959/60-as tanévről. BFL XXXV.2. 5. őe. 1960.

614 MNL OL M-KS-288.7. 366. őe. (1970. október 26.). 16. p.

615 Lásd például: Jelentés a szófiai Esti Egyetemen tett látogatásról. BFL XXXV.2. 5. őe. 1960.

616 A Marxizmus–Leninizmus Középiskola és a kerületi szintű tömegtanfolyamok részletes ismertetése túlmutat a könyvem témáján.

a Három Hónapos Pártiskola, az Öt Hónapos Pártiskola, az Egyéves Pártiskola és az MLEE összevonásával.[617]

A Budapesti Pártbizottság *„a következő főbb feladatokat szabta az Intézmény számára: biztosítani az előző három oktatási intézményben (Amerikai úti pártiskola, Ajtósi Dürer sori pártiskola, Benczúr utcai Esti Egyetem) folyó képzés törés nélküli folytatását; kialakítani az új intézmény belső szervezeti rendjét és munkastílusát; tovább javítani az oktatás minőségét, hatékonyságát a párthatározatok, a pártpolitikájának és eszméjének színvonalasabb, céltudatosabb képviselete útján. Az igazgatóság e határozat szellemében kezdte el, és végzi azóta is tevékenységét. Másfél évtizede párttag és párton kívüli káderek tízezrei szereztek főiskolai diplomát, felsőfokú politikai képzettséget, illetve végeztek el különböző pártiskolai tanfolyamokat, gyarapítva ezzel marxista–leninista tudásukat."*[618]

A Budapesti Pártbizottság sikeresnek ítélte az oktatás irányító tevékenységét, hiszen *„a párttagoknak, pártonkívülieknek, különböző értelmiségi rétegeknek nagyon kedvelt oktatási formája lett az egyetem, a IX. és a XI. kongresszus közt 6000-ről 24 000-re emelkedett a káderképzésben részt vevő hallgatók száma"*. A hallgatói létszám erőteljes növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a felsőfokú politikai végzettséghez kötött munkakörök száma Budapesten lényegesen magasabb volt, mint a Politikai Főiskolára javasolhatók kerete. Az Oktatási Igazgatóság továbbá olyan káderek politikai képzését is ellátta, akiknek az állami vezetőképzés és továbbképzés keretében kellett tanulniuk. A létszámot csökkenteni nem kellett, de a jelentkezők 50%-át helyhiány miatt nem vették fel. A kiválasztottak közül viszont majd mindenki párttisztségbe került, így 1970-től kezdve 2-5%-kal növekedett a pártba bekerülő politikai iskolát végzettek száma.[619]

1970-ben a függetlenített tanárok 90%-a főiskolát vagy egyetemet, a tiszteletdíjas tanárok (Budapesten 510, vidéken 853 fő) nagy része egyetemet vagy főiskolát végzett, jelentős részük tudományos fokozattal rendelkezett.[620] 1976-ban az Esti Egyetemnek 840 tanára volt, ebből 35 függetlenített, 805 tiszteletdíjas munkatárs. Utóbbiak főállásban tudományos tevékenységet folytattak.[621] A létszám természetesen állandóan változott. 1988-ban a kilenc tanszéken 38 politikai munkatárs és több mint 700 tiszteletdíjas tanár tanított, valamennyien egyetemet, főiskolát végeztek, több mint felük felsőfokú politikai végzettséggel; sokan közülük a Budapesti Pártbizottság tagjai, munkatársai voltak. A tanárok idegennyelv-ismerete a 32 év alatt állandóan változott.[622]

617 BFL XXXV.1.a.4. 402. őe. (1973. május 25.). A jegyzőkönyvben *„politikai továbbképző tanfolyamok, propagandista tanfolyamok, MLEE általános tagozatai, MLEE kerületi vezető továbbképző tanfolyamai, MLEE szakosító és kiegészítő tagozatai, MLEE speciális kollégiumai"* szerepel.

618 Uo. 781. őe. (1988. május 11.).

619 Uo. 402. őe. (1973. május 25.).

620 MNL OL M-KS-288.7. 366. őe. (1970. október 26.). 19. p.

621 BFL XXXV.1.a.4. 496. őe. (1976. december 3.). 5. p.

1976-ban a pártszervek már azt javasolták, hogy az egyéves pártiskolára és a hároméves általános tagozatokra a pártszervezetek ne javasoljanak olyan kádereket, akik állami egyetemeken, főiskolákon középfokú politikai végzettséget szereztek (ez kb. 20% volt), mert őket magasabb követelményeket támasztó oktatási formákra kellett irányítani: a vezető propagandisták, valamint a felső- és középszintű káderek pártiskolán kívüli képzése és továbbképzése ugyanis elsősorban a szakosító és a speciális tanfolyamok feladata volt.[623]

Már 1964-ben foglalkozott az MSZMP PB azzal a problémával, hogy a pártiskolai oktatás nem egységes, továbbá *„a pártiskolai végzettségnek nincs kellő társadalmi megbecsülése, elismerése"*. Ezt arra vezették vissza, hogy a vezető funkcionáriusok nagy része nem végezte el a pártfőiskolát vagy az egyéves pártiskolát. A *„budapesti, a megyei, a járási és városi vezető pártmunkások 39 százaléka pártfőiskolát, 31,8 százaléka egyéves pártiskolát, a Központi Bizottság apparátusának 18,1 százaléka pártfőiskolát, 17,7 százaléka egyéves pártiskolát"* végzett. Tehát az apparátus 60-80%-a 1964-ben egyáltalán nem végzett pártfőiskolát![624] Budapesten a helyzet ekkor úgy nézett ki, hogy az 1964-ben a fővárosi hatalmi elitben megfordult 53 pozíciót betöltő 44 személyből 51 pozíciót betöltő 43 személynek volt pártiskolai végzettsége (96%; 98%), 39-nek (46 pozíció), tehát 89%-nak (87%) pedig felsőszintű, köztük az első titkárnak, 2 titkárnak, 6 VB-tagnak. Az elitbe lépéskor csak a 2 pozíciót betöltő (1964-ben cserélte a VI. kerületre a XVIII.-at) Bakos Zsigmondnak nem volt pártiskolája, neki viszont – korábbi funkciója miatt – nem is volt rá szüksége. Tehát Budapesten az elitben sokkal jobb volt a pártiskolai végzettségűek aránya, mint országos szinten.

1964-ben a Pártfőiskola tanfolyamain, a kétéves pártfőiskolán és a pártfőiskola négyéves levelező tanfolyamán végzettek főiskolai diplomát kaptak, és mentesültek a tudományegyetemek bölcsész és jogi karain, a közgazdasági egyetemen, a tanár- és tanítóképző főiskolákon, a felsőfokú közgazdasági technikumokon a felvételi vizsga alól.

622 Uo. 781. őe. (1988. május 11.). 27–43. p.

623 Uo. 496. őe. (1976. december 3.).

624 MNL OL M-KS-288.5. 326. őe. (1964. február 4.). 123–125. p.

A nyolcvanas években szokatlan ellenállással találkozott a párt, a munkahelyi vezetők ekkor már nem szívesen engedték pártiskolára beosztottjaikat, nemcsak a pártoktatás ideje alatt kellett ugyanis *„a szakmájában sokoldalúan képzett dolgozókat"* nélkülözniük, de nagy valószínűséggel utána le is mondhattak róluk, mert a politikai továbbképzés után sokszor kiemelték és magasabb beosztásba helyezték őket. A beiskolázandók pedig a jövedelem-kiesés és a családi kötelezettségek miatt nem vállalták a hosszabb továbbképzéseket. Természetesen a Budapesti Pártbizottság elégedetlen volt ezzel a hozzáállással, és a vezetőképzés fenntartására 1982-től hat-nyolc hetes alapszervezeti vezetőképző tanfolyamokat dolgozott ki.[625]

Mint említettem, a fővárosi szintű pártoktatást a Budapesti Pártbizottság egyik titkára felügyelte. Az említett szervezetváltozásokkal hatásköri változások is jártak, míg 1962-ben az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága nevezte ki az MLEE, az öt hónapos és két, illetve három hónapos pártiskola vezetőit és tanárait (1962-ben 54 fő),[626] 1967-ben ez úgy módosult, hogy hatáskörébe került az SZKP és az MSZMP pártfőiskolájára javasoltak jóváhagyása és a végzett hallgatók pártiskola utáni elosztása is.[627] 1971-ben, az Oktatási Igazgatóság létrehozása után, a Budapesti Pártbizottság nevezte ki az igazgatóság vezetőjét.[628] 1974-től a Bp. VB hatáskörébe került a Politikai Főiskola végzős hallgatóinak pozícióba állítása (MSZMP KB előzetes egyetértési jogkörrel); a Bp. VB előzetesen jóváhagyta az SZKP KB Pártfőiskolára, az MSZMP Politikai Főiskolára és a Társadalomtudományi Akadémiára küldendő hallgatókat, az SZKP KB Pártfőiskolán és Társadalomtudományi Akadémián végzett hallgatók munkabeosztását.[629] 1976-tól az illetékes pártszerv hatáskörébe került a döntés az egyéves pártiskolára javasolt személyekről és iskola utáni beosztásukról.[630] A Politikai Főiskola rektorát az MSZMP Központi Bizottsága, rektorhelyetteseit a Politikai Bizottság nevezte ki.[631]

625 *„[...] több helyen találkoztunk olyan helytelen véleménnyel is, hogy a feszített gazdasági feladatok miatt nincs idő foglalkozni a politikai oktatással, a gazdasági hátrány, amit a termeléskiesés okoz, nincs arányban a politikai haszonnal"*. BFL XXXV.1.a.4. 629. őe. (1982. március 10.). A káderképzés 1987/1988. és 1988/1989. évi tanfolyamait lásd: *MSZMP, 1994.* 300–301., 416–418. p.

626 BFL XXXV.1.a.4. 120. őe. (1962. február 26.). Uo. 145. őe. (1963. április 29.).

627 BFL XXXV.1.a.3. 76. őe. (1967. június 27.).

628 Uo. 106. őe. (1971. december 16.).

629 Uo. 123. őe. (1974. szeptember 11.).

630 Uo. 136. őe. (1976. április 27.).

631 MNL OL M-KS-288.4. 240–241. őe. (1988. július 13–14.).

A káderképzés érdekében a párt rengeteg embert iskolázott be. Csupán szemléltetésként néhány adat: 1972 és 1975 közt az Oktatási Igazgatóság különböző tanfolyamain 35 570 fő vett részt,[632] és a Budapesti Pártbizottság felügyelete alá tartozó pártiskolák közül az MLEE-n tanulók létszáma emelkedett a leglátványosabban: a kezdeti 403 főről 1966-ig 10 000-re növekedett a létszám, 1985-ben pedig több mint 33 000-en tanultak az Amerikai úti épületben.[633] A rendszer sajátossága volt, hogy a pártoktatásban nem csak párttagok vettek részt, az 1970-es években például a 40%-uk pártonkívüli volt.[634] *„A pártoktatásban az 1978/79-es tanévben 695 998 fő, az 1984/85-ös tanévben 684 373 fő vett részt"*, ebből 371 721 fő volt párttag. Az 1984-ben a pártoktatásban résztvevő 35 000 propagandista 61%-a végzett egyetemet és főiskolát, 90%-uknak legalább középfokú politikai végzettsége volt.[635]

A Politikai Főiskolán nappali tagozaton 1966 és 1970 között 215, 1970 és 1975 között 316, 1975 és 1980 között 461, 1980 és 1985 között 434-en, levelező tagozaton 600-an, 268-an, 565-en, illetve 647-en szereztek diplomát. 1974/75-ben nappali tagozaton 272, 1979/80-ban 270, 1984/85-ben 218 fő, levelező tagozaton 187 (1969/70), 437 (1974/75), 510 (1979/80), ill. 673 (1984/85) fő tanult. 1980–1985 között a Politikai Főiskolán 152-en szereztek doktori címet.[636] Az állami felsőoktatási intézményekben 1969/70-ben majd 80 ezren tanultak marxizmus–leninizmust.[637]

Pártiskolára jellemzően az illetékes pártszerv jelölése útján kerültek be a hallgatók. Az egyes pártbizottságok listákon tartották nyilván az egyes dolgozók pártiskolai képzettségét, így bármikor fel tudták tölteni a megkívánt keretet. A pártér-

632 BFL XXXV.1.a.2. 6. őe. (1975. március 1.). 505. p.

633 A pártoktatásban résztvevők számáról és általában a *„pártoktatás helyzetéről"* a pártbizottság évente kapott feljegyzéseket. A költségek alakulásáról a pártértekezletek beszámolóiban olvashatunk. Az 1962-es pártértekezletre készített beszámoló szerint az öt hónapos pártiskolán az egy főre eső költség egy hónap alatt 1100 Ft, a hallgatóknak megtérített átlagmunkabér 2100 Ft-ot tett ki. Így az egy hallgatóra jutó egy havi teljes költségkihatás kb. 3200 Ft volt. A két hónapos pártiskolán az egy hallgatóra eső összes költség 2670 Ft volt. Az Esti Egyetem hallgatóinak egy főre eső költsége egész évre mintegy 2200 Ft-ot tett ki, ennek egy hónapra eső kihatása mintegy 180 Ft volt. BFL XXXV.1.a.2. 4. őe. (1966. november 4.).

634 BFL XXXV.1.a.4. 535. őe. (1978. június 14.). A párttagság mellett a pártoktatásról szóló statisztikákban nyilvántartották a nők, a fiatalok, a társadalmi munkát végzők, a fizikai munkások, a vezetők arányát is.

635 *MSZMP, 1985.* 13–14. p.

636 *MSZMP, 1970.* 25. p.; *MSZMP, 1975.* 10–11. p.; *MSZMP, 1980.* 13. p.; *MSZMP, 1985.* 17. p.

637 *MSZMP, 1970.* 26. p.

tekezleti beszámolókból, illetve az aktuális politikai határozatok mentén készült friss statisztikából folyamatosan nyomon követhető volt a pártapparátus „politikai felkészültsége". Az oktatás központilag meghatározott tanmenet és oktatási anyag szerint folyt. A hallgatók eredményeit pontosan dokumentálták, az iskolák elvégzéséről oklevelet adtak ki. A pártiskolák feladatának számított a hallgató minősítése is, hiszen a pártiskola sok esetben a politikai előmenetel fontos állomása, feltétele volt. Kéninger Ferenc pártiskolai jellemzéséből nem csak az eredményt, de a pártiskolai feladatokat és a minősítés szerepét is megismerhetjük:

„Állami középiskolai és öthónapos pártiskolával került iskolánkra. Értelmes, könnyen tanul és szorgalmas. Munkahelyén nehéz fizikai munkát végez, mégis viszonylag hamar állt át a szellemi munkára. Az osztályfoglalkozások vitáiban aktívan részt vett, jó érzékkel rendelkezik a gyakorlati-politikai kérdések iránt, de munkásmozgalom elméleti problémáinak területén is otthonosan mozog. Mint osztálybizalmi általános megelégedéssel végezte faladatát. kezdeményező, segítőkész. Nagy szerepe volt az osztály számos rendezvényének sikerében. Még nem tudott dönteni, hogy továbbtanulásnak milyen formáját választaná. Felmerült, hogy a politikai képzését esetleg a szakosítón biztosítaná, de elgondolásai között szakmai továbbképzés is szerepel. Mindkét elképzelését támogatjuk. Kéninger elvtársat alkalmasnak tartjuk arra, hogy magasabb pártfunkciót kapjon, esetleg a pártapparátusban függetlenített politikai munkatársként is dolgozhatna. Politikai felkészültsége és emberi adottságai erre őt alkalmassá teszik. Az egyéves pártiskolát jeles eredménnyel végezte el."[638]

Ennek eredményeként Kéninger a következő évtől vállalati szervezőbizottsági titkár lett, és még több mint egy évtizedig meghatározó szerepet játszott a XIX. Kerületi Pártbizottságon.

A pártiskolára, továbbképző tanfolyamra küldött személyekről szóló javaslatok, jellemzések, információk, önéletrajzok a végzésig a kádernyilvántartásban maradtak, a pártiskolai hallgatók személyi anyagai visszakerültek a küldő szervezethez. A törzskönyveket 25 évig az irattár őrizte, utána ezek a pártarchívumba, majd 1992 után a közlevéltárakba kerültek.

638 BFL XXXV.5.c. 96. doboz. X. tanfolyam 1977. szeptember 1–1978. június 30.

A budapesti hatalmi elit részvétele a pártoktatásban

A pártoktatás rendszerének bemutatása után lássuk, miként vette ki részét belőle a fővárosi hatalmi elit. A pártiskolák tekintetében a 221 személyből 211-re van több forrásból igazolt, statisztikára használható adatom.[639]

Láthattuk, hogy a pártiskolák rendszere elég szerteágazó volt, így a továbbiakban azt szemléltetem, hogy a pártkáderek milyen szintű végzettséggel bírtak, és mi irányította őket afelé, hogy pártoktatásban vegyenek részt. Fontos kérdésnek tűnt az is, hogy vezető pártpozícióban lévő káderek miként kerülték el a pártiskolákat.

Ahogy jogszabály rendelkezett arról, miként illeszkedik a pártoktatás során szerzett képesítés az állami oktatás során szerzettek közé, elvárnánk, hogy olyan párthatározatra is bukkanjunk, amelyik arról intézkedik, milyen pártvégzettséggel kell rendelkezniük a vezető kádereknek. Ha arra gondolunk, hogy a Központi Bizottság több fontos tagja, mint például Kádár János, Marosán György, Aczél György, semmilyen pártoktatásban sem részesült, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a pártapparátusban dolgozóknak elméletileg nem volt kötelező pártiskolát végezni. Ajánlásokat azonban folyamatosan kidolgoztak arra nézve, hogy az egyes funkcióviselőknek milyen politikai végzettséggel kell rendelkezniük. A hetvenes években felsőfokú politikai képzettséget vártak el a (többek közt) a Budapesti Pártbizottság első titkáraitól, titkáraitól, osztályvezetőitől és osztályvezető-helyetteseitől; a budapesti kerületi pártbizottságok első titkáraitól és titkáraitól, valamint a Budapesti Pártbizottság által meghatározott nagyüzemi titkáraitól, a jelentősebb intézményi pártbizottságok titkáraitól; a Politikai Főiskola, a budapesti és a megyei oktatási igazgatóságok vezetőitől és az elméleti tantárgyakat oktatóktól; a Társadalomtudományi Intézet, a Párttörténeti Intézet, a Társadalmi Szemle, a Pártélet, a Kossuth Könyvkiadó vezetőitől; a központi napi- és hetilapok, a megyei, városi napilapok főszerkesztőitől, helyetteseiktől, a rádió, a televízió elnökeitől, a Budapest Főváros Tanácsa elnökeitől és elnökhelyetteseitől.[640]

A politikai képzésben felsőfokúnak minősült az SZKP KB Társadalomtudományi Akadémiáján szerzett kandidátusi fokozat; az SZKP KB Főiskoláján szerzett diploma; az MSZMP Pártfőiskoláján államvizsgák letételével szerzett főiskolai, valamint a Politikai Főiskoláján kapott egyetemi érvényű oklevél; a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem szakosított tagozatán a marxizmus–leninizmus három ágából tett államvizsga alapján szerzett főiskolai érvényű oklevél;

639 A tíz hiányzó személyből hatnak van egyetemi végzettsége.

640 BFL XXXV.1.a.4. 496. őe. (1976. december 3.).

a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen és a tudományegyetemek bölcsészettudományi és jogi karain szerzett diploma, a társadalomtudományok valamely ágában (közgazdaságtudomány, filozófia, történelem, jog, szociológia, pszichológia, pedagógia, irodalom) szerzett kandidátusi fokozat; a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia politikai munkás tagozatán 1957-től szerzett egyetemi érvényű oklevél, illetve a Lenin Katonai Akadémia és a szovjet Vezérkari Akadémia elvégzését tanúsító oklevél.[641]

Középfokú politikai képzettségnek számított a budapesti és a megyei pártbizottságok egyéves pártiskolájának, a KOMSZOMOL, a KISZ, a SZOT egyéves politikai iskolájának elvégzése; a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem hároméves tagozatán szerzett végbizonyítvány; az állami egyetemeken, főiskolákon, valamint a BM és a HM felsőfokú oktatási intézményeiben szerzett egyetemi, főiskolai érvényű oklevél, amennyiben az a marxizmus–leninizmus mindhárom ágából előirt vizsgák letételét tartalmazta; a Tanácsakadémián az 1972 óta bevezetett oktatási rendszer keretében szerzett oklevél és a tudományok valamely ágában szerzett kandidátusi fokozat.[642]

Az illetékes – egyébként hároméves SZKP KB Pártfőiskolát végzett – titkár, Somogyi Sándor a *„politikai végzettség szintjének meghatározásához"* készített 1976. évi ajánlásában azt javasolta, hogy a 45. életévüket betöltött és megfelelő politikai felkészültséggel nem rendelkező személyeket párt- vagy állami oktatás keretei között képezzék tovább. A megfelelő képzettség megállapításához sokoldalú mérlegelést írt elő: *„A politikai felkészültség színvonalának megállapításához – személytől függetlenül – vegyétek figyelembe a vezetői szintet, a munkakör jellegét és sajátosságait. Sokoldalú mérlegelés alapján kell az adott vezetői beosztáshoz szükséges képzettséget megállapítani."*

A kiskaput azonban nyitva hagyta: *„A funkcióban lévő személyek megítélésénél számoljatok azzal is, hogy a politikai képzettség megszerzése nemcsak szervezett oktatás keretein belül, hanem önképzés, hosszabb politikai munka során szerzett tapasztalatok útján is elképzelhető. Az elfogadható képzettségi szint, a politikai felkészültség bizonyítvány nélkül is elismerhető."*[643]

Természetesen adódtak olyan esetek, amikor az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága az adott személy káderanyagának vizsgálatakor előírta az adott funkció betöltéséhez szükséges pártvégzettséget, és a jelölt személy kérésére mérlegelték az előzetesen meghozott döntésüket. Az MSZMP VIII. Kerületi Pártbizottságának első titkára 1963-ig Bakó Ágnes volt, akit a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettesének szántak azzal a feltétellel, hogy pártiskolát kell végeznie: hároméves, majd két évre csökkentett pártiskolát vártak volna el az ekkor már 43 éves nőtől.[644] Miután Bakó kérvényezte a Bp. VB-nél, hogy ne kelljen részt vennie az oktatásban, a *„VB eltekint Bakó elvtársnő pártiskolára küldésétől és hozzájárul ahhoz, hogy a Párttörténeti Intézethez kerüljön igazgatóhelyettesnek".*[645]

Bakó esetében – bár a pártiskola egyértelműen fontos volt tisztsége betöltéséhez – figyelembe vehették, hogy 1936-tól MSZDP-, majd MKP-párttag volt, és 1947-től függetlenített politikai munkatársként dolgozott, később az MDP Központi Vezetőségének alosztályvezetője lett, 1954-től pedig a VIII. Kerületi Pártbizottság másodtitkáraként dolgozott, és 1956-tól a kerületi intéző bizottság élén az újjászerveződő párt bizton számíthatott rá. Az MSZMP KB-tagsága és a budapesti PB-tagsága nemcsak elegendő személyes ismeretséget adott neki, hogy „elintézzék" a kérését, de minden bizonnyal megfelelő garanciát arra is, hogy tisztában van a pártiskolán tanulandó tananyaggal.

A pártértekezleteken megválasztott pártbizottsági tagok még az értekezlet idején megtartották első ülésüket, ahol többek közt számba vették a párttagokról készült statisztikákat is. 1959-ben például a Budapesti Pártbizottság 51 tagja 70%-ának volt valamilyen pártiskolai, 21%-ának felsőfokú pártiskolai végzettsége, miközben majd 60%-uknak csak nyolc általános (állami) iskolai végzettsége volt, vagy annyi sem.[646] Az 1985-ös pártértekezlet személyi anyagáról készített statisztika szerint a rendszerváltást megelőző néhány évben az arányok jelentősen eltolódtak. A 93 tag 71%-ának volt pártiskolai végzettsége, ebből 46% felsőfokú, tehát ez az arány stagnált, az állami felsőfokú képzésben részt vettek aránya azonban 74%-ra (69 fő) emelkedett![647]

A már megvizsgált 221 fős budapesti hatalmi elitben 294 pozíciót betöltő személyek közül 189-nek (255 pozíció), tehát 87%-uknak (86%) biztosan volt valamilyen pártvégzettsége. Láthattuk, hogy a megfelelő (állami) főiskolai vagy egyetemi képzésen biztosított marxista–leninista kurzusok abszolválása felmentést adott a pártoktatásban való részvétel alól. Így elvárhatnánk, hogy a 22 pártvégzettséggel nem rendelkező személy (29 pozíció) egyetemet vagy főiskolát

641 Uo. 38–39. p.

642 Uo.

643 Uo.

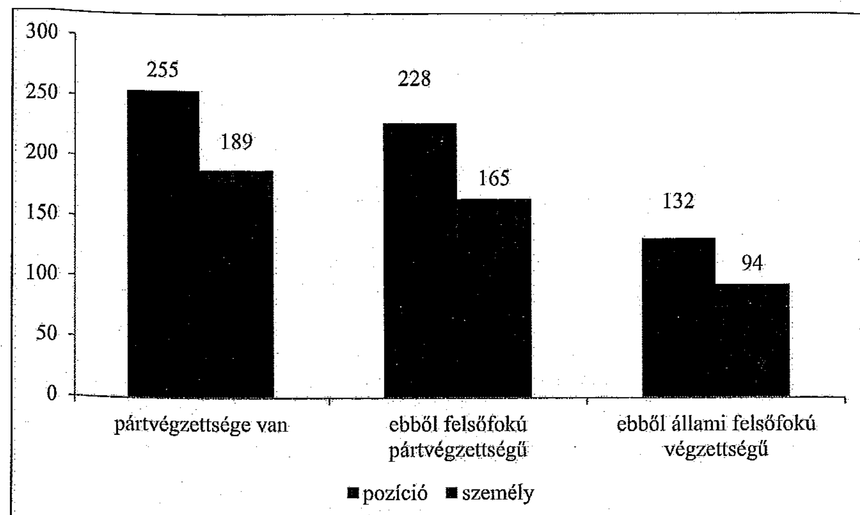
644 BFL XXXV.1.a.4. 142. őe. (1963. március 9.). Uo. 144. őe. (1963. április 18.).

645 Uo. 153. őe. (1963. augusztus 14.).

646 BFL XXXV.1.a.2. 3. őe. (1962. október 30.). A nyolc általános végzettség hiánya nem feltétlenül a 1945 előtti iskolarendszer adottságaiból következik.

647 Uo. 8/I–III. őe. (1985. március 9–10.).

végzett legyen. Közülük valóban csupán háromnak nem volt egyetemi vagy főiskolai diplomája: Aczél Györgynek, Jánki Kálmánnak és Marosán Györgynek.[648] Ha figyelembe vesszük, hogy mindhárman 1956/1957-ben, tehát a párt újjászerveződésekor kerültek pozíciójukba, megérthetjük, hogy inkább az informális és nem a formális képzettségre, a megbízhatóságukra volt a pártnak szüksége.

33. ábra: *A pártiskolai és állami felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma a fővárosi hatalmi elitben (1956–1989)*

A Kádár-rendszer konszolidálódásával a helyezet megváltozott. Az 1962-es pártértekezlet napján megválasztott 13 VB-tag, így az első titkár és a titkárok is, illetve a VB tagjaiként szereplő budapesti rendőrfőkapitány és Budapest Főváros Tanácsa VB-elnöke is rendelkezett pártiskolával, a kerületi (szintű) pártértekezleteken korábban megválasztott 26 kerületi (szintű) titkár közül pedig csupán kettőnek (8%) nem volt pártiskolája. Közülük az egyik Bakos Zsigmond volt, akinek korábbi foglalkozása kapcsán nem volt szüksége rá, hiszen személyi anyagából kiderül, hogy 1951 és 1953 között a Gazdasági és Műszaki Akadémia Marxizmus–Leninizmus Tanszékén volt adjunktus, és politikai gazdaságtant oktatott, majd 1953-tól az MDP Pártfőiskola Politikai Gazdaságtan Tanszékének volt a tanára. Meg kell azonban említeni, hogy VI. kerületi első titkárként – állami felsőfokú végzettséggel – 1969-ben három hónapos SZKP KB Pártfőiskolát, 1978-ban két hónapos SZKP KB Társadalomtudományi Akadémiát végzett. A másik személy Jánki Kálmán, akit *„megfontolt, következetes"*, *„határozott"*, *„a pártmunkában igazi nagy gyakorlatú"* elvtársnak tartottak.[649] Viszont Bakos kivételével mind a kilenc állami felsőfokú végzettségű személynek volt pártiskolája, egy kivételével felsőfokú!

Érdemesnek tartom megvizsgálni ugyanezeket a paramétereket más időmetszetekben is: az 1975-ös és az 1985-ös pártértekezletek tükrében. Az 1975. március 2-án megválasztott 15 VB-tag közül csak Molnár Endre titkárnak nem volt pártiskolája, de mivel a Leningrádi Állami Egyetemen végzett 1954-ben, és a *„közgazdasági tudományok kandidátusa"* volt, így nem is tartották szükségesnek magyarországi pártiskolára beíratni. A Bp. VB-tagok közül kilencnek (80%) ekkor felsőfokú pártvégzettsége volt. Az előző méréshez képest kerületi szinten „javult" a helyzet, mind a 25 személynek volt pártiskolája, és csak Móró Istvánnak, a VI. Kerületi Pártbizottság első titkárának nem volt felsőfokú pártvégzettsége, melynek oka lehetett az is, hogy funkciójába helyezésekor végzett a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemen, illetve 1964-ben egyetemi doktorátust szerzett.

Az 1985. március 10-én megválasztott 15 Bp. VB-tag közül négynek (27%) nem volt pártiskolája, de mindannyian állami felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. Akinek ekkor pártvégzettsége volt, annak egy kivételével felsőfokú volt. A „csupán" az MLEE általános tagozatát elvégző Jókay Endrét, a „civilben" a Villamos-szigetelő és Műanyaggyár szerszámkészítő szakmunkását egyébként még 1985 májusában a Budapesti Pártbizottság felmentette párt- és végrehajtó bizottsági tagsága alól, mert 1985. március 28-án az MSZMP KB tagjává választották.[650] Alsóbb szinten négy kerületi első titkárnak, illetve a BME, ELTE és a SOTE első titkárainak nem volt pártiskolája, de nekik – utóbbi három nem meglepő – legalább egyetemi diplomájuk volt.

Somogyi Sándor és Havasi Ferenc kivételével az 1980–1989 között pozíciót betöltött 18 titkár és első titkár mindegyikének volt állami felsőfokú végzettsége, és a tizenhat közül tizenegynek pártiskolai végzettsége is, sőt, ezekből mindegyik felsőfokú! Általában a Budapesti Pártbizottság titkárairól és első titkárairól (39

648 Bár Aczél felvételt nyert az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémiára, az első félév után kibukott onnan. Iskolázottsága a mai napig nem tisztázott. *Révész, 1997.* 10–11. p. A többiek három év technikummal, négy elemi iskolával rendelkeztek.

649 BFL XXXV.1.a.4. 5. őe. (1957. augusztus 26.).

650 BFL XXXV.1.a.4. 711. őe. (1985. április 17.).

pozíció) elmondható, hogy 85%-uknak (33 pozíció) volt valamilyen pártvégzettsége, és akinek volt, annak kivétel nélkül felsőfokú.

A teljes korszakra vetítve a Bp. VB 67 tagjának (hárman kétszer) 78%-a biztosan pártvégzettséget szerzett, az 52 elemezhető személyből 40, tehát 77% pedig felsőfokút. Csupán hét személynek nem volt politikai végzettsége, de Aczél György kivételével mindnek állami felsőfokú végzettsége volt.

A 177 kerületi szintű első tikári pozíciót betöltött személy közül 162-nek volt pártiskolája (92%), ebből 146-nak (82%) felsőfokú. A 144 kerületi első titkári tisztséget viselt személy közül 134-nek, tehát 93%-nak volt pártvégzettsége, több mint a négyötödének (124) felsőfokú. Akinek közülük egyértelműen nem volt pártvégzettsége – Jánkin kívül –, azoknak mind állami felsőfokú végzettsége volt.[651]

A kerületi szintű pártbizottságokon mért 33 pozíció hasonló arányt mutat, 25 főnek volt politikai (76%), 22-nek felsőfokú politikai végzettsége (66%). Ha nem számítjuk közéjük az egyetemi pártbizottságokat, azt láthatjuk, hogy a 24 személyből 21-nek biztos, hogy volt pártiskolája, és bár a további három személyre nincs adatom, a rendelkezésünkre álló források alapján kijelenthető, hogy a BM, a BRFK, a CSVM és a Budapest Főváros Tanácsa pártbizottságok első titkárainak volt felsőfokú pártvégzettsége.

Ahogy korábban említettem, 1984. július 31-étől a BME, az ELTE, az MKKE és a SOTE pártbizottsága is kerületi szintű pártbizottsággá lettek,[652] ezért nem hasztalan velük külön is foglalkozni. Ha azt várnánk, hogy az egyetemek pártbizottságát vezető emberek ekkor már állami felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, nem csalódunk, sőt, ketten felsőfokú pártvégzettséggel is. Életútjukat megvizsgálván inkább az a meglepő, hogy egyikük (Nagy Ferenc) csak akkor végzett Politikai Főiskolát, miután egy évtizede az MSZMP KB Párttörténeti Intézetben tanított, és egy éve a Bp. PB Művelődési Osztályán dolgozott.

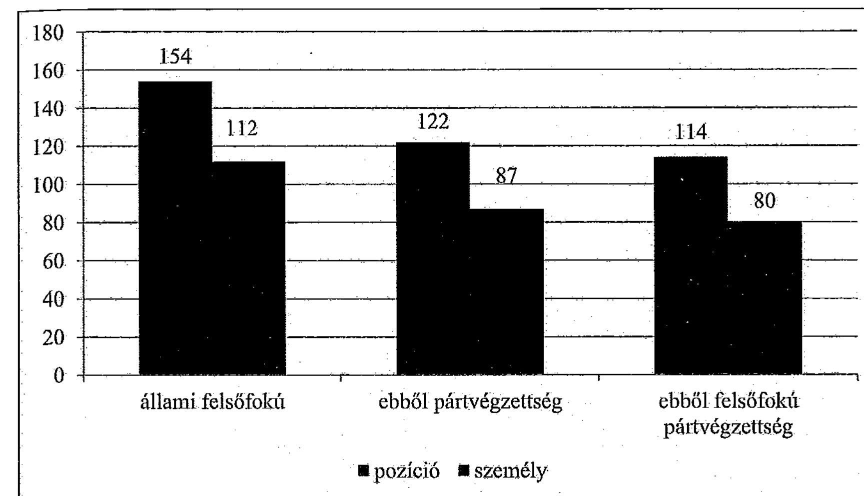
Összességében tehát elmondható, hogy 1956 és 1989 között a fővárosi hatalmi elit majd 90%-ának volt pártiskolai végzettsége, és arányosan a politikailag legképzettebbek a Belügyminisztérium, a Budapesti Rendőr-főkapitányság, a Csepel Vas- és Fémművek, a Budapest Főváros Tanácsa és a MÁV pártbizottságainak első titkárai és a budapesti rendőrfőkapitányok voltak 100%-os (utóbbi kettőnél egy-egy kivétellel felsőfokú) pártiskolai végzettséggel, de az MSZMP

651 Négy személyről nincs adatom, mert 1989-ben kerültek az elitbe, így a rendszerváltás közelsége miatt egyelőre nem állnak rendelkezésemre róluk megfelelő adatokat tartalmazó személyi anyagok.

652 MNL OL M-KS-288.5. 917. őe. (1984. július 31.).

Budapesti Bizottságának első titkárai, titkárai és a kerületi első titkárok négyötöde is politikailag hasonlóan képzettnek számított.

A budapesti hatalmi elit pártiskoláinak vizsgálata során már utaltam állami képzésükre is, és azt tapasztalhattuk, hogy a 165 felsőfokú pártiskolával rendelkező személy (228 pozíció) közül 80 (114 pozíció), tehát a fele részt vett az állami felsőoktatásban is, ezért szükségesnek tartom, hogy a vizsgálatot megfordítsam, és ezúttal az állami oktatás felől közelítsem meg a pártoktatást.

34. ábra: *Az állami felsőfokú végzettséggel rendelkezők pártvégzettsége a fővárosi hatalmi elitben (1956–1989)*

A Kádár-korszakban – mindent egybevetve és egy halmazként kezelve – a fővárosi hatalmi elit több mint fele valamilyen állami felsőoktatási intézményben szerzett diplomát. Az állami egyetemet, főiskolát végzettek vizsgálata megmutatta, hogy a négy egyetem (100%), a Budapest Főváros Tanácsa VB-elnökei és tanácselnökei (71%), a Budapest Főváros Tanácsa pártbizottságainak első titkárai (legalább 60%), és a titkárok (első titkárok nélkül 67%) magasan iskolázottabbak voltak, mint a kerületi első titkárok (50%), az MSZMP Budapesti Pártbizottságának első titkárai, a BRFK PB első titkárai (33%), valamint a a BM PB, a CSVM PB és a MÁV PB első titkárai (0%).

4. tábla: *A fővárosi hatalmi elit legmagasabb állami iskolai végzettsége, 1956–1989* (N=294 pozíció)

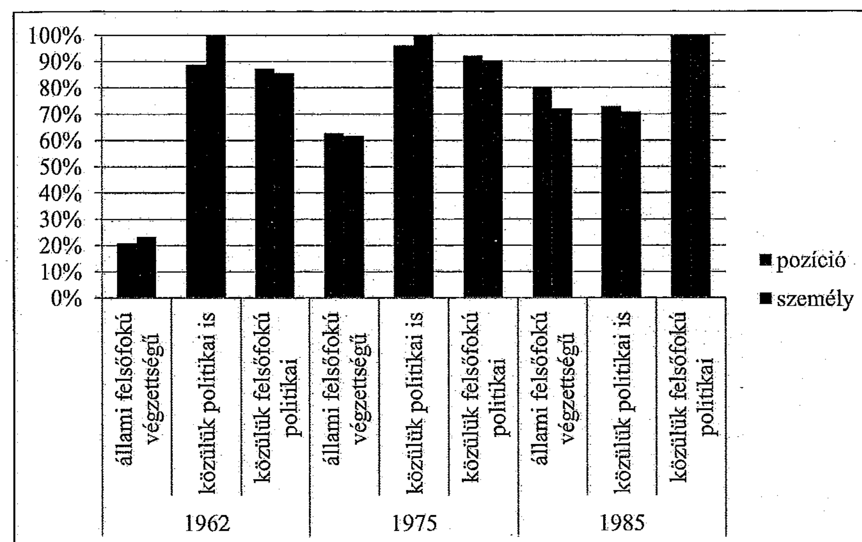
Pozíció	Állami egyetem/ főiskola	Állami közép vagy az alatt	Nincs adat
BME PB első titkárai	100%	0%	0%
ELTE PB első titkárai	100%	0%	0%
MKKE PB első titkárai	100%	0%	0%
SOTE PB első titkárai	100%	0%	0%
budapesti titkárok	67%	33%	0%
Budapest Főváros Tanácsa PB első titkárai	60%	40%	0%
Bp. VB-tagok	55%	36%	9%
I–XXII. kerületi első titkárok	50%	49%	1%
budapesti első titkárok	33%	67%	0%
BRFK PB első titkárai	33%	67%	0%
BM PB első titkárai	0%	100%	0%
CSVM PB első titkárai	0%	100%	0%
MÁV PB első titkárai	0%	100%	0%
BRFK főkapitányok	60%	0%	40%
fővárosi tanácselnökök	71%	29%	0%

Az állami felsőfokú végzettséggel rendelkező személyek vizsgálatánál sem haszontalan igénybe venni a három időmetszetet. 1962-ben a megválasztott 9 diplomás pozíció (hét személy) négy VB-tag, négy kerületi szintű első titkár és egy BRFK főkapitány között oszlott meg. Azon már nem is csodálkozhatunk, hogy nyolcuknak volt pártiskolai végzettsége, és mind felsőfokú.

1962-ben a fővárosi hatalmi elitben 11 legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkező személy (13 pozíció) volt. Megdöbbentő, de a legnagyobb hazai pártbizottságot irányító első titkárnak, Gáspár Sándornak, a Budapest Főváros Tanácsa VB-elnökének, Veres Józsefnek vagy a CSVM PB-t vezető Molnár Ernőnek csupán hat és három elemi, illetve nyolc általános iskolai végzettsége volt.

1975-re a diplomások aránya a triplájára emelkedett. Ekkor már felsőfokú végzettsége volt Katona Imrének, az első titkárnak és a négy titkár közül háromnak (Gérnyi Kálmán, Király Andrásné, Molnár Endre). Pontosabban fogalmazva a változás nem ehhez a pártértekezlethez kötődik, az 1963-tól Bp. VB-tag és 1964 és 1974 között titkár Katona Imre, a szintén 1964-től titkár Szépvölgyi Zoltán, és az őt 1971-es tanácselnöki kinevezése után váltó Nagy Richárd is felsőfokú végzettséggel került titkári munkakörébe.

A Katona Imrét 1978-ban az első titkári poszton váltó Méhes Lajos csak négy polgári iskolával rendelkezett, de ő már korábban is betöltött titkári és Bp. VB-tag funkciót, és a korábbi gyakorlata, továbbá felsőfokú pártiskolája garantálta, hogy *pártszerűen* fogja betölteni a munkakörét. Egyébként a továbbiakban – a már említett Havasin kívül – nem volt olyan első titkár vagy titkár, akiknek ne lett volna állami felsőfokú végzettsége.

35. ábra: *Felsőfokú végzettséggel rendelkezők pártvégzettsége a fővárosi hatalmi elitben (1962, 1975, 1985)*

A kerületi első titkárok között 1975-ben már 17 állami diplomást számolhatunk, rajtuk kívül a fővárosi tanácselnöknek volt állami diplomája.

Az 1975-ben pozícióban lévő 27 diplomás közül csak egynek nem volt pártiskolája, közülük pedig huszonnégyen felsőfokú pártvégzettséggel rendelkeztek.

Diplomások tekintetében 1985-ben még jobban javult az arány, csupán három Bp. VB-tagnak és hat kerületi első titkárnak volt középfokú állami végzettsége. A pártiskolai végzettség aránya a diplomások körében 73%-ra csökkent, de akinek volt, annak felsőfokú volt. A rendszerváltás évében pedig a budapesti hatalmi elitben csupán kilenc embernek volt középfokú állami végzettsége.

Mint láttuk, az egyetemi, főiskolai végzettségű felső vezetők is részesültek az állami képzésben megszerzett, és pártiskolai szintnek megfeleltethető politikai ismereteken túl is pártiskolai képzésben. A 112 (154 pozíció) diplomásból 87-ről (122 pozíció) tudjuk, hogy volt pártiskolája, és ez majd 80%-ot jelent. Közülük ráadásul 80 személynek (114 pozíció), tehát 92%-nak (93%) felsőfokú politikai végzettsége volt.

Tapasztalataim szerint az egymásnak megfeleltethető diplomák lehetőséget adtak arra, hogy a nyilvántartás során összemossák az állami és a pártoktatásban szerzett igazolásokat. A káderlapokon feltüntetett végzettség ugyanis nem mindig azt takarja, amire ma gondolnánk. Példaként elsőnek Gregor Gábor káderlapját említem, ahol iskolai végzettségként *„jogász"* szerepel. Ha viszont végigtekintünk az életútján, azt látjuk, hogy a forradalom előtt Gregor az Óbudai Hajógyárban dolgozott *„időelemzőként"*, majd katonaidejének letöltése után nyolc évig az Elektronikus Mérőkészülékek Gyárában dolgozott műszerészként. Ezt követően függetlenített politikai munkásként dolgozott először a KISZ Budapesti Bizottságán, majd a VII. Kerületi Pártbizottságon, azután pedig a Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság általános elnökhelyettese volt. Innen nevezték ki a XVII. Kerületi Pártbizottság első titkárának. Egyetlen lyuk van a karrierjében, amikor a „jogászi" címet szerezhette: 1972-től az SZKP KB Pártfőiskolájának hallgatója volt.[653]

Kovács Antal, aki 1960 és 1966 között a XXI. Kerületi Pártbizottság első titkára volt, a káderanyag szerint a kinevezése évében szerzett főiskolai diplomát, viszont 1957 és 1960 között az SZKP hároméves pártfőiskoláján vett részt, így nem nehéz leszűrni azt a következtetést, hogy a főiskolai végzettség a szovjetunióbeli pártiskolájának megfeleltetése.[654] Hasonló története lehet az 1984-ben II. kerületi első titkárnak választott Dérfalvi István egyetemi diplomájának, hiszen

653 BFL XXXV.1.a.3. 179. őe. (1982. január 29.).

654 MNL OL M-KS-288.21.1965. 40. őe. 186–211. p.

annak megszerzésének éve egybeesik a hároméves Politikai Főiskola befejezésének évével.[655]

Rajtuk kívül legalább hat személynél a személyi javaslatokban szereplő egyetemi végzettség az önéletrajzok alapján MSZMP politikai főiskolai vagy SZKP KB pártfőiskolai végzettségre vezethető vissza.

Elgondolkodtató az a tény is, hogy a káderlapokon – míg a pártiskolák minden esetben pontosan dokumentáltak – az állami felsőfokú végzettségnél kétféle megnevezés olvasható. Az 1985-ös budapesti pártértekezleten például egyes esetekben megadják az iskola nevét, például Állam és Jogtudományi Egyetem, MKKE, Kandó K. Műsz. Főí., míg másoknál csak az „egyetem", „főiskola" elnevezés található – hasonlóan a „8 ált. + szakm." kifejezésekhez. Megfelelő alapkutatások és a források feldolgozásának előrehaladtával több, a fenti példákhoz hasonló esetre is bukkanhatunk, amikor a politikai képzettséget állami felsőfokú képesítésként ismerték el.[656]

Ha továbbra is kételkednénk abban, hogy korszakunkban a képzettség fő mutatója az államival szemben a pártiskola volt, befejezésül bemutatok néhány egykorú könyvészeti forrást. Elsőként azt, hogyan vélekedett erről egy késő Kádár-kori „lexikon" szerkesztője:

> *„**Káderképzés:** Ma már a ~ fő formája az állami oktatásban, az egyetemi-főiskolai képzésben való részvétel, de a politikai képzésben pótolhatatlan szerepet töltenek be a párt ~i intézményei és a tömegszervezetek vezetőképzései is.*
> ***Felsőszintű káderképzés:** feladatát alapvetően az MSZMP Politikai Főiskolája teljesíti. A ~ fontos bázisa az SZKP Társadalomtudományi Akadémiája, ahol pártunk tagjai is tanulnak."*[657]

Az üzenet egyértelmű. A káder alapvetően a felsőfokú állami képzésben kapja meg az alapismereteket, de a politikai, sőt, vezető politikai pályán teljesítéshez felsőszintű káderképzésre van szükség. Második példám az 1962. februári *Társadalmi Szemlé*ben jelent meg, és a kádermunka tapasztalatairól és irányelveiről megfogalmazott tézisekről, a káderek kiválasztásáról és a káderek neveléséről szól. *„A párt nagy gondot fordított a kommunisták képzésére. Pártiskolák, po-*

655 BFL XXXV.1.a.3. 193. őe. (1984. április 24.). 6. p.

656 Sajnos kevés fennmaradt levéltári iratanyag került elő, ami igazolja, de a szakmunkás végzettséggel közvetlenül és felvételi nélkül még a hetvenes évek végén is be lehetett kerülni például a jogi egyetemre, ahol az egyetemi diploma megszerzésre nyílt lehetőség. *ELTE Szakmunkások...*

657 *Barsi, 1985.* 23. p.

litikai tanfolyamok egész sorát indította meg azzal a céllal, hogy a tagság megismerkedjen a marxizmus–leninizmus alapvető tanításával", ennek érdekében *„a különböző szintű vezető posztokra állított káderek nagyarányú és színvonalas szakmai-politikai képzéséről"* gondoskodott. A tézisek foglalkoznak a *„káderek politikai, szakmai felkészültségének és vezető készségének követelményei"*-vel.

A tézisek szerint a káderek kiválasztásakor a kellő szakmai felkészültség, szervezőkészség, lelkiismeretesség, a párt politikájának érvényesítése voltak a legfontosabb szempontok, de emellett a *„kommunista vezetőknek ismerniük kell a marxizmus–leninizmus elméletét..."*. A dokumentumban azonban nyoma sincs az állami iskolai képzésnek, a szerzőként feltüntetett Pártépítési Munkaközösség a vezetés színvonalának emelésében csupán az általános műveltség növelését hangsúlyozza.[658]

Harmadik példaként egy politikai bizottsági határozatot hozok. 1967-ben az előterjesztők nehezményezték, hogy sok helyütt elsősorban az iskolai végzettséget tartották fontosabbnak,

> *„és elhanyagolják a politikai követelményeket. Ez a káderek képzésében is torzulást idézett elő. Egyoldalúan, sokszor öncélúan, a szakmai végzettséget nyújtó iskolák elvégzésére törekedtek, háttérbe szorult a politikai képzés iránti érdeklődés. [...] Előfordul, hogy álhumanizmusból vagy baráti kapcsolatok miatt tehetségteleneket, vezetésre alkalmatlanokat helyezgetnek egyik beosztásból a másikba."*[659]

Még az 1986-ban kelt KB-határozat is a politikai alkalmasságot tartotta a vezetők alkalmassága legfőbb követelményének, majd csak ezután említette a szakmai hozzáértést és a vezetői rátermettséget. Még ekkor is fontosnak tartották, hogy a káderképző intézményekben emeljék a politikai oktatás, illetve az állami felsőoktatási intézményekben a marxizmus–leninizmus oktatás színvonalát.[660]

Sőt! Bőven a rendszerváltás után, 2005-ben készült egy intejú Ernszt Antallal, ahol az állami és a pártoktatás viszonyáról így vélekedett:

> *„Segítettük az állami oktatást, nem csak a pártoktatást. Szakképzést támogattuk, rábeszéltük az embereket, hogy menjenek tanulni. [...] például, akit én nagyon szeretek egyébként. Ő akkor KISZ titkár volt a CSM-ben, és elvégezte a Műszaki Egyetemet. Szerettem volna, ha a Politikai Főiskolát is elvégzi, mert így lett volna egész ember."*[661]

658 *Társadalmi Szemle*, 1962. 2. szám. 32–48. p.; *MSZMP. 1973.* 535–547. p.

659 MNL OL M-KS-288.5. 424. őe. (1967. május 9.). 6–7., 38–48., 140–168. p.

660 MNL OL M-KS-288.4. 217–218. őe. (1986. március 18.). 48–188. p.

A fővárosi hatalmi elit prozopográfiai módszerekkel történő tanulmányozása világossá tette, hogy a Kádár-kori pártelit szakmai felkészültségét nem lehet kizárólagosan az állami oktatásban szerzett diplomák növekedésével magyarázni. Bár a diplomások száma a rendszerváltás közeledtével kétségkívül növekedett, mégis – ha a helyzet úgy kívánta – a diplomás emberek helyét alacsonyabb képzettségű személyekkel töltötték be. A „szakértő" párttag nem elsősorban akkor számíthatott előrelépésre, ha diplomája volt, hanem ha lojális volt a rendszerhez; szakértelmét úgy bizonyította, ha a párthatározatokhoz igazodott, és munkája megfelelt a tudományos szocializmus szellemének.

661 http://csepel.info/?p=52477 (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 22.)

IV. Nők a budapesti hatalmi elitben

„Király elvtársnő alkalmas a titkári funkció betöltésére, az külön szerencse, hogy mellette még nő is."[662]

A budapesti hatalmi elitben összesen 30 pozíciót töltöttek be nők (28 személy) a férfiak 264 pozíciójához (193 személy) képest, ami a teljes elitet figyelembe véve 10–90%-os megoszlást mutat. A téma viszonylagos feldolgozatlansága mellett – a Kádár-rendszer nőpolitikájával foglalkozó szerzők ritkán írtak a fővárosi hatalmi elit nőtagjairól – ez az arány is szükségessé teszi, hogy egy fejezet erejéig foglalkozzam a vezető női káderekkel.

A vezetők között már az MDP-korszakban is alulreprezentáltak voltak a nők, ami – a nőszerep „hagyományos" megítélésén túl – leginkább Rákosi Mátyás nőkkel szembeni bizalmatlanságának volt köszönhető, hiszen alapvetően a férfiaktól eltérő lelkületűeknek tartotta a szebbik nem képviselőit. A női káderek kiválasztása ebben az időben formalitás volt, és ebben fontos szerepet játszott a *„szocialista nőideál"* megjelenése, népszerűsítése. A formalitásra Schadt Mária ad jó példát az 1951-es pártkongresszus elnökségébe való jelölés kapcsán: Kádár János a hiányzó káderek kiválasztása kapcsán a következőképp tett javaslatot a jelöltek személyére: *„Egy kitüntetett ifjúmunkásnőt, egy népviseletbe öltözött parasztlányt és kettő lányt a DISZ-ből"*.[663]

A Magyar Szocialista Munkáspártnak hamar fel kellett ismernie, hogy az MDP nőmozgalmi tevékenysége[664] 1956-ig nem volt sikeres, tömegbázisa leszűkült, egyes nőrétegektől elszigetelődött, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének 1956. tavaszi feloszlatása[665] pedig a nőmozgalom további meggyengüléshez vezetett. A szovjet intervenció után megalakult az új tömegszervezet, a Magyar Nők Országos Tanácsa. Az 1956. november 23-ai néma tüntetés, a december 4-ei asszonyok menete, illetve az a tény, hogy *„a párt politikájával szimpatizáló asszonyok és az elmúlt évek nőmozgalmának aktivistái spontán, minden felső irányítás nélkül az ország számos helyén önálló nőszervezeteket hoztak létre"*, arra késztette a pártot, hogy komolyan vegye és irányítsa a *„nők politikai kulturális nevelését"*, ezért előbb a Szervező Bizottság,[666] majd az Ideiglenes Központi Bi-

662 BFL XXXV.1.a.3. 121. őe. (1974. május 30.). 20. p.

663 *Schadt, 2007a.* 168–170. p.

664 Az MDP nőpolitikájáról lásd: *Pető, 2006.; S. Kosztricz, 2007.; Schadt, 2006.*

665 *Schadt, 2007b.* 192. p.

666 MNL OL M-KS-288.6. 6. őe. (1956. december 19.). 7. p.

zottság is a centralizált, a Magyar Nők Országos Tanácsa által koordinált nőmozgalom mellett döntött.[667]

Az MSZMP PB 1972-ben megállapította, hogy a nők aránya 1970 és 1972 között kedvező mértékben nőtt a párton belül: 24,4%-ról 25,7%-ra (ugyanez Budapesten: 1970-ben 27,3%, 1972-ben 34,5%), az újonnan felvetteknél 33,1% volt, de nem tartották kedvező tendenciának, hogy

> *„az új női párttagok között a fizikai dolgozók aránya 30,0 százalék, lényegesen elmaradt az alkalmazotti, adminisztratív dolgozók aránya mögött."*[668]

1973-ban a képviselők 24%-a volt nő, ugyanekkor a fővárosi és megyei tanácsokban a tanácstagok 30%-a, a végrehajtó bizottsági tagok 18,3%-a, a függetlenített tanácselnökök és tanácselnök-helyettesek 3,4%-a, a VB-titkárok 5%-a, a függetlenített tisztségviselők (együtt) 3%-a volt csupán nő. A vállalatvezetők esetében ugyanez az arány 5%, az államigazgatási, tanácsi vezetőknél 14,1% volt.[669] Az arány azonban fokozatosan javult: 1982-ben a felvett új párttagok immár egyharmada nő volt.[670]

A nők aránya a magyar társadalomban 1941 és 1990 között 51-52%-on stagnált. Az 1000 férfira jutó nők száma 1920-ban 1062, 1941-ben 1043, 1949-ben 1081 volt, és ez a szám 1960 és 1990 között növekedett.[671] A párttagok között a nők aránya az 1957-es 14%-ról országos szinten bár emelkedett, de 1984-ig (az utolsó rendelkezésre álló statisztikai adat) sohasem haladta meg a 31%-ot. A budapesti párttagok közt ez az arány a kezdetektől sokkal jobb volt, 1957 és 1966 között tartósan 31%, 1972-től 1982-ig 34–37%, amikor is elérte az 1956-os 37%-os szintet, ami 1987-re már 49%-ra emelkedett, azaz megközelítette az össztársadalmi arányokat.

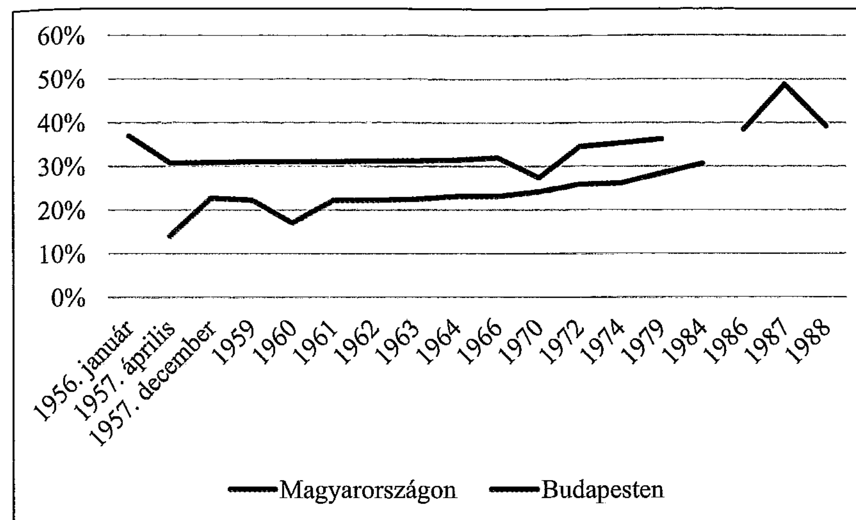
667 *MSZMP, 1973.* 53–55. p.

668 MNL OL M-KS-288.5. 598. őe. (1972. november 21.). 89. p.

669 *Komlós, 1974.* 61–62. p.

670 *MSZMP, 1988b.* 498. p.

671 Az 1000 férfira jutó nők száma 1960-ban 1073, 1970-ben 1063, 1980-ban 1064, 1984-ben 1069 volt. *KSH, 1974.* 10. p.; *KSH, 1985a.* 9. p.; *KSH, 1995.* 8. p.

36. ábra: *A nők aránya az országos és a budapesti párttagságban, 1956–1988*

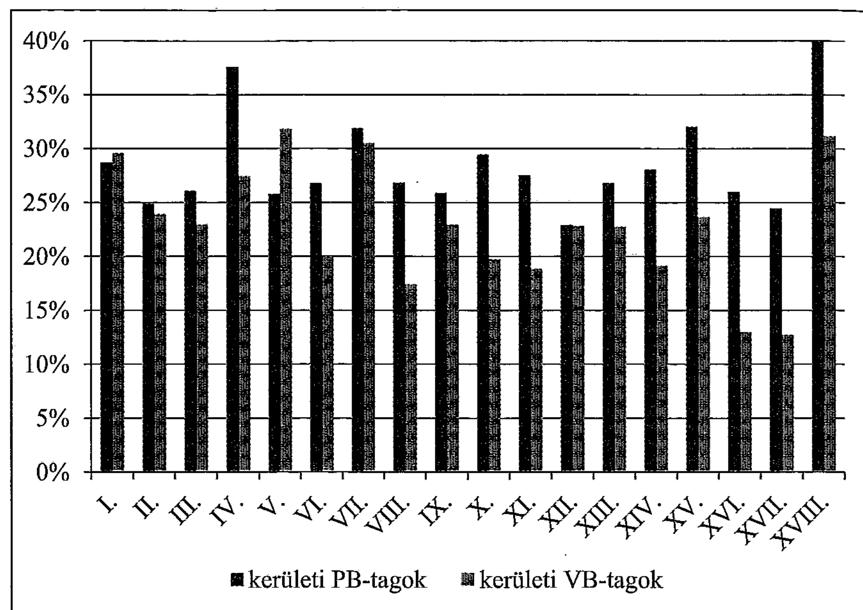
1957 és 1989 között az MSZMP Budapesti Pártbizottságán is folyamatosan emelkedett a nők aránya. 1957-ben a 45 tagú pártbizottság munkájában 6 nő vett részt (13%), 1959-ben 8 (16%), 1962-ben 10 (19%). 1966-ban történt egy nagyobb ugrás – nem csak a póttagság megszűnésével járó számemelkedéssel (18 fő) –, a nők aránya 25%-ra emelkedett, ami a következő pártértekezleten elérte a 29%-ot, 1975-ben a 31%-ot, és 1980-tól kezdve a korszak végéig 33%-on stagnált. A budapesti pártbizottság tagjaihoz hasonlóan országos szinten sem voltak a nők a társadalmi arányuknak megfelelően reprezentálva.

> *„A vezető posztokon részvételük nincs arányban alkalmasságukkal, felkészültségükkel. Számuk a vezetésben stagnál, vagy sokhelyütt visszaesett [...]."*[672]

A budapesti kerületi pártbizottságokon a női pártbizottsági tagok aránya átlagosan 28%, a női végrehajtó bizottsági tagok aránya 23% volt. A legmagasabb arányban a XVIII. kerületben voltak a nők, a PB-tagok közötti arányuk 40%, a VB-tagok közötti arányuk 31% volt. Érdekes módon a PB-tagok aránya nem feltétlen követte a VB-tagok arányát: hiába volt a IV. Kerületi PB-n 38% a nők

672 MNL OL M-KS-288.4. 105. őe. (1970. február 18–19.). 404. p.

aránya, a VB-n csak 27% volt, vagy az V. Kerületi VB-n 32%, a PB-n ez az arány csak 26% volt.

37. ábra: *A nők aránya a kerületi párt- és végrehajtó bizottságokban, 1957–1989* (N=4119 és 1141)

A fővárosi hatalmi elitben tevékenykedő nők titkárként három, Bp. VB-tagként nyolc (hét személy), kerületi (szintű) első titkárokként tizenkilenc (tizennyolc személy) pozíciót töltöttek be. Egymáshoz képest ez 63%–10%–27%-os megoszlást mutat, azonban sokkal többet mutat meg az az arányszám, ha az egyes pozíciótípusokat önmagukhoz képest vizsgáljuk: a 177 kerületi (szintű) első titkári, illetve a 27 titkári pozíció 11-11%-a és a 67 VB-tag pozíció 12%-a volt nők által betöltött, tehát a 10% körüli megoszlást tapasztalhatjuk itt is.

Bár a női káderek kiválasztása szempontjából mellékes, de megemlítem, hogy mely kerületek, milyen arányban „alkalmaztak" kerületi első titkárként nőket. A 13 kerületi (szintű) pártbizottság közül a „legemancipáltabb" az V. és a IX. kerület volt (50%, 43%), melyeket a II. kerület és az MKKE követ, ahol az első titkárok harmada nő volt. A legkevesebbet (10%) a XVII. kerületben számláltam, és – azon ugyan nem csodálkozhatunk, hogy nem volt női rendőrfőkapitány vagy

a BRFK-nak női első titkára, de amikor a Budapesti Pártbizottság hatáskörében voltak – egyáltalán nem voltak női vezetői a VI., X., XI., XIII., XIV., XV., XVI., XVIII., XXI., XXII. kerületnek, a BM, BME, CSVM, ELTE, Fővárosi Tanács, MÁV, SOTE pártbizottságoknak, illetve a Budapesti Pártbizottság első titkárai és a Budapest Főváros Tanácsa elnökei is mind férfiak voltak.

Összesen huszonegy különböző évben léptek nők a fővárosi hatalmi elit újabb pozíciójába, ezek közül hét évben volt egynél több belépő: 1957-ben és 1970-ben hárman, 1956-ban, 1974-ben, 1980-ban, 1985-ben és 1989-ben ketten.

A Budapesti Végrehajtó Bizottság nyolc női tagjából öten a nyolcvanas években léptek a Bp. VB soraiba. A három titkárból kettő (Cservenka Ferencné, Csikesz Józsefné) 1956–1957-ben lett titkár, ami egyértelműen a megbízhatóságukat feltételezte. A kerületekben is elég nagy szórást mutat a nők belépése: 1956 és 1989 között egyenletesen oszlik meg, és azokban a kerületekben, ahol több női belépésre is sor került, ott is ezt tapasztalhatjuk.

A nők száma a teljes budapesti hatalmi elitben a legmagasabb 1962-ben, 1963-ban, 1985-ben és 1989-ben volt: nyolc-nyolc fő (20%, 20%, 17%, 17%), majd 1961-ben, 1983-ban és 1988-ban hét-hét fő (17%, 17%, 15%). Tizenkét évben is hat-hat, illetve hét évben is öt-öt fő volt. Tizenkilenc évben volt az 5,4%-os átlag felett a nők száma, ami a korszak első és utolsó évtizedére, illetve a közepén 1974–1975-re (14%) volt jellemző. Mint láthattuk, a nők aránya sosem haladta meg a 20%-ot.

A budapesti hatalmi elitben a három leghosszabb ideig pozícióban lévő nő Csikesz Józsefné Bp. VB-tag 14,5 évig (1950–1964), Gál Lászlóné, a IX. kerület és Nagy Mária, a IV. kerület első titkára volt 13,8 (1971–1985) és 11,7 évig (1957–1969). Egytizedük volt tehát legalább tíz évnél tovább egy pozícióban, míg a férfiak 13%-a (35 pozíció), ami megerősíteni látszik azt a korabeli megállapítást, miszerint a női káderek cserélődése az apparátuson belül gyakoribb volt, mint a férfiaké. A nők előrejutásának egyik legfőbb akadálya – még a pártfunkcionáriusok esetében is – egyébként a családban betöltött szerep volt, hiszen a harminc főből huszonketten (81%) házasságban éltek, köztük kettő-kettő elvált és özvegy is volt, tehát csupán 6%-uk élt még hajadonként.

A női vezetőkről szóló adatokat ismételten ugyanazoknak a vizsgálatoknak vetettem alá, amelyeket a teljes elitnél használtam, az alábbiakban ezen eredményeket közlöm. Csupán nyolc nőt (27%) választottak pártértekezleten, ami megfelel a teljes elit arányának, 1966-ban, 1980-ban egyet, 1970-ben, 1985-ben, 1989-ben kettőt. Pártértekezleten távozott 9 nő (30%), hat Bp. VB-tag (titkárral együtt) és három kerületi első titkár (1962-ben, 1970-ben, 1975-ben, 1980-ban egy-egy, 1989-ben kettő, 1985-ben három).

Huszonhárom nő származására van adatom: huszonketten munkás, illetve egyikük parasztszülőktől származott, utóbbi pozícióba lépésekor munkás végzettségű volt. Az eredeti szakmájukat megszerezve tizenhárman, így az összes női vezető 43%-a diplomás lett, de az igazolhatóan munkás származásúak közül is hét diplomás lett. Esetükben az intergenerációs mobilitás 43% volt, amely jóval magasabb arány az elit férfitagjaihoz képest. Ezt az arányt pozícióba lépésükig megtartották, tehát az intragenerációs mobilitásuk 0 volt. A teljes férfi elitre mért nemzedékek közti mobilitás az első végzettségig alacsonyabb, mindössze 31%-os volt, azonban az eredeti szakképesítés és a belépés közötti mobilitás további 25% volt. Ebből két következtetést vonhatunk le: a férfiak a pozícióba kerülésükig mobilabbak voltak, mint a nők, másrészt a női funkcionáriusok az eredeti szakképesítés után már nem voltak mobilak. Ha viszont a mobilitásvizsgálatot mellőzve pusztán a férfiak eredeti szakképesítésig diplomássá vált arányát tekintjük, a maguk alig 26%-ával bőven alattuk maradnak, viszont a férfiak a pozícióba lépéskor már 53%-ban rendelkeztek diplomával. A diplomás nők közül a legtöbbje, kilenc fő tanár volt, mellettük volt még két-két közgazdász, jogász és vegyészmérnök is.

Tizenheten származtak Budapestről, tizenhárman vidékről, 1956 és 1989 között egyenlően szórtan, a vidékiek is az ország különböző területéről érkeztek a fővárosi hatalmi elitbe.

Mindannyiuknak volt korábban budapesti munkahelyük, huszonkilencen közvetlenül pozícióba lépésük előtt is Budapesten dolgoztak. Öten soha sem, tízen a pozícióba lépés előtt nem a budapesti pártbizottság hatáskörében dolgoztak – tehát a nők harmada „kívülről" került a fővárosi hatalmi elitbe. 87%-uk viszont közvetlenül a politika világából, 73%-uk pártvonalról, 10%-uk valamely tömegszervezettől érkezett, és egyikük korábban miniszterhelyettes volt. Vállalati vezérigazgató, illetve igazgató három volt közülük a belépés előtt, és egyikük – ahogy korábban említettem – a KSH elnökhelyettese volt.

27%-uknál nem értelmezhető, hogy a belépéskor vertikálisan vagy horizontálisan voltak-e mobilak. A vertikális mobilitás tekintetében az értelmezhető huszonkét pozícióváltás 86%-a a helyi elitbe történő felfelé lépést jelentett, és ketten horizontálisan voltak mobilak. A lefelé irányuló mobilitást illetően ismét Nagy Máriát kell említenem, aki korábbi funkciójában 1955–1956-ban titkár és a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja volt.

A nők átlagosan a hetedik pozícióban léptek be a budapesti hatalmi elitbe, a legtöbben, tízen a hatodikban, az átlagot a hetedik-kilencedik pozícióban belépő három-három fő növeli. Kutatásaim szerint az MKKE első titkára ugyanezen az egyetemen volt politikai munkatárs korábban is. Deák Lívia, a VII. kerület

első titkára pedig a tizenkettedik pozícióban lépett a hatalmi elitbe úgy, hogy korábban egy másik, az V. kerület titkára volt.

A legfiatalabb belépő nő az 1982-ben 29 évesen Bp. VB-taggá váló Mohlné Benke Ágnes, a legidősebb az 1970-ben 61 éves Szabó Piroska volt. A fővárosi hatalmi elitben az átlagéletkoruk 42 év volt. A legtöbben, négyen 46 évesen léptek be az elitbe, majd hárman-hárman 37 és 41 évesen.

A kilépéskori életkor átlaga 48 év volt. A pozícióban töltött idő átlagosan öt és fél év volt, ami egybeesik a ki- és a belépési átlag különbségével. Mivel hatan a rendszerváltáskor léptek ki, így a teljes elitnél alkalmazott módszer szerint itt is csökkentettem velük az átlagot, de – érdekes módon – így is csak fél évvel csökken az átlagéletkor, ami azt sejteti, hogy cseréjükre ekkor a társadalmi átalakulás nélkül is sor került volna. Ez ellen a következtetés ellen szól viszont, hogy csak egyikőjük volt a nyugdíjkorhatár felett, továbbá ketten 1989-ben, egy személy pedig 1988-ban lett az elit tagja, ami pedig személyükkel kapcsolatosan hosszabb káderpolitikai tervezésre utal.

Egy 1960-ban megjelent statisztika szerint 1958/59-ben a felsőoktatási intézményekben a női hallgatók aránya 27,8% volt, a legnagyobb növekedés a jogi, műszaki, agronómiai és közgazdasági karokon volt.[673] 1980-ban a felsőfokú végzettség a nők körében az oktatási, közművelődési szakirányokon volt a legmagasabb (57,1%) majd az egészségügyi, közgazdasági és a műszaki terület következett (10,2%, 9,8%, 8,3%).[674] Andorka Rudolf országos adatokra vonatkozó megállapítása szerint a társadalmi mobilitás kohorszelemzése igazolta, hogy a nők beáramlása a vezető és értelmiségi rétegbe egyértelműen történeti változásokhoz köthető: az 1970-es népszámlálás adataiból mérhető, hogy a *„25–29 éves korcsoportokban már csak 25 százalékkal, a 20–24 éves korcsoportban pedig csak 10 százalékkal volt több a felsőfokú végzettségű férfi, mint nő".*[675] 1980-ban a fővárosban élő, 24 évnél idősebb, felsőfokú tanintézetben végzettséget szerzett férfiak aránya 18,2%, 1984-ben 20,6% volt. Ugyanezekben az években a nők aránya 8% és 10,6% lett. Budapesten a 25 évnél idősebb nők másfélszer, illetve négyszer nagyobb arányban rendelkeztek diplomával, mint a vidéki városokban, illetve a községekben.[676] A fővárosi hatalmi elitben a tanári végzettség hasonló arányt mutat az országos átlaggal (47%), ezután következett a közgazdasági (23%), a jogi (18%) és a mérnöki végzettség (12%).

673 *Erdész, 1960.* 71. p.

674 *Barta, 1984.* 28–29. p.

675 *Andorka, 1982.* 145. p.; *Komlós, 1974.* 26–33. p.

676 *Fórika et al., 1989.* 11–12. p.

A nők állami iskolai végzettsége a főiskolai és egyetemi képzettséget tekintve megfelel az elit összességének, mindkét kohorszban 50% körül volt a felsőfokú végzettségűek aránya. A közép- és alsófokú iskolai végzettség aránya viszont a nők felé billent, a nőknél ez 33% és 13% volt, a teljes elitnél ez 26% és 15%, tehát arányaiban több volt a középfokú végzettségű vezető a nőknél, mint a férfiaknál! Elvárásainkkal ellentétben a négy alsószintű állami végzettséggel bíró nő nem mind a korszak kezdetén lépett az elitbe: ezekre 1957-ben és 1958-ban, illetve 1967-ben és 1970-ben került sor. A felsőfokú végzettségű nők 1962 és 1989 között léptek az elitbe.

A nők 90%-ának volt pártiskolája, ezek négyötödének felsőfokú végzettsége volt, viszont a rendszerváltás évében az elitben lévő nyolc nőből csak ötnek, de nekik mind felsőfokú. A felsőfokú állami végzettséggel rendelkező személyek 80%-ának volt pártiskolája is. Akiknek nem volt, azoknak a rendszerváltással szűnt meg MSZMP-karrierjük, így az sem kizárható, hogy ha a rendszer fennmaradt volna, akkor később szereztek volna politikai iskolai végzettséget. A felsőfokú végzettségűek aránya jóval nagyobb, mint amilyen arányban a korszakban politikai iskolára jártak, ez az arány ugyanis 3–20% között mozgott.[677]

Az alábbiakban több tipikus női karriert ismertetek a Kádár-korszak elejéről. Az 1956-ban pozícióban lévő, illetve kerülő személyek (44) közül kettő volt csupán nő, a harminchét éves Bakó Ágnes, a VIII. Kerületi Pártbizottság első titkára és a harmincnyolc éves Csikesz Józsefné, a Budapesti Pártbizottság titkára. Mindketten hosszú munkásmozgalmi múltra tekinthettek vissza, és megbízható elvtársnőnek számítottak.

A paraszti származású Bakó Ágnes 1936-ban csatlakozott a Magyarországi Szociáldemokrata Párt VIII. kerületi ificsoportjához, vezetőségi tag lett, majd a kerületi vezetőségbe is beválasztották, később bekapcsolódott az illegális KMP tevékenységébe, 1940-ben az Országos Ifjúsági Bizottság tagja lett. 1941 tavaszán letartóztatták, két hónapra elítélték, kiszabadulása után rendőri felügyelet alá került, 1943 októberében ismét letartóztatták, 7 év fegyházra ítélték. 1944 novemberében Németországba vitték; és a dachaui, majd a bergen-belseni koncentrációs tábor foglya volt. 1949-től az MDP Központi Vezetőség Agitprop. Osztályon volt alosztályvezető. A forradalom előtt, 1953-tól a VIII. kerületben volt a kerületi bizottság másodtitkára, és 1956–1957 fordulóján részt vett a kerületi pártbizottság újjászervezésében, és a Budapesti Ideiglenes Pártbizottságon határozott véleményt nyilvánított az *ellenforradalom* kérdésében is.[678] Bár iskolai

677 *Jakab, 1979.* 185. p.

678 *Koltai–Rácz, 2008a.* 40. p.

végzettsége csak négy polgári volt (szakképzettsége szerint bőrdíszműves), hat hónapos pártiskolát végzett. A VIII. kerületet 1956 novemberétől 1963 augusztusáig, hét éven át vezette, majd – mint korábban láttuk – a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese lett.[679]

A munkásként rekrutált Csikesz Józsefné (Sebestyén Irén) 1942-től volt a KMP tagja. 1949–1950-ben az MDP XI. Kerületi Bizottság titkára volt. Az 1950. június 24–25-ei pártértekezlet óta több funkció mellett a Budapesti Választmány és a Budapesti Pártbizottság tagja volt. 1950–1952 között az MDP Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztály osztályvezetője, majd 1956-ig a fővárosi pártszervezet titkára volt. 1952 és 1955 között az ELTÉ-re (más források szerint SZKP KB Pártfőiskolára) járt, de betegsége miatt meg kellett szakítania tanulmányait. 1956 decemberétől 1964 decemberéig az MSZMP Budapesti Ideiglenes Pártbizottság, majd a Budapesti Pártbizottság tagja, VB-tagja és titkára lett. A pártbizottságban betöltött tagságát 1975-ig, nyugdíjba vonulásáig megtartotta. A párt és a tanács személyi összefonódására is jó példa az ő élete: 1950–1954 között és 1957-től 1983-ban bekövetkezett haláláig Budapest Főváros Tanácsa tanácstagja, 1957–1975 között tanács VB-tag, 1964 és 1975 között, nyugdíjba vonulásáig VB-, illetve tanácselnök-helyettes volt. 1970 és 1980 között a Központi Ellenőrző Bizottság tagja is volt.[680]

Az 1936 óta párttag Cservenka Ferencné (Székely Ilona) 1944-ig kifutóként dolgozott Újpesten. 1945-től MKP agitprop. titkár volt Újpesten, majd 1948–1949 között az MDP Újpesti Bizottság politikai munkatársa lett. 1949–1952 között a KV politikai munkatársa, 1952–1954-ben alosztályvezető, 1954–1956-ban osztályvezető-helyettes volt. 1956. november–1957. MSZMP KB politikai munkatársa, osztályvezető-helyettese, majd 1957–1988 között a Központi Bizottság tagja volt. 1957-ben, harminckilenc évesen lett a Budapesti Pártbizottság titkára, majd 1962 és 1983 között a Pest Megyei Pártbizottság első titkára volt.[681]

679 BFL XXIII.208.a.1. 1957. április 17-ei ülés jegyzőkönyve. 12., 23. p. Uo. 1958. november 29-ei ülés jegyzőkönyve. 7. p. Uo. 1963. március 5-ei ülés jegyzőkönyve. 29. p. BFL XXXV.1.a.2. 1. őe. (1957. június 8–9.). 1., 95., 108. p. BFL XXXV.1.a.4. 153. őe. (1963. augusztus 14.). 2., 10. p.

680 BFL XXIII.101.a. 1950. június 15-ei ülés jegyzőkönyve. Uo. 1957. május 17-ei ülés jegyzőkönyve. Uo. 1971. május 11-ei ülés jegyzőkönyve. Uo. 1964. december 18-ai ülés jegyzőkönyve. BFL XXXV.95.a. 5. őe. (1950. június 25.). 136. p. Uo. 52/b. őe. (1952. április 8.). BFL XXXV.1.a.2. 1. őe. (1957. június 8–9). BFL XXXV.1.a.3. 1. őe. (1956. december 8.). 26–30. p. Uo. 2. őe. (1957. június 10.).

681 BFL XXXV.176.a.2. 5. őe. (1949. június 20.). BFL XXXV.1.a.3. (1957. december 18.). BFL XXXV.7.a.2. 1. őe. (1956. december 15.). BFL XXXV.7.a.1. 1. őe. (1957. június 1.).

Az 1944 óta párttag Nagy Mária 1945-től üzemi párttitkár, majd újpesti pártmunkás volt. 1949 és 1952 között az MDP Budapesti Választmány és Pártbizottság tagja, 1950–1952 között titkára volt. Az egyéves, majd a hároméves SZKP KB Pártfőiskola elvégzése után 1955-ben lett az MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának tagja és titkára. Az újonnan felálló MSZMP 1957. januárban még nem számított rá,[682] de Ambrus János távozása után, 1957 júniusában – harminchárom évesen – a IV. Kerületi Pártbizottság első titkára lett. Az új első titkár bemutatkozása és a távozó búcsúja ezúttal is rekonstruálható. Az 1957. szeptember 7-ei pártbizottsági ülésen Ambrus leköszönő első titkárként köszöntötte a jelenlévőket, távozását azzal indokolta, hogy egyéves pártiskolára megy. Búcsúja közben jövőbe mutató feladatként az MDP hibáinak jóvátételét fogalmazta meg: *„azt a parancsolgatási módszert, ami meghonosodott a kerületünkben, számoljuk fel. Sikerült itt egy újfajta légkört, őszinte elvtársi kapcsolatot kialakítani."* Több hozzászóló furcsállotta, hogy Ambrust akkor vitték el, amikor sok probléma volt a kerületben. Nagy Máriát a hozzászólók *„erős, keménykezű vezető"*-nek tartották, és egyhangúlag megválasztották első titkárnak. Nagy Mária megköszönte a bizalmat:

> *„Mindenekelőtt a megnyilvánuló bizalmat megköszöni. Kb. már 7 esztendeje, hogy elment, azóta hosszú utat tett meg és az elvtársak is. A Szovjetunióban végzett iskolája nagy segítséget adott ahhoz, hogy a párt által adott feladatokat meg tudja oldani. A másik iskolája az ellenforradalom volt. Elmondja, hogy ide, a IV. kerületbe szívesen jön vissza, az elvtársakat ismeri."*[683]

Tizenkét éve vezette Nagy Mária Újpestet, mikor 1969. május 31-én Venéczi János, a Bp. PB titkára javaslatot tett a Budapesti Pártbizottság és a IV. Kerületi Végrehajtó Bizottság nevében a kerületi pártbizottságnak, Nagy Mária *„jó munkája, érdemeinek elismerésével a VB-, PB-tagság és első titkári funkciója alól való felmentésére"*. A Központi Bizottság ugyanis a Budapesti Pártbizottsághoz fordult, hogy javasoljon valakit a Magyar–Szovjet Baráti Társaság főtitkárának. Mivel ez *„komoly"* funkció volt, és Nagy Mária már korábban is megállta a helyét hasonlóan *„komoly funkcióban"*, 1957-től, a legnehezebb időszaktól vezette a kerületet, továbbá huszonnégy éve pártmunkát végzett, szolgálta a pártot, és az utóbbi tizenkét esztendő munkája is megmutatta, bizonyította, hogy alkalmas a funkció betöltésére.

682 *Koltai–Rácz, 2008a.* 169. p.

683 BFL XXXV.9.a.3. 3. őe. (1957. szeptember 7.).

> *„Itteni munkája, magatartása, emberekhez való viszonya, Szovjetunióhoz való szeretete lehetővé teszi, hogy azon a munkaterületen is nagyon jól megállja a helyét."*

Természetesen negyvennégy igen és két nem szavazattal elfogadták a felmentését. (1969–1979 között az MSZBT főtitkára, 1973-tól az Országos Béketanács elnökségi tagja lett.) Azonban – amellett, hogy Nagy kifejtette, hogy a szovjetbarátság nem erény – a káderpolitika kapcsán két fontos kérdés is felmerült, az egyik, hogy néhány hónapon belül miért cseréltek le a kerületben két vezetőt is,[684] másrészt a női káderek kérdése. Venéczi mindkettőre választ adott: *„A mozgatás előbb-utóbb bekövetkezett volna, most volt ilyen lehetőség, ezzel éltünk, s ezért van az, hogy a két vezetőt ilyen rövid idő alatt cseréljük."* Ez az eljárás ismét bizonyság arra, hogy a párt nem tartotta helyesnek, ha a vezető káderek 7–12 évnél tovább egy funkcióban maradtak. Jellemző az is, hogy – bár elismerték a pártmunkáját – pártvonalról tömegszervezeti vezető funkcionáriusnak nevezték ki. Venéczi még egyszer kiemelte, hogy a megürült funkcióra Nagy Máriát tartották a legalkalmasabbnak.

> *„A magyar–szovjet barátság területén fent nincs probléma, de lent nagyon sokat kell tenni, hogy a tömegekkel megértessük, hogy a szovjet–magyar barátság nemcsak két nép barátsága, itt többről van szó. Ezért kellett alaposabban körülnézni, hogy ki legyen az a személy, aki betöltse ezt a funkciót, tehát az ügyet néztük, ez fontos politikai szempontként szerepelt."*

Az egyik pártbizottsági tag továbbra is kételkedett a felsőbb szerv eljárásának helyességében, és szavaiban érintette a nők vezető szerepbe történő kinevezését is:

> *„[...] meghallgattam Venéczi elvtárs indoklását is, mégis kétségeim vannak. Legutóbb nagyon alaposan hívta fel a Központi Bizottság titkársága arra a figyelmet, hogy van olyan tendencia, hogy fontos funkciókból a nők elkerülnek."*

Venéczi válasza a következő volt:

> *„A nőkáderek beállítása vezető funkciókba. Ilyen törekvés volt és van. Itt hiányosságok vannak és idő kell, hogy ezen a területen komolyabb eredményeket érjünk el. Igaza volt J. elvtársnak, hogy több női vezető káder volt a mozgalomban, de több*

684 Szávó Bélát, a IV. Kerületi Pártbizottság titkárát 1969. április 17-én mentették fel, mert a XIV. Kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke lett. Uo. 87. őe. (1969. április 17.).

női káder erősítésként magasabb funkcióba került [...], utánpótlás sajnos nincs olyan még, ami kellene."[685]

A párbeszédből bújtatva bár, de kiszűrhető, hogy a kerületi pártbizottságban bizonyos fenntartással kezelték a női vezetők ügyét. Az ügy nem volt egyedi, ezért találta szükségesnek a Központi Bizottság, hogy az 1970. február 18–19-ei ülésén tárgyalja a nők politikai, gazdasági, szociális helyzetét.[686] Pullai Árpád hozzászólásában a következőt mondta a női egyenjogúságról: *„A nők sokat tehetnek ezért, de a férfiak még többet. Nem öncélúan elevenítjük fel a mondást, hogy a férfi az uralkodó nem. Nálunk ennek már nincs komolysága. De a hatalmi posztok döntő többségének birtokosai, s éppen ezért tehetnek nagyon sokat. [...] De hangsúlyozni akarjuk, hogy azoknak kell elsősorban cselekedniük, akiknek leginkább módjukban áll."* Pullai egészen elképesztő adatokat mutatott be a női dolgozók és vezetők arányairól. Az általános iskolai pedagógusok 80%-a nő volt, de az igazgatók aránya csupán 13%-a, a textilipari dolgozók 68,3%-a volt nő, de a vezetőknek – az igazgatótól a művezetőig – csupán a 16,2%-a, a minisztériumi iparvállalatok vezetőinek 5%-a, a tanácselnökök 5%-a, a tanácstitkárok 30%-a, a pártbizottsági tagok 15,2%-a, a végrehajtó bizottsági tagok 8,8%-a, az alapszervi titkárok 12,3%-a volt nő. A női dolgozók száma ekkor 1,9 millió volt, a bérből és fizetésből élők 40%-át adták. A nők jelentős része olyan ágazatokban dolgozott, ahol a kereseti arányok alacsonyabbak voltak, sok volt köztük a betanított munkás, és kevés a magas képzettségű szakmunkás.[687] Pedig a nők felsőoktatásban való részvétele harminc év alatt jócskán emelkedett, az 1937/38-as tanévhez képest (1706) csupán a nappali tagozatokon tizennégyszer annyian (23 097) tanultak az 1967/68-as tanévben. A dolgozó nőknek viszont csak 4%-a szerzett egyetemi vagy főiskolai diplomát. 1970-re az Országgyűlésben 84 nő ült, a megyei tanácsoknál 28%, Budapest Főváros Tanácsában 45,3%, a helyi tanácsok végrehajtó bizottságaiban 15,2%, a fővárosi kerületi tanácsok VB-titkárai között 63,6% volt arányuk.[688]

Az 1970. februári határozat a nőkkel szembeni bánásmóddal is részletesen foglalkozott.

685 BFL Uo. 89. őe. (1969. május 31.).

686 Egyes szerzők szerint tulajdonképp ezzel a határozattal verték szét a nőmozgalmat. *Schadt*, *2007a*. 202. p.

687 MNL OL M-KS-288.4. 105. őe. (1970. február 18–19.). 168–169., 173. p.

688 *MSZMP, 1974*. 526–527., 544. p.

„Le kell küzdeni a kifelé sokszor jóindulatú, egyenjogúságot elismerő, de lényegében a nőkkel szembeni lekicsinylő magatartást, azt a mindkét nemnél tapasztalható kispolgári életszemléletet is, amely a nő hivatását csak a gyermeknevelésben, a család kiszolgálásában látja. Nem egyedi felfogás, elszórt megnyilvánulás, hogy »adjanak több fizetést a férjnek, hogy eltarthassa feleségét, családját«."[689]

A Budapesti Pártbizottság 1970. április 10-én tárgyalta a Párt- és Tömegszervezetek Osztályának káder- és személyzeti munkájáról szóló jelentését, és a Központi Bizottságban foglaltakhoz hasonló visszásságokat tártak fel.

„A nők funkcióba állításának sem politikai, sem jogi korlátai nincsenek. Tudatos háttérbeszorításuk sem jellemző. A nők majd minden területen – ha nem is arányuknak megfelelően – fontos politikai, gazdasági, állami vezető posztokon megtalálhatók. A női vezetők iskolai végzettsége, szakmai és politikai felkészültsége nincs elmaradva a férfiaktól, fluktuációja jóval kisebb. Mégis a nők vezető beosztásokban való részvétele terén a fejlődés nem kielégítő, különösen a felsőbb szinteken, a helyzet még az átlagosnál is gyengébb, elmarad a lehetőségektől. Több vezetésre alkalmas, kellő készségekkel rendelkező nő van, mint a női vezetők száma. Ennek alapvető szemléleti okai vannak. Előléptetéseknél a nőkkel szemben általában magasabb követelményeket szabnak, közel azonos feltételek esetén a férfiakat részesítik előnyben. A férfi munkatársak idegenkednek attól, hogy női vezetőnek alárendelve dolgozzanak. A női vezetőket nehezebben ismerik el. Ez utóbbi is szerepet játszik abban, hogy nem egyszer még a kinevezésre kerülő nő is ellenáll, nem fogadja szívesen vezetői előléptetését, funkcióját (több esetben a családon belül is ellenzést vált ki). Az is előfordul, hogy még női vezetők is idegenkednek a nők előléptetésétől. Vannak persze mindennek objektív okai is. A nőknek a családban betöltött szerepe közismert. Ez továbbfejlődésüket, a beosztás ellátását ténylegesen nehezíti."[690]

Természetesen az egyenlő munkáért egyenlő bér elve sem érvényesült a nők körében. 1964-ben az iparban foglalkoztatottak körében a 3000 forint felett keresők 0,3%-a, az 1500 forint alatt keresők 85,6%-a volt nő. *„Számos jelenség mutatja, hogy bizonyos körökben idegenkedés van a nők előrejutásával szemben.*

689 MNL OL M-KS-288.4. 105. őe. (1970. február 18–19.). 404. p. A határozat elemzését lásd: *Tóth*, *2014*. 21–24. p. A határozat és az érintett tömegszervezetek határozatai nyomtatásban: *Nőpolitikai, 1981*.

690 BFL XXXV.1.a.4. 323. őe. (1970. április 10.). 31–32. p.

A helyi tanácsokban a választott nők aránya 16,2 százalékra emelkedett, viszont az összes községi tanácselnöknek csak 4,8 százaléka a nő."[691] Ugyanígy 1970-ben a nők 84%-a 2000 forint alatt keresett, a férfiak ugyanekkora arányban érték el a 3000 forintos havi keresetet. Míg a férfiak 1,2%-a, a nők 7,8%-a keresett 1000 forint alatt, a 3000 forint feletti keresők között viszont a férfiak 12,1%-át, a nők 1,4%-át találjuk.[692] Bár a pártpropaganda *„a nők és a férfiak bére közötti indokolatlan aránytalanságok"* csökkenéséről számolt be, a pártnak mégis el kellett ismernie, hogy a különbségek 1979-ben is megvoltak, a fizikai munkásoknál a nők bére a 75%-a, a szellemi munkakörben dolgozóknál a 85%-a volt a férfiakénak. Csupán annyi változást tudtak felmutatni, hogy a férfiak és a nők között 1970-ben mért 35%-os különbség 1980-ra 30%-ra csökkent.[693] 1980-ban a fizikai foglalkozású nők 67,4–83,7%-át keresték a hasonló foglalkozású férfiak bérének. 1986-ban ez az arány csak alig változott 68,2–83,7%-ra. A legkisebb különbséget a kereskedelemben dolgozók között mértek. A szellemi foglalkozásúak között a bérek még távolabb kerültek egymástól, 1980-ban 68,2–77,4%-a, 1986-ban 66,8–75,8%-a volt a nők fizetése a férfiakénak.[694]

Záhorzik Terézt (Felföldi Győzőné) – miután 1970 és 1974 között a Bp. PB PMO osztályvezető-helyettese volt – 1974. június 12-én a II. Kerületi Pártbizottság első titkárának választották meg. Az ülésen az 1970-es nőpolitikai határozat[695] ismét előkerült. Somogyi Sándor a beszédét így kezdte: *„Mindjárt szeretné azzal kezdeni, hogy nem csupán a nőpolitikai határozat végrehajtása miatt javasolják első titkárnak az elvtársnőt."* Majd hozzátette: *„külön haszon, hogy elvtársnő és fiatal."*

A kerületi pártbizottság egyik nőtagja természetesen helyeselte ezt a döntést:

> *„Az is jó, hogy nő kerül erre a posztra, most újra egyensúlyba került a kerületi PB vezetése, hiszen korábban Kakukné elvtársnővel volt egy női titkár is. Nem elvtelenül természetesen, de mindig meg kell találni azokat a nőket, akiket vezető funkcióba lehet állítani."*[696]

691 MNL OL M-KS-288.5. 349. őe. (1964. november 3.). 8., 138–154. p.

692 MNL OL M-KS-288.4. 105. őe. (1970. február 18–19.). 427. p.; *Komlós, 1974.* 20–25. p.

693 MNL OL M-KS-288.5. 783. őe. (1979. október 16.); *MSZMP, 1983.* 1072. p.

694 *Fórika et al., 1989.* 15–17. p.

695 MNL OL M-KS-288.4. 104–105. őe. (1970. február 18–19.).

696 BFL XXXV.7.a.3. 105. őe. (1974. június 12.).

A kerületben egyébként elégedettek voltak Záhorzik teljesítményével, leváltásakor – bár mint mondta, megszavazta, de az egyik pártbizottsági tag nem értett egyet a döntéssel.

> *„Nem értek egyet a javaslatokkal. Miért kell ez a változás? Záhorzik elvtársnő egészségi állapotának sem biztos, hogy jó. Záhorzik elvtársnő a vállalat munkáját segítette, beszámoltatott bennünket, és ami jó volt azt elismerte. 30 éve dolgozom a kerületben és ez alatt az idő alatt a pártbizottság nem volt olyan, mint Záhorzik elvtársnő ideje alatt lett."*

Érdekes, hogy a szavazáskor az új első titkár, dr. Dérfalvi István negyvenhetet, Záhorzik egy szavazatot kapott![697] A Záhorzik kinevezését elfogadó budapesti pártbizottsági ülésen *„minden tényezőt figyelembe véve"* 1974-ben, tizenhét év után neveztek ki újra nőt budapesti titkárnak.[698]

A Sárváron Vati Piroskaként született Király Andrásné munkáscsaládból származott. Tizennégy évesen kapcsolódott be a munkásmozgalomba, 1947-től a Diákszövetségben, 1950-től a Tanítóképző DISZ-titkáraként tevékenykedett, és karrierjét iskolái elvégzése után is az ifjúsági pártvonalon folytatta. Az érettségi után egy évet a Székesfehérvári Vadásztölténygyárban dolgozott, majd a Székesfehérvári Városi Tanácsnál, mint népművelési előadó. 1952–1957 között a Lenin Intézet marxizmus szakán szerzett egyetemi diplomát. Az egyetemen pártcsoportbizalmiként dolgozott, ekkor a Tudományos Diákkör elnöke is volt. A forradalom alatt a Lenin Intézetben tartózkodott, ahol néhány leánytársával együtt a diákszálló lakóinak főztek. 1957 januárjában a párt a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségébe küldte függetlenített funkcionáriusnak. 1957–1959-ig a KISZ IX. Kerületi Bizottságában középiskolai felelősként, egyúttal gimnáziumi tanárként is dolgozott. 1959–1960-ig a KISZ KB Egyetemi és Középiskolai Osztály munkatársa. 1960 júliusában a KISZ Budapesti Bizottsága titkárává választották. Ezt követően, 1966-tól 1972-ig a Budapest Főváros Tanácsa VB Oktatási Főosztályának helyettes vezetője volt. 1972-től 1974-ig a Pedagógusok Szakszervezete

697 Uo. 162. őe. (1984. április 26.). Záhorzik leváltásáról (MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály alosztályvezetője lett) a Bp. VB 1984. március 21-ei ülésén döntött. BFL XXXV.1.a.4. 682. őe. (1984. március 21.). 5., 84–85. p. Bp. VB-tagságát a következő pártértekezletig megtartotta. Ellenszavazatra máskor is volt alkalom, például amikor a III. kerület első titkára Hart Jánosné. a Május 1. Ruhagyár PB-titkára, a KB tagja lett. Az előző első titkár, Bihari László felmentése ellen egy fő szavazott. BFL XXXV.8.a.3. 97. őe. (1972. október 13.).

698 BFL XXXV.1.a.3. 121. őe. (1974. május 30.). 19. p.

Központi Vezetőségének titkára volt. 1951-ben férjhez ment, de *„férje hibájából"* 1952-ben elváltak. 1957 májusában másodszor is férjhez ment. Második férje, Király András is párttag volt, 1960-ban a Budapesti Pártbizottság három hónapos iskoláján volt oktató.[699] Az 1983-as jellemzésében *ideológiai, politikai felkészültségét* magas színvonalúnak tartották:

> *„Gazdag mozgalmi és vezetői tapasztalatokkal rendelkezik, önmagával és másokkal szemben igényes. Munkáját hozzáértéssel és eredményesen végzi."*[700]

Nagy kár azonban, hogy nem áll rendelkezésünkre az 1974-es titkári kinevezéssel kapcsolatos előterjesztés, melyben – a fennmaradt jegyzőkönyv tanulsága szerint – hangsúlyozhatták női mivoltát. Kónyi Gyula – egykor Bp. VB-tag és XIII. kerületi első titkár – szóvá is tette, hogy nem ért egyet Király Andrásné kinevezési javaslatának indoklásával.

> *„Miért hangsúlyozták ki, hogy Király Andrásné személyében sikerült női titkárt találni. Kicsit úgy érzi, mintha azért került volna javaslatba, mert nő, és nőt kerestek. Király elvtársnő alkalmas a titkári funkció betöltésére, az külön szerencse, hogy mellette még nő is. [...] Visszatérve Király elvtársnő javaslatára, nem érti az utolsó bekezdésben foglaltakat. Vagy el kell hagyni, vagy pontosan fogalmazni, mert így nem tudni mit takar a megállapítás."*

Sajnos ezt már mi sem tudjuk meg, ahogyan azt sem, miért nem volt Kónyi egykori kerületében egyetlen női első titkár sem. Az ülésen Kónyi után Bakó Ágnes szólalt meg:

> *„Ő is egyetért, hogy ne azt hangsúlyozzák »egy nő feltétlenül kell a BPB. vezetésébe«. Ha alkalmas titkárt találnak, az sem baj, ha két nő lesz. Elsősorban az alkalmasságot nézzék."*[701]

1975 januárjában a Budapesti Pártbizottság a X. kongresszusra előkészülve tárgyalta a főváros társadalmi viszonyait, így a nők helyzetét is.

699 BFL XXXV.1.a.4. 79. őe. (1960. június 27.). 101. p.

700 BFL XXXV.1.a.3. 190. őe. (1983. november 29.). 84. p.

701 Uo. 121. őe. (1974. május 30.). 20. p.

> *„A főváros lakosságának 52,6 százaléka nő. A munkaképes nők 90 százaléka dolgozik, közel 50 százalékuk fizikai munkát végez. A Központi Bizottság határozatainak megfelelően a nők élet- és munkakörülményeinek javítása az egész társadalom ügye. A központi intézkedések mellett sok helyi, vállalati lépés történt a dolgozó nők, az anyák anyagi és szociális helyzetének javításáért. Jelentős változást hozott a negyvennégy órás munkahét bevezetése a többségében nőket foglalkoztató munkaterületen még akkor is, ha nem volt zökkenőmentes. A családos nők életét tették könnyebbé azok az intézkedések, amelyek csökkentették az éjszakai műszakban résztvevő anyák számát.*
>
> *A pozitív változás ellenére a nők keresete azonos munka és azonos képzettség, feladatkör esetében még mindig többségében alacsonyabb, mint a velük dolgozó férfiaké. S annak ellenére, hogy javultak a munkakörülmények, javult a nők szociális és egészségügyi helyzete, az asszonyok, lányok közül számosan még mindig egészségre ártalmas munkahelyen dolgoznak és nehéz fizikai munkát végeznek.*
>
> *A dolgozó nők egyre jelentősebb szerepet töltenek be a főváros társadalmi-gazdasági életében. Egyre több nő kapcsolódik be a közéletbe, véleményük, javaslataik érvényesülnek a politika meghatározásában, többen kerültek vezető posztra. A családon belül helyzetük azonban lényegében nem változott. A háztartás ellátása, a gyermekek nevelése gyakorlatilag ma is a nő feladata. Hatékonyabb tettekre van szükség az otthoni műszak megkönnyítéséért, a szolgáltatások színvonalának javításáért. A társadalom segítsége mellett a család egészének együttes erőfeszítésére van szükség, hogy a nők helyzete gyökeresen megváltozzon."*[702]

A nők egy 1979-ben készített felmérés szerint általában alsóbb szinten voltak vezetők, ott is többségben voltak a gazdasági téren kinevezettek. Egy, a Magyar Nők Országos Tanácsa által tíz olyan üzemben végzett felmérés szerint, ahol a dolgozók 50%-a nő volt, 33 felsőszintű vezető közül csupán négy és az 1183 középvezetőből csak 472 volt nő. Az író szerint a nőktől ugyanazt kell elvárni, amit a férfiaktól, de tudomásul kell venni, hogy a nők nagyobb súlyt fektetnek munkájukba és az emberi sorsok intézésébe. Ennek ellenére a fiatal nőket ritkán veszik jövőbeli vezetőként számításba, sőt, sok helyen a nők is idegenkednek attól, hogy nő legyen a vezetőjük. És gyakran előfordul, hogy a családra és a családban végzendő munkájukra hivatkozva sokszor maguk a nők gátolják az újabb munkakörbe állításukat.[703] Nem nehéz észrevenni a megállapításokban az

702 BFL XXXV.1.a.3. 126. őe. (1975. január 20.). 36. p.

703 Lendvay, *1979.* 191–192. p.

1970. április 10-ei budapesti végrehajtó bizottsági ülés előterjesztésével kapcsolatos párhuzamot.

A budapesti hatalmi elitben szereplő nők közül talán Juhász Lajosnénak volt a legdrámaibb az élete. Kivételesen ritka szerencse, hogy egy jegyzőkönyv mellett a Juhászné életútját tartalmazó feljegyzés is megtalálható, így életrajza rekonstruálható. Neszveda Aranka 1926-ban született Budapesten Neszveda Ferenc és Hlavanyai Margit gyermekeként. Családját közismert kommunista családként ismerték. Apja betegség miatt cipészsegéd foglalkozást űzött, majd sramlizenész gitáros is volt, ezután az Óbudai hajógyárban volt vasöntő. Aranka tizenkét éves korától a Párizsi Áruház csokoládégyárában dolgozott mint „kézilány", majd átkerült a cukorkaüzembe, ahol 1940 tavaszáig volt. 1940-től 1944 decemberéig a Geduldiger Bélyegzőgyárban dolgozott. Belépése évében Hart János felesége lett, munkaviszonyának megszűnésekor szülte meg leányát. 1946-ban megszületett második gyermekét egy éven belül eltemette, de korábban is érték csapások, egyik öccse 1945-ben halt meg, nővére pedig disszidált. János nevű harmadik gyermeke 1953-ban született.

1947-től, huszenegy éves korától volt párttag, ekkor kezdett a Händler Szövőgyárban dolgozni. Két év után a Keltexhez került, majd nyolc hét után – lakáskérdés miatt – a Goldberger gyárban találjuk, 1950-ben itt lett függetlenített szervezőtitkár, majd 1951-től párttitkár.

Eredeti foglalkozása szövőnő volt, majd 1962-ben közgazdasági technikumot végzett és érettségit tett. Iskoláit két gyermeke nevelése mellett végezte, talán ezért fordított olyan nagy figyelmet a fiatalok politikai, állami iskoláztatására. 1951-ben öt hónapos pártiskolán volt, ennek befejezése után a III. Kerületi PB szervezési osztályvezetője lett. Pártiskolát idősebb korában is végzett: 1965-ben a Politikai Főiskolán tízhetes továbbképzőt, 1973-ban nyolchetes SZKP-továbbképzőt, 1978-ban az SZKP Akadémián szintén nyolchetes vezetőképző tanfolyamot végzett.

1961 és 1972 között a Május 1. Ruhagyár igazgatója – és ezzel párhuzaman „természetesen" az MSZMP VIII. Kerületi VB tagja – volt, majd végleg visszatért pártterületre, 1972. október 13-án a III. Kerületi Pártbizottság egyhangúlag elfogadta Hart Jánosnét a kerületi PB első titkárának és a VB tagjának.

Funkciói betöltése mellett több évtizeden át MSZMP KB-, illetve KEB-tag, illetve III. kerületi pártfunkciók betöltése mellett a kerületi tanács-, illetve, ha a funkció úgy követelte, akkor kerületi tanács VB-tag is volt. 1981-ben felmentették kerületi első titkári és pártbizottsági tagságából, 1982-ben betegség miatt nyugdíjazták, de megmaradt KEB- és KB-tag.

Férje, Hart János 1973-ban meghalt, és az MSZMP KB Útlevélosztályhoz beadott személyi lap szerint 1980. július 28-án ment ismét férjhez, mely tényről még a házasságkötés előtt értesítette Németh Károlyt.

Nem élt soha a villaövezetben, III. kerületi párttitkárként a Bogdáni út egyik háromemeletes házában lakott.[704]

Fehér Erzsébet 1936. január 26-án született Budapesten. Apja asztalos volt, négy gyermek eltartásáról gondoskodott. Az általános iskola elvégzése után a Magyar Ruggyantaárugyár szakmunkásiskolájában lett ipari ipari tanuló, ezután ugyanott kezdett dolgozni, majd a gyár laboratóriumában, később a Gumiipari Kutató Intézetben dolgozott szakmunkásként. 1952 és 1956 között – korkedvezménnyel – a Petrik Lajos Vegyipari Technikum esti tagozatára járt, 1956-ban érettségizett. Munka mellett 1962-ben végzett a Budapesti Műszaki Egyetem Vegyészmérnöki Karán. Tizenöt év házasság után, a válását követően két gyermekkel magára maradt. 1973 és 1977 között a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem gazdasági szakosítójának hallgatója volt, 1982-ben műszaki doktorrá avatták. 1968-tól tíz éven át a Palma Gumigyár (később Országos Gumiipari Vállalat, Taurus Gumigyár) műszaki vezetője, főmérnöke volt. 1978-tól a Hungária Műanyag-feldolgozó Vállalat vezetője lett. 1988-tól lett az utolsó Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja. 2003-ban a Pannonplast Rt.-től ment nyugdíjba.[705]

Az elit női tagjai közül közvetlenül a funkciójuk betöltése után négyen mentek nyugdíjba, Gál Lászlóné és Hart Jánosné a IX. és a III. kerület első titkáraként 55, Deák Lívia a VII. kerület első titkáraként 59 évesen. Szabó Piroska 71 évesen vonult vissza a Bp. VB-tagságából. A nők közül a rendszerváltáskor két Bp. VB-tag és négy kerületi szintű első titkár volt funkcióban.

A többi húsz nő „természetes" kádermozgatással váltott pozíciót. Egy személy nyugdíjba vonulásáig Dániában lett magyar nagykövet, de tizenheten továbbra is Budapesten dolgoztak tovább, azonban tízen nem maradtak a Budapesti Pártbizottság hatáskörében. Egy fő pártiskolára ment, a kétéves pártiskola elvégzése után kerületi első titkárból tömegszervezeti osztályvezető lett. A budapesti hatáskörben maradók közül ketten tanácsi vonalon léptek tovább, az egyik titkár a Budapest Főváros Tanácsa VB-elnökhelyettese, az egyik kerületi első titkár pedig (egy másik) kerületi tanács VB-elnökhelyettese lett, egy kerületi első titkár pedig megbízott státusból lépett vissza a kerület titkárává. Egy Bp. VB-tag vállalati PB-titkár lett.

704 BFL XXXV.8.a.3. 153. őe. (1981. október 29.). Életéről lásd még: BFL XXXX.8.b. 116. doboz. 73. őe. *Népszabadság*, 1966. január (24. évf., 7. sz.).

705 http://www.napkut.hu/naput_2005/2005_10/019.htm (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Ketten gazdasági vonalon, tizenöten politikai pályán léptek ki a helyi elitből, 15-15% tömegszervezeti és tanácsi, 8% minisztériumi vonalon, 62%-uk pártvonalon lépett tovább. Utóbbiak közül két pozícióban került sor lefelé irányuló mobilitásra (a megbízott első titkár kétszer), hatan felfelé léptek: az egyik titkárból megyei első titkár, két Bp. VB-tagból a Politikai Bizottság tagja, illetve a Központi Bizottság alosztályvezetője, három kerületi első titkárból a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese, a Budapesti Pártbizottság osztályvezetője és a Központi Bizottság alosztályvezetője lett.

A nők kilépési csatornái százalékosan eltértek a teljes fővárosi hatalmi elitétől. Legközelebb egymáshoz a pártvonalon továbblépők és a nyugdíjba menők aránya volt, itt csupán öt, illetve nyolc százalékponttal tértek el egymástól. A rendszerváltás 33%-kal jobban érintette az akkor funkcióban lévő nőket. A nők 25%-kal nagyobb eséllyel léptek az elit után tömegszervezeti, 43%-kal gazdasági, 53%-kal minisztériumi és 88%-kal tanácsi vonalon tovább. A pártiskolai kilépés is 50%-kal volt magasabb, mint a teljes elité.

V. Az elit cserélődése. A helyi hatalmi elitből kilépők

„Vannak olyan dolgok, amelyeket nem tartok bűncselekménynek, mert előttem évtizedeken keresztül mások is ezt a gyakorlatot folytatták [...]. Bevallom, amikor az MSZMP elítélt, levonta a konzekvenciát és kizárt a Pártból, egyetértettem ezzel a határozattal, de ma is egyetértek vele. [...] Most, amikor visszatekintek erre a gyakorlatra, amit átvettem és folytattam, elismerem, hogy a szocialista morálnak semmiképpen sem feleltek meg. Ha én ítélkeznék egy ilyen emberrel szemben, magam is ezt mondanám, amit a Központi Bizottság."[706]

A társadalmi mobilitásvizsgálatoktól eltérően nemcsak az elit rekrutációját kívántam kutatásaimban vizsgálni, és az elitcserélődésnél sem csak a belépők adatait és élettörténeteit elemezni, hanem fontosnak tartottam azt is megmutatni, hogy a kilépők milyen mobilitási csatornákon távozhattak, és azt, hogy volt-e preferált – úgy is mondhatnánk, hogy presztízs – célállomás, illetve továbblépési lehetőség az elit tagjai számára? E fejezet elején le kell szögeznem, hogy – jobb kifejezés híján – a távozásra (korabeli szóhasználattal: kikerülésre) a kilépés szót fogom használni, ami nem keverendő össze sem a köznyelvben használt munkahelyről *kilépés*, sem a szociológia által használt *kilépési mobilitás* szakkifejezéssel.

A kilépés okai

Ez a fejezet két részre tagolódik, az elsőben a „természetes" kádermozgatást, a másodikban a pártfegyelmi eljárás során eltávolított egyéneket vizsgáltam.[707] Előbbibe a zavaró körülmények nélküli, tervezett káderpolitika alapján megvalósított kádermozgatást, a személyes életút törvényszerűségeit vagy a társadalmi átalakulást értem – ide értve a rendszerváltást is, hiszen a teljes elitet érintet-

706 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 291., 302. p.

707 Az MDP- és az MSZMP-korszak pártfegyelmi eljárási gyakorlatának, illetve a pártfegyelmi ügyek végkimenetelének feltárásával még adós a történetírás. Tudtommal eddig csak Koltai Gábor foglalkozott behatóbban a témával, ezen belül is az MDP-korszak a kutatási területe, munkája 2017-ben a publikálás stádiumában van. *Koltai, 2014.*

te –, mindezeket elkülönítettem a valamilyen botrányba keveredett személyek ügyeitől. Leegyszerűsítve azt is mondhatnám, hogy az első esetében a Párt- és Tömegszervezetek Osztályától, a másodiknál a Fegyelmi Bizottságtól került az előterjesztés a döntéshozó vezető testület elé. A fővárosi hatalmi elit 18 tagjáról sikerült igazolni, hogy valamilyen „botrányos" cselekedet miatt – büntetésből kellett pozíciót változtatnia, ez pedig a teljes elit csupán 8%-a volt. Ez a statisztikailag csekély arány azonban felértékelődik, ha figyelembe vesszük a pártállam informális szerveződését, és elég jelentős arány ahhoz, hogy felkeltse a történész érdeklődését. Annál is inkább, mert a pártállam forrásai általában a szürke tényekre korlátozódnak, és a pártfegyelmik, büntetőperek hozzásegíthetnek minket az egyének, a társadalmi szereplők megismeréséhez. Amellett, hogy a *kivételes normális*[708] események közelebb visznek a társadalom és az egyén kapcsolatának megismeréséhez, betekintést engednek a pártállam szervezetének működési rendjébe. A helyi elitből való többi kilépési lehetőség vizsgálatához képest ezt az alfejezetet hosszabbra, narratívabbra szánom. A korábbi fejezetekhez képest ez és a mikrotörténetírás eszközeinek használata elsőre furcsának tűnhetnek, azonban talán ez a legjobb módja annak, hogy a kivételes esetek bemutatásán keresztül a rendszer működését megismerjük. A „természetes" úton távozott káderek ugyanis nem hagytak maguk után nyomot arról, hogy mi volt az oka távozásuknak, és miért a következő karrierállomásra esett a párt vagy az ő választásuk. Példáimat szándékoltan nem egy tézis (például „a káder nem vész el, csak átalakul") megerősítésre gyűjtöttem, hanem a prozopográfiai adattár feltöltésekor a személyes életutak (re)konstrukciójához megvizsgált iratokból „bújtak elő", és csak ezután születtek meg az esetleges következtetések.

Az elitbelépésnél ismertettem, hogy a belépés szervezetileg legkézenfekvőbb csatornái az egyes választási fórumok (pártértekezlet, tanácsválasztás) lettek volna, és elvileg ezek határozták volna meg a pozícióból kilépés lehetőségeit is. Méréseim szerint azonban kimutatható, hogy az esetek négyötödében a kilépésnél sem ezt az utat „követték". A belépéshez hasonlóan a pártértekezletek szerinti kilépés bemutatása előtt három kézenfekvő helyzetet vizsgáltam meg, ahonnan nem volt továbblépés a helyi pártelitből: ez a három az elhalálozás, a nyugdíjazás és az 1989-es rendszerváltás volt.

708 Az *„eccezionalmente normale"* kifejezés magyarázatát lásd: *Szijártó, 2006.* 512–513. p.

1. Nyugdíj, halál, rendszerváltás

Ismereteim szerint az 1956 utáni fővárosi pártelitben funkcióviselés idején egyszer történt halálozás, 1985. október 9-e körül halt meg a III. kerület első titkára, Égető Lajos. Helyettesítésével Barabás Bélát, a kerület titkárát bízták meg, a végleges titkárválasztásra – Jassó Mihály szavaival élve kegyeleti szempontból nem lett volna tisztességes korábban megtenni – a december 18-ai kerületi pártbizottsági ülésen került sor.[709]

Nyugállományba vonulás, rendszerváltás

A fővárosi hatalmi elitbe belépők életkor szerinti megoszlásának ismertetésekor foglalkoztam Huszár Tibor azon kijelentésével, miszerint a pártvezetés együtt öregedett Kádárral. Amennyiben ez helyi szinten is helytálló, akkor ennek a nyugdíjas korú pártvezetők számának növekedésében is érzékelhetőnek kell lennie.

1984-ben a 66 tagú Budapesti Pártbizottságban tizenkilenc nyugdíjast említettek a korábbi nyolc-kilenc helyett, így az elméletileg legfőbb döntéshozó szerv tagjai valóban öregedtek. Azonban a párt tagsága is öregedett, ekkor csak Budapesten 50 000 nyugdíjas párttagot tartottak nyilván.[710]

A helyi hatalmi elitből távozásakor egy-egy első titkár és titkár, öt budapesti végrehajtó bizottsági tag, tizennyolc kerületi első titkár, egy Budapest Főváros

709 BFL XXXV.8.a.3. 177. őe. (1985. december 18.). Ha a tanácsi vagy pártapparátus alsóbb szintjeit is megnézzük, természetesen további példákat is találunk. F.-t, a IV–XV. Kerületi Sütőipari Vállalat megbízott igazgatóját első fokon *„ellenforradalmi tevékenysége"* miatt elbocsátották állásából. Fellebbezését megírta, de mielőtt beadhatta volna, motorbalesetben meghalt, a fellebbezést a felesége tudta csak beadni. A tanácsnál az előadó a halál miatt az eljárás megszüntetését javasolta, de közbeszólt a Fővárosi Ügyészség képviselője, hogy nem ilyen egyszerű az eset, mert járt volna például az özvegyi nyugdíj, de *„ellenforradalmi elemeket"* a néphatalom nem segíthet, ezért ne ejtsék az ügyet. A gordiuszi csomót úgy vágták át, hogy megállapították, a fellebbezést neki kellett volna beadnia, de a haláleset miatt felesége tette ezt meg helyette, így tehát nem volt érvényes a fellebbezés. BFL XXIII.102.a. 1957. május 24-ei VB-ülés jegyzőkönyve. 249–255., 273. p. Ha túl cinikusnak találnánk az előző esetnél eljáró tanácstagokat, a következő példánál láthatjuk, hogy a morbiditást a jelenlévő tanácstagok is érezhették T. halálánál, ahol a tanácsnak ki kellett mondania a tanácstagság megszűnését. *„Kérem, hogy aki elfogadja, legyen szíves a kezét feltartani. (Megtörténik.) Van ellenvetés? (Derültség.)"* BFL XXIII.101.a. 1958. május 14-ei tanácsülés jegyzőkönyve. 208. p.

710 BFL XXXV.1.a.3. 195. őe. (1984. október 24.). 4., 19–21. p.

Tanácsa VB-elnök és két budapesti rendőrfőkapitány[711] ment nyugdíjba. Szabó Piroska már nyugdíjasként lett 1970-ben Bp. VB-tag, Kurucz Imre pedig nyugalmazott TIT főtitkárként vált meg Bp. VB-pozíciójától. A BM első titkárát, Anda Jánost az MSZMP Budapesti Pártbizottsága 1975. január 28-ai javaslata szerint a BM Pártbizottságban nem választották újra, 1975. március 1-jei hatállyal a BM hivatalos állományába került, és rendőrezredesként nyugdíjazták.[712]

A nyugállományba helyezés a rendkívüli eseteket kivéve a kádercseretervek alapján folyt. A nyugdíjazandó személyeket ezekben jó előre feltüntették, az illetékes pártbizottság legkésőbb egy éven belül ezt felül is vizsgálta. Egy korábbi példámban említett Kalmár László nyugdíjba küldésére – bár a beszámoló szerint *„1978-ban cserére tervezve"* volt – 1979-ben került sor, mivel 56 éves lett.[713] Mivel a Budapesti Végrehajtó Bizottság a kádercseretervet márciusban jóváhagyta, május 16-án, 1979. június 30-ai hatállyal – érdemeinek elismerése mellett – elfogadta a BRFK első titkárának felmentését. Nyugállományba vonulása alkalmából Vörös Csillag Érdemrend kitüntetésre is felterjesztették.[714]

A nyugállományba vonulás nem feltétlenül jelentett szabad akaratot, több esetben a párt a funkcionárius akarata ellenére döntött így, illetve – amennyiben hosszantartó betegség gyötörte – egészségügyi okokból is sor kerülhetett a nyugdíjba vonulásra. Ez utóbbira példa Juhász Lajosné (korábban Hart Jánosné), a III. Kerületi Pártbizottság első titkára, aki 1981-ben elérte ugyan a nyugdíjkorhatárt, de korántsem csak ezért ment nyugdíjba. A Budapesti Végrehajtó Bizottságon Somogyi Sándor, a Budapesti Pártbizottság titkára a következőképp interpretálta a távozási kérelmet:

> *„Juhász Lajosné elvtársnővel kapcsolatban elmondta, hogy a közeljövőben férjétől válni készül. Az utóbbi időben néhány dolog idegileg erősen megviselte. Két éve több alkalommal betegeskedett, november óta ismét betegállományban van. A tervben szereplő elgondolásokról nem beszéltek vele, nem is lett volna helyes, ha betegsége idején ilyen dolgokkal keressük meg. A közeli napokban ismét dolgozni fog, tehát lehet vele beszélni a nyugdíjba meneteléről."*[715]

A pártbizottság elé valószínűleg már csak a nyugdíjkérelem került. Somogyi szóbeli előterjesztésében azt közölte, hogy Juhász Lajosné a betegségére hivatkozva, írásban kérte korkedvezményes nyugdíjazását.[716] Miután a Politikai Bizottság júliusban állást foglalt a kérelem elfogadása – és a több évtizedes munkásmozgalmi tevékenységért Szocialista Magyarországért Érdemrend adományozása – mellett,[717] – érdemeinek elismerése mellett – csak 1982. január 1-jétől küldték nyugdíjba, hiszen így elérte az 55 évet, és nem volt szüksége korkedvezményre. A kerületben folytatni kellett a munkát, ezért új vezetőt neveztek ki, Juhász Lajosnét pedig a Politikai Bizottság felmentette a felmondási idő alatti munkavégzés alól.[718]

A kerületi pártbizottság előtt Maróthy László már úgy közölte a hírt, hogy Juhász Lajosné a novemberben betöltendő 55. életévére és megromlott egészségi állapotára[719] hivatkozva kérte (!) a nyugállományba helyezését. Tizenegy fő hozzászólásban méltatta több évtizedes pályafutását. Maróthy ezután átadta a Szocialista Magyarországért Érdemrend kitüntetést is. Az ülést megelőző végrehajtó bizottsági ülésen Somogyi Sándor szabadság miatti távollétében méltatta Juhászné munkásságát, és tett javaslatot az új első titkárra, Égető Lajosra.[720]

„A politikai fejlődésre már alkalmatlan idős kádereket" – egy 1979-es tanulmány szerint – el kellett távolítani a felelős vezetői pozícióból.[721] Természetesen arra is volt példa, hogy az egészségi állapotot rosszul mérték fel, és a nyugdíjazni szánt illető még évekig tolta a párt szekerét. A XIX. kerület változatos életpályát befutott első titkárát 1963-ban akarták nyugdíjba küldeni. Ekkor már öt éve töltötte be ezt a funkciót. 1959-ben a *„megfontolt, következetes, pártmunkában igazi nagy gyakorlatú elvtárs"*-nak minősített Jánki Kálmánt *„helytelen káderpolitika*

711 Tulajdonképp az utolsó rendőrfőkapitány, Konczer István is e pozícióból vonult 1989. november 1-jétől nyugdíjba, de őt a dátum miatt a rendszerváltáshoz soroltam. A XI. kerületi első titkárt, Szatmári Istvánt viszont a nyugdíjasok összesítésénél a nyugdíjasokhoz számoltam, mert 1989. október 1-je volt a nyugállományba vonulás hatálya, de – mivel nem volt lehetőség utód kinevezésére – a pártértekezletek vizsgálatánál a rendszerváltással távozók között jegyeztem.

712 MNL OL M-KS-288.5. 656. őe. (1975. január 28.). 4. p.

713 BFL XXXV.1.a.4. 553. őe. (1979. március 7.). 21. p.

714 Uo. 558. őe. (1979. május 16.). 19. p.

715 Uo. 605. őe. (1981. február 18.). 4–5. p.

716 Uo. 613. őe. (1981. június 10.). 14. p.

717 MNL OL M-KS-288.5. 830. őe. (1981. július 7.).

718 BFL XXXV.1.a.3. 175. őe. (1981. szeptember 17.). 9. p. MNL OL M-KS-288.4. 183. őe. (1981. december 3.).

719 A kerületi pártbizottságon nem volt új a hír, az 1981. szeptember 30-ai kerületi PB-ülésen bejelentették, hogy Juhász beteg és nyugdíjazni fogják. BFL XXXV.8.a.3. 152. őe. (1981. szeptember 30.).

720 BFL XXXV.8.a.4. 621. őe. (1981. október 21.).

721 *Kiss A., 1979.* 303. p.

következtében [...] mellőzték, olyan felfogás alakult ki róla, hogy a fejlődésben meg fog állni, ezek következtében kialakult nála sértődöttség."[722] Egy 1958-as kádernyilvántartási lap szerint nagy várakozás és bizalmatlanság előzte meg érkezését. Az illegalitásban kialakult kimért, rideg magatartás jellemezte, sokan úgy gondolták, hogy *„kár volt idehozni"*, de ha *„a felsőbb pártszerv így akarta, hogy az eddig kialakult bizalmat lerombolják, legyen"*, és a döntést elfogadták. A káderlap szerint sokat változott előnyére, helyesen nyúlt a politikai kérdésekhez. Helyesebb, kulturáltabb módszerek felé térítette az apparátust, határozott, biztos kezű, tapasztalt vezető volt, többet dolgozott, mint erőnléte megengedte.[723] Talán ez vezetett az 56 éves pártvezető nyugdíjazási javaslatához is. A Budapesti Pártbizottság 1963. november 16-án látszólag elfogadta a Jánki felmentésére vonatkozó határozatot,[724] amit a Politikai Bizottság is megerősített.[725] A 40 éves pártmunkás tapasztalattal rendelkező Jánkinak azonban esze ágában sem volt elmenni nyugdíjba. Végigjárta a Központi Bizottságot, Gáspár Sándor is elbeszélgetett vele,[726] de mindig azt válaszolta, hogy kitűnő egészségnek örvend, és csak akkor megy nyugdíjba, ha az eljárást a párt indítja meg.

Több állást is felajánlottak neki, de ő egyiket sem fogadta el, utolsók közt – eredeti szűcs szakmájára tekintettel – az Újpesti Szőrmeipari Vállalat igazgatói pozícióját, ám ekkor újra romlani érezte egészségi állapotát. Utólag visszatekintve az az érzésünk, hogy feltételeket akart szabni a Budapesti Pártbizottságnak, mely tehetetlenül állt az ügy előtt.[727] Ekkor avatkozott be az MSZMP KB Titkárság, és elrendelték a nyugdíjazását.[728] Az utolsó esélyként felkínált Pannónia Szőrmegyár vezérigazgatói állását végül Jánki már elfogadta, s ezt a pozíciót 1968-ig töltötte be. Ugyanebben az évben és 1970-ben megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát,[729] 1976-ban a Szocialista Magyarországért Érdemrendet.[730] 1973-tól ismét a párt szolgálatába állt, társadalmi munkában a Budapesti Pártbizottság Fegyelmi Bizottságának munkatársa volt.

722 BFL XXXV.1.a.4. 5. őe. (1957. augusztus 26.). 25–28., 54–93. p.

723 BFL XXXV.1.b. 15. őe.

724 BFL XXXV.1.a.3. 45. őe. (1963. november 16.). 36., 37. p. A Bp. VB határozatát lásd: BFL XXXV.1.a.4. 157. őe. (1963. október 21.). 4. p., a kerületi PB határozatát lásd: BFL XXXV.24.a.3. 53. őe. (1963. október 21.).

725 MNL OL M-KS-288.5. 317. őe. (1963. október 15.).

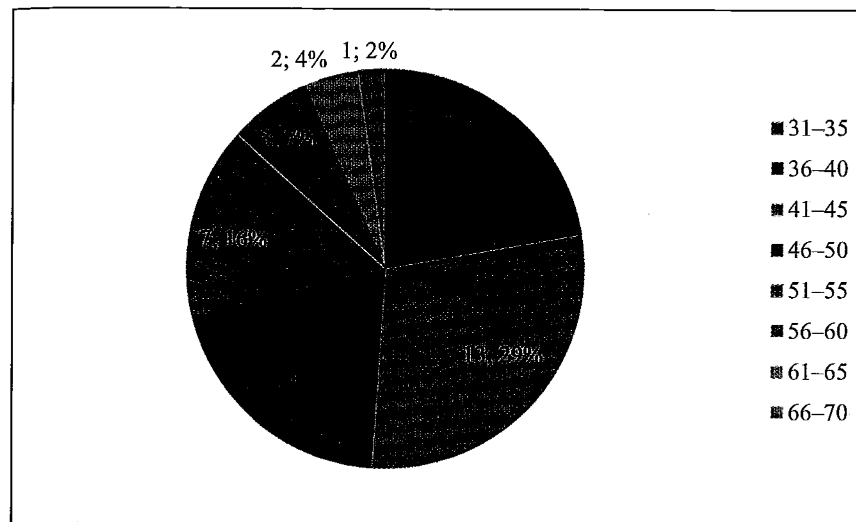
726 Egyes visszaemlékezések szerint Kádár Jánosra káderügyekben Németh Károly és rajta keresztül Gáspár Sándor volt a legnagyobb hatással. *Simon, 2014.* 143. p.

727 BFL XXXV.1.a.4. 166. őe. (1964. március 11.). 36. p.

728 A bejelentést Gáspár Sándor tette, aki azonban rossz egészségi állapotára hivatkozva szabadságra ment. MNL OL M-KS-288.7. 192. őe. (1964. február 24.).

729 BFL XXXV.1.a.4. 285. őe. (1968. október 4.). 58. p.

A nyugdíj mellett fel kell hívni a figyelmet a rendszerváltás miatt „kényszerűen" lezárt pozíciókra – ez jelentős arány: 15%! –, ami természetesen nem jelentette az életutak lezárását is.[731] A legtöbben, tizenhárman (29%) 41 és 45 év, kilencen (20%) 46 és 50 év közöttiek voltak, de az elit fele nem töltötte be a 45 éves kort. A legfiatalabbak a kerületi szintű első titkárok voltak, közülük öten 35 év alattiak, de a budapesti titkárok is mind 45, az első titkár is 53 év alatti, a kerületi szintű első titkárok fele szintén 45 év alatti volt. Java részüket aktív korukban érte tehát a változás. A rendszerváltás után távozók élettörténete természetesen már egy másik könyv témája.

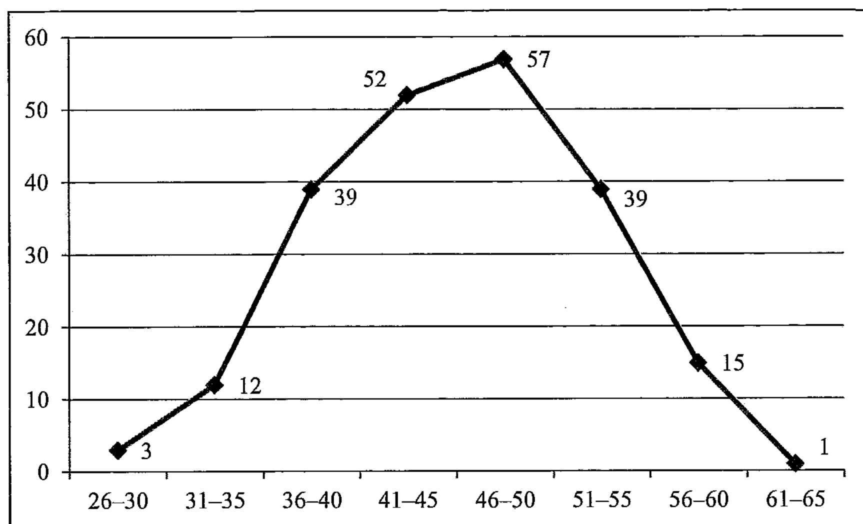
38. ábra: *A budapesti hatalmi elit életkora a rendszerváltás idején korcsoport szerint* (N=45 pozíció)

A fővárosi hatalmi elitből tehát a kilépettek közül csak harminc pozícióból 26 ember, a teljes elit mintegy 12%-a ment nyugdíjba. Ez az arány jól mutatja, hogy

730 Uo. 487. őe. (1976. július 28.). 4, 12. p.

731 Ez a vizsgálat a könyv időhatárai miatt 1989–1990 után nem folytatható, de a gazdasági életben már voltak erre próbálkozások. Lásd: *Lengyel Gy., 2007.*; *Szalai, 2001.*

– a rendőrfőkapitányokon kívül – szó sincs helyi elitben történő megöregedésről, hanem a kerületi, illetve fővárosi szint általában csak ugródeszkának vagy a hatalmi elit szereplői egyik életút-állomásának tekinthető. Inkább azt figyelhetjük meg, hogy a helyi pártelitet elhagyók megközelítették a nyugdíjkorhatárt, hiszen átlagban a legtöbben, a kilépők kétharmada 41–55 éves korában hagyta el a fővárosi elitet (átlag 47 év). Ha figyelembe vesszük, hogy a rendszerváltáskor megszűnő pozíciókat bírók átlagéletkora 47 év volt, és 1988-ban, illetve 1989-ben a rendszerváltás előtt kilépők átlagéletkora 51 és 50 év volt, akkor kijelenthetjük, hogy átlagosan 4-5 évet biztos, hogy eltölthettek volna még az elitben.[732]

39. ábra: *A fővárosi hatalmi elitet elhagyók számának életkori eloszlása a nyugdíjasok stb. nélkül életkorcsoportok szerint* (N=219 pozíció)

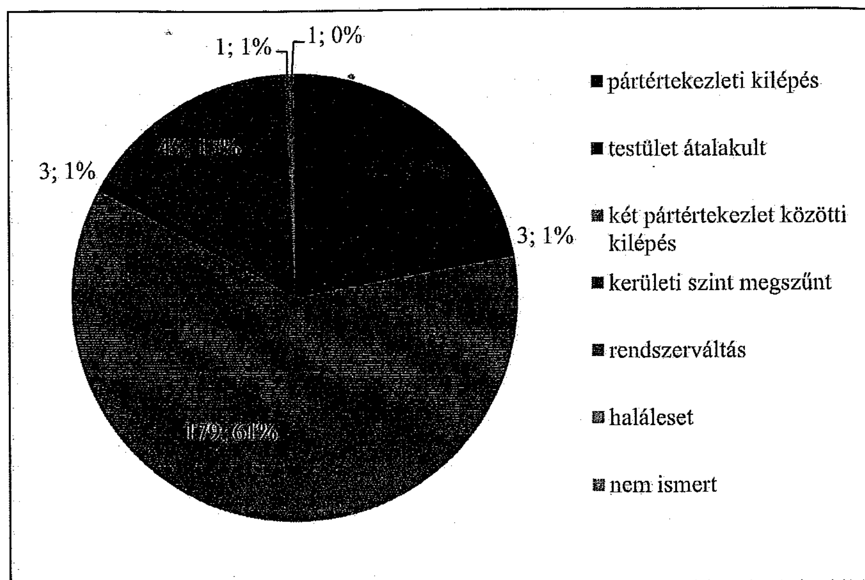
Viszonylag sokszor, a kilépők negyede, a kerületi szintű első titkárok 27%-a, a Bp. VB-tagok 33%-a még negyven éves kora előtt távozott a fővárosi hatalmi elitből – tizenhét évre elosztva, de ahogy várnánk, arányaiban a legtöbben, 9-en 1956–1957-ben hagyták el az elitet. A legtöbben, ötvenheten a 46–50, majd ötvenketten a 41–45, harminckilencen a 36–40 és az 51–55 közötti korcsoporthoz tartozóként léptek ki az elitből. Ismereteim szerint két személy volt, aki az elitből kilépve és a nyugdíjkorhatárt elérve továbbszolgált: Szépvölgyi Zoltán 1986-ig volt a Budapest Főváros Tanácsa elnöke, ekkor a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságának elnöke lett, de egy év múlva nyugdíjba vonult, és még egy évvel később az MSZMP KB-tagságától is megvált, és Tóth Béla, aki 69 éves kora ellenére is továbbdolgozott.

Pozíciónként történő vizsgálattal megállapíthatjuk, hogy az első titkárok fele, a budapesti végrehajtó bizottsági tagok 33%-a, a titkárok 22%-a és a kerületi szintű első titkárok 21%-a a pozícióváltáskor elmúlt ötven éves. Ötvenöt év felett ezek az arányok még kifejezőbbek: az első titkárok 20%-a, a Bp. VB-tagok 14%-a, a titkárok 4%-a, a kerületi első titkárok 3%-a váltott csupán nyugdíj előtt pozíciót. Az egyetlen budapesti rendőrfőkapitány, aki mobil maradt e pozíció elhagyása után, 49 éves volt. A tanácselnökök közül mindenki 46 év felett, ketten 57 év felett váltottak, Szépvölgyi Zoltán ekkor 65 éves volt.

A kerületi első titkárok negyede 41 és 45 éves, 72%-uk 36–50 éves kora között távozott, és a korcsoportok rendkívül kiegyenlítetten nem emelkedtek 20% fölé. A Bp. VB-tagoknál is hasonló eloszlást állapíthatunk meg, 36 és 55 év között 14–20% között majdnem konstans volt, 55%-uk 36–50, 53%-uk 41–55 év között volt, a pozícióváltások több mint 50%-ára 46 éves kor felett került sor, tehát tapasztalt emberekként léptek tovább. Ugyanezt elmondhatjuk a tikárokról is, 43%-uk 46 és 50 év között, viszont 30%-uk 41 és 45 év között lépett ki a helyi elitből. Azt várnánk, hogy a továbblépett titkároktól nagyobb élettapasztalatot vártak, mint az „egyszerű" Bp. VB-tagoktól, ezért első ránézésre meglepő, hogy a titkárok közül a legtöbben tíz évvel fiatalabb korukban távoztak, mint a Bp. VB-tagok. A harmincöt titkárt és első titkárt azonban itt nem szerepeltettem a Budapesti Végrehajtó Bizottságban, ha egyesítem a három halmazt, akkor is arra az eredményre jutunk, hogy a budapesti végrehajtó bizottsági tagok 67%-a 41 és 55 éves kora között lépett tovább.

Az összegyűjtött adatok tehát nem támasztják alá, hogy a Kádár-rendszerben az idő múlásával egyre több idősebb embert látnánk a kilépők között, bár az ötven év felettiek nagyobb része 1978 után váltott pozíciót, a harminc éven aluli – mind – Bp. VB-tagok pedig 1956-ban és 1959-ben távoztak, és a 40 év alattiak általában (85%) 1970 előtt voltak tagjai a budapesti pártelitnek.

732 A továbbiakban a rendszerváltással, nyugdíjazással, elhalálozással kilépett személyekkel csökkentett halmazzal, 219 pozícióval (156 személy) dolgozom.

40. ábra: *Pártértekezleten vagy alakuló ülésen és egyéb módon kilépettek aránya* (N = 294 pozíció)

Az elitből való kilépés évei

Azt elitbe lépést vizsgálva azt vártam volna, hogy a belépéssel együtt a kilépésnél is az 1956–1957, 1970 és az 1989-es évek lesznek azok, amikor kiugróan magas arányú kilépést tapasztalhatunk. Ez azonban csak részint igaz a kilépésekre. Az 1970-es év 16 fővel, 1988 és 1989 15-15 fővel a többi fölé magasodik. Meglepően nagy tömböt figyelhetünk meg 1957 és 1964 között, amikor többen hagyták el az elitet, mint az 1971 és 1987 közötti időszakban. A kiugróan magas arányú elitcserék közül a pártértekezletek idején (1957, 1959, 1962, 1970, 1985) kilépettekkel a dátum szerinti egybeesés miatt a megfelelő fejezetnél foglalkozom, itt csak az 1963. és az 1989. év vizsgálati eredményeit közlöm. Ennek részben az is az oka, hogy az 1957-es, 1970-es elitből való kilépésekkel korábban, a belépésnél már foglalkoztam.

1963-ban 45 személy töltött be 54 pozíciót, ebből 13-an (11 személy) ebben az évben távoztak. Közülük egy titkár és a Budapest Főváros Tanácsa VB-elnöke (mindkettő budapesti végrehajtó bizottsági tag) felfelé volt mobil, az első

Pártbizottság, aki ilyen jól össze tudja hangolni és meg tudja oldani a felmerült problémákat, nehéz helyzetben is."[733]

Még ugyanezen az ülésen átmenetileg öt hónapra Pataki Bélát nevezték ki ideiglenes első titkárnak, mert az utód, Lantos Zoltán még fél évig a kétéves pártiskola hallgatója volt! Pataki kinevezése után még egy márciusi kerületi pártbizottsági ülésen megjelent Lantos, ahol az egyik titkár megfelelőnek tartotta az alkalmat, hogy kifaggassa az új jelöltet:

> *„Én szeretnék egy javaslatot tenni. Jól bevált dolog. Jön ide egy új elvtárs, mondanak egy nevet. Kérjük meg a Lantos elvtársat, hogy beszéljen az eddigi életéről, munkájáról."*[734]

Mindezt azok után tette, hogy az ezt megelőző VB-ülésen már egyszer végighallgatta a leendő első titkárt, és kifejezte nemtetszését a felülről történő kinevezés ellen:

> *„Nem öröm a számunkra. [...] Az elődjének sajnos ez volt a nagy hibája, hogy elvtelenül népszerű akart lenni és kettős politika alakult ki. [...] Bár nem öröm számunkra, hogy Varga elvtárs elmegy, [...]. Az összesség számára mégis csak jónak tartjuk ezt."*

Pataki megköszönte a megbízatást, és kijelentette, hogy *„5 hónap múlva pedig várjuk a Lantos elvtársat".* Az említett titkár végig tegezte leendő felettesét. Azért volt-e szükség az ismételt meghallgatásra, hogy demonstrálja nemtetszését a felülről odahelyezett jelölttel szemben, vagy a kerületi pártbizottság felé kellett eljátszani, hogy a meghallgatás először ott történik, már nem tudjuk meg. Talán mindkettő igaz. Mindenesetre az új titkár a felszólításra mesélni kezdett magáról, a pártiskoláról...[735]

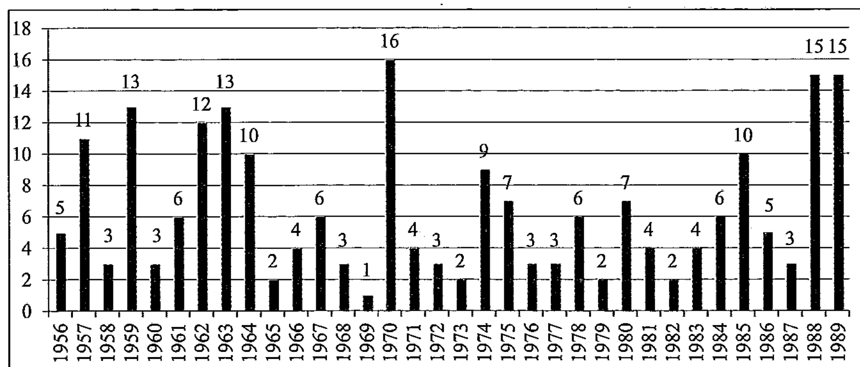
Lantos már az 1963. június 21-ei V[illegible] vett és többször hozzá is szólt a napirendekhez, de ekkor még a helyettes, Pataki elnökölt. Az 1963. július 2-ai PB-ülésen viszont már aktív vezetőként köszöntötték: *„Lantos Zoltán elvtárs a P. V. B. megbízásából üdvözli a megjelent elvtársakat, valamint, hogy először vesz részt tevőlegesen a Pártbizottság ülésén. Egyben bejelenti, hogy az*

733 BFL XXXV.20.a.3. 34. őe. (1963. március 7.).

734 Uo.

735 BFL XXXV.20.a.4. 155. őe. (1963. március 7.).

közlekedési és postaügyi miniszter lett, a másik az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályára került. Ebben az évben került sor kilenc kerületi első titkár cseréjére, ami – erre később kitérek – ezúttal sem szerzett örömet a kerületekben. Kilencük közül négyen felfelé, ketten-ketten lefelé voltak mobilak, illetve egy szinten maradtak, egy személy pedig pártiskolára ment. A lefelé irányuló mobilitás ez esetben vezérigazgatói státust, illetve a megbízott első titkári státus végét jelentette.

41. ábra: *A fővárosi hatalmi elitet elhagyók száma évek szerint a nyugdíjasok stb. nélkül* (N=218 pozíció)

Ez utóbbi esettel részletesebben is foglalkozom, és ezúttal itt ismertetem a kilépés után következő belépést is. Varga Pétert, a XV. kerületi pártszervezet első titkárát 1963. március 7-én a pártbizottság felmentette funkcióiból, mert – Méhes Lajos szavaival élve – erősíteni kívánták a Pest Megyei Tanácsot, ezért őt nevezték ki oda tanácselnöknek. Az egyik pártbizottsági tag a pártállamban szokatlan és meglepő felhanggal szólt hozzá az üléshez:

> *„Egy kicsit nehéz ilyenkor hozzászólni, mert a személyi kultusz ideje lejárt és nem akarok abba a hibába esni, hogy a személyi kultuszt visszasírjam, és túlságosan méltassam azt, amit a Varga elvtárs itt végzett a két- és fél év alatt. De azt hiszem, a Pártbizottság összes tagjainak a véleményét mondom el, hogyha imádkoznánk, csak azért imádkoznánk [sic!], hogy még egyszer ilyen titkárt kapjon a XV. kerületi*

iskolát elvégezte és elfoglalta funkcióját. A Pártbizottság ülését megnyitja."[736] Az iratot olvasva, olyan érzése támad az embernek, hogy az új első titkár beavatását, betanulását és a pártiskola elvégzését is komolyan gondolták a kerületi pártbizottságban.

Barsi Tomaj Zoltán, a VI. kerület első titkárának távozása nem önmagáért a kinevezéséért érdekes, bár, ha valaki a pártállam utolsó napjaiban került új beosztásba, személye fel is kelthetné a kutató érdeklődését. Ám nála a leváltás rituáléja az érdekes, amit itt a párt sorsával való törődés egészített ki. Minderre az 1989. szeptember 15–16-ai kerületi pártértekezletet megelőző, még aznap tartott pártbizottsági ülésen került sor. Az ülésen Steiner Arnold, a Budapesti Végrehajtó Bizottság titkára is részt vett, aki ezúttal a búcsú szavai mellett a párt sorsára is kitért:

> *„[...] nehéz szituáció, amikor tömegesen lépnek ki a pártból; a vezetés és a tagság együttes munkájának eredménye az apparátus szétesése, »szétverése«; a tagság vezetőségellenes; ez a párt nem tud szétszakadni, mert akkor összeomlana, csak szárnyak válhatnak le róla; Barsi Tomaj a legjobb első titkárok közé tartozott Bp.-en; sajnálatát fejezi ki a két titkár távozása miatt, de reméli, hogy továbbra is segítik a párt munkáját".*[737]

Az egyik testületi tag hasonló szellemben folytatta:

> *„[...] a váltás mindig nehéz, különösen a mai helyzetben; érzékelni a szétesést, ez már megnyilvánult az első pártértekezleten is; a mozgalom évtizedek óta nem becsüli meg az értékes embereket, hagyja elmenni őket; menedzselni kell a tehetséges embereket; mind a két titkár döntően tehetséges ember, nem lenne szabad megengedni távozásukat a pártból, mert ilyen politikusokra van szükség; ugyanakkor megérti távozásuk okát, jogosnak tartja".*[738]

Talán még megdöbbentőbb egy másik pártbizottsági tag hozzászólása, aki önmagukat és a távozókat egy *„tragikus folyamat részesei"*-nek tekintette, és érthetőnek titulálta a titkárok távozását. Meggyőződése szerint a *„régóta apparátusellenes"* hangulat miatt a párt szétszakadása elkerülhetetlenné vált, *„a párt*

736 BFL XXXV.20.a.3. 36. őe. (1963. július 2.). BFL XXXV. 20.a.4. 163. őe. (1963. június 21.).

737 BFL XXXV.11.a.3. 205. őe. (1989. szeptember 15.). A kerületi VB-döntés: BFL XXXV.11.a.4. 788. őe. (1989. szeptember 7.).

738 Uo.

nem védte meg tisztségviselőit", [...] „a pártban felhalmozódott szellemi erők megőrzéséért" nem tett semmit az MSZMP, és ennek a folyamatnak *„nemcsak a vezetők esnek áldozatul, sőt inkább az egyszerű kommunisták"*. A párt szétesését azonban nem külső erőkre hárította, hanem véleménye szerint 1985 óta *„nem a pártot verik szét, hanem a párt veri szét önmagát"*. Amellett, hogy megköszönte a titkárok magas színvonalú munkáját, felkészültségüket, segítségüket, a jobb jövőbe vetett reményét fejezte ki azzal, hogy türelmet kért tőlük a párt felépülésének kivárásához. Barsi Tomaj ennél még messzebb ment, miközben igyekezett felmenteni a Budapesti Pártbizottság „vezérkarát" a felelősség alól, mert véleménye szerint *„a szétverés tudatos"* volt.[739] Barsi Tomaj Zoltán a kerületi pártértekezlet után egyébként a Belügyminisztérium sajtófőnöke lett.[740]

Az elit többi tagja közül Bornemissza Sándort az OTP-be helyezték át, Szücs Istvánnét az Állami Biztosító ügyvezető igazgatójává akarták tenni. Szandtner Iván 1989. október 1-jétől az MSZMP KB Választási Iroda osztályvezetője lett. Elek Imrét (XV.) 1989. március 18-án, Kéninger Ferencet (XIX.) 1989. szeptember 15-én véglegesítették kerületi első titkári pozíciójukban. Fabriczky András (XIX.) 1989. június 30-ától Bp. VB-tag lett. Két nyugdíjazásra is sor került: Ernszt Antal (XXI.) 1989. február 6-ai, Szkokán Ferenc (XIV.) 1989. július 1-ei hatállyal nyugállományba vonult.

A helyi hatalmi elitben eltöltött időtartam

A könyv ezen pontjáig a pozícióba lépés és elhagyás időpontjait évszámokkal jelöltem, de az adatbázisomban természetesen ezeket az adatokat pontos dátummal jegyzetem fel. A dátum mindig a hatáskör szerint illetékes szerv ülését adja meg, hiszen a kinevezés–felmentés hatálya csak nagyon kevés alkalommal állapítható meg, amennyiben kettős hatáskör alá esett az adott funkció, akkor a funkcióhoz legközelebbit rögzítettem. Előfordulhatott például, hogy a Budapesti Pártbizottság jóváhagyott egy kerületi első titkári kinevezést, de a kerületi szintű választásra, kooptálásra csak később került sor, vagy felettes szervként jóváhagyott egy kinevezést, ilyenkor a kerületi pártbizottság ülése volt az adat felvételekor a meghatározó. Akkor is így jártam el, ha ugyanazon a szinten egy végrehajtó bizottsági ülésen már korábban döntés született a váltásról, és – formálisan – a döntésben hatáskörileg illetékes pártbizottság ezt csak később fogadta el. A pozícióban eltöltött idő vizsgálatához a kiindulási alap az volt ugyanis, hogy mennyi volt a vezetőnek a ténylegesen funkcióban eltöltött ideje. Amennyiben a kinevezés–felmentés hatályát az előterjesztésekből, határozatokból helyi szinten is megismerhettem, azt tekintettem elsőrendűnek.

739 Uo.

740 BFL XXXV.11.a.1. 13. őe. (1989. szeptember 15–16.).

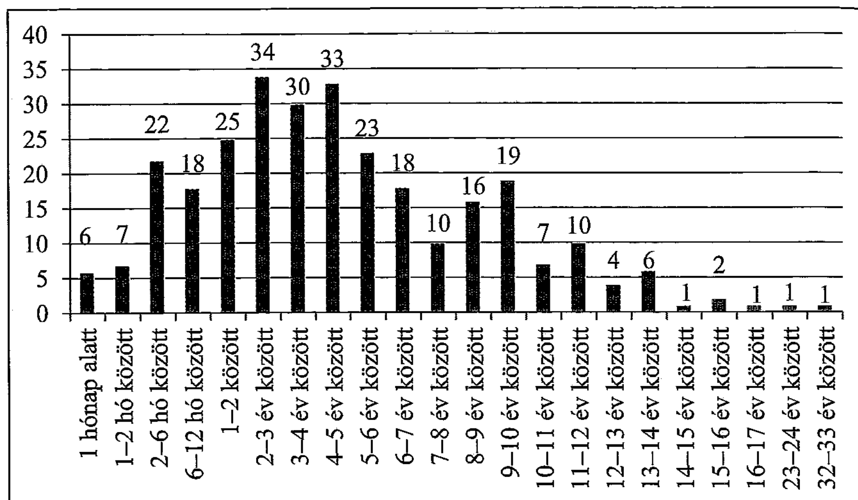
Ahogy már korábban említettem, a legtöbb időt Kelen Béla töltötte a fővárosi hatalmi elitben (11 938 nap, 32,7 év), egy hónapnál kevesebb idő után váltott Földes László, Dersi Mihály, Kovács Károly (az ideiglenes poszt után állandósítva), Borsány György, Kéninger Ferenc, Virágh Ferencné, két hónapnál kevesebb után lépett tovább Kalmár Lászlóné, Dévényi Gábor, Vári József, Méhes Lajos, Szirmai István és Jókay Endre. Közülük Kovácsnál és Virághnénál az ideiglenessége, Várinál, Méhesnél, Szirmainál az 1956–1957-es „káosz" volt az ok, a rendszerváltás pedig öt ember pártkarrierjét akasztotta meg.

Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a teljes elit 18%-a, 53 ember egy év alatt, 1–2 év között 25 (9%), két–három év között 34 (12%), három–négy év között 30 (10%), négy–öt év között 33 fő (11%) lépett ki pozíciójából, tehát a helyi elit 60%-a átlagosan ötévente jórészt kicserélődött.

A tanácselnökök közül Kelemen Lajos megbízottként öt és fél hónapig, az 1971-es választást követő alakuló ülésig töltötte be funkcióját, őt Szépvölgyi Zoltán váltotta, aki majdnem 16 évet eltöltött e pozícióban. Előttük Sarlós István majdnem nyolc évig volt tanács végrehajtó bizottsági elnök. Őt megelőzően, az 1950 és 1963 közötti időszakban csak két VB-elnököt választottak, az első, Pongrácz Kálmán az 1956-os változásokkor sem került ki pozíciójából, így a Budapest Főváros Tanácsánál az egész korszakban megfelelő stabilitást tapasztalhatunk. Hasonló állandóságot tapasztalhatunk a rendőrfőkapitányoknál, ahol Sós György 13,9, Baranyai György 6,3, Vincze Lukács 8,2, Konczer István 4,7 évig volt a BRFK vezetője.

Sokkal megdöbbentőbb az első titkárok és titkárok viszonylag gyakori cseréje, hiszen azt gondolhatnánk, hogy a budapesti pártvezetésnek a hatékony pártmunkához viszonylagos állandóságra lett volna szüksége. Ehhez képest a 12 első titkárból egy fő fél év után, 4-4 kevesebb, mint két, illetve három év múlva cserélte fel ezt a funkciót egy másikra. A korszakban az állandóságot az 1965 és 1974 között Budapestet irányító Németh Károly jelentette. Hasonló számokat mérhetünk a titkároknál is: hárman 1 évet sem szolgáltak, négyen 2, öten 3, négyen 5 év alatt váltottak pozíciót, tehát csupán a 30%-uk volt több mint 5 évet a Budapesti Pártbizottság titkára. A kerületi első titkárok kétharmada 6 év alatt cserélt pozíciót, de a legtöbben, tizenkilencen 2–3, 3–4, 5–6 évet, tizenhatan 4–5 évet voltak kerületi titkárok, tehát arányaiban a legnagyobb kádercsere 2–6 év között zajlott

le. A budapesti végrehajtó bizottsági tagok eloszlása egyenletesebb, csupán a 3–5 év között láthatunk egy tizenhét pozíciót kitevő kiugrást.

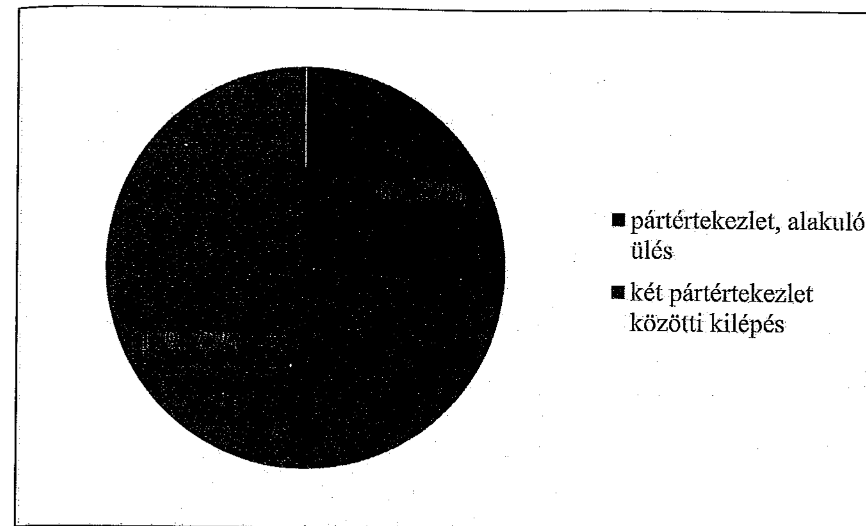

42. ábra: *A fővárosi hatalmi elitben eltöltött idő szolgálati évek szerint* (N=294 pozíció)

2. *Szervezett kádermozgatás*

Pártértekezlet

Az 1956 és 1989 (1990) között a teljes elitből kilépettek csak mintegy egyötöde távozott pártértekezleten vagy alakuló ülésen, a legnagyobb arányban a végrehajtó bizottsági tagok és a fővárosi tanácselnökök, de náluk sem érte el az 50%-ot a pártértekezleten vagy tanácsválasztással pozícióból kikerültek aránya. A pontos arányok meghatározásához figyelembe kell venni négy tényezőt: három kerületi szintű pártbizottság megszűnt, egy személy elhunyt, egyről nincs adatom, és itt a vizsgált elitet megint csak csökkenteni kell a rendszerváltással távozó személyekkel (45). A ténylegesen vizsgálható lehetőségek száma tehát 244 pozíció, melyeknek csupán 27%-a cserélődött ki pártértekezleten.

43. ábra: *Pártértekezleten vagy alakuló ülésen és egyéb módon kilépettek aránya* (N=244 pozíció)

A korrigált adatokkal azonban a pártértekezleten (alakuló ülésen) távozott budapesti végrehajtó bizottsági tagok és a tanácselnökök aránya megközelítette, illetve elérte az 50%-ot, ami azt jelenti, hogy ezeknél a pozícióknál számítottak inkább kitöltött ciklusokra. A többi tisztségben négyötöd részben két ciklus közötti váltásra került sor, azaz a tagságnak semmilyen esélye sem volt a „valódi" választásra vagy felmentésre, illetve a távozók nem töltötték ki a teljes ciklusukat. Az első titkárok közül is csupán ketten távoztak pártértekezleten, Marosán György 1959-ben és Kiss Dezső 1962-ben, tehát a budapesti legfelsőbb pártvezetés a konszolidált Kádár-rendszerben mindig ciklusok közben változott. Azt sem mondhatjuk, hogy általában a ciklus közepén, hanem általában néhány hónappal vagy egy évvel a pártértekezlet előtt, Gáspár Sándor mindkétszer, Németh Károly, Maróthy László egy-egy évvel, Biszku Béla négy hónappal a budapesti pártértekezlet előtt, Méhes Lajos fél évvel a pártértekezlet után hagyta el az első titkári pozíciót. Havasi Ferenc pedig az 1988. májusi országos pártértekezleten történtek miatt távozott a főváros éléről.[741]

741 https://mno.hu/migr_1834/a-part-kritikusa-591541, *Népszabadság*, 1988. május 21., május 22.

A titkároknak és a kerületi szintű első titkároknak is csak az egyötöde lépett ki pártértekezleten a fővárosi elitből. A kerületi pártértekezleten történt cserék közül az egyik legérdekesebb Molnár Ernő III. kerületi első titkár cseréje volt. Ebben az esetben az első titkár leváltására fővárosi szinten semmilyen jel sem mutat, a korszak kutatója a Budapesti Párt- és Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyveit vizsgálva értetlenül áll azelőtt, hogy az 1959. október 12-ei budapesti végrehajtó bizottsági ülésen Molnár Ernő még a pártkongresszusra jelölt kerületi küldöttként szerepelt, az 1959-es budapesti pártértekezleten pedig már a Csepel Vas- és Fémművek első titkáraként vette át a szót.[742] Csak az 1959. október 17–18-án tartott kerületi pártértekezlet ad fogódzót arra, hogyan is történt a kádercsere. 1959. október 17-én még Molnár Ernő ismertette a kerületi pártbizottság beszámolóját, és a pártértekezleten tartott beszámolóra feltett kérdésekre adott válasz után a következőket mondta:

> *„A PB nevében megköszöni az elvtársaknak eddigi munkájukat, támogatásukat. Kéri a beszámoló és a válasz elfogadását és egyben felmentését is kéri. Engedjék meg, hogy elkövetkező időkben mindenkinek eredményes munkát kívánjak, és ezzel együtt erőt és egészséget."*

Csikesz Józsefné is hozzászólt a választáshoz, kérte, hogy *„Mielőtt az elvtársak rátérnének és a jelölőbizottság előterjesztené javaslatát, ismertetni szeretné a KB és BPB elhatározását."* Tehát a döntés nem volt előre, véleményem szerint még a fenti október közepi budapesti végrehajtó bizottsági ülésen sem előkészítve! Csikeszné a kerületi pártbizottság megértését kérte, hogy Molnárt a felsőbb szervek más munkahelyre vezénylik.

> *„Kéri, hogy értsék meg ezt az elvtársak, nincs meghatalmazva azzal, hogy közölje, de ez összefüggésben van más pártmunkával, amit most nem lehet elmondani. Az elvtársakra rábíztuk azt a párttitkot is, hogy Molnár elvtárs elkerül a kerületből, de becsületesebbnek tartjuk most elmondani, mint most megválasztani Molnár elvtársat, és két hét múlva elirányítani."*

742 BFL XXXV.1.a.4. 62. őe. (1959. október 12.). 55. p.; BFL XXXV.1.a.2. 2. őe. (1959. október 31.–november 1.). 3. p.

Molnárnak sok sikert kívánt, és azt, hogy őrizze meg jó tulajdonságait, *„emberi hibáit kommunista módon bírálva győzze le"*.[743] Hogy mik is voltak azok az *„emberi"* hibák, azokra a későbbiekben, a botrányról szóló fejezetben térek ki.

A budapesti hatalmi elitből 1957-ben tizenegy kilépés történt. Legelőször az IIB-elnök (első titkár) és végrehajtó bizottsági tag, Biszku Béla távozott, mert 1957 februárjától belügyminiszter lett.[744] Az utolsóként 1957 májusában ülésező[745] Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság tagjai közül a titkárok személye nem változott, de a korábbi tagok közül nem került be az új testületbe Harmati Sándor, Moharos József, Polyák János és Petrák Ferenc, és bár a kicserélődés nem volt olyan arányú, mint a Budapesti Pártbizottságban (56%),[746] mindenképp érdemes egyenként foglalkozni ezekkel az emberekkel.

Az 1956-ban harmincnégy éves – eredetileg kesztyűszabász – Petrák Ferenc 1940-től volt KMP-tag. 1945-ben a Szakszervezeti Ifjúmunkás és Tanoncmozgalom főtitkára, 1947–1950 között a SZOT osztályvezető-helyettese, 1950–1954 között moszkvai követségi titkár lett, majd pártfőiskolára járt. Az ideiglenes intéző bizottságba 1956. december 8-án került be.[747] A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság utolsó, 1957. május 27-én tartott ülésén[748] döntött a pártértekezleten megválasztandó Bp. PB tagjairól. Az ülésen Petrák meglepve tapasztalta, hogy az intéző bizottság minden tagját javasolták,[749] kivéve őt, és ezért emögött *„bizonyos fokig a politikai bizalmatlanság"*-ot sejtette, és megpróbálta védeni magát. Bevallása szerint bírálta ugyan a korábbi pártvezetést, de azt *„mindig pártszerűen"* tette, az, hogy harcolt a szovjetek ellen, az csupán rágalom volt a személye ellen. Az a tény, hogy ennek ellenkezőjét bizonyítania kellett, nagyon rossz fényt vetett rá. Akaratán kívül a KISZ szervezésében kellett részt vennie, majd munka nélkül maradt, így sürgette, hogy helyezzék valamilyen pártfunkcióba. Felmerült, hogy az V. kerület pártvezetője legyen, de ezt bonyolult feladatnak tartotta, és *„üzemi jellegű"* kerületbe kívánt kerülni, így 1957. február 11-én az Intéző Bizottság választása a XI. kerületre esett,[750] de a beiktatást mégsem hajtották végre. *„A do-*

743 BFL XXXV.8.a.1. 2. őe. (1959. október 17–18.).

744 Vö. BARÁTH–FEITL, *1998.* 216, 219. p.; *Népszabadság,* 1957. április 30. Az ülésről vagy nem készült, vagy nem maradt fenn jegyzőkönyv.

745 A Bp. IIB 1957. május 27-ei ülése, l. KOLTAI–RÁCZ, *2008A.* 606. p.

746 GERHARD–KOLTAI–V. LÁSZLÓ–RÁCZ, *2012.* 14. p.

747 KOLTAI–RÁCZ, *2008A.* 322. p.

748 Uo. 606–654. p.

749 A javaslatokat lásd: Uo. 698–715. p.

750 Uo. 183. p.

log elhúzódott hetekig. Végül Méhes elvtárs kijött, és mondta három elvtársnak, hogy ott fogok dolgozni, de erről nem tudott senki. Eltelt három hét, a helyzet tarthatatlanná vált. A kerületben olyan voltam, mint egy »előkelő idegen«. Nem volt szabad beszélni rólam." Joggal érezhette, hogy mozgástere összeszűkült és összeesküdtek ellene. Elterjedt, hogy nem fogadta el a Kádár-tikárság, illetve a Minisztertanács Titkárságának vezetését, és rágalomhadjárat folyik ellene.

„Ugyanis Borka elvtárs ilyen formában foglakozott velem. Behívott a múlt héten, megkérdezte: hol is dolgozol tulajdonképpen? Mondottam, hogy a SZOT-ban az SZTK Budapesti Alközpontnak vagyok a helyettes vezetője. – Igen, igen, most már tudom. Nézd, azért hívattalak be, hogy az IB-nek nem leszel a tagja. Kérdeztem, miért? Azt válaszolta: azért mert neves embereket kell bevenni. Kérdeztem, hogy ki döntött így? Mert, ha felsőbb szerv, nincs hozzászólásom. A válaszból nem derült ki, hogy kinek a javaslata is tulajdonképpen. Azt mondotta, hogy az ügyet hétfőn megtárgyalják, s kijelentette, hogy a Budapesti Pártértekezleten nem veszek részt. Kérdeztem, hogy ki számol be a Pártértekezleten, és helyesnek tartja-e, hogy én, Petrák Ferenc, a Budapesti IB volt tagja ne vegyek részt a Pártértekezleten. Azt válaszolta, hogy ott lehetek, ha a kerületben megválasztanak, de ha nem, akkor nem vehetek részt a Pártértekezleten. Mindenesetre a Budapesti IB engem nem fog javasolni."

Többen (Kiss Dezső, Kelen Béla, Csikeszné, Aczél György) javasolták, hogy vegyék fel a pártbizottsági listára. Kovács János, a budapesti káderosztály vezetőjének hozzászólása nagyon tanulságos az ügyben:

„Felmerült Petrák elvtárs kérdése: valóban voltak vele kapcsolatban mendemondák. Beszéltünk is vele. Mi az, ami felvetődött vele szemben? Terhelő dolog vele szemben nem merült fel. Az, hogy a pártfőiskolán felületesen tanult volna, ez nem indok. Megbukott politikai gazdaságtanból, ez sem indok. Ezt a kérdést Szabó elvtársnővel lezártuk.

Én részt vettem azon a megbeszélésen, ahol az első IB-t összeállítottuk. Petrák elvtárs akkor az ifjúsági kérdéssel foglakozott. Ezen az alapon került be akkor az IB-be, mint ifjúsági vonalon dolgozó kommunista."

Tehát nem azért maradt ki a testületből, mert alkalmatlan volt e poszt betöltésére, hanem már 1956-ban is azért vették be a végrehajtó bizottságba, mert a KISZ-t szervezte! Petrákot végül nyolc szavazattal – Borka ellenében – felvették

a listára,[751] mégsem került be a pártbizottságba sem, de „felfelé bukott", tizennégy évig a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság Budapesti és Pestmegyei Igazgatóságának helyettes igazgatója lett.

Hasonlóképpen került ki 1957. december 18-án a végrehajtó bizottságból a pártértekezlet előtt még a KISZ budapesti szervezetét vezető Nagy Tibor. Bár a KISZ országos központ egyik osztályvezetőjének jelölték, végül lefelé volt mobil, sokáig politikai munkatárs volt, aztán osztályvezető, és csak pályája végén lett a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka.

Petrákhoz hasonlóan felfelé lépett Harmati Sándor is: a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára, továbbá három cikluson át az MSZMP KB tagja lett. Az 1957-ben – a pártértekezlet miatt vagy annak közelében – távozók közül négyen lefelé voltak mobilak. Nagy Tibor mellett Moharos József a meg nem választása után az 1956 óta betöltött MÁVAG párttitkári funkcióban maradt, majd 1959 és 1963 között a Budapest Főváros Tanácsa VB osztályvezetője lett. Polyák János a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete titkára, majd főtitkára, illetve 1958-tól a SZOT osztályvezetője lett. Viszonylag korai nyugdíjazása után KEB-tagként tevékenykedett.

A XIX. kerület első titkárát, Dóra Jánost ugyanennek a kerületnek az agitprop. osztályvezetőjének nevezték ki, de visszatért a kerületi szintű elitbe: 1968 és 1974 között a XVI. Kerületi Pártbizottságnak előbb titkára, majd első titkára lett.[752] A XVII. kerület első titkárát, Tarcali Zoltánt az egyéves pártiskola elvégzése után nem tartottak alkalmasnak posztja betöltésére.[753]

1959-ben tizenhárom pozícióból történt kilépés, ebből az első titkár (Marosán György), egy titkár (Borka Attila) és három Bp. VB-tag (Aczél György, Hidasi Ferenc, Szénási Géza) távozott a pártértekezleten. Mind az öten részt vettek a párt 1956–1957-es fővárosi megerősítésében, ezért nem meglepő, hogy mindkét távozó tikár és két végrehajtó bizottsági tag felfelé volt mobil. A kerületi (szintű) pártbizottság éléről helyi pártértekezleten hárman távoztak, közülük egy fő volt felfelé mobil. A pártértekezlettel távozók közül öten felfelé, ketten lefelé, egy horizontálisan volt mobil, egy személy pedig pártiskolára került. A lefelé mobilak a vállalati szférában kaptak munkalehetőséget (igazgató, főosztályvezető). Ugyanebben az évben rajtuk kívül még négy csere történt, és kivétel nélkül lefelé moz-

751 Uo. 637. p.

752 BFL XXXV.21.a.3. 75. őe. (1968. október 19.). 5., 7. p. Uo. 76. őe. (1968. december 21.).

753 Ambrus Jánosról egy korábbi fejezetben esett szó. Kocsis László az 1957. május 28-ai küldöttértekezlet jegyzőkönyvében sem résztvevőként, sem a végrehajtó bizottság tagjaira tett javaslatban nem szerepel. BFL XXXV.31.1957. 2. őe.

dult a karrierjük, Ormos Tibor a Budapesti Filmstúdió vezetője, Kóbor Ferenc, Bialon Vilmos igazgató lett, a már többször említett Borbély Sándor pártiskolára ment.

Az 1962-ben történt cserék közül öten távoztak budapesti és ketten kerületi pártértekezleten. A fővárosi pártértekezleten egy új első titkárt és két új titkárt választottak, mellettük két végrehajtó bizottsági tag is távozott, utóbbiak felfelé haladtak a ranglétrán, Barinkai Oszkár KEB-titkár, Szekér Gyula miniszterhelyettes lett. (A titkárok: Kiss Dezső, Cservenka Ferencné, Kelen Béla cseréjéről már korábban esett szó, csak Cservenkáné haladt felfelé.) A két távozó kerületi első titkárból az egyik gyárigazgató, a másik a Központi Bizottság póttagja lett.

Az 1970-es év tizenhat távozójából – továbbra is a nyugdíjasokon kívül – hatnál köthetjük pártértekezlethez a távozást. Közülük az egyik budapesti titkár KEB-elnök lett, a négy távozó végrehajtó bizottsági tag közül kettőnél lehet vertikális mobilitást megállapítani, mindketten kerületi első titkárok lettek, tehát lefelé voltak mobilak, egy fő pedig nyugdíjba vonult. Rajtuk kívül egy kerületi első titkár miniszterhelyettes lett. A nem pártértekezleten kilépők közül hatan felfelé voltak mobilak.

1985-ben tíz személy hagyta el a budapesti hatalmi elitpozícióját, közülük öten pártértekezleten. Az egyik személy megint egy titkár, rajta kívül három budapesti végrehajtó bizottsági tag a budapesti pártértekezleten és egy személy kerületi pártértekezleten vált meg tisztségétől. A titkárból miniszterhelyettes, az egyik VB-tag az MSZMP KB alosztályvezetője lett. A pártértekezlet évében, de nem pártértekezleten kilépők mind pártvonalon maradtak, ketten felfelé, ketten lefelé voltak mobilak, egyikük a korábbi státusához képest egy szinten maradt. Tízük közül egy 1988-ban, ketten 1989-ben mentek nyugdíjba, így ez a tény is erősíthette a vezető káderek öregedésének képét.

A pártértekezleten távozottak 40%-a (14 fő) lefelé volt mobil, ami azt jelenti, hogy a pártértekezleten történő távozás nem feltétlenül jelentette a kedvező továbblépés lehetőségét.[754]

754 A felső vezetés 1985-ben bekövetkezett cseréjére vonatkozóan Gáspár Sándornak a következő volt a véleménye: *„Az nagyon tisztességes jelölés volt, tényleg tisztességes jelölés volt. Nem volt a Politikai Bizottságnak és a Központi Bizottságnak irányelve, csak olyan, hogy a testületnek a – mit tudom én – 30-35%-át cseréljük ki.” Simon, 2014.* 100. p.

Pártiskola

Mivel a *„szocialista ember”* folyamatosan képezte magát, és – mint a pártiskolákról szóló fejezetben láttuk – a megbízhatóság és a pártoktatás jelentették a továbblépés garanciáját, azt feltételeznénk, hogy a kilépési csatornák szelepe is a pártiskola elvégzése lett volna. A káderfejlesztési tervekben rendszeresen felhívták a figyelmet a káderek megfelelő iskoláztatására, de prozopográfiai adattáram mégsem mutat egyértelmű összefüggést a pártiskolára küldés vagy elvégzése és az egyidejű kinevezés közt. Ez tehát azt jelenti, hogy a kerületi és a fővárosi hatalmi elitbe lépők már politikailag képzetten kerültek az elitpozícióba! Csupán két budapesti végrehajtó bizottsági tagnál és öt kerületi első titkárnál látjuk azt, hogy a budapesti hatalmi elitben betöltött pozíciójuk pártiskolára küldés miatt szakadt meg. Az egyik végrehajtó bizottsági tag (Borbély Sándor) 1959-ben központi, majd SZKP KB Pártfőiskolára,[755] a másik (Boros Béla) 1977-ben került hároméves pártiskolára, ezután már nem került vissza a fővárosi szintre, hanem csupán kerületi titkár lett. A kerületi első titkárok mind 1963-ban vagy előtte léptek ki pártiskolára küldés miatt, és csak kettőjük, Schumeth János és Ujfalusi Sándor került vissza a kerületébe első titkárként. Itt tehát egyértelműen a helyi továbbszolgálást előkészítő kétéves pártiskolai továbbképzésről volt szó. Esetükben nem meglepő, de mindketten egyetemi diplomával bírtak, ami megint csak azt támasztja alá, hogy az elitpozíció betöltéséhez a pártiskolai végzettség meghatározóbb volt, mint az állami felsőfokú diploma. A három kerületi első titkár közül, aki nem került vissza pozíciójába (Ambrus János, Lékai Elek, Tóth Tiborné Katona Júlia), egy maradt pártvonalon, ő minisztériumi párttitkár lett, a másik kettő nemcsak a kerületét hagyta el, de a pártvonalat is, és tanácsi, illetve szakszervezeti osztályvezető lett.

Érdekes módon csak két kerületi első titkárnál fordult elő, hogy az áthelyezésük a pártiskola befejezésével függne össze, ez pedig – ha ide számoljuk a nyugdíjasokat és a rendszerváltással távozókat, akkor is – csupán az összes pozíció 1%-a!

A budapesti Párt- és Tömegszervezetek Osztálya 1983 decemberében előterjesztést tett a Politikai Főiskola nappali tagozatán végzők munkabeosztására, eszerint Hámori Csabát meg akarták tartani a XIX. Kerületi Pártbizottság első titkárának,[756] a KB 1984. december 7-én mégis kooptálta soraiba, és a KISZ Köz-

755 BFL XXXV.1.a.4. 65. őe. (1959. július 18.). 4. p.

756 Uo. 676. őe. (1983. december 14.). 145. p. Az 1984. október 17-ei Bp. VB ülés is ezt fogadta el. Uo. 697. őe. (1984. október 17.).

ponti Bizottság első titkárának választották. Az egy nappal korábbi budapesti pártbizottsági ülésen Grósz Károly kinevezése, illetve Maróthy László búcsúztatása miatt rá nem sok szót „fecséreltek", ezért csak feltételezhetjük a képzés és a kinevezés közti kapcsolatot.[757]

Egyértelműbb a helyzet Tóth Tiborné, a XX. Kerületi Pártbizottság első titkára esetében, akit 1963-ban hároméves pártfőiskolára küldtek, ezért kellett helyette első titkárt választani. Az iskola elvégzése után kerületi első titkárnak javasolták, de a Ruházatipari Dolgozók Szakszervezete osztályvezetője lett.[758] Sajnos a rendelkezésemre álló források alapján nem lehet eldönteni, miért nem az előzetesen javasolt posztra került. Előfordulhat, hogy a helyére került személy megfelelőnek bizonyult, vagy nem volt üres első titkári állás, esetleg a ruházati iparban volt szükség a politikai szaktudására, mint ahogy az is megeshetett, hogy az iskola végzése közben kapott olyan minősítést, amely szerint nem javasolták a tervezett pozícióra.

Nyugdíj előtti átcsoportosítás

Ha valaki tartósan jól végezte a munkáját, és közeledett a nyugdíjazásának az ideje, akkor sem biztos, hogy a korábbi területén maradhatott. Balogh Istvánnal, a XX. Kerületi Pártbizottság első titkárával azon kívül, hogy *„érzékeny ember"*-nek tartották, a pártnak nem volt semmi problémája. Rendezett családi életet élt, több kitüntetése volt, tíz éve volt a kerületi apparátus élén, de 49 éves volt, és attól tartottak, ha később helyezik át, *„már nem lesz ideje bedolgozni magát".* Így a kerületi pártbizottságban vérfrissítés történt, ő pedig a Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság általános elnökhelyettese,[759] öt év múlva *„munkája, magatartása és széleskörű közéleti tevékenysége alapján"* elnöke lett.[760]

Ujfalusi Sándornak, a XVIII. kerületi első titkárnak a munkájával szintén elégedettek voltak. Jól oldotta meg a feladatát, szorgalmas volt, de 1974-ben már tizennyolc éve a kerületben dolgozott. Régóta tervezték az áthelyezését:

757 BFL XXXV.1.a.3. 196. őe. (1984. december 6.). 30., 52. p. Sajnos a kerületi jegyzőkönyvek sem adnak részletesebb információt.

758 Uo. 43. őe. (1963. július 29.). 4., 27. p.; BFL XXXV.1.a.4. 142. őe. (1963. március 9.). 4., 10. p.; illetve uo. 197. őe. (1965. május 21.). 3–4., 18. p.

759 BFL XXXV.1.a.3. 121. őe. (1974. május 30.).

760 BFL XXXV.1.a.4. 559. őe. (1979. június 5.). 17. p.

„A mi felfogásunk szerint jót tenne, ha valahol új feladatokat kapna. Nagyon felelős munkára kértük fel, a Fővárosi Tanács Személyzeti Főosztályvezetőjének javasoljuk, ahová indokolt, hogy tapasztalt pártmunkás, tiszta életű elvtárs kerüljön. Sok munka vár arra, aki ezt a funkciót fogja betölteni. A különböző kádermozgások a Fővárosi Tanács erősítése érdekében feladatot jelentenek a vezetők, de a Személyzeti Főosztály vezetőjének számára is."[761]

Szabó Istvánnak, a VIII. Kerületi Pártbizottság első titkárának áthelyezésénél Somogyi Sándor, a Bp. PB titkára egyértelműen fogalmazott, munkájával elégedettek voltak, életkora miatt történt a váltás:

„A végzett munkáját a Bp. PB elismeri, becsülik, tisztelik azért az erőfeszítésért, amit a kerületben tett. A VIII. kerületben végzett munkája idején részesült magas kitüntetésben. Semmi olyan nem volt és nincs, ami politikai vagy erkölcsi magatartásbeli kényszerítő ok volna a mozgatására. A kerület helyzete, állapota nem rossz, megfelel a budapesti átlagnak. Az itteltöltött 4 év alatt sokan megismerték, becsülik, tisztelik elmberi közvetlenségét. Mindenkinek vannak gyengeségei, de ez nem ok a váltásra.

Mi indokolja mégis a váltást? Több évre tekintettek előre mindenkinél, Szabó elvtársnál is a józan meggondolás alapján tették e lépést, hiszen nyugdíjkorhatárig még 7-8 év van. Sok mindent mérlegre tettek, nem biztos, hogy Szabó elvtárs az elkövetkező turnust végig tudná dolgozni, viszont néhány év múlva nagyon beszűkülnének a lehetőségek és az utolsó évekre már nem lehet embereket új munkaterületre állítani."[762]

A közelgő nyugdíjkorhatár játszott szerepet Balogh József áthelyezésénél is. A BRFK PB első titkára az előterjesztés szerint *„magas fokú politikai, szakmai ismeretekkel rendelkezik. Titkári funkciójában igyekezett legjobb tudása szerint dolgozni. Vezetésével a PB komoly eredményeket ért el."*[763] Öt évvel a nyugdíjkorhatár elérése előtt alkalom nyílott az áthelyezésére, és a Belügyminisztérium csoportfőnöke lett.[764]

761 BFL XXXV.1.a.3. 122. őe. (1974. július 25.). 7. p.

762 BFL XXXV.13.a.3. 159. őe. (1979. november 30.). 2. p.

763 BFL XXXV.1.a.4. 445. őe. (1975. január 17.). 76. p.

764 BFL XXXV.1.a.3. 126. őe. (1975. január 20.). 27. p.

A kádermozgatás rendszerének bemutatásakor (és a rekrutációról szóló fejezetben is) részleteztem, mi motiválta a pártvezetést az apparátus időnkénti mozgatására. Nagy hangsúlyt fektetettek a *„káderutánpótlásra"*, a folyamatos káderképzés természetes elvárássá tette a *„tervszerű kádermozgatást"*, sőt az is megfogalmazódott, hogy egy munkahelyen elegendő hét-nyolc évet eltölteni.[765] Bár a statisztikákból sok törvényszerűséget állapíthatunk meg, a narratív példák arra figyelmeztetnek, hogy igazi meghatározó, a párt által rögzített struktúrát nem kereshetünk a káderutakra vonatkozólag, csak jellemző példákat, irányvonalakat. A pártnak ugyanis – a meghatározott irányelveken kívül – nem volt valamiféle stratégiája, jellemző problémamegoldása, csak egyedi helyzetek voltak, melyeknek megoldását mindig a pillanat határozta meg. Nem az állami képzésben szerzett szakmaiság volt a meghatározó, hanem csak a politikai megbízhatóság, de azt is igyekeztek elkerülni, hogy bárki bármilyen pozícióban biztos, stabil bázist építsen ki magának.

„Törekedni kell a párt és társadalmi szervezetekben dolgozó függetlenített káderek, valamint az állami, gazdasági és kulturális területen tevékenykedő vezetők közötti nagyobb arányú cserére."[766]

Ahogy konszolidálódott a rendszer, egyre tervszerűbben végezték a káderek (egyedi) mozgatását. Az áthelyezések legfőbb okának 1964-ben a felsőbb szintek igényeit és a fővárosi szint megerősítését látták.

„A káderek kiválogatásánál egyre inkább érvényesül az a törekvés, hogy a pártmunkás önálló, alkotó gondolatokra képes, a végrehajtást és ellenőrzést megszervezni tudó, tömegbefolyással rendelkező kommunista legyen."[767]

A pártvezetés által meghozott döntések alól általában nem volt kibúvó. Bár Jánki Kálmán meg tudott menekülni időlegesen a nyugdíjazástól, de ez csak egyedi példa volt. Sokkal jellemzőbb a következő eset, amikor a – még később kifejtendő – Közlekedési és Metró Építő Vállalatnál (=KÉV-METRÓ) történt botrány kapcsán

765 BFL XXXV.7.a.3. 105. őe. (1974. június 12.). 3. p.

766 BFL XXXV.1.b. 317. őe.

767 Uo. 101. őe.

Bozsó László helyett másik titkárt kellett behívni a Budapesti Pártbizottságba, és a választás Békesi Lászlóra esett.

„Békesi elvtárs elmondta, hogy a Fővárosi Tanácsnál jól érzi magát, onnan nem szívesen megy el másik munkára. Ezzel együtt a javaslatot megtiszteltetésnek tartja, párttag, tudja a kötelességét, és ha megválasztják, igyekszik megfelelni a követelményeknek."[768]

Szervezet-átalakítás, összeférhetetlenség

1984-ben a Csepel Művek és a XXI. kerület pártbizottságait egyesítették, így kézenfekvő volt, hogy Ernszt Antal, a CSM korábbi első titkára lett az első titkár, Véghelyi Andort pedig elhelyezték, s a korábbi kerületi első titkár a Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke lett. Tehát a váltás nem politikai, és nem személyi jellegű volt, hanem a szervezet átalakítása hozta. A személy kiválasztása mégis *„politikai"* okra vezethető vissza. A CSM-nek már nem volt többé kerületi szintű pártbizottsága, és nem akarták a CSM dolgozóit megsérteni azzal, hogy betagolják a kerületi pártbizottság alá, így esett a választás a korábbi első titkárukra, és Véghelyinek kellett tehát munkát találni:

„[...] a Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke a Balogh elvtárs, a saját kérésére nyugállományba vonul, az a hely most üres. Hát most már hosszabb ideje üres. Így interregnum [sic!] van. Végrehajtó Bizottság arra jutott, hogy a Véghelyi Andor elvtársat javasolja a Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság elnökének."

A döntés előtt mindkét vezetővel konzultáltak, és megértették, hogy Véghelyi nehezen válik meg a funkciójától, *„de ő érti, tudja, s ha a pártbizottság neki bizalmat szavaz a FNEB elnöki funkcióba, akkor nagy örömmel és lelkesedéssel fogja ezt a munkát végezni"*, Ernszt kibővített feladatkörrel a helyén maradt, így egyetértett a váltással.[769]

Amikor a Központi Bizottság kikérte Méhes Lajost, a budapesti pártbizottság titkárát, hogy a KISZ KB első titkárának nevezzék ki, ő összeférhetetlenség miatt nem tölthette be együtt a két pozíciót, a Bp. PB hozzájárult Méhes felmentéséhez

768 BFL XXXV.1.a.4. 612. őe. (1981. június 4.). 20–21. p.

769 BFL XXXV.1.a.3. 195. őe. (1984. október 24.). 4., 15–17. p.

a budapesti titkári, továbbá végrehajtó bizottsági és pártbizottsági tagsága alól is.[770]

Összeférhetetlenség állt fenn például Petrák Ferenc esetében is, aki 1975-től KEB-tag lett, így nem lehetett a budapesti Fegyelmi Bizottság tagja. Ekkor felmentették budapesti pártbizottsági tagsága alól is, mivel VIII. kerületi első titkárból a Bőripari Dolgozók Szakszervezetének főtitkára lett.[771]

Saját kérés

Baranyai Györgyöt, a BRFK vezetőjét *„eddigi odaadó, jó munkája elismerése mellett"*, egészségi állapota és felesége betegsége miatt saját kérésére mentette fel a Bp. PB budapesti párt- és végrehajtó bizottsági tagsága alól. Az iratok tanúsága szerint – mire is jó egy szűkszavú *szóbeli bejelentés* – valóban beteg lehetett, mert 1976. október 25-étől november 21-éig Karlovy Varyban volt gyógyüdülésen.[772] A Politikai Bizottság javaslatára a Belügyminisztérium Információ- és Értékelő Csoport csoportfőnökének nevezték ki.[773]

Tatai Ilonát a Központi Bizottság 1987-ben kooptálta soraiba, még abban az évben a Gazdaságpolitikai Bizottság tagja, 1988 májusától pedig a Politikai Bizottság tagja lett.[774] 1988 nyarán elfoglaltságának megnövekedése miatt jelezte, hogy a választott tisztségeinek nem tud eleget tenni, ezért a Bp. PB egyhangúan felmentette pártbizottsági és végrehajtó bizottsági tagságából.[775] Ugyanez történt 1989-ben Kékedi Györggyel is, esetében a pártbizottságnak tudomásul kellett vennie, hogy a VIII. Kerületi Pártbizottság első titkára nem kíván indulni a kerületi pártértekezleten sorra kerülő választáson. Helyette másokat kellett számításba venni.[776]

770 Uo. 47. őe. (1964. január 6.). 4–8. p.

771 Uo. 132. őe. (1975. október 31.). 13. p.

772 BFL XXXV.1.a.4. 493. őe. (1976. október 20.).

773 BFL XXXV.1.a.3. 141. őe. (1976. december 13.). 5. p.

774 MNL OL M-KS-288.4. 225. őe. (1987. június 23.). MNL-OL M-KS-288.5. 1001. őe. (1987. június 19.). Uo. 1014. őe. (1987. december 1.). MNL OL M-KS-288.4. 237. őe. (1988. május 22.).

775 BFL XXXV.1.a.3. 221. őe. (1988. június 27.). 48–51. p.

776 Uo. 226. őe. (1989. február 6.). 6. p.

3. A fővárosi hatalmi elit kilépési csatornái

A budapesti hatalmi elitből kilépők 97%-a a következő munkahelyén is Budapesten maradt. Hét főről tudok, akik elhagyták a fővárost, hatan közülük külföldre kerültek, és követségeken dolgoztak tovább, egyikük pedig megyei első titkár lett. Az előbbiek közül kettőnek nem volt egyetemi végzettsége, ám felsőfokú politikai igen, a diplomások közül kettőnek felsőfokú pártiskolai végzettsége volt. A nagyköveti poszt betöltéséhez tehát még a hetvenes évek második felében sem kellett felsőfokú állami végzettség! Hasonlóan érdekes kérdés volt számomra, hogy a pozícióváltás után hányan maradtak a Budapesti Bizottság hatáskörében, és azt az eredményt kaptam, hogy a kilépőknek majdnem a fele elhagyta a fővárosi és kerületi pártbizottsági hatáskört.

A mobilitási csatornák közül – az elhalálozást, a nyugdíjazást, a rendszerváltást leszámítva – a kilépők 43%-a pártvonalon, 20%-a minisztériumi, államigazgatási, tanácsi területen, 12%-a tömegszervezeteknél, 9%-a pedig a gazdasági életben helyezkedett el. A pártállamban természetesen szinte lehetetlen különválasztani a gazdasági életet, a tömegszervezeteket és a tanácsi testületeket a pártvonaltól, hiszen közismert, hogy a párt befolyást gyakorolt nemcsak a gazdaság működésére, de káderhatáskörben a vállalatok igazgatóinak, párttitkárainak kinevezésére is. A vállalatokon belül pedig helyi pártalapszervek működtek, amelyek oda-vissza szolgáltatták az információt a vállalat és a felettes pártszerv között.

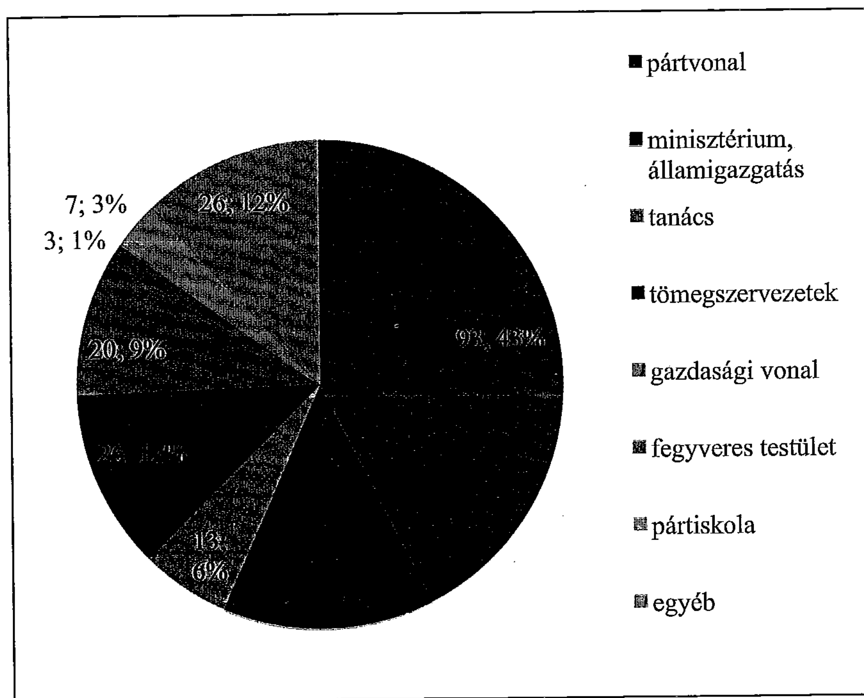
Daczó József a BRFK PB-n betöltött pozícióját követően 1959 és 1964 között az Autótaxi Vállalat igazgatója, 1964 és 1967 között a Budapest Főváros Tanácsa VB Közlekedési Igazgatóságának vezetője, majd 1968 és 1983-ig a BKV vezérigazgatója lett. Ezzel párhuzamosan 1962 és 1966 között az MSZMP VIII. Kerületi VB, majd 1985-ig az MSZMP VII. Kerületi PB tagja volt, sőt, 1971 és 1985 között Budapest Főváros Tanácsa tagja is. Bár párt- és tanácstag is volt, azonban itt egyértelműen kijelenthető, hogy a munkahelyén betöltött vezető szerep adta a párt- és tanácsi pozícióját. A kilépésnél tehát a gazdasági vonalat kell hangsúlyozni.[777]

Az első titkárok 70%-a nem a „klasszikus" pártvonalon maradt, hanem minisztériumi, államigazgatási vagy tömegszervezeti területre került: egy-egy személy a Minisztertanács elnöke, elnökhelyettese, az Elnöki Tanács titkára, elnök-

777 1985-ben írt önéletrajzában így írt: *„Összesen 24 évig tevékenykedtem a Főváros szolgálatában. Először a taxiközlekedés fejlesztésében, majd a Főv. Tanács közlekedési igazgatójaként és legutóbb 1968-tól a főváros tömegközlekedésének megszervezésében és fejlesztésében dolgoztam."* Tehát az állami és gazdasági funkcióit tartotta fontosabbnak, nem a pártfunkciót. BFL VIII.3801.

helyettese, ketten miniszterek, és egy személy a SZOT főtitkára lett. Mindössze hárman maradtak pártvonalon, ketten a Központi Bizottság titkárai és egy fő pedig a Budapesti Pártbizottság titkára lett. A Bp. PB-titkárrá váló Kiss Dezsőn kívül tehát mindenki felfelé volt mobil. A titkárok 26%-a maradt pártvonalon, 33%-a az államigazgatásban dolgozott tovább.

A végrehajtó bizottsági tagok, a kerületi szintű első titkárok és a Budapest Főváros Tanácsából léptek ki a legtöbben pártvonalon, 49, 44 és 40%-ban. Érdemes megjegyezni, hogy egyetlen első titkár vagy budapesti végrehajtó bizottsági tag sem került tanácsi állásba. A tanácselnökök közül kettő fő a Központi Bizottságban, egy a Hazafias Népfront élén dolgozott tovább. Aki tanácsi vonalon maradt, lényegében a megbízott VB-titkárból újra tanácselnök-helyettes lett. Az egyetlen – ebből a szempontból számba jövő – budapesti rendőrfőkapitány a Belügyminisztérium vezető állományában dolgozott tovább.

44. ábra: *Kilépés utáni mobilitási csatornák* (N=219 pozíció)

A fővárosi hatalmi elit kilépése pártvonalon

A helyi pártelitből pártvonalon kilépett 93 személy jelentős része, 32 fő a budapesti pártapparátus tagja lett, közülük 25-en kerületi első titkárok voltak, három budapesti végrehajtó bizottsági tagból budapesti osztályvezető, egyből pedig Bp. PB-tag lett. Összesen tizennégyen lettek budapesti osztályvezetők, akik közül tizenegyen kerületi első titkárok voltak. Kilencen lettek budapesti titkárok, közülük nyolcan korábban kerületi első titkárok voltak. Tehát a budapesti titkárok *belső* rekrutációja a kerületi első titkárok sorából valósult meg. Ketten budapesti első titkárok lettek – ezt megelőzően mindketten budapesti titkárok voltak. 1961 után tehát a budapesti eliten belülről érkezve csak akkor lett valaki a Budapesti Pártbizottság első titkára, ha előtte ugyanezen szervezet titkára volt.

Náluk is többen, kilépésük után harminchárman a központi apparátusban kezdtek dolgozni. Számosságukhoz képest kevesen, tizenketten kerületi szintű első titkárból kerültek ide, de csak hárman lettek osztályvezetők, ketten alosztályvezetők, egy-egy lett KB-tag, vagy KB-titkár, ketten a KEB-ben, ketten politikai munkatársként dolgoztak tovább. A KEB-be a fővárosi hatalmi elitből egyébként két kerületi első titkár és négy budapesti végrehajtó bizottsági tag (egy titkár) került.

A Központi Bizottságban továbbdolgozók közül ketten első titkárok voltak, és belőlük KB-titkár is lett. Még öt pozícióból lettek egyébként rajtuk kívül KB-titkárok, közülük csak egy kerületi szintű titkár (CSVM), egy tanácselnök – mindketten *budapesti végrehajtó bizottsági tagok* is voltak – és egy titkár.

Rajtuk kívül KB-tagok hatan lettek, öten végrehajtó bizottsági tagok (egy titkár), és egy ember volt csak közülük kerületi első titkár. Hét pozícióból lettek KB-osztály- vagy alosztályvezetők, 1956 után közülük mindenki kerületi szintű első titkár volt. A KB politikai munkatársai is a kerületi első titkárok közül kerültek ki.

Kerületi első titkárok tizenhárman lettek, meglepő talán, de közülük hárman korábban budapesti végrehajtó bizottsági tagok voltak, a többiek természetesen horizontálisan mobil kerületi első titkárok voltak. Kerületi osztályvezető egy kerületi első titkárból, kerületi titkár lényegében csak az ideiglenesen kinevezett kerületi első titkárokból lett.

Megfordítva az előbbi gondolatmenetet, a funkciók szerinti vizsgálat szerint az első titkárokból funkciójukat elhagyva KB-titkárok (2) vagy budapesti titkárok lettek. A hat titkár mind felfelé volt mobil, hárman a KB-ban, ketten budapesti, egy személy pedig megyei első titkárként dolgozott tovább. A huszonkét budapesti végrehajtó bizottsági tag nagyobb része felfelé volt mobil, ők vagy a KB-ban (ketten KB-titkárként) vagy a kormány mellett tevékenykedtek, a lefelé

mobilak kerületi első titkárok (3), budapesti osztályvezetők (3) és üzemi pártbizottsági titkárok (2) lettek.

Az ötvennyolc kerületi első titkárból tíz horizontálisan volt mobil, és belőlük mind kerületi első titkár lett. A többség, 40 személy, előre várhatóan felfelé volt mobil, a 25, a Budapesti Pártbizottság alá került személyből nyolcan titkárként, tizenegyen osztályvezetőként, öten végrehajtó bizottsági tagként kerültek ki a helyi elitből; tizenketten a Központi Bizottság alatt, KB-tagként, KB-osztályvezetőként, KEB-tagként vagy a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyetteseként tevékenykedtek.

A fővárosi hatalmi elit kilépése az államigazgatásba, minisztériumokba és a tanácsokba

A fővárosi hatalmi elitből 31 pozícióból történt kilépés valamely minisztériumba. Miniszteri pozícióba három budapesti végrehajtó bizottsági tag (kettő első titkár, egy titkár is) került. Az első Biszku Béla volt 1956-ban, aki belügyminiszter, majd Kiss Dezső 1963-ban – ő közlekedési és postaügyi miniszter (mellesleg a Magyar Autóklub elnöke is) – és Méhes Lajos 1980-ban, aki ipari miniszter lett. Miniszterhelyettesek tízen lettek, és köztük egyenlően fordul elő titkár, budapesti végrehajtó bizottsági tag (3-3) és kerületi első titkár (4) is. A budapesti hatalmi elitben preferált minisztériumot nem lehet megállapítani sem eredeti vagy belépéskori foglalkozás, sem iskolai végzettség szerint, bár például Békesi Lászlónak pénzügyi végzettsége és egyetemi doktori diplomája is volt, amikor pénzügyminiszter-helyettes lett. Mind az öt középszintű vezető a kerületi szintű első titkárokból rekrutálódott.

Két első titkárból a Minisztertanács elnöke illetve elnökhelyettese lett, Maróthy László 1984 és 1987 között volt Lázár György helyettese, Grósz Károly pedig 1987 és 1988 között a Minisztertanács elnöke volt (Maróthy fél évet még ebben a minisztertanácsban is eltöltött). Két első titkár pedig az Elnöki Tanácsban dolgozott tovább, Marosán György 1960 és 1963 között az Elnöki Tanács tagja, majd elnökhelyettese, Katona Imre – miután 1974-ben titkárból első titkár, majd a következő, 1975-ös országgyűlési választásokon parlamenti képviselő lett – 1978-ban a fenti tanács titkára lett. Kádár János beszámolója szerint Katona

> *„[...] nem különös lelkesedéssel fogadta ezt a megbízatást, ezt is meg kell őszintén mondani, mert megmondta, hogy ő egész életében mozgalmi munkát végzett és nem ilyen protokoláris-féle munkakörről álmodozott. De azt is szeretném a Központi Bizottság figyelmébe ajánlani, hogy ez igen komoly politikai tisztség. Katona elvtárs élvezi a Központi Bizottság teljes bizalmát, aki ismeri, mindenki így vélekedik róla. Ő is egyetértett ezzel, és tudomásul vette, hogy ott fog dolgozni."*

Később Kádár az alábbi szöveget tette hozzá:

> *„Katona elvtárs nagyobb lelkesedés nélkül vállalta ezt a dolgot, és – elnézést, de én senkinek semmiféle ígéretet soha nem szoktam tenni – csak azt akartam mondani, hogy aki az Elnöki Tanács titkára lesz, azt nem koporsóba teszik és nem életfogytiglani gályarabságra ítélik. Én magam is pártfunkcionárius vagyok, teljesen megértem Katona elvtársat, és azt merem mondani, hogy az élet nyitva áll, aránylag fiatal ember, ez a döntés nem jelenti azt, hogy ő a jövőben nem működhet újra esetleg pártfunkcionáriusként."*

Mellékesen jegyzem meg, hogy Katona ekkor 57 éves volt. Azt hiszem, ez az idézet jól jellemzi a pártállam káderkiválasztási rendszerét, illetve az egyéni stratégiaválasztási lehetőségeket.[778]

A tanácsokba tizenhárom kilépés történt. Csupán hárman voltak felfelé mobilak köztük, ők kerületi első titkárokból lettek tanácselnökök vagy tanácsi osztályvezetők.

Három titkár is tanácsvonalon lépett ki: Csikesz Józsefné 1964-től 1975-ig a Budapest Főváros Tanácsa VB elnökhelyettese, és ezalatt a KEB-tagja, Gérnyi Kálmán 1978 és 1981 között szintén a Budapest Főváros Tanácsa elnökhelyettese, Szépvölgyi Zoltán pedig 1971-ben a Budapest Főváros Tanácsa tanácselnöke lett.

Kilenc kerületi (szintű) pártbizottságból kerültek ki tanácselnökök, -helyettesek, osztályvezetők. Két fő a Budapest Főváros Tanácsa PB éléről lett kerületi tanácselnök, illetve a Budapest Főváros Tanácsa elnökhelyettese – a tanács élén megtapasztalva a korábban általuk gyakorolt pártbefolyást.

778 MNL OL M-KS-288.4. 156–157. őe. (1978. április 19–20.). 260., 265. p. MNL OL M-KS-288.5. 747. őe. (1978. május 30.). 7–8. p.

A kilépési csatornákra vonatkozó méréseimet elvégezve azt tapasztaltam, hogy a helyi pártelit 9%-a, (20 pozíció) a gazdasági életben talált továbblépési lehetőséget. Közülük tizenheten kerültek felső vezetői státusba, ketten pedig „kétkezi munkát" végeztek úgy, hogy egyikük ácsként volt nyilvántartva a Budapesti Végrehajtó Bizottságnál betöltött tagsága idején is, a másik személy pedig a később bemutatandó Kerti Henrik volt, aki egy fegyelmi eljárásnak köszönhetően kerületi első titkárból – átmenetileg – egy vállalat diszpécsere lett. Meg kell azonban jegyezni, hogy Kerti a nyolcvanas években saját kezűleg írt önéletrajzában 1960-tól a Tungsram Vákumtechnikai Gépgyár pártvezetőségi tagjaként, 1984-ben a Tungsram személyzeti osztályvezetőjeként, 1984-től nyugdíjazásáig a IV. Kerületi Pártbizottság oktatási csoportvezetőjeként tüntette fel magát. Eszerint hamar visszatért a pártvonalra.

Tizennégyen kerületi szintű első titkárok, ketten titkárok voltak. A titkárok egyike a moszkvai kereskedelmi kirendeltség vezetője lett, így nem tekintem ezt a távozást lefelé irányuló mobilitásnak, a másikuk – mint később látni fogjuk – pártfegyelmi eljárás miatt került gazdasági területre. A négy végrehajtó bizottsági tag közül egyikük a varsói gazdasági kirendeltség vezetője lett, másikuk pártfegyelmi miatt kényszerült területet váltani, a harmadik az Autó és Traktoripari Igazgatóságon dolgozott, egy pedig tulajdonképp ugyanolyan brigádvezető lett, mint a VB-tagság közben is volt.

Tizennégyen kerültek valamely vállalat felsővezetői beosztásába, tizenketten közülük kerületi első titkárok voltak. Az összes gazdasági területre kilépő közül tizenhatan voltak 45 év felett, könnyen lehet az ő döntésük mögött egzisztenciális érdeket gondolni. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint azonban a pozíciót elhagyók a gazdasági területre általában egyáltalán nem saját akaratukból mentek, hanem a párt nevezte ki oda őket, az esetek jelentős számában azért, mert valamilyen „bűnt" követtek el. Természetesen nekik – hiába kerültek Kertin kívül igazgatói pozícióba – ez visszalépést jelentett a politikai karrierjükben.[779]

1974 júniusában Kovács Ottót, a II. Kerületi Pártbizottság első titkárát a kerületi pártbizottság a funkciójából felmentette, mert július 1-jétől az Orion Rádió és Villamossági Vállalat szociális és személyzeti igazgatója lett. Az 1974 májusában – megfontolván az egy évvel későbbi pártértekezleteken újraválasztandó jelölteket – *„a kerületi első titkár elvtársakkal a beszélgetést megtartották. Minden első titkárral közölték a rájuk vonatkozó elképzeléseket, s velük együtt a többi titkárokkal kapcsolatos javaslatokat."*[780] A hetedik éve itt dolgozó Kovács elmozdítása sima kádercserének tűnne, ha nem olvasnánk a Budapesti Pártbizottság 1974. május 30-ai jegyzőkönyvében az alábbi szöveget:

> *„Jelenlegi munkahelyén 1968-óta dolgozik. Emiatt is, és vezetési módszerében előforduló problémák, hibák miatt szükséges leváltása. Az utóbbi időben több bírálat érte, nehezen tudott kapcsolatot teremteni munkatársaival, a kerület vezetőivel, s időnként durvaság is tapasztalható volt nála. Az új munkakörében megfelelően fog tudni dolgozni."*[781]

Tehát egyértelműen büntetésként kell felfogni az áthelyezését, de a kerületi pártbizottságban megjelenő Somogyi Sándor inkább a tervszerű kádermozgatást hangsúlyozta: *„Szeretné aláhúzni, hogy javaslatuk alap-indítéka, hogy Kovács elvtárs lassan 7 esztendeje kerületi első titkár. A budapesti tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a legoptimálisabb az, ha valaki ezen a poszton kb. két turnust dolgozik végig, mert azalatt az idő alatt nemcsak megismeri a területet, de kezdeményezni, alkotni is képes, de tovább maradva már annak megvannak a veszélyei."* Igyekezett azonban azt is kiemelni, hogy Kovács a párt hű katonája, és érdemei elismerése mellett kapta meg jól megszolgált új funkcióját, és a gazdasági térre kerülést nem állította be negatív életpályaként:

> *„Erről a dologról azért is szól így kiemelten, mert valahogy a márciusi KB-ülés[782] óta a közfelfogásban valami deformitás tapasztalható, s mindenkit, aki a mozgalmi munkából állami, gazdasági területre kerül, bukott kádernek könyvelik el. Holott az állami életben, a gazdasági életben nekünk nagyon sok, ragyogó elvtársunk dolgozik – mondja Somogyi Sándor elvtárs – másrészt feltétlenül szükség van megfelelő rotációra."*

Somogyi tehát igyekezett eloszlatni azt a gyanút, hogy akit 1974 márciusa óta eltávolítottak, az a bukott új gazdasági mechanizmus képviselője. Nem lehetett

779 BFL XXXV.28.a. 4. őe. 1970. június 4-ei VB-ülés.

780 BFL XXXV.1.a.4. 428. őe. (1974. május 24.). 13. p.

781 BFL XXXV.1.a.3. 121. őe. (1974. május 30.). 19. p.

782 Az utalás az MSZMP KB 1974. március 19–20-ai ülésére vonatkozik, ahol az új gazdasági mechanizmusnak nevezett reform felszámolásaként leváltották a reform kidolgozóit és támogatóit: Nyers Rezsőt, Ajtai Miklóst, Fehér Lajost, Aczél Györgyöt, Sarlós Istvánt. Ekkor vitatták meg a munkásosztály helyzetével foglalkozó előterjesztést. MNL OL M-KS-288.4. 125–126. őe. (1974. március 19–20.).

meggyőző az érvelése, mert a pártbizottság egyik nőtagja egyértelműsítette, hogy a közvéleményben jóval korábban bukott kádernek tartották azt, aki elmegy a pártapparátusból![783]

> *„Ebben a teremben is ül sok olyan elvtárs, aki korábban mozgalmi területen dolgozott, jelenleg pedig állami, gazdasági területen. Tehát nem szabad engedni, hogy itt a váltással kapcsolatban helytelen nézetek vetődjenek fel, s kéri is, hogy az elvtársak ilyennek ne engedjenek teret semmiféle találgatásnak, mert valóban ilyesmiről nincsen szó."*

A gazdasági szférába a kerületi szintű első titkárok közül arányaiban is többen kerültek, mint a többi pozícióból, ami annak is köszönhető, hogy közülük jóval többen égették meg magukat a pártfegyelem meg nem tartása miatt. Az persze dilemma, hogy például a budapesti végrehajtó bizottsági tagok azért voltak-e kevesebben, mert itt nagyobb eséllyel és szorgalommal lehetett a kiderülő dolgokat eltusolni, vagy mert itt már a kiválasztásnál is nagyobb követelményt támasztottak, és elvileg csak jól kipróbált személyek tölthették be ezt a funkciót. Az azonban megdöbbentő, hogy ha valaki valamilyen botrányba keveredett, akár gazdasági területen dolgozott tovább, akár nyugdíjazták, mindig a párt ellenőrzése alatt maradt.

Korábban is kitértem rá, hogy egzisztenciális szempontok miatt a vállalatok vonzóak lehettek a hatalmi elitben tevékenykedők számára is. A párt stratégiája a tanácsi–állami–párt–vállalati vonalon való állandó mozgatás volt, de a PTO feljegyzése szerint a párttagok gazdasági térről nem szívesen tértek pártvonalra, mert a *„pártmunkára kerülés részükre komoly anyagi hátránnyal járna. Ezt az indoklást tudomásul vesszük, elfogadjuk, hogy nem kívánhatunk ilyen »áldozatot«."* A vállalati vezetők arra hivatkoztak, hogy ha időlegesen a pártapparátusban dolgoznak, akkor kiesnek a (gazdasági) szakmai gyakorlatból, és hátrányos helyzetbe kerülnek, ha visszatérnek a gazdasági területre, továbbá pártvonalon *„nagyobbak az erkölcsi-politikai követelmények"*.[784]

Dóra Jánost 1974. április 11-én búcsúztatták a XVI. Kerületi Pártbizottságon. Somogyi Sándor a méltatásában elmondta: *„Dóra et. [...] azt kérte a Bp-i PB-től, ebből a nagy leterheléssel járó felelősségteljes munkából mentsük fel. [...] Dóra elvtárs más területen, nem a pártapparátusban kap munkát. Személyzeti és szociális igazgató lesz a Ganz gyárban. [...] A megterhelés más, mint a kerületi*

783 BFL XXXV.7.a.3. 105. őe. (1974. június 12.).

784 BFL XXXV.1.b. 101. őe.

PB első titkári munkájában. Dóra elvtárs helyt fog állni azon a helyen, adottságai megvannak rá."[785]

Vertikális mobilitás

Bár tulajdonképpen az előző alfejezetek is érintőlgesen bemutatták a vertikális és a horizontális mobilitást, pár mondat erejéig mégis foglalkozom itt még a kilépők mobilitásával. Megállapíthatjuk, hogy a helyi pártelitből kilépéskor szinte senki sem maradt azon a szinten, ahol korábban állt. A rendszerváltással, nyugdíjazással, halállal kikerülteket leszámítva a 196 ismert személy közül 187 fő esetében összehasonlítható a mobilitásuk. 93%-uk nemcsak pozíciót, de szintet is váltott, vertikálisan is mobil volt (a teljes elit majdnem 60%-a). Tehát kevés alkalommal fordult elő az, mint például Bakos Zsigmond, Csillik András, Égető Lajos vagy Tóth István esetében, hogy egyik kerületet cserélték fel a másikkal, tehát horizontálisan voltak mobilak. Az itt felsorolt személyek a többi azonos szinten maradottal együtt mind kerületi titkárok voltak. Kijelenthető tehát, hogy ha valaki a kerületi első titkári pozíciót elérte, vagy azon túllépett, akkor az életútja ezen szakaszában valamilyen (nem feltétlen felfelé) irányú mobilitást általánosnak tekinthetünk.

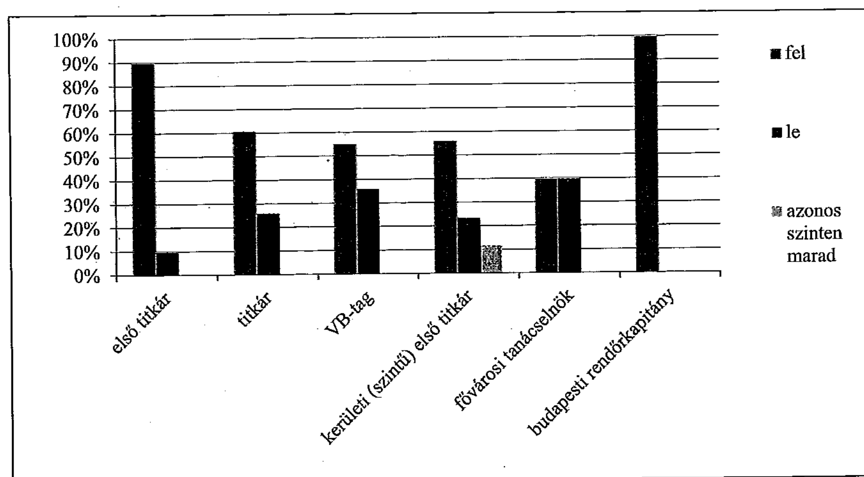
A horizontális mobilitás a vertikális mellett elenyésző, csupán 7%-os volt. Az összehasonlítható mobilitás kétharmada felfelé, 29%-a lefelé irányuló mobilitás volt. Pozíciónként vizsgálva arra az eredményre jutunk, hogy az első titkárok 90%-a, a titkárok 70%-a, a Bp. VB-tagok 60%-a, a Budapest Főváros Tanácsa tanácselnökeinek fele és a kerületi titkárok 61%-a felfelé volt mobil úgy, hogy utóbbiaknál 13% horizontálisan volt mobil.

A pozícióváltásnál annak eldöntésére, hogy valaki felfelé lépett-e vagy sem, jó illusztráció Petrák Ferenc ügye. 1975-ben VIII. kerületi első titkárból KEB-tagnak választották, ami egyértelmű felfelé lépést jelentett a ranglétrán, és egyúttal – mivel a korábbi bőripari dolgozót *„szakszervezeti mozgalomban szerzett tapasztalatai alapján"* alkalmasnak tartották a posztra – a Bőripari Dolgozók Szakszervezetének lett a főtitkára. A probléma két kérdést vet fel. Az egyik: Petrák mint bőripari szakszervezeti vezető feljebb lépett-e? A másik – és talán érdekesebb – az, hogy ő korábban a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság Budapesti és Pestmegyei Igazgatóságának helyettes igazgatójából lett kerületi első titkár, ez jelentheti-e azt, hogy visszairányították a szakszervezeti vonalra? Vagy

785 BFL XXXV.21.a.3. 108. őe. (1974. április 11). 3. p.

a KEB-tagság miatti hatásköri összeütközés, esetleg álláshalmozás miatt kellett lemondania kerületi első titkári posztjáról?[786]

Ismételten hangsúlyozni kell azonban, hogy valamilyen lentebb lévő pozíció nem jelentette a párton belüli vagy a társadalmi megbecsülés elvesztését is. Titkári helyről a Magyar Posta elnökének lenni, vagy Bp. VB-tagság után munkásőrzászlóaljat vezetni, nem jelentett akadályt a későbbi karrierépítésben. Inkább ezeknél az eseteknél is a párt pillanatnyi stratégiáját kell sejteni, a megürült vagy nem megbízható személyektől „megtisztított" státusokat be akarták és be is kellett tölteni, így igyekeztek a párt szempontjából legmegfelelőbb embereket a legmegfelelőbb posztra helyezni még akkor is, ha ez az egyén érdekeibe ütközött. Általában nem érdekelte a döntéshozókat, hogy a kinevezett feljebb lépett-e a ranglétrán vagy sem – példaként gondoljunk csak a kerületi pártbizottságok és a budapesti pártbizottság közötti feszültségnél ismertetett Ribánszky–Véghelyi-cserére, ahol Somogyi Sándor egyértelműen megfogalmazta, hogy a döntéshozók egyáltalán nem veszik figyelembe, *„ki milyen szinten van [...], oldalt lép-e át, előre lép-e át"*.[787]

45. ábra: *Vertikális és horizontális mobilitás a fővárosi hatalmi elitben* (N=187 pozíció)

786 BFL XXXV.1.a.3. 103. őe. (1971. május 7.). 2–3., 16. p., illetve uo. 132. őe. (1975. október 31.). 13., 99–100. p.

787 BFL XXXV.26.a.1976. 1976. március 6-ai VB-ülés.

4. *A búcsú*

A búcsú forgatókönyve

Miután bemutattam a kilépés okait, a kilépés lehetséges csatornáit, – a belépéshez hasonlóan – illusztrálom, hogyan is zajlott maga a pozíciótól és a munkatársaktól való búcsú. Sajnos a legbővebb jegyzőkönyvek itt is csak szerkesztettek és nem szószerintiek, az ülések teljes anyaga nem áll rendelkezésünkre, ezért ha az ülések helyszíneit vagy hangulatát szeretnénk rekonstruálni, sokszor a képzeletünkre kell hagyatkozni. Ráadásul működésénél fogva a pártállamban az informális csatornák sokkal erősebbek voltak a formális csatornáknál, így arról sincs pontos képünk, hogy a résztvevők számára mennyire voltak újak az elhangzott információk, és mennyire voltak spontánok a feljegyzett reakciók. Elképzelhető, hogy külön-külön a gratulációk, méltatások megtörténtek már korábban is, az ülésen elhangzott szövegek pedig formalitások voltak.

A káder-előkészítés szerteágazó folyamatát ugyan fel tudjuk térképezni, de arra vonatkozó adatot ritkán találunk, mikor közölték az érintettel és az elméletileg illetékes szervvel az áthelyezésről szóló döntést. Feltételezhetjük, hogy az előterjesztőn kívül az áthelyezett is tudott a felettes szervek szándékáról, és minden bizonnyal az érintett szervek „háza táján" is informálódtak a döntés-előkészítés fázisában, de azt kizártnak tartom, hogy az egész testületet bevonták volna ebbe a munkába. Ekképp a döntés meghozatala a személyi ügyekben formalitássá vált. A „kiválasztottak" ugyanis az ülésjegyzőkönyvek szerint semmilyen meglepetést sem mutattak, de a hozzászólásokból sejthetjük, hogy a többi résztvevő – ha nem is az adott ülésen hallott elsőként a személyi javaslatról – némely előterjesztést csodálkozással fogadott. Mint Méhes Lajos esetében később láthatjuk, hiába fejezték ki rosszallásukat a döntés kapcsán, hiába féltették a budapesti pártmunkát, a káderfejlesztési tervre már nem lehetett ellenérvük.

Ha a kilépésre pártértekezleten került sor, ami tulajdonképp a megbízatás lejártát jelentette, általában nincs nyoma a vezető vagy a testület tagjainak elbúcsúztatására. Ritka az olyan búcsúra utaló idézet, mint Somogyi Sándoré, aki e szavakkal köszönt el 1980-ban a Budapesti Pártbizottság tagjaitól:

> *„Kérem az elvtársakat – függetlenül attól, hogy a pártértekezleten pártmegbízatásuk hogyan alakul –, hogy végezzék a továbbiakban is a rájuk bízott munkát olyan*

odaadással, ahogy itt a pártbizottságban tették. Mindenkinek sok sikert kívánok további munkájához!"[788]

Hasonlóképpen búcsúztak el 1970-ben az utolsó PB-ülésen a VIII. Kerületi Pártbizottság tagjaitól:

„Akik nem lesznek PB vagy VB tagok a jövőben, nem a pártmunkától lesznek elválasztva. Mindenkire szeretnénk támaszkodni maximális mértékben a jövőben is. Jelenleg 57 főből áll a Pártbizottságunk. 55 főre csökkent a javaslat alapján. Így is a kerületek között a legmagasabb, 40%-os cserélődés. Javulni fog az összetétel szerint a nők aránya. A pártbizottsági tagok közül most 5 lesz 30 éven aluli fiatal."[789]

És talán még ritkábban lehet olyan esetre bukkanni, mint Szénási Gézáé, aki végrehajtó bizottsági tagként az 1959-es pártértekezlet előtt megköszönte a közös munkát.

„A Budapesti Párt-Végrehajtó Bizottságban én voltam az egyedüli, aki még ilyen magas színvonalú pártmunkát nem végzett. Köszönetem fejezem ki az elvtársaknak, hogy ez alatt a 3 év alatt módomban volt sokat tanulni és megismerni azt a sok gondot és problémát, amivel a Pártbizottság az elmúlt idő alatt foglalkozott. Köszönetet mondok az elvtársaknak, hogy a szükséges segítséget mindig megadták, talán elméletileg sikerült behoznom egy részét annak a hátránynak, melyet mint gyakorlatlan pártmunkás itt az első időben mutattam."[790]

Amennyiben két ciklus között került sor a kilépésre, a jegyzőkönyvek szerint a búcsú első lépése a személyi javaslat ismertetése volt, amit a párt- (vagy tanácsi) szervek (általában egyhangúlag) elfogadtak. A pártbizottságoknak nem mindig volt lehetőségük betartani a formalitást. 1979-ben például az MSZMP KB Titkársága Tóth János XII. kerületi első titkárt a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége főtitkárának jelölte. A budapesti és a kerületi végrehajtó bizottság, valamint a kerületi pártbizottság a javaslatot megvitatta, ami minden pártszerv által támogatást kapott. A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (=MTESZ), mintegy százhatvan tagú elnöksége ezután

788 BFL XXXV.1.a.3. 162. őe. (1980. február 15.). 18. p.

789 BFL XXXV.13.a.3. 132. őe. (1975. február 13.).

790 BFL XXXV.1.a.4. 63. őe. (1959. október 26.). 17. p. Szénási korábban rendőrtiszt, vállalati jogtanácsos, 1956 novemberétől legfőbb ügyész volt.

Tóthot megválasztotta főtitkárának, másnap pedig a kerület felmentette őt a viselt pártfunkciói alól. Bár hivatalosan a Budapesti Pártbizottságnak kellett volna felmentenie, de nem tudták időben a Budapesti Pártbizottság elé vinni az ügyet, ezért a hatáskörileg illetékes szervnek csak arra volt lehetősége, hogy tudomásul vegye, hogy Tóthot – végzett munkája elismerése mellett – első titkári funkciója alól felmentették.[791]

Az előterjesztő mindig a káderhatáskör „gyakorlója" volt, a fővárosi/megyei első titkár cseréjekor a Központi Bizottság titkára, a kerületi pártbizottság első titkárának leváltásán a Budapesti Pártbizottság titkára, az alapszervek esetében pedig a kerületi első titkár. Ahogy a kerületi első titkárok megválasztásakor láthattuk, nyomásgyakorlási hatással e pozícióval bíró személyek nem csak az előterjesztések aláírói voltak, de a döntés meghozatalakor is jelen voltak. Amikor a KÉV-METRÓ pártszervében vita alakult ki a titkár személyéről, a XII. kerületi első titkár, Jassó Mihály az ülésen megjegyezte, hogy *„Ez a demokrácia. Hozhattunk volna ide döntést is."* És ha – mint ebben az esetben is – nem haladtak a vitával, a kerületi első titkár megsürgette a döntéshozókat, akik egyhangúlag állást foglaltak a kerület által támasztott jelölt mellett.[792]

A búcsút tekintve 294 pozíció[793] közül 219 pozícióváltás 84%-ánál (185) maradt fenn valamiféle búcsúzásra utaló szöveg. Pozíciók szerint csoportosítva, legnagyobb arányban a fővárosi tanácselnököknél figyelhetjük meg a búcsút, ha az 1990-ben leköszönő Bielek Józsefet nem számoljuk, minden tanácselnök távozásakor megemlékeztek munkájáról. Őket az első titkárok, a kerületi szintű első titkárok és a Bp. VB-tagok követik 90, 88 és 83%-kal. Az, hogy a három budapesti rendőrfőkapitányra nem találtam a budapesti pártanyagban csak két esetben utalást, nem meglepő, annál inkább a titkároké, akiknél a 24 kilépés kétharmadánál találunk csak búcsúztató szöveget.

A 219 vizsgálható pozíció 87%-ában (190 pozíció) a kilépéskor jelen volt felső vezető is. A fentebbi 185 búcsú alkalmával 174-nél a búcsúnál volt felső vezető. Tehát ha maradt fent iratban utalás búcsúra vonatkozóan, akkor az esetek 94%-ában felső vezető jelenlétét is megfigyelhetjük. Arányaiban a legtöbb felső

791 BFL XXXV.1.a.3. 159. őe. (1979. november 9.). 26. p.

792 BFL XXXV.17.c.1981. 50. őe. Az MSZMP XII. Kerületi Bizottság Közlekedési és Metró Építő Vállalat Párt Végrehajtó Bizottsága 1981. július 3-ai ülése.

793 294 pozíció közül 45 személyre a rendszerváltás miatt, két személyre a pozíció megszűnése, kilenc személyre az 1956/1957-es hiányos jegyzőkönyvvezetés, egy haláleset, egy funkció átalakulása, három pártértekezlet, egy megbízott első titkárból titkárrá „visszaminősülése" és tizenhárom egyéb – egyelőre nem magyarázható – ok miatt nincs információm.

vezető az első titkárok cseréjénél volt jelen, mind a tíz első titkárnál jelen volt valaki a Központi Bizottságból, ugyanígy a Budapest Főváros Tanácsa mind a hat tanácselnökénél jelen volt valaki a Budapesti Pártbizottságból. Hasonlóan nagy arányban figyelhetjük meg a kerületi első titkároknál a budapesti pártszervek felügyeletét, és általában titkárok, első titkárok személyében: a 128 kerületi szintű első titkár cseréjénél csak tizenkét esetben nem volt jelen felsőbb pártszerv. De a budapesti végrehajtó bizottsági tagok és a titkárok is az esetek 79%-ában felsőbb vezetők jelenlétében búcsúztak pozíciójuktól.

Búcsú a Budapesti Végrehajtó Bizottságon

Általában a források ott bőbeszédűbbek, ahol a pozícióváltást is feltüntetik. A kerületi szintű első titkárok cseréjére vonatkozóan a Budapesti Párt- és Végrehajtó Bizottságon legtöbbször a szerkesztett jegyzőkönyvekben is csak egyszerű bejelentést találunk, amelyben általában csak a felmentés tényét közlik. Ez esetben nem kapunk sokkal több információt, mint például a következő határozati jegyzőkönyvből, amikor felmentették az SOTE első titkárát: *„A testület – két tartózkodás mellett – érdemei elismerésével, felmentette dr. Magyar Kálmánt PB- és VB-tagságából.”*[794] Adott esetben egy budapesti titkár esetében is előfordulhat ez a szűkszavúság, Markovics Ferenc esetében például csak a következő szűkszavú határozati jegyzőkönyv maradt meg, de ez legalább említi a következő pozíciót is:

> *„[...] egyhangú jóváhagyással – munkája elismerése mellett – felmentette a Bp. PB-titkári és végrehajtó bizottsági tagságából, pártbizottsági tagságának meghagyásával. Markovics elvtársat az illetékes szervek a MT Védelmi Irodájának vezetőjévé nevezték ki, miniszterhelyettesi beosztásban.”*[795]

Szerencsére a titkárok esetében nem ennyire mostohák a források. Méhes Lajost például kétszer is elbúcsúztatták, először 1964-ben, mikor a KISZ KB első titkára lett. Az első alkalommal is már több mint egy évtizede dolgozott a pártbizottságon, így a méltatásakor nem kellett a pályáját a többieknek bemutatni. Méltatásként elmondták, hogy nagyon sok eredmény fűződött munkásságához, és sajnálják az áthelyezést, de az élet rendjének tartják, majd sikeres munkát kívántak neki új munkahelyén. A másik titkár, Csikesz Józsefné külön is elbúcsúzott

794 BFL XXXV.1.a.4. 789. őe. (1988. október 12.). 14. p.

795 BFL XXXV.1.a.3. 224. őe. (1988. november 4.). 6. p.

tőle, elmondván, *„hogy szinte gyerekkora óta a budapesti pártmozgalomban nőtt fel”*. Méhes a köszönetét fejezte ki, amiért tudásával segíthette a pártot.[796]

Az 1980-as második búcsú a jegyzőkönyv szerint jóval hosszabbra sikeredett. Németh Károly a Központi Bizottság titkáraként tulajdonképpen az egy nappal korábbi KB-ülésen hozott személyi döntéseket ismertette: eszerint Méhest az Ipari Minisztérium vezetőjének nevezték ki. Sajnos a tizennyolc hozzászóló szavait ezúttal sem örökítette meg a jegyzőkönyv szerkesztője, így csupán Németh hozzászólásából következtethetünk a tartalomra. Mivel Méhes csupán azelőtt két éve tért vissza első titkárként a pártbizottságba, ezért többen nehezményezték, hogy ilyen hamar elviszik, féltve a budapesti pártmozgalmat. Ekkor Németh megnyugtatta a pártbizottság tagjait, hogy a Politikai Bizottság is szívén viseli a budapesti pártéletet és Méhes sorsát, de *„az élet mindig ad fel leckét”*. A tájékoztatóból az is kiderült, hogy a káderfejlesztési tervben már 1968-ban szerepelt az Ipari Minisztérium mint Méhes lehetséges új munkahelye, csak akkor még lekerült a napirendről! Mindenestre ekkor nem számított Méhes egészségügyi állapota,[797] csak a tervszerűség megtartása volt a fontos. Németh továbbá hozzátette, hogy:

> *„A pártbizottságnak szavazati joga van és ez az ülés azt célozza, hogy egységre jussunk egy KB által kezdeményezett káderügyben. Ha nem tudunk egységre jutni, azt jelenti, hogy ezen a napon nem oldottuk meg a személyi kérdést, és foglalkozzunk vele tovább.”*

Természetesen erre nem került sor, érdemei elismerésével, egy tartózkodással a pártbizottság elfogadta a Méhes felmentéséről szóló javaslatot. A pártbizottság titkára, Somogyi Sándor a pártbizottság nevében köszönte meg Méhesnek

> *„[...] azt a közel két évtizedes áldozatos munkát, amelyet mint pártmunkás itt a fővárosban végzett. A lezajlott vitából is kitűnt, hogy tiszteljük, szeretjük, becsüljük Méhes elvtársat egész életútjáért és azért a hosszú idő óta végzett munkáért, amit a pártapparátusban töltött. Nagyon nehéz megbízatást kap, s ebben mi úgy tudjuk őt is, az ügyet is legjobban segíteni, ha úgy dolgozunk, hogy a főváros ipara minél kevesebb gondot jelentsen. Engedd meg, hogy ehhez az új megbízatáshoz nagyon sok sikert kívánjunk!”*

Ezek után az új első titkár, Maróthy László méltatta Méhest:

796 Uo. 47. őe. (1964. január 6.). 4–8. p.

797 Méhes egészségi állapotát hangsúlyozta Gáspár Sándor is: *Simon, 2014.* 83. p.

„A döntés – bár számára is nehéz volt – után óriási elánnal, ügyszeretettel látott az új munkához. Munkám során, amikor elővettem bizonyos kérdéseket, rengeteg alkalommal olvasom akkori széljegyzeteit, és rengeteg tapasztalatot merítek belőle. Nemcsak elmondott, hanem leírt szavai is mélységes eszmei szilárdságról, politikai határozottságról tanúskodnak. Ez egy hatalmas munkabírással párosul, amit mindig irigyeltem. Jelenlegi megbízatása tudom, mit jelent. Azt hiszem Méhes elvtárs is, és mások is azt nézik, érdemleges feladat-e? Meggyőződésem, hogy felkészültsége, meggyőződése segíteni fogja őt. Szeretnék itt szívből jó egészséget kívánni ehhez a munkához és sok sikert."

Sajnos Méhes búcsúszavait nem olvashatjuk, mert csak jelzésként szerepel, hogy hozzászólt a „vitához".[798] Méhes esetében ez azért pikáns, mert az őt előterjesztő Németh Károly pontosan tisztában volt azzal, hogy mit él át egy budapesti (első) titkár, mikor elhagyja a falakat, őt ugyanis 1974-ben mentette fel a Budapesti Pártbizottság az első titkári funkcióból. Az esetek nagy részében azonban – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – nem előzte meg vita a döntést, és a hozzászólások általában a határozat megszületését követték.

Méhes búcsújának koreográfiája nem volt egyedi. Több budapesti első titkár „leköszönéséről" szóló ülésjegyzőkönyv is megmaradt. Az alábbiakban főként az 1974-ben felmentett Németh Károllyal, a „szép beszédű"[799] Maróthy Lászlóval és a sértődött Havasi Ferenccel fogok foglalkozni.

Németh Károlyt 1974. március 21-én mentették fel budapesti első titkári funkciójából. A szerkesztett jegyzőkönyv a határozat rögzítésének tényével kezdődik, és csak ezt követik egyéb jegyzőkönyvi bejegyzések, majd a szóbeli méltatások: *„[...] jegyzőkönyvben rögzítették Németh Károly elvtárs közel 9 éves budapesti tevékenységét".*[800] Fél évvel később a leköszönő budapesti titkár, Nagy Richárd tetteit is jegyzőkönyvben rögzítették: *„[...] a budapesti pártmozgalomban – különböző területen – sokat tett, annak színes egyénisége volt, meg kell örökíteni munkásságát."*[801]

Az érdemek rögzítése után Németh Károlynak jó egészséget és a további munkához sok sikert kívántak, és több hozzászólótól is a méltatás következett:

798 BFL XXXV.1.a.3. 169. őe. (1980. december 3.). 3–6. p.

799 Sarlós István szerint *„Maróthy mozdulataiban, hanghordozásában teljesen Kádár volt".* SIMON, *2014.* 258. p.

800 BFL XXXV.1.a.3. 119. őe. (1974. március 21.). 1–3. p.

801 Uo. 123. őe. (1974. szeptember 11.). 6–7. p.

„[...] jelentős tényezője volt közel tíz éven át a budapesti pártmozgalomnak. A munkás közvélemény nagyra értékeli Németh Károly elvtárs munkásságát. Ez idő alatt új pártmunkás generáció nőtt fel Budapesten, akik képesek megoldani a budapesti pártmozgalomra háruló feladatokat. [...] Németh Károly elvtárs után nemcsak emlékek, de komoly érdemek maradnak Budapesten."[802]

Németh Károly 1974-ben kifejtette, hogy

„[...] nagy megtiszteltetést jelentett számára kilenc évvel ezelőtt, amikor ebben a teremben a Budapesti Pártbizottság első titkárává megválasztották. Akkor az volt a meggyőződése, hogy ez előlegezett bizalom, mivel a budapesti pártmozgalomban őt korábban nem ismerték. Az elmúlt évek eredményes munkájának minden mozzanata kapcsolódik a több mint kétszázezer budapesti kommunista, a több százezer pártonkívüli budapesti lakos és dolgozó mindennapi tevékenységéhez."[803]

A leghosszabb búcsúbeszéd Maróthy Lászlótól maradt fenn. A fennmaradt jegyzőkönyv már-már a tanácsülésekről ismert „szó szerinti jegyzőkönyv"-höz hasonlít, az érzelmekkel átitatott szövegből szinte kihallani, ahogy Maróthynak elakad a szava, mert a jegyzőkönyvvezető nemcsak a lényeget jegyzete fel, de egyedi a szóhasználata is: *„itt nagy is meg az egyes ember dolga egybeér, itt nincsenek áttételek, itt van a nagy politika és az egyes ember és az egyes család sorsa."* Maróthy kitért arra is, hogy mit adott neki Budapest. Bár Fejér megyéből jött, de beleszeretett Budapestbe. És itt kellett rájönnie, hogy bár a

„[...] saját népe iránt, országa iránt érdeklődő ember magyar munkásmozgalom iránt érdeklődő ember, népünk kultúrtörténetét, gazdaságtörténetét érdeklődő ember, bennem volt egy olyan érzés, hogy azért tisztesen ismerem a népünket, munkásmozgalmunkat. Én most jöttem rá Budapesten, hogy Budapest ismerete nélkül nincs Magyarország ismeret. Nincs magyar nép ismeret, nincs magyar munkásmozgalom ismeret, nincs magyar kultúrtörténet és gazdaságtörténet ismeret."

A közös munkáról szólva megjegyezte, hogy Szépvölgyi Zoltán fővárosi tanácselnökkel együtt úgy dolgoztak Budapest jövőjén, hogy *„úgy fejlesztem, hogy a világvárosi képe nemcsak a Kárpát-medencei, hanem európai mértékekkel, ha*

802 Uo. 119. őe. (1974. március 21.). 1–3. p.

803 Uo.

tetszik, az egész glóbusz méreteivel mérve is olyan legyen, hogy tényleg reprezentálja a mi országunkat". Ebben többen meg is erősítették.[804]

A búcsúzóknak többször felhívták a figyelmét arra, hogy legyenek büszkék a fővárosi pártbizottságra, és viselkedjenek úgy, hogy ne kelljen szégyenkezniük. 1974-ben Nagy Richárd, miután megköszönte a munkája során kapott segítséget és a kapott bírálatokat, megígérte, hogy *„igyekezni fog, hogy az új munkaterületén úgy dolgozzon, hogy ne hozzon szégyent a Budapesti Pártbizottságra"*.[805] A búcsúzók is kötelességüknek tartották elmondani, hogy büszkék a budapesti munkájukra. Elmondása szerint Németh *„sokszor gondolt Kádár elvtársnak arra a megállapítására, mely szerint az országban az történik, ami Budapesten. A munkásmozgalom és a pártmozgalom fellegvára volt és marad Budapest."*[806]

Tatai Ilonának megadatott, hogy lemondása előtt hosszabb beszédet mondjon, és ekkor megköszönte a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjainak addigi segítségüket is:

> *„Köszönöm azt a sok segítséget, amit kaptam, azt a sok erőt, amivel erősítgettek engem itt minden egyes végrehajtó bizottsági és pártbizottsági ülés alkalmából, s amit én otthon a Taurusban a magam gazdasági területén tudtam hasznosítani. Kérem, hogy a következő időszakban is, – amikor még nehezebb feladatot vállaltam a gazdasági feladataim mellett, – segítsék az én munkámat. És ha én azt tudom, hogy ennek a családnak a tagjaként veszek részt a Politikai Bizottságnak a munkájában, akkor ez nekem nagyon sok erőt fog adni ahhoz a feladathoz, amit ott nekem el kell végezni. Még egyszer köszönöm a támogatásukat, az emberi, elvtársi kapcsolatokat, a felém megnyilvánuló bizalmat, amit eddig tapasztaltam. Köszönöm szépen."*[807]

Az előbbiekkel ellentétben nem volt annyira vidám az utolsó előtti budapesti első titkár, Havasi Ferenc búcsúja. Havasi pedig korábban a párt hűséges katonája volt. 1966 és 1975 között az MSZMP Komárom Megyei Pártbizottság első titkára volt, majd 1978-ig a Minisztertanács elnökhelyettese. Amikor ebből a pozícióból felmentették, és közölték vele, mely területre fog kerülni, Kádár János szavaival élve *„Havasi elvtárs tudvalevőleg nem közgazdász, bizony kicsit meghökkent a feladattól"*,[808] hiszen az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkára, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága elnöke, majd a Közgazdasági Munkaközösség vezetője és 1985-től a Szövetkezetpolitikai Munkaközösség elnöke is lett. 1987 és 1988 között aztán az MSZMP Budapesti Pártbizottság első titkára lett.[809] Minden oka meg is volt a csodálkozásra, hiszen eredeti foglalkozása kőműves volt, iskolai végzettsége nyolc általános utáni két év gimnázium – bár SZKP KB Pártfőiskolát is végzett.

1988-ban Havasi egyértelműen kegyvesztett lett, hiszen az Országos Pártértekezlet nem választotta be sem a Politikai, sem a Központi Bizottságba. 1988. május 31-én a Budapesti Pártbizottságon hangot is adott csalódásának, munkáját *„gazdaságpolitikai véleménye és szókimondása"* miatt ellehetetlenültnek érezte, ezért a nyugdíjazását kérte, egyúttal a Budapesti Pártbizottságból való felmentését is. Legjobban az fájt neki, hogy szerinte azokkal az ellenfeleivel együtt bukott ki, akikkel vitát folytatott. Elmesélte azt is, miért nem gyakorolt önkritikát a gazdasági helyzetért: egy budapesti *„neves értelmiségitől"* hallotta azt az adomát, hogy az orvosok sem gyakorolnak önkritikát, ha nem tudják meggyógyítani a rákot. Többen, például Kelen Béla, melléálltak, vigasztalták, barátjuknak nevezték.

> *„Én csak azt akarom mondani, hogy egy áldozat. Ennek dacára nekünk a küldöttértekezlet döntése alapján kell dolgozni, de ahogy ma is viselkedett, az példamutató kommunista magatartás. Nagyon megbecsülöm a munkáját, itt Budapesten is eredményesnek ítélem meg."*[810]

Lemondásáról a következő pártbizottság döntött. Veres András, az egyik budapesti végrehajtó bizottsági tag hozzászólásában az Amerika Hangja rádióból idézett (!), egy másik VB-tag Marx Györgytől. Ez utóbbi szerint a mai felgyorsult időben az embereknek háromszor kell megújulniuk. Az első az volt Havasi életében, amikor tanonc volt, másodjára a tatabányai kőműves évek alatt, harmadszor a politikában, de Havasinak a nyugdíj alatt negyedszer is meg kell újulnia. Ebben a szellemben bíztatta mindenki, erőt, tartalmas nyugdíjas éveket – emlékiratírást – kívántak neki, még azok is, akik idősebbek voltak nála, és még mindig aktívan politizáltak. Kurucz Imre ekképp emlékezett vissza arra az időre, amikor Moszkvában 1958-ban megismerkedtek:

804 BFL XXXV.1.a.3. 196. őe. (1984. december 6.). 30–52. p.

805 Uo. 123. őe. (1974. szeptember 11.). 6–7. p.

806 Uo. 119. őe. (1974. március 21.). 1–3. p.

807 Uo. 221. őe. (1988. június 27.). 48–51. p.

808 MNL OL M-KS-288.4. 156–157. őe. (1978. április 19–20.). 3. p., 266. p.

809 Uo. 225. őe. (1987. június 23.). 3–5., 83. p.

810 BFL XXXV.1.a.3. 220. őe. (1988. május 31.). 1–21., 46. p.

„[...] tiszta, nyílt jellemű munkáskádert, azt a típusú munkáskádert, akiben sosem volt proli-gőg, hogy soha nem nézte le, vagy nem tartotta másodrendűnek a pártban az eredendően értelmiségi származásút. Olyan embernek ismertem meg, aki a maga munkás életútja egyszerűségével hallatlanul nyitott volt mindennek a befogadására. Nem azért beszélgettünk, hogy közben esetleg megittunk egy fröccsöt, hanem azért beszélgettünk, mert egymástól tanultunk, – és nagyon sokat beszélgettünk!"

Az előterjesztés és a tíz ellenszavazó mutatja, hogy a végrehajtó bizottsági tagságából nem akarták felmenteni, de elzárkózott a hivatalban maradástól.[811]

Általános lehetett, de (talán éppen ezért) csak néhány esetben találtam példát ajándékozásra. Katona Imre 1976-ban áldozatos munkáját megköszönve és további jó munkát kívánva búcsúztatta Baranyai Györgyöt, és *ajándékot* adott át részére.[812]

Az áthelyezésnek végül az adminisztratív részei következtek. 1988. szeptember 14-én Hernádi Károly, a PTO osztályvezető-helyettese levelet küldött Fehér Erzsébetnek, a Hungária Műanyag-feldolgozó Vállalat vezérigazgatójának, melyben gratulált budapesti párt- és végrehajtó bizottsági taggá történt megválasztásához. Kérték, hogy a mellékelten küldött adatlapot kitöltve, egy részletes önéletrajzzal és egy 4×4 cm-es igazolványképpel juttassa vissza.[813]

Magyar Kálmán tanszékvezető egyetemi tanár, aki budapesti végrehajtó bizottsági tagsága mellett a SOTE Pártbizottság első titkára is volt, jelezte Szabó Károlynak, a PTO osztályvezetőjének, hogy felmentették titkári funkciójából, az addig esedékes tiszteletdíj folyósítását szüntessék meg, és a Budapesti Pártbizottság és a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagjaként járó postáját ezentúl a megadott címre küldjék.[814]

811 Uo. 221. őe. (1988. június 27.). 4–51., 58–61. p. Sajnos ehelyütt nem tudok részletesebben foglalkozni Grósz Károly hozzászólásával, pedig abból a kort nem ismerő átlagember számára is világosak lehetnek az erőviszonyok. Ténylegesen fájó lehetett számára a változás, és talán az sem véletlen, hogy az események után néhány évvel készült interjúban sem beszélt a leváltásáról. *Simon, 2014.* 110–155. p.

812 BFL XXXV.1.a.4. 497. őe. (1976. december 14.). 24. p.

813 BFL XXXV.1.b.1984–1989. 381. őe.

814 Uo.

Búcsú a kerületi pártbizottságon

A kerületi első titkárok áthelyezésére vonatkozóan – ha nem követtek el semmi bűnt – elég szűkszavúak a Budapesti Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei. Általában csak bejelentést találunk, vagy az áthelyezés indoklását:

„Lukács István elvtárs[at], érdemei elismerésével mentenénk fel a VII. Kerületi PB első titkári tiszte alól. A korábbi években is már szó esett mozgatásáról. Szó volt róla, hogy tömegszervezeti vonalra kerül. A KB illetékesei kérték, hogy vállalja el a Belkereskedelmi Minisztériumban a személyzeti főosztály vezetését."[815]

Ha az áthelyezésre „ítélt" káder ellenállt, akkor azt is szóvá tették. Prieszol Olga a II. Kerületi Pártbizottság első titkára volt, amikor 1968-ban a budapesti PTO osztályvezetője lett. Ahogy Németh Károly fogalmazott *„mint minden titkár, akit el akarunk hozni, elmondotta, hogy nagyon szereti kerületét, és nagyon hozzánőtt. Végül is elfogadta javaslatunkat."*[816]

Nemcsak a Budapesti Pártbizottság búcsúztatta a távozó kollégákat, de ők is ezt tették, még ha személyesen nem is mindig jelenhettek meg az ülésen. Somogyi József, a XVI. Kerületi Pártbizottság első titkára 1981 decemberében súlyos műtéten esett át, és bár hamar felépült, és hiába volt harmincharmadik éve függetlenített pártmunkás, kérte a nyugdíjazását, mert a beosztását ellátni nem tudta. Levelében azt írta, hogy szerencsésnek tartotta magát, hogy a Központi Bizottság apparátusában eltöltött közel nyolc esztendőből öt évet a Budapesti Pártbizottság felé dolgozó instruktorként dolgozhatott.

„A budapesti pártmozgalom nevelt azzá, ami lettem, és erre büszke vagyok. [...] Köszönöm a Pártbizottság bizalmát, melyet 1974 tavaszán kaptam, amikor a XVI. Kerületi Pártbizottság első titkárának jelöltek. Megválasztásom után mindig biztos alapot jelentett a Pártbizottság, valamint a Végrehajtó Bizottság egyértelmű – az önállóságot biztosító – irányító – segítő és ellenőrző tevékenysége. Ezt tapasztaltam a Pártbizottság vezetőinél és az apparátus tagjainál a mindennapi munkában, valamint a személyes kapcsolatokban. Engedjék meg, hogy ezúton is megköszönjem, személy szerint Maróthy elvtársnak, a Pártbizottság vezetőinek megértését és segítségét, mellyel a műtét után elviselhetőbbé tették helyzetemet. Kérésemet

815 BFL XXXV.1.a.3. 95. őe. (1970. június 15.). 18. p.

816 BFL XXXV.1.a.4. 274. őe. (1968. április 24.). 3. p.

ismételve kívánok a Pártbizottságnak eredményes munkát és személy szerint valamennyiüknek jó egészséget."[817]

Ha a kerületi pártbizottsági búcsúkat akarjuk tanulmányozni, mélyebbre kell fúrni, és a kerületi pártbizottságok jegyzőkönyveit kell tanulmányozni, mert, ha csak a budapesti pártbizottsági jegyzőkönyveket böngésszük, nem mindig van olyan szerencsénk, hogy megfelelő iratanyagra bukkanjunk. A 177 kerületi első titkár közül 112-nél volt búcsúra utaló szöveg, és csak tizenhatnál mondható ki egyértelműen, hogy nem találunk a jegyzőkönyvekben búcsúra utaló nyomot. 116 esetben felsőbb vezető is részt vett az eseményen, és csak tizenkettőnél nincs jegyzőkönyvi említés.

Az áthelyezés és egyben a búcsú forgatókönyve alapvetően abból állt, hogy a kerületi végrehajtó bizottság – ekkor már általában valamelyik budapesti titkár jelenlétében[818] – meghallgatta a budapesti pártbizottság jelölését, és (esetenként vita után) elfogadta azt, a kerületi pártbizottság elé terjesztette, akik (esetenként vita után) felmentették a régi első titkárt, és megválasztották az újat. A forgatókönyvre ismételten Nagy Mária 1969-es felmentését hozom – ezúttal kissé hoszszasabban idézve a kerületi pártbizottság jegyzőkönyvéből, hiszen a hozzászóló pártbizottsági tag beszéde jól mutatja azt a hangulatot, ami a búcsúzó, egyébként kedvelt első titkárt körülvette.

„Tisztelt Pártbizottság! Felhatalmaztak, hogy a Pártbizottság nevében szólhassak néhány gondolatot a szavazás megtörténte után. Mindenek előtt szeretném kifejezni a Pártbizottságnak köszönetét, elismerését azért az eredményes, áldozatkész, odaadó pártmunkáért, amit Nagy Mária elvtársnő 13 éven keresztül mint a kerületi Pártbizottságnak első titkára végzett az újpesti pártmozgalom javára. A vita során kitűnt, hogy szívünket keserűség és fájdalom mellett eltölti a büszkeség érzése is. Keserűség és fájdalom, mert hirtelen, váratlanul elviszik tőlünk vezetőnket, azt az embert, akit az újpesti munkások, kommunisták, vezetők mélységesen tisztelnek. Büszkeség érzése, mert magas társadalmi, közéleti funkcióra tőlünk neveznek ki megítélésünk szerint arra igen alkalmas vezetőt. A vita során az érzéseket sok gondolat követte, alig hiszem, hogy ehhez újat hozzá tudnék tenni. A felszabadult magyar nép életének több mint felét töltötte Nagy Mária elvtársnő az újpesti pártmozgalom élén olyan időszakban is, amikor a magyar munkásosztály védelmében tett hitet a szocializmus ügye mellett, amikor eltévelyedett, megtévedt munkásembereket is a párt politikájára kellett nevelni, amikor ügyünk igaza mellé kellett állítani az újpesti munkásokat, az újpesti lakosságot. Nagy hozzáértéssel, az ügy iránti hallatlan szeretettel tett Nagy Mária elvtársnő ennek eleget. Alig hiszem, hogy van, aki jobban ismerné ennek a peremkerületnek rendkívül sok gondját, baját, ami abból a súlyos örökségből adódik, amit a múlt hagyott ránk. Mint első titkár megadatott neki az a küzdelem, ami Budapest e nagyon rossz állapotban lévő kerületében fejlődés megtörtént, annak részese lehetett, eltölthette szívét az alkotás öröme. Sok dolog, amiért küzdött az elkövetkezendő években fog valósággá válni. Reméljük, akkor is köztünk lesz, együtt tud örülni annak, hogy a közjóért dolgozott, ennek a kerületnek boldogulásáért, felemelkedéséért. Kevés olyan embert ismertem, aki a párt ügyét annyi sok lelkesedéssel, okossággal tudta megérteni, aki olyan igazán emberközelségbe tudott kerülni, aki olyan szívóssággal viseltetett volna igaz ügyünk iránt, mint Nagy Mária elvtársnő. Amikor itt a vitában ennek a kavargó érzéseknek hangot adtunk, körülbelül így kavarognak az újpesti kommunisták, munkások lelke is. Amikor új, a mi igaz szent [sic!] ügyünket képviselő közéleti funkciót betöltöd kedves Nagy Mária elvtársnő érezd szeretetünket, veled leszünk. Látogass el minél többet, ha időd engedi."[819]

Az esetek nagy részében már jóval az előterjesztés megjelenése előtt szóbeszéd tárgya volt a csere ideje, oka és szereplői. Korábban láthattuk, milyen alapos és hosszadalmas előkészítés előzte meg Kovács Ottónak, a II. Kerületi Pártbizottság első titkárának áthelyezését, és a kerületben már régóta szóbeszéd tárgya volt az áthelyezés:

„A most említett változásokról már napok, vagy mondhatni hetek óta beszélnek a város különböző pontjain, hallani innen-onnan – így hát gondolja, hogy a mai nappal kevés embert ért meglepetés. (Somogyi Sándor elvtárs megjegyzi: Budapest egy nagy presszó, ahol az emberek mindig mindent megtárgyalnak.)"[820]

A búcsú során elmondták ellenérveiket, együttérzésüket, biztosították támogatásukról a távozó jelöltet.

817 BFL XXXV.1.a.3. 186. őe. (1983. január 20.). 3., 134–136. p.

818 Dr. Parragi Lajosné mondta az alább tárgyalandó esetnél: *„Meg is mondja őszintén. Somogyi elvtárs megjelenése nem mindig népszerű itt, már végig fut a hátán a hideg, ha megtudja, hogy ide jön, azzal, hogy »na, már megint kit visz el!«"* BFL XXXV.7.a.3. 105. őe. (1974. június 12.).

819 BFL XXXV.9.a.3. 89. őe. (1969. május 31.).

820 BFL XXXV.7.a.4. 373. őe. (1974. június 12.).

„*Most itt viszont kicsit olyan a hangulat, mintha temetnének. Az persze nagyon jó, ha valakinek még az életében elmondják munkájáról, magatartásáról a sok szépet és jót – ez ugyanis nálunk nem gyakorlat, inkább csak a ravatalnál szokták elmondani.*"[821]

Somogyi Sándor a Budapesti Végrehajtó Bizottságon beszámolt arról, hogy „*Kovács Ottó fogadtatása is rendben megtörtént*".[822] Többször is hangsúlyoztam, hogy egy káder kilépését nem lehet különválasztani egy másik belépésétől, egyúttal a nőkről szóló fejezet egyik szereplőjének, Záhorzik Teréznek a belépésére térek vissza Kovács Ottó távozásánál.

„*Majdnem minden egyes ilyen alkalommal szóba kerül, hogy kívülről viszünk valakit valahová – mondja Somogyi elvtárs. De a Budapesti Pártbizottság csak az egész Budapest viszonylatában tud kádermunkát végezni, hiszen az egész egy nagy család, és nincs külön zuglói, angyalföldi, vagy II. kerületi káder. Egyébként Ő tősgyökeres zuglói volt és az I. kerületben volt titkár, majd a KB-ba került, azután vissza a budapesti szintre. Ezzel persze nem akarja tagadni, hogy fontos dolog a helyi előrelépés, de nem szabad azt abszolutizálni. Biztos, hogy Záhorzik elvtársnő is szívvel-lélekkel II. kerületi lesz, mint ahogy Kovács elvtárs, aki pedig angyalföldi volt.*"

Ebben az esetben a hozzászólások nagyon nehezen indultak el, és az egyik női pártbizottsági tag kezdte meg a hozzászólásokat: „*Úgy látszik, elsőként a nők próbáljuk hozzászólásainkkal megtörni a meghatott csendet.*"[823] Egy másik pártbizottsági tag hozzászólásából úgy tűnik, hogy igyekeztek azonnal elfogadni az új első titkárt: „*Záhorzik elvtársnőt ugyan nem ismeri, de mint nagyon régi párttag bízik a párt felsőbb szerveinek a javaslatában, mert azokat mindig a legnagyobb bizalommal fogadta és így most sincs oka kételkedni.*"[824] Külön érdekesség, hogy a kerületben ekkor három új titkárt választottak meg.[825]

Több esetben olyan érzelmek tükröződnek, mint az állandóság igénye vagy a jövőtől való félelem. Első példám az egyik pártbizottsági tag „vallomása" a XII. Kerületi Pártbizottságon Tóth János 1979-es búcsújakor:

821 BFL XXXV.7.a.3. 105. őe. (1974. június 12.).

822 BFL XXXV.1.a.4. 430. őe. (1974. június 21.). 9. p.

823 Uo.

824 BFL XXXV.7.a.3. 105. őe. (1974. június 12.).

825 Uo.

„*23 éve vagyok a kerületi PB tagja, ebből 19 évig PVB tag voltam. Nagyon fontos volt ennek a kerületnek az életében, hogy ezalatt a 23 év alatt 3 első titkár volt mindössze, és nagy szerencséje volt a kerületnek, hogy mind a 3 titkár ilyen ember volt.*"[826]

A jövőtől való félelmet tükrözi Tóth János búcsúja:

„*Megmondom őszintén, hogy Jassó elvtársat irigylem és magamat nagyon sajnálom. Jassó et. jó kollektívába megy, én pedig nem tudom, mi vár rám. Tegnap kicsit boldog voltam, mert a 160 tagú elnökség egyhangú szavazással megválasztott a MTESZ Országos Elnökségének főtitkárává; volt professzoraimtól, tanítványaimtól kezdve nagyon sokan szóltak támogatólag hozzá a javaslathoz. [...] Nem udvariasságból mondom, úgy lett volna jó, hogy ezzel a kollektívával mentem volna át a MTESZ-be. [...] Életem legszebb 13 éve volt ez – főleg az utóbbi évek. Itt ebben a kerületben különösebb feszültség nincs. Azt tudom mondani, hogy itt csapatjáték folyt.*"[827]

Bozsó Lászlót 1978. október 2-án nevezték ki a Budapesti Pártbizottság titkárának,[828] korábban, 1972 óta a XI. Kerületi PB első titkári posztját töltötte be.[829] A Budapesti Pártbizottság a nevezett nap délelőttjén ülésezett, az első titkár, Méhes Lajos ismertette a személyi javaslatokat. A tagok nyilvánvalóan olvasták a Végrehajtó Bizottság által beterjesztett káderjavaslatot, amihez a MSZMP KB Titkárság egyetértését adta. Méhes méltatása után remélték, hogy Bozsó elhozatala nem jelent nagy visszaesést a kerület munkájában. A pártbizottság nyílt szavazással egyhangú döntéssel elfogadta a javaslatot:

„*[...] dr. Bozsó László elvtársat behívni a Budapesti Pártbizottság tagjának, megválasztani a VB tagjának, valamint a Budapesti Pártbizottság titkárának és a Gazdaságpolitikai Munkabizottság vezetőjének. A PB előzetesen hozzájárul, hogy XI. kerületi első titkári funkciójából felmentést kapjon.*"[830]

826 BFL XXXV.17.a.3. 154. őe. (1979. október 17.).

827 Uo.

828 BFL XXXV.1.a.3. 152. őe. (1978. október 2.). 6–10. p.

829 Kinevezése: uo. 110. őe. (1972. október 5.). 4., 120. p.

830 Uo. 152. őe. (1978. október 2.). 6–10. p.

Még aznap délután kiszállt a kerületi végrehajtó bizottság rendkívüli ülésére Méhes Lajos budapesti első titkár, Jassó Mihály, az MSZMP KB politikai munkatársa, Fenyvesi Dezső, az MSZMP PB politikai munkatársa. Az ülést Méhes nyitotta meg, és tömören ismertette, hogy Bozsót megválasztották budapesti titkárnak, emellett véleményezte, hogy ott nem lesz nehéz dolga, mert

„[...] már korábban is foglalkozott a Bp-i PB-on ipari kérdésekkel, van ilyen irányú felkészültsége. Azok az esztendők, amelyeket itt töltött, különösen sokat jelentettek Bozsó elvtárs fejlődése szempontjából, és abból a szempontból is, hogy konkrét ismereteket szerzett a gazdasági irányítás, a gazdasági ellenőrző munka tekintetében." Úgy ismerték meg, mint, aki szívvel-lélekkel végzi munkáját. Úgy gondolta, hogy a kerületi PB „a sajnálat mellett megtisztelő dolognak is tartja, hogy innen kerül egy elvtárs a Bp. PB-ba ilyen komoly beosztásba."

Minden hozzászóló méltatta Bozsót. Tudták, hogy e terület felé vonzódik. Felmentésével egyetértettek, hiszen a mozgalomnak és a pártmunkának tettek gesztust, hogy a Budapesti Pártbizottság erősödjék a személyével. Megerősítették Méhest, hogy tényleg büszkeséggel tölti el őket, hogy Bozsó ilyen helyre megy. Kifejtették, hogy emberi oldaláról is ismerik, emberséges és aktív volt, jó volt együtt dolgozni, beszélgetni és vitatkozni vele. Nagyon sokat tanultak tőle,

„[...] amikor egy-egy ülés után összefoglalta a célratörő tanulságokat, bennünket is határozott állásfoglalásra ösztönözve, igényessé is tett bennünket. Tényleg egy erős PB és VB működik a XI. kerületben, és ezt Bozsó elvtárs formálta és alakította."[831]

Végül Bozsó kért szót. Először az utódjának kijelölt Szatmári Istvánt méltatta, majd a munkájáról szóló véleményeket *„félelmetesen"* szépnek mondta, kifejtve, hogy *„Én nem vagyok ilyen optimista, sőt egy kicsit be is vagyok gyulladva, hogy ilyen helyről, ilyen nagyszerű ajánlások után, hogy fogok tudni helytállni."* Végül Méhes megköszönte, hogy megértették döntésüket, és bizalommal fogadták javaslatukat.[832]

831 A méltatás tehát a kerületi bizottságokon is jellemző volt: Záhorzik Terézről például elmondták, hogy olyan légkört teremtett, ahol *„élvezet dolgozni"*. Előbbre lép, tehát vele együtt kell örülni. BFL XXXV.7.a.3. 162. öe. (1984. április 26.).

832 BFL XXXV.16.a.4. 525. őe. (1978. október 2.).

A nem elittagok között is megtalálhatjuk a búcsúszituációkat. Amikor Szegner Lászlót felmentették a XII. kerületi PB-titkári funkciójából, a következő szavakkal búcsúzott:

„Tulajdonképpen nekem 3 szülőföldem van. A szüleim megtanítottak arra, hogy dolgozni kell. A MOM-ban megismertem a mozgalmi munka szépségét, ott köteleztem el magam, hogy a mozgalomért akarok élni. 3. szülőföldem a kerületi Pártbizottság, itt lettem igazán kommunista."[833]

Anda János I. kerületi búcsújakor Méhes Lajos a távozással járó szakmai fejlődésének lehetőségét és a távozással járó megrázkódtatást emelte ki.

„Véleményünk szerint a választás az ügy szempontjából, de Anda et. fejlődését illetően is helyes volt. Még tapasztaltabb vezetővé nőheti ki magát a párt szempontjából. Valamennyien tisztában vagyunk azzal – mondotta –, hogy egy-egy elvtárs kiválása az elvtársak számára is, de a kiválasztott elvtárs számára is bizonyos megrázkódtatást okoz, hiszen 8 esztendeje együtt voltak jóban, rosszban, és a kerületben elért eredményekben sem kis része volt Anda elvtársnak."[834]

Időnként pedig határozottan vicces szófordulatokat őriztek meg a jegyzőkönyvek. Amikor Balatoni István a XII. Kerületi PB-ről a BRFK Vizsgálati Osztály osztályvezetője lett, az őt méltató és egyúttal VB-tagságából felmentésre kerülő Mátrai Rezső az alábbi szavakkal búcsúztatta:

„A párt és állami kádermunka jó lépéseinek vagyunk tanúi. A felsőbb szervek jól csak az alsóbb szervekből tudnak meríteni. Rosszabb, ha felülről kapunk embert. Mindig jobb, ha alulról megy fel az ember. Balatoni elvtárs nem rendőr, hanem ember. [...] Köszönöm, hogy tíz éven át eltűrték a hülye dumámat."[835]

833 BFL XXXV.17.a.3. 117. őe. (1974. augusztus 22.).

834 BFL XXXV.6.a.3. 36. őe. (1963. augusztus 6.).

835 BFL XXXV.17.a.3. 191. őe. (1985. június 27.).

5. A botrány

„A botrányt azért elsimították. Gefszimanovot finoman leteremtették az apparátus pártbizottságának ülésén, Sahalint pedig, miután savanyúan megköszönték neki ideológiai éberségét, egy idő múlva eltávolították a kerületi bizottságból, mert megszegte az apparátus három fő parancsolatának egyikét. Ez a három parancsolat a következő volt:
Intrikálj, de ne a közös ügy rovására!
A részeg fecsegések maradjanak az üveg alján!
A munkahelyi intim viszony erősíti a családot!"[836]

A következő oldalakon – megtoldva a teljes apparátusból vett példákkal – a tizennyolc botrányos esetből fogok példákat hozni úgy, hogy öt fő probléma köré csoportosítom a szocialista erkölcsbe ütköző vétkeket: lopás, sikkasztás, alkoholizmus, szabad szerelem és a szolgálati fegyelem megsértése köré.[837]

Előrebocsátom, hogy a botrányba keveredett vezetők nagy része közel sem tekinthető a büntetés után megalázott, megtört, pályavesztett embernek, nem estek ki a párt látóköréből, esetükben is igazolódni látszik az a közhely, hogy a pártból nem lehetett kiesni, csak „felfelé bukni". Nagy Tibort, a KISZ Budapesti Szervező Bizottságának titkárát például felmentették tisztsége alól, mert képességeit és felkészültségét nem tartották elegendőnek ahhoz, hogy *„a Budapesti Bizottság titkári teendőit megfelelően ellássa"*. Arra azonban megfelelőnek tartották, hogy a KISZ Országos Szervező Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője legyen úgy, hogy két-három év múlva az SZKP hároméves főiskolájára kívánták küldeni.[838] Ha jobban meggondoljuk, felsőbb szervhez került, felfelé bukott.

A tizennyolc személyből tizenöt folytathatta karrierjét – ha nem is arról a szintről, ahol kezdte. A kikerülő emberek egyike sem volt budapesti végrehajtó bizottsági tag (tehát titkár sem), mindhárom kerületi első titkár volt, akik közül az egyik kis idő múlva egy vállalati alapszerv vezetője lett, a másikat pedig nyugdíjazni lehetett (a harmadik sorsáról nincs információm).

836 *Poljakov 2015.* 145. p.

837 A pártfegyelemről és a pártbüntetés okainak csoportosításáról lásd: *Útmutató...*

838 BFL XXXV.1.a.4. 7. őe. (1957. szeptember 23.). 139. p.

A botrányba keveredettek java része, tizennégy személy kerületi (szintű) első titkár volt, és csak négy Bp. VB-tagot találhatunk köztük, akik közül egy titkár volt. Hogy ez az arány véletlen-e, vagy a fővárosi szintű vezetők nagyobb (párt) képzettségére utal, esetleg nagyobb érdekérvényesítésére, még egy valamikori vizsgálat tárgya lehet. Az azonban biztos, hogy a tizenöt személy közül az egyik a Budapest Főváros Tanácsa tagja, a másik a Központi Bizottság politikai munkatársa lett, a többiek pedig gazdasági területre kerültek, általában (vezér)igazgatói státusban. A további viszonyítás kedvéért érdemes lenne egy másik kutatás keretében a teljes apparátust feltárni, hogy mennyire csak a vezetők privilégiuma volt a „felfelé bukás".[839]

A „tolvajok"

„Szpartacsok Gizatullinnak természetesen megvan a maga filozófiája: lopni kell. Valamennyi szovjet ember köteles minél többet lopni. Lopni kell, amíg csak nem lopkodjuk szét ezt az egész Szervezetet, amikor pedig összeomlik, valamennyien felvesszük a kereszténységet, és becsületesek leszünk."[840]

Bár a vezető megítélésében figyelembe kellett venni a politikai-elméleti tisztánlátását, szakmai jártasságát, felkészültségét, vezetési készségeit is, a szocialista erkölcsről írók felismerték, hogy az emberek joggal várják el, hogy a politika irányítói is a szocialista erkölcs követelményei szerint éljenek, hiszen a hatalom képviselője a pártot, korabeli megfogalmazás szerint a társadalmat képviselte.[841]

839 Alapként szolgálhatnak a különböző statisztikák, hiszen a pártfegyelmiket bizonyos időközönként felül kellett vizsgálni. Poljakov könyvének idézését folytatva: *„Sahalint kinevezték a kerületi ifjúsági szabadidőközpont igazgatóhelyettesévé, ahol '86-ban megnyitotta Moszkvában az első szövetkezeti tulajdonú presszót és diszkót, Vörös Zóna néven. Most van tévécsatornája meg egy ruhatisztító üzlethálózata. Zotov is bekerült annak idején az idősebbik Gefszimanov támogatásával a Komszomol KB-ba. De NDK-s kiküldetése alkalmából berúgott, és belefejelt az üvegfalba, amikor a fogadóterembe lépő Erich Honecker üdvözlésére akart sietni. És ez a karrierjébe került. Természetesen nem Honeckernek, hanem Zotovnak. Honeckert egy másik fal tette tönkre, a berlini..."* *Poljakov 2015.* 145. p.

840 *Akszjonov 1991.* 54. p.

841 *Losonczi, 1977.* 640. p.

Tehát el kellett utasítani *„a szocialista embertípushoz méltatlan"* vagyonszerzést, melyet a *„fejlett szocializmus építésének a kibontakozását megnehezítő kispolgári mentalitás"* egyik tanújelének tartottak.[842]

1979. augusztus 27-én egy névtelen levélíró a KÉV-METRÓ dombóvári úti telephelyéről az üzem pártbizottságának és a szakszervezeti bizottságának az alábbi bejelentést tette:

„Tisztelt Szakszervezeti Bizottság!

Tudomásunkra jutott, hogy D. üzemvezető ügyét (ellopta a vállalati gépkocsi 5 új Michelin autóköpenyét és új accumlátorát [sic!]) el akarják tussolni [sic!]. Ha a hivatalos vizsgálatot nem folytatják le, akkor feljelentést fogunk tenni a rendőrségen és a népi ellenőrzésnél. Ilyen levelet küldöttünk a Pártbizottságnak is. A másolatokat tussolás [sic!] esetén mellékeljük a feljelentésekhez.

A DOLGOZÓ K"[843]

Két nap múlva M., a szakszervezeti bizottság titkára, értesítette Homoki József vezérigazgatót[844] az ügyről, és kérte a vizsgálat lefolytatását, hiszen már az egész telephelyen beszédtéma volt az ügy.[845] Ugyanaznap bejelentés érkezett a Dombóvári út közelében lakó K. nyugdíjastól, a KÉV-METRÓ egykori személyzeti és oktatási osztályvezetőjétől, hogy az üzem dolgozói az autóbuszon és az utcán mesélték, *„milyen elképesztő állapot uralkodik a vállalatnál"*.[846]

Hiába kérte a pártbizottság titkára a vizsgálatokat, Homoki József vezérigazgató azzal kerülte el a felelősségre vonást, hogy hatáskörét átlépve Honvéd Tibor igazgató „kölcsönképpen" engedélyezte az autógumik elvitelét.[847] Ez év októberében a végrehajtó bizottság szervezőtitkára beszámolt a Budapesti Pártbizottság Gazdaságpolitikai Osztálya osztályvezető-helyettesének, Sebes Miklósnak az

842 VALUCH, *2006.* 156. p.

843 MNL OL M-KS-932. Bozsó László ügye. Névtelen levél. Az írógéppel írt irat helyesírási hibáit javítva stiláris jellemzőit meghagytam. A „DOLGOZÓ K" aláírás „DOLGOZÓK"-nak is olvasható. Az alább ismertetett történetekben nem mindenki közszereplő, így az ő neveiket – az idézett szövegekben is – betűkkel jelölöm.

844 Homoki kinevezése a KÉV-METRÓ vezetőségbe: BFL XXXV.17.a.3. 107. őe. (1973. február 6.).

845 MNL OL M-KS-932. Bozsó László ügye. M. levele Homoki Józsefnek. (1979. augusztus 29.).

846 MNL OL M-KS-932. Bozsó László ügye. K. bejelentése Méhes Lajosnak. (1979. augusztus 29.).

847 Uo. Harmat István üzemi párttitkár levele Homoki Józsefhez (1979. augusztus 30.), illetve Homoki József válasza (1979. szeptember 3.).

ügyről, kiegészítve azzal, hogy D. utólagosan, visszadátumozva kapta meg az engedélyt.[848]

A vizsgálat pártvonalról folytatódhatott, mert a vezérigazgató novemberben kelt levelében igazolta D.-t az üzemi végrehajtó bizottság előtt: D. huszonöt éve tettre készen dolgozik a vállalatnál, közben megrokkant, otthon több generációt tart el, ilyen körülmények közt kellett gépjárművét újra üzembe helyeznie. Különben is visszaadta már a kölcsönvett gumikat, Honvéd figyelmeztetésben részesült, és Homoki a maga részéről lezártnak tekintette az ügyet.[849] Ugyanerre a következtetésre jutott Sebes a Gazdaságpolitikai Osztálynál, pedig a meghallgatáson K. erre *„nagyon ideges állapotba került"*, és elmondta, hogy nem hiszi el a vezérigazgató szavait, és meg van róla győződve, hogy D. lopott, és nem elégszik meg az ügy ilyetén lezárásával.[850]

A pártbizottság figyelmét azonban 1980. május 19-én és 20-án ismét két – valószínűsíthetően ugyanazon személy(ek) által írt – névtelen levél hívta fel Homoki nem megfelelő vezetési stílusára. Az első szerint a vezérigazgatóval való véleménykülönbség állandó személyi cseréket vonzott, fel is sorolta az áthelyezett személyeket – beleértve a már nyugdíjas K.-t és D.-t –, a visszaéléseket és a vezérigazgató miatt orvosi kezelésen részt vevő igazgatókat. Felhívta a figyelmet a pártbizottság titkárának szolgalelkűségére is:

„Szállóige KÉV-en belül, hogy inni lehet, de csak Homoki fehéret Harmat vízzel, aki nem ezt issza, megnézheti magát oda-vissza."

A másik névtelen levél a vezérigazgató negatív tulajdonságait ismertette: játszik az emberekkel, vezetői magatartása bántó, munkahelyén akkor található meg, ha ellenőrzés van, munkaidőben intézi a személyes dolgait, és amellett, hogy sokat iszik, a vállalatot személyi vagyonának gyarapítására használja fel, így építtette át budapesti lakását és csopaki házát. Ezenkívül baráti körének mindent elintéz, az ügyeiket intéző dolgozók meg kint állnak az iroda előtt, miközben ott bent, a zárt ajtók mögött italoznak.[851]

848 Uo. W.-né levele Sebes Miklósnak (1979. október 30.).

849 Uo. Homoki József válasza a KÉV-METRÓ VB-nek (1979. november 5.).

850 Uo. Sebes Miklós feljegyzése (1979. december 28.).

851 Uo. Katona Imre levele Bozsó Lászlónak (1980. május 22.).

1980 nyarára már Bozsó László budapesti tikár előtt volt Sebes feljegyzése. Vizsgálatot nem végeztek, arra hivatkozva, hogy csak rosszindulatú levelekről van szó:

„Homoki elvtárs eddigi tevékenysége a vállalatnál pozitívan értékelhető, erkölcsi és politikai magatartása kifogástalan. Kétség nem fér ahhoz, hogy a társadalmi tulajdonhoz nem hogy nyúl [sic!], azt védi mint állampolgár és mint vezérigazgató is. [...] Célszerű lenne azonos és már kivizsgált témákban újonnan érkező névtelen leveleket a szemétkosárba tenni."[852]

Valószínűleg az ügynek nem lett volna folytatása, de a Központi Ellenőrző Bizottság 1980 decemberében elhatározta a vállalat egyik igazgatójának ellenőrzését. 1981. januárban Pallós János, a KEB titkára és Cseri István, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium miniszterhelyettese megbeszélést folytatott a KÉV-METRÓ ellenőrzéséről, februárban megszületett az ellenőrzési program, a kontroll ugyanazon hó 9-én szakértők bevonásával meg is indult, és fő vizsgálati területe Homoki személye mellett a vállalat szakigazgatói és Homoki külföldi kapcsolatai voltak.[853] De ekkor már nem Homoki, hanem a Budapesti Végrehajtó Bizottság által frissen elfogadott vezérigazgató, Ujvári István volt a vállalat vezetője.[854]

Ebbe a KEB-vizsgálatba sodródott és bukott végül bele Bozsó László, a Budapesti Pártbizottság titkára is. Bozsó ugyanis a főváros XI. kerületében – abban a

852 Uo. Sebes Miklós levele Bozsó Lászlónak (1980. július 29.). A névtelen leveleket természetesen nem dobták a kukába, sőt Homokinak is megmutatták, és erről a kerületi értekezleten Jassó Mihály így számolt be: *„[...] a vezető kezébe adunk egy névtelen levelet azzal, hogy olvassa el, nem vizsgáljuk mi, mert nem közérdekű, de gondolja végig, ami abban a levélben van. Nehogy vizsgálódni kezdjen, hogy ki írta, hanem azon gondolkodjon, hogy miért írták? [...] Sok hibája van, vagy olyan a légkör körülötte, hogy nem lehet nyíltan véleményt mondani?"* BFL XXXV.17.a.3. 165. őe. (1981. január 15.).

853 MNL OL M-KS-932. Bozsó László ügye. Cseri István levele Pallós Jánoshoz. A minisztérium büntető feljelentést tett Homoki, Honvéd és Z. ellen, tájékoztatta a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságát, hogy Homoki nyaralóépítkezéséhez – a vámszervek megkerülésével – burkolóanyagot hoztak be az országba. Uo. Cseri István és Molnár Imre levele Somogyi Imrének (1981. április 1.).

854 Az ekkor 53 éves Ujvárit ekkor nevezték ki vezérigazgatónak. BFL XXXV.1.a.4. 603. őe. (1981. január 23.). 10. p. Korábban, 1968-tól az Útépítő Tröszt vezérigazgató-helyettese, 1971-től pedig vezérigazgatója volt. BFL XXXV.17.c.1981. 49. őe. A Közlekedési és Metró Építő Vállalat Pártbizottsága. Pártbizottsági ülések jegyzőkönyvei. 1981. július 24-ei pártbizottsági ülés.

kerületben, ahol 1972-től 1978-ig első titkár volt – a kerületi tanács segítségével, 300 négyszögöl ingatlanbérleményhez jutott, és erre garázzsal rendelkező pincét és egy teraszos faházat emelt, melynek munkálatai 1979 augusztusában kezdődtek. A *„kb. 300 000 forintot érő hétvégi ház építését nagyon gazdaságosan oldotta meg"*, a bérleményért évente csupán 144 forintot fizetett, és az építkezéshez szükséges anyagokat többnyire a KÉV-METRÓ-tól, az Út- és Vasútépítő Vállalattól, az Erdérttől és a Duna MGTSZ-től szerezte be, és a munkákat is az említett cégek munkatársai végezték. *„Mindenért fizetett, de igénybe vette az ellenőrzése alá tartozó vállalatok segítségét, amelyektől kisebb-nagyobb kedvezményeket kapott."*[855] A bérlemény és a vállalatoktól kért kedvezmények a felesége nevén szerepeltek. A hétvégi ház díszeit is a pártbizottságtól szerezte: *„A Tanácsakadémia építésekor feleslegessé vált két állatfigurát (oroszlánok?!) először a pártbizottság udvarára, majd a háza elkészülte után, a lépcsőfeljáró két oldalán felállította."*[856]

Kiderült az is, hogy azért nem sikerült a korábbi lopásokat leleplezni, mert a pártbizottság titkáraként Bozsó felügyelte a gazdaságpolitikai osztályt, és az osztály a KÉV-METRÓ vezérigazgatóját, akitől Bozsó a rendeléseket felvette. A kör bezárult, hiszen a K. bejelentésében szereplő személyek mind kapcsolatban álltak Bozsóval, *„így a bejelentés valótlanságát azok igazolták, akik ellen szólt"*. Bozsót tehát mind a háza építésével, mind a bejelentések intézésével felelősségre vonták, hiszen sem – az ő, sem felesége – jövedelme, sem funkciója nem követelte volna meg a kedvezmények elfogadását, és ezekkel az ügyleteivel a pártnak *„erkölcsi-politikai kárt okozott"*.[857]

Az általa igénybe vett előnyöket, kedvezményeket nem tartották ugyan jelentősnek, de

„[...] egy Budapesti PB-titkár számára ennyi sem engedhető meg. Sokkal súlyosabb azonban az, hogy ezekkel a kedvezményekkel Homoki Józsefnél elkötelezte magát. S amikor a politika, a népgazdaság érdekeinek védelmében fel kellett volna lépnie, az elkötelezettsége miatt ezt nem tette meg. Ezzel akarva vagy akaratlanul, Homoki visszaéléseinek leplezőjévé vált."

855 MNL OL M-KS-932. Bozsó László ügye. A KEB jelentése Bozsó László ügyéről (1981. április 11.).

856 Uo. Így nemcsak lopással, ügyeskedéssel, tehát a szocialista tulajdon megkárosításával vétett a szocialista erkölcs ellen, de a giccs szeretetével kispolgárnak is bizonyult. *Mona, 1986.* 63. p.

857 MNL OL M-KS-932. Bozsó László ügye. A KEB jelentése Bozsó László ügyéről (1981. április 11.).

A KEB Bozsót szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette, és a Budapesti Pártbizottságnak azt javasolta, hogy mérlegelje, vajon tisztségében maradhat-e.[858]

A Budapesti Végrehajtó Bizottság 1981. június 4-én ült össze, hogy zárt ülésen tárgyalja a KÉV-METRÓ Vállalattal kapcsolatba hozott személyek pártfegyelmi ügyeit. A felelősségre vont igazgatók megrovás, illetve dorgálás pártbüntetésben részesültek, a vállalati pártbizottság titkára szigorú megrovást kapott, és felmentették tisztségéből. Ezen pártfegyelmik tárgyalásánál Bozsó is bent volt, kérdéseket, javaslatokat tett az ügyben. Érdekes módon ugyanezen az ülésen következett Bozsó ügyének tárgyalása. Nem érte váratlanul, hogy ekkor tárgyalták az ellene indított pártfegyelmi eljárást, elismerte a felelősségét, és belátta, hogy múltjával nem tölthet be tovább pártfunkciót, a KEB-vizsgálat eredménye viszont annál jobban felkavarta. A budapesti végrehajtó bizottság tagjai ekkor már olvasták lemondó levelét, többen próbálták tompítani tetteinek élét, de a KEB döntését, mint arra illetékes szerv döntését, tudomásul kellett venniük. Hibáztatták a titkárt, de nem tartották bűnösnek. Igyekeztek kifejezni, hogy mellette állnak, és segítenek a hiba kijavításában. Gondoskodni akartak arról, hogy *„ne bukott emberként kezeljék, hogy a 25 éves pártmunkás tevékenysége alapján ítéljék meg."*[859]

A döntést mégsem kívánták rögtön a Budapesti Pártbizottság elé vinni, ezért a következő VB-ülésen ismét Bozsó ügyét tárgyalták, mivel több régi pártbizottsági tag elítélően beszélt róla. A felmentésbe – hosszas vita után – nem került be a *„fegyelmivel"* kifejezés. Ajánlatosnak tartották, hogy ne kerüljön vezető beosztásba, ám mégis – nem is olyan távol attól a területtől, ahol megégette magát – a BKV általános vezérigazgató-helyettesének javasolták,[860] amit később a Budapesti Pártbizottság jóvá is hagyott.[861] Ezt a posztot töltötte be 1984-ben is, amikor törölték pártbüntetését.[862] Eközben a KÉV-METRÓ-nál Ujvári vezérigazgató a KEB-vizsgálatot követően megtiltotta a vállalat tulajdonában lévő felesleges vagyontárgyak magánszemélyek részére történő hasznosítását, mindennemű szolgáltatás biztosítását, valamint szállítóeszközök, gépek és építési anyagok kölcsönzését.[863]

A pártszerűtlen pártszerelem

A családi élet monitoringja a káderlapokon kitüntetett figyelmet kapott. Majdnem minden esetben feltüntették a családi állapotot (azt is, ha valaki elvált), a gyermekek számát, illetve a házastárs végzettségét és munkahelyét. Különösen az ötvenes–hatvanas években a prüdéria sajátos megerősítést kapott: csak a házasságon belüli szerelmi életet tartották elfogadhatónak, és ez a pártvezetők esetében fokozottan érvényesült.[864]

1960. augusztus 3-án délután a XV. Kerületi Pártbizottságon rendkívüli ülést tartottak, hogy megtárgyalják Kerti Henrik, a kerületi első titkár fővárosi szintig burjánzott botrányát. Saját bevallása szerint sem tudta megfelelően vezetni a kerületet, állítása szerint az *„ellenforradalom"* miatt, de mindenki tudta, hogy kapcsolata volt egy házasságban élő asszonnyal, inkább ezért lett pártszempont-

858 Uo.

859 BFL XXXV.1.a.4. 612. őe. (1981. június 4.). 13–22., 49–76. p.

860 Uo. 613. őe. (1981. június 10.). 15–16. p.

861 BFL XXXV.1.a.3. 174. őe. (1981. június 22.). 10–16. p. és BFL XXXV.1.a.4. 614. őe. (1981. június 24.). 16. p.

862 KEB Pallós János jelentése (1984. június 13.). Az 1981. július 24-én tartott KÉV-METRÓ Vállalat érintett alapszervi és párttaggyűlésén megjelentek a kerületi pártbizottságból is, és ismertették a még folyó pártfegyelmi vizsgálat eredményeit, a bizottság döntését. Természetesen feltették nekik a kérdést, hogy magasabb fórumon történt-e felelősségre vonás. Szente Antal, a Budapesti Pártbizottság Fegyelmi Osztály osztályvezetője szerint: *„Általában azt mondják, hogy a vezető néha milliókat is megússzik, de a melóst rögtön lefülelik, ha elvesz egy szöget. Ne azt nézzük, hogy fizikai vagy vezető, hanem vegyük figyelembe a vétket, annak a politikai kárát és azt a büntetést, amit kiszabtak rá."* Harmat István elkerült innen, de nem lett bukott ember, a Posta Dokumentációs Központ vezetője lett. BFL XXXV.17.c.1981. 55 őe. KÉV-METRÓ 5. sz. alapszervezet rendkívüli taggyűlése (1981. július 8.) és uo. 49. őe. A KÉV-METRÓ Pártbizottsága 1981. július 24-ei PB-ülés jegyzőkönyve.

863 MNL OL XXIX.D-33. 42. doboz. 92/1981. sz. (1981. május 11.) vezérigazgatói utasítás. Az egy újabb szál a történetben, hogy Ujvári *„írásbeli figyelmeztetés, majd dorgálás pártbüntetést kapott 1979-ben, mert nem gyakorolt kellő ellenőrzést egyik vállalatuk vezetőinek és dolgozóinak magánépítkezéseivel kapcsolatban, és építési engedély nélkül állította fel önmaga részére is a faházat".* BFL XXXV.1.a.4. 603. őe. (1981. január 23.). 157. p. 1981–1982-ben a KÉV-METRÓ szervezetében számos pártfegyelmit tárgyaltak: BFL XXXV.17.a.3. 171. őe. (1982. március 30.), 172. őe. (1982. május 20.); 174. őe. (1982. október 14.); BFL XXXV.17.a.4. 537. őe. (1981. június 25.).; 541. őe. (1981. október 1.); 548. őe. (1982. január 14.). A KEB jelentése szerint 1982-ben a társadalmi tulajdonban okozott kár, jogtalan előnyszerzés, a korrupció miatt szabták ki országos szinten a legtöbb pártbüntetést (3288 fő), ami az összbüntetés egyötödét tette ki. *MSZMP, 1988b.* 459. p.

864 Valuch Tibor szerint ez a fajta prüdéria a hetvenes évekre eltűnt, a szex már nem volt tabutéma, a felvilágosítás vette át a helyét. *Valuch, 2006.* 126–127. p. Ezt azonban csak a magánéletre vonatkoztatnám, hiszen – bár a kommunista erkölcsről szóló tankönyvekben már a hatvanas években megjelenik a prüdéria, mint az osztálytársadalom, mint a képmutató társadalom előítélete elleni harc, de – még a nyolcvanas években is – csak a házasságon belüli párkapcsolatot tartották (szocialista) erkölcsileg elfogadhatónak. Előbbi *Ágoston, 1961.* 82–83. p., utóbbi például: *Horuczi, 1986.*

ból *„passzív a magatartása"*. Sokakat megdöbbentett az esete, a kerületi pártbizottságban dolgozó egyik asszony így nyilatkozott róla:

> *„Mélyen megrendített ez a dolog. El kell, hogy mondjam, Kerti elvtársat nagyon szeretik a kerületben. (Egyesek szerint én is Kerti szeretője vagyok. [...]) Kevesen tehetik szívükre a kezüket, hogy ilyen hiba alól mentesek. Nekem a szocialista összeköttetéseimet fel kellett vennem, hogy el tudjak innen menni. Egyesek szerint V. elvtárs szeretője vagyok, azért állok szilárdan. (Kerti elvtárs szeretője is vagyok.) [Sic!]"*[865]

Mielőtt felfedném, mi lett Kerti sorsa, érdemes ismét bepillantani a KEB anyagába, melyből legalább három Kertit ismerhetünk meg. Az első egy határozatlan, szerelemtől megittasodott férfi, aki már nem tudja ellátni a feladatát, mert az intrika, illetve a hozzá hasonló csábítók leplezése alkalmatlanná tette a vezetésre; a második szerint kényszeres hazudozó volt,[866] aki a hazugságai miatt sem tudott kikecmeregni a helyzetéből; de számomra a harmadik a legabszurdabb, tehát ezt ismertetem részletesebben.[867]

1957-ben Kerti Henrik felesége a kerületi Nőtanács helyiségében azzal kereste fel Földi Ignácnét, a kerületi „nőtitkárt", hogy férjének több hónapja kapcsolata van egy helyi kisiparos feleségével, M.-nével. Mivel a kommunista embernek a magánéletében is hűnek kellett lennie a kommunizmus elveihez, nem élhetett külön magán- és társadalmi életet, és mindig bolsevikként kellett viselkednie,[868] ezért a nőtitkár feljogosítva érezte magát arra, hogy két kerületi végrehajtó bizottsági taggal, az Olajgyár igazgatójával és a kerületi rendőrkapitánnyal meglátogassa Kertiéket, amire a férj megígérte, hogy megszünteti a házasságon kívüli kapcsolatát. Mivel a Budapesti Pártbizottság elé került az ügy, Kerti felelősségre

865 BFL XXXV.20.a.3. 16. őe. (1960. augusztus 3.).

866 Például, hogy a szeretője válóperénél hamisan tanúskodott, érveiben azt hozta fel, hogy feleségét soha sem szerette, csak teherbe ejtette, azért vette el, de kiderült, hogy az esküvőkor a nő nem volt terhes stb.

867 Nem tartozik szorosan az ügyhöz, de Kertit már 1957. január 23-án figyelmeztetésben részesítette a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság, mert a kerületi IIB-elnök, tudott arról, *„hogy a Rákospalotai Kötszövőgyár munkástanács-elnökét egy csoport meg akarja verni. A dolgozók megtudták, hogy a pártszervezet is tudott az előkészületekről, sőt részese volt annak. Bosszúból véresre verték az IB-elnököt, a munkástanács elnökének megverése után."* KOLTAI–RÁCZ, *2008A*. 133. p. Az eseményekre vonatkozóan lásd: a Rákospalotai Kötöttárugyár jelentése az 1956. október 23-a előtti és utáni helyzetről: BFL XXXV.20.c. 10. őe. 43/a–s.

868 *KOLBANOVSZKIJ, 1951*. 65. p.

vonta a nőtitkárt, mert az ügyben *„nem elvtársiasan viselkedett, lebuktatta, és ki akarja törni a nyakát"*.[869]

Kerti egy üdülés alkalmával ismerte meg M.-nét.[870] M., a férj először semmit sem vett észre. Nem gyanakodott akkor sem, amikor a kerületi első titkár elintézte felesége áthelyezését a Rákospalotai Bőrgyárba – ne feledjük, a szocialista vezető egy kispolgári kisiparos feleségének nyújtott segítséget. Később kezdett megromlani feleségével a házastársi viszony, a nő beadta a válópert, és *„ez alatt az idő alatt Kerti Henrikkel már bátrabban vitték a szerelmet"*. A férfi kirándulni vitte a nőt a két gyermekével, mielőtt azonban a hegyekbe felmentek volna, a nekik falazó G.-né lakásán voltak, utóbbi levitte a gyermekeket fagylaltozni, és a párra zárta az ajtót.

A nyílt és pártszerűtlen szabad szerelmen túl szocialista vezetőhöz méltatlanul, kispolgárként nyerészkedve a párttitkár és a szeretője 1958-ban borral és sertéssel is üzérkedett,[871] utóbbi úgy derült ki, hogy az őket a Fejér megyei Aba községben leleplező férj botrányt csinált, így a Fejér Megyei Pártbizottság is hírt szerzett Kerti nőügyéről:

> *„[...] mert az asszony férje motorral követte őket Székesfehérvárra, és most ott a PB akar vele [Kertivel] beszélni. Ugyancsak kijelentette, hogyha a férfi botrányt csinál, és hangoskodik, akkor ott a helyszínen agyonlövi, és saját magát is."*[872]

A válóper második fordulójában Kerti már érezhette, hogy bajba kerülhet, de még megpróbálta érvényesíteni hatalmát, és – a férj, M. később íródott levele szerint – megfenyegette a férjet: *„belelép a tányéromba, ha kihozom az ő nevét, mert neki jó barátai vannak a pártban és a rendőrségen, és azok már felajánlották neki, hogy közbelépnek ellenem, ha ő akarja."*

A nőtitkár és a volt kerületi KISZ-titkár figyelmeztette Kertit, hogy *saját és a párt érdekében* fedje fel kapcsolatát a felettes pártszerv előtt, de nem hallgatott rájuk, így a róla szóló pletykák csak erősödtek, ami a *párt jó hírének* sem használt.

> *„Kerületünk olyan jellegű, hogy a vezetők állandó reflektorfényben vannak, és sokszor még többet is foglalkoznak személyükkel, mint ahogy azt gondolnánk – így*

869 MNL OL M-KS-932. 1964. 5. dosszié. Földi Ignácné levele a KEB részére (1960. augusztus 9.). A példa jól illusztrálja, hogy a pártállam igenis lehatolt az egyén szintjére.

870 BFL XXV.47.c. 21850/1963.

871 A KEB-anyagban van utalás arra, hogy a borral való üzérkedés miatt büntetésben részesültek.

872 MNL OL M-KS-932. 1964. 5. dosszié. M. levele Marosán Györgyhöz (1959. szeptember 19.).

> *ebben az időben nyilvánosan még az üzletekben is ezt tárgyalták, hogy válik a Kerti végett ez a család."*[873]

A válópert közben leállították, és a feleség kijelentette, hogy a férje mellett új életet akar kezdeni. Kerti személyes vonzerején túl bizonyára csábítóbb volt azonban a párttitkár életformája a kisiparosénál, a közös kirándulásokat, kocsikázást sem lehetett feledni,[874] ezért újra visszatért a párttitkár karjaiba. A férj gyanakodni kezdett rájuk, és el is csípte őket egy régi találkahelyükön. Amikor észrevették, Kerti gépkocsijával elgázolta a férjet, aki – a kocsiban az alibinek magukkal vitt anyóst felismerve – anyósa lakására kerekezett, hogy számon kérje rajtuk tettüket, aminek csak az lett az eredménye, hogy az anyós ezért még jobban megalázta: felpofozta őt.[875]

Kerti folytatta találkáit az asszonnyal, de eladván saját kocsiját, ettől kezdve légyottjaikkor a párt szolgálati autóját és sofőrjét használták. Gyakran kilátogattak Alsógödre, ahol a kerület úttörőtábora épült. Nem véletlen, hogy Kerti is ott építtetett házat, hiszen a házhoz való téglát, palát és cementet a tábor építési költségéből tudta fedezni. A pártbizottságon lévő foteleket, *„szekrény-ágyat"* pedig a gazdasági osztály vezetőnőjének tudtával vitték ki a víkendházba. Mindebben Ö., a munkásőrség kerületi parancsnoka volt segítségére, akivel gyakran két nő társaságában együtt jártak Gödre. A sofőr – saját bevallása szerint – „természetesen" semmiből sem részesült, semmit sem fogadott el tőlük, még egy vacsorát sem, inkább a Duna parton sétált, míg a vezetőkre kellett várnia.

Nem így vélekedett erről a sofőr felesége, aki elmesélte a nőtitkárnak, hogy hetente háromszor a párt kocsija éjjel jár haza, mert vagy az erdőbe, vagy az úttörőtáborba vitte a férje a két pártvezetőt a nőikkel, és emiatt a sofőr nem tudta kialudni magát.

> *„Július 19-én szintén egy éjszaka a Kerti és Ö. elvtársak valamint a két nő ott Alsógödön átmentek valamilyen szigetre, és lekésték az utolsó kompot, és reggelig az ura az országúton volt."*

873 Uo. Földi Ignácné levele a KEB részére (1960. augusztus 9.).

874 A pártfegyelmi iratok több példával is szolgálnak arra, hogy a különböző szintű pártbizottságok vezetői viszonylagos jólétüket és státusukat kihasználva igyekeztek a nők kegyeit elnyerni. E. például azzal hitegette a kiszemelt férjes asszonyt, hogy ha igazgató lesz, autót kap, háromszobás lakást, *„ő mindent el tud intézni, mert pártvonalon jól fekszik"*. BFL XXXV.1.i. 291/1962.

875 MNL OL M-KS-932. 1964. 5. dosszié. Földi Ignácné levele a KEB részére (1960. augusztus 9.).

A sofőr kétségbeesett felesége több stratégiát is kidolgozott férje megtartására: felkereste a kisiparost, hogy gondolkodjanak közösen, elhatározta, hogy bosszúból kikezd Kertivel, és az öngyilkosság is felmerült benne. Végül az utóbbit választotta, öngyilkosságot kísérelt meg, mikor kiderült, hogy Kerti karácsonykor akarja az urával a Börzsönybe vitetni magát és a barátnőjét.[876]

A történet azon része, hogy a nőtitkár mennyire akart rosszat a kerületi első titkárnak, egyáltalán mekkora szerepe lehetett az ügyben,[877] nem világos, azonban a sofőr lényegében alátámasztotta felesége vallomását. Azzal a különbséggel, hogy szerinte a nőtitkár heccelte fel a feleségét, hogy a férje *„azért jár haza olyan későn, mert más nőnek udvarol, de ne búsuljon, mert Révai elvtársnő, a kerület instruktora figyelteti a kocsit"*. A sofőr sírva mesélte Bíró Mihálynénak, a budapesti Fegyelmi Csoport vezetőjének, hogy Kerti és Ö. egyszer beszéltek arról az autóban, *„hogy el kellene intézni a kisiparost (a Kerti nőjének a férjét) esetleg úgy, hogy egy rossz fegyvert az udvarba tenni, és fegyverrejtegetés címén elvitetni"*. Az ideges sofőr kérte a jegyzőkönyvvezetőt, hogy névtelen bejelentésként kezeljék az ügyet, mert *„attól fél, ha megtudják, hogy ő beszélt – elvitetik, esetleg lelövik"*.[878]

M., a férj eközben beadta a válópert, és levelet írt Marosán Györgynek és Cservenka Ferencnének. A levelet talán saját maga biztosítására írta.

> *„Hiszem, hogy nem lesz igazuk azoknak, akik azt mondják, hogy a szél ellen harcolok, mivel Kerti Henrik szavai szerint is, neki mindenki a barátja, és engem könnyen elintéztet. [...] E bejelentésemet azért tettem meg, mert egy elvtárs, aki igen jól ismeri Marosán elvtársat, biztosított arról, hogy itt nem számít az összeköttetés a rendőrséggel és egyébbel, mert Marosán elvtárs igazságos ember, és a legmesszebbmenőkig küzd a párt soraiban előforduló erkölcsi lazaságok ellen."*[879]

Így jutottunk el ismét a történet kezdetéhez, 1960. szeptember 9-én a XV. Kerületi Pártbizottságon az események tárgyalása folytatódott, ahol *mélységesen* elítélték Kertit.

876 Uo.

877 A párt képviselői gyakran kiszálltak, hogy rendezzék a családi ellentéteket. A fent említett E.-től menekülő, leányként anyává tett feleségét először benntartották a házasságban, majd új lakhelyén felkeresték, és rávették a hazatérésre. BFL XXXV.1.i. 291/1962.

878 MNL OL M-KS-932. 1964. 5. dosszié. B.-né feljegyzése T. F. meghallgatásáról.

879 Uo. M. levele Marosán Györgyhöz és Cservenka Ferencnéhez. (1959. szeptember 19.).

„A párt Központi Vezetősége [sic!] keményen lép fel az ilyen és hasonló esetekben, mert ez nem személyre hat, hanem a családra, nemcsak a családi életek bomlanak fel, gyermekek maradnak apa nélkül, de az ilyen eset beszennyezi a Pártot."

Mint kiderült, a KEB ekkor már foglalkozott az üggyel, és Marosán is beszélt már Kertivel, hogy zárja le a kapcsolatát, és családjával éljen – *„kommunista módon"*. Tudták, hogy a Budapesti Pártbizottság már úgy döntött, hogy Kerti új munkahelye az Egyesült Izzó lesz, ahol üzemvezetőként fog dolgozni, de többen kételkedtek, hogy a szükséges *szakképzettség hiányában* megállja-e ott a helyét, vagy ésszerűbb lett volna a *tanácshoz* helyezni. Végül felmentették pártbizottsági tagságából és tanács VB-tagságból, a Hazafias Népfrontból, de tanácstag maradt.[880]

A volt kerületi első titkár végül egy üzem diszpécsere és alapszervi vezetője lett. Mivel munkáját *„lelkiismeretesen látta el"*, és a közben elvált szeretőjét is feleségül akarta venni,[881] a csúcsvezetőség megbízta a marxista politikai iskola vezetésével, a KEB pedig 1964-ben pártbüntetését a kerületi munkásőrparancsnokéval együtt törölte.[882]

A történetnek két nagyon érdekes vetülete van még: egyrészt a sértett és megalázott félként az elméletileg *kispolgári szakmát* űző kisiparos küzdött az igazáért a szocialista vezetők segítségét kérve a *szocialista vezetővel* szemben, másrészt a szocialista pártvezető a *„társadalom elsőrendű érdeke"*, a család ellen tett, amikor elcsábította a feleséget, pedig a *„kommunista erkölcs elítéli azt a társadalomellenes tettet, amikor a szülők egyike elhagyja a családot"*.[883]

Kerti esete nem is egyedi a kerületi első titkárok közt. Kanczler Gyula, a XI. Kerületi Pártbizottság első titkára már öt éve töltötte be az első titkári funkciót, amikor lemondott.[884] Egészségi állapota megromlott, de nem ezért vált meg tisztségétől. Megromlott a családi élete is, és ahogy a kerületi pártbizottságon vallotta: *„nem akarok a pártnak ártani azzal, hogy a válást itt a kerületben bonyolítom le"*. De volt, aki nem értette, hogy miért kellett lemondania, *ha nem tett semmit a kommunista erkölcs ellen*? Az ülésen részt vevő budapesti titkár, Venéczi János adott erre választ: *„Magánéletbe nem nyúlunk bele, de van közvélemény is, ami közrejátszik."* Egyes kerületi PB-tagok szerint Kanczler hiába volt *„tapasztalt, melegszívű elvtárs, le kell zárni a pletykákat, mert a közvélemény szemében az iszákosság, a nőzés"* megbocsáthatatlan volt, azzal pedig mélységesen egyetértettek, hogy Kanczler Gyula *„funkción kívül"* tisztázza családi problémáját: *„A párt törvénye minden párttagra kötelező [...], hogy a magánéletében, az erkölcs területén feddhetetlen, példamutató életet éljen."* A válás magánügy volt, de az, hogy miként történik, már nem volt az.

Az ügy nem is állt, és nem is állhatott meg a kerület határain belül, mert a hatásköri lista szerint a Budapesti Pártbizottságnak kellett jóváhagynia a kerületi első titkár leváltását, illetve az új kinevezését. A Budapesti Pártbizottságban már tudtak az esetről, mert amikor Kanczler Gyula kórházban volt, a kerület egyik tisztségviselője jelentette Venéczinél, hogy az első titkárnak szeretője van.[885] A kedélyeket az korbácsolta fel, hogy az eset nem volt egyedülálló a kerületi pártbizottságon, ráadásul kisebb botrányokkal is járt. Mezei György kerületi titkár is beadta a válópert, mivel felesége féltékeny volt rá, megromlott köztük a viszony, állítása szerint a választások miatt járt későn haza. Ráadásul mindkettőjük felesége bejárt panaszkodni a kerületi apparátusba, és botrányos jeleneteket rendeztek. Egyikük neje panaszkodott, hogy *„minek dolgozik a pártnak, már rég igazgató lehetne"*. Pártfegyelmit nem indítottak ellenük, helyükön mégsem maradhattak, így áthelyezték őket. Az említett vezetők karrierje nem szakadt meg, Mezei egy üzem igazgatója lett, Kanczler pedig előbb a Művelődésügyi Minisztérium Egyetemi Főosztály osztályvezető-helyettese, majd főosztályvezetője, utóbb az Országos Pályaválasztási Intézet igazgatója, majd az Országos Pedagógiai Intézet főigazgató-helyettese lett. Később lényegében visszatért eredeti szakmájába[886]: a Könnyűipari Műszaki Főiskola főigazgató-helyettese, végül 1986-tól a főigazgatója lett.[887]

880 BFL XXXV.20.a.3. 17. őe. (1960. szeptember 9.).

881 Kerti válóperében a bíróság 1963. november 28-án mondott ítéletet. BFL XXV.47.c. 21850/1963.

882 MNL OL M-KS-932. 1964. 5. dosszié.

883 *Kolbanovszkij, 1951.* 52. p.

884 BFL XXXV.1.a.4. 134. őe. (1962. október 22.). 3., 7. p.

885 A dialektikus gondolkodás olyan fogalmakat is egymás mellé rakott, mint az elvtársiasság és az árulkodás. Az árulkodás nem erkölcstelen, amennyiben a társadalom érdekeit szolgálja. *Ágoston, 1961.* 102–114. p.

886 Kanczler 1944-ben segédmunkásként dolgozott a Magyar Pamutipar Kikészítő Gyár óbudai telepén. 1945 és 1953 között az óbudai Textilkikészítőben dolgozott, először munkásként, majd a Minőség Ellenőrző Osztály vezetőjeként, később főmérnök-helyettesként gyártásvezetőként. 1953 és 1958 között a Könnyűipari Minisztérium Pamutipari Igazgatóság csoportvezetője, majd osztályvezető-helyettese lett. Önéletrajza szerint 1951 és 1953 között a textilipar terén számos technikai újítása volt, ekkorra tehető sztahanovista elismertsége is. 1958-tól lett a Könnyűipari Minisztériumban függetlenített PB-titkár. BFL XXXV.8.b. 117. doboz. 74. őe.

887 BFL XXXV.1.a.3. 77. őe. (1967. szeptember 11.). 4., 27–29. p. BFL XXXV.1.a.4. 257. őe. (1967. szeptember 1.). 3–4., 14–16. p., 258. őe. (1967. szeptember 15.). 3–4., 9–23. p. BFL

Felmerülhet a kérdés, miért panaszkodott a párttitkár felesége, hogy az ura miért a pártban dolgozik, és nem egy vállalatnál, hiszen a pártmunka magasabb státusú volt, mint a vállalatvezetői? Gondoljunk a rekrutációról szóló fejezetben említett, 1967. május 9-én hozott központi bizottsági határozatra: ebben ostorozza a párt az egyéni érdeket az össztársadalmi érdek fölé helyezőket, akik a biztosabb egzisztencia és a nagyobb anyagi megbecsülés érdekében a vállalati szféra felé törekedtek, tehát a párt vélhetően magasabb státust, az állami vállalatok pedig jobb egzisztenciát ígértek a nem a pártvezetés csúcsán lévő vezetőknek (és feleségeiknek).

Nem mindenhol voltak megértőek a válással kapcsolatban. C. beadvánnyal fordult a XVIII. Kerületi Pártbizottsághoz, hogy rendezni akarja a családi életét, ezért a felmentését kéri. A hozzászólásokból derül ki, miről is volt szó.

„Az apparátusba kerülése idején is ismert volt, hogy családi élete nincs teljesen rendben. Feleségétől törvényesen elvált, de bejelentette nősülési szándékát. Ezt tudomásul vettük."

Mivel munkájával elégedettek voltak, nem kívántak nagyobb ügyet csinálni a felmentésen túl, azonban az egyik PB-tag ellentmondott.

„Lehet, hogy most az elvtársak azt gondolják, hogy nő vagyok és szubjektív, de véleményem szerint szó nélkül nem mehetek el a történtek mellett. [...] Véleményem szerint az eset taglalása nem haszontalan, különösen akkor, ha úgy nézzük meg, ahogyan én ismerem. Szerintem C. elvtárs nem volt korrekt, nem volt elég egyenes, elég őszinte, erősebb kifejezéssel azt tudom mondani, hogy becsapott valamennyiünket. Úgy tudom az első feleségétől elvált, szoros nesszust [sic!] tartott fenn egy másikkal, akinek házasságot ígért, és most megnősül egy harmadikkal. [...] Még egyszer kihangsúlyozom, nagyon elítélem viselkedését, és azt, hogy nem tudta megfelelően helyretenni és lerendezni családi életét. [...] Hol a biztosíték arra, hogy az új munkakörében lerendezi családi életét, vagy odébbáll és más módon rendezi a további dolgokat. Ha eddig nem tudta lerendezni, mi a biztosíték arra, hogy most rendezni tudja. Erkölcsileg, etikailag messze magam részéről elítélem C. elvtársat, de egyetértek felmentésével annál is inkább, mivel összeegyeztethetetlen funkciójával erkölcsi magatartása."

XXXV.16.a. 1–2., 5. őe. BFL XXXV.1.b. 317. őe. III. Kerületi Pártbizottság kádercsere terve.

Bár úgy érezték, hogy a pártbizottságon nem dolgozhat, néhány nap múlva egy általános iskolában igazgatóként dolgozhatott...[888]

Az alkoholizmus

„A fekete ember szomorúan elmosolyodott.
– És azt tudja, hogy miért bomlott fel a Szovjetunió? – kérdezte.
– Nem – válaszolta őszintén az Elnök.
– A Szovjetuniót az össznemzeti másnaposság döntötte pusztulásba – jelentette be keserűen a fekete ember. – Figyelmeztettem Antropovot, hogy az orosz ember vodka nélkül megvadul... Vodka nélkül tökéletesen átérzi az egzisztenciális kiüresedettséget... Felébred évszázados varázsálmából a maga kis vackában a szakadt tapétával, a kifeküdt kanapéjával... És mit tehetne?... Itt meg az egész ország ébredt fel egyszerre..."[889]

A szocialista társadalomban kialakult gyakorlat volt a név- és születésnapok munkahelyi ünneplése, ami egyúttal a sütemény mellett szeszes ital fogyasztásával is járt. Érdekes módon a szocialista erkölcsről szóló írások sem tartották erkölcstelennek, ha a vezető iszik,[890] *A szocialista ember* című fejezetben említett, példaképnek állított, *igaz emberré* váló pilóta sem vetette meg az italt, sőt annak segítségével akarta barátja szeretőjét elcsábítani, a művégtagkészítő pedig addig nem tágított, amíg nem kapott italra pénzt.[891] Az ebben az alfejezetben ismertetett történetekben az erotika mellett a fő szerepet az alkohol játssza.

1959-ben a XVI. kerületi első titkár Bialon Vilmos volt. 1914-ben született, nyomdász gépmester foglalkozású édesapja még abban az évben meghalt a fronton. De a második világháborúban is nagy csapás érte, ekkor halt meg első felesége. 1940-ig alkalmi munkákból élt, 1940-től egy évig a Sashalmi Konzervgyárban volt idénymunkás, majd 1950-ig segédmunkás, konzerves, raktárnok. 1945-ben,

888 BFL XXXV.23.a.3. 82. őe. (1969. augusztus 30.).
889 GLUKHOVSKY, 2013. 214–215. p.
890 Csak egy helyütt találtam utalást rá: CSÉPÁNYI ET AL., 1977.
891 POLEVOJ, 1949.

31 évesen lépett be a szociáldemokrata, 1948-ban a kommunista pártba. 1948 és 1949 között a gyári alapszervezet titkára, ezután Sashalom község propagandistája volt a községi PB-n. 1950-től a XVI. Kerületi Pártbizottság agitprop. titkára lett, és függetlenített pártmunkásként dolgozott.

Pártfunkcióba állásakor pusztán két polgári osztályos végzettsége volt, de 1949-ben hathetes, majd a következő évben öt hónapos pártiskolát végzett. Bár a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem harmadik évfolyamát csak 1956-ban végezte volna el, 1950 és 1951 között a csepeli pártiskolán oktatott, 1951-től *„a fejtágító elvégzése után a Cserje utcai iskolán"* vezetett propagandistáknak iskolát. Az iskola megszüntetése után visszatért a XVI. Kerületi Pártbizottság Szervezési Osztályára, majd 1954-ig függetlenített agitprop propagandista, majd alapszervi titkár lett. 1955-ben összeütközésbe került a kerületi első titkárral és az Agitációs Propaganda Osztály vezetőjével, ezért instruktorként visszakerült a Szervezési Osztályra. Az első konfliktusa a hatalommal azonban nem ez volt, 1950-ben bejelentés érkezett ellene, hogy jobboldali szociáldemokrata volt (káderanyagot adott ki, nőügyei vannak), a vizsgálat 1952-ig tartott, amikor tisztázta magát. A kerületi ideiglenes intéző bizottság felállásakor annak tagja lett, Várkonyi Imre lemondása után az IIB, majd a kerületi pártbizottság elnöke lett.

Mivel a kerületi apparátuson belüli rendet nem tudta fenntartani, a budapesti vezetőség nem volt elégedett Bialon munkájával, ezért Borka Attila már 1957-ben lefolytatott egy vizsgálatot a kerület pártmunkájáról, amely megállapította, hogy a vezetés bizonytalan,[892] és azt is megállapították, hogy volt olyan üzemi titkár a kerületben, *„aki az ellenforradalommal egyetértett"*.[893] Bár Bialon szerint a pártmunkában javulás állt be, a pártapparátusban nőügyek miatti lemondásra már 1958-ban is sor került.[894] A Budapesti Pártbizottság titkára, Cservenka Ferencné még ebben az évben figyelmeztette Bialont, hogy *„lazaságok vannak az apparátuson belül, és hogy ez ellen erőteljesen fel kell lépni; rendezvényeken való ivászat, rendezvényeken túlmenően az apparátus egyik vagy másik tagja annyit ittak, hogy megártott, nem azt mondja, hogy nagyon sokat, de van, akinek kevesebb is megárt, tehát annyit ittak, amennyi megártott, és nem tudtak rendesen viselkedni."* A XVI. Kerületi Pártbizottság mégsem tett semmit az anomáliák felszámolása érdekében, ezért a Budapesti Pártbizottság 1959 tavaszán vizsgálatot indított a kerületben tapasztalt problémákról. A vizsgálat eredményeiről Cservenkáné készített jelentést, mely szerint 1958 decembere óta

892 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 22. p.

893 BFL XXXV.21.a.4. 59. őe. (1959. április 10.).

894 Uo. 24. őe. (1958. február 26.).

> *„[...] több kerületi rendezvényen, házi összejövetelen, sőt a napi munka során is egyeseknél megengedhetetlen kapcsolat, túlzott italfogyasztás fordult elő, amivel lejáratják a kerületi pártbizottság tekintélyét. Bialon [Vilmos] elvtárs a kerületi pártbizottság titkára ahelyett, hogy erélyesen fellépett volna a különböző lazaságok ellen, maga is beleesett ilyen hibába, sőt amikor beszéltünk vele akkor sem volt őszinte, és igyekezett elkendőzni a saját felelősségét és az általa elkövetett hibát. Egy kerületi rendezvény alkalmával Bialon elvtárs többet ivott a kelleténél, és reggel, a mulatság végén a lakásán kereste fel titkárnőjét, elmondása szerint csak azért, mert meg akart győződni, hogy hazaért-e? A valóságban azonban minden jel arra mutat, hogy ez más célzattal történt, és csak K. elvtársnő ellenállásán hiúsult meg az eredeti terv. Bialon elvtársnak az eset utáni viselkedése is ezt igazolja."*[895]

A jelentést a Budapesti Végrehajtó Bizottság 1959. április 6-án tárgyalta, majd négy napra rá, április 10-én Cservenka Ferencné és Méhes Lajos (ekkor a Budapesti Pártbizottság PTO osztályvezetője) részt vettek a XVI. Kerületi Végrehajtó Bizottság ülésén, ahol a titkár a következő szavakkal nyitotta az ülést:

> *„Különböző morális szempontból erősen kifogásolható dolgok merültek fel, melyek az ellenforradalom után két és fél évvel sem megengedhetők apparátuson belül, nemcsak azért, mert ellenforradalom volt, és most mikor rendbejöttünk, máris megfeledkezünk bizonyos kötelezettségekről, ez nem engedhető meg a kommunista erkölcs miatt sem. A párttagság, a párthoz való tartozás is előírja, de különösen a funkcionáriusok, pártmunkások számára fontos ezt a legszigorúbban betartani. Nekünk az a véleményünk, hogy aki nem tud eleget tenni, annak nem kötelező a pártapparátusban dolgozni, pártfunkcionáriusnak lenni. Még egyszerű párttagnál is megkívánjuk, hogy a kommunista erkölcsnek megfelelő dolgokat betartsa.*[896]

A vizsgálat a gyakori alkoholfogyasztásra és a kerületi apparátusban kialakult szerelmi viszonyokra terjedt ki. Elsődlegesen Bialon éjszakai akciójára irányult, de kiderült, hogy a kerületi PTO egyik agglegény munkatársa és a tizennyolc éve házas és egy tizenhat éves leány anyjaként ismert elvtársnő között is kialakult szerelmi viszony. A vizsgálati beszélgetés során mindketten bejelentették, hogy szeretik egymást és összeházasodnak, de a nő maga kérte az apparátusból való áthelyezését azért, mert úgy érezte, hogy a kialakult helyzetért ő a felelős. Viszont hangsúlyozta: *„Őket az elvtársak sehol sem látták se csókolózni, se karonfogva*

895 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 108. p.

896 BFL XXXV.21.a.4. 59. őe. (1959. április 10.).

menni, reggel együtt jöttek, este együtt mentek, és rendezvényeken voltak együtt." Tulajdonképp a szerelme édesanyját tette felelőssé a történtek miatt.[897]

A rossznyelvek még négy embert hoztak hírbe. A kerületi végrehajtó bizottság egyik tagjának előnytelen megjelenése nem zárta ki, hogy – bár az apparátuson belül *„széles mértékben"* elterjedt hírt pletykának vélték – kapcsolatba hozzák az egyik iskola igazgatónőjével. A kerületi pártbizottság egyik fiatal, elvált tagját pedig a szóbeszéd a kerületi rendőrkapitánnyal hozta össze. Fiatal, elvált asszony volt, akinek viselkedése minden bizonnyal alapot szolgáltatott ahhoz a feltételezéshez, hogy a munkatársaival időnként közelebbi kapcsolatot tart fenn.[898] Bár nem sikerült igazolni a pletykák valóságtartalmát – Cservenkáné a budapesti vezetőségnek írt jelentésében egyértelműen őt, a *„kommunista erkölcs lejáratásában"* jelentős szerepet játszó és a kerületi apparátusban *a rossz szellem hordozójaként* emlegetett oktatásfelelős személyét tette felelőssé a problémák kialakulásáért.

> *„A kerületben dolgozó elvtársak szerint az apparátusban a rossz szellem hordozója az oktatásfelelős D. elvtársnő. Fiatal elvált asszony, akinek magatartása alapot szolgáltat ahhoz a feltételezéshez, hogy időnként elvtársakkal közelebbi kapcsolatot tart fenn. Az alapszervezetekben D. elvtársnő állítólagos kapcsolatai állandó témák. Jelenleg a kerületi kapitányság vezetőjével, U. elvtárssal hozzák kapcsolatban. A vizsgálat során csak azt tudtuk megállapítani, hogy viselkedésükkel, magaratásukkal valóban okot adnak a szóbeszédre."*[899]

A nőügyek mellett az is bonyolította Bialon helyzetét, hogy két olyan emberrel dolgozott együtt, akiket több esetben is ittas állapotban láttak. Sokan állították, hogy különösen a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya osztályvezetője, R. volt erszenvedélyes alkoholista, rabja az italnak. A vizsgálat ezt túlzottnak nyilvánította, a probléma forrásának R. elvtárs beteg gyomrát találták, hiszen többször operálták, ezért az ital hamar megártott neki.[900]

A termelésfelelős C. elvtárs is többször azt a *„látszatot"* keltette *„a kívülállókban, hogy részeg"*. Bár a vizsgálók szerint nem ivott, de az idegroncsnak nyilvánított személy nyilvános helyen, összejöveteleken, értekezleteken többször is sírva fakadt. Ehhez járult még *„ápolatlan, rendetlen megjelenése, zavart viselkedése, ami nagyon rossz összbenyomást tesz az emberekre."*[901] *„Egyszer-másszor előfordult, hogy C. elvtárs önkívületi állapotba esett, előfordult, hogy berúgva részegen sírdogált, feleségével együtt látták ilyen állapotban [...]."*[902]

897 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 109. p.

898 BFL XXXV.21.a.4. 59. őe. (1959. április 10.).

899 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 108. p.

900 A vizsgálat során R. is azzal érvelt, hogy *„Kétszer voltam operálva, nem iszom soha 4–5 decinél többet. Kétszer voltam becsípve. Amióta beszélt velem Bialon elvtárs csak szódavizet iszom, igyekeztem jól dolgozni."* Uo. 24. p.

A pártvizsgálat azonban megállapította, hogy C. az említett esetekben nem alkohol hatására, hanem lelki okokból viselkedett így.

> *„C. elvtárs nem volt részeg, de az idegállapota miatt úgy nézett ki, hogy az, ezt kívülálló nem tudhatta, sok problémája volt az utóbbi időben, volt felesége feljelentette, hogy nem fizeti a törvényszerinti tartásdíjat a gyermek után, per volt, ami után idegileg kikészült C. elvtárs, jogilag feleségének volt igaza, erkölcsileg C. elvtársnak, mert a gyermeke részére vett több dolgot még a tartásdíjon kívül, a bíróság határozata kellemetlenül érintette őt."*[903]

Ami meglepő lehet e források olvasóinak, hogy – miközben természetesen elfogadták a párthatározatot – mindkét hírbehozott nő kiállt magáért. D. nehezményezte, hogy a határozat jelentős része feltételezésekre és pletykákra alapozott volt, és nem vették figyelembe az elmúlt években vele történteket, és *„szeretne elmenni a kerületből, mert ha a lelkét kiteszi, akkor is kikezdik [...]"*. Továbbá soha sem hazudott a pártnak, nem állított valótlant. K. pedig nyíltan megmondta a VB-ülésen, hogy az első titkár nyilvánvalóan azért kereste fel, amivel meggyanúsították, és kikérte magának, hogy Bialonnak miatta kell elhagynia a kerületet: *„Bialon elvtársnak nem énmiattam kell menni, hanem maga miatt, nem szeretném, ha ilyen színezete lenne a dolognak."*[904]

Bialon eltávolításának fő oka azonban nem a XVI. kerületi apparátus „erkölcstelen" életmódja volt, hiszen hasonló ügyekre a kerületi ülések jegyzőkönyvei Bialon ügyét évekkel megelőzve is számos példát nyújtanak. Az alkoholizmus mellett a *„szexuális kicsapongásban"* sem szorultak más kerületek mögé. A Budapesti Végrehajtó Bizottságban 1959. április 6-án lefolytatott vizsgálat alatt Cservenkáné ezt Bialonnak világosan ki is fejtette.

901 Uo. 109. p.

902 BFL XXXV.21.a.4. 59. őe. (1959. április 10.).

903 Uo.

904 Uo.

„Ami nőügyed itt fel van vetve, azt el tudtuk volna intézni, hogy egy pártbüntetést kapj. A főbaj, hogy az apparátust nem tudod úgy irányítani, ahogyan kellene."[905]

Ugyanígy az alkoholfogyasztás sem lehetett kizárólagos ok, ezt maga Marosán György is világossá tette a Budapesti Végrehajtó Bizottságon lefolytatott vizsgálat során.

„Itt nem hóhérok ülnek, hanem olyan emberek, akik az ellenforradalom után és ma is külön vigyáznak minden emberre, olyan emberek, akiket nehéz lenne az antialkoholista szervezetbe bevonni. Én is borivó ember vagyok és az is maradok. Amikor baj volt, az elvtársak fegyvert fogtak és harcoltak, most nincs baj, és isznak.[906] Ezzel rést adnak az ellenségnek a támadásra. A jelentésben a negatívumok csokorba vannak kötve, és így a kép tényleg nem valami szép, de maguk akarták ezt így. Ha magát, Bialon elvtárs, nem tartanánk becsületes embernek, nem ültünk volna le magával, hanem felfelé vittük volna az ügyet. Mi magát és a többieket becsületes embereknek tartjuk. Maguk azonban nem vették figyelembe azt, hogy amíg az ember közéleti ember, arra kell törekednie, hogy minél kevesebb pletykára adjon okot. Nem szabad adni súrlódási felületet."[907]

Az eltávolítás fő oka az első titkár vezetői képességének hiánya, de legfőképpen a kerületi apparátusban kialakult helyzet volt. Ahogyan Cservenka Ferencné előterjesztésében olvashatjuk: *„az egész légkör olyan, hogy az apparátus egyik része szemben áll a másikkal, durva veszekedések, az esetek részleteivel kapcsolatos fülbesúgásokkal váltják egymást. Különösen, amióta napfényre kerültek a dolgok, ez köti le minden elvtárs figyelmét [...]. Véleményünk szerint a jelenlegi helyzetnek két fő oka van: az egyik a vezetés erélytelensége, puhasága, a másik az apparátus nem megfelelő összetétele. [...] Az apparátus összetétele elsősorban színvonal szempontjából nem megfelelő."*[908] És valóban – még a szerkesztett jegyzőkönyv hangvételén is átüt, hogy – a kerületi VB tagjai a budapesti titkár (Cservenka Ferencé) jelenlétében is egymásnak estek, egymást hibáztatták a megtörtént eseményekért, illetve próbálták menteni a saját viselkedésüket. A személyes ellentéteken túl az elhangzott kifejezések használatából (régi apparátus, szektás, sztálinista stb.) egyfajta rákosista–kádárista ellentétet is feltételezhetünk.[909]

905 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 21. p.

906 Hasonlóan vélekedett a kerületi végrehajtó bizottság egyik tagja is: *„Ő is szereti a bort, azért termeljük, hogy fogyasszuk, de nagyon kell vigyázni. Kényelmetlen helyzetben van a pártfunkcionárius, nem szakadhat el a tömegektől, előfordul, hogy társasággal együtt vannak, ott inni kell, most vagy elmegy társaságban, vagy nem, akkor azt mondják, elszakad a munkásoktól, azért van az, hogy elmegy a feleségével együtt mindenhova, mert már feléje is történt felvetés, hogy milyen házaséletet él? Ő boldog házaséletet él, van két gyermeke, akiket nem adna semmiért, minden asszonynak van bogara. Együtt megy el rendezvényekre, pedig feleségének fáj a lába, mert megoperálták. Ezek is feltételei, hogy ki ne kezdjék az elvtársakat."* BFL XXXV.21.a.4. 59. őe. (1959. április 10.).

907 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 22–23. p.

Ebben az időben a XVI. Kerületi Pártbizottságnak elég sok gondja volt a nem kevés napvilágra került munkásőrfegyelmi üggyel is, ahol az esetek nagy része – általában ittas állapotban elkövetett – fegyverrel való visszaélésről szólt. A XVI. Kerületi Végrehajtó Bizottság tagja, T. az 1959. június 14-ei VB-ülést – és egy másfél órás *„kiértékelést"* – követően *„jó hangulatban volt, és utána"* – szolgálati fegyverét magához véve – *„több helyen folytatta az italozást,"* majd feleségével *„együtt indultak Újpestre"*. Azt a vallomásában tagadta, hogy *„alig állt a lábán, hanem bizonyos idő után"* nem emlékezett semmire, csak arra, hogy betértek a Diófa[910] nevű helyre, így csak a felesége elmondásaira támaszkodva beszélhette el tettét. Az iratok szűkszavúságából arra következtethetünk, hogy – miután felesége noszogatta, hogy induljanak el hazafelé, T. az anyósa lakásától két-háromszáz méterre elsütötte a pisztolyát, de hogy miért tette, arra nem tudott választ adni: *„nem veszett össze senkivel"*. Az első vallomásában még azt állította, hogy a fegyver a zsebében sült el, a VB előtt már azt mondta, hogy *„arra a tényre emlékszik, hogy a levegőben volt a keze és a pisztolyt elsütötte"*. Többben azt állították, hazafelé tartva, berúgva oroszul beszélt, miközben VB-tagságára hivatkozott.

Hiába hivatkozott a tizenkét éves párttagságára, az 1956 óta történő leterheltségére, és erős fizikuma ellenére is kimerültségére, amit elősegített az is, hogy 1956 óta nem volt szabadságon, a Szovjetunióban letöltött hat havi munkájára, a kerületi végrehajtó bizottság a munkásőrségből kizárta, és dorgálás fegyelmi büntetésben részesítette.[911] A vizsgálat után – hosszas és heves vita után, Méhes

908 Uo. 109. p.

909 BFL XXXV.21.a.4. 59. őe. (1959. április 10.).

910 Valószínűleg az Újpest, Deák Ferenc u. 98. alatti Három Diófa söröző-étteremről van szó. https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/925/?img=0 https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/931/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiUE9TVENBUkRTIl19LCAicXVlcnkiOiAiZGlcdTAwZjNmYSJ9&img=0

911 BFL XXXV.21.a.4. 66. őe. (1959. június 24.). BFL XXXV.33.1959. 11. őe. XVI. kerületi zászlóalj. Rendkívüli események.

Lajos és két VB-tag érvelése ellenére[912] a végrehajtó bizottság tekintélyét és T. egzisztenciáját megőrzendő – egyelőre párt- és végrehajtó bizottsági tagságát megtarthatta, de az 1959. október 18-ai pártértekezletet követően utóbbi funkciójában nem választották újra, viszont a pártértekezleten ismét beválasztották a kerületi pártbizottságba, és e funkcióját a következő pártértekezletig meg is tartotta.

Ennek az eljárásnak a legnagyobb tanulsága az, hogy a T. mellett kiálló VB-tagok nem kívánták T.-t tönkretenni: tisztában voltak vele, hogy ha azt javasolják, hogy azonnal fosszák meg végrehajtó bizottsági tagságától, akkor azt csak a több tucat tagból álló kerületi pártbizottság teheti meg, akkor viszont az ügy nagy nyilvánosságot kap, és T. akár az üzemi funkciójából is kieshet. Ezért kapott „csupán" pártbüntetést, és várták ki menesztésével a pártértekezletig hátralévő három hónapot. Így T.-t megbüntették, kifejezték a párt erejét, az eset mégis szűk körben maradt, és elvileg T.-t egyéb hátrányok nem érték.

Nem volt egyedülálló a XVI. kerületi munkásőrségben T. alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett esete. 1959. február 28-án az Ikarus gyárban nyereségrészesedés kifizetése volt, amelyet követően U., aki 1957 óta munkásőr volt, többedmagával a XVI. kerületi Munkásklubba ment. Az italhoz nem szokott ember éhgyomorra „kevertet", azaz egy deci konyakot és egy deci meggylikőrt fogyasztott, *„hangulatos lett, vicceket mesélt"*, majd hazafelé indult. Útközben ki akarta szellőztetni a fejét, és a Vorosilov (ma: Stefánia) úton lévő Katica eszpresszóban megivott egy feketét is. Majd mikor innen távozott, a Kerepesi úton lévő Lisieux-i Kis Szent Teréz plébániatemplomnál a körmenetre várakozó tömegen akart keresztülvágni, de eközben a zsebében lévő szolgálati pisztolya elsült. A lövedék átszakította ballonkabátját, és az előtte álló H.-né szoknyáját és bokáját súrolva a földbe fúródott. A sértett férje és annak barátja hátracsavarta U. kezét, s átadták a közeli rendőrőrszemnek. A fegyverszakértő által tett vizsgálat után a bíróság felülbírálta a Munkásőrség jelentésében is szereplő vádat, miszerint a vádlott belekötött a békés emberekbe, lökdösődés kezdődött, majd pisztolyából leadott egy lövést, mielőtt megsebesítette a nőt. A hatóságtól való félelem lehetett-e az oka, hogy a sértett H.-né az átlyukasztott kosztümkabátján, harisnyáján, szoknyáján és

912 *„Felveti, hogy ha a munkásőrségből kizárják T. elvtársat, de a kerületi VB tagságát meghagyják, ez sokkal nagyobb funkció, sok ember lehet munkásőr, de VB tag nem lehet több mint 9 a kerületben. Nem jó fény ez a végrehajtó bizottságra, hogy van egy olyan VB-tag, aki annyira le tud részegedni, hogy lövöldözik. Nem akar különösebben beavatkozni, ez a kerületi elvtársak dolga, csupán felveti. Azzal, hogy pártbüntetést kapjon és a munkásőrségből kizárják, teljesen egyetért."* Bialon viszont így érvelt: *„Nem javasolja T. elvtársnak a VB-ből való kihagyását. Ha ez opportunizmus, akkor opportunista, de neki az 1956 előtti dolgokból elég volt."* BFL XXXV.21.a.4. 66. őe. (1959. június 24.).

cipőjén esett kár megtérítése esetén elállt volna az eljárás lefolytatásától? Mindenestre a lövöldözőt három évre felfüggesztve öt hónap börtönbüntetésre ítélték, és kizárták a pártból, a munkásőrségtől pedig leszerelték. U. a 700 Ft-os kárt a nőnek megtérítette.[913]

1959 júniusában a szolgálatot tévő Sz. munkásőrt szakaszparancsnoka a Munkásklubba hívta, ahol másfél órán át *„ettek, ittak"*. Amikor a zászlóaljparancsnok erről tudomást szerzett és felelősségre vonta őket, akkor a szakaszparancsnok azt válaszolta: *„nem kell ügyet csinálni belőle zászlóaljparancsnok elvtárs."* Mindketten feddésben részesültek, a szakaszparancsnokot leváltották.[914]

Az említett esetek nagy része összefüggésbe hozható az alkohollal, és ha maga a kerületi első titkár is alkoholista volt, azt a felettes pártszerv már nem tolerálta. Emellett az *„elkispolgáriasodott"* kerületi apparátus egyik része szemben állt a másikkal, durva veszekedések és pletykák (tehát a pártszerűtlen, nem őszinte magatartás) mérgezték a légkört, a fenti napvilágra került dolgok kötötték le az elvtársak figyelmét, tehát a budapesti pártbizottságnak sürgősen intézkednie kellett. *„A munkásosztály erkölcsi felfogásától idegen életmód"* felszámolása érdekében az erélytelennek és a kerületi pártbizottság vezetésére alkalmatlannak tartott Bialon Vilmost – fegyelmi eljárás nélkül – leváltották, a nem megfelelő összetételű apparátust átszervezték. Megengedhetetlennek tartották, hogy a PTO mindhárom férfi munkatársa 30–40 év közötti legényember volt, ez *„egy ilyen kis létszámú osztályon és apparátuson belül az erkölcsi nézőpontot feltétlenül befolyásolja"*. Ezek után az új kerületi párttitkár, Uzsoki István egy megerősödött, politikailag megfelelőbb kerületet vett át. Bialon Vilmost pedig egy élelmiszeripari üzem igazgatójának nevezték ki. Búcsújakor megköszönte a kerületi pártbizottság segítségét, és kijelentette, hogy *„ő mint igazgató és pártmunkás fog dolgozni a pártért"*.[915]

Az említett asszonyokat áthelyezték, R.-t szemmel tartották, segíteni kívánva a sírógörcsökkel szenvedő C. egészségi állapotának javulásában – áthelyezték.

913 BFL XXV.4.a. 4358/1959. és BFL XXXV.33.1959.11. őe. Rendkívüli események. Hasonló esetet jegyeztek fel ugyanebben az évben B.-ről, aki a Baross téren lövöldözött részegen. BFL XXXV.33.1959. 11. őe. Rendkívüli események. Ugyanígy K., az Ikarus munkásőre is részegen lövöldözött, amiért a fegyelmi bizottság feddést javasolt, valamint a fegyverének elvételét, de a kerületi végrehajtó bizottság határozata a kizárás volt. BFL XXXV.21.a.4. 66. őe. (1959. június 24.). Egyéb. munkásőrök által elkövetett cselekményekről lásd: *Rácz, 2010.*

914 BFL XXXV.21.a.4. 66. őe. (1959. június 24.).

915 Uo. 69. őe. (1959. július 24.).

„Olyan elvtársakról van ugyanis kivétel nélkül szó, akik az ellenforradalom idején helytállásukkal kivívták a dolgozók megbecsülését, viszont a jelenlegi helyzetben könnyelműen kockára dobták nemcsak saját, hanem a pártszervezet tekintélyét is. A szilárd politikai magatartás a nehéz időkben senki számára nem lehet menlevél, különösen erkölcsi félrecsúszások esetében."[916]

Marosán György javaslatára a Budapesti Pártbizottság *„egy kerületi pártbizottság apparátusában uralkodó káros jelenségekkel kapcsolatban"* egy általános határozatot hozott. Hogy mely kerületről volt szó, csak a kerületi első titkárok tudhatták.[917]

Bár a többi végrehajtó bizottsági tag ellen sem folytattak le fegyelmi eljárást, C-t még Bialon előtt áthelyezték, az 1959. október 18-ai kerületi pártértekezleten pedig a megmaradt tizenkét VB-tagból hármat nem jelöltek újra.

Az alkoholizmus egyébként más kerületekben is eredményezett kádercserét. Az MSZMP III. Kerületi Pártbizottság első titkáráról, és nem mellesleg budapesti végrehajtó bizottsági tag Molnár Ernőről egy 1958. július 11-én készült káder-nyilvántartás megjegyezte, hogy pártiskolai végzettsége alapján funkcióját jól tölti be, politikailag jól tájékozott. Iszákosságát is felvetették, de úgy, hogy ez magatartásában, munkájában nem látszik, sőt magasabb funkcióba is helyezhetnék. Utódját kinevezték,[918] de az utód tapasztalatlansága miatt Molnárnak még egy évet maradnia kellett,[919] és 1959-ben nevezték ki – végrehajtó bizottsági tagsága megtartásával – a jóval fontosabbnak tartott Csepel Vas- és Fémművek Pártbizottság első titkárának.[920]

Az amúgy megbízható és régi, jó elvtárs iszákossága tehát – amíg az alá tartozó területen nem volt probléma – nem volt akadály az előrelépésben. Mindjárt más lett a helyzet, amikor G. a CSVM egyik alapszervezeti ülésén negyven fő előtt szóvá tette Molnár alkoholizmusát, kihangsúlyozva, hogy az állam pénzén iszik, és nem kommunistához méltón viselkedik.

Az amúgy KB-tag Molnárral a Budapesti Pártbizottság akkori első titkára, Németh Károly és Biszku Béla többször is elbeszélgetett, igyekeztek segíteni, kérték, változtasson magatartásán. Meg is ígérte, de utána is előfordultak hasonló esetek. Arra a megállapodásra jutottak a *„központi elvtársakkal"*, hogyha a

916 BFL XXXV.1.a.4. 48. őe. (1959. április 6.). 111. p.

917 Uo. 20., 111–112. p.

918 Az utód végül nem Ratulovszky János lett, hanem Bihari László.

919 BFL XXXV.1.b. 15. őe.

920 BFL XXXV.8.a.1. 2. őe. (1959. október 17–18.).

figyelmeztetés után is eddigi életmódját folytatja, felmentik funkciójából, ahol különben *„becsületesen, kommunista módon"* dolgozott.

G. azonban írásba adta bejelentését, így az eljárás hivatalosan is megindult. A mintegy fél évig tartó eljárás során meghallgattak 15-17 főt, ezt követően az 1970. június 4-ei CSVM VB-ülésen tartott a vizsgálatot vezető Németh beszámolót. Bár az italozásról szóló feljegyzéseket hét-nyolc évre visszamenőleg a rendelkezésére bocsátották, a kerületben ellátott munkáját nem tartották rossznak, hiszen *„a párt a gazdasági munka területén alapvetően rendet talált, jól dolgoznak itt, nem több hibával, mint más területen"*.[921]

Hogyan sikerült eltusolni a Molnárral kapcsolatban felvetett problémákat, miszerint amikor ivott, botrányosan viselkedett – több esetet is felsoroltak ezzel kapcsolatban –, hogy nem tartották be a pártélet normáit, hogy ital mellett döntöttek el fontos kérdéseket? A beszámoló szerint először is Molnár az italozásokat *„nem a tótkomlósi lebujban követte el, hanem hivatalból köteles volt megjelenni"*. Másrészt a gyárban állítólag többen is sportot űztek abból, hogy az italt nem bírta annyira, mint mások, és visszautasítani sem tudta, illetve, ha egy pohárral többet ivott a kelleténél, akkor gyakran megsértett *„rendes embereket"* is. Harmadrészt a régi párttagok félreértették a kötelességüket, túlbuzgóak voltak, így kis híján az intrikusnak, pártszerűtlennek, frakciózónak kikiáltott G. ellen indult eljárás, de a Budapesti Pártbizottság szerkesztett jegyzőkönyve szerint *„a bejelentésben foglalt súlyos megállapításokat a bizottság vizsgálata alapján a VB alaptalannak nyilvánította, s visszautasította"*.[922]

Habár többen is kijelentették, hogy *„olyan kommunista nem lesz, mint Molnár elvtárs"*, aki *„az életét adta volna a pártért"*, Molnárt mégis leváltották. Talán csak azért, mert a vizsgálat a legrosszabbkor jött, néhány hónappal a pártértekezlet előtt.[923] Molnárt tehát menesztették, helyére a XXI. kerület első titkára, így a kerületet jól ismerő Borbély Sándor került.[924] Molnár Ernőt ekkor az ELZETT gyár vezérigazgatójának nevezték ki, mely funkciót 1978-ban bekövetkezett haláláig töltötte be.[925]

Az alkohol vezetett tragédiához a XIV. kerületben is. S. családi okokból öngyilkosságot kísérelt meg, és amíg a kórházban feküdt, munkahelyéről bejelentés érkezett, hogy 1944-ben *„mint fiatal önkéntes SS-katonának jelentkezett. Erkölcsi*

921 BFL XXXV.1.a.3. 1970. június 15. 95. őe. 18–19. p.

922 BFL XXXV.1.a.3. 1970. június 15. 95. őe. 18–19. p.

923 BFL XXXV.28.a.1970. 4. őe. 1970. június 4-ei VB-ülés.

924 Uo. 1. őe. 1970. június 18-ai PB-ülés.

925 BFL XXXV.1.a.3. 95. őe. (1970. június 15.). 3. p.

élete sem rendezett, az üzemben több nőügye is volt, emellett iszik". Együtt a három ok: a zavaros múlt, a rendezetlen magánélet és az öngyilkosság pártvizsgálatot eredményezett. A vizsgálat során kiderült, hogy a vádak megállnak. S. a önéletrajzában nem vallotta be, hogy a Hunyadi-páncélosoknál „szolgált". Az idézőjel helytálló, mert katonai szolgálatról gyakorlatilag szó sem volt:

„Megmondom őszintén, fiatal srác voltam, volt egy nőismerősöm, akitől kaptam egy nemi betegséget, s az apám azt mondta, menjek hazulról. Elmentem csavarogni, elmentem Pápára, ott voltam 10 napig, ki kellett tölteni egy kérdőívet és az mondták, nem vagyok alkalmas. Azután csavarogtam, el voltam keseredve. [...] Elismerem, hogy a Hunyadi-páncélosokhoz osztottak be, de még ruhát sem kaptunk és fegyvert nem is láttunk. Vasváron vagoníroztak be, de mi azután elkezdtünk csavarogni az országban, senki semmivel nem törődött, tele volt az egész Zala megye fiatalokkal, 16-17 évesekkel. Elmentünk két kétre, azután visszamentünk, nem törődött velünk senki."

A vizsgálatot lefolytatók szerint a fő probléma mégsem a katonai alakulata volt, hanem az, hogy ezt az önéletrajzban nem szerepeltette – valamint az öngyilkossági kísérlet, mellyel a pártot „kompromittálta". A családi élete sem volt rendezett, amiért az anyósát és a feleségét hibáztatta:

„Igazad van. 2 gyermekem van és egy nagyon jó anyósom, aki miatt az egyik testvére a feleségemnek már elvált, a másik pedig be sem teszi a lábát hozzájuk. A feleségem tökéletesen ellentétes természetű és nagyon agilis asszony. Én csak egy jó hülye vagyok szerinte. Itt van ez a lakás dolog, azelőtt egy fasufniban laktunk, most kaptunk egy egyszobás lakást, most mégis én vagyok a világ leghülyébb embere – azt mondja a feleségem –, mert nekem egy egyszobás lakás is jó. Az apja napszámos volt, az anyja meg cseléd, de neki már az sem jó." [926]

Az alkoholizmusról írnak 1978-ban a VIII. kerülettel kapcsolatban is:

„A jókat, akinek tekintélye volt és szerették a pártszervezetek azt kitették mert ráadást nem is ittak. A tisztelt párt kerületi titkárok és benti bandájuk részegen ordítoznak a házba vagy végig hányák a folyosót vécét, a kerületi lebujok törzsvendégei részegen összeütköznek autóval semi bajuk nem lehet vagy részegen vezetik őket ki a munkásőrök a házból hát ez a kerületi párt?"[927]

926 BFL XXXV.19.a.4. 44. öe. (1959. április 11.).

927 *Simon–Szerencsés, 2004.* 320. p.

Az alkohol miatt D.-t, a XVIII. Kerületi PB tagját dorgálás pártbüntetésben részesítették, mert azzal vádolták, hogy 1970. január 13-án a Csipke Presszóban záróráig 16 sör elfogyasztása után három társával a pincérekkel dulakodásba keveredtek.

„Az egyik fél a kapitányságot hívta, a másik az URH-t, és ebből olyan ügy lett, amit a Budapesti Munkásőrparancsnokság és a Budapesti Főkapitányság a kerületi szervek felé jeleztek. [...] Nagyon helytelennek tartom azt, hogy egy 36-os párttagunk, a kerületi PB tagja, függetlenített pártmunkás, üzemi PB-titkár ilyen helyzetbe keveredett. [...] Az igaz, hogy a személyzet mikor megtudta, egyik-másik elvtársunk hol dolgozik, megijedt, és el akart állni a feljelentéstől. Ugyanakkor az itteni elvtársak is kérték, hogy simítsuk el az ügyet. [...] Nem tudok azzal sem egyetérteni, hogy minden értekezlet után elmennek egyesek inni."

D. válasza ez volt:

„Tényleg megtörtént. [...] Az igaz, hogy megittunk négyen 16 üveg sört. Nem is nálunk kezdődött a nézeteltérés a személyzettel, hanem a másik asztalnál. Ott valaki fizetett 100 Ft-tal, ezt a pincér letagadta. [...] Nálunk is 4 üveg sörrel többet akartak felszámolni, mint amit elfogyasztottunk. Kértük a panaszkönyvet, azt mondták, hogy ott van a pénztárnál. O. el is ment a pénztárhoz, de nem adták ki a panaszkönyveket. Ekkor 4 kávét kértünk. Nem hozták ki a kávét, mert a 4 üveg sört nem fizettük ki. Utána egy másik társasággal kezdődött el a vita, ugyancsak fizetés dolgában. [...] Egy hülyeség volt 4 üveg sörön vitatkozni. Azt a következtetést levontam, hogy a kerületben egyetlen egy vendéglőbe nem megyek be. És az is biztos, hogy én mellettem bárkit agyonverhetnek, nem avatkozom bele."

A vélemények megoszlottak. Azzal mindenki egyetértett, hogy *„pártmunkások ilyen helyzetbe nem kerülhetnek"*, és bár az igazságérzetet mindenki megértette, azt is köztudottnak vették, *„hogy valaki spicces, akkor 1-2 üveggel többet számolnak"*, vagy hogy a népi ellenőrök többször is jelezték, hogy a kerületi vendéglátóiparban, elsősorban *„a Fórum, a Csipke és a Rákóczi úti ugynevezett késdobálókban"* dulakodások voltak, de azzal már nem, *„hogy olyan egyénnel jár inni, akit erkölcstelen magatartásáért, iszákosságáért éppen most zártunk ki. Egy PB-tagnak meg kell válogatnia társaságát."*[928]

928 BFL XXXV.23.a.3. 85. öe. (1970. január 20.).

A fecsegés – mint a pártfegyelem megsértése

A vezető (és nem vezető) kádereknek a párt elvárásainak minden tekintetben meg kellett felelniük, nem csak a kádercseréket kellett elfogadniuk, nem véthettek a pártfegyelem ellen sem, ha valaki *„pártszerűtlenül"* járt el, azt megbüntették.

> *„A párttag kötelessége, hogy [...] megtartsa a minden párttagra egyformán kötelező párt- és állami fegyelmet. A pártban nem lehet kétféle fegyelem: a pártfegyelem egyformán vonatkozik valamennyi párttagra, minden érdemtől és tisztségtől függetlenül. A pártban vasfegyelem uralkodik. Ez nem zárja ki, hanem feltételezi az alárendelés tudatosságát és önkéntességét, mert csak a tudatos fegyelem lehet igazi vasfegyelem. A fegyelem csak az akarat egységével, a párttagság teljes és feltétlen cselekvési egységével valósítható meg [...]."*[929]

Sarlós Istvánt 1970-ben felmentették Budapest Főváros Tanácsa VB-elnöki posztjáról, mert a *Népszabadság* főszerkesztőjének nevezték ki. Kinevezésére – és általában a pártfegyelem megtartására – így emlékezett vissza:

> *„Közöltem a Biszkuval, hogy nem vállalom [...] nem vagyok alkalmas főszerkesztőnek. A Biszku erre közölte velem, nem érdekli a [MSZMP] PB-t, ha a KB úgy dönt még a kongresszusig, hogy én leszek a főszerkesztő, akkor kénytelen vagyok elvállalni. [...] Kádár be is jelentette, hogy felszólítottuk Sarlóst, hogy legyen a Népszabadság főszerkesztője, közölte, hogy nem vállalja, de a második kérésre kijelentette, hogy a párt döntéseit magára nézve kötelezőnek tekinti. [...] Én még abban nőttem föl, hogy ha a párt érdeke és az ország érdeke azt mondja, menjek el amoda, akkor elmegyek amoda. Ha azt mondja, menjek nyugdíjba, akkor én nyugdíjba megyek. Mert ez a helyes."*[930]

Jól illusztrálja a pártfegyelem megsértésének megtorlását Diósi Imre esete, akinek sorsa kicsit kilóg a sorból, hiszen a *Budapesti Pártbizottságból* kellett távoznia, de mint néhány évvel korábban kerületi első titkár, tanulságos és említést érdemel az ügye.

929 *MSZMP, 1957.* 278. p. A pártfegyelem hangsúlyozása az összes szervezeti szabályzatban megmarad, lásd például: *MSZMP, 1985.* 596. p.

930 *Simon, 2014.* 235., 249. p.

Az 1964. október 24-ei budapesti pártbizottsági ülésen az egy nappal korábban tartott KB-ülésen elhangzottakról tájékoztatták a tagokat,[931] a hírek közül a legcsattanósabb Hruscsov leváltása volt. A pártbizottságon kimondták, hogy az eligazítás szűk körű volt, tehát az ott elhangzottakról bárkit *tájékoztatni* tilos.[932] Ezt követően Diósi a Mártírok útján (ma: Margit körút), a 12-es autóbusz megállójánál, az akkori új OTP-ház előtt találkozott az akkor már kegyvesztett Marosán Györggyel[933]. Hazasétáltak, és felment hozzá egy feketére. Eközben beszélgettek többek között:

> *„[...] Hruscsov elvtárs lemondásáról is, ami véleményem szerint nem tájékoztatás volt, mert semmivel többet nem mondtam, mint amit akkor már minden párttag tudott. [...] most is úgy érzem, mivel két párttag beszélgetett egymással, semmi pártszerűtlenséget nem követtem el. Nem sértettem meg párttitkot, nem is fecsegtem, nem tettem olyasmit, amiért bármilyen formában felelősségre vonást érdemelnék, elmondtam azt is, hogy tisztelem, becsülöm, szeretem Marosán elvtársat, mint kommunistát, mint embert ugyanúgy, mint lemondását megelőző időszakban. Évenként két-három alkalommal fel is szoktam keresni."*

Gáspár Sándornak ezzel szemben az volt a véleménye, hogy Marosán az 1962. szeptemberi központi bizottsági ülés óta is *„nyüzsög, maga köré gyűjt embereket, keresni akar valamit, különösen Hruscsov elvtárs leváltása óta"*, és a sértődöttnek tartott Diósit is csak saját céljaira használta fel, ami annál is kézenfekvőbb, mert 1962-es leváltásakor Marosán megvédte. Bár Gáspár szerint mindenki *„azt csinál, amit akar, de a párt belső törvényeit be kell tartani"*, és mivel a dolog a Központi Bizottság tudomására jutott, a Budapesti Pártbizottság egyhangúlag úgy határozott, hogy Diósi Imrét a pártfegyelem megsértése miatt, amely összeférhetetlen a pártbizottsági tagsággal, a pártbizottság tagjai közül kizárja, és megrovás pártbüntetésben részesíti.[934]

931 MNL OL M-KS-288.4. 70. őe. (1964. október 23.).

932 BFL XXXV.1.a.3. 51. őe. (1964. október 24.). 3. p.

933 Kádár János 1962-ben szabadult meg Marosán Györgytől, amikor az MSZMP KB kizárta a tagjai sorából. *Romsics, 2002.* 422. p.

934 BFL XXXV.1.a.3. 53. őe. (1964. december 17.). 4–11. p. BFL XXXV.1.a.4. 186. őe. (1964. december 17.). 3–7. p. *„A párt belső ügyeinek illetéktelenek előtti tárgyalása, a jólértesültség, a fecsegés súlyosan sérti a pártfegyelmet." Útmutató...* 6. p.

A következő példa részletesebb ismertetését két okból tartom fontosnak. Egyrészt nagyon jó példa a Kádár-kori gazdasági bűncselekményekre, másrészt a párt és a gazdasági élet összefonódására, illetve a pártfunkcionáriusok hatásgyakorlási készségére a tanácsi és a bírósági döntésmechanizmusokban.

Török István 1957 és 1961 között MSZMP KB-tag, valamint a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezete főtitkára volt, amikor az újonnan létrejött Szakszervezetek Budapesti Tanácsa vezető titkáraként[935] 1961. július 14-étől kooptálták a Budapesti Pártbizottságba, és a Budapesti Végrehajtó Bizottság tagja lett.[936] Ragyogó életpálya állt mögötte: Győrben a II. világháború előtt vasesztergályosként dolgozott, részt vett a mozgalmi munkában, majd a háború után belépve az MKP-be (Vasas) szakszervezeti vonalon politikai pályára került. 1958-ra Pasaréten lakott, alig másfél kilométerre a Vasas pasaréti telepétől. És valahol itt kezdődtek a bajok, ezzel a villával.[937]

1958-ban Török tudomást szerzett egy 1957 áprilisa óta legálisan külföldön tartózkodó személyről,[938] pontosabban annak II. kerületi ötszobás villájáról, és ezt a II. Kerületi Tanácstól családja és apósa számára *„megigényelte"*,[939] és a négy lakót szépen lassan kiköltöztette. Közben szerződést kötött az ingatlan tulajdonosával, hogy bér helyett a villa után járó adót fizeti be, illetve állagmegóvó helyreállítási munkákat végez.

935 Az SZBT-ben betöltött szerepéről nem sok információt találunk a szerv iratai között: *„Török elvtársat a Bp. PB megválasztotta bizottságába rendes tagnak. Ezen keresztül is biztosítva lesz, hogy a PB állásfoglalását szakszervezetekre vonatkozóan hozza majd Török et."* PSZL 14.3. 2. őe. (1961. augusztus 4.) elnökségi ülés. A bejegyzés mégis tanulságos: nemcsak arra következtethetünk, hogy az SZBT-vezető tagsága egyenes utat jelentett a Budapesti Pártbizottságba is, de arra is, milyen stratégiailag fontos volt a szakszervezeteknek, hogy közvetlen információhoz jussanak a Budapesti Pártbizottságon történtekről.

936 Ahol nem jelzem külön, ott a hivatkozás a Legfelsőbb Bíróság ítéletére vonatkozik: BFL XXV.4.f. 9271/1961. 417–424. p. Nyílt fellebbviteli tárgyalás.

937 MNL OL M-KS-288.7. 105. őe. (1961. április 25.). BFL XXXV.1.a.4. 104. őe. (1961. július 10.). 29., 106. p., BFL XXXV.1.a.3. 28. őe. (1961. július 14.). 28–29. p., 57. p.

938 S. és neje 1957. áprilistól Ausztriában tartózkodtak, és Dr. Sch. képviselte őket. Az egyik lakó felhívta, hogy a II. Kerületi Tanács kiutalta Töröknek a lakást. Sch. jelezte, hogy S.-ék hazajönnek, de a tanács elutasította. Az ott lakó bérlőket a tanács elköltöztette. A kiköltöztetett lakók új lakásának felújítását is Török állta. BFL XXV.4.f. 9271/1961. 16–17., 27. p. 1953-ban ebben a házban lakott az 1952–1959 között árdrágításért négyszer elítélt K. is. BFL XXV.4.a. 6590/1952, BFL XXV.4.a. 3381/1953, BFL XXV.4.a. 1089/1954, BFL XXV.4.a. 2494/1959.

939 BFL XXIII.202.a.1. II. Kerületi Tanács VB H.30 013/1958 sz. társbérlet kiutalás.

Töröknek kapóra jött, hogy a szakszervezeti műszaki osztály hozzá tartozott. 1958 decemberében a műszaki osztály egy ún. *„bizalmas alap"*-ot hozott létre, és ebből építkezéseket, beruházásokat finanszíroztak. Török ezen osztály költségén 83 000 forint (!) értékben finanszírozta a villa tatarozását és fényűző berendezését, majd ezt az összeget év végén a mérleg készítésekor veszteségként leírták. A fényűzés – a kor viszonyait figyelembe véve – cseppet sem elfogult fogalom, hiszen a villájában volt zongora, Orion televízió (603-as típus, gyártási éve: 1960!), fényképezőgép, magnetofon, tízváltós lemezjátszó, Calex hűtőgép, porszívó és mosógép is.[940]

Az ügylet olyan jól sikerült, hogy még többször is használta a *„bizalmas alapot"*, 1960-ban Szigetcsépen egy 193 négyszögöl nagyságú házhelyen kezdett a szakszervezet pénzéből nyaralót építtetni, e költségek 192 000 forintot tettek ki, 1961 januárjában pedig, mikor megtudta, hogy a Vasastól az SZBT-hez kerül, a Vasas birtokában lévő Moszkvics gépkocsit saját kezébe játszotta át, és a szakszervezet üzemanyagán magán célra használta. 1961 tavaszán már jócskán felgyűltek az adósságok, és erre felettesei is figyelmeztették, ezért 1961 májusában a műszaki osztály terhére (a Vasas SC sporttámogatása) az egyik bűntársa 100 000 forint összeget vett fel, ám ezt az ügyletet egy augusztusi SZOT-ellenőrzésen felfedezték. Török erre úgy reagált, hogy a bűntársát feljelentette a bíróságoknál, és egy korábbi budapesti végrehajtó bizottsági tagot is belekevert az ügybe.

Mitől egyedi ez az eset? Először is olyan jellegű bűncselekmény lelepleződéséről van szó, amelyről a Budapesti Végrehajtó Bizottságon belül néhány éve még nem tudtunk.[941] És nemcsak az elkövetés tárgya az érdekes, hanem az is, hogy ezért egy budapesti pártvezetőt bírósági úton elítéltek. Gondoljunk csak Kerti és Bozsó ügyére, ahol nem volt állami bírósági eljárás, csupán KEB-vizsgálat és pártfegyelmi eljárás.

Érdekes példa ez a vezető káderek személyiségére is. Török a kommunikációját tekintve nem bánta meg tettét: *„Vannak olyan dolgok, amelyeket nem tartok bűncselekménynek, mert előttem évtizedeken keresztül mások is ezt a gyakorlatot*

940 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 84. p.

941 Az ügyet természetesen a budapesti vezetőtestületek napirendi jegyzékeiben feltüntettük. *Gerhard–Koltai, 2010.* 24., 46., 47., 134., 137. p. Azonban a jegyzőkönyvek nagyon szűkszavúak voltak. *„Kiss Dezső et. Török István elvtársat, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsának vezetőjét a Pol. Biz. felfüggesztette összes funkciójából. A Vasas Szakszervezetben – ahol Török elvtárs volt a főtitkár – nagyarányú sikkasztást lepleztek le. Most folyik a vizsgálat, nem tudjuk milyen része volt az ügyben. Mindenképpen felvetődik a felelősség kérdése. A rendőrségi vizsgálat befejezéséig, – illetve annak alapján, hogy mit állapitanak meg vele szemben – fel van függesztve."* BFL XXXV.1.a.4. 110. őe. (1961.október 2.). 4., 22. p.

folytatták, és vannak olyanok, amelyek nem fedik a tényeket. [...] az addigi gyakorlatot elfogadtam és folytattam."[942] Olyan érzése van a peranyag olvasójának, hogy sokkal inkább az zavarhatta, hogy az eljárás egyáltalán megtörténhetett vele, és a „saját" rendszere teszi ezt vele. *„Elmondani szeretném, nagyon zavar az, hogy mindenhol volt súlya és értéke szavamnak, látom viszont, itt kételkednek bennem. Egész idő alatt egy szégyenérzés töltött engem. Egész életemben ezért a társadalmi rendért küzdöttem, megalázást, sőt börtönt szenvedtem miatta. Most pedig ennek a rendszernek a bírósága előtt állok vádlottként."* Miközben nyugodt szívvel feljelentette a főkönyvelőt, bemártotta a többi munkatársát, elsősorban a „könyvelőt" hibáztatta tetteiért, és önmagát csak azért, mert nem cserélte le őket.[943] *„Jelenleg vasesztergályos vagyok, de nem érzem magam bukott embernek. [...] csupán két emberre támaszkodtam. Ennek a következménye, hogy itt állok. [...] súlyos hibát követtem el, de bűncselekményt azonban nem. [...] Emelt fejjel mondom, nem érzem magam bűnösnek, nem követtem el bűntettet."*[944]

Egyetlen egy bírálatot viselt el: a pártét. *„Bevallom, amikor az MSZMP elítélt, levonta a konzekvenciát és kizárt a Pártból, egyetértettem ezzel a határozattal, de ma is egyetértek vele. [...] Most, amikor visszatekintek erre a gyakorlatra, amit átvettem és folytattam, elismerem, hogy a szocialista morálnak semmiképpen sem feleltek meg. Ha én ítélkeznék egy ilyen emberrel szemben, magam is ezt mondanám, amit a Központi Bizottság."*[945] Nem gondolnám, hogy csupán párthűségből fogalmazta volna meg ezt a gondolatot, egész egyszerűen a párt ítéleténél nem volt magasabb rendű ítélet, ha a párt levette a káderről a kezét, és átadta az állami jogszolgáltatásnak, nem volt továbblépési lehetősége. Márpedig itt ezt történt. Az eset az eljárás szempontjából is tanulságos, és megvilágítja azt, hogyan is zajlott a vezető párttagok elleni állami bírósági eljárás, és milyen ráhatása volt erre a Politikai Bizottságnak.

Török központi bizottsági tag is volt, ezért ügyét először az MSZMP PB, majd a KB is tárgyalta. A Politikai Bizottság 1961. október 12-én bízta meg a KEB-et, hogy a pártfegyelmi eljárást folytassa le, Törökre vonatkozóan nyújtson be javaslatot a Központi Bizottságnak, továbbá utasította az illetékes hatóságokat, hogy a KB döntése után a bírósági eljárást Török szabadlábon hagyása mellett folytassák le! Tehát nem csak az előzetes letartóztatást javasló ügyészséget utasította, de az elrendelő bíróságot is. És ezenkívül megbízta Biszku Bélát, hogy beszéljen

942 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 291., 302. p.

943 G. ügye: Uo. 9256/1961. (2020/1974) és BFL XXV.60.e. 063/1961.

944 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 374–375. p.

945 Uo. 374. p.

Az ügyészség és a bíróság is gyorsan dolgozott, az elsőfokú ítélet 1962. január 8-án született meg, és társadalmi tulajdon sérelmére sikkasztás és hűtlen kezelés ismételt elkövetésének bűntette miatt a bíróság bűnösnek találta, és két év hat hónapi börtönre, ötezer forint pénzbüntetésre és a törvényben meghatározott jogoktól való eltiltásra ítélte.[951] Másnap az MSZMP PB és a KB ezt tudomásul vette.[952] Összesen 265 672 forint kárt okozott, melyre és kamatjaira a Vas és Fémipari Dolgozók Szakszervezete végrehajtást kért, melyről a későbbiekben egyezség született.[953] A *Népszabadság* két nappal később számolt be a Legfelsőbb Bíróság ítéletéről, de ebben nyoma sincs sem a budapesti végrehajtó bizottsági tagságnak, sem a szakszervezeti vezetőségnek, Török István a cikkben csak mint *„budapesti lakos"* szerepelt.[954] Büntetését végül nem töltötte ki, az 1963. márciusi határozat értelmében még az 1963. évben közkegyelemben részesült.[955] 1963-tól fizikai munkásként dolgozott, 1966-ban adott be kegyelmi kérelmet az Elnöki Tanácshoz, melyet a környezettanulmány és a szakvélemény alapján nem kapott meg.[956]

Nem valószínű azonban, hogy Török esete egyedi lett volna, ez arra sarkalhat minket, hogy a kutatást e területen is folytatni kell, és ezek az esetek a puszta kriminalisztikai vagy szervezettörténeti kutatásokon túl jelentős társadalomtörténeti forrásokkal szolgálhatnak, hiszen az egyediségükben és különlegességükben adhatnak tájékoztatást a vezető káderek életmódjáról, életszemléletéről.[957]

Az összeférhetetlen

Závori László kinevezéséről korábban bőven esett szó, de a leváltását sem hagyhatom szó nélkül. Ezúttal nem önmagában az elkövetett vétség ismertetését tartom fontosnak, hanem a lefolytatott eljárás menetét, ami egyrészt azért érdekes,

951 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 378–326. p. A Legfelsőbb Bíróság 1962. január 26-án részben bűnszövetkezetben elkövetett bűntettel megtoldva bűnösnek mondta ki, és 2 év 6 hónapi börtönre, 5000 forint pénzbüntetésre és a törvényben meghatározott jogoktól való eltiltásra ítélte. Uo. 417–424. p. Nyílt fellebbviteli tárgyalás.

952 Az elítélésről tájékoztató: MNL OL M-KS-288.4. 45. őe. (1962. február 9.) és MNL OL M-KS-288.5. 254. őe. (1962. január 9.). 6. p.

953 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 440. 448–451. p.

954 *Népszabadság,* 1962. január 28., 12. p.

955 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 454. p.

956 Uo. 459–478. p.

957 Lásd még: *Tischler, 2003.* A Törökéhez hasonló ügy: *Tischler, 2004.*

Török Istvánnal, aminek véleményem szerint az információgyűjtés mellett Török tájékoztatása is a célja lehetett.[946]

A KEB lefolytatta a vizsgálatot, és megállapította, hogy a *„víkendházból háromszoba–összkomfortos, verandás, garázzsal ellátott épület lett, villanybojlerrel, hűtőszekrénnyel felszerelve, amely szerény becslés szerint is 230 000 Ft-ot ér. A munkálatokat a Vasas Szakszervezet Műszaki Osztálya végezte. Az építkezés költségeire, amellyel a Műszaki osztály van megterhelve, még körülbelül 170 000 Ft-tal tartozik."*[947]

1961. november 17-én a KB megállapította, hogy *„Török István anyagi erejét meghaladó, könnyelmű és költekező életmódot folytatott. [...] Ezek fedezésére eladósodott és beosztásával visszaélve, jogtalanul és szabálytalanul, közpénzeket is felhasznált. Török Istvánt párttaghoz és közfunkcionáriushoz méltatlan és elítélendő magatartásáért és cselekedeteiért a Központi Bizottság kizárta a saját tagjai és a párt sorából."* Emellett a Politikai Bizottság felszólította a SZOT Elnökségét, hogy függessze fel Törököt az SZBT vezető titkári funkcióból, és felszólította a bukott titkárt, hogy mondjon le országgyűlési mandátumáról, és felhatalmazta az illetékes állami szervet, hogy Török Istvánt a rendőrség kihallgassa.[948] Ez az eset is ékes példája a párt mindenre kiterjedő uralmának.

Bár nem tudjuk pontosan, mikor kezdtek az illetékes szervek nyomozni, azonban rendkívül gyorsan lefolytatták az információk begyűjtését. A konkrét ügy egy 1961. augusztus 5-ei SZOT-vizsgálattal indult, ugyanis azt tapasztalták, hogy a műszaki osztály OTP-számlájáról 138 000 forintot felvettek, de az az osztály pénztárkönyvében nem szerepelt. A Budapesti Végrehajtó Bizottság Törököt október 2-án függesztette fel, a KB tíz napra rá hozott róla határozatot, a KEB pedig két hét alatt felgöngyölítette az ügyet, és a következő KB-ülésen döntöttek is a kizárásáról, majd az ügy ügyészségi szakaszba lépett. Elképzelhető, hogy korábban már tudtak az ügyleteiről valamit: a szakszervezetnél már 1958-ban perzsaszőnyegekről suttogtak, a nyomozó hatóságok csak az eredetre voltak kíváncsiak, ezeket igazolni tudta, így nem marasztalták el, a SZOT-vizsgálat sem biztos, hogy rutinszerű volt.[949] A rendőrségi jelentés október 25-én, a vádirat pedig december 12-én készen volt.[950]

946 MNL OL M-KS-288.5. 246. őe. (1961. október 12.). 9. p.
947 BFL XXXV.1.i. A KEB 1961. október 31-ei ülése (25. doboz).
948 MNL OL M-KS-288.4. 44. őe. (1961. november 17.). 2., 149–150. p.
949 BFL XXV.4.f. 9271/1961. 384. p.
950 BFL XXV.60.e. 072/1961.

mert már az újpesti kinevezésekor is voltak problémái a helyi pártvezetőkkel, másrészt ritka, hogy ennyire pontosan dokumentálható egy pártfegyelmi eljárás minden állomása (kerület, főváros, KEB).

Az ügy története röviden: kinevezése után Závori a csepeli lakását lányára és annak akkori férjére hagyta, de ők egy éven belül elváltak és a lakást elcserélték. Közben H., aki ekkora már szintén elvált és a IV. Kerületi Pártbizottság munkatársa lett, lakásigényt nyújtott be a pártbizottsághoz. 1982 júniusában megismerte Závori lányát és a pártbizottság vezetői ülésének köszönhetően 1982 novemberében a XIII. kerületben két szoba összkomfortos lakást kapott, melynek kiutalását Závori annak ellenére is többször szorgalmazta, hogy az esküvőt decemberben tartották meg. *„Ily módon a házaspár két lakással rendelkezett, tehát a lakás odaadása és elfogadása indokolatlan és erkölcstelen volt."* A házaspár a két lakást nagyobb méretű bérleményre cserélte, *„s 150 000 forint ráfizetést kértek és kaptak"* úgy, hogy befolyását kihasználva H. a lakásába bevezettette a telefont. A pártbizottság és a tanács félrevezetése ismertté vált, de Závori az eljárást nem tartotta erkölcstelennek:

> *„Szerintem a két lakás cseréjével nem vétettek a párt erkölcsi normái ellen, hiszen nem olyan összegeket vettek át, amely jogosulatlan lett volna számukra; egyébként meg sem gazdagodtak rajta, mivel nagyrészt a lakás felújítására költötték."*[958]

Az erkölcs a KEB-vizsgálat során még egyszer szóba került. A meghallgatott, egyébként vezető beosztásban lévő tanúk szóban és írásban is *„állították, hogy Závori László elvtárs vezetői magatartásában olyan súlyosan tapasztalható kifogásokat tapasztaltak, amelyek a párt lenini normáitól eltérnek"*. Ezen elsősorban a megfélemlítést értették. *„Ha nem az elképzeléseinek megfelelően alakultak a dolgok, gyakran leváltással, sőt rendőrséggel és becsukatással fenyeget meg elvtársakat."* Felrótták továbbá, hogy centralizált, egyszemélyi vezetést, diktatórikus módszereket alkalmazott, a légkör gyakran feszültté vált körülötte, a viták veszekedésekbe torkolltak, a testületi üléseken gyakran megbántotta, megalázta vezető társait, beosztottjait. A KEB-bel nem működött együtt, és Méhes Lajost is megrágalmazta azzal, hogy az ő nyomására folytatta lakásügyleteit. A KEB azonban feltárta, hogy a hibák nem voltak új keletűek: már egy 1970-es minősítés felrótta neki, hogy nem alkalmazkodik eléggé a környezetéhez, a kategorikus véleményalkotása hibás vezetési gyakorlatot eredményezett. Ezekre még osztályvezetőként és 1980-as kinevezésekor is felhívták a figyelmét, de nem változtatott

958 MNL OL M-KS-932. 1983. december 5-ei ülése. 29–31. p.

rajtuk. A KEB továbbá levonta azt a tanulságot, hogy a *„káderek beállításánál – különösen első számú vezetőknél – nagy körültekintéssel kell mérlegelni, hogy a személyiségében meglévő hibák önálló munkakörben nem erősödnek-e fel oly mértékben, ami* súlyos politikai kárt okozhat. A társadalom jelenlegi körülményei között a lakáskérdés politikai jelentőséget kapott. Az e téren előforduló visszásságok, visszaélések politikai kárral járnak." A KEB Závorit és H.-t szigorú megrovásban részesítette, de H. felesége (Závori leánya) – veszélyeztetett terhességére tekintettel – nem részesült pártbüntetésben.[959]

Az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága november végén határozatot hozott Závori felmentése tárgyában,[960] és Káder Gyula a kerületi végrehajtó bizottságon ismét bejelenthette, hogy őt bízták meg a helyettesítéssel,[961] de a java még hátra volt Závori leváltásáig: a Budapesti Pártbizottság ülése. Maróthy László első titkár a következő szavakkal nyitotta a személyi javaslattal kapcsolatos napirendet:

> *„Az előterjesztés nem olyan, amit az ember örömmel egészít ki és ad elő, nem öröm, mert nehéz szívvel kell megtenni, amikor egy elvtársunk munkáját meg kell méretni, és nem öröm a testület részére sem, hiszem [sic!]végül is az ilyen döntés nagyon felelős, emberileg, elvtársilag egy nehéz számvetés."*

Ezután ismertette a KEB határozatát és az eljárás megindítását. 1983. augusztus 31-én névtelen levelek érkeztek Závorihoz, majd a Budapesti Pártbizottságra is (ismét a névtelen levél!), de az eljárás nem a névtelen levelek miatt indult, először megkérdezték *„a Závori Lacit, hogy légy szíves nyilatkozni és ilyen alapon a nyilatkozat alapján a gentleman-egrimen [sic!] szerint napirendre tértünk az ügy felett"*. A Budapesti Pártbizottság lezárta volna a vizsgálatot,[962] de a KEB-hez

959 Uo. 31–34. p.

960 BFL XXXV.1.a.4. 675. őe. (1983. november 30.). 8–9. p.

961 BFL XXXV.9.a.4. 655. őe. (1983. december 8.).

962 BFL XXXV.1.a.3. 191. őe. (1983. december 16.). 36. p. Maróthy dilemmája az ügyben: *„Én megmondom őszintén, hogy bennem, – hogy is mondjam ilyen hétköznapi kifejezéssel – a becsület szónak ilyen beosztású embereknél van súlya és jelentősége. Úgy nem lehet dolgozni, hogy eleve minden bejelentéssel az ember fogja és száguld és vizsgálatot tart. De van a dolognak egy ilyen tanulsága, hogy úgy tűnik majd egy picikét ezen a területen is disztingválni kell. Ez a dolognak egy általános tanulsága."* Uo. 31. p.

október 19-én két *„szochazás"*[963] feljelentés érkezett, így átvették az ügy vizsgálatát.[964]

A pártfegyelmi és a kerületi első titkári cím megvonása mellett még egy nyitott kérdés volt, maradjon-e Závori a Budapesti Pártbizottság tagja és ekkor két veterán, Mező Imréné és Kelen Béla kért szót a vitában. Innentől időnként komikussá, időnként nagyon emberivé válik az ülés jegyzőkönyve, már a megszólítás is érdekes: *„Tessék, Mező néni."* Mezőné egyértelműen kiállt az ellen, hogy Závori a Budapesti Pártbizottság tagja maradjon, mert a lakással kapcsolatban hibát követett el, és kerületében – bár figyelmeztették erre – nem vezetőhöz méltóan viselkedett. Ugyanúgy nem tartotta elképzelhetőnek, hogy – ahogy a pártbizottság szánta – tanári hivatást töltsön be.

> *„Elvtársak, én meg kell hogy mondjam, a Budapesti Pártbizottságot egy nagy testületnek veszem, egy nagyon komoly – mondhatnám, ha szentséges volnék, hogy szent testületnek veszem –, de nem vagyok szentséges [sic!]. Én a Budapesti Pártbizottságba olyan embereket, akiknek ilyen hibájuk van, én nem engednék. Most hogy jó volt ez a felszólalás vagy nem, majd az elvtársak eldöntik."*

Kelen Béla a káderkérdés nehézségét hangsúlyozta.

> *„Volt egy nehéz időszak a Csepeli Vasmű Pártbizottságában, szegény Molnár Ernő még élt, ő volt az első titkár, és nagyon keménykezű ember volt, volt egy nagyon kedves szavajárása »a párt én vagyok«, és ott a rendcsinálás végett egy pártvizsgálat indult [...]. Megállapítottuk mindazt, amit kellett, idézem a Benke Valéria elvtársnőnek a felsóhajtását: »gyárban vagyunk és úgy tűnik nekem, hogy itt szalagon gyártják a kis Molnár Ernőket«. Na, most hogy néz ki egy ilyen ügy, hogy bejön a Budapesti Pártbizottságra a Závori Laci osztályvezetőnek, vagy kimegy Újpestre. Közben figyeltem a fejlődését. Nagyon nehéz, sok mindent egyeztetni kell. Figyelembe kell venni egy-egy embernek a fejlődését is, de figyelembe kell venni mást is elvtársak. Én a Budapesti Pártvégrehajtó Bizottság tagjaként sem tudom elhallgatni azt, hogy elszomorít, hogy az utóbbi időben ritkán tudunk előterjeszteni igazi munkás, tehát munkás emberből lett kádert, az mindinkább értelmiségi van. Az ilyen típusú munkáskádereknek a megbotlásán, mint a Závori Laci, is sírni tudnék.*

963 Azaz a Szocialista Hazáért Érdemrenddel kitüntetett személyek.

964 A BFL XXXV.9.a.3. 189. őe. (1983. december 19.) is ezt erősíti meg.

Megértem a döntést, én egyetértek vele még akkor is, ha nagyon kedves, puszilni való Mező Mária néni engem terrorizált, hogy nehogy megvédjem a Pártbizottsági tagságát, én amellett volnék, hogy amellett a félrecsúszás mellett rengeteg nehéz munkája volt Csepelen, párt, szakszervezeti vonalon, itt a Budapesti Pártbizottságnál, mint osztályvezető is jól dolgozott, tulajdonképpen Újpesten sem csak rosszat tett, hanem dolgozott, hibázott. Azért váltjuk le, leváltjuk. A KEB-bel együtt, azon kívül pártbüntetést kap, én megmondom őszintén egyébként is – ezt már más esetben is mondtam – nagyon keményen büntessük meg, de ne húzzunk le ezer bőrt egy emberről, szóval pártbüntetés, leváltás stb., és hagyni dolgozni. Most vissza lehetne tenni a munkapad mellé, nem erről van szó, de van egy szakszervezeti tapasztalata, van egy nagy gyakorlata, szóval elvtársak a kádereknek a kialakulása, hogy egy-két munkáskáder is legyen ezen a szakszervezeti iskolán, mert azt hiszem azt választotta és nem a kutatást, ha már ezzel viccelünk, van neki gyári tapasztalata, intézményi tapasztalata is, úgyhogy ilyen értelemben szerettem volna hozzászólni. Még egyszer mondom a Végrehajtó Bizottságban valakit felelősség érint a beállításakor, az ember nem nagyobb súllyal lendít, akkor én vagyok ez."

Závori és még két résztvevő tartózkodása mellett a testület meghagyta végül őt a Budapesti Pártbizottságban:

„Aki emellett dönt, kérem kézfelemeléssel szavazzon. Köszönöm szépen. Ki szavaz ez ellen a javaslat ellen? 1, 2, 3, 4. Négy ellene. Ki tartózkodott a szavazástól? 1, 2, 3."[965]

A Bp. PB-ülést követően, december 19-én előbb az MSZMP újpesti végrehajtó bizottságán majd a pártbizottságon tárgyalták Závori ügyét, és az ülésen Maróthy László és Borbély Gábor, a Budapesti Pártbizottság első titkára és titkára, továbbá Szerényi Sándor KEB-tag is részt vett. Maróthy szó szerint ismertette a KEB vizsgálati anyagát, és a Budapesti Pártbizottság véleménye is megegyezett ezzel, miszerint a SZOT-nál dolgozzon mint elméleti kutató vagy tanár. *„Závori elvtárs szívesen megy oda, bár jövedelme alacsonyabb lesz."* A kerületi pártbizottságon tulajdonképp ismét azt nehezményezték, hogy nem avatták be őket a döntésbe, továbbá, hogy Závori viselkedése a lakásügy nélkül nem lett volna reflektorfényben. Két pártbizottsági tag pedig a következő hozzászólást tette:

965 BFL XXXV.1.a.3. 191. őe. (1983. december 16.). 41. p.

„Amikor Závori elvtárs idekerült, már éreztük, hogy személye körül valami nincs egészen rendben. Nem voltak velünk eléggé őszinték az ő jellemzését illetően. Később a helyzet igazolta gyanúnkat. A nem megfelelő hangot, az értekezletek elhúzódását, a témák zsúfoltságát stb. saját bőrünkön éreztük. Én a legnagyobb hibának mégis a lakásügyet tartom, mert egy első titkárnak így nem lehet magának megfeledkeznie. Kerületünk már híres a lakásügyekről, úgy látszik még mindig nem tanultunk ebből, és a legelszomorítóbb az, hogy Závori elvtárs is meggondolatlanul ugyanebbe a hibába esett. Kéri, hogy új helyén legyen meggondoltabb és bizonyította, hogy ez csak botlás volt."

„A problémák nem mostaniak, sok-sok előjel figyelmeztetett, a VB-ülésektől féltek az apparátus tagjai, a tanácsi vezetők sírva mentek el, napirenden volt a fenyegetőzés, a leváltás ígérgetése, a megfélemlítés pl. a Műv. Ház témában. Rendet kell teremteni és dolgozni kell valamennyiünknek. Závori et.nak jó munkát és jó egészséget kíván."

Závorit a kerületi testület is felmentette, Káder Gyulát pedig 1984 januárjában kinevezték. Maróthy egyenesen arra tett javaslatot, hogy: *„a kerület kommunistái tegyenek javaslatokat* [!], *mondják el kit tartanak alkalmasnak az első titkári teendők ellátására, kivel tudnának jól együtt dolgozni, színvonalas politikai munkát végezni."*[966] A döntő többség Kádert javasolta. Závori pedig mégis a SZOT Központi Iskolájára került tanárnak,[967] ahol – a jelek szerint – sikerrel beilleszkedett. *„Korábbi magatartási hibái nem ismétlődtek, elégedettek vele. Az elkövetett hibáiból okult, a pártbüntetés elérte a célját"*, ezért a II. Kerületei Pártbizottság és a SZOT-iskola egyetértésével a KEB a pártbüntetést törölte,[968] H. pedig a Mikroelektronikai Vállalat dolgozója lett. Mindkét bűnöst elhelyezték tehát, de míg a kerületi első titkár „jó" állást kapott, addig az apparátus tagja fizikai dolgozó lett.

A budapesti pártbizottsági jegyzőkönyvben több emberi vonást is felismerhetünk. Maróthy például egy támadó kérdésre válaszul felhozta, hogy az 1980-as kerületi pártbizottsági ülésen egyhangú szavazattal választották meg Závorit, a számos hozzászólás ellenére mindenki egyetértett ezzel. Maróthy szó szerint citálta a jegyzőkönyvet, ahogy a Budapesti Pártbizottságét is, és szembesítette azt a jelenlévő pártbizottsági tagokkal![969] Az is nagyon emberi, ahogy a két idős elvtárssal bántak, vagy ahogy a kerületi pártbizottságban előjött a problémák „fel-

966 BFL XXXV.9.a.4. 660. őe. (1984. január.27.) és BFL XXXV.9.a.3. 190. őe. (1984. január 27.).

967 BFL XXXV.1.a.4. 677. őe. (1984. január 11.). 5. p.

968 MNL OL M-KS-932. 1986. december 15-ei ülése. 39. p.

969 BFL XXXV.1.a.3. 191. őe. (1983. december 16.). 35. p.

ismerése", ahogy a „főnök" távozott. Az eljárásban résztvevők hatalmi viszonya nagyon jól látszik a hozzászólásokban is, a KEB képviselője például könnyedén kioktatta a kerületi apparátus tagját, hogy nem érti a demokratikus centralizmus lényegét: *„A KEB határozatát nem fegyelemből kell elfogadni, hanem egyetértésből."*[970] Az is elgondolkodtató természetesen, hogy *„méltányos és emberi dolog"*-ként értékelték a „vádlók" a leány veszélyeztetett terhességére való tekintettel való felmentését, illetve Maróthy azon hozzászólásait, ahol emberi sorsokról beszélt. Már-már megható az is, ahogy Závori védőbeszédéből a méltányosságot megköszönő beszéd lett.

* * *

Példáinkban is láthattuk, hogy a *kommunista erkölcsöt* sértő kérdésekbe csak akkor avatkozott be a párt, ha az érdekeit sértette a pártszerűtlen magatartás. Kerti példájánál is felmerül a kérdés: biztos-e, hogy a *kommunista erkölcs* és a családok sorsa volt a fontos a pártnak? Nem egyfajta leplezése ez a belső ügyeknek, vagy eszköz a status quo fenntartására? A Kerti pártfegyelmijéhez fűzött feljegyzés mindenestre tanulságos: *„Fentiektől eltekintve Kerti elvtársat jó kommunistának, eredményesen dolgozó pártmunkásnak tartják. Az ellenforradalom alatt nem ingott meg, helytállt."*[971]

970 BFL XXXV.9.a.3. 189. őe. (1983. december 19.).

971 BFL XXXV.1.a.4. 134. őe.

Összegzés

Végére értem annak az elemzésnek, amit a 294 pozíciót tartalmazó prozopográfiai adattáram és a rendelkezésemre álló források segítségével a budapesti hatalmi elitről készítettem. A vizsgált csoport tagjai a Budapesti Pártbizottság első titkárai és titkárai, végrehajtó bizottsági tagjai, a kerületi (szintű) első titkárok, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága elnökei/tanácselnökei és a fővárosi rendőrfőkapitányok voltak. Az ismertetett átlagértékek alapján a budapesti elit képviselőjéről a következő leírást lehetne adni.

A fővárosi hatalmi elit tagja lehetett budapesti és vidéki születésű is. A pártba huszonkét évesen lépett be, húsz évvel később, nagy valószínűséggel 1956-ban, 1970-ben vagy 1989-ben került a hatalmi elitpozíciójába. Ezt megelőzően nemcsak Budapesten, de a Budapesti Bizottság hatásköri listája alá tartozó szervben tevékenykedett. Második munkahelyén kezdett pártvonalon dolgozni, élete hatodik vagy hetedik munkahelyén lépett be az elitbe.

Apja munkás volt, és az első megszerzett és a pozícióba lépéskor az előterjesztésben feltüntetett szakképesítése is fizikai munkával járó szakma volt. Ha diplomás lett volna, akkor mérnök lett volna vagy tanár, és akkor már az eredeti szakképzettségét is diplomásként szerezte volna meg. Szerencséjére azok, akik az előmeneteléről döntöttek, nem csak az állami oktatásban szerzett diplomáját, hanem a pártiskolai végzettségét is értékelték, sőt, azt tartották igazán fontosnak, ami pedig felsőfokú volt.

Nem pártértekezleten került pozícióba és nem pártértekezleten lépett ki onnan. A belépéskor köszöntötték, a kilépéskor elbúcsúztatták munkatársai, feljebbvalói. Munkája közben nem kérdőjelezte meg a *„demokratikus centralizmus"* elvét vagy a párt döntését, és ezért nem is került soha bajba, kitöltötte a párt által rá rótt időt és munkakört. Nem kellett kételkednie, mert, ha öt évvel a belépés után továbbhaladt, akkor a hatásköri listák szerint feljebb lépett a ranglétrán. Számtalan kitüntetést kapott, az elitben tevékenykedve sem költözött vidékre, de a II. kerületben lakott feleségével és két gyermekével. Mert férfi volt.

Ez a leírás a budapesti hatalmi elitben 1956 és 1989 között tevékenykedő személyek legjellemzőbb vonásait tartalmazza. Nyilvánvalóan voltak köztük nők, pártértekezleten bejutottak, idősek-fiatalok, karrieristák és sokáig egy pozícióban ülők. És esendők is voltak. És teljesen más mutatókkal rendelkeztek 1956-ban, 1970-ben és 1989-ben, egyes jellemzőikkel az országos átlagot követték, máshol azonban nem, sőt az egyes pozíciók még ugyanabban az időmetszetben is eltéréseket mutathattak.

* * *

Néhány kivétellel a szakirodalom tényként kezeli, hogy az MSZMP budapesti elitpozícióiban legalább a korszak elején többségben voltak az egykori illegális kommunista párt tagjai, másrészt az újonnan felálló szervezetekben nem számítottak a korábbi MDP-tisztségviselőkre. A budapesti hatalmi elitet vizsgálva azonban mindkét állítás hamisnak bizonyult. 1956–1957-ben nem a korábbi MDP-tisztviselők cseréjét lehetett kimutatni, hiszen a budapesti pártmunkások 95%-a korábban is az MDP apparátusában dolgozott, hanem az 1945 után párttaggá lett személyek tömeges megjelenését a rendszerben. Az 1956 után a pártba belépettek 1975-ben jelentek meg először a fővárosi hatalmi elitben, majd 1979-től vették át az elitbelépés „jogát" az őket megelőző korosztályoktól.

A rendszer – legalábbis a helyi szinteken – igyekezett fiatalabb káderekkel is feltölteni az apparátust. A budapesti hatalmi elit ennek köszönhetően nem öregedett olyan mértékben, mint azt a harminchárom évnyi hatalom és a központ öregedése alapján gondolnánk. A régi vagy idősebb párttagok azonban minden fiatalítás után részt vettek a főváros vagy kerületeinek irányító munkájában. A fiatalabb korosztályok meggyőzése már a hatvanas–hetvenes években is nehéznek bizonyult, így a korszak végére a budapesti hatalmi elitben és a párttagság korösszetételben is öregedés tapasztalható. A felső pártelit öregedése azonban nem egyedi tényező, hanem a magyar társadalom elöregedésével is együtt járt. A központi elit a zártsága mellett azért is öregedett, mert akikkel a kiesőket feltöltötték, azok is már idősebb emberek voltak – az 1987-ben 57 évesen távozó Grósz Károly például 58 évesen lett az MSZMP főtitkára.

A káderkiválasztás fontos eleme volt a származás, mely szerint a fővárosi hatalmi elit 77%-a munkás és 15%-a paraszti származású volt, ami jóval felette volt az országos pártapparátusban mért arányoknak. Az első megszerzett szakképesítést tekintve ez az arány változott, a diplomások aránya elérte a 28%-ot, és majdnem az összes hatalmi elitbe diplomásként érkező személy munkás vagy paraszt szülőkkel rendelkezett. Az intergenerációs mobilitásvizsgálat után az intragenerációs is érdekes eredményeket hozott. Nem kívántam ugyanis az elemzést a legkézenfekvőbb módszerrel leegyszerűsíteni, miszerint a pártelit tagjai az első szakma megszerzése után az életpályájuk valamelyik szintjén pártmunkások, majd az elit tagjai lettek, hogy azután egyszerűen megállapíthassam, a két életútállomás között felfelé voltak mobilak. A párttagság felvétele után ugyanis átlagosan húsz évvel később lettek a budapesti hatalmi elit tagjai. Ezért az is érdekelt, hogy az elitbelépésig milyen életpályát futottak be, milyen további szakképzettség(ek)et szereztek, és pontosan mely pozícióból jutottak az elitbe. A belépéskor a teljes elitnek már majd a fele volt diplomás, közülük sokan eredetileg fizikai munkásként kezdték életpályájukat, azonban aki eredeti szakképzettsége szerint munkás volt, általában munkás maradt az elitbelépéskor is, és ezt kisebb számuk miatt a diplomások nem tudták kiegyenlíteni, sőt 1980-tól elmondhatjuk, hogy aki diplomásként lépett az elitpozícióba, jórészt már az eredeti szakképzettség megszerzésekor is az volt. Ez azt is jelenti, hogy az elit tagjai az eredeti szakképzettség megszerzéséig voltak igazán mobilak.

Az 1989-ben funkciójukból távozók csoportjának eredeti szakképzettség szerint nagyjából a fele-fele volt diplomás és munkás, a helyükre érkezettekkel együtt a korszak végéig pozícióban lévők kétharmada volt eredeti szakképzettség szerint diplomás és egyharmada munkás. Az 1989 októberében magas diplomás arány azonban nem az 1989-ben érkezettekkel növekedett, és nem is a távozók között lévő eredetileg munkás képzettségűeknek köszönhető, hanem az 1989 előtt érkező, ám a rendszerváltásig pozícióban maradó diplomás személyeknek. Ez indirekt módon azt jelenti, hogy a rendszerváltáskor meglévő, a hatalmi elit kétharmadát kitevő diplomás fölény korábbra vezethető vissza, és az 1989-es váltások csak fenntartották ezt az arányt. Az is megfigyelhető, hogy nem a technokrata vagy szakértelmiségiek száma növekedett a budapesti hatalmi elitben, hanem általában a diplomásoké, és talán egyszer szélesebb körű feltárásokkal igazolható lesz, hogy a Kádár-rendszer csak önnön legitimációja érdekében hangsúlyozta az „új" politikai és gazdasági vezetők szakértelmét.[972]

A pártapparátus, különösen az elit tagjai kiválasztásának ugyan fontos része volt a származás, majd később a szakképzettség is, azonban legfőbb szempontjai az engedelmesség, az elkötelezettség és a hűség voltak. A kinevezési javaslatban szereplő minősítésekben a politikai felkészültséget, a szervezőkészséget, a megfelelő vezetői készséget, az ideológiai ismereteket, a mozgalmi tapasztalatokat és esetleg az emberi tulajdonságokat hangsúlyozták, és soha sem a közoktatásban szerzett képzettséget. Ahogy egy korabeli politikai munkatárs mondta: *„itt nem közgazdászkodni kell, hanem a gazdaságpolitikai munkát kell végezni."*[973]

A párthatározatok azonban világossá tették, hogy bármennyire is idegenkedett a legfelső elit az értelmiségtől, nélkülük nem látták irányíthatónak a rendszert, tehát már a felsőoktatási intézmények tanulói között is igyekeztek a leendő káderutánpótlást megoldani. Így aki pártkarrierre vágyó diplomás volt, nagyobb eséllyel lehetett tagja a pártbürokráciának, mint a kétkezi munkások. Egyrészt a kádercsere és káderutánpótlási rendszerének sajátosságai, másrészt a nómenklatúra tagjainak szakképzettsége vagy annak hiánya miatt a gyakori pozícióváltás is a pártállam sajátossága volt. Mivel egy káder átlagosan legalább tíz évet töltött az

972 Majtényi, 2005. 80–85. p.

973 Horváth–Szakolczai, 1989. 226. p.

apparátusban, még ha volt is megfelelő szakmai képzettsége, akkor sem volt sok esélye arra, hogy az apparátuson kívül is megállja a helyét. A vezetői státuscserét a képzettség hiánya ugyanis nem gátolta, sőt, a csak politikai képzettségű káder bizonyult a legalkalmasabbnak arra, hogy továbbra is bizalommal helyezzék a megfelelő pozícióba. Ha az apparátusba belépéskor hasznos is volt a diploma, a szaktudása az ott eltöltött idő alatt megfakult, ezek a káderek a munkaerőpiacon nem voltak többé versenyképesek, így egzisztenciális kötődés alakult ki bennük az apparátusi léthez. A káder tehát így minden körülmények között hű maradt a rendszerhez, a politikai bürokrácia szakértelme sajátos jelentés kapott: a politikai hatalom birtoklásához és megtartásához való szakértelmet.[974]

A helyi szintű pártbizottságok igyekeztek kiszélesíteni azt a döntési kört, amit a központi vagy a fővárosi pártbizottság szabott nekik, de ahogy több példa is mutatta, még a vezetőik kiválasztásában sem sikerült döntési vagy legalább javaslattételi helyzetet kicsikarniuk. A választásra jogosult szervek igyekeztek ugyan kerülni vezetőik kooptálását és – irányított – választási fórumokhoz kötni a rekrutációt, vagy legalább javaslatot tenni a kilépő utódjára, de ezt az élet és a felsőbb pártvezetés gyakran felülírta. Gyakorlatilag csak a végrehajtó bizottsági tagokat sikerült 50%-os arány felett pártértekezleteken megválasztani.

Amilyen lassan juthatott valaki elitpozícióba, olyan hamar ki is kerülhetett onnan, a fővárosi hatalmi elit ugyanis átlagosan ötévente jórészt kicserélődött. Általában a kilépésre nem pártértekezleteken került sor. Az elitből kilépők 97%-a a következő munkahelyén is Budapesten maradt, de a kilépőknek majdnem a fele elhagyta az adott fővárosi vagy budapesti kerületi pártbizottsági hatáskört. A mobilitási csatornák közül – az elhalálozást, a nyugdíjazást és a rendszerváltást leszámítva – a kilépők 43%-a pártvonalon, 20%-a minisztériumi, államigazgatási, tanácsi területen, 12%-a tömegszervezeteknél, 9%-a a gazdaságban helyezkedett el. Az elit nagyobbik része tehát, ha nem is pártvonalon, de a párt által irányított területen dolgozott a kilépés után is. Az első titkárok 70%-a nem „klasszikus" pártvonalon maradt, hanem minisztériumi, államigazgatási vagy tömegszervezeti területre került. A titkárok 26%-a maradt pártvonalon, 35%-uk minisztériumban, államigazgatásban vagy a tanácsnál dolgozott tovább. Leginkább a végrehajtó bizottsági tagok, a kerületi szintű első titkárok és a fővárosi tanácselnökök léptek ki pártvonalon. A tanácselnökök közül kettő fő a Központi Bizottságban, egy a Hazafias Népfront élén dolgozott tovább. A kilépők kétharmada felfelé volt mobil.

Az MSZMP történetét az utolsó pártkongresszus zárja, és nem tudjuk, hogy a fővárosi hatalmi elitnek milyen lett volna az utánpótlása, ha nem alakul át de-

974 *Gazsó, 1990.* 8–9. p.

mokratikus párttá az állampárt, ám azt rekonstruálni tudjuk, milyen jellemzőkkel bírtak volna azok, akik a rendszerváltás előtt a helyi hatalmi elit rekrutációs bázisát képezték volna. A helyi hatalmi elit lehetséges és meg nem valósult utánpótlását 1989-ben a budapesti kerületi apparátusban kell keresnünk. Életkor szerint ez a csoport fiatal volt, a négyötödük 30 és 44 év közötti, az ennél idősebbek titkárok vagy nyugdíjas pártmunkások volt már. A férfiak és a nők aránya viszonylag kiegyenlített, 56–46% volt. Az apák első foglalkozása 69%-ban munkás volt, azonban az utolsó foglalkozásuk 35%-ban értelmiségi, tehát az apák mobilitása igen jelentős volt. Az utánpótlás 27%-a egyetemet, 30%-a főiskolát végzett. Háromszor annyi 45 év feletti szerezte felsőfokú képzettségét esti, mint nappali tagozaton. Ugyanennek a korosztálynak a 62%-a kezdte a munkásságát fizikai munkásként, de a 35–45 év közöttieknek már csak a fele, viszont az ennél fiatalabbaknak csak a negyede volt első foglalkozás szerint munkás. Három tulajdonságot tartottak magukra vonatkozóan a legjellemzőbbnek: rugalmasság, érzelmesség, együttérzés.[975]

A budapesti hatalmi elitre vonatkozó kutatásaim ismertetését itt lezárom, de a könyv írása közben egyre jobban megérett bennem, hogy megállapításaim igazát a későbbiekben a szélesebb párt-, esetleg a tanácsi apparátusban is megvizsgálom, és remélhetőleg minél előbb lehetőségem lesz kutatásaimat más települések pártelitjéről vagy apparátusáról szóló feldolgozásokkal is összehasonlítani. A levéltárak ugyanis nemcsak megnyíltak, de rohamtempóban rendezik, jegyzékelik, valamint lehetőség szerint digitalizálják és publikálják a párt- és tanácsi iratokat, így talán egyszer elmondhatjuk, hogy amit a pártapparátusokról érdemes és lehet tudni, azt meg is tudtuk.

975 *Horváth–Szakolczai, 1989.* 121–135. p.

Mellékletek

1. *Archontológia – Életrajzi jegyzék*

A Budapesti (Ideiglenes) Pártbizottság első titkárai (elnöke)

Biszku Béla (elnök)	1956. november 8.–1957. február 1.
Marosán György	1957. április 23.–1959. november 1.
Gáspár Sándor	1959. november 1.–1961. szeptember 13.
Kiss Dezső	1961. szeptember 13.–1962. október 31.
Gáspár Sándor	1962. október 31.–1965. június 28.
Németh Károly	1965. június 28.–1974. március 21.
Katona Imre	1974. március 21.–1978. április 21.
Méhes Lajos	1978. április 21.–1980. december 3.
Maróthy László	1980. december 3.–1984. december 6.
Grósz Károly	1984. december 6.–1987. június 25.
Havasi Ferenc	1987. június 25.–1988. június 27.
Jassó Mihály	1988. június 27.–1989. október 6.

A Budapesti (Ideiglenes) Pártbizottság titkárai (az első titkárok nélkül)

Borka Attila	1956. december 8.–1959. november 1.
Csikesz Józsefné Sebestyén Irén	1956. december 8.–1964. december 17.
Kelen Béla	1956. december 23.–1962. október 31.
Cservenka Ferencné Székely Ilona	1957. december 18.–1962. október 31.
Kiss Dezső	1959. november 1.–1961. szeptember 13.
Venéczi János	1961. október 27.–1970. november 1.
Kiss Dezső	1962. október 31.–1963. december 6.

Méhes Lajos	1962. október 31.–1964. január 6.
Szépvölgyi Zoltán	1964. január 6.–1971. május 7.
Katona Imre	1964. december 17.–1974. március 21.
Somogyi Sándor	1970. november 1.–1983. október 18.
Nagy Richárd	1971. május 7.–1974. szeptember 11.
Király Andrásné Vati Piroska	1974. május 30.–1983. november 29.
Gérnyi Kálmán	1974. szeptember 11.–1978. október 1.
Molnár Endre	1974. szeptember 11.–1981. május 19.
Bozsó László	1978. október 1.–1981. június 22.
Borbély Gábor	1981. június 22.–1985. december 16.
Jassó Mihály	1983. október 18.–1988. június 27.
Pusztai Ferenc	1983. november 29.–1986. február 24.
Köteles Zoltán	1985. március 10.–1988. november 4.
Hajdu István	1986. február 24.–1988. augusztus 29.
Markovics Ferenc	1986. február 24.–1988. november 4.
Steiner Arnold	1988. augusztus 29.–1989. október 6.
Katona Béla	1988. december 19.–1989. október 6.
Fabriczky András	1989. június 26.–1989. október 6.

A Budapesti Végrehajtó Bizottság (Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság) tagjai (első titkárok és titkárok nélkül)

Földes László	1956. november 8.–1956. november 14.
Szikra Sándor	1956. november 8.–1957. január 3.
Aczél György	1956. november 14.–1959. november 1.
Méhes Lajos	1956. november 14.–1957. január 3.

Szirmai István	1956. november 14.–1957. január 3.
Harmati Sándor	1956. december 8.–1957. június 10.
Kiss Dezső	1956. december 8.–1963. december 6.
Moharos József	1956. december 8.–1957. június 10.
Petrák Ferenc	1956. december 8.–1957. június 10.
Polyák János	1956. december 8.–1957. június 10.
Kelen Béla	1956. december 23.–1989. augusztus 30.
Nagy Tibor	1957. április 9.–1957. december 18.
Hidasi Ferenc	1957. június 10.–1959. november 1.
Molnár Ernő	1957. június 10.–1970. november 1.
Pongrácz Kálmán	1957. június 10.–1958. november 14.
Szénási Géza	1957. június 10.–1959. november 1.
Borbély Sándor	1957. december 18.–1959. június 8.
Veres József	1958. november 14.–1963. március 23.
Nagy Richárd	1959. június 8.–1966. november 5.
Barinkai Oszkár	1959. november 1.–1962. október 31.
Sós György	1959. november 1.–1970. november 1.
Szekér Gyula	1959. november 1.–1962. október 31.
Méhes Lajos	1961. július 14.–1964. január 6.
Török István	1961. július 14.–1961. október 27.
György Gyula	1962. október 31.–1970. november 1.
Keszei Károly	1962. október 31.–1966. november 5.
Sarlós István	1962. október 31.–1975. március 2.
Katona Imre	1963. március 23.–1978. április 21.
Kónyi Gyula	1964. január 6.–1970. szeptember 24.

Szépvölgyi Zoltán	1964. január 6.–1987. február 9.
Somogyi Imre	1964. december 17.–1970. november 1.
Benke Valéria (Havas Ernőné)	1966. november 5.–1970. november 1.
Pál Lénárd	1966. november 5.–1978. október 1.
Baranyai György	1970. november 1.–1976. december 13.
Borbély Sándor	1970. november 1.–1975. július 7.
Csillik András	1970. november 1.–1975. március 2.
Dienes Béla	1970. november 1.–1980. március 9.
Nagy Richárd	1970. november 1.–1974. szeptember 11.
Parnicsán László	1970. november 1.–1980. március 9.
Szabó Piroska (Nemes Dezsőné)	1970. november 1.–1980. március 9.
Udvardi Károlyné Biricz Rozália	1970. november 1.–1975. március 2.
Boros Béla	1975. március 2.–1977. június 27.
Kurucz Imre	1975. március 2.–1985. március 10.
Ernszt Antal	1975. július 7.–1985. május 2.
Vincze Lukács	1976. december 13.–1985. március 10.
Kamhal József	1977. augusztus 26.–1982. szeptember 29.
Szabó Ferenc	1978. október 1.–1985. március 10.
Köteles Zoltán	1980. március 9.–1988. november 4.
Magyar Kálmán	1980. március 9.–1989. április 24.
Záhorzik Teréz (Felföldi Győzőné)	1980. március 9.–1985. március 10.
Mohlné Benke Ágnes	1982. szeptember 29.–1985. március 10.
Jókay Endre	1985. március 10.–1985. május 2.
Konczer István	1985. március 10.–1989. október 6.
Márta Ferenc	1985. március 10.–1988. augusztus 29.

Nyitrai Ferencné	1985. március 10.–1989. október 6.
Steiner Arnold	1985. március 10.–1989. október 6.
Tatai Ilona	1985. március 10.–1988. június 27.
Juhász János	1985. május 2.–1988. augusztus 29.
Szkokán Ferenc	1985. május 2.–1989. március 13.
Iványi Pál	1987. február 9.–1988. december 19.
Barta György	1988. augusztus 29.–1989. október 6.
Fehér Erzsébet	1988. augusztus 29.–1989. október 6.
Kígyós Sándor	1988. augusztus 29.–1989. október 6.
Veres András	1988. augusztus 29.–1989. október 6.
Huszár Tibor	1989. április 24.–1989. október 6.
Koltay Gábor	1989. április 24.–1989. október 6.
Zentai Gábor	1989. április 24.–1989. október 6.

Az MSZMP budapesti kerületi első titkárai (elnökei, 1956 előtti pozíció is feltüntetve)

I. Kerületi PB

Anda János	1955. augusztus 19.–1963. augusztus 6.
Somogyi Sándor	1963. augusztus 6.–1967. január 26.
Kada István	1967. január 26.–1973. október 31.
Kékedi György	1973. október 31.–1980. február 23.
Fehér Józsefné Kovács Ilona	1980. február 23.–1989. október 6.

II. Kerületi PB

Sztaskó László	1956. november 1.–1958. december 19.
Borbándi János	1958. december 19.–1961. augusztus 25.

Prieszol Olga (Antonovics Lászlóné)	1961. augusztus 25.–1968. április 26.
Kovács Ottó	1968. április 26.–1974. június 12.
Záhorzik Teréz (Felföldi Győzőné)	1974. június 12.–1984. április 26.
Dérfalvi István	1984. április 26.–1989. október 6.

III. Kerületi PB

Molnár Ernő	1955. november 11.–1959. október 18.
Bihari László	1959. október 18.–1972. október 13.
Hart Jánosné (1980-tól Juhász Lajosné) Neszveda Aranka	1972. október 13.–1981. október 29.
Égető Lajos	1981. október 29.–1985. október 9.
Barabás Béla	1985. október 9.–1985. december 16.
Steiner Arnold	1985. december 18.–1988. augusztus 29.
Barabás Béla	1988. szeptember 29.–1989. május 27.
Barát Tamás	1989. május 27.–1989. október 6.

IV. Kerületi PB

Ambrus János	1956. november 1.–1957. augusztus 18.
Nagy Mária (Mészáros Jánosné)	1957. szeptember 7.–1969. május 31.
Somogyi Imre	1969. május 31.–1980. április 25.
Závori László	1980. május 10.–1983. december 19.
Káder Gyula	1984. január 27.–1989. április 15.
Zentai Gábor	1989. április 15.–1989. október 6.

V. Kerületi PB

Maros Józsefné (Domonyik Mária, 1977-től Maros Mária)	1957. április 23.–1964. augusztus 26.
Fekete Károly	1964. augusztus 26.–1970. július 30.
Kurucz Imre	1970. július 30.–1977. július 1.
Borbély Gábor	1977. szeptember 12.–1981. június 23.
Szűcs Istvánné Szűcs Zsuzsanna	1981. június 23.–1989. augusztus 26.
Kalmár Lászlóné Pár Mária	1989. augusztus 26.–1989. október 6.

VI. Kerületi PB

Ormos Tibor	1955. január 1.–1959. július 23.
Sarlós István	1959. július 23.–1963. március 23.
Katona Imre	1963. március 23.–1964. december 18.
Bakos Zsigmond	1964. december 18.–1970. október 17.
Móró István	1970. október 17.–1982. október 19.
Murai György	1982. október 19.–1986. március 4.
Barsi Tomaj Zoltán	1986. március 4.–1989. szeptember 15.
Borsány György	1989. szeptember 15.–1989. október 6.

VII. Kerületi PB

Barinkai Oszkár	1956. november 1.–1962. február 8.
Lukács István	1962. február 8.–1970. június 30.
Deák Lívia	1970. június 30.–1978. február 6.
Nádasdi József	1978. február 6.–1989. október 6.

VIII. Kerületi PB

Bakó Ágnes (Karóczkay Sándorné)	1956. november 1.–1963. augusztus 14.
Dapsi Károly	1963. augusztus 14.–1968. december 20.
Nagy Richárd	1968. december 20.–1971. május 27.
Petrák Ferenc	1971. május 27.–1975. november 10.
Szabó István	1975. november 10.–1979. november 30.
Gál János	1979. november 30.–1988. február 9.
Kékedi György	1988. február 9.–1989. február 18.
Kártyás Gyula	1989. február 18.–1989. október 6.

IX. Kerületi PB

Horváth János	1950. november 15.–1962. május 31.
Tóth István	1962. május 31.–1967. július 28.
Duschek Lajosné	1967. július 28.–1971. május 4.
Gál Lászlóné Hendlein Éva	1971. május 4.–1985. február 1.
Hajdu István	1985. február 1.–1986. február 26.
Csányi Klára	1986. február 26.–1989. június 24.
Gönci János	1989. június 24.–1989. október 6.

X. Kerületi PB

Kelemen Lajos	1956. november 1.–1960. október 10.
Hévízi István	1960. október 10.–1967. július 26.
Szakali József	1967. július 26.–1977. június 23.
Zarnóczi József	1977. június 23.–1989. március 18.
Farkas Péter	1989. március 18.–1989. október 6.

XI. Kerületi PB

Diósi Imre	1956. november 1.–1962. október 20.
Kanczler Gyula	1962. október 21.–1967. szeptember 20.
Pataki János	1967. szeptember 20.–1972. október 6.
Bozsó László	1972. október 6.–1978. október 2.
Szatmári István	1978. október 2.–1989. október 6.

XII. Kerületi PB

Fajkos Aladár	1954. szeptember 18.–1963. augusztus 9.
Ujvári István	1963. augusztus 9.–1967. január 26.
Tóth János	1967. január 26.–1979. október 17.
Jassó Mihály	1979. október 17.–1983. október 19.
Rónai Miklósné Hanga Mária	1983. október 19.–1989. október 6.

XIII. Kerületi PB

Kiss János	1955. január 1.–1962. február 23.
Kónyi Gyula	1962. február 23.–1970. szeptember 28.
Kovács Károly (mb.)	1970. szeptember 28.–1970. október 18.
Kovács Károly	1970. október 18.–1980. szeptember 29.
Deák Gábor	1980. szeptember 29.–1986. július 2.
Bornemissza Sándor	1986. július 2.–1989. április 8.
Angyal Ádám	1989. április 8.–1989. október 6.

XIV. Kerületi PB

Schumeth János	1952. január 1.–1961. július 17.
Méhes Lajos	1961. július 17.–1962. október 17.
Schumeth János	1962. október 17.–1974. szeptember 24.

Szkokán Ferenc	1974. szeptember 24.–1989. április 8.
Sere József	1989. április 8.–1989. október 6.

XV. Kerületi PB

Kerti Henrik	1956. november 1.–1960. szeptember 9.
Varga Péter	1960. szeptember 9.–1963. március 7.
Lantos Zoltán	1963. március 7.–1975. február 8.
Pataki Béla (mb.)	1963. március 7.–1963. július 2.
Szabó László	1975. február 8.–1988. december 13.
Elek Imre (titkár)	1988. december 13.–1989. március 18.
Elek Imre	1989. március 18.–1989. október 6.

XVI. Kerületi PB

Bialon Vilmos	1956. november 1.–1959. július 24.
Uzsoki István	1959. július 24.–1968. október 19.
Dóra János	1968. december 11.–1974. április 11.
Somogyi József	1974. április 11.–1983. március 31.
Darvas Dániel	1983. január 31.–1987. június 25.
Mészáros József	1987. augusztus 17.–1989. október 6.

XVII. Kerületi PB

Tarcali Zoltán	1956. november 1.–1957. szeptember 7.
Kóbor Ferenc	1957. szeptember 7.–1959. március 5.
Tóth István	1959. március 5.–1962. május 31.
Kiss Ferencné Kerkovits Margit	1962. május 31.–1964. október 24.
Zsidi Gyula	1964. október 24.–1967. október 2.

Tóth Róbert	1967. október 2.–1972. szeptember 27.
Égető Lajos	1972. szeptember 27.–1981. október 29.
Hartai Sándor (mb.)	1981. október 29.–1982. február 4.
Gregor Gábor	1982. február 4.–1989. augusztus 21.
Dévényi Gábor	1989. augusztus 21.–1989. október 6.

XVIII. Kerületi PB

Ujfalusi Sándor	1956. november 1.–1962. augusztus 30.
Bakos Zsigmond	1962. október 21.–1964. december 11.
Ujfalusi Sándor	1964. december 11.–1974. szeptember 13.
Peják Emil	1974. szeptember 13.–1984. december 17.
Katona Béla	1984. december 17.–1988. december 19.
Mester László	1989. február 15.–1989. október 6.

XIX. Kerületi PB

Dóra János	1956. november 1.–1957. szeptember 12.
Jánki Kálmán	1957. szeptember 12.–1963. október 21.
Virágh Ferencné Vass Piroska (mb.)	1963. október 21.–1964. január 8.
Darabos Iván	1964. január 8.–1965. október 1.
Virágh Ferencné Vass Piroska (mb.)	1965. szeptember 11.–1965. október 7.
Molnár Endre	1965. október 7.–1974. szeptember 11.
Szente Antal	1974. december 13.–1980. február 23.
Hámori Csaba	1980. február 23.–1984. december 10.
Fabriczky András	1984. december 10.–1989. június 30.
Kéninger Ferenc (ügyvezető titkár)	1989. június 30.–1989. szeptember 15.
Kéninger Ferenc	1989. szeptember 15.–1989. október 6.

XX. Kerületi PB

Veres József	1956. november 1.–1958. december 19.
Tóth Tiborné Katona Júlia	1958. december 19.–1963. július 15.
Háry Béla	1963. július 15.–1964. november 25.
Balogh István	1964. november 25.–1974. június 14.
Csillik András	1974. június 14.–1987. január 27.
Szandtner Iván	1987. február 17.–1989. szeptember 29.
Dersi Mihály	1989. szeptember 29.–1989. október 6.

XXI. Kerületi PB

Kiss Dezső	1956. április–1957. április 9.
Karsai Ferenc	1957. április 9.–1960. szeptember 16.
Kovács Antal	1960. szeptember 16.–1966. május 30.
Sándor Béla (mb.)	1966. május 30.–1966. augusztus 26.
Borbély Sándor	1966. augusztus 26.–1970. június 18.
Ribánszky Róbert	1970. június 18.–1976. március 5.
Véghelyi Andor	1976. március 18.–1984. november 28.
Ernszt Antal	1984. november 28.–1989. április 8.
Tóth Mihály	1989. április 8.–1989. október 6.

XXII. Kerületi PB

Szőke Lajos	1954. szeptember 18.–1964. december 22.
Péter János	1964. december 22.–1970. június 22.
Kóber Ferenc	1970. június 22.–1987. március 23.
Czank János	1987. március 23.–1989. október 6.

BM PB

Kardos Gyula	1956. november 1.–1958. január 16.
Kovács János	1958. január 16.–1963. augusztus 30.
Anda János	1963. augusztus 30.–1975. március 1.

BME PB

Barta György	1981. szeptember 17.–1989. február 25.
Segesváry Gábor	1989. február 25.–1989. október 6.

BRFK PB

Vári József	1956. november 1.–1956. december 20.
Tóth Béla	1956. december 20.–1957. május 14.
Daczó József	1957. július 8.–1959. október 18.
Kovács Ernő	1959. október 18.–1962. szeptember 26.
Hevesi János	1962. szeptember 26.–1970. október 17.
Balogh József	1970. október 17.–1975. február 9.
Kalmár László	1975. február 9.–1979. június 15.
Forró Dezső	1979. június 15.–1985. december 19.
Tuza Sándor	1985. december 19.–1989. október 6.

CSVM

Kiss Dezső	1957. április 9.–1959. október 24.
Molnár Ernő	1959. október 24.–1970. június 18.
Borbély Sándor	1970. június 18.–1975. július 10.
Ernszt Antal	1975. július 10.–1984. november 28.

ELTE PB

Rózsa Zoltán	1983. november 30.–1988. június 14.
Nagy Ferenc	1988. június 14.–1989. október 6.

Budapest Főváros Tanácsa PB

Molnár László	1962. szeptember 17.–1970. február 15.
Farkasinszky Lajos	1970. február 26.–1973. május 11.
Zathureczky Tibor	1973. július 2.–1978. október 2.
Bornemissza Sándor	1978. október 2.–1983. február 2.
Varga Sándor	1983. február 2.–1989. október 6.

MÁV PB

Kocsis László	1956. november 1.–1957. augusztus 12.
Lékai Elek	1957. augusztus 12.–1959. október 14.
Császár László	1959. szeptember 16.–1961. szeptember 23.

MKKE PB

Selmeci Lajos	1982. június 29.–1985. február 20.
Szarvas László	1985. február 20.–1989. június 22.
Solt Katalin	1989. június 22.–1989. október 6.

SOTE PB

Magyar Kálmán	1978. szeptember 22.–1988. október 10.
Nagy Lajos	1988. október 10.–1989. október 6.

Budapest Főváros Tanácsa VB-elnökök és tanácselnökök

Pongrácz Kálmán	1950. június 15.–1958. december 12.
Veres József	1958. december 12.–1963. március 11.
Sarlós István	1963. március 11.–1970. december 1.
Kelemen Lajos (mb.)	1970. december 1.–1971. május 11.
Szépvölgyi Zoltán	1971. május 11.–1986. december 31.
Iványi Pál	1987. január 1.–1989. január 1.
Bielek József	1989. február 10.–1990. szeptember 18.

A budapesti rendőrfőkapitányok

Sós György	1956. november–1970. szeptember 11.
Baranyai György	1970. szeptember 11.–1976. december 13.
Vincze Lukács	1976. december 13.–1985. február 20
Konczer István	1985. február 20.–1989. november 1.

A budapesti hatalmi elit tagjai és póttagjai az MSZMP Központi Bizottságában (Ideiglenes Központi Bizottságában) – a dátum a KB-(pót)tagságot jelöli

Aczél György	1956–1989
Bakó Ágnes	1957–1966
Barabás János	1989–1989
Biszku Béla	1956–1988
Borbándi János	1970–1985
Borbély Gábor	1985–1985
Borbély Sándor (póttag)	1958–1989
Borka Attila	1957–1989
Cservenka Ferencné	1957–1959
Darabos Iván	1959–1966 (1957-től póttag)
Deák Gábor	1980–1988
Deák Lívia	1970–1985 (1962–1966 póttag)
Dienes Béla	1975–1988
Duschek Lajosné	1980–1988
Ernszt Antal	1980–1985
Földes László	1956–1970
Gáspár Sándor	1956–1988
Grósz Károly	1980–1989
Hámori Csaba	1984–1989
Harmati Sándor	1957–1966

Hart Jánosné	1970–1985
Havasi Ferenc	1966–1988
Iványi Pál	1987–1989
Jassó Mihály	1988–1989
Jókay Endre	1985–1989
Katona Béla	1988–1989
Katona Imre	1966–1970
Kelen Béla (póttag)	1962–1966
Kiss Dezső	1957–1966
Kiss János (póttag)	1969–1985
Kónyi Gyula	1970–1976
Kovács Antal	1975–1985
Magyar Kálmán	1988–1989
Marosán György	1956–1962
Maróthy László	1973–1989
Méhes Lajos	1966–1988
Molnár Ernő	1962–1970
Nagy Richárd	1975–1985
Németh Károly	1957–1988
Orbán László	1957–1978
Pál Lénárd	1975–1989
Péter János	1966–1988
Prieszol Olga	1980–1985
Sarlós István	1966–1989
Schumeth János	1962–1966 (1959-től póttag)
Somogyi Sándor	1975–1985
Szekér Gyula	1966–1985 (1962-től póttag)
Szénási Géza	1962–1975 (1959-től póttag)

Szépvölgyi Zoltán	1975–1988
Szirmai István	1957–1970
Szűcs Istvánné	1975–1988
Tatai Ilona	1987–1989
Török István	1957–1962
Varga Péter	1975–1988
Veres József	1959–1989

A budapesti hatalmi elit tagjai az MSZMP Politikai Bizottságban (Ideiglenes Intéző Bizottságban) – a dátum a PB-(pót)tagságot jelöli

Aczél György	1970–1988
Barabás János	1989–1989
Benke Valéria	1970–1985
Biszku Béla	1956–1980
Gáspár Sándor	1957–1988
Grósz Károly	1985–1989
Hámori Csaba	1985–1989
Havasi Ferenc	1980–1988
Iványi Pál	1988–1989
Jassó Mihály	1989–1989
Marosán György	1956–1962
Maróthy László	1975–1988
Méhes Lajos	1980–1985
Németh Károly	1970–1988 (1966-tól póttag)
Sarlós István	1975–1987
Szirmai István	1957–1966
Tatai Ilona	1988–1989

A KISZ Központi Bizottság első titkárai 1957–1989

Komócsin Zoltán	1957–1961
Pullai Árpád	1961–1963
Méhes Lajos	1964–1970
Horváth István	1970–1973
Maróthy László	1973–1980
Fejti György	1980–1984
Hámori Csaba	1984–1988
Nagy Imre	1988–1989

A KISZ Budapesti Bizottság első titkárai 1957–1989

Borbély Sándor	1957–1959
Nagy Richárd	1959–1964
Somogyi Imre	1964–1969
Csillik András	1969–1974
Boros Béla	1974–1977
Hámori Csaba	1977–1980
Tarcsi Gyula	1980–1986
Kiss Péter	1986–1989

MSZMP BUDAPESTI BIZOTTSÁG
Párt- és Tömegszervezetek
Osztálya

SZIGORUAN BIZALMAS!
Budapest, 1977. junius 8.
B/VB/13.
Készült: 31 példányban

JAVASLAT

__________ elvtársat, a CSM Szerszámgépgyár PB titkárát javasoljuk a CSM Pártbizottság PTO-s. titkárának 1977. julius 1-i hatállyal megválasztani.

1936-ban született.
Iskolai végzettsége: Egyetem.
Szakképzettsége: technikus.

1960 óta párttag.
Pártiskolai végzettsége: Politikai Főiskola /1973.

Általános iskolai tanulmányait befejezve a Csepel Müvekben szakmunkás tanulónak jelentkezett. 1953-ban szakmunkás bizonyitványt szerzett. 1953-62 között köszörüs, majd a technikusi oklevél megszerzése után üzemtechnikus a CSM Készülék és Szerszámgyárban. 1962-73-ig függetlenitett ifjusági vezető, 1973. novembere óta dolgozik jelenlegi beosztásában.

Az ifjusági mozgalomban 1951-ben kapcsolódott be, ahol különböző választott tisztségeket töltött be alapszervezetben, KISZ Bizottságban. 1960-ban a Szerszámgyár KISZ Bizottsága titkára, majd 1962-ben a CSM KISZ Bizottság függetlenitett munkatársa lett. 1965-67-ig a KISZ Budapesti Bizottság politikai munkatársa, majd osztályvezető helyettese volt.

1967-ben a CSM KISZ Bizottság titkárának választották meg. Ezt követően a KISZ KB Intéző Bizottságának tagja, az Országos Ifjumunkás Tanács elnöke lett. Tagja a CSVM Pártbizottságának és Végrehajtó Bizottságának. Nős. Felesége a CSM Munkaügyi Főosztályán dolgozik. Párttag. Egy gyermekük van.

Kiss elvtárs jó felkészültségü, megfelelő vezetői készséggel rendelkezik. A párt politikáját határozottan és következetesen képviseli és hajtja végre. Eddig végzett munkája és társadalmi tevékenysége alapján javasoljuk a fenti funkció betöltésére.

A javaslattal egyetért:

Somogyi Sándor elvtárs

Gérnyi Kálmán elvtárs

Ernszt Antal elvtárs
CSVM PB első titkára

Závori László

Előterjesztés egy személyi ügyben.
Forrás: BFL XXX.1.a.4. 509. őe. (1977. június 15). 122. p.

2. *Levéltári források*

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VI.12.a.1	Budapesti Rendőr-főkapitányság Hivatala általános iratai.
VII.5.c	Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék büntető peres iratai.
VII.18.d	Budapesti Királyi Ügyészség (1946-tól Budapesti Államügyészség). Büntetőperek iratai.
VII.101.c	Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház (1947-től Budapesti Országos Büntetőintézet, 1951-től Budapesti Országos Börtön). Fegyenctörzskönyvek.
VIII.3801	Budapesti Közéleti Névmutató 1945–1950. című kiadványhoz készült visszaemlékezések.
XVII.1101	Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága.
XXIII.101.a	Budapest Főváros Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyvei.
XXIII.102.a	Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei.
XXIII.202.a.1	Budapest II. Kerületi Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei.
XXIII.208.a.1	Budapest VIII. Kerületi Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei.
XXV.4.a	Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai.
XXV.4.f	Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont perek iratai.
XXV.47.c	IV. és XV. Kerületi Bíróság polgári peres és nemperes iratai.
XXV.60.e	Fővárosi Főügyészség TÜK büntető iratok.
XXXV.1.a.1	MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.
XXXV.1.a.2	MSZMP budapesti pártértekezleteinek jegyzőkönyvei.
XXXV.1.a.3	MSZMP Budapesti Pártbizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.
XXXV.1.a.4	MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.
XXXV.1.b	MSZMP Budapesti Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályának iratai.
XXXV.1.c	MSZMP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának iratai.
XXXV.1.d	MSZMP Budapesti Bizottsága Adminisztratív Osztály iratai.
XXXV.1.i	MSZMP Budapesti Bizottsága pártfegyelmi iratai.
XXXV.2	MSZMP Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem iratai.
XXXV.5.a	MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága. Az igazgatóság iratai.
XXXV.5.c	MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága. Hallgatókkal kapcsolatos iratok.
XXXV.6.a.3	MSZMP I. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.7.a.2	MSZMP II. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottság üléseinek iratai.
XXXV.7.a.3	MSZMP II. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.7.a.4	MSZMP II. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.8.a.1	MSZMP III. kerületi pártértekezleteinek iratai.
XXXV.8.a.3	MSZMP III. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.8.a.4	MSZMP III. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.8.b	MSZMP III. Kerületi Bizottsága apparátusi iratai.
XXXV.9.a.2	MSZMP IV. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottság üléseinek iratai.
XXXV.9.a.3	MSZMP IV. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.9.a.4	MSZMP IV. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.11.a.1	MSZMP VI. kerületi pártértekezleteinek iratai.
XXXV.11.a.3	MSZMP VI. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.11.a.4	MSZMP VI. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.

XXXV.13.a.3	MSZMP VIII. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.14.a.3	MSZMP IX. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.14.b	MSZMP IX. Kerületi Pártbizottság apparátusi iratai.
XXXV.16.a.4	MSZMP XI. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.17.a.3	MSZMP XII. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.17.a.4	MSZMP XII. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.17.c	MSZMP XII. Kerületi Bizottságának alapszervezeti iratai.
XXXV.18.a.3	MSZMP XIII. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.18.b	MSZMP XIII. Kerületi Pártbizottság apparátusi iratai.
XXXV.19.a.3	MSZMP XIV. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.19.a.4	MSZMP XIV. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.19.b	MSZMP XIV. Kerületi Pártbizottság apparátusi iratai.
XXXV.20.a.3	MSZMP XV. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.20.a.4	MSZMP XV. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.20.c	MSZMP XV. Kerületi Bizottságának alapszervezeti iratai.
XXXV.21.a.3	MSZMP XVI. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.21.a.4	MSZMP XVI. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.22.a.4	MSZMP XVII. Kerületi Végrehajtó Bizottság iratai.
XXXV.23.a.3	MSZMP XVIII. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.24.a.3	MSZMP XIX. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.25.a.3	MSZMP XX. Kerületi Pártbizottság iratai.
XXXV.25.b	MSZMP XX. Kerületi Pártbizottság apparátusi iratai.
XXXV.26.a	MSZMP XXI. Kerületi Bizottsága választott vezető szerveinek iratai.
XXXV.27.b	MSZMP XXII. Kerületi Bizottsága apparátusi iratai.

XXXV.28.a	MSZMP Csepel Vas- és Fémművek Bizottsága választott vezető szerveinek iratai.
XXXV.31	Magyar Államvasutak MSZMP Bizottságának iratai.
XXXV.33	Munkásőrség Budapesti Parancsnoksága MSZMP Bizottságának iratai.
XXXV.95.a	MDP Budapesti Bizottsága vezető testületeinek iratai.
XXXV.100.a.2	Magyar Dolgozók Pártja V. Kerületi Pártválasztmány (1954-től Pártbizottság) jegyzőkönyvei.
XXXV.148.a.3	Budapesti Rendőr-főkapitányság MDP pártbizottsági értekezletek jegyzőkönyvei.
XXXV.176.a.2	MDP IV. Kerületi (1950-ig Újpesti) Bizottság választmányi üléseinek iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-bc	Belügyminisztérium Fegyelmi Osztály iratai.
M-KS-276.53	MDP Politikai Bizottsága iratai.
M-KS-276.54	MDP Titkárság iratai.
M-KS-276.55	MDP Szervező Bizottsága iratai.
M-KS-288.4	MSZMP Központi Bizottsága iratai.
M-KS-288.5	MSZMP Politikai Bizottsága iratai.
M-KS-288.6	MSZMP Szervező Bizottsága iratai.
M-KS-288.7	MSZMP KB Titkárság iratai.
M-KS-288.21	MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya iratai.
M-KS-932	Központi Ellenőrző Bizottság iratai.
XXIX-D-33	Közlekedési és Metró Építési Vállalat iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

XXXV.51 MSZMP Pest Megyei Bizottság iratai.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

XII.14.3 Szakszervezetek Budapesti Tanácsa Elnöksége iratai.

3. *Napilapok*

Népszabadság
Népszava

4. *Szakirodalom*

A SZOCIALISTA EMBER, 1950 — A szocialista ember átalakítja a természetet. Összeállította a Magyar Természettudományi Társulat Munkaközössége. Szikra Kiadó, Budapest, 1950.

ACZÉL, 1975 — *ACZÉL György*: Szocialista kultúra – közösségi ember. II. bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

ÁGOSTON, 1961 — *ÁGOSTON György*: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

AKSZJONOV, 1991 — *AKSZJONOV, Vaszilij:* Tájkép papírból. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991.

AKSZJONOV, 2002 — *AKSZJONOV, Vaszilij:* Moszkvai történet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002.

ANCSEL, 1986 — *ANCSEL* Éva: A kommunisták erkölcsi arculatáról. In: A szocialista erkölcs elméleti kérdései. Szemelvénygyűjtemény. Vál. és szerk.: *Dr. FARKAS Endre.* Kézirat. 7. változatlan kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 69–84. p.

ANDORKA, 1971 — *ANDORKA Rudolf*: A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. *Statisztikai Szemle,* 10. sz. (1971) 1020–1034. p.

ANDORKA, 1982 — *ANDORKA Rudolf*: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

ANDORKA, 2003 — *ANDORKA Rudolf*: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

ANDORKA–HARCSA–KULCSÁR, 1982 — *ANDORKA Rudolf – HARCSA István – KULCSÁR Rózsa:* A társadalmi mobilitás változásai. In: Társadalomszerkezet és rétegződés. Szerk.: *HALAY Tibor – KOLOSI Tamás.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 145–180. p.

ARANY, 2007 — *ARANY Krisztina:* Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon 1370–1450. Prozopográfiai adattár. *Fons* (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok), 14. évf. (2007) 3. sz. 483–549 p.

ARENDT, 1992 — *ARENDT, Hannah*: A totalitarizmus gyökerei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.

BÁCSKAI, 1989 — *BÁCSKAI Vera:* A vállalkozók előfutárai, Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

BAKOS, 2002 — Idegen szavak és kifejezések szótára. Szerk.: *BAKOS Ferenc.* 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.

BÁLINT, 1978 — *BÁLINT József*: Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.

BARA, 2007 — *BARA Zsuzsanna*: Az „ismeretlen” prozopográfia. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=35&rid=2&id=273 (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

BARÁTH–FEITL, 1998 — A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. k. 1956. november 14.–1957. június 26. Szerk.: *BARÁTH Magdolna – FEITL István.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Baráth–Feitl, 2006 A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei 1957. július 2–december 28. Szerk.: *Baráth Magdolna – Feitl István.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006.

Barsi, 1985 *Barsi Tomaj*: Állami és társadalmi szervezetek Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Barta, 1984 Magyarország művelődési viszonyai 1960–1982. Szerk.: *Barta Barnabás.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Benedek, 1991 *Benedek* Gábor: Minisztériumi tisztviselők a dualizmus idején. Egyetemi doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1991.

Bernáth, 1970 *Bernáth József*: Fényes szellők. A népi kollégiumokról. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1970.

Bernhardt, 1988 *Bernhardt Péter*: A középfokú tanfolyam tapasztalati. In: A pártiskolai képzés tapasztalatai. 1987–1988. Szerk.: *Oláh Józsefné.* Budapest, 1988.

Bibó, 2004 *Bibó István*: Elit és szociális érzék. In: Uő: Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet, szociológia, társaslélektan. I. köt. [Vál. és az utószót írta *Huszár Tibor.*] Corvina Kiadó, Budapest, 2004. 417–427. p.

Bielasiak, 1980 *Bielasiak, Jacob*: Modernisation and Elite Cooptation in Eastern Europe, 1954–1971. *East European Quartely*, Vol. XIV., No. 3. (1980) 345–369. p.

Bihari, 2005 *Bihari Mihály*: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Bikov, 2010 *Bikov Dmitrij:* ZSD. Avagy kié Oroszország? Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010.

Boeck, 1961 *Boeck, Hans*: Marxista etika és szocialista erkölcs. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Boldirev, 1951 *Boldirev, N. I.*: Lenin és Sztálin tanítása a kommunista erkölcsről. Szikra Kiadó, Budapest, 1951.

Boyer, 1999 *Boyer, Christoph*: Kaderpolitik und zentrale Planbürokratie in der SBZ/DDR (1945–1961). In: Sozialistische Eliten. Horizontale und vertikale Differenzierungsmuster in der DDR. Szerk.: *Hornbostel, Stefan.* Leske + Budrich, Opladen, 1999. 11–30. p.

Bukodi, 2002 *Bukodi Erzsébet:* Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In: Társadalmi riport. Szerk.: *Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György.* TÁRKI, Budapest, 2002. 193–206. p.

Csanádi, 1995 *Csanádi Mária*: Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás. MTA KTI, Budapest, 1995.

Csépányi et al., 1977 Keresztény ember a szocialista társadalomban. Szerk.: *Csépányi Ferenc et al.* Ecclesia Szövetkezet, Budapest, 1977.

Dahl, 1961 *Dahl, Robert Alan*: Who Governs? Democracy and Power in an American City. Idézi *Domhoff, 2010.*

Dahrendorf, 1973 *Dahrendorf, Ralf*: A német elit változásai. In: A társadalmi struktúra és rétegződés. [Szerk.]: *Ferge Zsuzsa.* Budapest, Tankönyvkiadó. 1. köt. A társadalmi struktúra történeti változásai. [Szerk.]: *Kolosi Tamás – Papp Zsolt*, 1973. 240–250. p.

Dessewffy, 1999 *Dessewffy Tibor:* Iskola a hegyoldalban. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Domhoff, 2010 *Domhoff, William G.*: Who Really Rules? New Haven and Community Power Reexamined. 5. kiadás, New Bruswick, New Jersey, 2010. http://books.google.hu/books?id=pKPq9FilrN4C&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Utolsó letöltés: 2017. október 28.).

ELTE Szakmunkások... ELTE Szakmunkások Jogi Kari Egyetemi Felvételire Előkészítő Tanfolyam. Budapest, 1978.

Endruweit, 1979 — *Endruweit, Günter*: Elitbegriffe in den Sozialwissenschaften. Zeitschrift für Politik. 26. sz., Heymann, Berlin, 1979. 30–46. p.

Endruweit, 1986 — *Endruweit, Günther*: Elite und Entwicklung. Theorie und Empirie zum Einfluss von Eliten auf Entwicklungsprozesse. Lang, Frankfurt am Main–Bern–New York, 1986.

Engel, 1998 — *Engel Pál*: Archontológia–Prozopográfia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: *Bertényi Iván*. Pannonica Kiadó–Osiris, Budapest, 1998. 37–39. p.

Erdész, 1960 — Magyarország művelődési viszonyai 1945–1958. Szerk.: *Erdész Tiborné*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1960.

Farkas, 1986 — A szocialista erkölcs elméleti kérdései. Szemelvénygyűjtemény. Vál. és szerk.: *Dr. Farkas Endre*. 7. változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

Farkas, 1987/88 — *Farkas Endre*: Életünk és az erkölcs. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987/88.

Farkas, 2011 — *Farkas Zoltán:* A hatalom és az uralom fogalma. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2011_2szam/farkas.pdf (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Fedeles,2005 — *Fedeles Tamás:* A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2005.

Fehérné–Rácz–Koltai, 2007 — A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei 1948–1956. Szerk.: *Fehérné Bozsics Mária – Rácz Attila – Koltai Gábor*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2007.

Felber, 1986 — *Felber, Wolfgang*: Eliteforschung in der Bundesrepublik Deutschland. Analyse, Kritik, Alternativen. Antiquariat Orban & Streu GbR, Stuttgart, 1986.

Fencsik, 1974 — Politikai kisszótár. Szerk.: *Fencsik László*. Második, bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Ferge, 1969 — Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1969.

Fórika et al., 1989 — *Fórika Lászlóné Molnár Ildikó – Meskó Anna Mária – Váradi Julianna*: A nők helye és szerepe a főváros társadalmában. KSH, Budapest, 1989.

Forrai–Rácz–V. László, 2011 — A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei. 3. köt. 1970. október 31.–1980. március 5. Szerk.: *Forrai Attila – Rácz Attila – V. László Zsófia*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2011.

Földvári–Kemény–Szezay, 1970 — *Földvári Tamás – Kemény István – Szezay András*: A Szovjetunióban végeztek. MTA KESZ, Budapest, 1970

Gak, 1949 — *Gak, G[?]*: A marxista–leninista világnézet és az etika kérdései. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949.

Gazsó, 1990 — *Gazsó Ferenc*: A káderbürokrácia és az értelmiség. *Társadalmi Szemle,* 1990/11. 3–12. p.

Gazsó, 1993 — *Gazsó Ferenc*: Elitváltás Magyarországon. *Társadalmi Szemle,* 1993/5. 16–26. p.

Gazsó, 1996 — *Gazsó Ferenc*: Volt egyszer egy állampárt. *Társadalmi Szemle*, 51. évf. 11. sz. (1996) 3–13. p.

Gazsó, 1997a — *Gazsó Ferenc*: Nómenklatúra és törésvonalak. *Társadalmi Szemle,* 52. évf. 6. sz. (1997) 54–63. p.

Gazsó, 1997b — *Gazsó Ferenc*: Nómenklatúra és törésvonalak. In: Két választás között. Szerk.: *Stumpf István*. Századvég, [Budapest], 1997. 78–90. p.

Gergely, 1992 — *Gergely Jenő*: A katolikus egyházi elit Magyarországon (1919–1945). ELTE, [Budapest], 1992.

Gerhard–Koltai, 2010 — A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1957. június 8.–1962. október 22. Szerk.: *Gerhard Péter – Koltai Gábor*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2010.

Gerhard–Koltai, 2011 A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei. 4. köt. 1980. március 8.–1989. szeptember 24. Szerk.: *Gerhard Péter – Koltai Gábor.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2011.

Gerhard–Koltai–V. László–Rácz, 2012 *Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia – Rácz Attila*: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi vezetése 1957–1989 között. *Levéltári Közlemények*, 83. (2012) 211–293. p.

Glagyilin, 1992 *Glagyilin, Anatolij:* Főpróba pénteken. In: Játsszunk bluest! Orosz emigráns írók kisregényei. Szerk.: *Gereben Ágnes*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 287–374. p.

Glukhovsky, 2013 *Glukhovsky, Dmitry*: Orosz népellenes mesék. Európa Könyvkiadó, Bp., 2013.

Golovatij, 2000 *Golovatij, Szergej:* Apparátcsikok és nómenklatúra. http://beszelo.c3.hu/cikkek/apparatcsikok-es-nomenklatura (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Görög, 1985 *Görög Athéna:* A munkásifjúság egységével a munkásegységért. Beszélgetés Petrák Ferenccel, a Bőripari Dolgozók Szakszervezetének elnökével. *Népszava*, 113. évf., 31. sz., 1985. február 7.

Gyarmati, 2009 Gyarmati *György:* Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, 2009. március. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10397 (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Gyenes, 1975 *Gyenes László:* A Köztársaság tértől a Népköztársaság útjáig. *Pártélet*, 1975. 2. sz. 55–57. p.

Halasi, 1980 *Halasi László:* Budapesti közéleti névmutató, 1945–1950. I. köt. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1980.

Hegedüs, 1971 *Hegedüs András:* A szocialista társadalom struktúrájáról. Változatlan utánnyomás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

Hell, 2010 *Hell Roland:* Adalékok a Kádár-rendszer politikai elitjének vizsgálatához: Az MSZMP tagságának és függetlenített apparátusának összetétele a számok tükrében. *Jog, állam, politika* 2. évf. 3. sz. (2010) 117–137. p.

Hoffmann-Lange, 1992 *Hoffmann-Lange, Ursula*: Eliten, Macht und Konflikt in der Bundesrepublik. Leske + Budrich, Opladen, 1992.

Hornbostel, 1999 Sozialistische Eliten. Horizontale und vertikale Differenzierungsmuster in der DDR. Szerk.: *Hornbostel, Stefan.* Leske + Budrich, Opladen, 1999.

Hornyánszky, 1990 Elitbibliográfia 2. kötet. Külföldi szakirodalom 1959–1989. [Szerk. és a mutatókat kész.: *Hornyánszky Károlyné.*] ELTE, Budapest, 1990.

Hornyánszky, 1991 Elitbibliográfia 1/a. kötet. Klasszikus eliteoretikusok: válogatás [Az anyagot gyűjt. *Gál Katalin* és *Karbach Erika.*] Szerk. és a mutatókat kész.: *Hornyánszky Károlyné.* ELTE, Budapest, 1991.

Hornyánszky, 1992 Elitbibliográfia 1/b. kötet. Elitista és neo-elitista szociológusok. Válogatás. Szerk. és a mutatókat kész.: *Hornyánszky Károlyné.* ELTE, Budapest, 1992.

Horuczi, 1986 *Horuczi László:* A családi – házassági – nemiségi kapcsolatok fejlődésének várható útja. In: A szocialista erkölcs elméleti kérdései. Szemelvénygyűjtemény . Vál. és szerk.: *Dr. Farkas Endre.* 7. változatlan kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 210–219. p.

Horváth–Keszei, 2006 *Horváth Gergely Krisztián – Keszei András:* Társadalomtörténet és szociológia. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. II. javított kiadás. Szerk.: *Bódy Zsombor – Ö. Kovács József.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 604–629. p.

Horváth–Szakolczai, 1989 — *Horváth Ágnes – Szakolczai Árpád*: Senkiföldjén. A politikai instruktorok tevékenységéről az állampártban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Huszár L, 1999 — *Huszár* László: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője 1956–1962. In: Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962. Szerk.: *Huszár Tibor – Szabó János*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 147–160. p.

Huszár L., 2005 — *Huszár László*: A nómenklatúrában szereplő posztokra kerülők személyzeti előterjesztéseinek empirikus vizsgálata 1957–1963 (és után). In: Nómenklatúra Magyarországon 1957–1989. Szerk.: *Kiss László*. ELTE, Budapest, 2005. 129–150. p.

Huszár T., 1978 — Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai tanulmányok. Szerk.: *Huszár Tibor*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Huszár T., 1986 — *Huszár Tibor:* Az MSZMP értelmiségpolitikájának néhány időszerű kérdése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Huszár T., 2005a — *Huszár Tibor*: A Kádár-rendszer intézményesített káderpolitikája és az erőszakszervezetek (1957–1989). Gondolatok–reflexiók a kutatásról. In: Nómenklatúra Magyarországon 1957–1989. Szerk.: *Kiss László*. ELTE, Budapest, 2005. 5–90. p.

Huszár T., 2005b — *Huszár Tibor*: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989). *Szociológiai Szemle*, (2005) 3. szám 8–69. p.

Huszár T., 2007a — *Huszár Tibor:* Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989). Corvina Kiadó, Budapest, 2007.

Huszár T., 2007b — Az elittől a nómeklatúráig. Kádár káderei. Interjú Huszár Tiborral. *168 óra*, 16. szám, 2007. április 23.

Jakab, 1979 — *Jakab Sándor*: Azonos feltételeket a nők egyenjogúságáért. In: A káder- és személyzeti munka időszerű kérdései. Szemelvénygyűjtemény. II. köt. Kézirat. [Összeáll. *Bérci Gyula*.] MTSZ, Budapest, 1979. Sajtó alá rend. *Sebő Zoltánné*. 179–189. p.

Kemény, 1992 — *Kemény István*: Kompromisszumok egyezség nélkül. In: Ő: Szociológiai írások. Replika-Kör, Szeged, 1992. 201–218. p.

Kiss A., 1979 — *Kiss Artúr*: Politikai elmélet – politikai gyakorlat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Kiss L., 2005 — Nómenklatúra Magyarországon 1957–1989. Szerk.: *Kiss László*. ELTE, Budapest, 2005.

Klement, 2012 — *Klement Judit:* Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.

Kolbanovszkij, 1951 — *Kolbanovszkij, V. N.*: A kommunista erkölcs. A SzK(b)P Pártfőiskoláján tartott előadás gyorsírói jegyzete. Szikra Kiadó, Budapest, 1951

Kolonyickij, 1952 — *Kolonyickij, P. F.*: A kommunista erkölcs és vallási erkölcs. Szikra Kiadó, Budapest, 1952.

Kolosi, 1974 — *Kolosi Tamás:* Társadalmi struktúra és szocializmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Kolosi, 1982 — *Kolosi Tamás:* Rétegződés és egyenlőtlenség. In: Társadalomszerkezet és rétegződés. Szerk.: *Halay Tibor* és *Kolosi Tamás*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 57–92. p.

Koltai, 2007 — *Koltai* Gábor: Bevezető. In: A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei. Szerk.: *Rácz Attila*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2007. 5–14. p.

Koltai, 2014 — *Koltai Gábor*: Akik a „Párt” ellen vétkeztek: pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában (1948–1956). PhD-disszertáció. ELTE, Budapest, 2014.

KOLTAI–RÁCZ, 2008A A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 8.–1957. május 27. I–II. köt. Szerk.: *KOLTAI Gábor – RÁCZ Attila.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008.

KOLTAI–RÁCZ, 2008B *KOLTAI* Gábor – *RÁCZ Attila:* Bevezetés. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 8.–1957. május 27. I. köt. Szerk.: *KOLTAI Gábor – RÁCZ Attila.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008. 15–30.

KOMLÓS, 1974 A nők a statisztika tükrében. Szerk.: *KOMLÓS Pálné.* Magyar Nők Országos Tanácsa, Budapest, 1974.

KONRÁD–SZELÉNYI, 1989 *KONRÁD György – SZELÉNYI Iván*: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989

KORNAI, 1993 *KORNAI János*: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadó, Budapest, 1993.

S. KOSZTRICZ, 2007 *S. KOSZTRICZ Anna:* A nők mobilitásának vizsgálata a párt- és az állami vezetésben a Magyar Dolgozók Pártja káderanyagai alapján (1948–1956). In: A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Szerk.: *PALASIK Mária.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 145–165. p.

KOVÁCS I. G., 2011 *KOVÁCS I. Gábor*: Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti hagyományok. L' Harmattan, Budapest, 2011.

KOVÁCS I. G., 2012 Diszkrimináció emancipáció–asszimiláció diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk.: *KOVÁCS I. Gábor.* ELTE, Budapest, 2012. 7–16. p.

KOVÁCH, 2011 Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek. Szerk.: *KOVÁCH Imre.* Argumentum Kiadó, MTA Politikatudományi Intézet, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2011.

KÖRÖSÉNYI, 1996 *KÖRÖSÉNYI András*: Nómenklatúra és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. *Századvég,* 3. évf. 1. sz. (1996) 67–93. p.

KÖRÖSÉNYI, 1997A *KÖRÖSÉNYI Ferenc*: Nómenklatúra és törésvonal: Válasz Gazsó Ferenc bírálatára, *Társadalmi Szemle,* 52. évf. 2. sz. (1997), 63–75. p.

KÖRÖSÉNYI, 1997B *KÖRÖSÉNYI András*: Nómenklatúra és törésvonal. In: Két választás között. Szerk.: *STUMPF István.* Századvég, [Budapest], 1997. 91–106. p.

KÖVÉR, 2001 *KÖVÉR György:* Keresztutak a gazdasági elitbe. Almási Balogh Elemér és érdi Krausz Simon karriertörténete. *Korall,* 3–4. sz. (2001) 156–169. p.

KRAUSZ–SZIGETI, 2007 Államszocializmus: értelmezések, viták, tanulságok. Szerk.: *KRAUSZ Tamás – SZIGETI Péter.* L' Harmattan–Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007.

KSH, 1974 Az 1973. évi mikrocenzus adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1974.

KSH, 1975 A társadalom osztályszerkezete és rétegződése megyénként. Személyi és háztartási adatok az 1973. évi mikrocenzus alapján. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1975.

KSH, 1978 A nyugdíjasok életkörülményei. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1978.

KSH, 1985A Az 1984. évi mikrocenzus főbb eredményei. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1985.

KSH, 1985b Az 1984. évi mikrocenzus adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1985.

KSH, 1985c A fővárosi népesség összetételének és lakáshelyzetének főbb jellemzői (az 1984. évi mikrocenzus eredményei alapján). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1984.

KSH, 1988 A nyugdíjasok, járadékosok fontosabb adatai a fővárosban. Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága, Budapest, 1988.

KSH, 1995 — A népesség és a lakások száma és összetétele, 1995. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1995.

KSH, népesség — Központi Statisztikai Hivatal. Táblák (STADAT) – Hosszú idősorok. 1.1. Népesség, népmozgalom (1949–) https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

KSH, foglalkoztatottság — Központi Statisztikai Hivatal. Táblák (STADAT) - Hosszú idősorok. Gazdaságilag aktívak, bruttó átlagkereset, reálkereset (1960–) https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Kubinyi, 1957 — *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. 12. köt. Budapest, 1957. 25–49. p.

Kubinyi, 2005 — *Kubinyi András:* Miért lettem a középkor kutatója? *Korall*, 21–22. sz. (2005) 218–244. p.

Lendvay, 1979 — *Lendvay Vera*: Amikor a vezető – nő. In: A káder- és személyzeti munka időszerű kérdései. Szemelvénygyűjtemény. II. kötet. Kézirat. [Összeáll. *Bérci Gyula.*] MTSZ, Budapest, 1979. Sajtó alá rend. *Sebő Zoltánné.* 191–193. p.

Lengyel Gy., 1978 — *Lengyel György*: Megjegyzések a két világháború közötti magyar gazdasági elit kutatásához. Kézirat. Budapest, 1978.

Lengyel Gy., 1993 — *Lengyel György*: A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. (Fejezetek egy történetszociológiai kutatásból.) ELTE, Budapest, 1993.

Lengyel Gy., 2007 — *Lengyel György*: A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén. Menedzserek, bankárok, gazdaságpolitikusok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

Lengyel L., 1996 — *Lengyel* László: A rendszerváltó elit tündöklése és bukása. Helikon Kiadó, Budapest, 1996.

Lenin, 1969 — *Lenin, Vladimir Iljics:* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Kárpáti Könyvkiadó, Ungvár, 1969.

Lenin, 1970 — Lenin a kommunista erkölcsről. Szerk.: *Uray Lászlóné.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Lenin, 1977 — Lenin válogatott művei három kötetben. III. javított kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977.

Lenin, 1978 — *Lenin, Vladimir Iljics*: V. I. Lenin összes művei. Szerk.: Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1978.

Lenski, 1984 — *Lenski, Gerhard E.*: Power and privilege. A Theory of Social Stratification. Chapel Hill–London, 1984.

Levi, 2000 — *Levi, Giovanni*: Az életrajz használatáról. *Korall*, 2. sz. (2000) 81–92. p.

Losonczi, 1977 — *Losonczi* Ágnes: Életmód a térben, időben és értékekben. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.

Majtényi, 2000 — *Majtényi György*: Mobilitás és életstílus. Szakérettségisek életútja. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk.: *Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 429–449. p.

Majtényi, 2005 — *Majtényi György*: A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás" és „új értelmiség" Magyarországon a II. világháború után. Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.

Majtényi, 2009 — *Majtényi György*: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.

Marger, 1981 — *Marger, Martin N.*: Elites and Masses: An Introduction to Political Sociology. New York, Van Nostrand, 1981.

Marosán, 1989 — *Marosán György:* Fel kellett állnom. Hírlapkiadó, [Budapest], 1989.

MÁRTON-KOCZÓ, 2013 — *MÁRTON-KOCZÓ Ildikó*: Az 50 legjobb magyar üzleti döntés. Alinea Kiadó, Budapest, 2013.

MÉK — Magyar Értelmező Kéziszótár. Szerk.: *JUHÁSZ József, SZŐKE István, O. NAGY Gábor, KOVALSZKY Miklós*. V. kiad. I–II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

MILLS, 1972 — *MILLS, Charles Wright*: Az uralkodó elit. (The power elite). 2. kiad. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972.

MDP, 1954 — A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának jegyzőkönyve. 1954. május 24–30. Szikra Kiadó, Budapest, 1954.

MDP, 1998 — A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. [Összeáll., jegyzetekkel ell. és szerk. *HABUDA Miklós* et al.] Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

MILLS, 1972 — *MILLS, Charles Wright*: Az uralkodó elit. (The power elite.) 2. kiad. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972.

MONA, 1986 — *MONA Gyula*: A kispolgárság és az ellene folyó harc feladatai. In: A szocialista erkölcs elméleti kérdései. Szemelvénygyűjtemény. Vál. és szerk.: *Dr. FARKAS Endre*. Kézirat. 7. változatlan kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 55–68. p.

MOSCA, 1939 — Mosca, Gateano: The ruling class. Graw-Hill, New York Mc, 1939.

MSZMP, 1957 — A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957.

MSZMP, 1959 — A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1959. november 30–december 5. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960.

MSZMP, 1962 — A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1962. november 20–24. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.

MSZMP, 1966 — A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 1966. november 28–december 3. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967.

MSZMP, 1970 — A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 1970. november 23–28. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.

MSZMP, 1973 — A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Második, bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

MSZMP 1974 — A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

MSZMP, 1975 — A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. 1975. március 17–22. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

MSZMP, 1978A — A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Második, változatlan kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.

MSZMP, 1978B — A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.

MSZMP, 1980 — A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1980. március 24–27. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.

MSZMP, 1983 — A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.

MSZMP, 1985 — A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1985. március 25–28. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

MSZMP, 1988A — A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1988. május 20–22. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

MSZMP, 1988B A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

MSZMP, 1994 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989. Interart Stúdió, Budapest, 1994.

NÉMETHNÉ, 1995 Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. I. köt. 1956–1962. Összeállította: *NÉMETH Jánosné.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1995.

NÉMETHNÉ, 1998 Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. II. köt. 1963–1970. Összeállította: *NÉMETH Jánosné.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1998.

NÉMETHNÉ, 2000 Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. III. köt. 1971–1980. Összeállította: *NÉMETH Jánosné.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000.

NÉMETHNÉ–SIPOS, 1993 A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. k. 1956. november 11.–1957. január 14. Szerk.: *NÉMETHNÉ VÁGYI Karola – SIPOS Levente.* Intera Rt., Budapest, 1993.

NŐPOLITIKAI, 1981 *NŐPOLITIKAI* dokumentumok, 1970–1980. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.

NYÍRŐ, 1989 Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk.: *NYÍRŐ András.* Budapest, Inerart Stúdió, 1989.

NYÍRŐ, 1990 A nómenklatúra csúcsán, tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól. Szerk.: *NYÍRŐ András.* Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1990.

PACEPA, 1989 *PACEPA, Ion Mihai*: Vörös horizontok. Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései. I–II. köt. Áramlat Független Kiadó, Budapest, 1989.

PACZOLAY–SZABÓ, 1982 *PACZOLAY Péter – SZABÓ Máté*: Elitelméletek a polgári politikatudományban. In: Politikatudományi tanulmányok. Összeáll. és szerk.: *POLGÁR Tibor.* 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 86–97. p.

PARETO, 1972 *PARETO, Wilfredo*: A kormányzó elit. In: A polgári szociológia története 1917-ig/4. Szerk.: *HUSZÁR Tibor – SOMLAI Péter.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 278–283. p.

PÁRTÉPÍTÉS... Pártépítés. A párt- és a tömegszervezeti munka kérdései. Szerk.: *NEMES István, TAKÁCS István.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.

PÁSZKA, 2007 *PÁSZKA Imre*: Narratív történetformák. A megértő szociológia nézőpontjából. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007.

PÁSZKA, 2010 *PÁSZKA Imre:* Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban. Belvedere Meridionale–Szegedi Egyetemi Kiadó–JGYF Kiadó, Szeged, 2010.

PETŐ, 2006 *PETŐ Andrea:* A politikai pártok és nőmozgalmak Magyarországon 1945–1951 között. In: Nők a modernizálódó magyar társadalomban. Szerk.: *GYÁNI Gábor – NAGY Beáta.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006. 278–291. p.

PLATONOV, 1989 *PLATONOV, Andrej:* Csevengur. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.

POLEVOJ, 1949 *POLEVOJ, Borisz Nyikolejevics*: Egy igaz ember. Atheneum, Budapest, 1949. 3. kiadás

POLJAKOV, 2015 *POLJAKOV, Jurij:* Szökni szeretnék. Helikon Kiadó, Budapest, 2015.

PÜNKÖSDI, 2007 *PÜNKÖSDI Árpád:* A nómenklatúra együtt öregedett Kádárral. *Népszabadság,* 2007. április 10. http://nol.hu/archivum/archiv-442146-250228 (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

RAPCSÁNYI, 1986 Sorshelyzetek. Petrák Ferenccel beszélget *RAPCSÁNYI László.* Kossuth Rádió, 1986. május 1.

RÁCZ, 2006 *RÁCZ Attila*: A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának utóvédharcai 1957 januárjában. *Fons,* 13. évf. (2006) 3. sz. 431–480. p.

Rácz, 2010 — *Rácz Attila:* Cinkotai munkásőr(dög)ök. *Budapesti Negyed*, 18. évf. (2010) 2. sz. 306–323. p.

Rácz–V. László, 2010 — A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei. *II. köt.* 1962. október 31.–1970. október 23. Szerk.: *Rácz Attila – V. László Zsófia.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2010.

Rácz, 2013 — *Rácz Attila:* A fővárosi hatalmi elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben. *Múltunk*, 58. évf. (2013) 1. sz. 178–217. p.

Rainer, 2003 — *Rainer M. János:* Ötvenhat után. 1956-os Intézet, Budapest, 2003.

Ránki, 1962 — *Ránki György*: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején. *Történelmi Szemle,* (1962) 3–4. sz. 353–369. p.

Révész, 1997 — *Révész Sándor*: Aczél és korunk. II. kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest, 1997.

Rigó, 2014 — *Rigó Róbert:* Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948). Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2014.

Róbert, 1990 — *Róbert Péter*: Társadalmi mobilitás. In: Társadalmi riport. Szerk.: *Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György.* TÁRKI, Budapest, 1990. 356–372. p. www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a949.pdf (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Romsics, 2002 — *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. 3. kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Sarija, 1951 — *Sarija, P. A.*: A kommunista erkölcs néhány kérdése. Szikra Kiadó, Budapest, 1951.

Schadt, 2006 — *Schadt Mária:* Átalakuló társadalom, átalakuló nőideálok az 1950-es években. In: Nők a modernizálódó magyar társadalomban. Szerk.: *Gyáni Gábor – Nagy Beáta.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006.

Schadt, 2007a — *Schadt Mária:* Struktúra és funkcióváltások az MNDSZ-ben 1950 és 1953 között. In: A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Szerk.: *Palasik Mária*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 167–189. p.

Schadt, 2007b — *Schadt* Mária: Női vezetők a Kádár-korszakban. Kiválasztódás és karrier. In: A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Szerk.: *Palasik Mária*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 191–225. p.

Simon, 2014 — Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal. Szerk.: *Simon János*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014.

Simon–Szerencsés, 2004 — *Simon István – Szerencsés Károly*: Azok a kádári „szép" napok. Dokumentumok a hetvenes évek történetéből. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Sipos–Vida, 1978 — *Sipos Péter – Vida István*: A két háború közötti kormányzó politikai elit társadalomtörténeti vizsgálata. Módszertani tanulmány. Budapest, 1978. Kézirat.

Standeisky, 2005 — *Standeisky* Éva: Gúzsba kötve: a kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 450. p.

Stone, 1971 — *Stone, Lawrence*: Prosopography. *Daedalus, 100.* (1971) 46–76. p.

Szabadi, 2010 — *Szabadi Béla*: Kényszerpályák, tévutak. Az új nomenklatúra. Szabadi Bt., Budapest, 2010.

Szabari, 2002 — *Szabari Vera*: A társadalmi struktúra és mobilitás kutatása Magyarországon az 1960-as években. http://www.academia.edu/6639376/A_tarsadalmi_struktura_es_mobilitas_kutatasa_Magyarorszagon_az_1960-as_evekben (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Szabari, 2011 — *Szabari Vera*: Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt. In: Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek. Szerk.: *Kovách Imre.* Budapest, Argumentum Kiadó, MTA Politikatudományi Intézet, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2011. 15–35. p.

Szakadát I., 1990 — *Szakadát István*: Nómenklatúra, avagy az „oszt be és uralkodj" elve. In: A nómenklatúra csúcsán, tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól. [Szerk.: *Nyírő András.*] Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest, 1990. 5–8. p.

Szakadát I., 2005 — *Szakadát István*: Káderfo(r)gó. In: Nómenklatúra Magyarországon 1957–1989. Szerk.: *Kiss László.* ELTE, Budapest, 2005. 91–128. p. http://www.academia.edu/1614251/Kaderfo_r_go (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Szakadát I.–Kelemen, 1990 — *Szakadát István – Kelemen Gábor*: Karriertípusok és mobilitási csatornák a magyar kommunista párton belül (1945–1989). In: A nómenklatúra csúcsán, tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól. [Szerk.: *Nyírő András.*] Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest, 1990. 41–52. p.

Szakadát I.–Szakadát L., 1990 — *Szakadát István – Szakadát* László: A Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának és Titkárságának egymáshoz való viszonya. In: A nómenklatúra csúcsán, tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól. [Szerk.: *Nyírő András.*] Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1990. 11–27. p.

Szalai, 1997 — *Szalai Erzsébet*: A technokrácia mennybemenetele, avagy a hatalom konvertálása. In: Két választás között. Szerk.: *Stumpf István. Századvég,* [Budapest], 1997. 64–77. p.

Szalai, 1998a — *Szalai Erzsébet*: A széttöredező világ. In: Uő.: Az elitek átváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások, 1994–1996. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 64–81. p.

Szalai, 1998b — *Szalai Erzsébet*: Az elitek metamorfózisa. In: Uő.: Az elitek átváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások, 1994–1996. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 22–25. p.

Szalai, 1998c — *Szalai Erzsébet*: A kastély. In: Uő.: Az elitek átváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások, 1994–1996. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 51–63. p.

Szalai, 2001 — *Szalai Erzsébet*: Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Aula, Budapest, 2001.

Szalai, 2007 — *Szalai Erzsébet*: A létezett szocializmus – és tanulságai. In: Államszocializmus: értelmezések, viták, tanulságok. Szerk.: *Krausz Tamás – Szigeti Péter.* L' Harmattan–Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 53–75. p.

Szelényi, 1990a — *Szelényi Iván*: Az értelmiség az államszocialista társadalmak osztályszerkezetében. 1982. In: Uő: Új osztály, állam, politika. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 7–49. p.

Szelényi, 1990b — *Szelényi Iván*: A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata. 1986–87. In: Uő: Új osztály, állam, politika. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 51–98. p.

Szenes, 1976 — *Szenes Iván:* A kommunista párt újjászervezése Magyarországon. 1956–1957. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest], 1976.

Szerdahelyi, 2005 — *Szerdahelyi István:* A sosem létezett szocializmus. Bp., 2005.

Szerdahelyi, 2007 — *Szerdahelyi István:* A kommunista pártállamok. In: Államszocializmus: értelmezések, viták, tanulságok. Szerk.: *Krausz Tamás – Szigeti Péter.* L' Harmattan–Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 214–236. p.

Szijártó, 2006	*Szijártó M. István:* A mikrotörténelem. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. II. javított kiadás. Szerk.: *Bódy Zsombor – Ö. Kovács József.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 500–520. p.
Sztálin, 1952	*Sztálin, Joszip Viszarionovics:* A leninizmus kérdései. Hatodik kiadás. Szikra Kiadó, Budapest, 1952.
Sztárayné, 2005	*Sztárayné* Kézdy Éva: Az 1963 és 1989 közötti káderkinevezések elemzése. In: Nómenklatúra Magyarországon 1957–1989. Szerk.: *Kiss László.* ELTE, Budapest, 2005. 151–198. p.
Takács K., 1998	*Takács Károly:* Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle,* 8. évf. (1998) 1. sz. h http://www.szociologia.hu/dynamic/9801takacs.htm (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)
Takács R., 2008	*Takács* Róbert: A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
Takács T., 2008	*Takács Tibor 2008:* Döntéshozók: városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. L'Harmattan, Budapest, 2008.
Tischler, 2003	*TISCHLER János:* Politikai-gazdasági bűnügyek a hatvanas évek első felében. In: Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Szerk.: *Rainer M. János.* 1956-os intézet, Budapest, 2003. 331–371.
Tischler, 2004	*Tischler János:* Az Onódy-ügy, 1964. *Beszélő,* 2004. január.
Tóth, 1999	*Tóth Eszter Zsófia:* A Csepel Vas- és Fémművek munkástanácsainak története. *Múltunk,* 44. évf. (1999) 4. sz. 163–198. p.
Tóth, 2014	*Tóth Eszter Zsófia:* Szex és szocializmus. Libri Kiadó, Budapest, 2014.
Tóth-Szenesi – Hászán, 2008	*Tóth-Szenesi Attila – Hászán Zoltán:* Tetszettünk volna forradalmat csinálni? http://index.hu/belfold/rev1217/# (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)
Törv. és Rend. Hiv. Gyűjteménye. 1971	*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
Trvala, 1980	*Trvala, Vladimir:* Káderek a pártirányításban. Ford.: Bártfai László. Pravda Könyvkiadó, Bratislava, 1980.
Turgenyev, 1969	*Turgenyev, Ivan Szergejevics:* Töretlen föld. In: Turgenyev összes regényei. Európa Könyvkiadó, 1969. 401–740. p.
Utasi–A. Gergely–Becskeházi, 1996	*Utasi Ágnes – A. Gergely András – Becskeházi Attila:* Kisvárosi elit. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996.
Útmutató...	Útmutató a pártfegyelmi munkához és a pártvizsgálathoz. MSZMP KEB, Budapest, 1975.
Valuch, 2005	*Valuch Tibor:* Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
Valuch, 2006	*Valuch Tibor:* Hétköznapi élet Kádár János korában. Corvina Kiadó, Budapest, 2006.
Varga, 2003	*Varga Balázs:* Az 1945 előtti győri elit kapcsolatrendszerének mobilitása és változása a II. világháború utáni években. In: *Szretykó György* (szerk.): A helyi társadalom szociológiai dimenziói. 2003, Comenius Bt. Pécs, 93–108. p.
Varga, 2008a	*Varga Balázs:* AZ 1945 és 1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg szociodemográfiai jellemzői. In: *Lőrincz Ildikó* (szerk.): Apáczai Napok 2007. Értékőrzés és értékteremtés. Tudományos konferencia. Tanulmánykötet. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar. Győr, 2008, 670–680. p.
Varga, 2008b	*Varga Balázs:* Az 1945-ös győri elitváltás „túlélői". Három személyiségjegy, három fordulatos életút. *Győri Közélet,* II. évf. (2008. augusztus 23.) 33. sz. 16–17. p.

Varga, 2009 — *Varga Balázs:* Az 1945–1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg társadalmi összetétele és életútjai. PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 2009. http://tatk.elte.hu/file/dissz_2009_VargaBalazs.pdf (Utolsó letöltés: 2017. október 28.)

Varga, 2010 — *Varga Balázs:* Az 1945-1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg származási-foglalkozási összetétele és mobilitási tendenciái. *Tér és társadalom* 24. évf. (2010) 2. sz. 45–61. p.

Varga, 2013 — *Varga Balázs:* Az 1945-ös győri elitváltás veszteseinek társadalmi jellemzői. In: Új paradigmák II. Kultúra és kritika a humántudományokban: tanulmányok. Szerk.: *Bakó Béla.* NYMEK, Szombathely, Sopron, 2013. 93–103. p.

T. Varga–Szakadát I., 1992 — *T. Varga György – Szakadát István*: Íme, a nómenklatúrák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle,* (1992) 3. szám. 73–95. p.

Vass et al. 1972 — Munkásmozgalom-történeti lexikon. Szerk.: *Vass Henrik et al.* Budapest, 1972.

Verebélyi, 1987 — *Verebélyi Imre*: A tanácsi önkormányzat. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Vida, 1992 — *Vida István*: Az állami-politikai vezető réteg összetétele az 1980-as évek elején. Előadások a Történettudományi Intézetben. 18. Budapest, 1992.

Vida–Vörös, 1991 — *Vida István – Vörös Vince*: A Független Kisgazdapárt képviselői, 1944–1949. Életrajzi lexikon. ELTE, Budapest, 1991.

Vojnovics, 2006a — *Vojnovics, Vlagyimir:* Monumentális propaganda. Gabó Kiadó, Budapest, 2006.

Vojnovics, 2006b — *Vojnovics, Vlagyimir:* Moszkva 2042. Gabó Kiadó, Budapest, 2006.

Voslensky, 1980 — *Voslensky, Michael S.*: Nomenklatura. Die herrschende Klasse der Sowjetunion. Oroszból ford.: *Neuhoff, Elisabeth.* Verlag Fritz Molden, Wien [etc.], 1980.

Wagner, 1999 — *Wagner, Matthias:* Das Kadernomenklatursystem – Ausdruck der führenden Rolle der SED. In: Sozialistische Eliten. Horizontale und vertikale Differenzierungsmuster in der DDR. Hrsg.: Hornbostel, Stefan. Leske + Budrich, Opladen, 1999. 45–58. p.

Weatherford, 2005 — *Weatherford, Jack McIver:* Törzsek a „dombon". Az Egyesült Államok Kongresszusa: rítus és valóság. Századvég, Budapest, 2005.

Weber, 1922 — *Weber, Max:* Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss der Sozialökonomik III. Abteilung). Verlag von J. C. B. Mohr, Tübingen, 1922.

Zafir, 1981 — Életszínvonalunk a felszabadulástól napjainkig. Összeállította: *Zafir Mihály.* Életszínvonal füzetek, 1. sz. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1981.

Zafir et al., 1982 — Népesedés–népesség. Összeállította: *Zafir Mihály et al.* Életszínvonal füzetek, 2. sz. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1982.

Zafir, 1982 — Életszínvonal és gazdasági háttere (1979–1981). Összeállította: *Zafir Mihály.* Életszínvonal füzetek, 3. sz. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1982.

Zafir–Fekete, 1983 — A lakosság jövedelme, társadalombiztosítás, családpolitika. Összeállította: *Zafir Mihály – Fekete Gyula.* Életszínvonal füzetek, 4. sz. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1983.

Zisz, 1949 — *Zisz, Avner Jakovlevics*: A kommunista erkölcs. II. kiadás. Szikra, Budapest, 1949.

5. *Rövidítésjegyzék*

APO	Agitációs és Propaganda Osztály
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BB	Budapesti Bizottság(a)
bek.	bekezdés
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BKV	Budapesti Közlekedési Vállalat
Bp. IIB	MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága
BM	Belügyminisztérium
BME	Budapesti Műszaki Egyetem
Bp. PB	MSZMP Budapesti Pártbizottsága
Bp. VB	MSZMP Budapesti Párt Végrehajtó Bizottsága
BRFK	Budapesti Rendőr-főkapitányság
Btk.	Büntetőtörvénykönyv
CSVM, CSM	Csepel (Vas- és Fém)Művek
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
Erdért	Erdőgazdasági és Faipari Termékeket Értékesítő és Feldolgozó Vállalat
et.	elvtárs
ET	Népköztársaság Elnöki Tanácsa
évf.	évfolyam
FMPK	Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány
FNEB	Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság
hat.	határozat
Gestapo	Geheime Staatspolizei, a német Harmadik Birodalom titkos államrendőrsége

HM	Honvédelmi Minisztérum
IIB	Ideiglenes Intéző Bizottság
IKVO	Ipari, Közlekedési és Városgazdálkodási Osztály
KB	MSZMP Központi Bizottsága
KEB	MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága
KÉV-METRÓ	Közlekedési és Metró Építő Vállalat
KGM	Kohó- és Gépipari Minisztérium
KISZ	Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KOMSZOMOL	Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (oroszul Комсомол, Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодёжи)
Korm.	Kormány
köt.	kötet
KPM	Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium
MÁV	Magyar Államvasutak
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MDP KV	Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége
MGTSZ	mezőgazdasági termelőszövetkezet
MK	Magyar Közlöny
MKKE	Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
MKP	Magyar Kommunista Párt
MLEE	Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem
MM	Művelődésügyi Minisztérium
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL PML	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
MOKÁN	Magyarországi Kommunisták Antináci (Komitéja)

MSZBT	Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZMP KB	MSZMP Központi Bizottsága
MSZMP PB	MSZMP Politikai Bizottsága
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTESZ	Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége
Műv.	Művelődési
NÉKOSZ	Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
OTP	Országos Takarékpénztár
PB	Pártbizottság
PMO	Propaganda és Művelődési Osztály
PSZL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
PTO	Párt- és Tömegszervezetek Osztálya
PVB, P. V. B.	(Párt) Végrehajtó Bizottság
SOTE	Semmelweis Orvostudományi Egyetem
SZB	Szervező Bizottság
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZTK	Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja
tc.	törvénycikk
tv.	törvény
ut.	utasítás
VB	Végrehajtó Bizottság

Névmutató

A Névmutatóban csak a törzsszövegben szereplő személyek, illetve a lábjegyzetben megnevezett tisztségviselők szerepelnek. A szakirodalom szerzőit akkor sem említem, ha a törzsszövegben szerepelnek.

C

Cs

D

E, É

G

Gy

H

I

J

K

L

M

N

Ny

O, Ó

P

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

A DISSZERTÁCIÓK BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRÁBÓL CÍMŰ SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

Sarusi Kiss Béla: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében. Budapest, 2008, 414 p. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 1.)

Horváth J. András: A megigényelt világváros. Budapest hatósága a városegyesítés éveiben. Budapest, 2010, 483 p. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.)

Szakolczai Attila: Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata. Budapest, 2016, 632 p. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 3.)

Nagy Sándor: Válások Budapesten (1850–1914). Előkészületben (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 5.)

Lukács Anikó: Nemzeti divat Pesten a 19. században. Budapest, 2017, 296 p. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 6.)

Rácz Attila

A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között

A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között

Rácz Attila

2018